

**Oudheden en gestichten van Groningen en Groningerland,
mitsgaders van het land van Drent : of beschrijving van de
kerken, kloosters, en godshuizen, die in de gemelde plaatsen
van tijd tot tijd zijn gesticht ...**

<https://hdl.handle.net/1874/44990>

BRONNEN BOUWKUNST N. NED

a. w. ~~ST~~: GRONINGEN

[OUDHEDEN]

1. Teil 20

Bridges

Elsen

Algemene Provincie Kataloog
Minderbroedersklooster
Alverna, Gld

OUDHEDEN EN GESTICHTEN
VAN
GRONINGEN
EN
GRONINGERLAND,

J. Elsen

VAK... 52

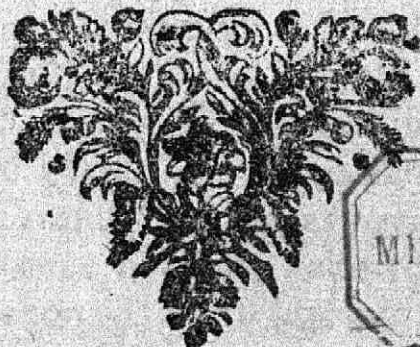
161

Mitsgaders
van het LAND van DRENT:
O F

Beschrijving van de Kerken, Kloosters, en
Godshuizen, die in de gemelde plaatzen van
tijd tot tijd zijn gesticht: benevens een
verhaal van haare Begiftigingen, Vry-
dommen, Voorrechten, Oversten.

Daar ook bygevoegt is een lijst van
de roemwaardige en geleerde
Mannen, die daar gebooren
zijn, of'er gebloeit
hebben.

Uyt het Latijn vertaald,
En met AANTEKENINGEN opgehelderd,
Door H. V. R.

TE LEIDEN,
By CHRISTIAAN VERMEY 1724.

Algemeene Provincie Katalog
Minderbroedersklooster
Alverna Gld

VOORREDEN

V A N D E N

VERTAALDER.

Zoo beginnen wy eindelijk het einde te naderen, en land te zien. Het Bisdom van Deventer alleen moet noch eene beurt hebben: en wy meenen ook zonder uytstel, en met yver, aan de vertaaling van dat deeltje te vallen. Dan zal de Leezer alles, wat de kerkelijke en kloosterlijke Oudheden van 't Vereenigde Nederland betreft, by malkander hebben: en daar by veele weereidsche Oudheden, voor al in onze Aantekeningen, opgehelderd zien. Ik heb 'er onze Vereenigde Nederlanders ergens over gepreezen, en ik doe het wederom, dat ze in het naspeuren en bestudeeren van hunne Vaderlandsche Geschiedenissen zoo yverig en onvermoeid zijn, als eenige landtaard ter weereid. Doch, gelijk ik ook reeds aangemerkt heb, de kennis van de weereidsche Oudheden, en die van de geestelijke, moeten gepaard zijn; of ze zouden beidegaar kreupel gaan. Maar over eene bekende zake veele woorden te maaken, is onnodig, en walgelijk: ik wil daar maar toe koomen dat een Nederlander, die zich aan 't onderzoek der

V O O R R E D E N .

Vaderlandfche Oudheden laat gelegen zijn, deeze Oudheden mijns bedunkens niet missen kan. Doch dat is ook voor henen al gezeit, en spreekt genoegzaam van zelfs; zoo dat ik daar over wederom geene lange redeneering behoeve te maaken.

Wat dit deel der Oudheden, dat is de Beschrijving van 't Groninger Bisdom, in 't byzonder belangt; daar over heb ik dit maar te zeggen dat alles hier even eens door den Eerw. Schrijver verhandelt word, als in de voorgaande deeltjes: en ik durf 'er voor in staan, dat het den Leezer niet tegen zal vallen. Zoo bout durf ik van mijne Aantekeningen niet spreken; en 't zoude ook niet passen. Dit mag ik evenwel zonder verwaandheid zeggen, dat ik 'er noch meer werks van gemaakt heb, als in de vorige deelen: en de Leezer zal ook bevinden dat ze ruym zoo wijdloopig zijn. Ik wil 'er de reden wel van geeven, en alles recht uyt spreken; wat is 'er toch aan gelegen? en de Leezers willen 't doorgaans wel hebben. Dit deeltje zoude, in vergelijkinge van de voorgaande, wat dun gevallen zijn. Dat was den Boekverkooper in de weeg; en hy meende dat zulks een misstand zoude geeven: 't welk nu door de wijdloopigheit der Aantekeningen vry verholpen is. Ik vertrouw ook niet dat 'er de Leezer over klaagen zal: want de Aantekeningen, zoo als ik my zelven vleye, zijn
niet

V O O R R E D E N.

niet verre gezogt, maar slaan doorgaans op den text; en koomen als in de ermen loopen. Daar by loopen ze doorgaans op zaaken, die den leeslust niet ligt verdooven zullen; en elders, dat ik weet, zoo omstandig niet verhandelt zijn.

Overeenezaak zouden sommige Rooms-katolijken kunnen klaagen; en eenige Protestanten zelf zich verwonderen: te weeten dat ik de ongebondendheden, en somtijds ook de fabelen, van sommige Geestelijken en Monniken als ten toon schijn te stellen; ja de gebreken van eenige Kardinaalen, en van 't R. Hof zelf, niet ongemeld voor by gae. Waar toe dient het, zal een Katolijk yveraer zeggen, dat men dingen die lang vergeeten en als begraaven zijn, wederom opgraaft: en, gelijk men zeit, oude koeyen uyt de sloot haalt?

Zijn de Onkatolijken dan, zal hy vorder zeggen, niet genoeg tegen de Katolijke kerk ingenomen? Wat behoeft men hun nieuwe wapenen ter hand te stellen, of staat het zoo fraay, met zijn eigen vuyl te pronken? Doch een Protestant zouw zich kunnen verwonderen dat een Rooms-katolijk Schrijver niet bezorgder is om de gebreken van zijne geestelijke Oversten, en Medebroeders, te bedekken; en 'er een gordijn voor te schuiven. Op het eerste heb ik in de Aantekeningen zelf, daar het zoo slaegs quam, reeds geantwoordt:

V O O R R E D E N.

daar wijs ik zulke klaagers na toe. Ik voeg 'er slechts by dat niet alleen *Baronius*, dien ik daar bygebragt heb, maar doorgaans de beste, vroomste, en allerkatolijkste Schrijvers eeven gulhartig zijn in de gebreken der Monnikken en geestelijke perloonen op te haalen.

S. Bernardus, J. Gerson, Mattheus Paris, Theodoricus Niem, S. Bonaventura zelf, ja honderd, en duizend, en om zoo te spreken honderd duizend deftige Schrijvers, kosten hunne klagten, zoo wel over de gebreken van 't Roomsche Hof als over de lossigheden en ondeugendheden van veele Monnikken, niet inhouden. Zal't my alleen verboden of ongeoorloofd zijn, 't geen in hen van rechte kenders gepreezen word? Ja gepreezen, zeg ik: men leest die gebreken en ongebondendheden tot zijn leetweezen; men zucht en treurt 'er over: maar het doet een eerlijk gemoed noch deugd dat er noch deftige mannen gevonden wierden, die het quaad durfden laaken, en den quaaddoenderen de waarheit zeggen.

Dan ware het verre gekomen, en de quaade Oversten of Geestelijken zouden 't naar hunnen wensch hebben en 'er in den vuyft om lachen, indien ze ons kosten wijs maaken dat we op alle hunne gebreken moesten zwijgen, zonder ons een eenig woord te laaten ontvallen. Zeker ^a Schrij-

^a Joannis Angeli, zie du Pin Biblioth. Eccl.

V O O R R E D E N.

ver, waarschijnlijk om de Pausselijke gunst door vleyen te winnen, en aan een Bisschops myter of iet diergelijks te koomen, ontzag zig niet in 't jaar 1482. te Parijs te beweeren dat in een openbaar geschrift *de Paus van niemand bestrast mag worden, ten zy in gevalle van kettery.* Daar zoude de Paus, naar de weereld gesproken, zeer wel by staan: en, indien men daar by dan zijne ondeugden nae zijne dood niet vermelden mogt; dan was het hier volmaakt. Maar, gelijk ik in de Aantekeningen aangemerkt heb, de goede Pauzen zouden 'er slegtst by staan: want daar de quaaden zoo wel als de goeden gepreezen worden, is waare lof zoo wel verdagt als valsche. Voeg hier by, gelijk ik ook al aangetekent heb, dat dit misschien noch het beste middel is om de moetwilligheid en vuyligheden der Kerkvoogden te beteugelen. Zoo een Overste, indien hy noch door alle schaamte niet gebeeten is, en bedenkt dat de Historischrijvers hem na zijne dood niet spaaren zullen, zal dikwils noch veele dingen laten, om voor geen volslagen deugniet in de Historiën te pronk te staan. Ik weet evenwel zeer wel dat de bescheidendheit, die over al te pas komt, hier voor al gelden moet; en dat een Overste, hoewel zich merkelyk te buiten gaande, evenwel Overste blijft; en als Overste behoort ontzien te worden. Daar is ook

V O O R R E D E N .

voor gezorgt; en ik heb getracht de gebreken der kerkelijke Oversten aan te wijzen, zonder 't behoorlijk ontzag voor hunne waardigheid te verliezen.

Wat die Protestanten belangt, dewelken zich over ons gedrag verwonderen mogten; die zien daar uyt dat de Rooms-katolijke Schrijvers, althans van 't beste slag, die ik doorgaans ook niet verzuime by te brengen, geene de minste zwaarigheid maaken van de fouten der hoogste Kerk-oversten te vermelden. Zijn 'er eenigen onder ons, die geen leed in de Pauzen zien, en tegen zwart geen zwart durven zeggen, die worden by de kenders niet getelt. Zijn 'er anderen, die alle de ongebondendheden der Geestelijken en Monniken willen verdonkert of altijd in de beste vouwen geschikt hebben; die stel ik ook op de lijst van de rechte kenders niet; en ik weet dat ik, indien daar over te pleiten viel, de gelceniste Katholijken op mijne zijde zoude hebben.

Het moet den Leezer niet verveelen dat ik my op dit stuk verdedige, eer dat ik opentlijk aangerandt worde. Ik weet hoe dat de Boekverkooper *Chr. Vermey*, of liever de Eerw. Schrijver zelf, in eenen brief begroet is geweest, om dat het vuyle gedrag der Monniken van Zirixzee, in het beic rijven van de kerken en kloosters der gemede stad, niet verzwegen was. Ik weet

V O O R R E D E N.

weet ook wat my van zeker vriend, want ik houde hem evenwel voor mijnen vriend, ernstelijk te gemoet is gevoert.

In allen gevalle; ik delve geen verborge giteftukken op: ik verhaal geene zaaken, die altijd onbekend zijn geweest, en onbekend zouden gebleeven zijn. De Historischrijvers, die 'er wijdloopig van spreken, zijn voor handen; en in de winkels of boekeryen, of op openbaare verkoopinggen, te vinden. Die kyvens gezind is, mag zijnen lust eerst aan die Schrijvers boeten: die zijn my voorgegaan; en moeten ook eerst aangedaan worden.

Maar de meeste Aantekeningen loopen op weereldlijke zaaken en Oudheden: daar ik vertrouw dat niemand zich aan stooten zal. De Aantekeningen evenwel, die de Oudheit der Noordsche Koningen raaken, zouden sommige Deenen, Zweeden, en Noorwegers, kunnen gaande maken om de pen tegen my op te vatten. Maar voor eerst heb ik hunne Oudheit tegen twee Fransche Schrijvers voorgesproken; en getoont dat zy de lijst der Noordsche Koningen veel te laat beginnen; en verscheide Koningen overslaan, die zekerlijk op den throon van Zweeden, Denemarken, enz. gezeeten hebben. Ten tweede, indien ik de Oudheit hunner Koningen zoo hoog niet durve ophaalen als zy; daar in stel ik mijn gevoelen maar voor: ik geef mijne re-

* 5

denen

V O O R R E D E N.

denen met alle beleeftheit op: en wil gaerne naer beter onderrechten luisteren. Ik zegge nog meer; het zal my lief en aangenaam zijn, indien ze my op dit stuk overtuigen: ja ik wenschte niet anders, als dat ze zoo hooge een Oudheit van hunne Koningen wel bewijzen kosten. en zal in zulken gevalle de eerste zijn om een schrap door mijne Aantekeningen te haalen. Wat zouw het een vermaak voor een Liefhebber der Historiën zijn; indien hy eene zekere en aan een geschakelde Histori van zoo veel Koningen tot den tijd van *Japhet* toe leezen mogt? Hoe zoude hy daar gaan weiden, en zijn hart in die oude Geschiedenissen ophaalen! Ja hoe zouw ik 'er zelf in grasduynen gaan; en my in 't leezen van die Geschiedenissen verlustigen?

Maar als men daar tegen denkt dat alle die mooye vertellingen op het gezag van hunne Schalders of oude Rijmers steunen; dat *Saxo Grammaticus* in de levensbeschrijvingen der oudste Koningen geen betere gidzen of voorgangers heeft; dat die gidzen of Schalders zich in het verziere van allerhande fabelen styeerden; en geheele ^b boeken maakten om de jonge en aankomende Schalders en Rijmers in het verdichten van fabelen te onderwijzen; als men eindelijk de vorderen zwarigheden, die ik opgegeeven heb, met een onpartijdig

^b Edda en Scalds.

V O O R R E D E N.

oog beschouwt; dan dunkt my dat de lust iemand vergaan zoude, om de waarheit in die oude beschrijvingen te zoeken. En ik geloof dat meenig en meenig Liefhebber, die de moeite zoude doen van *Saxo Grammaticus* en *Joannes Magnus* slegts ter loops te doorbladeren, in de levens der oudste Koningen evens eens vaeren zouw, gelijk ik meer als eens gevaeren ben: te weeten dat de gemelde zwarigheden, de onwaarschijnlijkheit der vertellingen, de fabelachtige en poëtische beschrijvingen, en al wat ik vorder opgeworpen heb, hem geduurig voor't voorhoofd zouden springen; en dat hy den Schrijver, uyt onverduldigheid uyt de handen zoude smijten.

By deze gelegendheit heb ik noch 't een en 't ander wegens de Deenen en verdere Noordsche volkeren aan te merken. De Leezer, zoo als ik hoope, zal het zich wel laten gevallen: want, gelijk ik in de Aantekeningen ook aangemerkt heb, het behoort eenigzins tot onze Vaderlandsche Historië, rechte kennis van die volkeren te hebben, dewelken deeze landen zoo afgestroopt hebben. Daar by, indien ik het met hunne Oudheit tegen te spreken verbeurt mogt hebben; dat moet ik van een anderen kant zien goed te maaken.

De Leezers, ziende dat de Noordsche volkeren schier niet anders deden als de zee schuimen, de landen rooven en
plun-

V O O R R E D E N.

plunderen, alles daar ze by kosten koo-
men tot beuyt maaken, gansche Konink-
rijken van 't een eind tot het andere toe
plat loopen, en altijd moorden, branden,
blaaken, hebben d'er doorgaans deeze ver-
beelding van, dat 'er geen olyker geboef-
te kan uyt komen als de Noormannen wa-
ren: dat het een vuyl en beestachtig ge-
spuys, en uytshot van het menschdom
was; ja schier geen aasje van redelijkheid
had: dat 'er althans geene beschaafdheit,
geene letteroeffening, geene beleefdheit;
by te vinden was. Maar, die hunne Hif-
torischrijvers geleezen heeft, zal zoo niet
spreeken

Dat ze bloots-voets en bloots-beens
plagten te gaan, wil ik tot hun voordeel
noch nadeel duiden: dat hadden zy met
meer andere volkeren gemeen. *Snoro Stur-
lesohn*, in 't ^c leven van *Magnus* Koning van
Noorwegen, getuigt dat gemelde *Magnus*
den naam gekreegen had van *a* blootvoet;
om dat hy, zoo wel als zijne Hovelingen
en Staatsdienaars, gewoon was bloots-
voets en bloots-beens te gaan: maar hy
voegt 'er by dat dit by de Deenen, En-
gelschen, en andere Westersche volkeren,
ook gebruykelijk was. Dit is het zeggen
van den gemelden *Snoro*: 't welk ik even-

^c Apud Steph. Stephanium, in notis ad Saxonem
Gramm. pag. 228.

^d Nudipes.

V O O R R E D E N .

wel voor de blanke waarheit noch niet zoude durven opgeeven

Voor eerst; waarom zoude de Koning *Magnus* dien bynaam gekreegen hebben; indien het eene algemeene gewoonte was? Daar op zoude evenwel geantwoordt konnen worden dat de Koningen waarschijnlijk niet bloots-beens gegaan zullen hebben; en dat *Magnus*, die gemeene gewoonte volgde, daar door den bynaam van *Nudipes* gekreegen heeft. Maar ten tweede, *Steph. Stephanius*, die dit zeggen van *Snorro* bybrengt, zegt 'er ja noch neen op: waarschijnlijk, om dat hy van zoo eene gewoonte niet geweeten heeft. Ten derde, *Saxo Grammaticus* geeft een andere reden van den gemelden bynaam; zeggende dat *Magnus* den bynaam van *Blootvoet* kreeg, om dat hy bloots voets op de vlugt gelooopen was.

Om dat we nu van de kleedinge der Noordsche volkeren spreekken; zal ik hier eene plaats by voegen uyt *Arnoldus* * van *Lubeck*, die de kleeding der Deenen raakt. *De Deenen*, zegt hy, gingen eertijds op zijn *Schipoers* gekleed, om dat ze geduurig met de schepen omgingen: maar t'hans volgen ze de *Duytschers* nae, welker gewoonte zy door eene lange t'zamewoening geleert en aangenomen hebben: en zy gaan niet alleen in scharlaken en grijs bont;

* Arnold. Lubecensis in Chron. Slavor. lib. 3. c. 8.

V O O R R E D E N.

maar ook in purper gekleed, en hebben
 zijn lijnwaat aan. Want zy hebben over-
 vloed van allerhande rijkdommen ter oor-
 zake van de visschery, die jaarliks by Schone
 gedaan word. De studie der beschaafde we-
 tenschappen gaat 'er lustig in zwang: want
 de Edelluiden zenden hunne zoonen naar
 Parijs. 't Zijn schrandere Redenkonste-
 naars, zeer bequaam tot de Geestelijke
 Rechten, enz.

Dit raakt de latere tijden, toen ze
 't Christen geloof aangenomen hadden:
 maar in de Heydensche tijden was de
 liefhebery voor sommige wetenschap-
 pen, als de Poëzy, de Historikunde, de
 weereldkunde, bynae zoo groot, en
 misschien al zoo groot, als naderhand.
 We hebben in de Aantekeningen getoont
 wat al oude Beschrijvingen, Historien,
 en Poëtische werken, dat'er by de Yslan-
 ders plagten gevonden te worden. Men
 kan zulks niet ontkennen: geleerde lui-
 den, die de gemelde schriften gezien en
 geleezen hebben, zijn'er onwraakbaare ge-
 tuygen van. De Leezer zal by *Ol f Wormius*
 en *Steph. g Stephanius* beweezen vinden
 dat de Noordsche Koningen en Heeren
 hunne Dichters en Schalders plagten te
 hebben; en voor hunne Raadsmannen te
 gebruyken: ja hoe de Koningen en groote

f In Append. ad Litteratur. Runicam.

g In Praefat. Saxonis Gramm.

V O O R R E D E N.

Heeren zelf het voor geen fchande reken-
 den, veerzen te maaken, of de Poëzy te
 bestudeeren. 't Waren geen lompe en on-
 aardige veerzen, die slegts in eene bloote
 rijmery bestonden. Alles moest 'er even
 kunstig, even cierlijk, even poërisch zijn:
 waar over *Magnus Olavii*, by *Steph. Ste-*
phanii, kan nagezien worden. Meer an-
 dere bliken, raakende hunne zucht tot de
 wetenschappen, stap ik voor by, die by
Ol. Wormius en *Steph. Stephanus* be-
 schreeven staan. Dat alles is geen tee-
 ken van zoo eene uysterste onbeschoftheit
 en ongemanierdheit. Ik kome noch vor-
 der; en wil toonen dat ze beleefder en
 goedaardiger waren als veele andere vol-
 keren. Dit is althans het zeggen van
Otto Frisingensis; die evenwel hunnen on-
 geruften aard, en hunne trouwloosheit
 in 't houden van hun woord, ook niet
 ongemeld laat. *De Noormannen*, zegt
 h y, als zijnde zeer ongeduig van aard,
 en op hunne beloften niet passende, zijn
 wederom langs de Loire in Frankrijk ge-
 komen; daar ze den Koning veel meer
 plaagden als te vooren. Nu, wat al quaads
 dat dit volk aan Frankrijk gedaan hebbe;
 dat is van anderen wijdoopig beschreeven.
 Want 't is een zeer ligtvaardig en ongesta-
 dig volk, 't welk met zijne landpaalen niet
 te vrede is. 't Is echter over al daar het

† Chron. lib. 6. cap. 5.

koomt;

V O O R R E D E N.

komt, liefstellig en vriendelijk. Dit volk, gelijk gezeyt is, stroopte in het Westers-deel van het Rijk: gelijk de Sassen, die ook ongestadig maar daarenboven hardvochtig zijn, altijd het Ooster-gedeelte afliespen. Deze verbeelding hebben veele Leezers van de Noormannen zekerlijk niet gehad: en ik bekenne dat ze by my ook voor een onbeschofter landaard te boek gestaan hebben: maar ik zie geen reden om zoo een goed Historischrijver, als *Otto Frisingensis* is, op dit stuk tegen te spreken. Men zal wel verscheide blijken van hunne wreedheit bybrengen. Van rooven, branden, ja moorden zelf, zijn ze gansch niet vry te spreken: maar laat ons op de beschaafste en gemanierdste volkeren der voorgaande eeuwen letten; zijn die van dat eüvel veel zuiverder geweest? 't Waren openbaare roovers, zeefchui-
 mers, landbedervers; en wat men noch vorder bedenken kan: ik stae het toe: en zal op dat stuk geen verdedigfschrift voor hen maaken. Ik zeg maar dat zy, althans volgens de getuigenis van *Otto Frisingensis*, zoo onbeschoft en beestachtig niet waren, als ze doorgaans beschreeven worden.

O U D H E D E N
 E N
 G E S T I C H T E N
 V A N H E T
 B I S D O M
 V A N
 G R O N I N G E N .

Het gene wy in de Voorberichten op Vriesland van de Driezen gezeit hebben / past ook volkomentlijk op de Groningers / en de Emmelanders; die het land tusschen Lawers en de Embes beslaan / en al van ouds Driezen zijn genaamd. Zy zijn door dezelve Geloofspreekers tot het Christen geloof bekeert / die de andere Driezen bekeert hebben: als Willebrordus, Bonifacius, en meer anderen; daar voer al de Ewalden, en Willehadus, moeten bygevoegt worden. Ja eenigen van deze Overiatwersche Driezen zijn voer de Noormannen / als ze het land hier verwoestden / om de belijdenis van't gemelde geloof ter dood gebracht; en hebben aldus de Martelkroon bekomen. Onder de voornaamste van deze deftige mannen moeten gerekent worden Walfridus, en dezelfs zoon Radfridus: dewelken volgens onzen

De Groningers zijn ook Vriezen, en hebben dezelve Geloofspreekers gehad.

Sommige voer't Geloof ge-dood.

a Petr. Opmeer Chronograph. pag. 619.

jaar 910. omtrent duyzend schreeven van Groningen doodgeslagen zijn. Doch daar van zullen wy breeder spreken in de beschrijvinge van het doorp Bedum.

Mildadig
jegens de
kerken.

Dooz dezelve zucht vooz het geloof en vooz de Godbzuchtigheid hebben zy een groot getal van kerken en kloosters gesticht: want volgens ^b Emmius zijn 'er in Groningerland omtrent 160 dorpen die kerken hebben; en daar hebben wel 25. machtige en rijke kloosters gestaan: dewelke altemaal / ieder op zijne plaats / van ons beschreeven zullen worden.

En / zegt hy vozder / dat te verwonderen is / geene Koningen of Dorsten hebben daar toe geholpen: maar alles is vooz den pber van het landvolk en van eenige weinige Edelluiden uytgeboert; schoon het de magt van een land / dat niet grooter is / te boben schijnt te gaan.

Hebben
voor 't Ge-
loof ge-
vochten.

Daar en boben hebben de Groningers / benevens de andere Driezen / de wapenen tot bescherming en uytbreiding van den Godsdienst ook opgenomen: als vooz eerst in Italic / onder Karel den Grooten; daar Ilderadus (1) van Groningen, gelijk gezet is / in dapperheit uytgemunt heeft: en naderhand ook in de Kruystogten naar het Oosten: tot dewelken zy geduurig vooz de Predikers opgewekt wierden.

Waren een
vry volk.

Doozts is dit volk / zegt Ubbo Emmius, al van de tijden van Karel den Grooten af /

^b De Urb. Groning. pag 10.

^c Kerken, zeg ik, en geen markten: hoewel dat 'er in 't Latijn staat *Foris insignes*: want by Emmius, daar het wyt getrokken is, staat *Fanis insignes*. En dat komt ook met den gantken zin over een. *Vertaelder.*

tot de Saksische oorlogen toe / dat is onge-
 vaar zeven honderd jaren / by en zijn eigen
 boogd geweest / zonder iemand hoor Heer te
 kennen. Alleenlijk heeft het des Keizers hoo-
 ge Oppermagt heuschelijck erkent: wierd met
 geen schattingen gedrukt / was geene byzon-
 dere (2) dienften onderworpen; en vervolgens
 by van alle dienstbaarheid.

Naderhand (3) is Groningen met gansch Groningen
 Groningerland door de Keizers geschonken door de
 aan 't Stift van Utrecht; 't welk boorna Keizers aan
 mentlijk in 't jaar MXL gedaan is door de Bis-
 Hendrik III: wiens Openbrieff by W. Heda schoppen
 te leezen staat in 't leven van den Bisschop van U-
 Bernulphus. Het wierd van 's Bisschops we- recht ge-
 ge geregeert door Steeboogden: doch die de geven.
 hoozen somwijlen opstaken. Dit is de oor- Door Stee-
 zaak geweest dat de stad meenigmaal tegen de voogden
 Bisschoppen opgestaan heeft: maar ze is ook gerogert.
 verscheide reizen overwonnen / en 't onder ge-
 bragt. De gemelde Steeboogden / die 't ge- De stad is
 bied ober de stad te leen ontfangen hadden / dikwils te-
 wierden sommijlen door de heerschzucht zoo gen de
 verre gedreeven / dat ze zich aan de bevelen Bisschop-
 der Bisschoppen niet kreunden; en zich de pen wede-
 Oppermagt aanmatigden. spanig ge-
 weeft.

Johan van Arkel, Bisschop van Utrecht /
 heeft ze weder tot gehoozzaamheit gedwon-
 gen: zoo dat Hendrik de Selwart, in eenen
 brieff die van d Buchelius bygebragt word / bui-
 delijk bekent dat hy Groninge als een leen
 bezat / en dat hy 's Bisschops Leeman
 was.

De wijs ze zich aan 't gemaakte verdrag
 niet hielden; hebben ze groote onheilen gele-

^d In Medam, pag. 255.

den: en / na dat hunne magt dooz een zwa-
ren oozlog geknakt was / hebben ze Frederik
van (4) Blankenheim, Bisschop van Utrecht /
vooz Leenheer erkent. De bries hunner on-
derweringe staat by Antonius. Matthæus,
in zijne Aantcekingen op een onbekend
Schryber. Doch zy hielden zich nautwelijks
een jaar aan hunne beloften / en kreunden
zich wederom aan geene eeden.

De Deken en het Kapittel der Domker-
ke / zoo als A. Matthæus ter zelve plaatze
schryft / waren eigentlijk upt hoofde der ge-
melde gifte de Bezitters (5) van Groninger-
land: doch de Bisschop was de Beschermmer
der Domkerke. Maar / vermits het inko-
men (6) niet groot was / Groningen verre
van de hand lag / weinig opbragt / en dooz
gaang weerbarstig was / zonder veel naar
Bisschop of Domkerk te vragten; zoo heeft
Frederik van Blankenheim, wegens zijne
krijgsdaden beroemd / het zoodanig beschikt
dat het gansche recht / by wijze van verwissel-
ling / op hem overgeteekent wierd. Daar
vooz heeft hy eenige landgoederen / die be-
toefden Utrecht / en niet verre van de stad
gelegen waren / aan de Domkerk gegeven.
Om meer kracht aan de verwisseling te ge-
ven / en alle gelegendheit van klagten tegen
't toekomende af te snijden / deed hy dezelve
bebestigen dooz den Aartsbisschop van Keu-
len / die de Metropolitaaan van Utrecht was.
De bries dezer verwisseling staat wederom /
ter gemelde plaatze / by f A. Matthæus. Fre-
derik van Baden, de nazaat van David van
Borgonje, met die van zijn Bisdom ober

hoop leggende / en om geld verlegen / had die van Groningen veel toegestaan: dewelken evenwel / uit wrevelmoedigheid / wederom van hem afgeballen zijn.

Als ze naderhand van Aalbert den Sax veel geleden hadden; hebben ze Karel, Hartog van Gelderland / te hulp geroepen / en hem 't Oppergebied opgedragen. Van hem zijn ze wederom / met beding van hunne goederen en oude rechten te zullen behouden / tot den Keizer overgegaan. Echter wierd het gebied van Groningen / zelfs na dat de Groningers zich den Keizer onderworpen hadden / noch eenigzins booz een gedeelte van 't Utrechtsche Stift gerekent.

Onder Koning Philips, Keizer Karels zoon / Groningen tot een Bisdrom aangestelt, enz. wierd Groningen aan 't Aarts bisdom van Keulen / en aan meer andere Bisdommen / doch voornamentlijk aan dat van Munster / onttrokken; en aan dat van Utrecht / 't welk tot een Aarts bisdom aangestelt wierd / onderworpen.

Dit Stift zijnde een van de Zeventien Nederlandsche Proovintien / en nu een van de Zeben Vereenigde Nederlanden geworden / heeft behalven Groningen zelf / twee steden; de eerste is Damme / omtrent twee mijlen van Groningen gelegen: de tweede is Koozboorde; die het land van Dyent booz een zeer sterk boltwerk verstrekt. Van heeft het noch / gelijk de Bulle van Pius IV. spreekt / het Rechtsgebied over Groningerland / over het landschap van Dyent; en over de eplanden Kollinge en Bozchum. Dit alles staat afzonderlijk uitgedrukt in de Bulle van Pius IV, daar de Grenspaalen van dit Bisdom aange-
wezen

6 OUDHEDEN EN GESTICHTEN

wezen worden: welke Bulle / om dat ze nooit in 't licht gegeven is / wy alhier uyt een autentijk handschrift der Utrechtsche Domkerke laten volgen.

Grenspaa-
len van dit
Stift, uyt
de Bulle
van Pius
IV.

PIUS, de dienaar van Gods dienaaren, ter eeuwiger gedagtenisse der zake. Nademaal wy, volgens de schikking des Heere, aan 't roer van de algemeene Kerk zitten; zoo bedenken wy, met alle rechtzinnigheid, gelijk wy uyt hoofde van ons Harders ampt gehouden zijn, hoe dat wy den stand van alle kerken, doch voor al van de Bisschoppelijke die onlangs opgerecht zijn, heilzamenlyk zullen bestieren. Ook besteeden wy zeer gaarne een gedeelte van onze zorgvuldigheid aan die dingen; in dewelken voor de begiftiging, den luyfter, en de schoonheit der Kerken, mitsgaders voor den welstand en het bequame onderhoud van haare Bisschoppen, Kapittels, en verdere persoonen die den Goddelijken lof aldaar behartigen, gezorgt word; en dewelken te gelijk tot vermeerdering van den Goddelijken dienst, en om de zielen van de geloovige Christenen zalig te maaken, kunnen dienen. Daarom is het ook dat wy over die zaken eenige dingen, hoewel van onze Voorzaaten wijselijck beschikt, met een beter overleg veranderen, en daar omtrent een andere beschikking maaken; zoo als de hoedanigheid der plaazen, tijden, en persoonen, vereischt; en zoo als wy zien dat in den Heere oorbaar is. Het is dan zoo gelegen dat onze Voorzaat, Paus *Paulus IV* gelukkiger gedagtenisse, de oogen van een naarstig Harder op de kudde des Heere die hem toevertrouwt was staande, bemerkte dat in dat gedeelte van

Neder-

Neder-daytsland, 't welk onzen allerlieftsten zoone in Christus, *Philips* den Katholijken Koning van Spanje, uyt hoofde van een erffelijk recht onderworpen is, naar het groot getal van zeer vermaarde Steden, en de meenigte der volkeren, zoo een klein getal van Katholijke Bisschoppelijke kerken gevonden wierd, dat de Bisschoppen der zelve zoo groote een meenigte van zielen met de behoorlijke oplettendheit niet bestieren kosten: 't welk voor sommigen uyt dien hoofde noch moeyelijker was; om dat de menschen van hun Bisdum in hunne moedertaal, en ook in hunne zeden, van malkander verscheelende; en daar by sommigen van dezelve zodaanige voorrechten hadden, dat ze tot den Bisschoppelijken stoel niet mogten gedagvaard worden. 't Welk de oorzaak was dat de gemelde Bisschoppen dat volk in de leere des Katholijken geloofs, en in de manier van deugdelijk te leeven, niet kosten onderrechten, en de misdadigers niet behoorlijk straffen: zoo dat om de opkomende listen en lagen, en de verderfelijke leeringen der ketteren en scheurmakers, die dat geweste schier van alle kanten omringen, het geloof en de zaligheid der zielen in 't uyterste gevaar waren.

Door deze en meer andere gewigtige redenen bewogen; en daar by genegen om het verzoek en de godvruchtige begeerte van Koning *Philips*, die dat ootmoediglijk verzoekt, in deze zake te voldoen, na dat hy zich alvorens, gelijk de gewigtigheid van zoo een groote zaak vereyschte, met zijne broederen van welker getal wy ook waren, rijpelijk beraden had; zoo had hy met hunnen raad, en volgens de volheit der Apostolische magt, de Stad en het Stift

8 OUDHEDEN EN GESTICHTEN

van Utrecht afgezondert en afgescheiden van het Aartsstift van Keulen ; 't welk het recht van 't Metropolitaandom over het Stift van Utrecht had: gelijk hy ook de Stad Groningen, en verscheide andere voortreffelijke Steden des gemelden Landschaps, met alle haare grenspaalen, rechtsbannen, Geestelijkheden, volkeren, persoonen, kloosters, kerkelijke ampten, met of zonder zielzorg, zoo weereldlijke als Reguliere, tot wat Order dat ze ook behoorden, en met de vordere godvruchtige plaatzen, ieder van haar Aarts-stift en Bisdom, door eenen brief met het loode zegel voor altijd afgezondert en afgescheiden had. Ook had hy de Stad Groningen, en de andere voornoemde Steden, die hy dus (van haare Stiften) afgescheiden had, tot Bisschoppelijke Steden, en den Stoel van Utrecht, die toen een Bisschoppelijke Stoel was, tot een Metropolitaanschen stoel aangestelt: en de hoofdkerk of *S. Maartens* kerk van Groningen, en de andere kerken der Steden die dus tot Bisschoppelijke Steden opgerecht waren, tot Katedrale kerken aangestelt voor even veele Bisschoppen, die noch stonden gemaakt te worden, en die ieder het bewind over zijne kerk zouden hebben. Daar benevens had hy aan de kerk en de Stad van Groningen, en aan de andere kerken en Bisschoppelijke Steden boven vermeld, voor hunne Stiften gegeeven zekere oorden; dewelken door zijnen *Nuncius*, dien hy naderhand derwaarts zoude zenden, bepaalt zouden worden: en hy had de Kerk en het Bisdom van Utrecht, benevens eenige andere toen uytgedrukte kerken en Bisschoppelijke Steden, aan het Stift en de kerk van Utrecht, als aan haar

Aarts-

Aarts-stift, onderworpen; en aan de Bisschoppelijke tafel der Katedrale kerke van Groningen, mitsgaders aan iedere Bisschoppelijke tafel van de andere onlangs opgerechte Katedrale kerken, toegewezen een jaarlijksche inkomste van drie duyzend goude dukaten, kamer-geld: welke inkomste genomen zoude worden van zekere tienden, en kerkelijke goederen, vruchten, en renten; die door den zelve *Nuncius* in 't byzonder zouden aangewezen en verdeelt worden: welke aanwijzing en verdeeling van dien dag af, dat ze gedaan waren, zouden gelden. Noch had hy den Bisschop van Groningen en de andere pas aangestelde Bisschoppen, die 'er dan zijn zouden, ter tijd toe dat de gemelde aanwijzing en verdeeling gedaan zouden zijn, en niet langer, noch een andere jaarlijksche inkomste van vijftien-honderd diergelijke dukaten voor hunnen Bruidschat toegewezen en toegelegt; dewelke door Koning *Philips* zelf uyt de renten en inkomsten, die hy uyt het zelve Landschap trok, ter tijd toe dat de voornoemde aanwijzing en verdeeling gedaan zouden zijn, en hunne volkome uytwerking zouden hebben, en alleenlijk voor dat gedeelte 't welk zijne uytwerking noch niet volkomentlijk hebben mogt, en niet verder, aan de gemelde Bisschoppen volkomentlijk, en naar gerade, jaarlijks betaalt zoude worden.

Daar en boven had hy den zelve Koning *Philips* en deszels nazaaten, die 't zijner tijde de weerdlijke Heeren van dat gewest zouden zijn, voor altijd het recht toegewezen om tot de Katedrale kerk van Groningen, en de andere Katedrale kerken, zoo wel van haare eerste oprechtinge af, als naderhand zoo dik-

wils als ze open zouden vallen, aan den Room-Paus te benoemen bequaame perſoonen; en die de hoedanigheden die toen beraamt en uytgedrukt wierden, hadden: welke perſoonen dan door den Paus van Rome, die het dan zijn zoude, op zoo eene benoeming, bevestigt zouden worden. Daar na had hy door een anderen brief, die door hem by wijze van een bevel afgevaardigt werd, aan onzen eerwaardigen Broeder, die toen zijn Broeder was, te weeten *Salvator* Biffchop van Chiuſi, en in die geweften Pauſſelijken Nuncius, bevel gegeven om van zijnent wege bequaame perſoonen aan te ſtellen, die de gemelde Aarts-ſtiften en Stiften zouden afdeelen en bepaalen; en de Bruidſchat, die kerken zoude toegewezen worden, van de inkomſten der klooffteren en Prooffdyen, onder die kerken ſtaande, zouden afneemen. Doch onze beminde zoon *Antonius*, Prieffter-Kardinaal der R. Kerke, bygenaamd *de Granvelle*, toen Biffchop van Atrecht; en noch vier andere mannen van een uytſteekende geleerdheit en vroomigheit, die de voornemde Biffchop *Salvator*, als onze gemelde voorzaat ondertuffchen geſtorven was, op het voorwenden van een laeter bevel, en van zoo een laeter brief als gezeit is, in zijne plaats jaangeſtelt had, hoewel ſommigen van dezelveſen miſſchien van die perſoonen niet waren die daar toe volgens het vooſchrift der kerkregelen voor ondergemagtigden kunnen aangeſtelt worden; zoo hebben die mannen, zeg ik, na een naerſtig onderzoek der zaken en een rijp overleg bemerk, ingevalle men doorgaans voor de Bruidſchatten der gemelde kerken op zoo eenen voet zoude zorgen; te weeten met een deel goederen van de voornemde

noemde kloosters en Prooſtdyen af te nemen; dat daar door de kloosterlijke dienſten niet weinig benadeelt zouden worden: ja ze hebben geoordeelt dat ſommige (kloosters en Prooſtdyen) beter vereenigt zouden worden: maar dat de inkomſten van eenige andere kloosters, die niet behoorlijk onderhouden en verwoeft waren, beter vernietigt en aan de gemelde tafelen (der Biſchoppen) tot een Bruidſchat hunner kerken zouden toegevoegt worden; ten einde de Biſchoppen ten allen tijde dezelfde zorg voor die kloosters zouden draagen als of ze hun eigen waren: gelijk zy ook geoordeelt hebben dat de aanſtellingen en bepalingen der Aarts-ſtiften en Stiften, mitsgaders de verdeelingen der ſteden en rechtsbannen, in ſommige oorden van die Stiften, op een gemakkelijker voet konden gedaan worden, als in den eerſten brief vaſtgeſtelt was: als mede dat de aanwijzingen der Bruidſchatten; het getal der perſoonen, waardigheden, prebenden, proven, en kerkampten, eindelijk de ſtaat en form der gemelde kerken, ook door zoodanige vernietigingen en toevoe- gingen, en door andere bequaamer middelen, koſten vaſtgeſtelt worden.

Onder anderen hebben zy de kerke en den Biſchop van Groningen voornoemd de volgende ſteden, landen, dorpen, en plaatzen, met hunne onderhoorige ambachten en rechtsbannen, voor hun Stift aangewezen: *Groningen, Dam, Middelbert, Engelbert, Noortdik, Wolden, Haren, Noortlaren, Viſfliet, Engewert, anders Grijskerk, Zuitborn, Noorthorn, Oldekerk, Nyekerk, Faen, Lutkegaſt, Groetgaſt, Doefum, Upende, Sibaldebueren, Erſtwolt, Lettebert,*

12 OUDHEDEN EN GESTICHTEN

tebert, Meldum, Myt wolde, Oldebert, Nuis, Marum, Nyebert, Noortwik, Ham, Luxwold, Ezinghe, Ferwert, Oeftrum, Fransum, We- rum, Hoge kerk, Legekerk, Duchwort, Oldebo- ven, Nyehoven, Saxum, Liens, Wee, Kloester- bueren, Nyekerk, Ulrum, Beerbuyzen, Warf- buyzen, Suyrdijk, Fliedorp, Vierbuyzen, Weer- buyzen, Baffelt, Eenrum, Saxbuyzen, Peters- bueren, Nyeland, in 't * aandeel van Marsch- lacht: Marbuyzen, Ranum, Tinaldinge, Men- sing, Weer, Oberdum, Ondewerum, Dirksbor- re, Wynsum, Bellingweer, Wetzinge, Silwert, Harsens, Adorf, Noortwolde, Zuitwolde met Beyem, Reem, Updebrede, Warefum, Usquert, Gelwort, Wibuyzen, Wtbuyssmeden, Doernu- wert, Krathens, Middelfum, Oesterwitwert, Menkemeer, Westlerwitwert, Eppingebuizen en Stertingebuizen, Stitswert, Santwert, Oldenzyel, Oesternyeland, Fermerfum, Zantweer, Epwirde, Stekdum, Meethuizen, Weiwert, Hevensche, Dam, Loppersum, Rijk, Stedum, Huzinghe, Westereinden, Garshuizen, Upzand, Leermens, Gimmir, Werdum, Kollinge, Zolwert, Spijk, Leesdorp, Marsum, Berum, Krewert anders Ter Ewe, Fukwert, Holwyarde, Tenbuer, Germer- wolt, Witterwierum, anders Ter Post, Tessing, Wolterfum, Heidenschap, Dijksboorn, Ouderwe- rum, Scharmer, Lutkeharste en Groteharste, Stock- teren, Garolsweer, Schiltwolde, Zydebueren, Helm, Knelbam, Oesterreyd, Groote Munte, Lut- temante, Boerchzweer, woldendorp, Wagenberge, Zuytbroek, Noorthroek, Scheemte, Medum, Ex- ceest, Midwold, Oestwold, Finfferwold, Beerte,

* Misschien in Oudeel; om 't oude Ambagt te beteke- nen; want veele van deze dorpen, behalven die in Fivelgo gelegen zijn, behooren tot dat Ambacht.

Wynſchoete, Weſterlee. In 't Graaſtſchap van Drent en de Kaſtellany van Koeverde: *Meppel, Koeverde, Bylen, Bork, Zweel, Sleen, Kaine, Roſwinkel, Apel, Oederen, Borgheren, Aſſellen, Aſſen, Rolde, Gbieten, Anloe, Vroezen, Zuytlaren, Werdenbras, Nortlaren, Haren, Eſſen, Helpen, Horen, Rooderwold, Eelde, Peyſſen, Roeden, Norck, Deveren, Dwingelo, Vlederen, Wapſterveen, Havelt, Rainen, Nyeveen, Kolderveen, Staphorſt, Roveen, Blyenſtein, Dikking, Uwerſt, Kokkange, Zuytwolde, Oeverreijſt, Elenhuys, Schoenbeke, Dalem, Weſterbeſſelen, Oeſterbeſſelen.* Onder Weſtwolde: *Wedde, Sellinger, Wacht-wedde, Guſt en Horne, Frieffche-loo.* Onder Bellingwolde; *Bellingwolde, Ham, Blyham.*

Ook hebben zy over 't grootſte gedeelte van dat alles, als de zaken in order geſtelt waren, een ſchriftelijk verhaal doen opſtellen; zoo als in de gemelde brieven, en miſſchien in meer andere ſchriften die daar over gemaakt zijn, wijdloopig aangetekend ſtaat.

Zoo is het dat wy (die onder anderen begeert hebben dat de Vereenigingen altijd geſchieden zouden door gemagtigden, en na dat de genen, die 'er belang in hadden, daar by geroepen waren,) overweegende dat byaldien in oude tijden, als de volkeren van dat gewefte begoften te vermeenigvuldigen, het getal der Biſchoppelijke kerken daar inſgelijks vermeerdert waar geweest, en zy by tijds Katholijke en goede Kerkvoogden gekregen hadden; zoo veele verderfelijke leeringen, die den Chriſtelijken Godsdienſt in de omleggende plaatzen van die geweften zoo deerlijk ontroeren, de overhand zoodanig niet genomen zouden hebben:

14 OUDHEDEN EN GESTICHTEN

ben : daar en boven noch overweegende dat 'er, om die quade leeringen die daar door de besmettelijkheit der nabuuren sedert een geruymen tijd ingesloopen zijn uyt te roeyen, en de voorgemelde volkeren in 't rechtzinnig geloof te houden, zoo als het schijnt, geen bequamer middelen als de reeds gemelde hebben kunnen in 't werk gestelt worden; zoo is het, zeggen wy, dat wy, op dat dezelve middelen volgens de begeerte onzes herte een vaardigen en gelukkigen uytflag mogen hebben, dezelve door onzen dienst wel hebben willen voortzetten; en dat wy den inhoud der verdeeling en beschikkinge, raakende de kerk, de Stad, en het Stift van Groninge, die door de gemelde ondergemagtigden gedaan, rijpelijk onderzocht, en met eendragtigheid schriftelijk in order gestelt zijn, zelfs ook aangaande de paalen des Bisdoms van Groningen, en aangaande alle en iedere steden, burgten, dorpen, en andere plaatzen in dezelve verdeeling begrepen, mitsgaders den inhoud van alle de beschikkingender gemelde ondergemagtigden, en van alle de voornoemde brieven en geschriften, die wy benevens de rechte waardy van de jaarlijksche renten en inkomsten van gemelde S. *Maartens* kerk, en van alle en iedere Kapellanyen en Vikaryen die daar zijn voor alhier uytgedrukt houden;) dat wy, zeggen wy, al het bovenstaande, en al wat vorder in de gemelde brieven en geschriften begrepen is en tot die zaak behoort, en wat 'er vorders op gevolgt is, door ons Apostolisch gezag en uyt gewisse kennisse bevestigen en goedkeuren, en 'er een altyddurende en onveranderlijke kracht aan verleen; alle en iedere gebreken, 't zy omtrent
het

het recht of de feiten, die daar mogten ingesloopen zijn, vergoeden; en ons aan al het bovenstaande gedragen; zoo nochtans dat wy in den brief van onzen Voorzaat omtrent het bovenstaande, en omtrent meer andere zaaken met den zelve brief niet over een komende, de volgende verandering maaken.

Zijnde dan genegen om deszelfs godvruchtig en loffelijk voorneemen uyt te voeren, en ten dien einde de (Bisschoppelijke) Tafel van Groningen van een betamelijke Bruydschat te voorzien; zoo is het dat wy uyt onze eige beweginge en zekere wetenschap, en door een diergelijke volheit onzer magt, in de Abdy van Andewert of Wittewert, van de Cisterci-Order, die voor dezen onder 't Bisdum van Utrecht behoorde, maar tegenwoordig onder dat van Groningen staat, welker Abdy vruchten, renten, en inkomsten, die van de plaatsen tot de Abdy behorende daar onder gerekend, zoo als wy verstaan hebben, niet meer bedragen als drie duyzend goude dukaaten kamer-geld; of, naar dat ze jaarlijks opbrengen, niet hooger geschat worden, van nu af, als of het van dien tijd ware geschiedt, en van dien tijd als van nu af te rekenen, den tytel alleenlijk en de benaming van Abt (zoo ras als die benaming, 't zy door afstand, of uyt hoofde van verwisseling, of door de dood van onzer beminden zoon, den tegenwoordigen Abt, of van die de Abdy *in komende* bezit, of door wat andere verlaating of verbeuring dat het zy, zelfs by den voornoemden stoel open zal vallen) al ware het zake dat de Abdy op de gemelde wyze, of anderszins, open stond, en zoo lang had open gestaan dat de begeving volgens het

voor-

voorschrift der Lateraansche Kerkvergaderinge, of volgens eenige andere Kanonijke inzettingen, aan den voornoemde stoel ware vervallen; of den zelve stoel in 't byzonder of in 't algemeen toebehoorde; en dat ze in den Pausselijken Kerkenraad plagt vergeeven te worden, of zoo moest vergeeven worden; en dat 'er over de vergeevinge en bestieringe der zelve Abdye tusschen sommigen gepleit wierd; of over het bezit eenige moeyelijkheid gerezen waar, of over de wijze van 't leste openvallen der Abdye te pleiten viel, alwaar het ook dat daar uyt een algemeene reservaatzie, zelfs in het Rechtboek uytgedrukt, zoude volgen ('t welk wy alles als hier uytgedrukt willen gehouden hebben) en dat zoo een pleitzaak of moeyelijkheid noch voor den Rechter King: zoo is het, zeggen wy, dat wy den tijtel alleen en de benaming van Abt in de gemelde Abdye, uyt kracht van ons voornoemd gezag en door den inhoud dezès, voor altoos afschaffen en vernietigen: en de waardigheit van Abt, met alle haare vruchten, inkomsten, vervallen, profijten, voortreffelikheden, voorrechten, gezagvoeringen, rechtsplegingen, bedieningen, rechten, en alle vordere eigendommen, uyt krachte van 't zelfde gezag en door den zelfden inhoud, en wederom voor altoos, aan de voornoemde Bisschoppelijke tafel van Groningen toevoegen en toe-eigenen. Zoodanig dat, wanneer zoo een openstaan zal voorvallen, de Bisschop van Groninge, die het dan is, bevoegd zal zijn om door zich zelve, of door iemand anders, of meer anderen, het lichamelijk bezit van de waardigheit van Abt en

van

van de regeering (der Abdye) te neemen; en de bestiering van 't gemelde klooster, mitsgaders van deszelfs goederen, vruchten, renten, inkomsten, gerechtigheden, vervallen, en voordeelen voornoemd, op eigen gezag vryelyk te aanvaarden en te behouden; en dezelve tot zijn eigen gebruyk en voordeel, en tot het gebruyk en voordeel van zijne Tafel, te besteeden: voorts ook, om alle en ieder Prioryen, Proostdyen, Proostschappen, Waardigheden, Persoonatschappen, bedieningen, ampten, en vordere kerkelijke bedieningen, 't zy met of zonder zielzorg, zelf weereldlijke, en ook die door de Kapittels van wat Order dat het zy vergeeven moeten worden; dewelke ter begeevinge, aanstellinge, voordraginge, inzettinge, verkiezinge, of beschikkinge van den Abt des gemelde kloosters, die het dan was, in 't gemeen of by beurten, eenigerwijze pligten te staan, aan bequaame personen te begeeven en op te draagen; en om zoodanige personen tot dezelve voor te stellen, te verkiezen; en, na dat ze voorgesteld en verkoren zijn, in dezelve (waardigheden, ampten, enz.) in te stellen en te beveltigen; en, op wat andere wijze dat het zy, de vrye beschikking daar over te hebben; zonder iemands verlof daar over eenigerwijze te verzoeken.

Daar by ordonneeren en bevelen wy dat de kerkelijke bedieningen, dewelke tot noch toe door den zelve Abt aan Reguliere personen of Wereldsche Geestelijken vergeeven zijn, door den gemelden Bisschop aan de voornoemde Regulieren en Weereldlijke Geestelijken, die ze hebben moeten, zullen vergeeven worden: dat dezelve Bisschop gehouden zal zijn, onze be-

minde zoonen, de Monnikken der Konventen en der Abdye voornoemd, door een anderen Prior van dezelve Order, of door een Prooft, volgens de kloosterlijke inzettingen van de zelve Order te bestieren: en hun in die zaken die tot een eerlijk en genoegzaam onderhoud behooren, en de gewoonlijke aalmiffen des kloosters betreffen, alles eveneens te geeven en ter hand te stellen, als de Abt gehouden was: dat ook de Konventen en Monnikken voornoemd gehouden zullen zijn een behoorlijke en hartelijke gehoorzaamheit en eerbiedigheit, even als ze gewoon en gehouden waren hunnen Abt te bewijzen, insgelijks den Biffchop, als hunnen Abt, te belooven en te betoonen; en hem in alles en allezins, als of hy hun rechte Abt ware, en zijne kloostergelofte in hunne Order gedaan hadde, te gehoorzamen, onderdanig te zijn, en naar hem te luiften.

Voorts ordoneeren wy dat de voornoemde vernietiging, affchaffing, toevoeging, toe-eigening, en al het bovenstaande, geenzins begreepen zullen zijn onder eenige herroepingen, opfchorsingen, of intrekkingen, van diergelijke of andere affchaffingen, vernietigingen, toevoegingen, en toe-eigeningen; die door ons en den Stoel voornoemd, onder wat voor uytdrukkinge en forme of met wat bewoordingen en Dekreeten dat het zy, gedaan mogen worden; maar dat ze daar van altijd uytgezonderd zullen blijven: ja, zoo dikwils als ze opgefchort, herroepen, of ingetrokken mogen worden, dat ze dan ieder maal op nieuw verleent en in haar eerften staat herstelt worden: voorts, op dat ze onder zulke herroepingen, opfchortingen, en intrekkingen, geenzins zouden

zouden begreepen zijn; dat ze van nu af waarlijk en niet geveinsdelijk haare volkome uytwerking gekreegen hebben; en dat de afschaffing, vernietiging, toevoeging, en toe-eigening voornoemd, niet gedaan zijn wegens een Abdy, of een waardigheid van Abt, die open zouden vallen, maar die reeds open stond; en dat uyt krachte der zelve de Bisschoppelijke tafel en de Bisschop van Groninge die het tegenwoordig is van nu af waarlijk en ongeveinsdelijk recht op het ge-eischte hebben: en wy ordoneeren op nieuw dat de opschortingen, herroepingen, en intrekkingen van den tegenwoordigen brief, en al wat daar tegen gedaan mag worden, voor nieuwe verleeningen en volkome herstellingen (van die afschaffingen, vernietigingen, toevoegingen, toe-eigeningen) moeten gehouden en aangezien worden. Eindelijk zoo is het dat wy aan de gemelde Konventen, en aan wat andere perfoonen dat het zy, op de deugd der heilige gehoorzaamheit, en op den grooten ban op heeter daad verbindende, als ook op de verbeurte van alle hunne kerkelijke waardigheden, ampten, en bedieningen, die zy op zekeren tijd verkreegen hebben, en op de straffe van onbequaam te zullen zijn om dezelve of andere kerkampten voortaam ooit te bekleeden, (in welke straffen de overtreders op heeter daad vervallen zullen) wel strengelijk verbieden dat ze zich niet zullen hebben te vermeeten, tegen dat de gemelde Abdy zal open vallen, of indien ze nu al open stond, tot het verkiezen of eischen van eenen Abt des gemelden kloosters voort te treden; of den Bisschop zelf in iets van 't bovenstaande eenig belet aan te doen, of ist anders

tegen hem te onderneemen, of iets van 't bovenstaande tegen te streeven.

Noch ordoneeren wy dat alle zoodanige verkiezingen of eiffchen, mitsgaders de bevestigingen en aanneemingen der zelve, als ook de begeevingen, aanstellingen van Oversten, Kommanden, en andere beschikkingen, dewelke van nu af in 't toekomende, ook door den voornoemden Stoel, wegens het gemelde klooster, of wegens de voorgemelde regeeringe en bestieringe, op wat wijze dat het zy, mogten geschieden, nietig, krachteloos, onbestendig, en van geener waarde zullen zijn.

En op dat dezelve Bisschop eene kerk mag hebben; dewelke, gelijk een deftige Katedrale kerk betaamt, behoorlijk voorzien zy van geleerde perfoonen, die bequaam zijn om het rechtsgebied aldaar te oeffenen, en de vordere kerkelijke ampten te bekleeden; zoo is het dat wy door het zelfde gezag en den zelfden inhoud als boven twee kloosters, met de kloosterlijke Orders, en den Regulieren staat, en alles tot die kloosters behoorende, voor altoos te niet doen en vernietigen: het eene by Esens en des zelfs gebied, zijnde van de Order der Reguliere Kanonnikken van *S. Augustinus*; 't welk door de boosheit der k... t'eenemaal verwoest en ontheiligt is: 't andere van de *H. Maagd Maria* te Wittewierum, by Damm, zijnde van de Cistercer- of van een andere Order; in hetwelke drie of vier Monnikken, die niet ordentlijk genoeg leeven, gevonden worden: zoodanig dat wy alle hunne vruchten, renten, en inkomsten, dewelke, zoo als wy verstaan hebben, naar dezelfde schatting jaarlijks niet meer opbrengen als duizend

zend diergelijke Dukaaten; mitsgaders alle hunne vervallen, profyten, en vordere goederen, en daar by het recht om eenige bedieningen aldaar, 't zy dat ze de Reguliere of de Weereldlijke Geestelijkheid toebehooren, te begeeven; en om iemand tot dezelve voor te stellen, of wat beschikking dat het zy omtrent dezelve te doen; en vorders alle andere rechtspleegingen, gerechtigheden, zoo geestelijke als weerdlijke eigendommen tot die kloosters behorende, aan de Tafel van 't Kapittel der gemelde kerke van Groningen, of aan deszelfs goederen in 't gemeen, voor de inkomsten van tien Kanonniksdyen en even veele Prebenden (tot welke Kanonniksdyen, gelijk beneden gezeyt zal worden, zekere hoedanigheden vereischt worden) toevoegen en toe-eigenen. Hier komt noch by dat wy onze beminde zoonen, den Abt en alle de Monniken van 't gemelde klooster der H. Maagd *Maria* in 't byzonder, dewelke tot de weerdlijke Geestelijkheid wel willen overgebragt worden, van het vorder onderhouden der Order, daar zy zich door gelofte aan verbonden hebben, en van de kloosterlijke regels der zelve Order, en daar benevens van het draagen der kloosterlijke kleedinge, en van het onderhouden der armoede die zy belooft hebben, t'eenemaal ontslaan, en verlossen; en hen volkomentlijk overbrengen tot den staat der weerdlijke Geestelijkheid: ook zoo verre, dat ze weerdkelijke kerkampem mogen krijgen, en eige goederen bezitten; zonder nochtans hunne bloedverwanten omtrent de erfenssen te bena-deelen: over al hetwelke, als ook over de magt van de testamenten te maaken, met hun-

ne goederen te doen dat ze willen, en zich in alles en allenthalve als andere wereldlijke Priesters te gedraagen, wy door het gezag en den inhoud voornoemd, en uyt een byzondere gunst, hen volkomentlijk van hunne verbintenisse ontslaan.

Hier komt noch by dat wy de gemelde tien Kanonniksdyen en tien Prebenden, en alle de beste of vetste Kapellanyen of Vicaryen der gemelde kerke van Groninge, te weeten die de gemelde Bisschop goed zal vinden daar toe te verkiezen en te schikken, behoudens dat ieder zijn recht zal behouden van dezelve te be-geeven, of de voorstelling te doen, uyt kracht van 't zelfde gezag en door den zelven inhoud als boven, van nu als van dan af, en van dan als van nu af, te weeten na dat ze daar toe zullen geschikt en uytgezonderd zijn, tot even zoo veele Kanonniksdyen en Prebenden der gemelde kerke oprichten, en daar toe aanstellen. Nu, de vruchten, renten, inkomsten, gerechtigheden, vervallen, profyten, en vordere goederen der Vicaryen en Kapellanyen, die dus tot Kanonniksdyen en Prebenden opgerecht zijn, die geeven wy, en leggen ze voor altoos toe, aan de gemeene goederen (der Kanonnikken) zoo als de Bisschop dat schikken zal. Wy ordoneeren ook dat de Abt van 't gemelee *Mariaas* klooster, indien hy wel wil, tot Kanonnik en Aartsdiaken der gemelde kerke van Groningen, en de Monnikken van 't zelve klooster, indien zy ook wel willen, tot Kanonnikken van die zelve kerk, zullen aangestelt, aangenomen, en als zoodanige ingehaalt worden: maar dat ze anders naar een Reguliere plaats, om daar naar den regel te leeven, moeten

ten overgebracht worden: en dat ze, zoo lang als ze zullen leven, uyt de vruchten, renten, en inkomsten des gemelden kloosters een behoorlijk jaargeld moeten trekken.

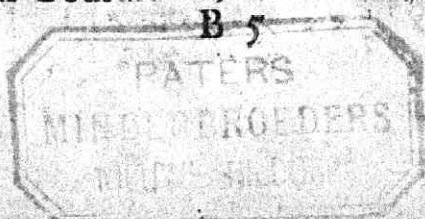
Voorts (ordoneeren wy) dat 'er eene Kanonniksdy en eene Prebende, van de tien eerstgenoemde, aan den Bisschop zelf moeten gegeven en toegestaan worden: zoo dat hy uyt hoofde van dien een Kapittelheer zy, hebbende eene plaats en stem boven den Deken en de yordere Kanonnikken, zijne Medebroeders, zelfs in 't Kapittel: dat 'er drie andere moeten gegeven worden aan drie Doktoren of ten minste Licentiaaten in de Godkunde: en noch drie anderen aan drie Doktoren of ten minsten Licentiaaten in de Geestelijke Rechten: en dat de drie overige Kanonniksdyen en drie Prebenden moeten begeeven worden aan drie Edelluiden van 't zelfde Bisdom; die insgelijks in een vermaarde Hooge Schole ten minste Licentiaaten in de Geestelijke Rechten of in de Godkunde na het uytstaan van een scherp onderzoek geworden zijn: welke order altoos zal moeten onderhouden worden. 't Welk zoodanig te verstaan is dat 'er tot de zes eerste Kanonniksdyen en Prebenden zoo wel edelen als onedelen, mits dat ze de gemelden hoedanigheid hebben, mogen aangenomen worden; maar tot de drie overige geen anderen als Edelluiden, die tot de gemelde eertrappen gevorderd zijn: zonder dat de Edelluiden van de zes eerste Kanonniksdyen en Prebenden geenszins uytgesloten worden. Doch van de drie eerste dus gevorderde Kanonnikken moet 'er een door den Bisschop aangestelt worden tot Aartsdiaken; dewelke na den afstand of het overlijden

van onzen beminden zoon, of beminde zoonen, den tegenwoordigen Aartsdiaken of de tegenwoordige Aartsdiakenen der Utrechtsche kerke, die de Rechtsmagt aldaar hebben, zoo een volkomen Aartsdiakens Rechtsgebied over 't Bisdom van Groninge zal hebben, als de andere Aartsdiakens der Utrechtsche kerke, die het t'eeniger tijde zijn zullen, hebben of moeten hebben. Dat 'er een andere (van die eerste Kanonnikken) stads Aartspriester zy; dewelke byzonderlijk zorg moet draagen om de Pastoors of Regenten; mitsgaders de Parochi-priesters en Predikers, die in de zelve stad zijn, te onderzoeken. Wyders dat de overige van de gemelde drie eerste Kanonnikken de Penitenciaris of Opperbiechtvader van 't Bisdom zy, en 't opzigt op de gemoederen van al het volk der Bisdoms hebbe.

Daar en boven dat de twee Regenten der Groninger kerke, door 's Bisschops aanstelling, onder de dus *gepromoveerde* Kanonnikken gerekent worden: dewijl die, volgens een oude ordonantie der zelve kerke, of om een andere reden, Doktoren of Licentiaaten in de Godgeleerdheit of in de Geestelijke Rechten moeten zijn. Doch dat die Regenten S. *Maartens* kerk, die dus tot een Katedrale kerk opgerecht is, overlaaten en afstaan aan den Bisschop en het Kapittel van Groninge voornoemd, en dat ze het Pastoors-ampt voor de burgeren bedienen in S. *Walburgs* kerk; dewelke een Parochiakerk is, en op het kerk-hof van gemelde kerk van Groninge staat: op welke *Walburgs* kerk wy ook de ziel-zorg der gemelde Pastooren van S. *Maartens* kerk, en de oeffening van des ziel-zorg, door dezen brief overbrengen.

Zoodanig nochtans dat, ingevalle de Edelluiden of de Wethouders de lijkdiensten plegtiger wyze voor hen zelve of voor hunne vrienden, of iet anders, in het Koor der Domkerke van Groninge gedaan willen hebben, zulks aan hen zal toegestaan worden. Twee andere van de oudste Doktoren of Licentiaaten, waar van de eene Leermeeſter in de Godtheit, en de andere een Rechtsgeleerde zy, zullen de magt behouden om het gansche Biſdom voor den Biſſchop, als hy zulks op hen verzoeken zal, te bezoeken: waar by de andere gepromoveerde Kanonnikken, zoo dikwils als ze insgelijks daar toe verzocht zullen worden, zullen gehouden zijn tegenwoordig te zijn. Doch de Aartſdiaken, en noch drie anderen van de *graduéele* Kanonnikken, te weeten twee Godtgeleerden en een Rechtsgeleerde, zullen de magt hebben om de Geestelijken tot de Wydzels toe te laten; en de Regenten der Parochien, door wat gezag dat ze dat ampt gekregen mogen hebben, tot het beoeffenen van de Harderzorg verlof te geeven; diervoege nochtans dat ze geen anderen zullen mogen aanneemen, dan die de vereiſchte bequaamheit hebben; en, wat de zielbeſtierung belangt, alvorens gezworen hebben dat ze hun verblijf (ter plaatze daar hun ampt is) in eigen perſoon zullen houden.

Ook zullen de Aartſdiaken, de Aartsprieſter, en de Penitenciaris voornoemd, en van gelijken de andere ſes Kanonnikken, uit hoofde van hunne Prebenden gehouden zijn den gemelden Biſſchop, zoo dikwils als ze daar toe verzocht zullen worden, in de zaaken van de Kerk en den Godsdienſt, en in andere moeijelijks

lijkheden by tyd en wyle voorvallende, zoo gezamentlijk als hoofd voor hoofd, met raad en daad getrouwelyk by te staan. En op dat 'er beter gezorgt worde dat men mannen van een bekende geleerdheit en vroomigheit, tot stichting van Gods kerk, bekomen mag; dat de gemelde negen Kanonniksyen en negen Prebenden, die aan zulke perfoonen als gezeit is gehecht zijn, deze eerste reize door den Bisschop alleen zullen vergeeven worden; die dezelve, beurteling, aan gepromoveerde perfoonen en Edelluiden begeeuen moet: maar dat ze naderhand, zoo dikwils als ze in 't toekomende zullen open vallen, ter verkiezinge van den Bisschop, en de gepromoveerde Kanonniken die dan in 't leven zijn, zullen staan, en door hen zullen vergeeven worden. Welverstaande dat in zoodanige verkiezinge de stem van den Bisschop geen grooter recht zal hebben, en niet hooger gelden zal, als de stem van ieder gepromoveerd Kanonnik; ten zy alleenlyk dan, als de stemmen staan of gelijk zijn: in welken gevalle de Bisschop, met noch eens te stemmen, de gelijkheit der stemmen scheiden zal. Voorts dat de gemelde tien Kanonniksyen en Prebenden, op de gemelde wyze aan gepromoveerde perfoonen gehecht, na dezen onder geene byzondere of algemeene *aanbehoudingen, of die met de † gedagte geschieden, noch onder geene toelaggingen zelfs die in 't lichaam der Rechten besloten zijn, wijders aan gene verwacht-brieven, koadjutorschappen, bevelen, magt-brieven, of vergunningen van ampten te vergeven, of in kommende te geven, of 'er an-

* Reservations.

† Affectionibus.

ders van te schikken, noch onder gene eerste of andere beden, of voorkomende gunsten, die door ons of door de Roomsche Pauzen die het dan zijn zullen, en door den Apostolischen stoel of deszelfs Legaten, al ware het uyt inzicht en op het verzoek van den Keizer, of van Koningen, Koninginnen, Hartogen, of van wat andere Vorsten dat het zy, zelfs ook van de Kardinaalen der H. R. kerke, om hoe dringende oorzaak dat het zy, t' eeniger tyde mogen gedaan of verleent worden; dat die Kanonniksdyen en Prebenden, zeggen wy, daar onder niet begrepen zijn: dat ze ook niet, als of zoo by den voornoemden Stoel open stonden of anderszins in 't algemeen of byzonder *gereserveert* waren, zelfs dan ook niet als ze uyt hoofde van afstand of van verwisseling by den zelve Stoel mogten open vallen, door den R. Paus of den voornoemden Stoel mogen vergeven worden.

En dewijl de geleerde luiden, om de godlooze aanslagen der ketteren en de boosheit der tyden, niet lang van hunne kerken afwezig mogen blyven; zoo ordonneeren wy, door 't zelve gezag en den zelve inhoud, indien de meergemelde *graduéele* Kanonnikken, ten zy dat ze door den Bisschop of het Kapittel uytgezonden zijn, den tyd van twee maanden afwezig van de gemelde kerk (van Groningen) blyven; dat die alle de inkomsten hunner Prebende van dat jaar verbeuren, en missen zullen: noch verder dat alle de inkomsten van iedere Prebende zullen gedeelt worden in twee gelijke deelen: en dat een van die deelen moet besteedt worden tot dagelijksche uytdeelingen; doch alleenlijk aan de zooda-

danigen die de Goddelijke dienften in het Koer-
verricht zullen hebben; en aldaar, buiten nood-
zakelijkheid, van den beginne tot het einde
toegebleven zijn: en noch vorder dat niemand,
door wat Pauffelijke *dispensaatzie* of vergunning
dat het zy, en om wat reden dat die mag ver-
worven of gegeven zijn, bevrijt kan zijn van
zoodanig een vast verblijf.

Insgelijks ordonneeren wy dat alle zoo eigene
als gemagrigde Rechters, zelfs die van 't A-
postolifch Paleys, mitsgaders de Kardinaalen
der H. R. kerke, in wat rechtzake en rechts-
handel dat het zy, evencens moeten oordeelen en
vonnis wyzen; zoo dat hun, en ieder van hen,
de magt en 't gezag benomen word van anders
te oordeelen, of de zaak anders uyt te leggen:
en al wat iemand, weetend of onweetend, hier
tegen gedaan zal hebben, door wat gezag dat
het zy, dat verklaaren wy krachteloos en van
geener waarde.

Weshalve wy onzen eerw. Broederen, den
Aartsbiffchop van Mechelen, en den Biffchop-
pen van Utrecht en van Feltri, door dezen
Apostolifchen brief en uyt een diergelijke be-
weeginge beveelen dat zy, of twee of een
van hen, door zich zelven of door iemand an-
ders of meer anderen, den tegenwoordigen
brief en al wat 'er in begreepen is, waar en
wanneer het noodig zal zijn, en zoo dikwils
als ze van wege den Biffchop en het Kapittel
van Groninge, mitsgaders van wegen de Ka-
nonnikken, den Abt, de Monnikken, en de
andere perfoonnen voornoemd, daar toe ver-
zocht zullen worden, plegtiger wyze zullen
afkundigen, hun altemaal en ieder van hen in
't byzonder een krachtdadige hulp en bescher-
ming

ming betoonen; en aldus uyt krachte van ons gezag te weeg brengen dat zy, en ieder van hen, de voornoemde bevestiginge, goedkeuringe, byvoeginge, vergoedinge, vernietiginge, afschaffinge, toevoeginge, toe-eigeninge, overbrenginge, ontslaginge van hunne verbintenisse, ordonanzie, beschikkinge, en al wat vorder boven uytgedrukt staat, mitsgaders den tegenwoordigen brief, en alles dat daar in begrepen is, gerustelijk genieten, en 'er de uytwerking van hebben; en dat dezelve tegenwoordige brief, met den ganschen inhoud, bestendiglijk onderhouden worde: zonder te gedoogen dat de Bisschop, het Kapittel, de Kanonniken, en de vordere persoonen boven vermeld, over het bovenstaande, door wat persoonen en op wat wyze dat het zy, onbehoorlijk gemoeit, gestoort of belet zouden worden: en zelfs met alle tegenstreevers en wederspanningen, en die hun in 't bovenstaande niet gehoorzaam zijn, zelfs door den ban op heeter daad verbindende, en door het afneemen van hunne kerkelijke ampten en bedieningen, ja door de straffe van tot dezelfen en tot alle andere voortaan onbequaam te zullen zijn (invoege dat zulke ampten en bedieningen, als op een wettige wyze openstaande, van anderen mogen verkreegen, en door de Ordinarissen der plaatzen vergeeven worden) en door meer andere vonnissen, kerkelijke straffen, en geldboeten, die (de gemelde Bisschoppen) naar hun goeddunken zullen mogen opleggen, matigen, en toepassen, en waar in de gemelde tegenstreevers op heeter daad vervallen zullen, zonder acht op eenig beroep voor hooger rechtbank te geeven; uyt krachte van ons gezag te bedwin-

dwingen: en vorders met die vonnissen en kerkelijke straffen (met het houden nochtans van de behoorlijke rechtspleegingen) ook meermaalen te verzwaaren; en den wereldlijken erm, indien het noodig mogt zijn, te hulp te roepen: alles niet tegenstaande onzen voorigen wille; niet tegenstaande ook alle voorgemelde en onze eige (brieven) van de waardy, zoo in het verkrijgen van eenige ampten als in andere gunstige begeevingen zelfs die uyt eige beweginge geschieden uyt te drukken, van een bekomen recht niet af te neemen, van geen brieven wegens het verleenen van eenig jaargeld, als met de toestemminge van die het betaalen moet, af te vaardigen: niet tegenstaande ook alle intrekkinge brieven, en de vernieuwingen van zulke intrekkingen, als ook alle regelen der Pausselijke Kantzellarye, die 't eeniger tijd tot voordeel der Ordinariissen, of ook tot hun nadeel, uytgegeeven zijn, of noch uytgegeeven mogten worden: vorders niet tegenstaande het dekreet en de ordonnantie der laatste kerkvergaderinge van Lateranen; die de altijd duurende vereenigingen, behalven in zekere gevallen die in de Rechten toegelaten worden, verbiedt: niet tegenstaande het dekreet van onzen Voorzaat, Paus *Bonifacius VIII* zaliger gedagtenisse, wegens eene dagreize; en dat van de algemeene kerkvergadering wegens twee dagreizen; mits nochtans dat niemand uyt krachte van dezen brief vorder als drie dagreizen uyt het land betrokken worde: niet tegenstaande alle Pausselijke en * aanzich behoudnede, zoo algemeene als byzondere, dekreeten en ordonantien; zelfs die in het Recht-

* *Reservatoria.*

boek besloten, of in eenige provinciale Synoden uytgegeven zijn: niet tegenstaande de inzettingen en gewoonten der kloosteren, proostdyen, orders, kerken, en plaatzen voornoemd; al waren ze ook met eede, of door Pausselijke bevestiging, of op wat andere wijze dat het zy, bekrachtigt: niet tegenstaande de verdragpunten, tusschen den Apostolischen Stoel en de Duitsche Naatzie overlang gesloten; en allerhande zoo byzondere als algemeene *reservatien*, verwachtbrieven, en andere gunsten; aanstellingen van Kanonikken; als ook andere, zelfs altijd-duurende, vereenigingen, magtigingen zonder toestemmingen van 't Bischops † Medehelper gedaan; benoemingen zonder ** toetredinge en ‡ wederkeeringe te doen: eindelijk niet tegenstaande alle magt-brieven, bevel-brieven, en andere brieven en vergunningen; aan wat voor persoonen, en van hoe groote waardigheid, staat, aanzien, en hoedanigheid dat ze ook zijn, al bekleedden zy het cerampt van Kardinaal, al ware het ook aan onze oude en opgeschreeve huysgenooten, geduurige tafelenooten, en Huysprelaaten, of aan de Bedienden van 't R. Hof, zelfs die hunne ampten werkelijk waarneemen, en om welke en hoe groote reden, aanmerkinge, inzicht, dat het zy, al ware het uyt aanzien van den Keizer, van eenige Koningen, Hartogen, of andere Vorsten, met wat voor vergunningen van voorrang, voorrechten, en Dekreeten, zelfs vernietigende, dat het geschieden mogt; al ware het ook met zulke bewoordingen die de in-

† Coadjutor.

** Accessus.

‡ Regiculus.

trekkende brieven weder intrekken, ja die dezen tegenwoordigen in eenigen deele herriepen, ook uyt zoodanige beweginge en met zulk eene kennisse als boven, of op wat andere wijze dat het zy, aan wat perfoonen, zeggen wy, dat zulke brieven en vergunningen verleent mogen zijn: welke brieven en vergunningen met den gantschen inhoud wy, even of ze hier van woord tot woord ingelast waren, voor genoegzaam in dezen brief uytgedrukt houden, en al hunne kracht en uytwerking omtrent het voorgemelde opschorten; en wy verklaaren dat ze in het bovenstaande geene uytwerking of plaats kunnen of mogen hebben. En wat belangt de voorrechten, vergunningen, en de voorgemelde of andere Apostolische brieven, die door eenige Roomsche Pauzen, onze Voorzaaten, door ons zelve, en den voornoemden Stoel, zelfs by wijze van een algemeene wet, van een altydduurende ordonantie, of van een gesloten en wederzijdsch aangenomen verdrag of als verdrag, met wat uytdrukkingen en onder wat rechtswijze dat het zy, al waar het ook met de intrekkinge van voorgaande intrekkingen, en met noch krachtiger ja met de allerkrachtigste en ongewoone bewoordingen, en met vernietigende en andere Dekreeten, al ware liet uyt inzicht en aanmerkinge, of ter begeerte, van de voorgemelde of van wat andere perfoonen dat het zijn mag, of uyt zoo eene beweginge, kennisse, en volheit der magt, als boven, of in een vollen Kerkenraad, of op wat andere wijze en hoe dikwils dat het zy, verleent, bevestigt, en meermaalen vernieuwt mogen zijn, of verleent en vernieuwt mog-
ten

ten worden: alle die (voorrechten, vergunningen, Apostolische brieven) alwaar 't zake dat dezelve, om behoorlijk ingetrokken te kunnen worden, met alle hunne begrippen, byzonderlijk, afzonderlijk, uytdrukkelijk van woord tot woord, en niet met algemeene bewoordingen, hoewel het zelfde betekenende, moesten vermeldt of op een andere wijze uytgedrukt worden, of dat het noodig ware eene andere byzondere rechtswijze daar toe te houden (welke begrippen, als of ze hier van woord tot woord zonder dat 'er iets uytgelaten waar, en met het onderhouden van de voorschreeve rechtswijze, ingelast waren, wy voor genoegzaam hier uytgedrukt houden) wy voor deze reize alleen, zoo dat ze anders haare volkome kracht zullen behouden, * byzonderlijk en uytdrukkelijk intrekken; niet tegenstaande alles wat hier tegen strijden mag. Al ware aan de Abdy van Andewert en van de H. Maagd *Maria*, of aan haare Konventen, of aan onze beminde zonen; haare Leenmannen en vordere onderdaanen, of aan die van het klooster te Eifens, of aan wat andere personen dat het zy, 't zy in 't gemeen of in 't byzonder, zoo eene vergunning gedaan dat ze in sommige gevallen niet kunnen in hunne be-

* De volgende woorden, die in de andere Bullen raakende de scheidpaalen der Bisdommen gevonden worden, staan niet in 't authentyk afschijft dezer Bulle. „ Hoewel dat 'er veel „ andere dingen zijn, dewelke ouder de bewoordinge van eene „ heimelijke intrekking, op zijn breedste genomen, begrepen „ konnen worden, maar die men niet ziet dat in 't Verzoek- „ schrift uytgedrukt staan, of daar in begrepen zijn, wy nochtans in 't algemeen en 't byzonder, op dat het bovenstaande „ ten volle zoude ingetrokken zijn, byzonderlyk en afzonderlyk, als in den text.

dieningen opgeschort of in den ban gedaan worden door zulke Pausselijke brieven, die zulk eene vergunning niet volkomentlijk, uyt-drukkelijk, en van woord tot woord vermelden; en niet tegenstaande alle andere zoo algemeene als byzondere voorrechten, vergunningen, en Pausselijke brieven, van wat inhoud dat ze zijn; dewelke, in dezen tegenwoordigen brief niet vermeld of niet geheelijk uytgedrukt zijnde, deszelfs uytwerkingen eenigerwijze zouden kunnen stremmen of ophouden; en dewelke of welker gansche inhoud in onzen brief byzonderlijk had moeten uytgedrukt worden. Wy begeeren echter niet dat om dusdanige afschaffing, vernietiging, toevoeging, en toe-eigening, die in het klooster van Andewert gedaan zijn, de Goddelijke dienst, en 't gewoonlijke getal der Monniken en andere dienaaren, in 't zelve eenigzins vermindert worde: maar dat deszelfs gewoonlijke lasten behoorlijk gedragen zullen worden.

Het zy dan geen en mensch geoorlofd deczen brief onzer afschaffinge, toevoeginge, toe-eigeninge, inzettinge, ordonantzie, onzes Dekreets, onzes verbods, onzer ontslaginge, verlossinge, overbrenginge, ontbindinge van verbintenisse, oprechtinge, aanstellinge, vergunninge, toewijzinge, verplaatzinge, bevelgevinge, opschortinge, intrekkinge en begeerte, te overtreden, of 'er iets door een rockeloos bestaan tegen te doen. Doch by zoo verre iemand zich vermeeten mogt zulks te bestaan: die weete dat hy de gramschap van den Almagtigen Godt, en van zijne heilige Apostelen *Petrus* en *Paulus*, op zijnen hals zal haalen.

len. Gegeeven te Rome by S. Marcus, in 't
jaar van 's Heeren Menschwording 1561. den
7 Augusti, in 't tweede jaar van ons Pausdom.

Was aldus ondertekent

FEL. DE KARDINAAL CÆSIUS.

En wederom met groot-
achtige letteren,

A. DE ALEXIIS.
CÆ. GLORIERIUS.

Op den rugge van
den brief stond
geschreeven

By Caesar den Geheimschrijver.

A A N T E K E N I N G E N.

1. Van die tochten naar Italie is wijdloopig ge-
noeg gesproken in de Oudheden van Vriesland.

2. Voor *byzondere diensten* staat in 't Latijn *Angario*; 't welk somtijds voor allerhande diensten, som-
tijds voor het leenen van paarden, lastbeesten, en
wagens, genomen word: het zy dan dat de landlui-
den, of de steeluiden ook, gehouden waren zulke
diensten aan hunne Heeren te doen; het zy dat ze
door geweld en zonder recht daar toe gedwongen
wierden. Maar hier word van zoodanige diensten,
of zoodanig leenen van wagens en paarden gespro-
ken, daar iemand toe verbonden was. Ik zal by de-
ze gelegendheit maar zeggen dat de menschen, die
dus tot het leenen van paarden en wagens gehouden
waren, om hunne beste paarden niet te bederven,
soms tijds gewoon waren een soort van slechter daar
toe te houden; dewelke by sommige Duytschers ge-
noemt wierden *Angarnaco*. *Angarnaco*, zoo als

4 Vide Leges Baiwar. tit. 13, cap. 10.

de *b* taalkundigen dat uytleggen, is eigenlijk te zeggen een slecht of half afgewerkt paard, 't welk in 't leger geen dienst kan doen.

3. Indien de Groningers, gelijk pas te vooregezeit was, sedert de tijden van *Karel den Grooten* tot de Saxische oorlogen, dat is tot het einde der vijftiende eeuw toe, een vry volk zijn geweest; zoo kan dat weggeeven der Keizeren hunne vryheit niet gekrenkt of benadeelt hebben. Staat dan te weeten dat de Schrijvers over de vryheit van de stad en het land van Groningen, en over de kracht der gemelde Keizerlijke gifte, niet zeer eensgezind zijn. Onze Schrijver schijnt even eens te spreken als *A. Mattheus*, en meer andere Schrijvers; te weeten als of het Bisdom van Utrecht, uyt krachte der gemelde gifte, waarlijk en wettiglijk het gebied had gehad over stad en het land van Groningen: maar *Ubbo Emmius*, de Heer *Menso Alting*, om andere Schrijvers nu daar te laten, zijn zoo gereed niet om 't gebied over Groningen en Groningerland zoo ligt over te geeven. Om een recht begrip van de zaak te hebben, zal het oorbaar zijn de woorden der gifte zelf, zoo verre als ze ter zake dienen, uyt *W. c Heda* op te geeven.

„ . . . Daarom willen wy dat het ieder kundig
 „ zy hoe dat wy aan de kerk van Utrecht, die daar
 „ ter cere van den *H. Martinus* opgebouwt is, om
 „ Godts wille tot een hulpmiddel voor de ziele van
 „ onzen Vader godvruchtiger gedagtenisse, Keizer
 „ *Conradus*, . . . mitsgaders tot een eeuwige ge-
 „ dagtenis van onzen naam, met een vrye hand tot
 „ een geschenk gegeeven hebben zeker *d* erfgoed
 „ dat wy in de stad, Groningen genaamd, bezitten,
 „ en in 't Graaffschap van Drent gelegen is; met de
 „ werven, gebouwen, slaaven, bebouwde en on-
 „ bebouwde landeryen, beemden, velden, weiden,
 „ wateren, waterloopen, visscheryen, gangbaare en
 „ ongangbaare plaatzen, uytgangen, renten, zoo
 „ reeds bekomen, of die noch te bekomen staan,
 „ met al het gebied van 't zelve Graaffschap; met de
 „ munten, tollén, pleitzaken die 'er voorvallen en

b Vide du Cange ad vocem *Angarius*.

c Pag. 121, 122.

d Prædium.

„ bepleit mogen worden , en met al dezelfs aan-
 „ hang en verder toebehooren , 't welk het tegen-
 „ woordig bezit , of na deezen aldaar met Gods
 „ hulpe bekomen mag , . . .

Daar zijn noch ouder *d* brieven van andere Kei-
 zers daar het recht , om in het Graaffchap van Drent
 te jaagen , en eindelijk ook eenige landeryen , aan den
 Biffchop van Utrecht gegeven en opgedragen wor-
 den.

Maar dewijl ik het niet beweezen zie dat Gronin-
 gen onder 't Graaffchap van Drent geftaan heeft , zal
 ik nu flegts op den gemelden brief van *Hendrik III*
 blijven ftaan.

Het blijkt uyt onze Hiftorifchrijvers dat de Bis-
 fchoppen , of althans de Domheeren van Utrecht ,
 federt het verkrijgen van dien brief , altijd naar het
 gebied over Groningen en Groningerland geftaan
 hebben : en dat ze ook dikwils in 't bezit van dat
 gebied zijn geweest. Ik zeg ; of althans de Dom-
 heeren : want *A. e. Matthæus* heeft reeds aangemerkt
 dat het gemelde gebied , uyt krachte der Keizerlijke
 giften , eigentlijk de Domkerke toequam : maar dat
 de Biffchop , als Befchermer der kerke , en 't opzigt
 over de kerk hebbende , van gelijken de Befchermer
 was van 't gene tot de kerk behoorde.

Ik zal eerst 't gene voor de Biffchoppen of voor
 de Domkerke dient , opgeeven ; en dan tot *Ubbo Em-
 mins* en *Menfo Alting* komen : zoo nochtans dat ik
 'er , volgens mijne gewoonte , 't een 't ander byvoe-
 gen zal. Maar van uytpraak in eene zoo teere en
 netelige zake te doen , zal ik my wel wachten. En
 miffchien zijn de weerzijdsche ftukken zoo klaar en
 duidelijk niet , dat het noch tijd is om van een von-
 nis te fpreken.

Niet alleen hebben de Biffchoppen 't gebied over
 Groningen en Groningerland dikwils in bezit ge-
 had , 't welk zeer dikwils geen bewijs van recht
 maar van overmagt is ; maar de Steevoogden van Gro-
 ninge zelf , als *Hendrik van Selwart* , gelijk de Schrij-
 ver ook uyt *Ant. Matthæus* bewijft , gebben het Dom-
 kapittel voor hunne Leenheeren erkent. Ook zijn de

d Ap. Hedam. pag. 83 , 84. 112 , 113.

e In Notis ad Anonym. pag. 44

Groningers, met *f* hunnen Steevoogd *Egbert*, den Bisschop *Theodoricus van Are* in den oorlog tegen de Drentenaars getrouw gebleven; en hebben hem, als hunnen Leenheer, groote eer beweezen. En te voore had *Heribertus*, insgelijks Bisschop van Utrecht, de Steevoogdy van Groningen en het Kalteleynschap van Koeverden aan twee van zijne broeders te leen gegeven. *Beka g*, die dit verhaalt, en 'er noch by voegt dat hy het Bisdom daar door een groote schade gedaan heeft, zegt noch vorder dat de vorige Bisschoppen de gemelde plaatzen in eigen persoon, of door hunne Schouten, geregeert hadden. Zoo hadden dan al eenige Bisschoppen voor *Heribertus*, dat is voor het jaar 1148, over Groningen te zeggen gehad. Eenige Bisschoppen, zeg ik, en misschien altemaal, van *Bernulphus* af tot *Heribertus* toe.

Dat meer is, de Wethouders van Groningen, zoo wel als de gemeente, hebben in een Open brief *b* van 't jaar 1399 opentlijk bekent dat ze over etlijke honderd jaaren onder de kerke van Utrecht gestaan hadden, en 'er noch tegenwoordig onder stonden. Het zelve bekennen zy in een anderen *i* brief, van den 15 Mey 1519. *Wy Burgermeesteren ende Raeds ende ghemeene stadt van Groeninghen maken kont allen luyden ende bekennen, dat wy ende onse stad van Groeningen, ende die Gerichte ende Heerlicheyt van Groeningen, overmits de gifte des Kersers ende der Koningen, van welke gifte goede gulden ende andere Bullen the Utrecht in Doem syn, toehoren, ende menigh hondert jaren toetchoort hebben den Bisscop in der tydt, ende der Kerke van Utrecht: endewant wy enz.*

Derzelfde bekentenis hebben zy naderhand meermalen gedaan; voor al in de jaaren *k* 1502. en 1505: wanneer de Hartog van Saxon; gelijk in het *Nabericht op de Oudheden van Vriesland* breeder vertelt is, alles in 't werk stelde om niet alleen Vriesland tusschen 't Vlie en de Lawers, maar ook Groningen en de Ommelanden, onder zijn geweld te krij-

f Anonymus de Reb. Ultraj. in Theodorico ab Are.

g Beka in Heriberto: item Chron. M. Belgii, &c.

h Ap. Ant. Matth. in Notis ad Anonym. pag. 42.

i Ibid. pag. 53.

k Ibid. pag. 52.

gen. De Groningers, tegen de magt van de Sassen en van alle bondgenooten te zwak, en daar by sedert eenigen tijd door het geluk weinig gediend, maanden den Bisschop van Utrecht om bystand; en bekenden dat ze onder het Stift van Utrecht hoorden. Voeg hier eindelijk by dat het Opschrift van 's Keizers brief, zoo als by *Heda* te leezen staat, aldus luidt, *Gifte van Hendrik III, waar by Groninge in 't Graaffschap van Drent (aan de kerk van Utrecht) geschonken word.*

Maar *Ubbo Emmius* en de Heer *Mensio Alting* nemen 't voor de Groningers op: doch zoodanig dat de eerste op een zachter toon spreekt, zonder volkomen uyt spraak te durven geeven: maar de laatste de Bisschoppen volmondig in 't ongelijk stelt; en van hun recht op Groningen niet wil hooren. De voornaamste zwaarigheid komt op het uytleggen van deze woorden aan; *zeker erfgoed, dat wy in de stad Groninge bezitten, en in 't Graaffschap van Drent gelegen is.* Sommigen hebben die woorden zoo verstaan, dat de stad Groninge in 't Graaffschap van Drent volgens den gemelden Openbrief gelegen was: en door den zelven brief, als een lid van dat Graaffschap, aan de kerk van Utrecht geschonken word. En zoo hebben 't veele Bisschoppen, en meest alle de Domheeren met hunne Bedienaars, begrepen; om dat die uytlegging, gelijk *Emmius* zegt, best met hun voordeel over een quam. Maar hy acht de uytlegging, die van anderen by gebragt word, veel waarschijnlijker. Daar staat in 's Keizers brief niet dat Groninge onder 't Graaffschap van Drent gelegen was, of aan de kerk van Utrecht gegeeven wierd: maar dat zeker landgoed, of indien men 't zoo verstaalen wil erfgoed of erfelijk recht, dat de Koning in de stad Groninge scheen te hebben, en 't welk in 't Graaffschap van Drent gelegen was, aan die kerk geschonken wierd. Iemand zal zeggen: was dat landgoed in de stad Groninge, en t' zamen ook onder gemelde Graaffschap gelegen, zoo moet de stad ook onder 't zelve Graaffschap gelegen hebben. Neen, zeggen de uytleggers, die *Emmius* lieft volgen zouw; dat erfgoed, in 't Latijn *pradium*, is niet anders als

l De Urbe Gron. p. 18.

de magt om recht te oeffenen over het Gho en Wal-drecht, gelijk het toen genoemd wierd; of gelijk men nu spreekt, over 't Go-recht. Die magt, dat recht, plagt den Steevoogd van Groningen toe te koomen, en van hem te Groninge beoeffent te worden: en daarom zeit de Keizer, zoo als zy het uytleggen, dat het te Groninge gelegen was, dat is, dat hy het te Groningen had. En volgens die uytlegging zouden de Steevoogden van Groningen, van ouds de Gruenvoogden genaamd, die dat recht van den Keizer plagten te ontfangen, voortaan gehouden zijn geweest om het by de kerk van Utrecht te haalen.

Maar, gelijk gezegt is, *Emmius* toont wel by welke uytlegging dat hy 't houden zouw; doch zoodanig evenwel, dat hy het geding niet uytwyzen durft. Doch de Heer *m Alting* spreekt op een hooger toon, en wil de vryheit der Groningers in 't minste niet aangeroert hebben. *O alleronzelukkigste woorden*, zegt hy, na dat hy de voorgeselde woorden van 's Keizers brief bygebragt had, *dewelke in den beginne wel verstaan zijn, en niet anders uytgewerkt hebben. . . . Maar sedert dat de Bisschop zoo wel als de stad Groninge magtiger geworden zijn; heeft de schroomelijke regeerenlust der heerschzuchtige Bisschoppen eene gansch andere uytlegging gesmeedt*. Zijne uytlegging is dezelfde met de voorgeselde, die van *Emmius* voor de beste gehouden word. En wat het opschrift van 's Keizers brief belangt; die meent hy dat 'er door een onkundige hand by gevoegt is.

Dus verre van den Openbrief: daar ik, als in een verwarde zaak, niet meer van zeggen zal. Wat de vordere bewyzen voor de kerk van Utrecht belangt, die zullen in de volgende Aantekeningen te pas koomen.

4. *Ukbo n Emmius*, die 't in dit stuk met de Groningers houdt, noemt dezen Bisschop een man van een zeer heerschzuchtigen en ongerusten aard. En de Heer *Alting*, gelijk wy gezien hebben, zeit in 't algemeen dat de schroomelijke regeerenlust der heerschzuchtige Bisschoppen die gemelde uytlegging (tot voordeel der kerke van Utrecht) uytgevonden

m Notit. Germ. Infer. p. 2. Verb. Groninga.

n Ibid.

heeft. Dat wil ik daar laten; en 't zouw daar veel van hangen of die Bisschoppen, tegen hun gemoed en beeter weeten, zoo eene uytlegging aan 's Keizers brief gegeven hebben. Ik wil hier maar een woord van die bekentenisse der Groningers en der Wethouderen van Groningen zeggen, die ik in 't voorstellen van de eerste uytlegging by gebragt heb. Die bekentenissen leggen d'er; en *A. Matthæus* geeft die zoo wijdloopig en met zoo veel pracht op als hy kan. Maar een gedwonge bekentenis, of getuigenis, zouw die by den Rechter voor een goede getuigenisse aangenomen worden? Zy kosten 't niet langer tegen den Bisschop houden, en moesten vrede hebben: 't is wel te denken dat de Bisschop, die het zwaard en de magt in handen had, zonder zoo een bekentenisse geen vrede heeft willen geeven.

5. Dit gebied van de Domkerk en van den Bisschop over Groningen en Groningerland was gansch niet onbepaald, en op verre na zoo groot niet, als ten eersten aanzien wel schijnen zouw. De Buitenschout, van ouds de Hoverman genaamd, konde geen zaken uytwijzen, of recht aan het landvolk doen, zonder de rechters die hem door het volk tot byzitters toegevoegt waren: en in al het andere had het volk zijne volle vryheit. Van gelijken de voogdyschap over de Stad, of liever het Schoutschap 't welk door den Bisschop gegeven wierd, stremde in geen deele het rechtsgebied van den Raad; en was den zelven geenszins hinderlijk in 't oeffenen van zijn gezag. De Raad heeft dikwils akkoorden met de nabuuren aangegaan, zelfs als de Steevoogden in de Stad waren: heeft ook verbonden gemaakt over het spannen van de vierschaar, en 't beslechten der verschillen; 't welk alles een teken was dat het gebied by den Raad was.

Daarenboven, al wierd de Steevoogd door de Stad aangenomen; en in het beoeffenen van zijn ampt niet verhindert; zoo heeft de Stad echter langen tijd geweigert 's Bisschops oppergezag te erkennen, of hem getrouwigheid te zweeren; of op een gelijken voet, als de andere Steden van het Stift, geregeert te worden. Daar in wierd ze gestijft door

• *Ubbo Emmius, de Agro Fris. &c. pag. 20.*

de voorbeelden van andere vrye Steden; dewelke somwijlen ook Steevoogden van de nabuurige Vorsten kreegen, zonder daar om in haare vryheit verkort te worden; of aan zoodanige Vorsten, als aan haare Opperheeren, getrouwigheid te zweeren. De Bisschoppen mogten somtijds daar over morren. en hun ongenoegen toonen; maar vorder quam het in 't eerste niet; en uyerlijk geweld durfden zy noch niet gebruyken.

Ja onder *Floris van Wevelinkhoven*, Bisschop van Utrecht, scheen de Stad haare volkome vryheit weder gekreegen te hebben: want in 't jaar 1392. heeft het Domkapittel van Utrecht, wien het gemelde Recht door *Hendrik III.* eigenlijk gegeeuen was, al het recht dat het uyt krachte van die gifte binnen of buiten de Stad had, op de aanraading van den voornoemden Bisschop, aan de Stad onder zekere voorwaarde afgestaan. Die overgeeeuing, met de voorwaarde, bestond hier in: ,, dat de Stad p al het gemelde recht en rechtsgebied van het voornoemde
 ,, Kapittel voor de naaftvolgende honderd jaaren
 ,, zoude ontfangen; en dat ze uyt dien hoofde jaarlijks
 ,, op een zekeren tijd en plaatze aan het Domkapittel
 ,, zoude betalen drie en tachtig en een half oude Fran-
 ,, sche Schilden: en boven die somme om het twintigste
 ,, jaar te Utrecht eene vereering zoude doen van seuen
 ,, marken louter zilver. . . Dat die honderd jaaren
 ,, verstreeken zijnde, al het bovenstaande wederom
 ,, stand zoude grijpen voor andere honderd jaaren;
 ,, indien de Stad, het verdrag getrouwelijk onder-
 ,, houdende, zulks zoude begeeren: en dat ze ten
 ,, dien einde voor den eersten September aan 't ge-
 ,, melde Domkapittel te Utrecht zoude opbrengen
 ,, vijftig marken louter zilver; en nieuwe akkoord-
 ,, brieuen, met dezelve bewoordinge geschreven,
 ,, zoude eiffchen en geeuen. Noch vorder, dat die
 ,, hondert jaaren wederom verstreeken zijnde, alles
 ,, op dezelve wyze en met dezelve voorwaarde ver-
 ,, nieuwt zoude worden: en dat zulks ten eeuwi-
 ,, gen tijde duuren zoude. ,,

Daar door meende de Stad dat ze buiten alle tegenspraak volkomentlijk vry en haar eigen voogd

p Ubbo Emm. *ibid.* p. 21.

geworden was; zoo dat ze niet anders te doen had als 's Bisschops waardigheid, voor zoo veel als hy haar Beschermheer was, beleefdelyk te erkennen.

Maar *Frederik van Blankenheim*, gelijk boven al gemelt is, heeft haar vryheit, op het zachtste getproken, zeer besnoeit: ja hy bragt het eindelyk zoo verre dat ze genootzaakt wierd hem, als haaren Heere, getrouwigheid te zweeren; hem dezelve onderdanigheid als door de grootere Steden van het Stift, te weten *Utrecht, Deventer, Kampen, Zwolgedaan* wierd, te bewyzen; en te verklaaren dat ze onder het Stift stond, en een lid van het Stift was: zoo nochtans dat haar vorder recht onverminderd, en de verhanden die ze met de nabuuren aangegaan had, in han geheel zoude blijven. Of hy goede reden daar toe gehad heeft; en zoo ja, hoe verre dat hy gelijk had; dat laat ik onbeslist. Volgens *Ubbo Emmius* zoude de Bisschop, die naar zijn zeggen een heerschezuchtig man en van een ongerusten geest was, kraakeel gezocht hebben. De Bisschop, zoo als hy 't vertelt, zocht stoffe van kraakeel te vinden; en sprak voor eenige ballingen; die de gezwoore vyanden van de Stad waren; en, om dat zijn verzoek afgeslagen wierd, vatte hy de wapenen op. De Groningers, gelijk hy wel voorzien had; hielden daar op het geld achter; dat zy, volgens het akkoord met Bisschop *Florentius* gesloten, jaarlijks betaalen moesten. Toen had de Bisschop, zoo als *Emmius* het vorder duydt, een glimp gevonden om dat akkoord te vernietigen. Voor al, zegt hy noch vorder, deed de Bisschop gelden dat de Stad het gemelde akkoord, met Bisschop *Florentius* gesloten, in deezen zin verstaan wilde hebben, dat de voorgdyschap of het Schoutschap over de Stad in 't zelve akkoord begreepen was. Dat verstond hy anders; te weten aldus, dat het Schoutschap over de Stad in het akkoord niet begreepen was; en vervolgens dat hy bevoegd was en gerechtigd bleef om een Schout of Steevoogd over Groninge aan te stellen.

De Heer *Alting*, zoo als ik reeds aangewezen heb, geeft alle de schuld ook aan de heerschezucht der Bisschoppen. Maar *A. Matthæus* geeft de schuld aan de Stad: die hield zich aan geen gegeven woord of belofte; die sprong achter uyt als 't haar zoo gelegen kwam;

quam. 't Is wel zoo dat hy eerst alle de schuld op de Steevoogden zelf schijnt te schuyven: welke Steevoogden, des Bisschops Leenmannen, en door eede aan hem verbonden, geen hooger Heer wilden kennen, en 't oppergebied zochten te eigenen. Maar uyt het gevolg blijkt dat hy de Stad even schuldig maakt. Ik kan niet anders zien of dit pleydooy zal noch langen tijd aan den spijker blijven hangen: te meer, om dat 'er nu geen noodzakelijkheid is, om het uyt te wijzen.

6. Dat het inkomen, 't welk de Domheeren hier trokken, niet groot is geweest, kan bewezen worden; maar hoe groot dat het eigentlijk was, daar over zoude noch wat te zeggen vallen. Ik wil eerst voorstellen, wat ik deswegen geschreeven vinde; en zal dan tot de uytlegging koomen. In den meergemelden brief van *Hendrik III* staat dat hy het erfgoed, in de stad Groninge, . . . zoodanig aan de Domkerke van Utrecht schenkt, dat de Broeders, die Gode aldaar onophoudelijk dienen, jaarlijks daar van zullen genieten 30. *Carrade* wijns, zoo nochtans dat alles, wat 'er noch overschiet, door den Prooft voor hun gebruyk zal moeten besteedt worden. De Heer *q* *Alzing*, die het woord *pradium* in den brief van *Hendrik III* voor het Gerecht neemt, verstaat door 30. *carrade* wijns, dertig karren met wijn; of zoo veel wijn als 'er op dertig karren kan gelaaden worden. Maar of *carrada* daar zoo veel wijns wel betekent, daar zoude ik eenigzins aan twijfelen. 't Is waar dat *Carrada* of *carrata* somwijlen indien zin genomen word; te weeten voor zoo veel vrags, als men op een wagen of karre laaden kan. Maar 't is ook waar *r* dat men meer plaatzen zal vinden daar het voor een vat van een zekere en bepaalde grootte, als daar het voor de ladinge van een karre genomen word. Hoe groot dat zoo een vat of mate geweest zy, wie zal dat met zekerheit zeggen? Evenwel vinde ik een plaats, die ons eenig licht zouw kunnen geeven. In zeker Fransch hand-schrift aangaande de wijn-tollen, by *Karel du Fresne*, word geleezen dat *men voor een vat met wijn van Rochelle moest geeven vijf stuivers*;

2067

q In voce Groninga.

r Vide du Cange in Glossario, ad vocem carrata.

voor een vat dat men Charatée noemt seven stuivers; voer een pijp twee stuivers. Dat charatée daar het zelfde is met carrada, word van du Fresne als een zekere zaak onderstelt: en ik kan niemand, die in zulke zaaken beter geloof verdient als hy. Nu volgens het geld dat ier vat voor tol betaalen moest, moet in een carrada zoo veel wijns gegaan hebben als in vierdhalve pijp.

Maar dat daar gelaaten; 't is ook waar, 't geen de Heer *Alting* aanmerkt, dat 'er niet veel meer van dat erfgoed, of *pradium*, gekomen zal hebben; en dat de gemelde brief van *Hendrik III* zulks eenigzins te kennen geeft. Want als men aldus spreekt: van dat goed zullen de broeders 30 vaten wijn hebben: en schiet 'er dan wat over, of 't geen 'er dan overschieten mag, dat zal ook enz. dan geeft men niet duisterlijk te kennen dat de inkomsten van zoodanig goed niet veel hooger geschat worden.

Doch de zaaken hebben somtijds zoo eenen draay genomen, dat 'er de Bisschop best van voer, en de Domheeren weinig van hunne rechten konden krijgen. Hier over klaagen zy in den volgenden brief: uyt den welken ook blijkt dat de Bisschop het recht had om in 't Graaffschap van Drent Munt-meesters aan te stellen.

„ Eerwaardige Vader en Heer, Bisschop van
 „ Utrecht: de Deken en het Kapittel uwer kerke
 „ van Utrecht verzoeken dat gy het onderstaande
 „ hen ten gevalle doet.

„ Voor eerst is het zoo gelegen dat het vrye erf-
 „ recht te Groninge, met al zijn toebehooren,
 „ mitsgaders het Graaffschap van het landschap Drent,
 „ en al het rechtsgebied, met het recht van geld te
 „ slaan, en met de tolln en het vonnis wijzen in
 „ alle rechtzaaken, volgens de gifte van wijle *Hen-*
 „ *drik III* Roomsche Keizer, den Broederen der
 „ voornoemde kerke van Utrecht toekomt en van
 „ onds toegekomen heeft; in deezen zin dat de ge-
 „ zeide Broeders uyt de profyten en vervallen van
 „ het bovenstaande alle jaaren zullen hebben dertig
 „ carraden wijn; en dat het niemand geoorlofd is
 „ iets van de gemelde profyten af te neemen; eer dat
 „ de gemelde carraden wijn aan de voornoemde

„ Broe-

„ Broederen voor alles betaalt zullen zijn. En hoe-
 „ wel de Deken en het Kapittel voornoemd in het
 „ vreedzaamig bezit van alle de voorgemelde giften
 „ zijn, en altijd sedert de gifte zijn geweest; behou-
 „ dens dat de Bisschop, die het dan is, gewoon is
 „ Steevoogden om zoodanig rechtsgebied te plegen,
 „ en Munt-meesters om geld slaan, uyt naame der
 „ voornoemde kerke derwaart te zenden, en van
 „ dezelve Steevoogden en Munt-meesters den eed
 „ van getrouwigheid af te neemen: zoo is het aldus
 „ gelegen dat gy, Heer Bisschop, wanneer de voog-
 „ dyfchap over 't gemelde Graaffchap van Drent te
 „ Groninge open stond, nieuwe voogden derwaart
 „ gezonden hebt, en deswegen profyten en vervallen
 „ hebt getrokken ter waardye van twee duyzend en
 „ acht honderd ponden zwarte Tournoizen: en dat
 „ de jaarlijksch inkomsten en voordeelen der voor-
 „ gemelde zaken, die ons als boven gezegt is geschon-
 „ ken zijn, zoo gering zijn geworden dat ze jaar-
 „ lijks geen eene *karrade* wijn bedraagen. Hier om
 „ is het dat de Deken en het Kapittel voornoemd
 „ verzoeken dat het geld, 't welk gy ontfangen hebt,
 „ en wat geld het ook zy dat uyt de gemelde giften
 „ onder den naam van profyten of voordeelen voort-
 „ komen mag, hun ter hand worde gestelt, om de
 „ gemelde karraden wijn, volgens den inhoud der
 „ gezeide gifte, daar voor te koopen.
 „ Vorder dewijl gy, Heer Vader, getoest hebt
 „ inet Munt-meesters, volgens het recht dat u toe-
 „ komt, derwaart te zenden; zoo heeft het volk al-
 „ daar zulk een slecht geld geslagen dat zy, daar de
 „ kerk (by voorbeeld) moest trekken een jaargeld
 „ van een once zilvers van 21 Groningsche denie-
 „ ren, even hoog in waardye als de Utrechtsche de-
 „ nieren, zulks met een Utrechtsche * denier, ja
 „ minder als een heller, zoeken goed te maaken. Dies
 „ verzoeken wy dat het u believe de genen, die zoo-
 „ danig een jaar-geld schuldig zijn, door kerkelijke
 „ straffen tot behoorlijke betaling te dwingen.
 „ Noch verzoeken zy dat gy geene tienden of an-
 „ dere zaaken, in 't voorschreven Graaffchap gele-
 „ gen, en der kerke van Utrecht toebehoofende,

on-

* De zin in 't Latijn is hier gansch duyster.

„ onder zeker jaar-geld wilt verpachten of te leen
 „ opdraagen ; en , by zoo verre dat gy iet diergelijks
 „ gedaan mogt hebben ; dat gy het zelve vernietigt.
 „ Noch vorder , hoewel dat *Frederik Biffchop* van
 „ Utrecht , uw voorzaat goeder gedagteniffe , zeker
 „ landgoed te Horft , en het woud Eingebroek by A-
 „ mersfoort , met al hun toebehooren gekocht heb-
 „ bende ; het zelve landgoed en woud , zoo in zijn leven
 „ als by uysterften wille , den Deken en het Kapittel
 „ voornoemd besproken heeft ; zoo is het nochtans
 „ dat gy het landgoed en woud voornoemd aan u
 „ getrokken , en de boomen van 't woud voor groo-
 „ te fommen gelds verkogt hebt . Dierhalve verzoeken
 „ zy dat het gemelde geld hun ter hand gefteft , en
 „ zy in 't vrye bezit van het landgoed en het woud
 „ gelaaten worden ; en dat men hun de vruchten
 „ die daar van genooten zijn , met de renten der zel-
 „ ven , wedergeeve .

„ Dan verzoeken zy noch vorder dat gy uw Be-
 „ dienden over den Yffel , die den Deken en het Ka-
 „ pittel voornoemd in de tienden der nieuw aange-
 „ legde landen onder de parochie van Dalneshem
 „ moeyelijkheid aan doen , metter daad gebied , dat
 „ aandoen van moeyelijkheid achter te laaten ; maar
 „ den Deken en het Kapittel voornoemd , volgens
 „ den inhoud van uwen brief , in het bezit en genot
 „ van dezelve tienden te laaten .

Daar uyt hebben wy ook dat de Biffchop , aan
 verscheide profyten , voor 't aanstellen van de gemel-
 de Voogden , of Schouten , of Ampt-mannen , ge-
 nooten had twee duyzend acht honderd zwarte Tour-
 noizen . Nu een pond zwarte Tournoizen , gelijk
Ant. † Mattheus uyt eenige Schrijvers bewijft , be-
 droeg 62. fluyvers : zoo dat hy , volgens die uytleg-
 ging , voor dit aanstellen over de acht duyzend en
 fcs hondert guldens zal getrokken hebben .

7. Dat de Pauzen gewoon zijn de Biffchoppen *hunner*
Broeders te noemen , is bekend : maar 't is miffchien
 zoo bekend niet dat de Biffchoppen van ouds den zel-
 ven naam aan de Pauzen plagten te geeven . Nu by
 den geleerden *Joannes f Lannoy* staat bewezen dat

de-

t. Ibid. pag. 102.

f In Hist. Regii Navarrae Collegii , p. 540.

deze gewoonte der Bisschoppen, van den Paus broeder te noemen, noch in zwang gegaan heeft in 't jaar 1400.

Maar daar tegen is de waarheit ook dat de Pauzen niet altijd met den naam van Broeders gedient waren. De Bisschoppen van Vrankrijk hadden eenen brief geschreeven aan *Gregorius IV*, en hem den tytel van *Frater* en *Papas* gegeven: maar de Paus, zijne waardigheit daar door verkleind achtende, liet het niet ongemerkt henen gaan; Gylieden schreef hy wederom, *hebt den Roomschen Paus, in de voorreden van uwen brief, verkeerde eernamen gegeven: want gy noemt hem broeder en Papa; daar het betamelijker waar dat gy hem alleenlijk den tytel van Vader (Pater) gegeven had.*

't Is waar dat *Papa* of *Papas* te zeggen is Vader, zoo wel als *Pater*: maar de naam van *Papa* wierd doorgaans aan alle Bisschoppen gegeven; de naam van *Pater* juyft zoo dikwils niet; daarom had 'er *Gregorius* minder achting voor als voor *Pater*. Doch naderhand is *Pater* in waardy merkelyk godaalt, en *Papa* zoo veel te hooger greezen. Alle Oversten van kloosters, ja alle gewijde Monnikken, worden thans met den naam van *Pater* of *Vader* vereert: maar sedert eene ordonnantie van ' *Gregorius VII*, hebben de Pauzen den eertytel van *Papa* gecigent.

* Zie Baron. ad 10. Januarii, en Sirmundus in libr. 4. Epist. 1. Ennod.

GRONINGEN.

Groningen / de ^a oudste stad niet alleen Groningen, de oudste stad van Vriesland.
 van Driesland / maar van de gauſche Naamrede.
 zeekust ober den Rhijn / heeft dien naam
 niet gekreegen van eenen Grunus, die de stad
 naar het zeggen van van eenige Fabeldich-
 ters gesticht zoude hebben; maar van de
 groenigheid der veiden / (1) tusschen de vloeden
 gelegen / welker rugge zy bestaat. Deze
 gelegendheid van Groningen word zelfs te
 kennen gegeeven door het Stads wapen;
 zijnde een groen veld / dat midden tusschen
 twee wateren of bloeden uytgestrekt is. Want
 groen, by de Driezen grin genaamd / word van
 de Duyschers die dieper in 't land wonen
 gruin of grun genoemd; en van de anderen /
 die aan de zeekust wonen / groen of gron.
 Hier van zijn de verscheide benamingen van
 de stad voortgekomen; te weten Grins, Grun-
 ningen, Groeningen, Gronningen, en Gron-
 ningen: en op zijn Latijnsch / Groninga,
 Groningia, Gruninga, Gruningia.

Dat deze benaaming al eenigen tijd voor de Oudhoit van den naam.
 eeuw van Karel den Grooten in zwang heeft
 gegaan / blijkt uyt een (2) oud marmieren
 beeld / 't welk te komen in S. Michiels ker-
 ke te zien is; en eene Historie / die noch veel
 onder is / vertoont: in welke Historie onder
 andere Driessche helden / die Karel den Groo-
 ten groote diensten in den oorlog gedaan
 hebben / de Prins Ilderadus van Groningen
 geroemt word.

* Alting Notit. Germ. interf. part. 2. pag. 73, 74.

Al in de negende eeuw en der de vermaardste Koopsteden gekend.

Wihang Heda ^b, die de Historie van ons Land beschreeven heeft / getuigt dat deze stad al in de negende eeuw / als de Noormannen hier om streeks wijd en zijd alles verwoefsten / onder de vermaardste Koopsteden gerekent wierd; want hy zegt dat Antwerpen eene stad aan de Schelde, Wintland aan de Maas, en Groningen aan de Eembs, zijnde drie vermaarde Koopsteden, in 't jaar 837. door de Noormannen t'eenemaal verdelgt zijn. Dooz verhaalt Emmius dat te Groningen / aan de Oost zijde der stad / weinige jaaren daar nae / tegen diergelyke aanbullen / een groot kasteel is gebouwt van arduinsteen: 't welk hy / zoo wel als Heda, getrokken heeft nyt een oud en zeer geloofwaardigen parkementen brief der Utrechtsche kerke: in den welken zeer duidelyk vertelt word dat de Burgers van Groninge ten tijde van den H. Alfridus (want zoo moet 'er staan in de plaatze van Walfridus) S. Walburgs kerk tegen de Noormannen opgebouwt hebben. Dit moet geschiedt zijn booz het jaar DCCCL: want toen is de Bisshop Alfridus nyt het leven gescheiden.

Deze kerck wierd zoo wel tot weereeldlyke als geestelyke zaken gebryukt; en is met een schoonen spitz en toren tot de tijden van onze onders toe in stand gebleven.

Deze stad / sterk door haare bolwerken / en magtig in rijkdom en volk / is wederhand het hoofd van 't Bisdom van Groninge geworden. Zy heeft in 't geheel twaalf kerken; te weeten drie Parochykerken / vijf kloosterkerken / en vier gasthuys kerken.

^b In Willebr. & Alfico.

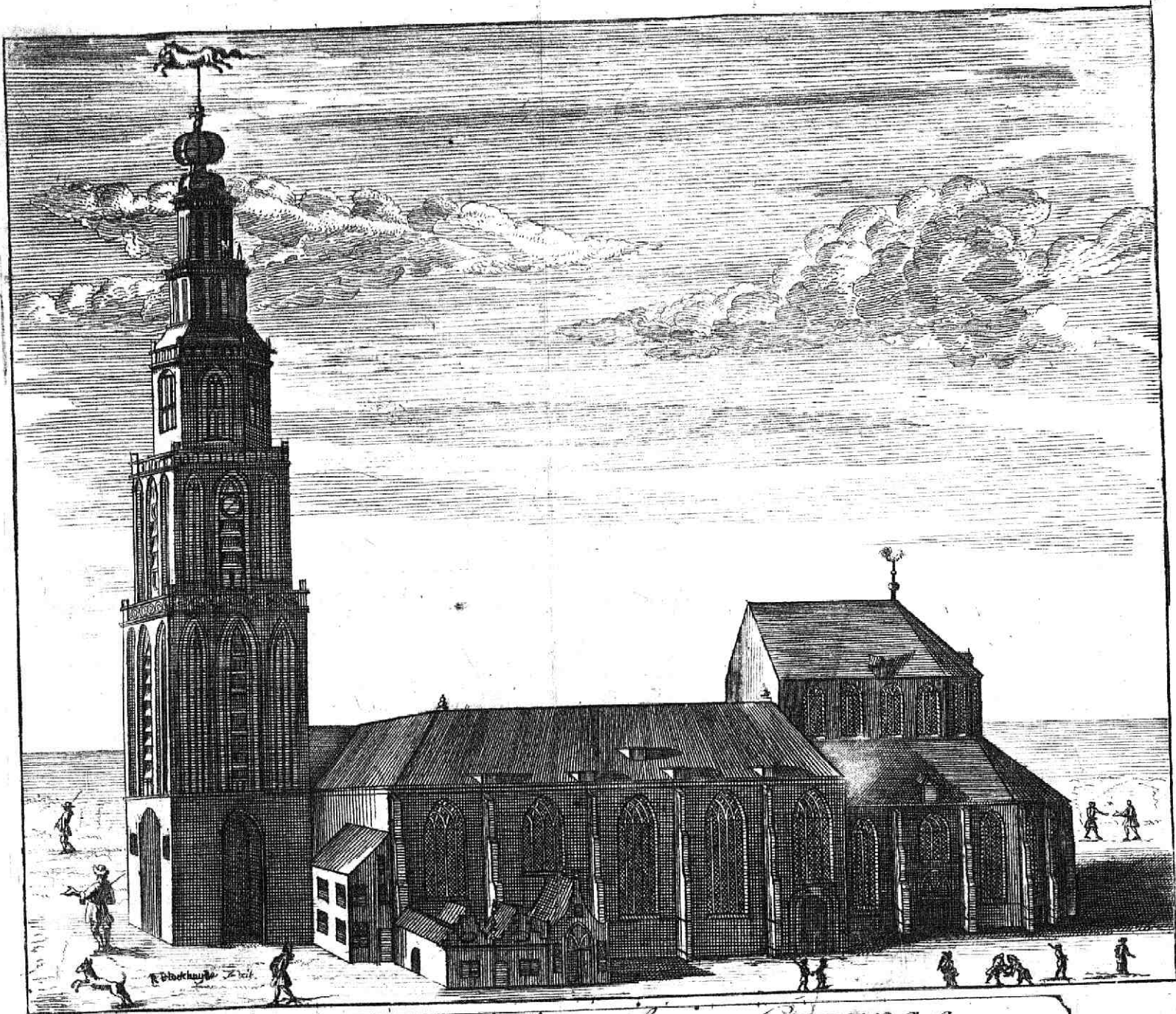
De Hoofdkerk / dewelke zeer groot en De Hoofdkerk.
 den H. Martinus Bisschop van Tours toege-
 gewijdt is / heeft eenen zeer hoogen / sterken /
 en deftigen toren ; dewelke nochtans / ge-
 lijk d' Emmius zegt / zijn spits verloren heeft.
 Deze kerk is omtrent het midden der zestien-
 de eeuw door Pius IV, gelijk wy reeds uit
 zijne Bulle gezien hebben / tot een Katedrale
 kerk verheben : die daar ook een Kapittel van
 negen Kanonniken / den Bisschop voor den
 tienden gerekend / ingestelt heeft : welke Kanon-
 nikken altemaal Doktoren of Licenziaaten
 moesten zijn / en den Bisschop voor een Raad zou-
 den verstreken. Aan dit Kapittel / op dat het
 fatzoenelijk bestaan zoude / zijn de inkomsten
 van het klooster der Reguliere Kanonniken
 by Ezen / en die van het Norbertynen kloos-
 ter Wittewerum dicht by de stad / toegewe-
 zen. De Bisschop heeft de vermaarde Abdy
 Edelwaert / van de Eisterci-zyder / die ook dicht
 aan de stad gelegen was / met alle haare in-
 komsten / voor zijn onderhoud gekreegen.

Deze kerk praalt noch met een overtreffe-
 lijk orgel (3) / 't welk door de kunstige hand Zeer kort-
 telijke or-
 gel in die
 kerk.
 van Rudolphus Agricola is gemaakt.

De tweede Parochiekerk / dewelke zeer oud
 is / en 'er zoo vroeg of noch vroeger gestaan
 heeft als de stad zelf / ja volgens sommiger
 zeggen wel eer tot het pleogen van de Heiden-
 sche Afgodendiensten gebauwt is geweest / is
 S. Walburgs kerk. Deze kerk / van wiens De Paro-
 chiekerk
 van S. Wal-
 burgis, is
 zeer oud ;
 enz.
 onderdom wy al gesproken hebben / en die op

c Volgens Schotanus (Hist. Frib. lib. 10) was de toren van
 S. Maartens kerk in 't jaar 1468. ingestort : doch in 't vol-
 gende jaar den 23 Maart, hebben ze den grond van een nieu-
 wen toren gelegd.

d De Urb. Groning.

Sancti Martini ecclesia Groningae.

Voor dezen
met bol-
werken
versterkt.

het zelfde vierkante pleyn of kerkhof met S. Maartens kerke staat / is bynae rond / en van een gansch ander maakzel als de gemeene kerken. Deze kerk hebben de stedelingen ten tijde van *Heribertus* Bisschop van Utrecht, zoo als *Beka* schrijft, kasteelsgewijze versterkt, en 'er hooge bolwerken aan gemaakt : waar uyt zy met pijlen, steenen, en slingers vochten (4).

Men verhaalt ook / zegt *Emmius*, dat ze toen uyt breeze van den Bisschop de zoldering met een gedeelte van de muuren afgebroken / en de kerk aldus laager gemaakt hebben. Dicht aan deze kerk staat nu een jonger toren van gehouwe steenen / en met een hooge spits: welke toren van den grond af ter hoogte van 333 trappen opgehaalt is. Na dat S. Maartens kerk tot een katedrale kerk aange- stelt was; is deze kerk / achtervolgens de Bulle van Pius IV, een buurkerk geworden.

Word een
buurkerk.

De derde
Parochi-
kerk.

De derde Parochi-kerk / naar 't Westen van de stad gelegen / en die van den bloed g Aha haare benaming gekreegen heeft / is op den naam van de H. Maagden van S. Niklaas in- gewijdt. Zy heeft ook een hoogen en spitzen toren : daar verscheide klokken in hangen / die voor 't slaan van ieder uur beperen.

Deze kerk / die eerst een kapél was / is in 't jaar 1446. door Otto Bisschop van Utrecht / op het verzoek der ingezetenen / tot een Parochi-kerk opgerecht : zoo als de volgende brief ons te kennen geeft.

• Chron. pag. 49.

fHist. Fris. lib. 7.

g Onser Lieven Frowwen thor Ahr.

IN den naame der H. en onverdeelde Drie-
vuldigheid: Amen. *Otto*, by Gods genade
Biffchop van Utrecht, wenscht aan alle Chris-
tene Geloovigen, dewelken dit gefchrift in
handen zullen krijgen, de eeuwige zaligheid
in den genen, die de zaligheid verleent. Wy
willen dat aan die van onzen tijd en aan onze
nakomelingen bekend zy hoe dat het ftichten
van een nieuwe kapél te Groningen, 't welk de
Burgers van Groningen ter eere van den Almag-
tigen Godt, van defzelfs Moeder de H. Maagd
Maria, van den H. *Nicolaus*, en van alle Hei-
ligen, voor dezen loffelijk begonnen hadden,
door onzen Voorzaat *Otto*, Ordinaris der plaatze
en Biffchop van Utrecht, goedgekeurt is; en
hoe dat hy hun vergunt heeft dat de gemelde
kapél een Parochiakerk zal zijn; en dat ze een
kerkhof zal hebben, met een altijdduurend
recht van dooden te begraaven, kinderen te
doopen, en de vordere pligten en Sakramenten
tot het Christen geloof behoorende te bedie-
nen. Het geen dan aan gemelde burgers door
onzen Voorzaat toegestaan is, dat hebben wy
besloten dat zijne kracht behouden zal: be-
houdens het recht van een bequaam persoon
te verkiezen, en aan den Biffchop der plaatze
voor te ftellen, om hun Paftoor te zijn. Wy
begeeren ook dat aan den Opper-paftoor, uyt
hoofde van zijne waardigheid en Opper-pas-
toorschap, door den wettigen Priester der
voornoemde kerke, op het feeft van S. *Michiel*,
gelijk van ouds, betaalt zullen worden vier
Groningsche ponden; en dat dezelve kerk daar
door ontflogen zal zijn van al het rechtsgebied
en de magt des gemelden Opper-paftoors: en

vorders dat de ingezetenen van Utingacluch en van Westercluch in de voornoemde kerk zullen te kerk gaan.

En op dat deze dingen bestendig en in hunne kracht blijven, hebben wy dezelve schriftelijk doen opstellen, en door ons zegel bekrachtigt. Doch indien iemand iets tegen den inhoud van ons tegenwoordig geschrift mogt bestaan, die moet weten dat hy in de gramscchap van den Almagtigen Godt, en in onzen ban, vervallen zal. Gedaan te Groningen, in 't jaar des Heere duizend, twee-honderd, zesen veertig, 's woensdaags nae Palmen-zondag: ten overstaan van deze getuigen, *Br. de Proost van Tiel, Herman en Gerrit van Druine* onze Schrijvers; *Allert en Zweeder van Worst, Hyzebert van Bucharst, Wouter Radinge, Baertbout Radinge*, en meer anderen.

Dooz dezen brief hebben de burgers het recht gekreegen om een bequaam Pastoor / of Regent der kerke / aan den Bisschop van Utrecht vooz te draagen.

De Pastoorz van deze kerke / mitsgaders die van S. Maartens kerke / zullen op hunne plaats / achter de Bisschoppen van Groningen / opgetelt worden.

Maar het getal van deze Parochi kerken was de geheele stad in drie Parochien of kerkspeels verdeelt. In dezelve kerken / 't welk zelfs uyt de Bulle van Pius I V. betwezen kan worden / waren verscheide Kapellangen of Wiharpen. Van waren d'er oock verscheide Broederschappen en Gilden; ja aan elk Outaarschier een.

Daar waren drie Pastoorz / in elke Parochie

rochkerk een. In 't jaar 1480. wierd een van de drie Pastoorz tot Opzichter over de kerkelijke zaaken / zoo binnen als buiten de stad / aangesteld; dien zy volgens het gebruyk van dien tijd Persona noemden. Deze Opzichter of Persona was als een Bisschop van laager rang / of 's Bisschops Stedehouder; die een groote magt had / en van den Paus beele voorzrechten gekreegen had.

Hy wierd door de andere Pastoorz en de twee oudste Burgermeesters verkooren / en in 't bezit van zyn ampt gestelt; en was in groot aanzien by de gansche stad.

Maar wanneer de nieuwe Bisdommen in deze landen aangesteld wierden / en Groningen ook een Bisschop kreeg / is de naam en het ampt van zoodanigen Persona en Overpastoor vernietigt. Dat ampt vernietigt. En in de plaatze van zoo eenen Overpriester heeft men / achtervolgens de gemelde Bulle van Pius IV, uyt het onlangs aangestelde Kapittel een Stads Martzpriester gekooren; dewelke byzonderlyk gehouden was op de Pastoorz en Kerkregenten der stad een waakend oog te houden.

Behalven deze Parochikerken zijn 'er ook eenige Kloosterkerken te Groningen geweest: onder dewelken die van de Franciskanen de allergrootste was. Deze kerk / met een euyen klooster daar aan / stond bynae in 't midden van de stad; en was door de Roomsche Pausen met beele voorzrechten en aflagten begifrigt.

De tweede Kloosterkerk / zijnde die van de Jakobynen of Dominikaanen / met een klooster daar aan / stond aan de Noordzyde van de stad / dicht by de vesten; niet verre van

56 OUDHEDEN EN GESTICHTEN

het pleyn / daar S. Maartens kerk / en die van S. Walburg stonden. Hun Konvent is in 't jaar 1308. gesticht door Ludolf Groenebeek, Burg graaf van Groninge; zoo als we uyt den volgenden Stichting brief leeren.

WY Ludolphus, Ridder, Heer van Groenebeek en Burggraaf van Groningen, doen kond allen den genen die den tegenwoordigen brief zullen zien of hooren leezen, dat wy het steenen huys van *Lutbert Heddinga*, 't welk t'hans bewoont word door den zelve *Lutbert*, met meer andere huizingen aldaar en met het gansche pleyn, te weeten noordwaarts tot aan het pleyn van *Bertbildis Stichels* kinderen; en tot dat pleyn 't welk van des Burggraafs Hof noordwaarts tot de Stads muuren loopt; doch zuydwaarts tot aan het pleyn van den Heer *Fretheriscus* van Groningen, Priester; welk steenen huys, met de andere huizingen, de voornoetude *Lutbert* ons voor een zekere somme gelds verkocht heeft, waar van wy hem ook tot zijn genoegén voldaan hebben; dat wy, zeggen wy, dat steenen huys, met de andere huizingen en het pleyn, in den naame van *Christus* gegeven hebben aan onze beminde, *Conrardus* onzen bloedverwant, en Prior van de Preekheeren te Winsum, en aan de andere Broeders van dezelve Order, te weeten de Preekheeren te Winsum: zoodanig dat wy hun al den eigendom en het recht, dat wy uit hoofde van 't gemelde kontrakt en koop gekreegen hebben, volkomentlijk en gewilliglijk overdoen, en door den tegenwoordigen brief overgeeven; om tot een hulpmiddel te dienen voor mijne ziele, en voor de zielen van

mijne

mijne lieve echtgenoot, van mijne ouders, en van de genen die uyt den huize en den hove, daar wy door de gifte des Heere tegenwoordig het opzigt over hebben, afkomstig zijn. Tot oirkonde van deze gifte hebben wy ons zegel aan den tegenwoordigen brief gehangen ten overstaan van *Jakob Heyninge* Rekenmeester, *Lusbert Gos*, *Lusbert Heddinga*, Burgermeesters, en *Hendrik Plukroze* burger van Groningen; die den brief ook, ter getuigenisse van 't bovenstaande, door hunne zegels bevestigt hebben: gegeven te Groningen, in 't jaar 1308, daags voor *S. Prisca*, Maagd.

De boornoemde Pater Konrardus, Prio: van het Preekheeren-konvent te Winsum / 300 ras als hy dezen brief ontvangen had / zond eenigen van zijne Monnikken naar Groninge: die daar aanstonds een Konvent begosten te timmeren / en hetzelfde gelukkiglijk voltrokken.

Het Preekheeren Konvent opgebouwd.

Dit Konvent stond eertijds omtrent de besten / niet verre van de *Obbinga* poort: maar als Groningen in 't jaar 1615. nptgeleit was / stond het omtrent in 't midden van de stad.

Doch alzoo de gebouwen des Konvents van ouderdom onder de voet vielen; heeft *P. Arnoldus Nylen*, die de Prio: was / en naderhand Bisschop van Groningen geworden is / het gansche Konvent in 't jaar 1583. van den grond begonnen op te haalen; en heeft het ook in 't jaar 1588. ten einde gebracht. Daar by heeft hy de kerk grootelyks verbeterd / en met een nieuw dak overdekt.

Deze kerk / die de *H. H. Petrus en Paulus* vooz haare Patrounen hield / en den ouden naam

naam van de Jakobynner kerck behoudt / staat 'er tegenwoordig noch; en is noch redelyk fraay.

Dit Konvent / geliyk dat van Leeuwarden ook / heeft tot het jaar 1506. onder de Provincie van Saren gestaan: maar als het in 't gemelde jaar herbozmt was / is het tot de Hollandsche Vergadering overgegaan; zoo als het volgende geschrift duidelyk te kennen geeft.

Hervorming.

Aan allen en ieder, die dit tegenwoordig geschrift zullen zien of hooren leezen, word bekend gemaakt dat het tegenwoordig Konvent van Groningen in 't jaar 1506, daags voor het feest van *S. Maria Magdalena*, op den dag van de *H. Maagd Praxedes*, door de Vaders der Hollandsche Vergaderinge hervormt is naar de regels van 't kloosterlyk leven en van de religieuze tucht. De voornaamste, die dit hervormen doorgedreven hebben, zijn geweest, *Pater* en *Meester Lodewyk van Zanten* uyt het Konvent van Zwol, en *Br. Warner van Zutfeen*, de eerste Prior sedert de hervorming: die in meer andere hervormde Konventen Prior was geweest, en het bewind met lof had gevoert. Hy was uyt het Konvent van Leeuwarden.

In 't jaar 1515. is dit Konvent ingelyft in de nieuwe Vergaderinge van Nederduytsland.

Voornaamste mannen en Priors.

P. Warner van Zutfeen is om zynen pberbooz de hervorminge de eerste geweest / die het ampt van Prior, na de gemelde hervorming van 't jaar 1506, heeft bekleedt.

P. Lodewyk van Zanten, Leeraar in de Godtheit / van het Konvent van Zwol / is de

de boornaamste geweest / die de laatstgemelde herbozming te weeg gebragt heeft.

P. Geraard Zenger, Leeraar in de Godsheit / en Prior, een pberig man / die altijd de eerste en de leste in de kerkdiensten was / daar hy een zeer groot liefhebber van de boekoeffening / en een voortzetter van de kloosterlyke tucht / was een van de boornaamsten / die de herbozming van dit Konvent in 't jaar 1506. berzegt hebben.

P. Hendrik Elverik, van Wezel / Prior van zijn Konvent / en die ook Onderprior van het Konvent te Leeuwarden is geweest / heeft het bewind over dit Konvent gevoert in 't jaar 1511; en hetzelfde met verscheide gebouwen en een overschoone boekerpe versiert.

Lambert Fabri, die in 't jaar 1511. Prior was van het Konvent te Zwol / is naderhand Prior van dit Konvent te Groninge geworden.

Pater Willem Smit, van Wezel / bekleede hier het ampt van Prior in 't jaar 1520.

Pater Laurentius Laurentii (Laurens Laurensz.) te Parijs tot Dokter der Godgeleerdheit gepromoveerd / is in 't jaar 1525 Prior van dit Konvent geweest. Alzoo de burgers van Groningen onder malkander oneenig was; en sommigen Karel van Oostenryk, die naderhand Keizer wierd / anderen Karel van Egmond (Hartog van Gelderland) toegedaan waren; is deze Prior Laurentius Laurentii door de Majestraat van Groningen naar gemelden Karel van Egmond gezonden. Maar dewyl hy door den Hartog van Gelderland / die van geen vrede wilde hooren /

afgewezen wierd / is hy onverrichter zake t'huys gekomen. Dit word hem ook berweeten van Ubbo (5) Emmius; die tegen hem / om dat hy met zulk een pber booz't oude Ge- loof preekte / met haat ingenomen was; want in 't jaar 1526. heeft hy te Groningen met een zeer groote bierigheid gepreekt. Naderhand is hy Kettermeester ober de Bisdommen van Utrecht en Munster geweest; en in 't jaar 1533. tot Dissinator van 't algemeen Kapittel aangesteld.

P. Johan Henrici (Johan Hendrikz.) is langen tijd Huysbezorger van 't Konvent geweest; en heeft zijnen Prior, Arnoldus Nylen, veel geholpen in 't weder opbouwen van het Konvent. Als dezelve Prior in 't jaar 1589. Bisschop van Groningen geworden was / is hy in zijne plaatsz Prioz geworden: en wanneer hy met zijne Broederen uyt het land gebannen wierd; is hy met den zelven Bisschop naar Brussel getrokken.

De Hoogwaardigste Heer Vader Arnoldus Nylen, Bisschop van Groningen / was te Himmwegen gebooren / en is te Groningen in de Orde der Preekheeren getreden. In 't jaar 1575. heeft hy in zijn Konvent het ampt van Leesmeester der H. Godtheit bekleedt. In 't jaar 1576. is hy Prioz / naderhand 's Bisschops Algemeen Vikaris / en eindelijk Bisschop van Groningen geworden.

Het Kon-
vent van
Winsum.

Het voorszgemelde Konvent van Winsum / daar dat van Groningen uyt gesproten is / is begonnen gebouwt te worden in 't jaar 1275. In 't jaar 1308. stond daar booz Prioz P. Conrardus Ludolphi; dewelke / zoo als in den gemelden brief te leezen staat / den Strichter van

van het Groninger Konvent in den bloede be-
stoud.

Het noodlot van dit Konvent van Win-
sum is ongelukkiger geweest als dat van
zijn afzetzel / te weten het Groninger
Konvent: want na dat het door den oorlog
grootte schade geleden had / en van de Anders-
gezinden zeer geplaagt was geweest; had het/
zoo als het scheen / niet anders te verwachten
als dat het te vernietigt of ten minste ver-
plaatst zoude worden.

Zoo is 'er dan over deszelfs vernietiging /
of verplaatzing / meenigmaal gehandelt: en
met zoodanigen uitslag dat het eindelijk in 't
jaar 1568. onder P. Vincentius Herculanus,
Algemeen Kommissaris / vernietigt is. Van
welke vernietiging in 't Algemeen Kapittel /
dat te komen in 't jaar 1569. gehouden wierd /
aldus gesproken word: Wy keuren goed en
bevestigen de vernietiging van het Konvent te
Winsem: mitsgaders deszelfs inlijving in het
Konvent van Groningen; zoo als die door den
Eerwardigen Vader *Vincentius Herculanus* vast-
gesteld is.

Maar alzo het Katolijk geloof weder ee-
nigzins begon aassem te scheppen; hebben de
Broeders daar noch eenige jaaren Konvents-
gewijs by mallander gewoont. Doch als de
Andersgezinden de stad Groningen / die zich
voor 't oude Geloof en voor den Koning ver-
klaarde / in 't jaar 1580. zouden belegeren;
hebben zy het Konvent tot den grond toe af-
gebroken: en al / wat 'er kostelijk was / ver-
woest en geplundert. Pater Adriaan van Zi-
rixzee, de laatste Prioer van 't Konvent /
blugte binnen Groningen; en is daar ook bin-
nen

Het Kon-
vent van
Winsum
afgebro-
ken.

nen korten tijd gestorven. Daar op wierd de zorg over 't verdelgde Konvent / en de verzameling van de goederen die men noch gebozgen had / door den Provinciaal Johannes Antonianus opgedraagen aan den booznoemden Pior van 't Groninger Konvent / Arnoldus Nysten 't welk ook in een Provinciaal Kapittel / dat in 't jaar 1585. te Maastricht gehouden is / bevestigd is geweest.

Als de Andersgezinden in 't jaar 1581. geslagen waren; heeft de gemelde Pior van Groningen / uyt hoofde van deze lastgeving / de pui / steenen / met de klok / en wat 'er van 't afgebooken Konvent noch bozder overrig was / met een schip naar Groningen doen voeren; en heeft dat alles veroozbert tot het weder opbouwen van het Groninger Konvent. De klok verkogt hy aan den Abt van Bloemkamp; zoo als blijkt uyt de rekeninge / die hy voor de Baders dezer Provincie gedaen heeft den 30. September 1588. Waar ontrent noch aan te merken staat dat hy de gemelde rekeninge ondertekent als Pior van het Winsummer en van het Groninger Konvent.

Kerk van de zoogenaamde Broeders of Fraters.

De zoogenaamde Broeders, anders de Klerken van gemeene leven genaamd / hadden te Groningen ook een kerk. Deze kerk / die niet groot was / met een klooster daar aan / stond op den Noorder hoek van S. Walburgs pleyn / aan dezelve zijde van de stad / en niet verre van de vesten. Dit klooster / 't welk den H. Gregorius tot Patroon of schutheilig verkooren had / is daar in 't jaar 1457. opgericht door Theodoricus van Herxen; zijnde de Overste van 't zelve genootschap te Zwol.

De stichting is den eersten Maart 1461. goed

goedgekeurt en bevestigd door den Utrechtschen Bisschop David van Borgonje; die ten zelven tijde verscheide boorzrechten aan het klooster verleende. Wy willen den brief / die het begin der stichtinge behelst / hier uyt J. ^b Lindeborn laaten volgen.

[N den naame des Heere. In 't jaar na 's Heeren geboorte 1468, in de eerste indiktie, den 19. September, is voor my in de tegenwoordigheid der onderstaande getuigen in eigen persoon verscheenen de eerbaare vrouw, Mevrouw *Ludekina*, weduwe van wijle *Albert Jaricus*, Ridder; met den bescheiden man *Johan Elzing*, Leeraar in de Geestelijke Rechten, haaren Voogd of Mombër; die haar door den Eerw. Heer *Johan Piggis* Deken over 't land van Drent (in S. *Walburgs* kerk openbaarlijk in de Rechtbank zittende) op haar verzoek en bede, voor my Notaris onderschreeven en voor de Eerw. mannen *Boleke op 't Zand* en *Helprik van den Bork*, tot Mombër en Voogd op een wettige wijze gegeven en 'er ook tegenwoordig was, en met haar eige hand op den brief uytgedrukt stond; als ook in de tegenwoordigheid van de eerbaare en godvrugtige Maagd *Heila Terbrugge*, *Ludekinaas* zuster en naaste erfgenaam, dier 'er haare toestemming toe gaf; en dat zy (*Ludekina*) uyt eige beweginge, met zekere kennisse van zaken, en nae een rijpe beraading, zoo als ze uytdukkelijk bekende, op de beste wijze, manier, rechtsgebruik, en form, als zy dat op 't krachtigste doen kost en doen most, tot vermeerdering van de vruchten en inkomsten van een zekeren

^b Notit. Episcopat Daventr. p. 116.

kerkelijken dienst of dagelijksche Misse, die voor deezen door den Regent, de Priesters, en de Broeders van het huys der Klerken (van 't gemeene leven) te Groninge, onder 't Bisdom van Utrecht, in 't zelve huys der gemelde Klerken uyt eenige leenroerige of erfpagtige goederen gesticht is geweest, zuiverlijk, gewilliglijk, eenvoudiglijk, onwederroepelijk, met zoo een gifte als tusschen leevende personen gedaan word; en zonder eenige voorwaarde van het gegeevene wederom te mogen eischen, gegeeven, geschonken, geleverd, en overgedaan heeft alle en iedere goederen, erfenissen, en bezittingen, hoedanig dat ze genoemd worden en waar dat ze ook gelegen zijn, die op haar door de dood van wijle haar broeder, *Otto Terbrugge* zaliger gedagtenisse, verstorven zijn: namentlijk de helft van het huys, dat door den gemelden *Otto Terbrugge* ten tijde van zijn sterven bewoont wierd, staande te Groninge by O. L. Vrouws kerk aan de rivier: noch het achtste gedeelte van een halve mering in Burskoop, *tho Taerles*, in het land van Drent: noch de helft van een weide van anderhalf koeweiden; dewelke benoorden de weide van *Ludolf Hubbeling* gelegen is; en aan de westzyde tot de weide van *Evert Jarik* uytgestrekt is: noch de helft van zekere tiende, gelegen by Helpman by de stad Groninge, en *Izyzinghe Tiende* genaamd. Noch heeft de gemelde *Ludckina* ten behoeve van een vierden kerkelijken dienst, of van een vierde dagelykhe Misse, die door dezelve (Klerken van 't gemeene leven) bedient, of daar hun zulks geoorlofd is, gedaan moet worden, den gemelden Regent, Priesteren, en Broederen gegeeven haare drie

drie *h* Erven buyten de Poelpoort gelegen; die haar in de deeling der erven toegewezen zijn; benevens haar gedeelte in het landgoed, by dezelve erven gelegen en noch ongedeeld; dat *Evert*, *Lysbet*, en *Ludekina* voornoemd, noch in 't gemeen bezitten. Noch een landgoed van dertien koeweiden, gelegen in de Noortmade. En deze vierde dagelijksche Misse zullen de Regent en de Priesters van 't voorn. huys dagelijks leezen; even gelijk zy de drie eerste Missen, door dezelve geefster ingesteld, gehouden zijn dagelijks te leezen; ten ware dat ze by gebrek van persoonen, of wegens onpaffelijkheid, de gemelde vierde Misse niet konden leezen: in welken gevalle zy daar toe niet verpligt zullen zijn. Noch heeft zy, met opzigt op de gemelde vierde Misse, tot het bouwen van een kapél of bidplaats, en voor de pronkgewaaden en kleinnoodien die daar toe noodig zijn, gegeven vijf hondert guldens, loopende munt. Noch heeft zy, met het zelfde inzicht als boven, gegeven haare landeryen en landgoederen, die zy in Ghelkingeland heeft leggen; om daar voor te koopen waskaarsen, en het licht, het brood, en den wijn, die de gemelde Broeders in de vier gemelde dagelijksche Missen, door haar ingesteld, en ook op de Kommunidagen, van noode zullen hebben. En ingevalle, als de waskaarsen, met het licht, het brood, en den wijn voornoemd, behoorlijk bezorgt en van de inkomsten zullen afgetrokken zijn, van dezelve inkomsten en renten der gemelde landeryen noch iets mogt overschieten; zoo heeft de voornoemde Geefster begeert dat men uyt dat overschot aan de

h Domistadia.

E

ge-

gemelde Broeders, door 't gansche jaar, kaarsfen zal bezorgen. Noch heeft zy ten behoeve van de wolle kleederen, en voor de dagelyksche onkosten, gegeven haar steenen huys, aan de zuydzijde van de Langestraat gelegen: welk huys, aan de oostzyde, naaft het huys der erfgenaamen van den goudsmit *Hillebrand Detmers* staat; doch aan de westzyde naaft het huys van *Gerrit* (5) den vleeshouwer. Noch heeft zy ten behoeve van de wolle kleederen gegeven vier kamers, in de Harderingestraat gelegen; behoudens nochtans het vruchtgebruyk der genen, dewelken door bezegelde brieven kunnen toonen en bewijzen dat zy het vruchtgebruyk van die kamers hebben. Noch heeft zy ten behoeve van de vreemdelingen, die by hen zoeken te vernachten, geschonken haar aandeel in zeker landgoed, buiten de Ebbingepoort gelegen; 't welk de voorn. godvruchtige Broeders verwisselt hebben met *Goswyn van Dulk*; en zy heeft zoo veele goederen by 't gemelde landgoed gevoegt dat zy 'er jaarlijks 26 Aarnhemsche guldens van trekken kunnen. Dan heeft zy noch voor de aalmissen, die ze dagelyks voor hunne poort moeten uytdeelen, gegeven haar landgoed, onder Oostwold gelegen: behoudens dat de voornoemde Broeders jaarlijks uyt de inkomsten van dat landgoed zullen trekken twee Rhynsche guldens, die zy voor hunnen arbeid en hunne diensten zullen hebben. Noch heeft zy haar kamp van vierdhalve koeweide, die in de korte Woerde gelegen is, gegeven ten behoeve van een jaarlyksche uytdeeling; die de voorn. godvruchtige Broeders jaarlijks ten eeuwigen tijde, met een half vat roode boter en acht mud-

den

den tarwe, aan de gemeene armen van *Christus* zullen uytkeeren. Noch zullen de gemelde godvruchtige Broeders voortaan ten eeuwigen tijde gehouden en verpligt zijn, naar dat armhuys te zien, dat door de voornoemde Geeffster en door haar man godvruchtiger gedagtenisse gesticht en getimmerd is achter het huys dat zy plagten te bewoonen; op dat 'er onder de armen, die in dat armhuys woonen, een goede en behoorlijke regel en levenswijze zy; en dat het gebouw van 't huys in zijne muuren, daken, en wat vorder tot het huys behoort, gaaf en geheel gehouden worde. Noch heeft dezelve Geeffster begeert en bevolen dat niet tegenstaande alles wat in 't bovenstaande, en andere akten of brieven raakende de voorgemelde Missen voor dezen voorgeschreeven is, de voornoemde Broeders ordre zullen stellen dat de volgende Missen, door hen zelve of door andere bequaame Priesters, ten eeuwigen tijde alle weeken gelezen worden, behalven op de tijden die door de kerk des Heere bezet zijn. Zoo wil zy dan alle dyngsdagen drie Missen gelezen hebben voor de overledene geloovigen: alle woensdagen eene Mis van de H. Drievuldigheid, eene van de Engelen, en eene voor alle Heiligen. Alle saterdagen wil zy eene Mis gelezen hebben van S. *Anna*: de andere twee mag de Priester, die de Mis doet, naar den eisch van zijne godvruchtigheid leezen: 't welk zoo verstaan moet worden, indien 'er geen eigen feest op een der voornoemde dagen valt; of voor een van dezelve dagen een zekere dienst der Misse voorgeschreeven is: want in zulk een gevalle zal 'er maar eene kollekte van de voornoemde Missen gelezen worden. Doch

op de voornaamste feestdagen zal men het gemeen gebruik der kerke volgen. Zoo begeert dan de voorgemelde Geeffter *Ludekina*, en zy staat het met haaren Momber of Voogd voornoemd uytdrukkelyk toe, dat de voorn. Broeders, uyt hoofde van de gemelde kerkelyke diensten of dagelyksche Missen, alle en iedere goederen, landeryen, tienden, huizen, erven, bezittingen; landgoederen, inkomsten, geld, zaken, en erfenssen voornoemd, zoo uyt kracht van het recht, als anderszins, zullen hebben, bezitten, opeysschen, en genieten; en dat ze daar mede zoo zullen doen, en dezelve zoodanig gebruiken, als boven bedongen en uytgedrukt is: zoodanig nochtans dat dezelve Broeders te geenen tijde, of by wat gelegendheit dat het zy, de gemelde landeryen en landgoederen zullen mogen verkoopen, of van hun huys vervreemden: doch de huizen, boven vermeld, mogen zy verkoopen en vervreemden: met dit beding echter dat ze het geld, van die vervreemdelinge komende, in andere renten van gelijke waardy zullen verwisselen. Ook mogen dezelve Broeders voor dezelve goederen hun recht vervolgen, eisch doen, zich verweeren, recht eyschen, verantwoordingen inleveren, pleyten, en alles daar omtrent naar hun believen doen, zoo als de Geeffter zelf had mogen doen: zoo dat zy aan de meergemelde Broeders zuiverlyk, onwederroepelyk en ten overvloed, behoudens nochtans het bovenstaande, volkomen verlos, volle magt, en byzonderen last geeft om uyt hun eigen naam, of liever uyt naame en ter gelegendheit van de gemelde kerkdiensten of dagelyksche Missen, zonder verlos van eenig Rechter of van eenig kerke-
lyk

lijk of weereldlijk persoon, het lichamelijk of als lichamelijk bezit van gemelde goederen en zaken te neemen; en om dat bezit te bevorderen, en 'er in te treden. Ten zelve einde belooft de gemelde Geefster, *Ludekina*, voor haar zelve en voor haare erfgenaamen en nazaten, dat ze aan de gemelde Broeders over de voorn. goederen, zaken, en gerechtigheden, by geene gelegendheit, ten ware by het verzuymen van de boven gemelde voorwaarden, nimmer eenig proces of moeyelijkheid zal aandoen; noch den genen, die dat bestaan mogt, haare toestemming daar toe eenigerwijze geven zal: zoodanig dat ze van dezelve goederen, zaken, en gerechtigheden, door het wegwerpen van een halm afstapt en afstand doet.

Dan volgt 'er wederom een belofte van dezelve *Ludekina*, en van haaren monder / dat ze die gifte altijd booz goed en welgedaan zullen houden: en dat zy den Bisschop van Utrecht / *David van Borgonje*, verzocht heeft dezelve gifte te bekrachtigen / enz.

Wanneer de *Gerw. Vader* / *Johan Knyf*, Bisschop van Groningen geworden was; is 't gemelde Konvent in 's Bisschops Hof verandert: naderhand heeft het de *Landvoogd* booz zijn verblijf gehouden.

De vierde kerk was die van de *Klarissen*; De *Klarissenkerk*. dewelke / met een groot klooster daar aan / half wege tusschen de *Franciskanen* en *Precht* heeren stond.

De vijfde kerk wierd gebuykt van adellijke *Maagden* / die geen kloostergelosten deden / en *S. Augustinus* als haaren *Patroon* vieren. De kerk van Edelen Maagden, naar den

Regel van
S. Augusti-
nus leeven-
de.

den. Deze kerk / die i veel kleiner was als de boozgaande / en daar een Konbent met een kapelle van de Selwerden neffens gebouwt was / wierd maar dooz een nauwe steeg van de Franciskaner kerk gescheiden ; en stond aan de noordzijde dicht by het Franciskaner Konbent. Deze kerk word ook van Jakob de la Torre vermeldt.

De kloosters van deze Adelyke Maagden en van de Klarissen / om de Spaansche oorlogen verlaten en ombetwoond zijnde / wierden in 't jaar 1590. aan de Daders Jesuiten gegeven. Maar alzoo Groningen vier jaaren daar na dooz de bondgenooten ingenomen wierd ; zijn de Jesuiten verdrceben : dan van het Klarissen klooster is een weeshuys gemaakt

Huys van
Hieronymus
zuster.

Noch stond 'er te Groningen een huys van S. Hieronymus zusters ; dewelke als weduwen gekleed gingen.

Lindeborn, in zijne k Beschryvinge van 't Bisdom van Deventer / gewaagt ook van een Konbent van S. Agnes ; en telt het onder die Konbenten / die onder het Kapittel of de Algemeene Vergaderinge van Utrecht stonden. Noch gewaagt hy van een ander Konbent / S. Maria op den Hoorn genaamd ; en hy voegt 'er by dat Ubbo Emmius, zoo in zijne beschryvinge van Driesland als in die van Groningen / beide die Konbenten onbvermeld overstaat. Doch het laatste staat by. A. ^l Mattheus vermeld : want hy brengt eenen ongedrukten

i Veel kleiner : in 't Latijn staat non minus : maar by Ubbo Emmius, daar het de Schrijver uyt getrokkeo heeft, en die het best weeten kon, staat multo minus. *Vertaelder.*

k Notit. Davenr. cap. 5 S. XI.

^l Analect. tom. VI, pag. 255.

hief by van 't jaar 1529, in denwelken deze woorden te leezen zijn: Ten Horn, de zusters van den derden Regel van S. Franciscus. Ja ^m Emmius, die ze in een oud handschrift gebonden had / spreekt'er ook van. Zimmers by / en Jakob de la Torre, spreeken van twee Nonnekloosters van S. Franciscus Ouder.

Emmius en Ant. Matthæus getwaagen ook van een Zusterhuys van ⁿ Wilkes Ouder. Misschien is dit huys het zelfde met het Begynhof: want te Groningen / zoo als Jakob de la Torre in zijn Roomsche verhaal getuigt / heeft ook een Begynhof gestaan.

Zusters huys van Willekes Ouder.

Ook zijn'er eenige gasthuysen: de grootste gasthuyskerk / die wel naar een Parochiekerk gelijkt / en de H. Geests kerk genoemd word / staat aan de zuidzijde van de Stad; met een zeer groot gasthuys daar aan; 't welk grootheidshalve vooz geen bequaam Konvent behoeft te wijken.

Gasthuysen en gasthuyskerken.

De tweede gasthuyskerk / met een rijk gasthuys daar aan; staat insgelijks by de vesten / aan de oostzijde van de Stad.

De derde gasthuyskerk / die by kleyn is / en naar S. Jakob is genaamd / staat in den upersten hoek van de Stad / naar 't westen toe

Die van S. Jakobs gasthuys.

De vierde / zijnde de kleinste van allen / en naar S. Antonius genaamd / staat dicht aan de oostpoort.

Die van S. Antonis gasthuys.

Hier by is in het jaar 1614. gekomen een

^m In Agro Fris. pag. 72.

ⁿ Deze Zusters zijn te Emmorik ook bekend; daar ze de Zusters van Willekes onder genoemd worden, om dat ze zich met haaren vryen wille altijd opgesloten houden, zonder zich daar toe door geloften te verbinden. Haare woonplaats is 't oude Begynhof. Wassenberg Embrica lib. 3, pag. 220.

Hooge Schoole; dewelke geplaatst is in het groote klooster der Franciskanen. Een gedeelte van de kerk wierd gebuykt om 'er de boekerij van de Akademie te plaatsen: ook wierd 'er een jaarlijkse inkomste / ynt de goederen des kloosters / aan de Akademie toegewezen.

A A N T E K E N I N G E N .

I. Laat ons ook iets van de naamrede zeggen: daar zijn 'er misschien, die 't voorhoofd over dat nazoeken der oorspronkelijk naamen zullen fronzelen; en geen lust hebben om hun hoofd met zulke kleinigheden te breeken. Die hebben dit maar over te slaan: een ander doet het zoo veel te grager. 't Geen de beste Historischrijvers doen, en daar zy zoo veel werks van maaken, dat kan ik voor zulk eene kleinigheid niet aanzien. En ik zie niet dat die menschen, die zich aan die gewaande kleinigheden stooten, in al hun doen en laten meer als een ander op het nootzakelijkste en verhevenste doelen. Dit heb ik voor af moeten zeggen, en ik weet waarom dat ik het zegge.

Om tot de zaak te koomen; ik wil het zeer gaarne met den Schrijver en met *Menso Alting* houden; te weeten dat de groenigheid der omleggende velden of weiden den naam aan Groningen gegeven heeft: alle omstandigheden schijnen den Leezer tot het aanneemen van die naamrede te noodigen. Voeg hier by 't geen *Ubbo Emmius* aangemerkt heeft, dat de Oude Schrijvers hier of hier omtrent geplaatst hebben een dorp of burg, Φυλλέιον genaamd: 't welk afkomstig is van Φύλλον, dat is blad, loof, enz. En wat dien *Grunus*, den zoonszoon van den beroemden *Friso*, belangt; die de stad Groningen, volgens het zeggen van *Cornelius Andreas*, *Vlieterp*, en diergelijke Schrijvers, voor de geboorte van *Christus* gesticht zoude hebben; die staat alzo laag by my te boek, als hy by *Ubbo Emmius* en *Menso Alting* staat.

Echter

Echter moet ik zeggen dat *Ubbo a Emmius*, hoewel hy de naamrede van de groene weiden niet verwerpt, evenwel beter zin heeft in een naamrede van zijne uytvinding. Hy zoude wel gelooven dat Groningen geslicht of ten minste beheerscht is geweest van eenen *Grunus* of *Grijns*: geen Indiaanschen *Grunus*, geen *Frisoos* neef, geen Trojaan maar een inlander en gebooren Vries. En, zegt hy vorder, dit is misschien de reden dat Groningen dikwils *Grinse* of *Grense* genoemd is geweest. Ook doet hy gelden dat meer plaatzen, hier omstreeks, hunne benaming van destige luiden gekreegen hebben enz. Doch ik zoude denken dat de Heer *Alting*, op dit stuk meer aanhangers zal hebben als *Emmius*.

Maar ik heb noch eene naamrede op te geeven; dewelke, hoewel minder bekend en weinig vermeld, misschien zoo wel geveilt mag worden, en niet minder gelden zal, als die van *Ubbo Emmius*. 't Staat dan te weten dat *Gronna*, *Gronnia*, en *Grunna*, volgens de opmerking van den geleerden *b Bollandus*, by de Latinisten der middelste eeuw en Veen, of Veenland, en somwijlen moerasch, betekent. Dit kan door verscheide plaatzen beweezen worden: en, om dat het tot opheldering van dit verschil dienen kan, heb ik goed gevonden eenige van die plaatzen hier onder in de Latijnsche taal op te geeven. *c* Van dit *Gronna*

a In descript. urbis Groning.

b By du Cange V. Gronna &c.

c Cogitofus, in 't leven van de H. Brigida spreekt aldus: ut edificarent viam latam & firmam ramis arborum. . . . in Gronna profunda & pene intransmeabili, & in locis humentibus.

By Simeon Dunelmensis, Radulphus de Diceto, en Rogerius Hoved. staan deeze woorden. Corpus Haroldi effodere & in Gronnam projicere iussit.

In eenen brief van Koning Edgarus, (Monast. Ang. t. 1 p. 242.) staan deeze woorden te leezen: Cum pascuis, Sylvis, Pascuariis, Gronnis, &c.

Het zelve vindt men in eenen brief van Koning Ethelfredus; en by den naamloozen Schrijver van de mirakelen van S. Bertinus. En in 't leven van S. Aidanus: Erat autem magna Grunna inter eos & Sylvam, per cujus circuitum via erat.

Gronna of *Grunna*, zoo als *du Cange* getuigt, hebben sommigen de naamen van Groningen in Vriesland, Gronaw in 't land van Bronswijk, en Groningen in 't Bisdom van Halberstad, afgeleid. Was de naamrede van *Groez* niet in de weeg, dan zoude die van *Gronna* of *Grunna* al vry in bedenking koomen: en doet het misschien evenwel. De Leezer heeft zijne keur.

Ik heb boven uyt *Emmius* gezeyt dat hier omtrent een plaats heeft gestaan, *Φυλλεῖον* genaamd: ik moet 'er nu byvoegen dat Groningen zelf, volgens den beroemden Wereld-beschrijver *Baudrand*, van ouds bekend is geweest onder den naam van *Philaum*. En 't is waar dat *Ptolomæus* hier omtrent eene plaats stelt, *Philaum* genaamd; daar *Plinius Phylleum* voor schrijft.

Althans in den Bladwijzer van de Franfche Weereld-beschrijvinge, uyt die van *Boudrand* getrokken, en over eenige jaaren te Utrecht uytgekomen, staat te lezen, *Groninga, olim Philaum*.

2. Van dat marmeren tafereel, en die ouder Historie, heb ik wijdloopig genoeg in de Aantekeningen op Vriesland gesproken; en getoont dat daar uyt geen sterk bewijs getrokken kan worden.

3. Ik heb elders al iets van de orgelen gezeyt: maar heb 'er noch 't een en 't ander by te voegen, dat den Leezer niet onaangenaam kan zijn. Doch, op dat alles aan malkander zoude hangen, zal ik eenige omstandigheden, die ik reeds elders vermeldt heb, noch eens dienen aan te raaken. Men vindt de orgels, of *organa*, al in 't Oude Testament vermeld: maar, dewijl de Uytleggers daar over niet eens gezind zijn, en sommigen die voor geen rechte orgels houden, zullen wy die voor deze reize ongemeld laaten.

De orgels, die door den wind bewogen worden, gelijk de huidendaagsche orgels, zijn volgens de meeste Schrijvers in de Latijnsche kerk weinig bekend geweest voor de achtste eeuw: 't welk daar uyt schijnt te

Zoo zegt *Afferus de rebus Gestis Alfredi Regis* p. 18. Unum (monasterium) quod permaxima Gronna paludosissima & intranfabili, & aquis, undique circumcingitur.

Op het jaar 878. spreekt de voornoemde *Afferus* aldus: Cum quibusdam militibus per Silvestria & Gronna loca. . . in magna tribulatione, vitam ducbar.

te blijken dat zoo een orgel, volgens de *a* Fransche Schrijvers, allereerst in Vrankrijk is gebragt omtrent het jaar 757: zijnde door den Griekfchen Keizer voor eene vereeringe gezonden aan *Pippyn*. Naderhand heeft de Griekfche Keizer, *Michael Raghaves*, een diergelijk orgel gezonden aan *Karel den Grooten*, 't welk aldus beschreeven word: *e* *dezelve Gezanten hebben allerhande slag van orgels, en verscheidene andere dingen, mede gebragt: doch. . . voor al dat voortreffelijkste muzijk-orgel: 't welk uyt kopere tonnen, en blaasbalken van ossen vellen gemaakt, door 't middel van kopere pypen zoo een wonder geluyd maakte, dat het door zijn gebalder het bulderen van den donder, en door zijn zoet geluyd den klank van een harp of cimbél nabootste.* Maar hoe komt het dan dat de kerk van *f* Verona, ten tijde van den zelve *Karel*, al een orgel had? Daar op zal aanstonds geantwoordt worden. Voorts is 'er na de dood van *Karel den Grooten* een zeker persoon, met naame *Georgius*, van Veneetzie by *Lodewyk den Goeden* gekomen, die *g* orgels op de Griekfche wijze kost maaken. Deze *Georgius* wierd aanstonds door den Keizer naar Aken gezonden; daar hy een zeer deftig en konstig orgel heeft gemaakt. Maar de vrage is, wat voor een orgel dat hy daar gemaakt heeft; een recht orgel, gelijk onze orgels zijn, of een water-orgel: want *h* *Eginhardus*, van dat orgel spreekende, voegt 'er by: *quod Græcè hydraulica appellatur: en organum hydraulicum* is zekerlijk een water-orgel. Zoo kan dat orgel, dat te Verona was, ook een water-orgel zijn geweest.

Zulke water-orgels, daar *i* *Vitruvius*, en *k* *Porphyrius* in zijne lofrede van *Konstantyn den Grooten*, ook gewag van maaken, zijn ook in onze kerken in

d Annal. Franc. ad ann. 757.

e Monachus S. Galli, lib. I. de Carolo M. c. 16.

f Vide Ughelli in Italia Sacra. t. 5 p. 604, 610. apud du Cange V. Organum.

g Eginhard. in Annal. ad ann. 826. Autor vitæ Ludovici Pii: Eginhard. de Translat. Reliq. S. S. Marcell. & Petri cap. 16.

h de Translat. S. S. Petri & Marcellini &c.

i Lib. 10. c. 13.

k Sub quibus unda latens properantibus incita ventis &c.

gebruik geweest. Zoo leeft men by *Wilhelmus I Mal-*
mersb.

Daar zijn in die kerk noch gedenktekenen van zijne geleerdheit over: als een nurwyzer zeer kunstig gemaakt: en een water-orgel, (of water-orgels, organa hydraulica) alwaar de wind op een wonderlijke wyze, door 't geweld van 's warme water opbruysschende, de bolte van 't orgel vervult, door de veelvuldige gaten van de kopere pyp bene vliegt, en aldus zoetlyuende klanken uytgalmt.

Evenwel moet het daarom voor geen zekere en gewisse waarheit genomen worden dat het orgel, 't welk *Lodewijk de Goede* te Aken had laten maaken, een water-orgel was. Om dat de orgels te voore doorgaans water-orgels waren, hadden ze by de Grieken den naam van *hydraulica* gekreegen; en wierden ook aldus van de Latijnsche Schrijvers genoemd. Toen de tegenwoordige orgels op quamen, of om beter te spreken meer in zwang begosten te gaan, bleven 't evenwel orgels: en daarom zal men den ouden naam misschien noch eenigen tijd behouden hebben: gelijk als men by voorbeeld den naam van *accumbere* behoudt; zelfs na dat de manier, van aan tafel te leggen, overgegaan is. Dit schijnt daar uyt te volgen dat *Organarius*, een orgelmaker of ook een orgelspeelder, in een Grieksch *m* woordenboek op zijn Grieksch genoemd word *ὄργανος*. Dit is maar al giffende gezeyt: wil iemand de woorden van *Eginhardus* op zijn scherpste vertaald hebben, en beweeren dat het gemelde orgel een water-orgel zy geweest, ik zal 'er geen woorden over maaken: te meer, dewijl ik op dat stuk noch geen party gekooren heb.

Maar, om weder tot de oudtheit van de orgels te keeren; al het gene boven gezeyt is bewijst maar dat de gemeene orgels, die door 't in-aassen en uyt-aassen van de lucht geluyd maaken, in de Westersche kerk laater opgekomen zijn, of 'er eenigen tijd buiten gebruik waren geweest. *n* *Augustinus*,

l Apud du Cange &c.

m In Lexico Græco ap. du Cange V. organarius.

n In Pl. 56. Non solum illud organum dicitur, quod grande est, & inflatur follibus &c.

Hide-

* *Isidorus*, en *p Cassiodorus*, die alle drie in de Westersche kerk geleefd hebben, maaken al gewag van orgels die door blaasbalken opgeblazen wierden. En wat de Grieken belangt, in de vergaderinge der gedichten, *Anthologia* *q* genaamd, staat een puntedicht van *Julianus*; die van sommigen voor den Apotestaat gehouden word, in 't welke de tegenwoordige orgels op een aardige wijze beschreeven worden.

Als men alles by malkander brengt, schijnt 'er dit uyt te volgen dat de gemeene orgels met luchtpijpen hier in Europa al langen tijd voor *Pippyn* en *Karel den Grooten* bekend zijn geweest: maar dat het gebruyk der zelven, by de Latijnen veronachtzaamd en vergeten, langer tijd stand heeft gehouden by de Grieken.

Ja sommigen *r* meenen dat de orgels, daar wy van spreken, al bekend waren ten tijde van Paus *Damasus*, en by deszelfs toelaating in de kerken gebruykt zijn geweest: maar het zeggen van *f Platina* komt ruymzoo waarschijnlijk voor; te weten dat ze ten tijde van Paus *Vitalianus*, omtrent het jaar 660, in de kerkelijke dienften begosten gebruykt te worden.

Om noch een woord van de orgels der middelste eeuwen te spreken; wat zal men van dat orgel zeggen, 't welk van *Wolstanus* in de voorreden op het leven van *S. Swithunus* beschreeven word? Dat

* *Organum* vocabulum est generale vasorum omnium musicorum. Hoc autem, cui folles adhibentur, alio Graeci nomine appellant.

p In *Pl* 150 *Organum* est quasi turris, diversis fistulis fabricata, quibus fluit follium vox copiosissima destinatur & ut eam modulatio decora componat, linguis quibusdam ligneis ab interiori parte construuntur; quas disciplinabilior Magistrorum digiti reprimentes grandisonam efficiunt & suavissimam cantilenam.

q *Quam cerno, alterius naturæ est fistula: namque Altera produxit fortasse hanc ænea tellus.*

Horrendum stridet, nec nostris illa movetur Flatibus, at missus taurino e carcere ventus Subtus agit læves calamos, perque imavagatur. Mox aliquis velox digitis, insignis & arte, Adstat, concordis calamis pulsatque tabellas. Ast illæ subito exiliunt, & carmina miscunt.

r Zie *Bona* de div. *Psalmod.* c. 17. 6. 2.

f In *Vitaliano* *Papa*.

z was een orgel, zoo als ik de woorden verflae, 't welk als een dubbeld orgel was, en uyt een dubbelde ry van blaasbalken bestond. Op de hoogste ry waren d'er twaalf, op de laagste veertien: die twee ryen van blaasbalken maakten by beurte geluyd, en sloegen op malkander. Dan schijnt de Dichter nochte zeggen dat 'er 400. zangers of zangsters op het geluid van de orgels zongen. Aan het beweegen van die blaasbalken quamen 70. sterke karels te werk: en die hadden 't noch quaad genoeg; dewijl zy, onder 't werken, nat wierden van 't krachtig zweeten.

4. Daar in hebben de Groningers * de gewoonte van die tijden nagevolgt: want de kerken als kasteelen te versterken, en 'er bolwerken om te maaken, heeft in de middelste eeuwen sterk in zwang gegaan. Dit zouw men door ontelbaare getuigenissen kunnen bewijzen: 't zal op dit pas genoeg zijn de Schrijvers, die dat vermelden, hier v onder aan te wijzen. Ik zal 'er maar byvoegen dat dit versterken en bebolwerken der kerken zoo sterk in zwang ging, dat verscheide w Synoden zich verpligt gehou-

z Talia & auxiliis hic organa, qualia nusquam
Cernuntur, gemino constabilita sono.

Bifferi supra sociantur in ordine folles:

Inferiusque jacent quatuor atque decem
Flatibus alternis spiracula maxima reddunt;

Quos agitant validi septuaginta viri;
Brachia versantes, multo & sudore madentes,

Certatimque suos quisque movet socios.

Viribus ut totis impellant flamina sursum;

Et rugiat pleno Kapsa referta sinu.

Sola quadringentas quæ sustinet ordine Musas,

Quas manus organici temperat ingenit.

v Otto Fris. Chron. lib. 7. c. 31. Wilhelm. Malmesb. Hist. Novel. l. 2. Gervaf. Dorobern. ad anni 1144. Concil. Heleneuse anni 1065. Henricus Huntind. lib. 8. p. 393. Bertolcus Constant, ad anni 1077. & 1091. Radulphus de Diceto, ad anni 1171. Continuator Nangii ad anni 1358. Gesta Innocentii III. pag. 107. &c. &c. &c.

w Concil. Later anni 1122. Avenionense anni 1209. Budentense anni 1279. Palentinum anni 1322. Colonienfense anni 1280. Herbipolenfense anni 1287. &c. &c.

den hebben, zulks op zwaare straffen te verbieden. Ik zal 'er noch byvoegen dat zoodanige versterking en bebolwerking der kerken, in de Latijnsche taale van die tijden, genoemd wierd *incastellare Ecclesias*.

5. *Van Gerrit den Vleeshouwer*. In 't Latijn staat, *Gerardi Carnificis*; 't welk sommigen misschien vertaalē zouden, *van Gerrit den Beul*. Zy zouden ook gelijk hebben; indien 'er geen onderscheid waar tusschen het Latijn der middelste eeuwen, en het rechte Latijn. Maar de Leezer zal by *du x Caegē* beweezen vinden dat *Carnifex* by de Schrijvers der laater eeuwen dikwils genomen word voor een Vlees-houwer, en *Carnificina* voor de Vlees hal.

By *Florentius Wigorn.* en *Rogerus Hovedenus*, schrijvende *y* over 't jaar 1040, word *Carnifex* onder de voornaamste amtenaaren van 's Konings Hof gerekent: 't welk zeker Schrijver misleidt zal hebben: want hy schrijft dat de Beul, in de middelste eeuwen, voor een aanzienlijk en treffelijk ampt gerekent wierd. Maar *Carnifex*, by de twee gemelde Schrijvers, is niet anders te zeggen als de groote Kok, die dus genoemd wierd om dat hy het vleesch voor 's Konings tafel toebereide.

x Carnifex, Lanius vulgo nostris Boucher. Ugutio; Carnifex homicida, vel macellator: vel carnifex dicitur qui facit carnes: carnificina, macellum. Adalbero Episc. Laud. in carmine ad Rob. Reg. Non sunt carnifices, canpones, nec ne subulci. Leges Burgor. scotic. r. 70. de carnificibus & canibus vendendis.

y Rex Hardeknutus Alfricum Eboracensem Archiepiscopum, Godwinum Comitem, Steir Majorem domus, . . . Throni suum Carnificem, & alios magnæ dignitatis viros, Londinum misit.

Doozt is de Bisschoppelyke Stoel van Groningen / die in S. Maartens kerk opge- recht was / allereerst bekleedt geweest door

Br. JOHAN KNYF.

Deze Johan Knyf was te Utrecht uyt het Oude en Burgermeesterlyke geslagt van de Ko' yfs

Geboorte
enz. van
Johan
Knyf.

Knyfs geboren; en aldaar in de beschaafde wetenschappen zeer wel onderweezen. Als hy de studie der Godgeleerdheit te Loben ook loffelyk voleindigt had; is hy daar in de Orde der Minnebroederen getreden / en heeft 'er zijne geloften ook gedaan. Op het bevel van zijne Oversten heeft hy het ampt van Prediker in verscheide plaatzen met een groote behalligheid en naarstigheit bekleedt. Ook is hy op het verzoekt van den Aartsbisschop van Bremen / Christoffel den Oudsten zoon van den Hartog van Brunschwijk / en van meer andere Duysche Vorsten / in gezantschap naar den Apostolischen Stoel gegaan: daar hy van den Paus Julius III destig ontvangen wierd; en / om dat hy zich in zijn Gezantschap wel gequeeten had / tot algemeen Predikant aangesteld is. Als hy zich in dit ampt ook getrouwelijk en loffelyk gedragen had; en welker de Algemeene Vikaris / in Bisschoppelyke zaken / van den Utrechtschen Bisschop Frederik Schenk was geweest; is hy eindelijk in 't jaar 1561, op de begeerte van Philips Koning van Spanje / en de aanstelling van Paus Paulus IV, de eerste Bisschop van Groningen geworden. Als hy twee jaaren daar nae te Mechelen door den Kardinaal Granvelle Bisschop was gewijdt; is hy in 't jaar 1561, 's daags voor S. Franciscus, zijnde op een zondag / in zijne Bisschoppelyke stad van Groningen ingehaalt. Al de Geestelykheit en de Raad van de stad / met een groote mee-

Hy word
tot Bis-
schop van
Groningen
aangesteld
en gewydt.

^a In 't Latijn staat, Prædicatorum Generalein, dat gansch anders schijnt te luyden; maar dat dit een drukfout is, blykt uyt Suffridus Petri (in continuat. Hedez, daar de Schrijver dit verhaal uyt getrokken heeft; want daar staat duydelyk Prædicatorem Generalein.

nigte van Adel / geleidde hem met staatzie naar de kerk van den H. Martinus; daar hy toen den Bisschoppelyken Stoel plaatste; zoo als b Viglius met deze woorden getuigt: De Hoogwaardigste Heer *Knyphius* is te Groninge met behoorlijke plegtigheid in het bezit van zijne kerk aangenomen: en de trotze gemoederen van dat volk, na dat ze een harden stoot geleden hadden, zijn eindelijk vermurwt.

Niet lang daar nae heeft hy / achtervolgens de Bulle van Pius IV, negen Kanonniken tot zijnen Raad gekooren; zijnde al legader mannen die om hunne geleerdheit de gewoonlyke eertijtel (in de Hooge Scholen) onthangen hadden; en toegens hunne broomheit gepreezen wierden.

Hy rechte een kapittel op.

Bisschop gewijd / heeft hy de Provinciale Synode van Utrecht in 't jaar 1565 bygewoont: en heeft ook zijne Geestelykheit / en het volk dat zijne zorge toevertrouwt was / volgens het booschryft van die Synode zoo omtrent de geloofs zaken als de zeden geregeert. Ook is hy van 't eerste oogenblik af dat hy Bisschop geworden was / volgens het schryven van Suffridus, booz geene zaak zoo bekommert geweest / als om aan de kerken onder zijn Bisdom gelegen goede Harders te bezorgen; en om die Harders zelf in de geleerdheit en het beoeffenen van allerhande deugden te styleeren.

In 't jaar 1573. trok hy naar Leeuwarden / om den Landvoogd Billy ober de zege / die hy op de party van Pius Willem bevochten had / veel geluks te wenschen. 's Anderendaags klom hy op den Preekstoel in S. Vitus

b In ep. ad Hopper, datâ 15. Oct. 1566.

kerk; en heeft de burgerij door een blijde predikaatzi opgewekt om den Almogenden Godt / die de geeber van de zege was / behoorlijk te bedanken. Want / zegt Christianus Raisius, hy is een zeer uytsteekend Preeker geweest; die voor den Paus en de Roomsche Geestelijkheid met bevalligheid gepredikt; en de kerk ook door zijne schriften onderweezen heeft. Dit ziet daar op / dat hy ober de Psalmen ^c Miserere en ^d de Profundis uytleggingen geschreeven heeft; dewelke te Nutwerpen by Steels in 't Latijn en Duytsch uytgegeeven zijn. Hy was van zoodanig eene beleefheit en boozichtigheit dat hy van de Enkatholijken zelf gepreezen is geweest. Pierius Winsemius onder anderen / die de Historischrijver der Staaten van Driesland was / spreekt ^e met lof van onzen Knyf: Johan Knyf, zegt hy / uyt een Burgermeesterlijk geslagt te Utrecht gebooren, een man van een diepe geleerdheit en van een uytsteekend gezag, wierd naar Groningen gezonden: daar hy in 't bezit van 't Groninger Bisdom gestelt is; nae dat hy met den Abt van Wittewerum, en daar na met den Kloostervoogd van Adewert, langen tijd getwist had, om dat hy hunne rijke Abdyen, die door de ongebondendheden der tijden tot een los leven vervallen waren, by zijne Bruidschat zocht te voegen. De Schrijvers getuigen dat de Kerkvoogd Knyf het bewind met zedigheid heeft gevoert: dat hy een groote bequaamheit had om de gemoederen krachtiglijk te menen; en daar door welgezien was by de Vrieten over de Lawers: voorts dat hy met den

^c Ontferm u myner.

^d Uyt de diepte.

^e Hist. Frif. 1. 2.

Abt van Merimont, dien de Cisterci-monnikken op de kosten van de Abten van Adewert en Klaarkamp uyt Borgonje ontboden hadden, een verdrag aangegaan, en een jaargeld van zes duyzend guldens bekomen heeft (1).

En dit is misschien de reden dat hy van de Monnikken / gelijk in de levens der Abten f van Adtoert staat / van gierigheid en meer andere gebreken beschuldigt is geweest. Eindelijk is hy / nae dat hy het Hardergampyt berscheide jaaren zoo met voozspoed als tegen spoed waargenomen had / in den Heere ontslagen. Volgens Valerius Andreas is hy gestorven den eersten van October 1576: doch Raiffius en Gazæus leggen hem / met grooter schijn van waarheit / noch twee jaaren levens toe / en schryben dat hy niet gestorven is vooz het jaar 1578. Hy is te Groningen in de katedrale kerk / zonder uiterlijke pracht en zonder graffschijft / begraaven.

JOHANNES BRUHESIUS.

Na de dood van J. Knvf is Johan de Bruhele tot het Bisdom van Groningen benoemt: maar / eer dat hy zijne bevestiging behoumen had / wierd hy tot Wartsorffschop van Utrecht aangesteld. Hy was een Brabantfch Edelman; en is / volgens een handschrijft der Utrechtsehe Domkerke / te Breda gedooren den 3 Mey 1527. Zijn vader was genaamd Franciscus de Bruhete, zijne moeder / Elizabeth. . . . Hy was Leeraar in beide de Rechten / en Pausselijke Protonotaris; en hy had veel ampten in de stad van Utrecht bekleedt. Volgens het gemelde handschrijft is hy Dom.

J. Bruhe-
aus tot het
Bisdom
van Gron-
ingen be-
noemd.

f Zie beneden in de Beschryving van Adewert.

heer van Utrecht geworden in 't jaar 1549; en heeft de Synode / die te Utrecht gehouden wierd / in 't jaar 1565. ondertekent. Hy wierd / beneffens noch een ander Kapittelheer / dooz den Aartsbiffchop Schenk benoemt om een Queekschool / volgens het bevel der Kerckbergaderinge van Trenten / te Utrecht op te rechten. Den 8 Julij 1567. is hy Schatzmeester / en den 20 Mey 1573. Deken van de Domkerk geworden: en eindelijk is hy tot Algemeen Vikaris en Officiaal van dezelve kerk aangestelt. Hy was een wakker boozvechter van de kerkelijke Rechten / zoo als uyt zynen Open brief / die in het Batavia & Sacra bygebragt word / af te neemen is. Hier op zag Viglius van Zwichem, als hy in 't jaar 1570. aldus aan Hopperus schreef: De Utrechtenaars verweezen zijnde, hebben zich op den Koning beroepen; 't welk by den Hartog niet wel genomen word: en ik vrees dat ze zijn gemoed daar door noch meer vebitteren zullen. Ook heb ik onzen *Brubefius*, die in deze zake wat te driftig is, meermaalen geraden, meer zachtigheid te gebruyken. In het Batavia Sacra hebben wy van zynen aart / uytboerlingen / en van 't geen hy te Keulen in zijn balingfchap verricht heeft / wijdloopiger gefproken. Hy is te Keulen ook gestorven den 10 September 1600; en by de Kartuizers met een grafschryft / dat we ter gemelde plaatze opgegeeben hebben / begraaven.

Wy voegen 'er nu by dat hy ook een Latynsch Dichter is geweest; of althans eenige Latynsche vaarzen heeft gemaakt op de Geestelike Kollaatzien van Tilmannus Bredembachius, enz.

A R.

‡ Zie het 3 deel van het Duytsche Bat. Sacra.

ARNOLDUS NYLEN.

Arnoldus Nylen, te Pimwegen in Gelder-
land gebooren / is te Groningen in de Ouder
der Preekheeren getreeden; by detwelken hy
ook het ampt van Prior heeft bekleedt. Hy
is ook Pastoor van de Walburgs en Maartens
kerk getweest; en / na dat hy het ampt van
Algemeen Vikaris by 't openstaan van den
Stoel waargenomen had / tot Bisschop van
Groningen benoemt. En alhoewel dat hy /
om dat de nieuwe gezindheden over al den
daag speelden / zijn wopzel niet gekreegen
heeft; zoo heeft hy echter het Bisschoppe-
lijk rechtsgebied / den tijd van vier jaaren /
loffelijk beoeffent. Ondertusschen wierd hy
van den Raad / die de nieuwe leeringen toes
gedaan was / gedagbaart om rekenschap
van zijne leere te geeven / en op zekere bez
schuldigungen te antwoorden. Maar hy heeft
zich zelven zoo wel verdedigt; dat hy uyt de
gevangnisse verlost wierd / en weder naar zijn
klooster keerde; ja dat ze genootzaakt wier-
den / hem de geroofde goederen van S. Wal-
burgs en van S. Franciscus kerk weder ter
hand te stellen. Doch als Groningen in 't
jaar 1594. dooz de Bondgenooten verobert
was; is hy naar Brussel getweeten: daar hy
ook op den dag van S. Thomas van Aquin-
nen 1603. overleden / en by het hoofdantaar
begraven is.

Hy heeft eene Uytlegging over de Sakra-
menten en twee boeken over de Geloofsverschil-
len uytgegeeben. Noeh worden eenige van
zijne Predikaatzien over de Allerh. Maagd Ma-
ria by de Dominikaanen bewaart.

Pastors
van S.
Maartens
kerk.

PASTOORS van GRONINGEN.

Voor de verandering van de Landregeering.

Laurentius ^h van Groningen / in 't Olde Ampt onder Groningen geboren / en eerst Meester in de Kunsten en Godtgeleerde te Keulen / is naderhand Pastoor van S. Maartens kerk te Groningen geworden. Doch vermits hy het ampt van Hoogleraar der Godskunde in de Hooge Schole te Keulen bekleedde; hield hy doorgaans zijn verblijf in de gemelde stad. Hy heeft daar ook een Kollegie gesticht / 't welk naar den Stichter Laurentius heurs word genoemd. Hy plagt te roemen dat hy / als hy van Keulen naar de Kerkvergadering van Konstanz gezonden was / den bekenden Johan (2) Hus met zijne hand in 't buur gestooten had.

Willem Frederiksz. is volgens Sibrandus Leo en M. Alting Pastoor van Groningen geweest: en was ten uiterste bezorgd voor 't welbaren van 't gemeene beste; en daar hy een groot Liefhebber van de Oudheden zijns Vaderlands.

Sibrandus Leo, in de daaden der Abten van Mariengarde / spreekt aldus van dezen Willem Frederiksz. Terwile dat gansch Vriesland om de partyenschappen van de Schieringers en Verkoopers door wederzijdsch moorden vol onrust is; word *Willem* Pastoor van Groningen, met *Herman* Abt van Foswert en *Johan* Abt van Dokkum, naar den Keizer gezonden. Op reis gegaan zijnde, verkrijgen zy (van den Kei-

^h Uyt het leven van J. Wessel van Groningen.

zer) eenen brief, met een goud zegel bezegeld; waar in den Raad van Groningen last gegeven word, om gansch Vriesland te beschermen en voor te staan.

Heda, in zijne *i* *Historie van Utrecht* / noemt hem den Pastoor van de eerste Parochie; zijnde een kloekhartig man, en die by zijne medeburgers in groote waarde gehouden wierd. Hy voegt'er by dat dezelve Heer Willem, uyt name van gemelde burgers / aan die van Utrecht geantwoor^dt heeft dat ze altemaal getroost waren, liever hunne halzen onder het zwaard te buigen, als van 't gene zy bezaten afstand te doen.

En de Heer *k* Alting spreekt aldus van den zelven Heer Willem: *Willem Frederiksz.* die omtrent over twee-honderd jaaren het bewind in kerkelijke zaken voor den Bisschop hier waargenomen heeft, en 't Gemeene-beste altijd ten dienste stond; daar by een groot Liefhebber van 's Vaderlands Oudheden, had een ouden brief uyt het klooster van Werden, by den vloed Roer aan de overzijde van den Rhijn, wederom gekreegen. Uyt deezen brief blijkt onder anderen dat de Abt van Werden, wien de last om de kerken van Kleyn Vriesland, en die van Drent, op zekere tijden te bezoeken, zoo als het schijnt, aanbevolen was, te Groningen een zoo genaamd Abten-huys heeft gehad.

Deeze Pastoor Willem hield goede vriendschap met Erasmus; dien hy ook / tot een teken van vriendschap / een vergulde kan gezonden had. Erasmus daar tegen prijst hem over zijne geleerdheit / over zijne zorgbuldig-

i Pag. 317.

k Notit. Germ. infer. sub Groninga.

heit om eene boekery van de keurlijkste Schryvers te verzamelen / ober zijns ongebeinsde godbzuchtigheid en harderlijke zorge; waar in hy voor de (3) Bisschoppen van de oude tijden niet behoefde te wijken / en ober meer andere uytsteekende gaven. Dit alles doet hy in de volgenden brief; dien hy aan den gemelden Heer Willem uyt Loben schreef den 30 April 1521.

De vergulde kan is my van uwent wege ter hand gestelt door den zeer vroomen en openhartigen man *Goswinus*: en zoo eene gifte most my zekerlijk ten uystersten aangenaam zijn; dewelke van zoo een deftig man quam, en my van zoo een deftig man behandigt wierd. . . . Ik heb uyt zijnen brief verstaan, en ook mondeling van hem gehoord, met wat een vlijtigkeit dat gy daar alle de bedieningen verricht; dewelke van ouds door de Bisschoppen, die geen enkele Naam-bisschoppen waren, waargenomen wierden. Gy licht een ieder voor door de vroomigheid van uw leven, gy voedt uwe kudde zonder ophouden met de Evangelische leere, gy neemt zoodanige Priesters tot uwe hulp, die bequaam zijn om de kerk door hun deugdzaam leven en hunne kerkelijke geleerdheit te verciereren; en om uwe bedieningen in uwe plaats by het volk waar te neemen: zoo dat gy dat nieuwe slag van Preekers niet van noode hebt, die door *Christus* niet ingestelt, maar door de onachtzaamheit der Kerkharderen in de weereld gekomen zijn. Doch byaldien die Kerkharders in alles gedaan hadden gelijk gy; dan zoude de weereld tegenwoordig den wolf niet by de ooren hebben; dien ze niet verdraagen kan, en geen kans (4) ziet om

om quijt te worden. Het volk heeft geen drinkebroer aan u ; maar een Leeraar , een Vertroufter , een Opwekker ; en het vindt in u een zeer trouwen en liefdadigen Raadgeever. 't Is 'er zoo verre van daan dat gy uwe kudde zoud villen , dat gy in tegendeel den armen noch van het uwe geeft. Gy legt het niet toe op 't verzamelen van rijkdommen ; maar gy loopt met een grooten yver naar dien loon der onsterfelijkheid ; met welken die Opperharder , die Prins der Harderen , u ter goeder trouwe vergelden zal. . . . Dit dient my ook tot een blijk van uwe godvruchtigheid ; dat gy een boekery oprecht , voor 't grootfte deel uyt zulke Schrijvers bestaande , welker boeken niet als van de Evangelische liefde spreken. Zoodanige Schrijvers zijn *Origenes* , *Chrysoftomus* , *Cyprianus* , *Ambrosius* , *Augustinus* , *Hieronimus*. Door het leezen van hunne boeken gevoelen wy ons hert ontvonken om de hemelsche dingen te beminnen ; en om die menschen te versmaden , die de menschelijke zaken door hunne blinde begeerlijkheit t'onderste boven werpen : daar wy in tegendeel door het leezen van die Schrijvers , die ons van de Scholen tot ons dagelijks gebruik gegeven worden (*in de Godvruchtigheid*) verkoelen ; en somtijds na het leezen zwakker in 't geloof zijn als wy voor het leezen waren.

Voorts is uwe tafel niet alleen te prijzen om haare soberheit ; maar 't eeten word 'er ook als gekonfijt door samenspraaken , uyt de heilige boeken getrokken ; dewelke bequaam zijn om de gemoederen , die naar zulke gerechten hongeren , te verzaaden. Ieder brengt 'er zijn bloemmetje voor den dag , dat hy in de beemden

den der Goddelijke boeken geplukt heeft: een ander geeft 'er wat honigzap op; 't welk hy als eene by, rondom alle de bloemen der geheimrijke Schriftuure vliegende, daar uyt gezogen heeft. Ook laat gy uwe tafel niet bevuylen door vergiftigde praatjes, die naar nijd en haat smaaken. En hoe deftig deed gy onlangs twee menschen zwijgen, die zich voor Predikers van 't H. Evangeli uytgeeven; wanneer zy veele dingen, met geen minder onbeschaamdheit als bitterheit, tegen *Erasmus* begosten uyt te braaken. Om hunne vuylaardige praat af te breeken, vroegt gy of ze mijne boeken wel gelezen hadden. En, wanneer ze bekenden dat zy ze nooit ingezien hadden, douwde gy hun vliegens toe dat gy wel verwondert waart hoe dat ze zoodanig tegen iemands leere kosten snappen, zonder dat ze zijne boeken gelezen hadden. En als hunne dommigheid, die door den wijn noch stouter wierd, door deze vermaning noch niet beteugelt was; verklaarde gy dat zulke gasten u niet aangenaam waren, die uwe tafel met zoodanige praatjes bevuylden: dat ze van praat of van tafel veranderen moften. En dit zijn die gasten die tegen de weereldlijke Pastoors, zoo als zy die noemen, op zoo eene oproerige wijze by het volk schreeuwen: daar 't hun beter passen zouw de soberheit en gematigdheit van die Pastoors tot hun voorbeeld te neemen. De goede en groote *Christus* geeve dat 'er overal veele Pastoors zijn als gy; op dat de weereld van dit ongewoone en overal omzwervende slag van Leeraars eens walgen mag; of dat zy genootzaakt worden die ledige weeldrigheit en weeldrige ledigheid te verlaten, en zich tot het betrachten van de waare godvruchtigheid te begeeven.

Her-

Herman van Groningen: dewelke / volgens het schryven van ^l Worperus, Hoogleeraar in de Godkunde en Pastoor van S. Maartens kerk te Groningen is geweest. Hy heeft / volgens het schryven van den zelven Worperus, eene verhandeling geschreeven van den oorsprong en lof der Vriezen; en van de doorluchtige mannen van Vriesland.

F. ^m Sweertius gewaagt ook van eenen Hermanus. 't zy dat hy den zelfden of een anderen meent / dewelke bygenaamt was Sifridus; en te Keulen Hoogleeraar in beide de Rechten was. Deze Hermannus Suffridus zoude geleest hebben omtrent het jaar 1494; en geschreeven hebben over de Tijtels van het Burgerlijke en Kerkelijke Recht.

Everhardus Jarga, Rechtsgeleerde / is volgens Emmius Priester in S. Maartens kerk geweest.

Hugo de Nuloe, Leeraar der Geestelijke Rechten / en Persona of Opper-pastoor / is Pastoor van S. Maartens kerk geweest; en in 't jaar 1549. op het feest van de H. V. Simon en Judas overleden.

Meester Henricus Sutoris (misschien op zijn Duytsch Hendrik Schoenmakers) Pastoor van S. Maarten, is gestorven op S. Calixtus dag 1557.

Stephanus Sylvius, Hoogleeraar / eerst Pastoor van S. Vitus kerk te ⁿ Leeuwaarden / is naderhand Pastoor van S. Maartens kerk te Groningen geworden. Als hy het Harders-
 amt aldaar etlike jaaren waargenomen had;

^l Chron. Frij. cap. 3.

^m Athen. Belg. pag. 342.

ⁿ Zie de Beschrijving van Leeuwaarden, enz.

is hy den 27 Maart 1567, zynde omtrent 60 jaaren oud / uyt het leven gescheiden.

Volgens Suffridus Petri heeft hy in 't jaar 1554. eene Latynsche spraakkonst in beerzen uytgegeeven: ook heeft hy / volgens den zelven Suffridus, eenige verhandelingen over de Godgeleerdheit geschreeven.

Hy had zyn eigen grasschryft in deze twee Latynsche beerzen opgestelt.

Hic situs est Stephanus studiosæ aurigæ juvenæ,
Qui columen Frisæ, si voluisset, erat.

Meester Willem Hubertszoon Pastoor van S. Maartens kerk / heeft de weerd verlaaten den 27 December 1563.

Meester Hendrik Vreze was tot de Pastory van S. Maartens kerk benoemt: maar van hys gegaan zynde om gepromoveert te worden; is hy te Keulen overleden den 21 Januarij 1564.

Meester Johan Elst., die den 17 Maart 1564. tot Opper-pastoor van dezelve kerk beekooren was / is de eerste Proost en Waresdiacon van 't Groninger Bisdom geweest. Hy was uyt een doozluchtig geslagt gesprooten; en heeft / zoo dooz openbaare predikaatzien als dooz zyne dispuiten met byzondere persoonen / de zaak der Katolyke kerke in 't gemelde Bisdom / beele jaaren achter malhander / kloekelyk voozgestaan. Eindelyk is hy te Groningen gestorven den 5 Julij 1588.

Meester Radignus Koenink Pastoor van S. Maartens kerk / enz.

o Suffrid. Petri in Append. ad Hedam.

p Suffrid. Petri ibid.

Op het verzoek van dezen Radignus en van Hugo Nuloe heeft Georgius Bisschop van Utrecht zekere Dikary van S. Maartens kerk / te Groningen / tot een altydduurenden tijtel opgerecht.

Paderhand is Radignus de eerste Deken van 't Groninger Bisdom geworden; en is zeer naarstig in 't preeken van Gods Woord geweest. Hy is te Groningen upt de weereld verhuyst op Dinsterdag / in 't jaar 1581.

Geraard Vos, Pastoor van S. Maarten, is overleden den 5 October 1592.

Hendrik Fokking is den 29 Januarij 1593. tot Pastoor van S. Maartens kerk gekooren / en in 't jaar 1606. van hier geschieden.

Br. Arnoldus van Nylen, op zijn Latynsch de Nylo en Nyelius, een Pimweger van geboorte / was te Groninge Preekheer geworden. Als hy Pastoor van S. Walburgs en van S. Maartens kerk was geweest; is hy wederhand / gelijk boven al verhaalt is / tot het Bisdom van Groningen benoemt. Maar den 24 Julij 1594, als Groningen door de bondgenooten t'ondergebracht was / is hy met 's Konings krijgsvolk upt de stad getrokken.

Meester Joachim is in de maand Augustus 1594. door de Stads Oberigheid en de burgers / die 't met den nieuwen Godsdienst hielden / tot Predikant verkooren; en den 5 November 1614. upt de weereld verhuyst.

Pastors van O. L. Vrouw ter Ahe.

Theso Huzinga in 't jaar 1512.

Mr. Hendrik Held, in 't jaar 1559, op het feest van Paulus bekeering / tot Pastoor van

O. L.

O. N. Vroude ter Ahe verkooren / is gestorven in 't jaar 1567.

Frederik ten Hoewel, Hendriks nazaat / is gestorven den 1 September 1590.

Staat der Groninger Kerke, sedert het veranderen van den openbaaren Godsdienst en van de Landregeering.

De Groninger kerk is sedert dien tijd de zorge der Haarlemsche Vikarissen aanbevolen.

De Groninger kerk / geen Bisschop meer hebbende / is ook zonder Algemeenen Vikaris gebleeven / even als de kerk van Leeuwarden. Zoo is dan de zorg over dis kerke / dooz de Pausselijke Vikarissen der Vereenigde Nederlanden / den Vikarissen van Haarlem aanbevolen : onder detwelken deeze volgende gestelt worden :

Leonardus Marius , Leeraar in de Godskunde.

Volquerus van Herkinge , Licentziaat in de Godskunde / Pastoor te Zwol / enz.

Balduinus Kats.

Hendrik Blessius , Licentziaat in de Godskunde.

Joseph Koussabant , Leeraar in de Godskunde.

Theodorus Groenhout , Licentziaat in beide de Rechten.

Martinus de Zwaan , Leeraar in de Godskunde.

Doch van deze Mannen is wijsloopiger gesproken in het tweede deel van Batavia Sacra.

Pastors van Groningen, sedert het veranderen van den Openbaaren Godsdienst.

De eerste 7 Pastoor van Groningen / sedert de gemelde verandering / is geweest

Johan Simonis te Groningen gebooren; dewelke in 't jaar 1608. tot Pastoor aangesteld wierd door Sasboldus Aartsbisschop van Philippen; en / als een wakkerere Geloofsbelijder / veel arbeids te Groningen uptgestaan heeft. Paderhand is hem de Harderzorg over Ursen / Abenhorn / de Speerdijk / en de nabuurige doopen in Noord-holland / opgedragen: daar hy / na dat hy twee-en dertig jaaren / en langer / gearbeidt had / van 't ydewe gestorben is den 21 April 1636.

Hy was in 't jaar 1622. (in de Pastorie van Groningen) opgevolgt door

Johan / Engelberti (misschien Engelbertsz.) een Westfaling / en Licentziaat in de Godkunde; dewelke insgelijks / terwylle dat hy Pastoor van Groningen was / verscheide gevangenissen en ballingschappen voor 't geloof uptgestaan heeft.

Hermes Martius, te Groningen gebooren / en een Keulsch Godtgeleerde / was in 't jaar 1603. door gemelden Sasboldus tot de Pastorie van 's Gravezande beroepen: en van daar naar Groningen gezonden. Doch na dat hy 'er driemaal gevangen had gezeeten / en driemaal in ballingschap gezonden was / is hy metter woon na Brabant vertrokken; en aldaar overleden in 't jaar 1632.

7 Relatio J. de la Torre.

f Relatio J. de la Torre.

7 Necrologium Harl.

f Necrolog. Harl.

Herman ^vde Vos, een Goubenaar van geboorte / en een Keulisch Godgeleerde / daar by Licentziaat in de Godkunde / heeft te Groningen insgelijks gebangen gezeeten / en is 'er ook in ballingschap gezonden. Paderhand is hy Pastoor geworden het doop Werbershoef / niet verre van Medenblik : daar hy ook gestorven is den 7 Januarij 1639.

Adam de Vos, te Groningen gebooren / en Licentziaat in de Godtheit / was in het jaar 1603 doop den meergemelden ^w Martzsbiffchop Sasboldus doop Pastoor gezonden naar Monster onder Delfland. Van daar wierd hy naar Groningen gezonden : maar / dewijl hy daar om 't geloof gebannen wierd / ging hy te Keulen woonen ; daar hy zijne mildadigheid / zoo by zijn leven als nae zijne dood / op een uytsteekende wijze betwezen heeft aan 't Kollegie van den Hoogenheubel ; en gestorven is in 't jaar 1645.

Eylardus Volquenius, Licentziaat in de Godtheit / is te Groningen overleden in 't jaar 1632.

François Vreeze een Groninger / en een Keulisch Godgeleerde / na dat hy 27 jaaren in den Wijngaard des Heere gearbeide had / en de gevangenis te Groningen driemaal had uytgestaan ; is aldaar overleden den 3 Augusti 1645.

Mr. Simon Gronstad, ook Pastoor van Groningen / is aldaar in 't bloeyen van zijne jeugd uyt het leven gescheiden in 't jaar 1646.

Omtrent deezen tijd is 'er te Groningen / doop de Roomsche-katolijken / een tweede kerkje opgerecht. Het eerste wierd bedient van

^v Ibidem.

^w Charta Sasboldi enz.

Johan Tingha, te Groningen gebooren / en te Keulen tot Licentzfaat in de Godtheit gepromoveerd ; deswelke van 't jaar 1641. in de Omlanden voor Pastoor had gestaan. Pastoor van de stad geworden / is hy ook Hartzpriester gemaakt : en na dat hy het Harders-
 ampt / zoo in de Omlanden als in de stad / 42 jaaren bekleedt had / is hy te Amsterdam gestorven den 31 Januarij 1693.

De tweede vergadering wierd ten tijde van Jakob de la Torre bedient door

Judocus Ten-wal, een Groninger ; en daar nae door

Johan de Rode een Zwollenaar / en een Godgeleerde van Keulen / enz. Hy is te Groningen aan de pest gestorven den 15. Julij 1666. en heeft tot opvolger gekreegen

Egbert Oosterweer, een Groninger van geboorte / en een Keulsch Godtgeleerde ; die eerst zijnen broeder Johan Oosterweer, Pastoor in de Ommelanden / eenigen tijd geholpen had. Na dat hy in zijne Pastorie van Groningen 16 jaaren gearbeidt had / heeft hy de weerd verlaaten den 19 Januarij 1687. Zijn opvolger is geweest

Johan Rispenus, te Dokkum gebooren / een Lobensch Godtgeleerde / en Priester van 't Oratori te Loben ; zijnde wel eer te Mecheleu Meester van de Latijnsche Rederijkonst geweest. Hy was zeer bierig in 't geloof en de zedeleer te preken / en van eene uytsteehende geleerdheit en deugdzaamheit. Na dat hy zijne kudde den tijd van 28 jaaren met grootte blyt opgepast had / is hy uyt zijne bedie-

ninge en uyt het leven gescheiden in 't jaar 1710. Hy heeft tot opvolger gehad

Ægidius Albertus le Groz, in 't land van Lupk gebooren; die by den gemelden Heer Rispens booz Kapellaan had gestaan; en van hem / om zijne deftige gaven / in gzoote waarden gehouden was.

In de plaats van Johan Tingha is gekomen

Gerardus vanden Berg, te Emmerik gebooren / die te Fulden en te Ments op de Godtgeleerdheit gestudeert had. Als hy Pastoor van Groningen geworden was / is hy ook tot Warts-priester ober de Ommelanden en het land van Dyent aangesteld; na dat het gemelde ampt / van Warts-priester / dooz Rispens afgeslagen was. Hy heeft beide die ampten / van Pastoor en Warts-priester / ober de dertig jaaren alleen in de hachelijkste tijden bekleedt. Ook heeft hy te Sapmeen / en in de nabuurige plaatsen / daar geen Priester sedert de Reformatzi zynen voet gezet had / met Gods hulpe / en dooz de magt der Obersten ondersteunt / een nieuwe staatz opgerecht / dewelke veele vruchten booztgebragt heeft.

Dolgens de Verdzagpunten mag 'er een Preechheer te Groningen staan / en een Priester uyt de Maatschappye van Jesus; dewelke ieder ook een helper mogen hebben.

Volgens het verhaal van den Heer Johan Thinga waren 'er in 't jaar 1663. acht Regulieren; die of in de stad zelf, of onder 't stads gebied, de Katolijken bedienden: te weeten vijf in de stad, en drie in de Omlanden. Daar onder waren twee Jesuiten; een Augustijner Monnik, daar zeker Pater Niklaas zich byvoegt

voegt had; zeggende dat hy dezelfde magt had als de eerste. Voorts een Preekheer, *P. Hyacinth* genaamd, die in de plaats van *Jakob vander Mark* gekomen was.

Een zeker Pater *Hendrik*, uyt de Maatschappye van *Jesus*, had omtrent 26 jaaren in de Omlanden gearbeidt.

Een ander Jesuyt, *P. Christiaan* genaamd, was 'er ook gekomen op de zending van zijne Oversten: dan of hy eene byzondere goedkeuring van den Pausselijken Vikaris ontvangen had; dat wist hy (de Schrijver *Johan Thinga*) niet; en hy kost het qualijk gelooven.

Pater *Herman*, een Minnebroeder, had zich op een onrechtmatige wijze, en op eigen gezag, in 't Geestelijk bewind van de Omlanden ingedrongen: hebbende geen anderen titel, als dat hy van de onzen gemagtigt was om Gelderland te bedienen.

Wanneer de Heer *Johan van den Berg*, die naderhand *Marts* priester wierd / in 't jaar 1684. te Groningen aangquam / vondt hy 'er twee afzonderlijke staatzen / die ieder dooz een Jesuyt bedient wierden. Onder dezelve was Pater *Libertus Nannens*, te Groningen geboren; die in 't jaar 1699. zijne staatzie en het leven verliet. Zyn opvolger / Pater *Gummarus Mattens*, storf in 't volgende jaar 1700, en kreeg tot nazaat Pater *Ignatius van Meldert*, die noch in 't leven is.

De tweede staatzi der Jesuiten / die in 't jaar 1689. dooz het vertrek van Pater *Philippus van Torre* open geballen was / wierd den Pater *Philippus Jansens* aanebeholen. Maar als deze *Jansens* ook elders beroepen wierd / is Pater *Hendrik Ellicul* in zijne plaats gekomen.

Op den zelven tijd / te wecten in 't jaar 1684, stonden 'er ook twee Augustynier Monnikken; hebbende ieder een byzondere staatzi.

De eerste was Pater Willem Loyaert; deswelke / in 't jaar 1685. uyt de weerd scheidende / opgevolgt wierd door Pater Niklaas de Munk.

De tweede staatzi was eenen Hendrik Gelsink aanbevolen geweest: deswelke in 't jaar 1685. naar Zabant vertrekkende tot nazaat kreeg Karel de Bakker. P. de Bakker, in 't jaar 1701. gestorven zijnde / wierd gevolgt door P. Michiel de Witte.

Van heeft 'er te Groningen in 't jaar 1684. noch gestaan P. Macarius Jonkheer; deswelke in 't jaar 1699. uyt het leven scheidde en tot opvolger kreeg P. Willem Marotte.

Onder het Aart-priesterschap van Groningen, 't welk het Bisdome van Groningen, gansch Groningerland, en 't Land van Drent behelst, hebben de Regulieren volgens het Verhaal van Petrus Hartsbisschop van Sebaste acht staatzien, en de Klerezy vier.

A A N T F K E N I N G E N.

1. Hy word ook gepreezen van onzen Historischrijver *a* Bor; hoewel dat hy *b* ergens op zijne gierigheid smaakt. Naar zijn zeggen was *Johan Kniff*, hoewel een Minnebroeder, in alle zaken zeer ervaren: daar by kloek; en veel vriendelijker en gevoegzaamer als *Cunerus Petri*. Daar door is hy, zoo als *Bor* wederom getuygt, by ieder een tamelijk aangenaam en liefstallig gebleven; daar *Cunerus Petri*, zoo als hy althans verzekert, van ieder een veracht, gehaat, en uytgelachen wierd.

a Op het jaar 1569, en 1576.

b Op het jaer 1576.

't Was een vriendelijk man, zegt hy vorders, die geen aanbrengrers lijdten mogt, en die niet bloed-dorstig was. Dan verhaalt hy hoe dat de Heer *van Billy* op zekeren tijd gezind was een groot getal menschen gevangen te zetten, op enkel vermoeden dat ze den nieuwen Godsdienst toegedaan waren: maar dat *Johan Knijf* zich met alle kracht daar tegen stelde; en het ook belette.

Wat zijne gierigheid belangt, dat zal misschien onder Adewert beter te pas koomen.

2. Voorwaar een deftige reden om te roemen; voor al voor een Pastoor, en een Hoogleeraar in de Godtkunde. Men vindt 'er verscheide voorbeelden van dat olyke guyten en boeven, als ze zoo stonden gehangen te worden, liever hangen wilden, als het ampt van beul bekleeden. Een misdadiger, die ten vuure gedoemt is, met eigen handen in 't vuur te slooten, wat is dat anders als het ampt van beul bekleeden? Die Hoogleeraar en Pastoor kende zijne eige pligten niet; en schijnt niet geweeten te hebben hoe dat de Geestelijken, volgens de kerkelijke wetten, gansch geen deel mogen hebben aan de doodstraffen. Maar wat zal ik 'er van zeggen? De menschelijke boosheit weet altijd uyvlugten tegen de beste wetten te verzinnen. Om dat het bloedvergieten den Geestelijken door de kerkelijke wetten verboden was; hebben sommige Bisschoppen, die liever een zwaard als een boek in de handen hadden, en ook bequaamer waren om met het zwaard als met een boek om te gaan, eene kunst uytgevonden om de wet te verschalken. In den slag van *c Bovines* zat de Bisschop van *Bovines* ook te paard, op zijn ruiters gewapend, en met een knodze in de hand. Met die knodze sloeg hy meenig karel de hersenen in; en queet zich als een dapper held. Hy storte geen bloed met den degen; hy sloeg ze maar dood. Even het zelfde leeft *d* men ook van *Christianus*, Aartsbisschop van *Ments*. Onze Heer *Laurens* kan ook gedagt hebben, iemand in 't vuur te slooten, dat 'er de dood op volgt; is eigenlijk geen bloed vergieten: dat is met verstand ter helle loopen.

c Guil. Brito.

d Abb. Stad.

3. *Waar in hy voor de Biffchoppen der oude tijden niet behoefde te wijken*: dit zal zekerlijk de zin zijn; hoewel dat 'er in 't Latijn staat *quâ ejus temporis Cœnobitiis non cedebat*. De gansche brief van *Erasmus* geeft te kennen dat daar voor *Canobitiis* moet staan *Episcopis*. Maar om tot de zaak te komen; men zal nergens wijdloopiger en beter bescheid van dezen *Wilhelmus Frederici* vinden, als by *Ubbo Emmius*. Daar zal men zien hoe bedreeven dat hy in de Staatszaken was, en zich geenen arbeid liet verdrieten, om zijn Vaderland dienst te doen en te helpen. In de gevaarlijkste tijden, en in alle die strubbelingen die de Groningers met de Schieringers, de Sassen, de Gelderschen, de Borgonjers gehad hebben, was hy een van de voornaamste stutten van de stad. Geene openbaare Raadsvergadering over de gewichtigste en hachelijkste zaken, of *Willem Frederiksz.* wierd 'er by geroepen. Geen gezantschap van belang, of hy was een van de Afgezanten, en voerde doorgaans het woord. Niemand sneediger als hy, om in 't uysterste gevaar, en als alles verlooren scheen, eenige uitkomst te vinden. In alle die onstuimigheden der Republiik was hy als het roer van 't schip, en de ziel van 't gemeene best. De moed mogt een ander ontzinken, zelfs op wien men kerken gebouwt zoude hebben; maar *Willem Frederikse* noit. Men had zoodanig een betrouwen op zijn beleid en getrouwicheit, dat hy somwijlen bevel kreeg om 't leger te volgen, en de voorwaarden van vrede op te stellen. Daarenboven had hy alle de gaven, die men in den grootsten Staats-dienaar vereyffchen kan: liefstalligheit, welsprekendheit, kloekmoedigheit, verstand, beleid: en daar by was hy de geleerdste van stad.

Maar laat ons *Emmius f* zelf hooren spreken:
 „ De voorwaarden, zegt hy, wierden geschreeven
 „ door *Willem Frederiksz.* den overste der Geeste-
 „ lijkheit; die toen op het bevel van den Raad het
 „ leger gevolgt was. . . Hy was als het hoofd en
 „ de voornaamste bestierder van de openbaare Raads-
 „ pleegingen: zijnde een man die alle de ingezete-

e *Ubbo Emm.* over 't jaer 1492.

f *Ubbo Emmius ad ann.* 1492.

„ nen van de stad in geleerdheit, moed, en wel-
 „ spreekendheit te boven ging: daar by van aard ten
 „ uysterste eergierig, zeer op de Schieringers gebee-
 „ ten, rusteloos, en hoogdravend, en tot het be-
 „ handelen van Staatszaken gebooren. Dit was ook
 „ de reden dat hy doorgaans meer op het Raadhuis
 „ als in de kerk te vinden was; de weereldlijke za-
 „ ken meer dan de Geestelijke behandelde; en de
 „ schriften der Rechtsgeleerden dikwilder in handen
 „ nam, dan die der Profeeten, der Apostelen, en
 „ der H. H. Vaderen. En, op dat gy u noch meer
 „ over den man verwonderen moogt; hy was van
 „ zijn beroep een Geneesheer; en voerde dien tytel
 „ volgens het gebruyk der Scholen. „ Hier uyt
 zoude schijnen te volgen dat hy op zijn Hardersampt
 weinig gepast heeft, en in de Godkunde geene ge-
 leerdheit over had: ja dat hy van dat slag van Gees-
 telijken was, die slegts geestelijk zijn in hunne kle-
 ding, maar gansch weereldsch in 't hart. Maar
 een Leezer moet wat kunnen ligten en zwaaren; en
 moet de woorden van *Erasmus*, die van onzen Schrij-
 ver vermeldt worden, neffens de woorden van *Em-
 mius* stellen. Daar by kan het veel tot zijne ver-
 schooning dienen dat zijn Vaderland hem in tijde-
 lijke zaken van noode had: dat hy, zonder de Staats-
 zaken grondig te verstaan, en vervolgens de Rech-
 ten te bestudeeren, zijne post in 't bekleeden van
 Gezantschappen niet waarnemen kost: dat hy naar 't
 Raadhuis, 't welk zonder hem als zielloos en zon-
 der geest was, van hooger hand ontboden wierd.

In 't jaar 1493. heeft de Raad van Groningen, in
 eene zeer gewigtige zaak, een Gezantschap uyt ver-
 scheide personen bestaande naar Keizer *Maximiliaan*
 gezonden: maar *Willem Frederiksz.* moest wederom
 het woord voeren; om dat hy, zoo als *Emmius* we-
 derom getuygt, de andere *Gezanten in geleerdheit,*
welspreekendheit, en vrymoedigheid overtrofste. Op
 een e andere plaats noemt *Emmius* hem *een man van*
een schrander verstand; die eene uytsteekende ervarend-
heit van zaken had; en zijn Vaderland van harte be-
minde. Over 't zelve jaar schrijvende, noemt hy
 hem *het doen en laten van den Raad; en, zoo als*

uyt de gansche historie van die tijden blijkt, zoo dikwils als 'er eenige zwaarigheid op te ruimen was; dat moest doorgaans *Willem Frederiksz.* doen, of het bleef ongedaan.

4. Dit ziet voornamentlijk op de Bedelmonnikken; en hier zoude het zeggen van eenen *Albertus h Argentinenfis* wel te pas koomen. Na de tijden van Frederik (II) zegt hy, *is de magt en de boegmoed van den Apostoliffchen Stoel aangegroeyt; zoo wel als die van de Minnebroeders en Preekbeeren, die den Keizer Frederik vervloekten. Toen heeft dezelve Stoel de gemelde Monnikken door veelerley voorrechten zoo hoog boven alle Orders verheeven; dat die Stoel zelf, en de Geestelijkheid, zich bezwaarlijk tegen hen kunnen beschermen.*

Ja 't was zoo verre gekomen dat de Keizers en Koningen zelf voor hen te vreezen hadden. Van *Frederik II, Hendrik VII, Lodewijk van Beyerens*, en meer andere Keizers, wil ik nu niet spreken; die zaken zijn ieder een bekend.

Maar in de Bezwaarnissen der Duytsche kerke, dewelke, met de hulpmiddelen tegen die Bezwaarnissen, aan Keizer *Maximiliaan* schriftelijk voorgesteld wierden, spreekt de Schrijver aldus: *Uwe Keizerlijke Majesteit dient wel toe te zien dat de Bedelmonnikken tegen u niet preeken; de welken den Apostoliffchen Stoel gaarne ten dienste staan, uyt vrees van hunne privilegien te verliezen.* Dus zijn ze de Geestelijkheid, den Keizeren, ja de Pauzen zelf, ontzachelijk geworden. De Pauzen zelf, zeg ik: want ieder weet hoe dat eenige van die Monnikken onder *Lodewijk van Beyerens* tegen de Pauzen aangegaan, en hun de handen vol werk gegeven hebben.

't Geen *Erasmus* vorder zegt dat men zulke Preekers zoo ligt niet quyt kan worden, was te voore gebleeken in de Kerkvergaderinge van Lateranen. De Bisschoppen hadden daar veel te zeggen over de uytspoorige voorrechten der Bedelmonnikken; en dat ze de Gestoelten in de Hooge Schoolen, en de Preekstoelen, over al als in bezit kreegen. Voor al muntte de Bisschop van *Puzzolo* uyt, die een lange en beweeggelijke redenvoering over dat inkruypen

h Ap. Chr. Lupum in Concilia tom. 4. pag. 466.

deed

deed; en toonde hoe dat de Monnikken, als het zoo gaan zouw, haast alles stonden in te palmen. Maar eenige Bisschoppen, zegt *i Pallavicinus*, die meer op hunne Monnikskap als op hunnen myter dagten, namen 't voor de Monnikken op; en vertoonden dat de Bisschoppen zelf, door hunne ledigheid, en het verzuym van Gods Woord te preeken, den voet aan die voorrechten der Monnikken gegeven hadden. Daar door bleef alles steeken, en de Monnikken in 't bezit. Zy hadden zoo verre gelijk dat de gemelde Monnikken, om de ledigheid en onachtzaamheit der Bisschoppen en Pastooren, van hooger hand gezonden waren om dezelve Bisschoppen en Pastooren in 't preeken van Gods woord te helpen. Maar de vrage is; als de Bisschoppen, of althans de Pastoors, nu beter gezind zijn om hunne pligten zelf waar te neemen; en 'er op hun gedrag, in dit stuk, niet meer te zeggen valt, daar by als 'er verschot van weerdlsche Priesters is, of het den Monnikken en Religieuzen dan past, met alle geweld te willen helpen, daar geen hulp verzocht word, of noodig is. Wat zeg ik helpen; ik mag vraagen of 't hun in zulk een geval wel voegt, hun best te doen om de Pastooren de voet te ligten, en zich door allerhande kunsten meester van de Pastoryen te maaken. Die eenige kennis van onze Hollandsche kerk heeft, ziet wel wat ik zeggen wil.

Zoo hebben dan de gemelde Bedelmonnikken, al ten tijde van *Erasmus*, het volk tegen de weerdlsche Pastoors opgehitst. Geen wonder dan dat de nazaten van die Monnikken, en daar by een ander slag van Religieuzen die in dat kunstje ruym zoo wel gestyleert zijn als de beste Bedelmonnikken, t'hans in onze tegenwoordige kerk-krakeelen, tegen 't vroomste gedeelte van de weerdlsche Pastooren met zoo een geweld aangaan en schreeuwen. Zy staan 'er wel by, naar de weerdlsche gesproken; en ze zien dat ze den eenvoudigen man, met zwetzen en schreeuwen, ligtelijk kunnen wijsmaaken wat ze willen.

De vermaarde *k Mezerai* zegt ergens dat de ge-

i Pallavicin. Histor. Concil. Trid.

k In zijn Abregé tom. 2. pag. 731.

melde Monnikken almachtig waren aan 't Roomfche Hof; en dat zy 'er alles wiften te verkrijgen wat ze begeerden. Zy vyzelden de Pauffelijke magt zoo hoog op, als ze koften; en zy beknibbelden de magt der Biffchoppen of het te pas quam of niet: en hoe dat ze de magt der Biffchoppen meer verkleinden, hoe dat die der Pauzen van zelfs hooger rees. Op dat hun zeggen te grooter klem zoude hebben, maakten de Pauzen hen ook zoo groot als hun mogelijk was.

Geleerde Mannen van Groningen.

Onder de geleerde mannen van Groningen is Joh. Wessels voor den voor-naamften te houden.

Onder de geleerde mannen / die te Groningen gebooren zijn / fpannt zekerlijkt de kroon Meester Johannes Wesselus, zoo als hy in de *Bpboegzels op de Vronijft van Ufpergenfis* genoemt word; of Wessel Harmens; zoo als men zynen naam in 't jaargetyboek der Groninger kerke gefchreeven vindt: hoewel dat Rodolphus Agricola, zyn tydgenoot en goede vriend / hem *Bafilios* of *Bafilios Frifius* noemt. Om dat hy in veele taalen / vooznaamentlijkt in de *Hebreeutfche* / zeer erbaren was / wierd hy 's Weerelds Licht genoemt. Daarom is het ook dat hy in de *Lebens van de Hoogleeraars der Hooge Schole van Groningen* onder de drie Groningers / die in de letterkunde uytgemunt hebben / de eerste plaats beflaat. Dooz aan staat ook de befchryving van zyn leven; zijnde de langfte van alle zyne levensbefchryvingen / die my ter hand gekomen zijn.

Suffridus ^l Petri en Valerius ^m Andreas hebben ons een korter verhaal van zyn leven gegeven.

^l De Scriptor. Frif. Dec. 8. n. 4.

^m In Biblioth. Belgica.

Ook staat het leven van onzen Wesselus door zijne werken; die in 't jaar 1614 by Joh. Sas gedrukt en uytgekomen zijn. Doch dit leven / dat door Aalbert van Hardenberg beschreeven is / is gebrekkelyk of berminkt.

Wy hebben een ongedrukt leven van den zelven Wesselus, doch zonder den naam des Schryvers / bekomen; 't welk / zoo als het schijnt / uyt het voorszgaande leven getrokken is. Dit zullen wy alhier opgeeven / zoo als wy 't gekreegen hebben. 't Geen 'er aan ontbreekt / dat zullen wy 'er uyt andere gedenkschryften byvoegen; en vervolgens ook zijne leere overweegen.

Wesselus, te Groningen in Vriesland gebooren, en *Goesevoet* ^a of *Ghōsevoet* bygenaamd, is in 't jaar 1400. in de Heerestraat recht over Kerelswek in de weereld gekomen. Zijn vader was een bakker, en zijne moeder uyt het geslacht van de *Klanten* gesprooten. Als zijne ouders gestorven waren: en hem, die noch een klein kindtje was, met twee zusterkens nagelaten hadden; heeft de erbare vrouw *Ode*, anders *Odilia Klantes*, hem onder haare voogdyschap genomen. Zy had een eenigen zoon, dien zy *Wesselus* tot makker gaf; op dat ze t'zamen in de beginselen der Latijnsche Letterkunst zouden onderwezen worden. Hy was byziende, en had een schieven voet: maar had een zeer sneedig verstand; zoo dat hy alle zijne tijdgenooten, verstands halve, verre te boven ging. Als hy van *Odilia*, benevens *Odiliaas* zoon, naar Zwol gezonden wierd; ging hy *Thomas a Kempis* in het klooster van S. *Agnes*-

^a Valerius Andreas, Brant, en meer anderen, noemen hem Gansfoort Harmensz. *Vertaaler.*

berg bezoeken; in welk klooster de gemelde *Thomas* zijne boeken, van de ^b navolginge van *Christus*, geschreeven heeft. Van Zwol reisde hy voort naar Keulen; om zijne studie daar te voltrekken. Daar wierd hy in 't kollegie van *Laurentius* aangenomen; 't welk aldus genaamd was, om dat het door den Hoogleeraar *Laurentius*, een Groninger van geboorte, gesticht was geweest. Deze *Laurentius*, die ook Pastoor van *S. Maartens* kerk te Groningen was, plagt gekkelyk te roemen dat hy *Johan Hus* met zijne eige hand in 't vuur gestooten had.

Wesselus, Meester in de Kunsten te Keulen geworden, reisde van daar naar *Heidelberg*; daar hy de Godkunde in de Akademie begoft voor te leezen. Maar alzoo hem zuiks, om den nijd der Godtgeleerden, door de Oversten der Schole verboden wierd; begoft hy de vrye Kunsten, en de Filosofy, in 't openbaar voor te leezen. Van daar keerde hy weder naar Keulen: en na dat hy zijn goetje by malkander gepakt en een getuigenisbrief gekreegen had, reisde hy naar *Loven*: daar hy de lessen der Godtgeleerden eenigen tijd ging hooren; en over allerhande zaaken, zonder onderscheid van stoffe en met hardnekkigheid, disputeerde. Eindelijk is hy te *Parijs* gekomen: daar hy eenigen tijd geweest zijnde, om de groote vermaardheit van zijnen naam, en om zijne ongelooflijke geleerdheit in allerhande wetenschappen en vrye kunsten, onder de huysgenooten van *Nicolaus V.* aangenomen wierd: 't welk aldus beschikt wierd door *Franciscus de Rupere*, die

^b Zie daar over de Redeneering van *J. Lannoy*, en *El du Pin*.

^c Die was toen de Generaal der Minnebroeders.

naderhand Paus is geworden onder den naam van *Sixtus IV.* Met den zelve *de Ruvere* is hy naar de Kerkvergadering van Bazel gegaan; daar hy met veele geleerde luiden kennis heeft gemaakt, die hem *Basilius* noemden. Van sommigen wierd hy *Lux Mundi* of 's *weerelds licht* genoemd: maar die hem afgunstig waren, noemden hem *Magister* (1) *Contradictionis*, of den *Meeſter der Tegensprake*; en deezen naam heeft hy naderhand by alle de Akademien behouden. Daar na is hy met zynen Heere *Franciscus de Ruvere*, Generaal der Minnebroederen, weder naar Parijs getrokken; daar hy veel ondervonden, en ook veel uytgeſtaan heeft: zoo dat hy uyt de Hooge Schole, en zelfs uyt de ſtad, gebannen wierd. 't Is zeker dat hy omtrent teſtien jaaren te Parijs overgebracht heeft; en dat hy met zynen Heer, die nu tot Paus verkoo- ren was, naar Romen is gereiſt. *Franciscus de Ruvere*, wanneer hy nu als Paus gekroont en gehuldigt was, ſprak onzen *Weſſel* met deze woorden aan: o mijn zoon *Weſſel*, eifch nu van my al wat gy begeert, ik zal u niets weig- ren, (2) als het maar met mijne achtbaarheid en uwen ſtaat overeen koomt. Daar op heeft *Weſſel* vrymoedig geantwoordt: Allerheiligſte Vader, allergenadigſte Patroon, ik heb geene reden om uwe Heiligheit zeer laſtig te vallen: ik heb noit naar groote dingen geſtaan; dit alleen verzoek ik op u, dewijl gy nu het ampt van Opperprieſter en Opperharder bekleedt, dat gy u zoo loffelijk draagt als uwen naam be- taamt; op dat gy naderhand de ſtem van den Opperprieſter *Chriſtus* by *Matthæus* aan 't xxv. moogt hooren: *Wel aan goede knecht, om dat gy getrouw zijt geweest*, enz. *Sixtus de IV* gaf hem

tot antwoord: daar zullen wy voor zorgen: eisch gy maar iets voor u zelve. Daar op zeide *Wessel*: zoo verzoek ik dan dat gy my den Grieksch en Hebreuwschen Bybel uyt de Vatikaansche Boekerye wilt geeven. *Sixtus* zeide wederom: die zal u gegeeven worden. Maar gy gek, waarom verzoekt gy geen Bisdome, of iets diergelijks? Daar *Wessel* op antwoorde: om dat ik die dingen niet van noode heb. Daar na is *Wessel* uyt *Romen* vertrokken, en weder naar *Vriesland* gekeert. *Goswinus van Halen*, in het dorp *Halen* aan de *Maas* gebooren, die een leerling van *Wessel* en een tijdgenoot van *Rudolphus Agricola* was, schreef eens het volgende aan *Aalbert van Hardenberg*: Ik heb *Adewert* nu veertig jaaren en noch langer gekent. Had gy toen naar een geleerd man gezocht, dien zoud gy te *Adewert* gevonden hebben, of anders in gansch *Vriesland* niet. In die tijden was *Adewert* niet zoo zeer een klooster als een (3) *Akademie*. Dit mijn zeggen zouden de volgende mannen, indien ze noch in 't leven waren, door hunne getuigenis kunnen bekrachtigen: *Wessel Goesevoedt*, *Rodolphus Agricola*, *Willem Frederik* (*Frederiksz.*) *Pastoor*, *Johan Ostendorp*, *Kanonnik van Deventer*, en wel-eer mijn meester, die noch in 't leven is; *Rodolphus Langius van Monster*; *Paulus Palentinus Geneesbeer*: *Alexander d Hegius*, ook wel-eer mijn meester: *Johan Kanter*, een *Groninger*: de vader van den gelauwerden *Poeët*: (4) *Jakob Kanter*, *Lambert Fryelink*, een *Groninger*: en *Onno van Ewsuma*, een *Ridder met gulde spooren*. Vorders *Arnoldus van Hildesum*, en meer andere geleerde mannen;

d *Schoolvoogd te Deventer*, en wel-eer de leermester van *Erasmus*.

derwelke gewoon waren geheele weken, om niet te zeggen maanden, in 't klooster van Aderwert over te brengen. Als Pater Gerardus à Klooster, uyt het klooster van S. Agnes-berg: die een vlytig toeboorder van Wessel was; Willem Sagarus, een Vlaming, Raadsbeer van Karel V. Deze Sagarus heeft aan de Geestelijke Maagden voor Wessels bekkeneel tien Vlaamsche ponden geboden; zoo een achting had hy voor Wessel. Wy hebben ook eenige werkjes van Wessel gevonden: ten deele onder de boeken van e. Vanden Hoek, ten deele in het klooster der Reguliere Kannikken van S. Agnes-berg, in de voorstad van Zwol; daar Wessel gewoon was een gedeelte van 't jaar over te brengen. Want David van Borgonje, Bisschop van Utrecht, die zeer trouwe Kerkvoogd, betaalde daar de kost voor Wessel: als zijnde deszelfs eenigste Patroon tegen de dolligheid der Bedelende Monniken; dewelken Wessel zonder ophouden wonderlijk vervolgden. Van daar was hy gewoon naar Volenbove en Aderwert te gaan. Eindelijk is hy weder naar Groningen gekeert, en heeft daar in 't klooster der Geestelijke Maagden, in 't jaar 1489. op S. Franciscus dag, dat is den 4. Oktober, zijn leven zachtjes ge-eindigt. Hy

e Deze Vanden Hoek, anders Angularis genaamd, was Deken te Naaldwijk buyten Delft, en de oom van Martinus Doopins: Hy had by Engelbert van Van Leiden, die in 't jaar 1480. eenen brief aan Wessel schreef, r' school ge-gaan.

f Hy had zijn verblijf in dat klooster genomen, niet om het kleed daar aan te trekken; hoewel sommigen zulks meenen; zegt Suffridus Petri; en daar noch byvoegen dat hy een Monnik van S. Hieronymus Order, en de stichter van dat konvent, is geweest: Hy was 'er maar gaan wonen, om daar, op zich zelve leevende, tijd tot het leezen te hebben, en zich doot het bestudeeren van de Godtgeleerdheit te vermaaken. De Script. Fris. deeret. c. 4.

wierd

wierd daar ook in 't midden van 't koor begraven.

Hy is van allerhande slag van menschen gepreezen geweest; en heeft zelfs by Pauzen / gelijk wy gezien hebben / wel gestaan. Alleenlyk is hy van een deel onweetende en ongerelde Monnikken / welker bygeloofigheid en dwingelandy van hem gehekel werd / even als Erasmus, gehaat geweest. Maar David van Borgonje, Bisschop van Utrecht / heeft hem tegen hunne woedende razerny beschermt.

De loffelijke getuigenissen / die Johan (5) Reuchlinus, Gerardus Noviomagus, Johan Oosterdorp, Goswyn van Halen, de Schryver van de *Bohoegzels op de Kroonijl van Uspergensis*, Conradus Fabri, Adamus Petri, Rodolphus Agricola, Regnerus Prædinius, Willem Savarus, Jakob vanden Hoek, en meer anderen aan Wessels leven en geleerdheit gegeven hebben / staan achter zijn leven / dat dooy A. van Hardenberg wijdoopiger beschreeven is. Hier nevens de lof / die hem met korte woorden dooy R. s Prædinius gegeven word.

Wessel van Groningen, een man in allerhande deugd en geleerdheit ten hoogste uytmuntende, . . . is 21 jaaren, eer dat ik gebooren wierd, uyt de weereld gescheiden; te weeten in 't jaar 1489 zijnde negen-en-estig jaaren oud. Zijne onthouding en matigheit waren de oorzaak, dat hy in zijnen ouderdom een jeugdige en frisse gezondheid genoot: maar de onmatige boekoeffening heeft hem de dood aangedaan: en waarlijk, van alle de genen, die

ons Vaderland tot noch toe voortgebragt heeft, is hy de eenigste geweest die daar door gestorven is. Want *Rodolphus Agricola*, hoewel niet zeer oud, is op een andere wijze aan zijn einde gekomen. . . . *Agricola* was dikwils beschonken: maar niemand heeft *Wessel* oyt dronken gezien. . . . Zy leefden in een groote vriendschap.

Hy is te Groningen gestorven den vierden October / en aldaar by de Geestelyke Maagden in 't midden van 't kooz begraven

Goswinus van Halen, de Oberste van 't Broederhuys te Groningen / die wel-eer Wesfels knecht was geweest / schryft ergens in een van zijne brieven: Die de Goddelijke Boeken leest, zonder dat hy dagelijks geringer in zijne oogen en ootmoediger word, en zich zelve meer en meer mishagt; die leest niet alleenlijk de Goddelijke Schriften zonder vrucht, maar ook met gevaar; zoo als *Wessel* geduurig plagt te herhaalen.

Oewijl *Wessel* zoo groot en zoodanig een man is geweest; zoekt hem ieder als om strijd te eigenen: ja de Onkatholijken zelf beweeren dat hy tot hunne aanhangers behoort. Dat is daar door bygekomen / dat hy zulke een doefheit toonde over de duisternissen die over de Kerke verspreid waren; dat hy zoo eenen pber booz het herstellen van de kerkelyke tucht had; dat hy met Maarten Luther, Philips Melancthon, en meer anderen / dewelken de bedorventheden die in de kerke in zwang gingen beweenden en 'er op smaalden / kennishield: eindelijk om dat hy wel iets gezeit of geschreeven heeft / 't welk dubbelzinnig luidde.

Niemand is daar zoo krachtig in / als de

H

Schry

Verdediging van zijn rechtzinnig geloof.

Schryber / die de afbeeldzels en de levensbeschrijvingen der Hoogleeraaren van Groningen uytgegeeben heeft; en daar by eene zeer tijdloopige beschrijving van Wessels leven heeft geboegt. Daar zegt hy onder anderen:

Goswinus van Halen, wel-eer *Wessels* knecht, en naderhand *Pater* of Overste in 't Fraterhuys te Groningen, vertelde, zoo als *Philips Melancthon* uyt zijnen brief verhaalt, dat hy tegenwoordig was geweest in de redewisselingen van *Rodolphus Agricola* en *Wessel*: daar zy de duisternissen der kerke beweenden; de ontheiliginge in de Missen en den ongehuwden staat bestrafte; en van de rechtvaardigheit des geloofs redeneerden: en wat het zeggen wil, 't geen *Paulus* zoo dikmaals zegt, dat de menschen door 't geloof rechtvaardig zija, en niet door de werken. Dan boegt 'er de Schryber by: Als hy nu de leerpunten der schoolsche Godkunde te Keulen in korten tijd en gemakkelijk verstaan had; heeft hy 't daar op toegeleit om een andere (Godgeleerdheit), die zekerder en Goddelijker was, uyt de Heilige Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments, en uyt de Gedenkschriften der rechtgeloovige Vaders, zoo Latijnsche als Grieksche, te haalen. . . . Hy bestrafte vrymoedig de nieuwigheit der doolinge, en wenschte dat alles herstelt mogt worden naar den regel der oude Waarheit.

Dan zeit hy verder: de hoofdzakelijke leerpunten / waar in hy van 't gemeene geboelen en obereenstemminge verscheelde / bestonden vooz 't grootste gedeelde in de volgende leestukken; die wy uyt zijne geschriften / en uyt de gemuigenissen die van anderen wegens zijne geschriften gegeeben zyn / ter goeder trouwe
ge

getrokken hebben: Dat Gods Woord, zoo als het in de Schriften der Profeten en Apostelen bevat is, de eenigste Regel van 't Geloof en den Godsdienst is: zonder dat de Overlevering der Kerke, de Regels der Synoden, of de Schriften der Vaderen (voor zoo een regel te houden zijn): dat het gezag van dat Woord in de waardigheid van 't Evangelij of van het Woord zelf bestaat, en niet van 't gezag der kerke afhankelijk is: hoewel dat de kerke de Bedienaresse en Meesteresse is om tot het geloof te komen: dat die leeringen der kerke alleenlijk moeten aangenomen worden, dewelke met het gemelde Woord overeen stemmen: dat *Christus* alleen onze Middelaar by Godt is; maar geen Engelen, of overledene Heiligen: dat *Christus* rechtvaardigheid ons toegerekent en door het geloof gegeven word, zonder de werken: en dat niemand door zijne werken of verdiensten gerechtvaardigt kan worden: dat de leer van eige voldoeningen vals, godslatterlijk, en de oorzaak van wanhoop is: dat het een veelvuldige en schrikkelijke ontheiliging van het Sakrament des Outaars is, dewelke dagelijks in de Misse geschiedt: dat de aflaten maar een koophandel zijn, vol van simony: dat het vagevuur een looze vond is, om de schatkist van 't Roomsche Hof te vullen: dat de geboden voor de overledenen ydel zijn: dat het trouwen, ook volgens het Goddelijk recht, aan de gewijde personen geoorloft is; en dat ze aan de belofte van eeuwige onthouding niet gebonden zijn, die de gave van onthouding niet ontvangen hebben: dat de Paus en de Prelaten volflage Antichristussen zijn; zoo dikmaal als zy iet gebieden, dat met Gods Woord,

of met de godvruchtigheid, strijdig was: dat 'er geen Pausselijke Opperhoofdigheit is: en dat 'er niemant aangestelt is, om alleen 't opzigt over de geheele Katolijke kerk te hebben: dat de Paus geen het minste recht heeft op de gewetens der menschen, noch op de Koninkrijken der wereld: dat 'er niet zoo schadelijk aan de kerk is, als haare al te groote rijkdommen; en dat 'er niets zoo bedorven is, als de zeden der kerkelijke persoonon.

Dewijl het nu mijn inzicht niet is / Geloofs- zaken te verhandelen / maar eene Historie te schryven; zoo lust het my niet / alle de werken van Wessel te doozlezen / en alle zijne leerstukken te overweegen / om een naauwkeurig oordeel over zijn geboelen en meeninge te vellen. Alleenlyk zal ik hier eenige zaken ter loops vermelden; op dat een onpartydig Leezer daar upt oordeelen mag of onze tegenstreebers / als ze Wessel dus op hunne zijde zoeken te trekken / en vooz den voozlooper van Luther opgeeben / op goede redenen steunen.

Want behalven dat al het geen de Groninger Schryber upt Goswinus verhaalt / te weeten dat Wessel en Agricola de duisternissen der kerke betoont zouden hebben / schier alleenlyk op het zeggen van Phil. Melancthon steunt; wie zal niet bekennen dat de kerke / wiens geloof alleen stand zal houden / en deswelke alleen volgens ^b Tertulliaan (in 't geloof) niet herbozmt kan worden / somtijds verdupstert kan worden; 't zy dooz de bedorve zeden der weereldsche menschen / 't zy dooz een vyple gierigheid / of het verval van de

^b De Vel. Virginib.

tucht? Te meer daar de Hoofdleeraar van ons geloof / Jesus Christus zelf / by Matthæus aan 't 18. duidelyk zegt: Als de Zoon des Menſche zal komen, meent gy dat hy geloof op de aarde zal vinden?

Heeft de Leeraar der kerke / de H. Hieronymus, het zelve niet over lang beleden; als hy de duſterniſſen / die door de liſten der Ariaanen over de kerke verſpreid waren / betreunde en openlyk ſchreef dat de geheele weerd zuchte, en verwonderd ſtond dat ze Ariaanſch geworden was?

Was het Agricola en Wefſel niet geoorlofd / daar ze de kerke van hunnen tyd door de opkomende en dagelyks voortkruppemde doolingen en quaade leeringen tot zoo een bedroefden ſtaat herbullen zagen / met Hieronymus de duſterniſſen die over de kerke verſpreid waren te bezuchten / te betreunen / en 'er verbaast over te ſtaan?

Moet die aanſtonds voor den uytbinder of begunſtiger van een nieuwe leere gehouden worden; dewelke de doolingen en misleidingen van eenige ledemaaten der kerke / door dewelken de kerke-oerſten zelf ſomtjds verſtrikt worden / verſoeyt / en zijne klagten met k. Iſaïas doet / dat het goud vervalscht en de ſchoone kleur van de Bruyd verandert is: dat haar zilver verkeert is in ſchuym, en haar wijn met water gemengt; dat de getrouwe ſtad, die vol rechts was, en daar wel-eer de gerechtigheit woonde, leelijk is geworden, zoo dat 'er nu doodſlagers in wonen? Zoo zoude de tegenpartij Petrus Damianus, S. Bernardus, S. Franciſcus, en meer andere diergelyke be-

i Adverſ. Lucifer.

k 1 Hoofdstuk.

straffers van de godloosheit en liefhebbers van de ware godsdienstigheid / konnen eigen. Hoe halt P. Damianus upt tegen de bedorve zeden van zijnen tijd; tegen het verhal van de zedetucht; tegen de alom in zwang gaande simony en onkupsheit? Hoe klaagt S. Bernardus, met meer anderen / over dezelfde gebreken? Hoe hekelen zy de overdadigheid des volks / de gierigheid der Geestelikeit / den pracht en trotsheit der Prelaten? Ja S. Bernardus spaart zelf de Oppermagten niet.

Wat my belangt; ik zie het voor een yber van een waare godbzuchtigheid aan; dat men de duisternissen en rampen der kerke / die men door zijn gezag niet weeren kan / benevens Augustinus, P. Damianus, en Bernardus, met een meedoogend herte betreurt. Al de begeerte van den Koning David was voor den Heere; en zijn zuchten was voor den Heere niet verborgen.

't Is de pligt van een godbzuchtig gemoed / op zoo een wijze met den gemelden Koning te zuchten / en zijne begeerten den Heere voor te draagen; dat is / over de bedorvendheit der zeden en het verhal der zedetucht te kermen / te weenen / en te treuren; en naar de herstelling der H. Kerke en den luister en heiligmaking van Gods Hups te haaken en te verlangen: mitsgaders met den H. Bernardus te wenschen / en Godt vierig te bidden / dat hy ^m haar weder Rechters wil geeven als in 't eerste, en Raadgevers als in den beginne.

l De Consider. ad Eugenum, en elders.

m II. 1: v. 26.

Doozts / wie zal het ook ontkennen dat 'er in de Heilige Boeken des Ouden en Nieuwen Testaments, en in de schriften van de rechtgeloovige Oudvaders, een zekerder en goddelijker Regel gevonden word als in de schoolsche Godtgeleerdheit van Thomas van Aquinen en Albertus Magnus; hoewel dezelve Gods geleerdheit haare nuttigheit ook heeft? Dezen zelven Geloofs-regel hebben de oude Aeraars / ja de Roomsche Pauzen zelf / van 't begin der kerke af / in hunne kerkelijke Vergaderingen vooz hun richtsnoer gehouden. Zy hebben 't ook billijk geoordeelt dat men alles herstellen zouw naar den Regel der oude Waarheit: eerstelijk de Geloofsleeringen; en dan ook de tuchtregels; te weten zoo verre als de bedorve natuur / de ellendige tijden dezer weerd / en andere omstandigheden / omtrent het laatste toelaaten.

Wat nu de Geloofspunten belangt; die worden doozgaans dubbelzinnig / in 't wild / en zonder boek of traktaat te melden / dooz den Groninger Schryber opgegeeven.

Dit is althans waar dat Wessel wel duidelijc een gansch anderen Geloofs-regel vaststelt / als hem van gemelden Schryber opgedicht word. Dat doet hy / om andere plaatsen daar te laaten / in zynen brief aan Jakob vanden Hoek, Deken te Maaldwijk: daar nupt hy zyn gevoelen met deze woorden: Ik weet zeer wel dat de Schriftuur geen volkomen Regel des Geloofs is: ik weet dat 'er sommige zaken door de Apostelen overgelevert, en niet beschreeven zijn; en dat alle die overleveringen, even als de Kanonijke Schriftuur,

² Cap. 7, pag. 887, 888.

voor een Regel des Geloofs moeten aangenomen worden. Deze twee zaken alleen, en 't gene klaarblijkelijk en door een nootzakelijk gevolg daar uyt getrokken word, maaken den Regel des Geloofs. Ik beken dat dit alleen, om effen te spreken, de eenigste Geloofsregel is; van den welken niemand, op verbeurte van zijne zaligheid, afwijken mag.

Wat een schooner obereenkomst is 'er tusschen dezen Geloofsregel / door Wessel be-
weerd en vastgesteld / en tusschen de Schrijvers van de andere party : en hoe regelrecht strijdt hy tegen hun zeggen?

In het boek Van Gods Voorzienigheid, daar hy eerst en vooz al van Godt spreekt / en vooz aan vooz den vooznaamsten grondregel stelt dat Gods allerzekerste en allergoedertierenste Voorzienigheid alles in allen uytwerkt; daar hy ook op het 727. zijdtje zeit dat een sterbend mensch zijn betrouwen op Godt stellen moet; en daar hy op 729. zijdtje de dood de deure des Hemels noemt / en 'er byboegt dat Christus de pooztier en de goede Moordenaar de voozganger ten Hemel is : in dat boek / zeg ik / spreekt hy dit gebed tot den goeden Moordenaar : O gy gelukkige Moordenaar, ik bid u door Gods genadige hand over u, endoor de barmhertigheid die gy in uwe spaede boetvaardigheid gevonden hebt, houd my gezelschap in de laatste ure.

Al is het dan waar dat Christus dooz zich zelven / en dooz den onuytputtelijken schat zijner verdiensten / alleen by Godt onze Middelaar is; daar strijdt niet tegen dat de Engelen of oberledene Heiligen / als de vrienden van den Oppersten Middelaar Christus, niet een

een minder dienst ge-eert of ook aangeroept worden. En dit is het gene Wesselus hier niet alleen door zijne leere / maar ook door zijn boezbeeld / bevestigt. En op een andere plaats zeit hy duidelyk: De overledenen bidden voor ons, op dat wy tot hun gelukkig gezelschap mogen overgebracht worden. Het gebed der Engelen voor de overledenen is zaliger. Het gebed der overledenen voor ons is gelukkiger als ons gebed dat wy voor ons of voor henlieden storten.

Nooit heeft Wessel geleert dat het vagevuur een looze uytvinding is . . . of dat de gebeden voor de overledenen ydel of onnut zijn. In regendeel is 'er op het 857 zydte een brief te vinden; dien Mr. Wessel aan Bernardus van Meppen, Regulier Kanonnik / geschreeven heeft over den voortgang en den staat der zielen na dit leven: wat en op wat wijze dat men voor hen bidden moet. Dan laat hy achter de gemelde woorden deeze stellingen volgen:

't Is een heilige gedagte voor de overledenen te bidden.

De wensch der overledenen, die voor de levende bidden, is heilig.

De begeerte die zy voor ons hebben, is heiliger dan onze begeerte voor hen; naar mate dat ze heiliger zijn.

Op het 833. zydte stelt hy deze stelling of leering te neer.

Ik geloof niet dat de (goede) Moordenaar zilverder gestorven is dan meest alle de heilige mannen; voor dewelke de heilige luiden, van 't begin der kerke af, gebeden hebben.

Op het volgende zydte zegt hy: Want

o Ibid. pag. 856.

zy worden daar niet van de dood ten leven herboren: maar zy worden d'er van onvolmaakt volmaakt: en zy worden d'er van de vuyligheden hunner dagelijksche lusten gezuivert, volgens het zeggen van *S. Augustinus*, in 't 21 Boek en 26 Hoofdstuk van de Stad Gods; mitsgaders van *S. Gregorius* in zijne Zedeboeken, en van *Wilhelmus Parisiensis* in 't eerste Boek van 't *Lichamelijke Geheel-Al*: daar hy wijdloopig beweert dat de zielen der overledenen van hunne zonden en vuyligheden gezuivert zullen worden, en van hunne onvolmaaktheden tot volmaaktheit zullen komen: want, volgens het zeggen van den *p* Apostel, *Die het goede werk in ulieden begonnen heeft, zal het tot den dag van den Heer Jesus toe voltrekken.*

Dan boegt hy 'er by: Als de Apostel zegt; *Op dat een ieder ontvange naar het geen hy in zijn vleesch gedaan heeft; dan zegt hy niet met uytfluitinge; in zijn vleesch alleen: want eenige zonden, die men reeds beleden had, worden in de toekomende eeuwe vergeeven. Daar zullen dan zonden zijn, voor dewelken men (straf) ontvangen zal, hoewel dat ze in het vleesch niet gedaan zijn.*

Die van de zuivering der zielen die nae dit leven geschiedt / en van de gebeden die dooz heilige mannen sedert het begin der kerke booz de overledenen gestoxt zijn / zoo duidelijc spreeket; leert die met de aanhangers van Luther dat het Vagevuur een looze uytvinding is, en dat de gebeden voor de overledenen ydel of onnut zijn?

Is dit ter goeder trouwe gehandelt? de byzondere Verhandeling van Wessel over het

p Phil. 1.

q 2 Cor. 5. v. 10.

Da

Dagebuur / die niet meer gebonden word / maar in de lijst van zijne verbodene boeken bERMELD staat / indien ze te vinden waar / zoude des Schrijvers meening over dit leerpunt noch klaarder vertoont hebben.

Uyt deze weinige staaltjes zoude men eer mogen besluyten dat Wessel het niet de leerin- gen van den ouden Godsdienst / zelfs op het stuk van 't Dagebuur / in den grond der zake en wat het wezen des geloofs belangt / ge- houden heeft. En men zoude 'er bynae geen ander gevolg kunnen uyttrekken als dat hy / die ten tijde van de Mistyke Schrijvers leef- de / in het voozstellen van zekere leerpunten zijne gedagten somtijds dooz ongetwoone spreek- wijzen / en niet genoeg op zijn Scholastysk / zal uytgedrukt hebben : en dat dit aan de An- dersgezinden gelegendheit heeft gegeeven / om zijn zeggen verkeerdelyk op te vatten. Hier toe zal voornamentlyk geholpen hebben dat het ongebonden en ontuchtig leben der men- schen zynen over somtijlen verboert heeft / om tegen verscheide ongeregeldheden en mis- bryuken van zijne eeuw uyt te vallen ; als te- gen de veelvoudige en schrikkelijke ontheili- ging des Allerheiligsten Sakraments , die dage- lijks in de Misse geschiede ; tegen het vuyl ge- win , dat men onder den schijn van 'r Vage- vuur bejaagde : tegen 't gebryuk van koophan- del met de afaaten te drijven ; tegen de heers- zucht en trotzigheit der Prelaaten. Aldus is hy zeer stout in 't spreekken in zijne Verhande- linge van de kerkelijke magt en waardigheit : van de waarachtige en rechte gehoorzaamheit : en hoe verre dat de bevélen en wetten der Kerk- oversten de onderdaanen verpligten.

In deze Verhandelinge / die te Groningen
op

op 't einde van zijne andere werken gedrukt is in 't jaar 1614, en die in 't jaar 1612 met meer andere diergelijke Traktaaten te Hand-ber door Melchior v. Goldatus reeds uitgege-ven was / stelt hy deze stelling te neer. Dat de onderdaanen niet gehouden zijn den Paus te ge-looven, ten zy als hy zelf een goed geloof heeft.

En als hy die stelling in 't vervolg van dat Hoofdstuk beweezen zal / spreekt hy aldus: Het leven van een rechtvaardig mensch zoude in groot gevaar zijn, indien het van het leven van den Paus afhangen zouw. Want de mee-ste Pauzen hebben schandig gedooft; zoo als in onze laatste tijden in 't vermaarde Koncili van Konstants gebleeken is, hoe schromelijk dat *Benedictus*, *Bonifacius* en *Joannes XXIII*, het geloof gescheurt hebben. Zoo hebben in onze dagen ook gedaan *Pius II*, en *Sixtus IV*: waar van de eene, in een opene Bulle, zich den eigendom heeft aangematigt over alle de Ko-ninkrijken der aarde: de tweede als uyt kracht van zijne volle magt, en by Bullen met lood bezegeld, zeer schandelijke dupensaatzen ge-geeven heeft, niet alleen over een eed in bur-gerlijke zaken gedaan; maar ook over zooda-nigen eed, die noch gedaan zoude worden.

In het tweede Hoofdstuk der gemelde Ver-handeling zeyt hy dat *Petrus*, de eerste Paus, gedooft heeft, en van *Paulus* bestraft is ge-weest, enz.

Het 17 Hoofdstuk boert dezen tijtel Dat alle Prelaat, die de kleinen verergert, de Anti-christ is. En dit is 't geen de *Groninger Schryber* met zoo veel omslags op de relie-ving van Wessel stelt.

't Is waar dat Wessel zijn geboelen hier

bijmoedig en onbezyesd opgeeft : want hy leefde op een tijd dat de zeden / zoo wel van de Kerkhoofden als van 't gemeene volk / ten uiterste bedorven waren ; eene gebaarlijke scheuring de leden der kerk verdeeld hield ; en verscheide Leeraars / als Johannes Gerson en Jacobus Almaynus , hun geboelen wegens het gezag der Roomsche Pausen en Algemeene Kerkvergaderingen onbeschroomd voostelden. Echter heeft Wessel de Opperhoofdigheit van den Paus / zoo als hem hier zonder waarheit aangetijgt word / nergens verwoopen ; maar schijnt dezelve overal als eene zekere zaak te onderstellen. Ja in 't eerste hoofdstuk verklaart hy zich duidelyk vooz de Opperhoofdigheit van Petrus ; en hy zegt ook dat hem die Opperhoofdigheit door Gods uytpraak toegelegd is : Want , zegt hy , een Prelaat , ja de Opperprelaat zelf , kan dwaalen ; gelijk de eerste der Opperprelaten , die door 't orakel van *Jesus Christus* zelf en met den H. Geest vervuld was , gedwaalt heeft , enz.

Indien hy van de Pausen / S. Pieters na zaaten / hier en elders overhaalt ; indien hy sommigen van hen aan 't 17 hoofdstuk Antichristussen noemt ; indien hy in 't 221 hoofdstuk vooz een stellinge te neer stelt dat een waere Paus somtijds een valsche Apostel is ; dan heeft hy 't tegen hun gezag niet / maar tegen hunne trotsheit ; en hy heeft het op hunne magt niet gemunt ; maar op hunne onrechtmatige aanmatigingen ; en de uyt relikingen van hunne magt. Want in zijn boek van het Sakrament der Boetvaardigheid spreekt hy aldus : By zoo verre de Paus een Rechter is , die alles naar zijn welgevallen mag doen ;

dan

dan is hy de Stadthouder van *Christus* niet, maar *Christus* is de Stadthouder van den Paus: want dan zoude het oordeel van *Christus* van den Pausselijken wille afhangen. Zoo heeft hy 't dan tegen Petrus niet / noch tegen de Pauzen / die naar de wet en het booschzift van Petrus te werk gaan; maar tegen de zoodanigen / die van de gemelde wet afwijken. Want, zoo spreekt hy aan 't 17 hoofdstuk / deze dingen worden gezeit om dat het leven der Kerkoversten doorgaans zoo bedorven is.

Dan doet de Groninger Schryver gelden dat Wessel de afluaten berwoopen heeft; en gezeit zoude hebben dat ze niet anders waren als een huile koophandel / vol van simony.

't Is waar dat Wessel de onnatige vergunningen van afluaten niet goedgekeurt heeft: gelijk ook niet gedaan heeft de Kerkvergadering van Trenten: zulke vergunningen / zeg ik / die maar dienen om de strengheit der boetpleginge te ontzenuwen; en den mensch een ydel betrouwen op een anders rechtvaardigheit in te boezemen: zonder dat hy met een inwendig berout begeestigt is. Dit is de reden dat Wessel, zoo min als enige andere vroomer Pauzen / geen zin heeft gehad in den handel van Bonifacius VIII; die in 't geeben van afluaten uitermate rijkelyk was. En hy ziet op hem / als hy op 't 802 zydje aldus redeneert: De Paus of de algemeene Kerkvergadering kan niemand, in 't geheel of ten deele, rijk maaken uyt den schat der kerke; ten zy dat hy iemands hert kost vernieuwen, en zijne genegendheit ontvonken; op dat de waare schat der kerke waarlijk een schat voor hem worde.

In de werken van Wessel, zoo die te Groningen gedrukt zijn / als die by Goldastus staan / volgen eenige brieven; die Angularis of Vanden Hoek over verscheide stoffen / doch booz al over de aflaaten / aan Wessel geschreeven heeft; daar ook Wessels antwoorzen by geboegt zijn.

Vanden Hoek had Antoninus, Bisschop van Florence / booz de aflaaten bygebracht: daar Wessel, aan 't 7 hoofdstuk dit antwoord op geeft: Antoninus belijdt volmondig dat hy noch niet gevonden heeft wanneer dat de aflaaten een begin genomen hebben. En als of de Rechtsgeleerden en Kanonisten op dit stuk grooter gezag hadden; zoo doet hy, dar hy een Godtgeleerde, een Leeraar in de Godkunde, en een Bisschop is, het zeggen van een getrouwd man, te weeten van *Joannes Andree*, gelden; welke (*Joannes Andree*), zoo als hy zegt, geschreeven zoude hebben dat *Bonifacius VIII*, volgens het verhaal van sommige Leeraars, de aflaaten in eene Vergaderinge van Kardinaalen allereerst zoude ingestelt hebben. Een deftig bewijs voorwaar, dat door de heilicheit van zoo groot eenen man bekrachtigt word!

Deze *Bonifacius*, zegt hy vorder, heeft drie groote dingen uytgevoert: hy heeft *Celestinus* (6) wijs gemaakt dat hy afstand most doen van zijne Pausselijke waardigheit. Hy heeft verklaart dat de Paus (7) meester van alles was. Hy heeft de Aflaaten (8) ingestelt.

Om dat hy Antoninus Bisschop van Florence en Gerson in die schriften bybrengt / mag men dit besluyt maaken dat hy zoo zeer niet op de aflaaten zelf smaalt / noch op de magt van

van dezelve te verleenen; als op de al te groote rijkelijkheid in het verleenen van aflaaften; en op het gebruik van dezelve somtijds aan zekere kerken te hechten. Want op de zelfde plaats schrijft hy aldus: Was Gerson dan een ketter; die den hedendaagschen loop der aflaaften zoo ernstig en met zoo welgegronde woorden heeft gelaakt? En wat laager: Meent gy dan dat de regenwoordige loop der aflaaften door de overlevering van de Apostelen een begin genomen heeft; en door eene geduurige overlevering der Vaderen zoodanig (als by nu is) tot ons gekomen is? Want van deze (overleveringe) hebt gy zoo even gesproken. Het schijnt dan dat Wessel slegts het nieuwe gebruik der aflaaften / 't welk ten tijde der Apostelen en Oudvaderen onbekend was / heeft willen laa-
 hen; maar de aflaaften in haar zelven niet: te weetē wanneer die aflaaften, gelijk als de Kerkvergadering van Trenten booschrijft / volgens de oude en door de kerk goedgekeurde gewoonte, met zulk eene matigheid gegeven worden; dat de kerkelijke tucht door al te groote lichtigheit (in 't verleenen van aflaaften) niet ontzenuwt word.

Wessel wilde daar hene dat eerst en booz al / om de aflaaften te winnen / het hert met berouw getroffen en wel bereid moest zijn; zonder 't welke / zelfs volgens de gemeene be-
 vatting en toestemming / geene aflaaften kon-
 nen helpen. Daarom is het dat hy / op het 811. zydtje / dit booz een regel stelt: Zoo wie dan deelachtig wil zijn aan den schat der kerke, die moet eerst deel hebben aan de liefde. Dit is ook de reden dat hy / ziende dat sommige menschen veel woorden in 't bidden ge-
 bruiken /

huyken / deze woorden gebuykt : Deze menschen kunnen het Vader-ons zeer dikwils binnen een uur leezen : maar ik kan het nauwelijks eens leezen in den tijd van een geheel jaar.

Echter, zegt *du Pin*, hoe ervaren dat *Wessel* in Hebreuwſche, Grieksche, en Latijnsche tale, en ook in de Godkunde was; zoo heeft hy evenwel, om dat hy eenige dingen op een dubbelzinnige, stoute en onvoorzichtige wijze geschreven had, de strafvonnissen der Hooge Scholen van Heidelberg en Keulen op zijnen hals gehaalt.

Ja in de lijst der verbodene boeken / die op het bevel van de Trentiſſche Daders opgesteld is / worden meest alle zijne schriften s verboden; en wel zoodanig dat ze in de eerste rij uytgedrukt staan.

't Is ook waar dat *M. Luther*, in eenen brief die vooz *Wessels* brieven staat / al roemende van *Wessel* zegt: Had ik deezen man eerder geleezen; zoo zouden mijne vyanden misschien geoordeelt hebben dat *Luther* alles uyt *Wessel* had gehaalt: zoo volkomentlijk komt hun beider geest overeen.

Maar / zegt *Erasmus*, daar Doctoor *Wessel* veele dingen gemeen heeft met *Luther*; hoe veel scheelt het dat de eerste zijne leeringen op een christelijker en zediger wijze voorstelt, dan de anderen voor 't meeste gedeelte doen?

Ja zoo *Wessel* zich al eenige dingen door onbedagtheit heeft laten ontballen / daar was geene hardhekkigheid by gemengt: want in zijnen *brief* aan den voornoemden Van-

f Zie ook *Valer. Andree Bibl. Belg.*

† Pag. 854.

‡ De Pseudo Evang.

* Pag. 877.

den Hoek verklaart hy zijne gesteltenis met deze woorden: Indien ik dagt dat 'er iets tegen 't geloof strijdig was, dan zoude ik aanstonds te rugge treden. Dierhalve ben ik my, volgens het zeggen van *Augustinus*, niet bewust van eenige hardnekkigheid; al is 't dat ik mijne toestemming niet aanstonds geeve.

't *Is* Petrus Lombardus en meer andere Godtgeleerden ook gebeurt dat 'er 't een en 't ander in hunne Schriften veroordeelt is: zoo dat de Tegenparty geen goede noch bondige reden schijnt te hebben om een geleerd man / die zoo veel leerpunten tegen hun geboelen en leere strijdende zoo duidelijk beweert heeft / die zelfs by de Roomsche Pausen geacht en gezien was / die in de gemeenschap van 't Katholijke geloof gestorven en by de Geestelijke Maagden in 't midden van 't koor begraven is / aan hunne zijde te trekken / onder hunne aanhangers te rekenen / en den voorganger van Luther te noemen.

Behalven Wessel zijn deze geleerde mannen te Groningen gebooren.

Andere geleerde Groningers.

Gerardus Synellius, Abt van Mariendale te Noorden / heeft in Latijnsche veerzen geschreeven het Hofke der gebeden, in drie boeken bestaande; en te Deventer in 't jaar 1525 gedrukt by Albert Pafrade.

Hieronymus Verrutius heeft te Loben op de eerste beginselen der Rechtskunde gestudeert; en is te Berrp / in Frankrijk / Leeraar in de Rechten geworden. Als hy daar op de vermaardste Akademien van Italie / Duytsland / en Frankrijk bezigtigt had; heeft hy de Rechten te Parijs hoorgelezen: en 'er het

Woor-

Woordenboek * der Rechtskunde met vermeerderingen uptgegeeven: 't welk by Mich. Sonnius, in blads grootte / gedrukt is in 't jaar 1573.

Hugo of Huo (9) Heltilius, in de Latijnsche en Grieksche tale by uptnemendheit erbaren / heeft in zijne jeugd te Loben gewoont: maar is te Salmantika oud geworden en gestorven. Hy heeft upt het Grieks vertaalt de Preekrede van Gregorius Nyffenus over de Geboorte van Christus; en noch eene Preekrede over S. Steven. Ook heeft hy een Platte Weereldkaart in de Spaansche tale / in bieren / uptgegeeven. Noch wordt 'er gezet dat hy upt een handschrift / in 't kollegie van S. Bartholomæus te Salmantika berustende / overgezet zoude hebben de y Aan-een-schakeling der Grieksche Vaderen op den Profet Isaias.

Als Maarten van Rossem, met een leger dat upt Fransschen en Gelderschen bestond / in Brabant gevallen / en booz Loben gekomen was; heeft gemelde Heltilius de Studenten en burgers opgewekt om den vrand het hoofd te bieden / en hem van de muren te weeren. Severinus a Feyta, een Harlinger / is hem aanstonds toegevallen: dewelke met Damianus a Goes, een Dazteggis / de Studenten in slagor der stelde / en ten strijd aanboerde: waarom hy ook / tot belooning / dooz Karel V. vereedelt is.

Volkerus Koiter, Geneesheer te Heuvenburg / heeft eene Anatomy of ontleding des menschelijken lichaams uptgegeeven enz. Hy leefde omtrent het jaar 1570.

* Lexicon Juris.

y Catena Græcorum PP. &c.

Herman Hajo; van toen Erasmus, schrijvende \propto aan Nicolaus Beralduſ, deze getuigeniſ geeft: Die jongman was my door de brieven van veele perſoonen wel ernſtelijk aangepreezen; die ik ook altemaal bedanke, om dat ik daar door kennis heb gekreegen met een verſtand, dat uyt zoo veele hoofden waardig is om bemint te worden.

Erasmus noemt hem ergens een jongman van eene zeer groote verwachting: en elders een jongman die onder de geleerden vermaard zal worden. Op een andere plaats oordeelt hy dat Hajo de aangenaame ligtigheid van Cicero ſchijnt na te volgen.

Doozts heeft Erasmus twee brieven aan Hajo geſchreeven: de eerſte / de 60ſte van zijne gedrukte brieven / is uyt Loben geſchreeven in 't jaar 1521. De tweede / zijnde de 68ſte van de gemelde brieven / is uyt Bazel geſchreeven den 3 van Augustuſ 1514.

In zijnen 1010 brief / die in 't jaar 1529. uyt Bazel aan Petruſ Biſſchop van Krakouwe en Kantzelier van Polen geſchreeven is / ſpreekt hy aldus: . . . Ook is het handschrift van *Rodolphuſ Agricola* my te paſ gekomen. . . En 't is ongelooffelijk hoe veele dingen dat die Goddelijke man wel geraden heeft: Goddelijke man, zeg ik, want ik kan zijne veelvuldige en uytneemende gaven niet beknopter uyt-drukken. Dat handschrift is ons ter hand geſtelt door *Hajo Hermanuſ*, een Vries; zijnde een jongman van zoo gelukkigen inborſt, dat hy alleen bequaam ſchijnt te zijn om de opvolger van *Agricola*'s lof te worden, en den roem

\propto In zijnen 327. brief.

van zoo groot eenen man gaande te houden; wiens landsman en nabestaande hy ook is.

Doeg hier by Martinus, een ^a Groninger van afkomst / anders een Breemer: van wien Joh. Cæsarius het volgende aan Erasmus ^b schryft: Martinus, een Groninger van afkomst, anders een Breemer, is over eenige dagen van Rome wedergekeert. 't Is hy, die in de zake van Capnio veele moeite gedaan heeft, benevens den Doctor Johan vander Wik. Dezelve Martinus heeft op Pausselijk bevel het boek Oogenspiegel uyt het Duytsch in 't Latijn vertaalt ^c.

Erasmus, in zijnen brief aan ^d Guil. Waramus, Aartsbisschop van Bantelberg en Bisschaap van gansch Engeland / spreekt ook met lof van eenen Zacharias Deiocarus.

Van uwe genegendheit 't mywaarts heeft my reeds geschreeven Zacharias, een Vries, welker mijn knecht en leerling, 'thans onder uw opzigt leevende; zijnde een degelijk en getrouw jongman; en waardig om door uwe goedertierendheit tot hoogere bedieningen gevordert te worden.

Deze Deiocarus, zoo als uyt den 247 brief van Erasmus blijkt / is overleden in 't jaar 1532.

Dan Ubbo Emmius, Menso Alting, en meer diergelijke mannen die ten hoogste prijswaardig zijn / zal ik op dit pas niet spreken.

^a Op beide de plaatsen daar ik Groninger van afkomst vertaalt, staat in 't Latijn, Patria Groninganus, alioquin Brementis; 't welk zoude schijnen te luyden als of hy te Groningen gebooren was; maar dewijl ik hem noch by Suffr. Petri, in zijne Scriptores Frisæ, noch by Valer. Andreas, in zijne Bibliotheca Belgica, vermeld vind; geloof ik dat hy maar een Groninger van afkomst was. Vertaald. ^b In App. Epistol. Erasmi. ^c In Append. Ep. 157. ^d Ep. 674.

AANTEKENINGEN.

1. Ik heb reeds ^a elders gezeyt hoe dat het eenigen tijd de *mode* is geweest, aan zulke Meesters en Hoogleeraars in de Akademien, die boven 't gemeene slag scheenen uyt te steeken, en voor overvliegers aangezien wierden, noch een byzonderen eertytel toe te voegen. *S. Thomas van Aquinen* wierd de *Engelsche Leeraar* genoemd; *S. Bonaventura de Seraphijnsche*. Anderen kreegen andere pronknaamen; waar onder de volgende scheenen uyt te munten: de schrandere, de wonderbaare, de algemeene, de allerbondigste, de welspreekende, de welgegronde, de welgeschikte, de aanzienlijke, de byzondere, de onbesmette, de geloofwaardige, de diepzinnigste, de Allerchristelijkste, de Goddelijke. Op zoo een wijze zal *Wessel* den eertytel gekreegen hebben van 't *Licht der Weereld*. En of de andere tytel, te weten de *Meester der Tegenspreekinge*, juyst van zijne benijders uytgevonden is, daar zoude ik eenigzins aan twijfelen. Zy konnen daar door verstaan hebben dat hy de bequaamheit had om tegen alles, wat 'er maar voor quam, en hoe weinig dat 'er op te zeggen viel, met kracht van redenen, of schijnredenen, te twistredenen.

2. Die voorwaarde, als het maar met mijne achtbaarheid over een kooft, is zekerlijk goed en noodzakelijk; maar deze zelve Paus, hoewel hy veele deugden en goede hoedanigheden had, heeft op de gemelde voorwaarden doorgaans weinig gepast. *Onuphrius b*, die op dit stuk niet verdagt kan zijn, en de deugden van *Xyflus* niet verzwijgt, getuigt uyt-drukkelijk dat hy al te rustig in 't geeven was. Ja hy was zoo gul van aard, dat hy niet weigeren kon: al wie 't een of 't andere verzocht, die verkreeg het, dat misse noit. Ja als hy 't eene of 't andere ampt, of wat het waar, aan iemand gegeeven of beloofd had; indien een tweede of een derde dat ampt quam verzoeken, die kreegen 't ook. Daar had men dan

^a In de Aanteken op het tweede deel van *Batavia Sacra*, pag. 513. 514.

^b In *Vita Xyflii* IV.

twist, tweedragt, processen. Dat zag hy wel, en 't was hem leed; maar hy kost evenwel niet weigeren; 't mogt hem van 't harte niet dat iemand, die op 't onderdanigste bad en smeekte, ongetroost zoude hene gaan. Als hy dan zag dat die al te groote miltheit geen duur kost hebben, en van een quaad gevolg was, stelde hy een wakker en ervaren man aan, *Johan de Monte* genoemd, die de gift-brieven tekenen most. Deze *Johan de Monte*, een straf en ernsthaftig man, als hy zulke brieven om ze te ondertekenen in handen kreeg, en zag dat de giften of vergunningen onbillijk waren, haalde daar slegts een schrap door. De Paus ondertusschen, zoo dikwils als hy wederom over 't eene of 't andere aangedaan wierd, was even rustig in 't belooven en geeven; dat kost hy niet verleen. Dan gingen de menschen met die beloften of giften hene: maar de giften ondertekend te krijgen, daar lag de zwaarigheid.

Als het den Paus evenwel ernst was, iemand groot geld of ampten te geeven; dan had *Johan de Monte* niet te zeggen. En de Schrijvers, die 't meeste goed van hem zeggen, als *Onuphrus*, *Stella*, verzwijgen 't niet dat hy in 't verrijken van zijne magen en goede vrienden geen maat gehouden heeft.

3. Ik heb elders reeds getoont, en 't is ook by veele Schrijvers aangemerkt, dat de wetenschappen van ouds voornamentlijk in de kloosters der Benediktijner Monnikken geleert wierden. Ik wil nu slegts, tot vorder bewijs, eene plaats of twee bybrengen uyt den Abt *Joh. Tritheimius*, een Schrijver van aanzien; en die by geene rechte kenners verdagt gehouden word.,, Deeze Abt, zegt hy, spreekende van *Haderado*, „ *Abt van Hirsaugen*, had de openbaare Schole „ der Monnikken bestiert; 't welk ten dien tijde voor „ een groote eer gerekent wierd: want tot zulk een „ ampt wierd een Monnik vereischt, die ten uysterste „ geleerd was; niet alleen in de Goddelijke Schriften; „ maar ook in de weereldlijke wetenschappen. „ Voorts was het omtrent deze tijden in de kloos- „ ters van onze Order eene zeer loffelijke gewoonte; „ dat 'er schier in alle Konventen een Schole van „ Monnikken gehouden wierd: welke Scholen niet

e In Chron. Hirsaug. in Haderado.

„ aan weereldsche menschen aanbevolen wierden,
 „ maar aan Monnikken van zeer goede zeden, en
 „ van eene uytsteekende geleerdheit: die niet alleen
 „ geleerd waren in de Goddelijke Schriften: maar
 „ die ook in de Wiskunst, Sterrekunst, Rekenkunst,
 „ Landmeeterij, Zangkunst, Redenkunst, Poëzy,
 „ en allerhande soort van weereldsche wetenschap-
 „ pen, voor ten hoogste ervaren gehouden wierden.
 „ Veelen van dezelve waren niet alleen bedreeven
 „ in de Romeinsche taale; maar ook in Hebreeuw-
 „ sche, Grieksche, en Arabische, by uytsteekend-
 „ heit ervaren; gelijk volkomentlijk uyt hunne
 „ werkjes te bespeuren is: hoewel dat 'er in onze
 „ tijden door de schuld der uytchrijveren, die van
 „ de eerste onderwijzinge hunner leermeesteren al-
 „ lengs hebben begonnen af te wijken, weinige van
 „ hunne afschriften gevonden worden, die vry van
 „ fouten zijn. En als een Abt geen Monnik in zijn
 „ klooster had, die tot zoo een ampt bequaam was,
 „ werd het voor een schande gerekent, zoodanig
 „ een Monnik uyt een ander klooster te ontbieden.
 „ Want het werd voor de grootste schande gehou-
 „ den, de onderwijzing der Monnikken, die de be-
 „ quaamheit om te leeren hadden, te verzuimen: en,
 „ om hen in de zeden en geleerdheit wel te onderrech-
 „ ten, werd geene moeite en geene onkoste ge-
 „ spaart. „ Dat telt hy eenige geleerde Monnikken
 „ op, die het ampt van leermeester in hunne kloosters
 „ bekleedt hebben.

Zoo spreekt hy ook in 't leven van den *b* Abt
Dietmarus; zeggende dat 'er in alle de Benediktijner
 kloosters, voor al in die van Vraakrijk en Duytsland,
 Monnikken aangestelt wierden, om de jonge Mon-
 nikken in de wetenschappen te onderwijzen. Die
 jonge Monnikken, zoodanig onderweezen, als ze
 voor bequaam aangezien wierden om grooter voort-
 gang te doen, wierden dan naar grooter Abdyen ge-
 zonden, om daar vorder onderweezen te worden.
 Want de grootste en rijkste kloosters, zoo als hy
 verhaalt, hadden de beste en geleerdste leermeesters:
 zoo dat alle zoodanige Monnikken, die in verstand
 en leerzucht scheenen uyt te munten, uyt de klein-

b Pag. 38. veteris edit.

der kloosters naar die grooter Abdyen, om 'er te studeeren, gezonden wierden. Hy telt ook die grooter en vermaarder Abdyen op; daar de zetel, om zoo te spreken, van de wetenschappen was: te weeten de Abdyen van Fulden, S. Gallus, c. Reichenauw, Hirsfelt, Hirsauge, Pruns, Metloh: voorts, die van S. *Dionysius* te Parijs; van S. *Maximus* te Trier, van Rheims, Auxerre, Tours, Stavelo, Wisfenberg. In alle die Abdyen, zegt hy, waren zeer veele en leergierige Monnikken. En als een Abt eenige Monnikken, in allerhande wetenschappen ervaren, begeerde te hebben, zond hy ze naar verscheide Abdyen.

Ik heb gezegt dat *Trithemius* wel geloofst mag worden; om dat hy zoo wel de ongebondendheden der Monnikken weet te verhaalen, als hunne deugden: 't welk de uytgeever van deze Kronijk van Hirsauge, hoewel een yverig Protestant, ook in zijne Voorreden aangemerkt heeft. Zoo zegt *Trithemius* op deze zelfde plaats, daar hy 't gedrag der oude Monnikken op het stuk der boekoeffeninge zoodanig ophaalt: *Och of de studie in onze kloosters nu zoodanig bevljstigt wierd; wat al goeds zouw 'er geschieden, wat al quaads belet worden! Maar ze hebben altemaal de begeerte tot de H. Schriften niet: en dit is de reden dat onze geheiligde Order zoodanig als zonder eere begraven leit. Twee zaken hebben onze Order voor deezen vermaard gemaakt; en goed leven, en de erwardheit in de Heilige Schriften. . . . Maar daar zijn 'er thans weynigen die daar op letten: en daarom zijn ze ook zoodanig van gedrag als van kennis.* Hy wil zeggen, 't eene is zoo slecht als 't andere.

Maar voor al ziet men uyt zijne brieven dat hy de gebreken der Monnikken, als ze te hoog liepen, niet zoekt te bedekken. Ja, om dat de Monnikken van Spanheim, die hy den tijd van 24 jaaren als Abt geregeert had, naar geene vermaningen begeerden te luisteren, en het hoe langer hoe bonter maakten; heeft hy Monnikken, Abdy, oppergezag, en al-

c Maar misschien meent hy de Abdy van Meinow: in 't Latijn staat Augiense (Monasterium.) Augia major is Reichsaw, Augia minor is Meinow.

les verlaaten; en hy ontziet e zich niet de ongebondendheden van die Monnikken ten toon te stellen.

't Gene tot nog toe gezeyt is, zoude te pas kunnen koomen in 't bekende verschil, of de tiende eeuw voor een eeuw van duisternis en onwetendheit, of voor een verlichte en gezonde eeuw, moet gehouden worden. De meeste Schrijvers, zoo Rooms-katholijke als Protestantsche, *Baronius*, *Bellarminus*, *Genebrardus*, *Claude*, enz. weeten geen verwen te vinden, die vuyl genoeg zijn om de gemelde eeuw op 't lelijkste af te schilderen. Doch volgens *Ant. f. Arnaldus*, die van veelen nu gevolgt word, zouw 'er nauwelijks een verlichter en gelukkiger eeuw kunnen aangewezen worden. 't Is de waarheit ook dat zijne bewijsredenen al vry schijnen door te slaan; en dat hy een groot getal van zeer deftige, vroomen, en hooggeleerde mannen opgeeft; die in de gemelde eeuw gebløeit hebben. Deze bewijzen zouw men kunnen vermeerderen door de gemelde getuigenis van *Trithemius*; want al wat hy van het naarstig studeeren der Monnikken, en van hunne geleerdheit verhaalt, slaat op het einde der negende eeuw, en op den ganschen tijd van de tiende. Indien het goede leven en de geleerdheit, gedurende de tiende eeuw, in meest alle de kloosters der Benediktijner Monnikken zoodanig betracht is geweest, als *Trithemius* verhaalt, zoo zal men weinige eeuwen aanwijzen, die op dit stuk gelukkiger zijn geweest. Domme Priesters en Monnikken waren 'er ook: maar die heeft men tegenwoordig noch; de vrage is niet, of 'er tarwe was zonder kaf; maar enkeljk, of 'er overvloed van tarwe was: en daar durf ik ja op zeggen. *Baronius* had het oog op de byzondere Kerk van Rome; daar het noit slordiger toegegaan is als in de tiende eeuw; en die ten deezen tijde naar zijn eigen zeggen door sommige monsters van Pauzen overheert wierd. Hy had het zoo drok met het vuyle leven van die Pauzen te beschouwen en te beschreyen; dat hy op de goede Prelaaten, en andere deftige mannen, geen acht konde geeven.

e In ep. ad Monachos Spanhera. anni 1506.

f Perp. de la Foy &c.

Ik zal 'er maar byvoegen dat *Mattheus g Larrogue*, een zeer geleerd Protestansch Predikant, in 't gemelde verschil een middelweg inslaat. Hy houdt de gemelde eeuw, zoo als hy zelf spreekt, voor geen eenwe van een volkomen licht; hy houdt ze ook niet voor een eeuw van volkome duisternisse. Ik heb daar zoo veel niet tegen: alleen zouw ik 'er byvoegen dat 'er meer tot lof als tot nadeel van die eeuw kan ingebracht worden.

4. *Van den Gelauwerden Poëet, enz.* De Poëten, die den naam hadden van boven 't gemeene slag uyt te steeken, en het zuivere water van den Hengstebron gedronken te hebben, plagten in de voorgaande eeuwen met een Lauwerkkrans gekroont te worden. En dat deze gewoonte, althans op zekere tijden, vry sterk in zwang gegaan heeft, schijnt daar uyt te blijken dat men een goed getal van zulke Poëeten vindt, die omtrent op den zelven tijd geleefd hebben. *Henricus h Glareanus, Vincentius Longinus i Eleutherius, Henricus k Bebelius, Fr. Marius l Grapaldus, Joannes m Cuspinianus, Ulricus n Hattenus, Joachim o Vadianus*, en een goed getal *p* anderen, allemaal Gelauwerde Poëeten, hebben geleefd ten tijde van Keizer *Maximiliaan I.*

Dat kroonen, met zoodanig eene lauwerkkrans, geschiedde dikwils door de Vorsten zelf, of ten minste op hun bevel. Dat Keizer *Maximiliaan* hun de krans met eigen hande op het hoofd zette, schijnt de Treurzang van *Petrus Ægidius* op de dood van den zelven *Maximiliaan* uyt te wijzen. Want daar *q* vermaant hy de Poëeten, die de gemelde Keizer met zijne geheiligde handen bekransd had, om treurlieder en lijkzangen op zijne dood te maaken.

g Hist. de l'Eucl. partie 2, chap. 16.

h Vide Freheri Script. Rer. Germ. lib. 2. p. 233.

i Ibid. 239. *k* Ibid. 255. *l* Ibid. 297. *m* Ibid.

n Ibid. *o* Ibid. *p* Ibid.

q Apud Freher Scriptor. Rer. Germ. part. 2. p. 437.

At vos ante alios, queis manibus Sacris

Cæsar contribuit ferta virentia,

Nunc tristes elegos nunc epicedia

Vos (inquam) edere concedet.

Om de studie der dichtkunde noch meer voort te zetten; had dezelve *Maximiliaan* in de Akademie van Weenen een kollegie *r* gesticht, daar de wijskunde en de dichtkunde zouden voorgelezen worden. Die de les van de Dichtkunde en Redekunde zoude hebben, zoude gemagtigd zijn om den genen, die zulks begeerden en verdienden, na een scherp onderzoek, met de lauwerkrans te vereeren. Zoo een lauwerkrans was geen enkele eertytel; maar daar wierden zekere voorrechten aan gehecht: want al wie de lauwerkrans op zoo eene wijze ontvangen had; die zoude alle de voorrechten en eertytels der gelauwerde Poeëten genieten; evencens, zegt de Keizer in zijnen open brief, als of hy die waardigheid uyt onze handen ontvangen had: *ac si manibus nostris ea dignitate fuisset insignitus*: wederom een bewijs dat de Keizers zulke Poeëten met eigen hande plagten te bekranffen.

Deze vergunning verslond hy evenwel zoo, dat hy de magt behield om de Poeëten, die hy des waardig kende, te kroonen: zoo veel liet hy zich aan het geeven van de poeëtische Lauwerkrans gelegen zijn. Het schijnt ook dat de lust tot de poëzy, door dit geeven der lauwerkranssen, aangewakkert is. En *Spiegelius*, een Hoveling van gemelden Keizer, telt *s* negen Poeëten op, die omtrent op den zelfden tijd, als hy onder 't getal der Hovelingen aangenomen wierd, van Keizer *Maximiliaan* met zoo een krans beschonken wierden.

Frederik III, *Maximiliaans* vader, heeft de lauwerkrans ook aan sommige Poeëten vereert: als aan *Conradus* *r* *Celtes*; *C. Paulus* *v* *Amaltheus* enz. Maar voor al mag niet overgeslagen worden *Ancas Piccolhomineus*, naderhand Paus geworden en *Pius II* genaamd. Deze man, die reeds aanzienlijke amp-ten bekleedt had en noch bekleedde; en die door 't Concili van Bazel in verscheide gezantschappen was gebruykt, wierd voor Ambassadeur gezonden naar *Frederik III*. De *m* Keizer, over zijne aan-

r Ibid. pag. 237, 238.

s In Notis ad Carmen funebre prædicti Petri Ægidii.

z Vide ibid. 238. *v* Zie Cuspinian in Frederico III.

m Platina in vita Pii IX

spraak en vorder gedrag ten uysterste voldaan, begiftigde hem met de poëtische lauwerkrans; zonder dat hy, of *Aeneas* zelf, oordeelde dat zoo een schooltytel voor zulk een Ambassadeur te gering of te slegt was.

Van den zoo genaamden Aartspoeët *Camillus* x *Quernus*, die ten tijde van *Leo X.* van zijne makkers met eenen krans van koolsbladen, wijngaardbladen, en lauwerbladen, gekroont wierd, wil ik nu niet spreken: dat was niet meer, zoo als het my toeschijnt, dan een snakige nabootzing van de rechte lauwerkrans.

Ik moet 'er dit maar byvoegen dat het geen wonder is, indien *Frederik III* zoo gereed niet stond om de Poeëten te bekranffen als zijn zoon *Maximiliaan*; want behalven dat 'er waarschijnlijk onder *Frederik* noch weinig vershot van Poeëten was; zoo had hy kleine achting voor de Redenaars en Poeëten.

Voorts zal die lauwerkrans eerst hoog geacht zijn geweest, en tot een grooten lof verstrekt hebben: te weeten zoo lang als hy alleenlijk aan 't beste slag van Poeëten gegeven wierd. Maar de Akademien, gelijk gezien is, hadden 't recht om zulke lauwerkransfen te geeven: en de Keizers hadden 't ook. Die y op de eene plaats niet te recht konde raaken, die zag dien krans op een andere plaats te krijgen. Dat schijnt daar uyt te blijken dat die lauwerkransfen in zulk eene meenigte gegeven wierden aan 't Hof van Keizer *Maximiliaan*. Toen zal 'er de klad waarschijnlijk in gekomen zijn: want zoo eene meenigte van deffige poeëten op eenen tijd, en dat in Duytsland alleen, dat zoude wat zeldzaams zijn. Althans schijnt die tytel kort daar na vervallen te zijn.

Evenwel is dat gebruyk naderhand niet glad en al te niet gegaan: wy vinden hier by onzen Schrijver dat *Jacobus Kanterus*, die na de tijden van Keizer *Maximiliaan* geleest heeft, den pronknaam van gelauwerden Poeët gedragen heeft. En *Stephanus* z *Stephanus*, in zijne Aantekeningen op *Saxo Grammatici*

x Vide Chronographiam P. Opmeer ad ann. 1513.

y Culpin. Ibid.

z In prologematis, cap. 8.

cus, brengt een Latijnsch punt dicht by van eenen *Wilhelmus Westhovius*; dien hy ook den tytel van *Poëta laureatus* geeft. Ik meen dat ik noch grooter getal van zulke Poëeten, die na de tijden van Keizer *Maximiliaan* geleefd hebben, zow kunnen opleveren; maar ik zie niet dat die moeite zoo nootzakelijk is.

5. *Johannes Reuchlinus*, anders *Capnio*, mag ook wel gerekent worden onder de geleerde luiden, die door de Monnikken gequelt zijn geweest: een ieder weet hoe dat ze hem als te vuur en te zwaard vervolgt hebben; om dat hy voor de boeken van sommige Rabynen, die men verbranden en uyt de weerd helpen wilde, gesproken had. Maar ik moet 'er evenwel byvoegen, dat vele Monnikken geen deel aan dat vervolgen hadden. Voor eerst verstaat men uyt den brief *a* van zekeren *Velferus*, Proost van Keulen, dat alle de liefhebbers der geleerdheit, die zich te Rome bevonden, de zaak van *Reuchlinus* ondersteunden: *Patrosinantur illi bonarum litterarum Sectatores omnes*. Daar onder zijn zekerlijk Monnikken geweest; want men kan bewijzen dat 'er op dien tijd verscheide geleerde Monnikken te Rome waren. Maar, dat overgeslagen, *Aegidius Viterbiensis*, Generaal der Augustyner Monnikken, een der geleerdste mannen van zijnen tijd, heeft *b* den zelven *Reuchlinus* drie brieven uyt Rome geschreven; in de welken hy hem niet alleen hoogelijk prijft: maar zich ook volmondig voor zijne zaak verklaart. Onder de Dominikaner Monnikken zelf, die anders de vinnigsten van zijne vervolgers waren, zijn 'er verscheidene van 't beste slag geweest; die kennis en gemeenschap met *Reuchlinus* hielden: als *Jakob Pringer*, Provinciaal der gemelde Order: *Wigandus*, Hoogleeraar in de Godkunde, enz. Ja het blijk uyt den vermaarden *c Du Pin* dat de Dominikaner Monnikken in 't algemeen naderhand zijne beste vrienden geworden zijn.

De Prior van de Karthuizers te *S. Omer*, die de Hebreeuwische taal zonder meester geleerd had, had een byzondere achting voor *Reuchlinus*; zoo als *Erasmus* zelf in eenen brief aan *Reuchlinus* getuigt.

a In Ep. ad Pauting. inter Epistolas, *Reuchlini*.

b Zie *Bibl. Critiq.* tom. 4. lettre 21.

c *Biblioth. &c.*

Dat meer is, in den zelyven brief schrijft *Erasmus* dat alle de geleerde van Engeland uytermate veel van *Reuchlinus* hielden enz.

6. *Wessel* sprak niet veel erger van het doolen der Pauzen; als *Adrianus VI*, die zelf een Paus is geweest, van dat doolen gesproken heeft. *d* Het is zeker, zegt deze rechtzinnige Paus, dat de Roomsche Paus doolen kan, zelfs in zaken die het geloof raaken; en dat hy door zijne nyspraak, of dekretaal, eene kettery kan staande houden: want verscheide Roomsche Pauzen zijn kettters geweest. 't Is waar dat hy dit voor zijn Pausdom geschreeven had; maar 't is ook waar dat hy, Paus geworden en op *S. Pieters Stoel* zittende, het zelfde boek zonder de minste veranderinge te *Romen* heeft laten herdrukken.

7. Van dit bedrog, dat *Bonifacius VIII* gepleegt zoude hebben, weeten verscheide Schrijvers te spreken. *Platina* daar van schrijvende, durft het voor geen volkome waarheit opgeeven. Sommige Schrijvers verhaalen, zegt hy, dat *Bonifacius* eenige luiden opgemaakt heeft, om den Paus *Celestinus*, 's nachts in zijne kamer rustende, met een stemme, die uyt den hemel scheen te koomen, toe te roepen dat hy niet zalig konde worden, of hy moest zijne Pausfelijke waardigheit afleggen. Andere Schrijvers als *P. e Langius*, *Henricus f Rebdorf*, verhaalen 't als eene gewisse zaak dat eenige luiden (door *Bonifacius* opgemaakt) een gat hadden gemaakt in de kamer van *Celestinus*; en dat ze hem in 't midden van den nacht door 't middel van een lange pijp de gemelde waarshouwing dedden hooren. *Job. Trithemius* (in *Chron. Hirsaug.*) zegt het ook dat *Celestinus V* door 't listig bedrijf van *Bonifacius* van zijne opperwaardigheit afgestapt was. 't Is waar dat andere Kronijkschrijvers, als die 't vervolg op *Martinus Polonus* gemaakt heeft, de Schrijver van *Chronica Australis*, *H. Stero*, en meer anderen, de gemelde omstandigheit verzwijgen. Maar daar op zouw men kunnen zeggen dat alle byzondere geschiedenissen niet altijd by alle Schrijvers vermeldt worden: en dat men zeer

d In quartum lib. Sentent.

e In Chron. Citizenſi ad ann. 1294.

f Vide Scriptor. Germ. a Frsh. editos.

dikwils genootzaakt is, op de getuigenis van twee of drie Schrijvers, ja van eenen Schrijver alleen, aan te gaan. Ik zeg van twee of drie Schrijvers: want de laaterē Schrijvers, die 't getal der getuigenissen vry zouden vergrooten, wil ik nu wel voorby gaan; om dat ze de oudeu slegts uytgeschreeven hebben.

Daar zijn 'er evenwel die den zelveu *Bonifacint* op dit stuk trachten te zuiveren, en hem van 't gemelde bedrog vry te spreken; als *Johannes g Rubens*, een Benediktyner Monnik, die hem onder de beste Pauzen rekent. De Kardinaal *Jacobus*, *h* onder den tytel van *Cardinalis s. Georgii* bekend; *Ægidius i Romanus*, Generaal der Augustijner Monnikken. 't Werk van *Rubens* heb ik niet; en kan 'er vervolgens geen oordeel over geeven. De Kardinaal *Jacobus* zegt dat hy de Pausselijke waardigheid al weenende, en 't gewigt van zoo een lastig ampt wel te deeg overwegende, aangenomen heeft. Hy voegt 'er by dat hy *Celestinus* had zoeken te beweegen, om de gedagte van 't Pausdom neer te leggen en laten vaaren. Dat zal hy getrokken hebben uyt den voornoemden *Ægidius Romanus*, die zekerlijk een deftig man was, en veele Schriften nagelaten heeft. Deze *Ægidius*, die ten tijde van *Bonifacius VIII* leefde; en volgens veele Schrijvers van 't geslagt der *Columnaas* was, *k* spreekt ergens aldus voor de gedagtenisse van *Bonifacius VIII*. *Het kan door de getuigenissen van veele luiden, die toen in 't leven waren, beweezen worden, dat de Heer Bonifacius VIII. gezracht heeft Mijnheer Celestinus te beweegen om geen afstand te doen: dewijl het aan 't genootschap der Kardinaalen genoeg was dat de naam van zijne Heiligkeit over hen aangeropen vierd: en dit is zoodanig geschiedt dat veele luiden het hoorden.*

De vermaarde *Papenbrochius* doet deze getuigenis te meer gelden om dat *Ægidius Romanus*, gelijk gezet is, volgens verscheidene Schrijvers uyt het geslagt der *Columnaas* zoude gesproten zijn: met wel-

g In Vita Bonifacii VIII.

h Vide Papenbr. Propylæum ad Acta S. S. Maii, in Bonifacio VIII. *i* Vide ibid.

k In libello de renunciat. Papatus.

ke *Columnaas Bonifacius* in eene doodelijke vyandschap heeft geleest.

Wat zal ik 'er van zeggen? Van de eene kant is het waar dat een mensch, die reeds genoeg beladen is, doorgaans noch meer beladen word; en 't is ook waar dat de getuigenis van een geleerd en achtbaar Schrijver, die op den zelfden tijd leefde, zoo ligtelijk niet kan afgewezen worden. Van den anderen kant is 'er zoo veel op het gedrag en de eerzucht van *Bonifacius VIII* te zeggen; dat een onpartijdig mensch, hoe goed Roomsch dat hy is, zich hier verlegen vindt. Ook zouw 't iemand kunnen invallen dat dezelve *Bonifacius* loos genoeg was om den *Paus Celestinus* iets aan te raaden, 't geen hy wel zag dat de gemelde Paus niet opvolgen zouw. Althans heeft men dit uyt het schrijven van *Aegidius Romanus* dat de gemelde geruchten al geloopen hebben ten tijde van *Aegidius Columna*; en by gevolg van *Bonifacius VIII* zelf; en dat ze toen ook tegen gesproken wierden. 't Geen toen al betwist wierd, en onzeker was, hoe zouw men daar nu de volkome zekerheit van krijgen?

Vorders doet dezelve *Papenbrochius* de getuigenis van *Maclerus* gelden: welke *Maclerus*, een Hoogleeraar in de Sorbonne, omstandig verhaalt hoe dat *Bonifacius VIII*, in de Synode van Vienne, onder *Clemens V*, voor een goed Katholijk verklaart, en van alle smet *m* zuiver gekent is. Hy voegt 'er by hoe dat dezelve *Clemens V* den vloek gesproken heeft over alle de lasteringen, bedriegeryen, verwytingen, en leugens, die de quaadaardige vyanden van *Bonifacius VIII* tegen de eer en den goeden naam van den zelven Paus verzonnen en uytgebraakt hadden. Dan verzekert dezelve *Maclerus* dat de voornoemde *Clemens V* alle de laster- en schimpfchriften, die door een goddeloos bestaan tegen de gedagtenis van *Bonifacius* geschreeven en uytgegeeven waren, door een plegtig vonnis heeft laten verbranden. Maar ik weet niet of dit alle zwaarigheid ten volle wegneemt: dat de lasteringen, verwytingen, en leugens, die tegen *Bonifacius* uytgelapt waren, met den

^l In opere de Monarchia, part. 4. l. 7.

^m Nulla labe pollutum.

vloek geslagen wierden; en dat men de schimp- en laster-schriften, die tegen den Paus gemaakt waren, ten vuure verwees, dat is prijsselijk: maar daar volgt noch niet uyt dat *Bonifacius* zijnen voorzaat niet bedrogen heeft; en daar staat niet by dat die vertelling ook een laster, een vuylaardig verwijt, een leugen was. Of men zouw die woorden *nulla labe pollutus*, met geen smet bevlakt, of van alle smetten vry, op 't alderscherpste moeten uytleggen: doch, die kennis van zijn leven heeft, zal dat zoo licht niet waagen.

8. By *Platina* staat te leezen hoe dat *Bonifacius* den Aartsdiaken van Narbonne naar *Philips den Schoonen* zond, om de slaaking van den Bisschop van Pamiez, die door den gemelden Koning om zijn stout spreken gevangen was gezet, by den zelve Koning te weeg te brengen. Indien de Koning halsterrig bleef, moest de Aartsdiaken opentlijk en voor alle de weereld verklaaren dat het Koninkrijk van Vrankrijk, om 's Konings hardnekkigheid, en om het schenden van het recht der volkeren, aan de kerk vervallen was. *Henricus o Stero*, die altijd met eerbiedigheid van de Pauzen spreekt, weet ons te verhaalen dat *Bonifaciu*. VIII een bevelbrief uytgegeven heeft; en daar in verklaart heeft dat hy de tydelijke en de geestelijke Heer over al de weereld was: ja dat hy *Philips*, Koning van Vrankrijk, verzogt heeft, om het koninkrijk van hem te leen te houden. Dezelve *Stero*, schrijvende over het jaar 1295, verhaalt ook dat *Clemens V* eenen bevelbrief van *Bonifacius VIII* ingetrokken heeft: in welken bevelbrief duidelyk verklaart wierd dat de Koning van Vrankrijk, zoo wel in 't tydelijke als in 't geestelijke, onder de R. Kerke stond. Ook vindr men in 't Byvoegzel op *Martinus p Polonus* dat *Bonifacius VIII* eene ordonantzi uytgegeven had; daar hy zich zelve, in 't tydelijke en 't geestelijke, Heer en meester van de ganfche weereld verklaarde. *Benevenuto de q Ram-baldis*, die een korte schets van 't leven der Keize-

n In vita Bonif. VIII.

o In Annab. ad ann. 1292.

p Over het jaar 1301.

q In Imp. Alberto: vide *Freheri Script. Germ.*

ren tot *Wenceslaus* toe beschreeven heeft, en een kloek voorstander der Pauzen is, spreekt aldus van *Bonifacius VIII*; *Bonifacius*, die grootmoedige tyran der Priesteren, gaf hem (*Albertus*) tot antwoord: dat by het Keizerdom onwaardig was; om dat by zijnen Heer in een gevecht verraderlijk doodgestookten had. Als hy daar op, zoo vervolgt dezelve Schrijver, een kroon op zijn hoofd had gezet, en een zwaard aan zijne zijde gegordt, sprak hy deze woorden: *Ik ben Keizer.*

Een onbescheiden Katholijk zal zich misschien aan mijn zeggen stoeten, en het niet kunnen lyden dat de hoogmoed van eenen Paus zoo ten toon gestelt word. De gezalfden des Heere, zeggen sommigen, en voor al het hoofd van die gezalfden, mogen niet aangeraakt worden; en 't is een teken van een goeden inborst, de gebreken van zijne Kerk-oversten te verbergen. Dat de Andersgezinden de gebreken der Pauzen ophaalen, dat kunnen zulke yveraars noch inschikken: maar dat een Katholijk Schrijver den Paus zijn leed durft zeggen, ja de Pausselijke gebreken openbaar maakt, dat meenen zy dat onvergeeffelijk is. Maar ik zal die yveraars slegts naar den Vader der Kerkelijke Historie, ik meen *Cesar Baronius*, wijzen: die doorluchtige Kardinaal, die 't zoo wel met de Pauzen meende als de beste, en zoo goed Katholijks was als iemand, ontzag zich niet de vuylichkeiten en ongebondenheden van veele Pauzen met de levendigte verwen, die hy vinden kolt, af te schilderen. Hy noemt ze monsters van Pauzen; hy beschrijft hunne dardelheden zoo zeer niet, als hy ze beweent en versocit. Geen wonder: de historie dient zoo wel om het quade als het goede te vermelden: gelijk de deugd, die in eene historie beschreeven word, den Leezer aanmoedigt, en opwekt, om ze na te volgen: zoo dient het quade, zoo wel door de lelijkheit der verwe met dewelke het beschreeven word, als door de straffen die den quaaddoender op de hielen volgen, en ook van den Schrijver niet vergeeten worden, om den Leezer van het quaaddoen af te schrikken. Maar voor al is het een welverdiende loon voor de quaaddoenders, wat hooge plaats dat ze ook bekleeden, dat hunne schennissen voor alle nakomelingen ten toon gestelt worden:

en dit kan dikwils het beste middel zijn, om hunne moedwilligheid noch eenigzins in te toomen. De Pauzen zijn ook menschen, en zoo wel van vleesch en bloed gemaakt als wy: men kan 'er geen doeken om winden; de historien van alle eeuwen zijn in ieders handen. Daarenboven, een Historischrijver, die aan eene zaak haar eigen naam geeft, en uytsporige Pauzen uytsporige Pauzen noemt, zal by een verstandig Leezer des te beter geloof vinden, als hy de deugden van veele Pauzen verhaalt. Zulke Schrijvers, die geen leed in de Pauzen konden zien, en altijd gereed staan om ieder Paus te prijzen en te bewierooken, doen de beste Pauzen veel te kort. Want een Leezer, die niet onnoozelder is als een schaaap, als hy ziet dat elke Paus zoo gepreezen word, zal 't eene zoo wel verdagt houden als 't andere.

Dat men evenwel *Bonifacius* in sommige dingen belogen kan hebben; daar heb ik niet tegen. Ik wil slegts een voorbeeld bybrengen: *Johannes Marius*, die de Historischrijver van *Lodewyk XII* is geweest; in zijn werkje van de 7 Kerkscheuringen en Kerkelijke vergaderingen, spreekt ook met kleinen lof van gemelden Paus. Eindelijk zijne gevangenis en dood vertelt hebbende, voegt hy'er by dat hy met dit graf-schrift vereert is geweest:

Intravit ut Vulpes; regnavit ut Leo, mortuus est ut Canis.

Dat is:

Hy is ingekomen (of in 't bezit getreden) als een Vos, hy heeft geheerscht als een Leeuw, hy is gestorven als een Hond.

Behalven dat ik dit graf-schrift by geen ouder Schrijvers vinde; zoo zoude het ten hoogste maar bewijzen dat *Bonifacius* noch na zijne dood vyanden heeft gehad. De twee eerste leden van het graf-schrift wil ik niet tegenspreken: maar dat hy zoude gestorven zijn als een hond; dat zal niet bewezen worden. Dat een Paus die onvoorziens op 't smadelijkste mishandelt en in de kerker geworpen word, een schrik of een hartzeer zet, is noch geen hondendood.

7 De Schism. & Concil. c. 18.

9. Het geen *Wesselus* hier zegt, dat de Aflaaten door *Bonifacius VIII* eerst zouden ingestelt zijn, is het zeggen ook van den vermaarden Kanonist *Joannes Andreae*, en van meer andere Rechtsgeleerden by *Chr. s. Lupus* aangehaalt. De waarheit is, dat hy het Jubel-jaar eerst ingestelt en geviert heeft; met bevel, dat men zoodanig een jubel-feest in 't toekomende om 't honderste jaar zoude houden. Maar dat de aflaaten ouder zijn als *Bonifacius VIII*, om de theologische bewijzen nu daar te laten, en vele historische bewijzen over te slaan, blijkt uyt de verhandelingen van *Urbanus II* en *Paschalis II*. De eerste, die omtrent twee honderd jaaren voor *Bonifacius VIII* op den Pausselijken stoel gezeten heeft, heeft in de kerkvergaderinge van *Klermont*, van 't jaar 1096, vollen afaat verleent aan alle de genen die zich op de rol van de Kruysvaarders lieten opschrijven, en tegen den Turk zouden optrekken. En in de kerkvergaderinge van *Lateranen*, die in 't jaar 1106 gehouden is, heeft de voornoemde *Paschalis* aan alle de genen, die ter Synode gekomen waren, veertig dagen v afaats gegeven. In een andere Kerkvergadering van *Lateranen*, onder *Innocentius III* in 't jaar 1213 gehouden, zijn bequaame middelen beraamt tegen de misbryken, die van langzaamer hand op het stuk van de aflaaten ingekroopen waren. Daar uyt blijkt althans dat *Bonifacius VIII* voor den uytvinder van de aflaaten niet kan gehouden worden. Voeg hier by dat de Waldensen, die omtrent het jaar 1170 opgekomen zijn, op de aflaaten al w ge-smaalt hebben: een klaar bewijs, dat ze al in ge-bruyk zijn geweest voor *Bonifacius VIII*. Hoe dat de Katholijken een begin van de Aflaaten in de x H. Schriftuur en in de eerste Kerk vinden, dewijl dat hier niet zeer te passe kooft, zal ik nu niet aanraaken. Alleenlijk zal ik zeggen dat de schrikkelijke misbryken die op het stuk van de aflaaten ingestopen zijn, en de onhebbelijke leeringen van eenige.

f Chr. Lupus in Canon 1. s. p. 609.

t. Vide S. Antonin. 2 part. Hist. tit. 16. c. 1. §. 23.

w Abbas *Ursperg*. in Chron. ad ann. 1116.

x Zie *Kennis contr. Conc. Trid &c.*

* Zie 2 Cor. 2.

Godtgeleerden die de kracht en uytwerking der Aflaaten veel grooter maakten als ze in der daad is, de pennen niet alleen van Onkatholijken maar ook van yverige Katholijken gaande gemaakt hebben.

Om nu maar van de misbruyken te spreken; voor eerst is het zeker dat de Preekers die door den Paus gemagtigt waren om de aflaaten te verkundigen, en de penningen die tot het winnen van de aflaaten gegeven worden in te zamelen; somwylen zulke uytspoorigheden begingen dat de menschen van verwonderinge opgetogen stonden. Veele voorbeelden wil ik niet ophaalen; sommigen van onze Historischrijvers hebben zulks ten overvloed gedaan: ik zal 'er slechts eenige vermelden; die my, om zoo te spreken, van zelfs in de handen vallen.

De Duytsche Vorsten, te Nurenberg vergaderd, in hun gezantschap aan *Adrianus VI*, y klaagen 'er geweldig over dat door het verkundigen van zulke aflaaten al het geld met alle de godvruchtigheid van gansch Duytsland weg is geraakt: dat de menschen, door het verkundigen van die aflaaten, aangemoedigt zijn om allerhande schelmstukken zonder knagginge des gemoeds te bedryven: want, met een zekeren penning op te brengen, waren ze vry, en zoo zuiver als te voore. En al dat geld, zeggen die Vorsten, kreegen de Neeven der Pauzen in handen, die het wel haast verteert en verdommineert hadden. α De zielen der overledenen wierden te koop gezet: dat is voor zoo veel of zoo veel geld kost men zoo veele zielen verlossen. Zoo wierden de Duytschers al vast arm en berooid; en die verkoopers van aflaaten leefden lekker en weelig. *P. Langius* (in *Chronico Ecclesie Cytizensis*) vaart even geweldig tegen die uytspoorigheden uyt. Wel is waar dat de voornoemde *Lupus* dezen *Langius*, om zijn vrymoedig spreken, ergens verdagt houdt als of hy niet vies van 't Lutheraandom ware geweest: maar dat oordeel van *Lupus* is veel te voorbarig: want *Langius*, die tegen deze misbruyken geweldig uytvalt, onderwerpt alle zijne geschriften aan 't oordeel en de verbeteringe der H. Kerke.

y Apud Chr. Lupum Notæ in Concil. tom. 5. p. 609.

α Joach. Camerar. ibid.

Deze wylspoorigheid, zegt Chr. ^a Lupus, schijnt haar begin genomen te hebben van Clemens V. . . en, zoo als J. Wesselus schrijft, hebben de Hoogleeaars van Parys de roekeloosheit van die luiden betengelt, die aan de Kruysvaarders de magt gaven om drie of vier zielen, die ze begeerden, wyl het vagevuur te verlossen.

Op een andere plaats, het zijn noch de woorden van Chr. Lupus, spreekt dezelve J. Wesselus op de volgende wijze. De Aartsbisschop van Florence, Antoninus, die groote voorstander der Aflaaten, belijdt spentlijk dat de affchriften der bullen van Clemens (V) zoo groot eene wylsporigheit behelzen dat hy niet gelooven kan dat ze ooit bezegelt zijn geweest: welke brieven nochtan op den huidigen dag te Vienne, te Limoges, te Poitiers, met de zegels daar aan, in de kist der privilegien bewaart worden.

Wat Clemens V belangt, daar zullen wy op 't einde van deze Aantekening omstandiger van spreken.

Maar voor al ging de mildheit, of liever de inhalendheit, van Bonifacius IX buiten de schreef. Indien men Bernardinus ^b Corius gelooven mag, zoude de gemelde Paus aan 't Hartogdom van Milane een aflaats-brief toegestaan hebben; hier in bestaande dat ieder een, die slegts de vereischte penningen opgedokt had, van alle zijne zonden zoude ontslagen worden; al had hy zijne biecht niet gesproken, en geen berouw over zijne zonden verwekt. Chr. Lupus, die de getuigenis van Corius bybrengt, zegt 'er maar op dat hy met geene zekerheit oordeelen kan of zijn zeggen waarheit is of niet.

Ja de Geestelijkheid van Luyk valt ^c grouwelijk wyl tegen zekere aflaaten door Paschalis II verleend: om dat hy den zondaaren, zonder dat ze hoefden te biechten of eenig leetwezen te verwekken, vergiffenis had aangeboden van haare bedreve zonden: en daar benevens verlof om andere zonden in 't toekomstende te begaan. Maar laat ons de reden plaats geeven. Een beschuldiging is ten eerste geen waarheit,

^a Ibid.

^b Apud Chr. Lup. *ibid.* pag. 598. &c.

^c Ibid.

en een beschuldiger op zijn eigen woord niet te gelooven. Ik zouw het liefst met *Chr. Lupus* houden; te weten dat de gemelde beschuldiging hier op ziet dat *Paschalis II* den Graaf van Vlaanderen, *Robertus*, en deszelfs krijgsvolk, door het belooven en aanbieden van groote aflaten aangezet heeft om de burgers van Luyk en van Kamerijk, die den Paus niet in alles te wille waren, door de wapenen te temmen. Dit streed wel tegen de regels der Christelijke liefde, tegen den Geest van 't Evangelij, tegen de pligten van een Kerkoverste: maar dat was noch geen vergiffenis aangeboden zonder berouw; en geen vryheit gegeven om allerhande zonden te bedrijven.

Maar om wederom tot *Bonifacius IX* te keeren; *Theodoricus de Niem*, die eenigen tijd de Beamt-schrijver der Pauzen is geweest, kan geen woorden genoeg vinden, om de geldzucht en Simony van dien Paus naar behooren te beschrijven.

Onder anderen verhaalt *d* hy hoe dat deze *Bonifacius* in 't jubeljaar, dat by zijnen tijd geviert wierd, zeer groote sommen gelds uyt de offerpenningen der pellegrimmen en vreemdelingen genooten had. Dat was ook geen wonder: want gansch Duytsland, en daar by de koninkrijken van Hongarye, Polen, Bohemen, Engeland, ja schier alle de landen van Europa, behalven Vrankrijk en eenige weinige plaatsen, liepen genoegzaam leeg, om het Jubilé binnen de stad Rome te gaan verdienen. Dat loopen, en vervolgens het geven en offeren, duurde een volkomen jaag. Het grootste gedeelte van al dat geld quam in de handen van *Bonifacius*; dewelke door zoo eenen rijkdom noch niet verzadigt was. Zoo valt hem dan een middel in, om noch grooter sommen by een te schraappen. Hy zend zijne ingaarders *e* naar verscheide koninkrijken; met bevel om aan de menschen, die 't niet gelegen was gekomen om naar Rome te reizen, den aflaat van 't Jubeljaar voor zoo veel gelds aan te bieden, als ze verbeurt of verreeft zonden hebben, indien ze de Roomsche reis gedaan hadden. De onnoozele menschen

d De Schism. lib. 1. c. 8.

e Quæstuarios.

meenden dat ze daar wel by stonden; en achtten zich gelukkig dat ze den aflat kosten winnen, zonder de moeite van de reis uyt te staan. Ieder was even mild in zijn deel op te brengen: zoodanig, zegt dezelve *Theodoricus*, dat ze somtijds uyt een koninkrijk, ja uyt eene Provincie, meer als honderd duyzend guldens haalden. Dat de menschen zoo schootig waren, geschiedde daar door, om dat die ingaarders ieder een, die by hen te biecht quam, en hun de handen volde zonder eenige boetvaardigheid te pleegen, van alle hunne zonden ontsloegen: want zy maakten de menschen wijs dat ze alle magt van te binden en te ontbinden hadden, die *Christus* den Apostel *Petrus* gegeven had. Deze ingaarders, door alle die offerpenningen rijk en weeldrig geworden, zijn met veele schoone paarden en een deftig huisgezin weder naar Rome gekeert: daar zy den Paus, zoo als ze best konden, rekening van hunne inzamelingen gedaan hebben. Doch sommigen, die men bevond dat ontrouwelijk gehandelt hadden, wierden op Pauffelijk bevel gevangen gezet. Sommige zijn een quaade dood gestorven; anderen hebben zich zelve te kort gedaan. Ook zijn 'er eenigen door het verbolgen volk in stukken gekapt, enz.

Metter tijd heeft men een andere kunst verzonnen, om by't afkondigen van nieuwe aflaten groote sommen te vergaderen: de oude aflaten die aan eenige kerken of kloosters gegeven waren, wierden voor een tijd *f* opgeschort of ingetrokken; op dat de verkundigers van de nieuwe aflaten des te grooter toeloop zouden hebben. En hoe dat het ten tijde van *Maarten Luther* met het verkoopen van de aflatenging, is niemand onbekend. *De onbeschaamdheit van de Preekers was zoo hoog gesteege*, het zijn de woorden van een Katolijk en verstandig *g* Schrijver, dat ze opentlijk zeiden, dat het onmogelijk was, zonder die aflaten de bemelsche erfenis te bekoomen. Maar hy voegt 'er ook by dat de menschen, ziende dat de aflatpenningen tot andere gebruyken besteedt wierden, alle achting voor zoo groot eene zaak begosten te verliezen.

f Gravamina Nationis Germ.

g Arnj Ferron. de Reb. Gall. in Francisco I.

Ik heb gezeyt dat het zeggen van *J. Wessel*, dat *Bonifacius VIII* allereerst de aflaten zoude ingestelt hebben, van 't Jubeljaar verstaan moet worden, 't welk door dien Paus uytgevonden is. Maar 't is ook waar dat hy eenige nieuwigheden, of althans nieuwe manieren van spreken, omtrent de aflaten verzonnen heeft. Althans was 'er noch geen Paus geweest, die van 't onderscheid tusschen eene *b Indulgentia plenai plenior*, en *k plenissima* gesproken en misschien geweest had. Van zulk een onderscheid heeft hy *l* allereerst gesproken; en de *m* Godgeleerden over de uytlegginge van dat onderscheid in geen kleine verlegendheit gebragt. Sommigen meenen dat 'er niets volder kan zijn als vol; andere meenen; daar de Paus een onderscheid stelt, daar moet men ook een onderscheid maken.

Eindelijk moet men weten dat de misbruyken omtrent de aflaten, en het inzamelen van 't geld, niet altijd op de rekening der Pauzen moeten staan. Ieder, die niet te zeer ingenomen is, kan wel vatten dat de Ingaarders zelf hunnen last dikwils zullen te buiten gegaan zijn. Maar, zal iemand zeggen, de Pauzen moesten die uytsporigheden gesteuit hebben. Dat hebben zy somwijlen gedaan: waar over het Concili van Lateranen onder *Innocentius III*, dat van Lyons onder *Innocentius IV*, en dat van Vienne onder *Clemens V*, dienen nagezien te worden. De woorden van het Dekreet, dat de laatste Kerkvergadering benevens *Clemens V* tegen die uytspoorigheden van de ingaarders gemaakt heeft, zijn al te aanmerkelijk om hier overgeslagen te worden. „ De-
 „ wijl wy den weg willen sluiten aan de misbruyken,
 „ die sommige Ingaarders van aalmissen in hunne
 „ predikaatzien voorstellen om de eenvoudigen te be-
 „ driegen, en hen hun geld door behendige of lie-
 „ ver bedrieggelijke kunsten afhandig te maaken
 „ enz. „ En wat laager: „ Daarenboven, nadien
 „ sommigen van die Ingaarders, niet zonder een
 „ groote en roekelooze stoutigheid, en met een veel-

b Volle afaat. *i* Volder afaat. *k* Aliervolste afaat.

l In Extrav. Antiquorum.

m Zie Chr. Lupus in Concilia tom. 5. pag. 646. Bellarm. de indulg. Joh. de Turrecrem. distinct. de pœnit. Navarius de Jubilæo, &c.

„ vuldige bedriegerye der zielen, op hun eigen ge-
 „ zag afluaten aan 't volk verleenen; de menschen
 „ van hunne geloften ontheffen; en die by hen te
 „ biecht komen van doodslagen, meinedigheden,
 „ en andere zonden ontbinden; dat zy de menschen
 „ de goederen die ze qualijk gekreegen hebben, als
 „ ze hun een stuk gelds in de handen steeken, laa-
 „ ten behouden; een derde of vierde gedeelte van
 „ de opgeleide boetwerken quytſchelden; en val-
 „ ſchelijk voorgeeven dat ze drie of vier zielen van
 „ de ouders of vrienden der genen, die hun aalmis-
 „ ſen geeven, uyt het vagevuur verlossen: vorders
 „ dat ze aan de weldoenders der plaatzen, door de-
 „ welken zy tot Ingaarders aangeltelt zijn, voller
 „ afluat van hunne zonden verleenen; en hen, zoo
 „ ſomnigen van die Ingaarders doen, van alle
 „ ſchuld en ſtraffe ontslaan; zoo is het dat wy,
 „ willende zoodanige misbruyken. . . . t' eenemaal
 „ wegneemen enz. „ Maar het ging met die De-
 „ kreeten, gelijk het dikwils met de beste en nootza-
 „ kelijkſte wetten gaat. Men toont dat men goede
 „ wetten maaken kan; maar men paſt op het onder-
 „ houden niet. Wat *Clemens V* belangt; uyt het zeg-
 „ gen van *Chr. Lupus* en *S. Antoninus* ſchijnt te blij-
 „ ken dat hy evenwel, in 't verleenen van afluaten,
 „ geen maat gehouden heeft. Maar de Ingaarders van
 „ de afluats-penningen zullen 't noch veel erger gemaakt
 „ hebben.

De Schrijver noemt hem, gelijk hy hem ge-
 „ noemd vindt by *Val. Andreas*. Maar *Suffridus* „ *Pe-*
 „ *tri*, die het alderbeſt kan geweeten hebben, noemt
 „ hem *Uwo Helt*. Uyt den zelve *Suffridus* hebben
 „ wy dat *Damianns Goes*, die in deze geſchiedenis ook
 „ vermeldt word, en de Studenten ook aangevoert
 „ heeft, de Steevoogd van Loven was.

„ De Scriptorib. Friſ.

VAN DE OMLANDERS.

De naam Omlanden * Emmius eigenlijk geen eigen naam; die op dit landschap alleen zoude passen; maar 't is een gemeene naam. 't Is ook geen onbe- paald naamwoord; maar een naamwoord / dat op iets betrekkelijk is; en opzigt heeft op eene stad of vermaarde plaats; rondom de welke zeker land / of eenige volkeren / gele- gen zijn: 't welk hy uit oude brieven en va- derlandsche bewijsstukken aantoot. Echter is de gemelde naam al van ouds gegeven aan de volkeren / die in deeze landstreek wo- nen / en de stad Groninge omringen.

Langewol- ders. Deeze volkeren zijn voor eerst de Lange- wolders / naast die van Oostergoutw gelegen; bestaande dertien dorpen / die ieder een kerk hebben.

Fredewol- ders. De Fredewolders; die aan 't land van Drent paaken / en tien dorpen beslaan; de- welken ten deele op een zandigen / ten deele op een moerasfigen grond / gelegen zijn.

Hunster- landers. De Hunsterlanders; die bezjde den boez- zem van de Natwers wonen; en door de wa- terbloeden tot drie dorpen vermindert zijn.

Middag- kers. De Middagsters / in negen dorpen ver- deeld; van welke negen dorpen vijf onder den Abt van Adelwert stonden.

De Hunzingers / aanden Olt Hunze of Hune gelegen / bewoonen dat gedeelte van Groninger- land / 't welk verre het beste van allen is; en beslaan ten minste sestig dorpen / die ieder ook een kerk hebben. Hun land / Hunzingo of

* Emmius de Agro Frif. inter Lavic. & Amal.

Hunefgo / is in tien mindere Gviertennen verdeelt.

De Fibelingers / aldus genaamd na den ^{Fivelin-} bloed Fibel die van ouds door hun land plagt ^{gers.} te blieten / volgen oostwaarts aan de Hunzingers / en bestaan den oever van de Gerns. Hun land is insgelijks in twee deelen gescheiden: 't eerste deel / onder 't welke 31. treffelijke dorpen begreepen zijn / behoeft voor geen een van de voornoemde landen in burchtbaarheid te wijken. Het ander gedeelte / onder 't welke maar negen dorpen behooren / is ten meesten deele moerasfig / laag / en bochtig van grond ; en word met zijn eigen naam Duurswolde genoemd.

* Alle deze volkeren / die wy t'haus de Omlanders noemen / worden nu noch in drie deelen of leden des lands verdeelt ; gelijk ze al van ouds verdeelt zijn geweest. Het eerste / aan deze zyde van de Hune naar 't Westen en Zuiden toe gelegen / en tot de Lagers en die van Oostergouw toe strekkende / word het Westerguarter genoemd. Het tweede / aan de oerzyde van de Hune gelegen / word van de Hunzingers bewoont ; het derde van de Fibelingers.

Na de Fibelingers volgt het Olde-ambacht: 't welk van den bloed Gerns begint ; ^{'t Olde-ambacht.} en / zoo als de zaaken nu staan / langs den wester en bochtigen boezem van den Dollaart

* Wy vertaalen dit alles , zoo als het by den Schrijver , die 't uyt Emmius getrokken heeft , gevonden word ; behalven dat wy trans Hunefum , aan deze zyde van de Hune , en cis Hunefum , aan de overzyde van de Hune of Huns vertaalen. Emmius schreef in Oostvriesland : 't geen voor hem aan de overzyde lag , is ten aanzien van ons aan deze zyde gelegen , enz.

Versaald der.

uptgestrekt is. Van dezen Dollaart heeft het eertijds zeer groote schade geleden; en heele landerpen en doopen door 't overstromend water verlooren: zoodanig dat 'er van een groot getal doopen nauwelijks zeventien zijn overgebleven: die dan noch voor 't grootste gedeelte half verwoest en verballen zijn. De hoofdplaats van deezen oord is Wimschote. Het geheel Old-ambacht / van de Eems tot zijne zuider eindpaalen toe / heeft nu al omtrent de † 300 jaaren met goede voorwaarden onder Groninge gestaan. Tegen deszelfs zuiderpaalen / omtrent het einde van den Dollaart / grenzen de Westervolders; die welker een gedeelte van de Heiderlanders zijn geweest; en vijf doopen beslaan. Het adelijkt geslagt Addinga, 't welk het slot Wedde in Groningerland bezat / en by de nakomelingen onder den naam van Welterwolde beter bekend is geweest / heeft veele eeuwen het gebied / of een schaduw van een gebied / over de gemelde doopen gehad. Inderhand is dit alles in de handen van de Nrembergen gekomen: maar tegenwoordig onder verscheidene Heeren verdeelt.

Gho-en Woldrecht. Eindelyk volgt het Gho-en 't-Woldrecht: 't welk de grenzen van 't gansche land / een lange strek te gaan / tegen het land van Drene ten Zuiden dekt. Dit Gho-en Woldrecht / 't welk eertijds den Bisschop van Utrecht zekerlyk voor Opper-heer erkende / heeft in zijnen omtrek twaalf doopen / zes boere kerken / en twee Abdyeen. De Boer

† In 't Latijn staat by de 200 jaaren: maar de Auteur heeft dit alles uit Ubbo Emmius getrokken; die dit omtrent het jaar 1616. schreef. *Vertaald.*

gonjers hebben 't aan den Raad en het volk van Groninge overgegeeven; mits dat het oude recht en de wyfheit der dozzelingen onberminderd zoude blyven. Op den bodem van dit Gho recht / daar een zandige grond en een klepgrond aan malkander paalen / is Groninge / gelyk reeds gezegt is / op een hoogen rugge gelegen.

Deze drie gewesten der Omlanders / gelyk wy reeds gezien hebben / hebben in 't Geestelyke met verscheide wisselballigheden onder den Domdeken en het Domkapittel gestaan.

De Wartsdiaken van S. Mariaas kerk te Utrecht / gelyk wyt een handschrift der zelve kerke blykt / had ook eenig gebied over die gewesten gevreegen.

Van de Kerken, Kloosters, en andere Geestelyke plaatsen, onder Groningerland gelegen; en van hunnen ouden en tegenwoordigen toestand.

Groningerland heeft zeer veel dozzen; en daar onder omtrent honderd en sestig / die kerken hebben. In Groningerland zijn veel kerken. Deele van die dozzen zijn zoo groot en net / dat ze ligt vooz steden zouden aangezien worden.

Ten tyde van den Katolijken Godsdienst wierden die dozzen in verscheide Dekenschapen / of liever Proostdppen / verdeelt: want die elbers / en in Driesland zelf / den naam boerden van Dekens; wierden van de Groningers Proosten genoemd.

Deze Proosten / ieder in zyn gebied / had den 't opzigt over de tucht der kerke; en Pligten der Proosten.
zen

zen bonnis in geestelijke zaken. Ook was het hun pligt / ten overstaan eenige Priesters kennis te neemen van de rechtzaken der Priesteren, alle overtredingen van de wetten des huwelijks te straffen; zorg te draagen voor de kerken en kerkelijke zaken; de rekeningen der Kerkmeesteren op te neemen; de woekeraars te beteugelen / en in hunne beursze te kastijden / enz.

Behalven de Dekens of Proosten / die door den Bandoeken en het Domkapittel van Utrecht gezonden wierden naar de plaatsen / onder den Bisschop van Utrecht staande; zoo heeft de Bisschop van Munster in de volgende plaatsen / Farsum / Loppershem / Usquerde / en Leens / ook diergelijke Proostdpen ingevoerd: welke Proostdpen van Ubbo * Emmius verte en aanzienlijke kerkampren genoemd worden. Van was er noch een vijfde by de Humsterlanders; maar die is over lang te niet gegaan.

Noch heeft de zelve Bisschop aan de Pastorp van Baslo / en aan die van Middeldythen / het ampt van Bisschops Vikaaris gegeven.

By gebrek van oude gedenkschriften / en om dat alle brieven bynae versteren zijn; is het zeer moepelyk alle de kerken en kloosters onder haare Dekenschappen of Proostdpen te brengen. Echter zullen wy alles / zoo wy best kunnen / volgens order opgeeven: te weten zoodanig / dat we de drievoudige verdeling van Groningerland / boven vermeld / in acht zullen neemen.

Na de steden Groningen en Damme / in de

* De Vibe Groninga, &c.

Bulle

Bulle van Pius IV vermeld / volgen herschei-
de dorpen van de Fredewolders / Langwol-
ders / Hunsterlanders / en de Marsters /
altemaal in 't Westerguarter gelegen.

F R E D E W O L D E.

Fredewolde, in een parkementen brief der Fredewold.
Utrechtse kerke Fredawolda, en by de
Schrybers van Werum Frödawalda en * Fro-
da Sylva genaamd / is een landschapje van ze-
ven / of volgens Alting, van negen kerken.
De grond is 'er / volgens Emo Werumensis,
doorgaans zandachtig; doch op sommige
plaatsen is hy moerasig: daar van de meeste
inkomsten in de turben bestaan.

De dorpen van Fredewold zijn genaamd /
Midwolde, Nuis, Nybert, Tolbert, Noort-
wijk, Marum, enz. Dewelke altemaal in de
Bulle van Paus Pius uitgedrukt staan behal-
ven Midwolde.

M I D W O L D E.

Dit dorp is onderscheiden van een ander
Midwolde in 't Olde-ambacht gelegen; het is
van ouds een vermaard dorp geweest; en
word van den Schryber / die 't bevolg op
Menco gemaakt heeft / met lof vermeldt.

De Graaf van Knyphuizen, die een slot te
Niendoort heeft staan / en de Hobetman van
Fredwolde is / is tegenwoordig Heer van dit
Midwolde en van Heek: wiens huyshouding
aan de arme ingezetenen / die geen andere in-
komsten hebben / alle zaterdagen eene aalmis-
sigte op de oude inkomsten geeft.

* Het Woud of Wald Fröda

M A R U M.

Schoone
kerk en to-
ren te Ma-
rum.

Dit Marum is onderscheiden van Marum of Merrum / in de Gzietenge van Herwert / onder Oostergo. Marum / daar wy nu van spreken / is een doorp in Fredetwolde / hebben de een schoone kerk met een spitzen toren; daar meest alle de dorpen van dat geweste stonpe torens hebben.

Van de kerkelijke plaatsen van dit geweste heb ik niet veel / dat aanmerkenswaardig zy / te zeggen; behalven van het klooster Kusemar / dat dicht by Marum heeft gestaan.

K U S E M A R.

Dit was een vermaard Maagdenklooster / van de Premonstrei- order; 't welk de Proost van Berche / die van dezelfde Order was / en naderhand Abt van Dokkum geworden is / omtrent op den zelfden tyd onder Fredetwolde gesticht heeft; als de kloosters van Marn / Skelden / en Rozekamp gesticht wierden.

Het was een beruchte Proostdy / zoo als ze dat noemen / van de Rozbertyner Order; en was * S. Mariaas-poort genaamd. Sibrandus Leo, Kanonnik van het Rozbertyner klooster te Midlum / en een vermaard Schryver / als het Monniks leven ypt Driesland verbannen was / ging het oberige van zyne dagen in deze Proostdye slyten †.

De gedagtenis van dat klooster is tot hui

* Menso Alting, pag. 144.

† Suffrid. Petri de Scriptor. Fris.

den toe overgebleven ter plaatze / die t'hang
Kusemar word genoemd.

A A N T E K E N I N G.

Een Proostdy, in sommige Konventen, is de hoog-
ste bediening naast den Abt. Zulke Konventen, als
ze geen Abten hadden, wierden door Proosten gere-
geert. Anders is Proost een hooge waardigheid in
de Katedrale kerken. *Du Cange v. Praepositus.*

T R I M U N T E.

Te Crimmunte / dat ook niet verre van
Marum gelegen is / heeft eertijds een Non-
neklooster van de † Cisterci-orden gestaan /
het klooster van Crimmunte genaamd; zoo als
blijkt uit eenen brief van 't jaar 1529. by
Ant. † Mattheus aangehaald. Dit klooster /
zoo als ze zeggen / zoude het recht gehad
hebben om driederhande geld te slaan. Behal-
ven twee boerenhuizen / zijn daar noch brok-
ken over van zeer groote steenen.

† Emmius, van Groningerland sprekende, heeft in een
oud boek gelezen dat 'er Nonnen van de † Cisterci-orden
woonden. † Tomo vi, pag-15.

A A N T E K E N I N G.

1. Dat staat by *Ubbo Emmius* achter zijn werkje van
Groningen en Groningerland: maar by *A. Mattheus*,
gelijk de Schrijver ook aangemerkt heeft, staat aan-
getekend dat 'er Nonnen van de Premonstreit-orden,
dat is Norbertyner Nonnen, huys hielden. Nu is
de vrage met wien dat men 't houden zal, met *A. Mat-
theus*, of met *Ubbo Emmius*: of, om uetter te spreek-
ken, met de lijst der kloosteren die van *Ant. Mat-
theus* uit een oud handschrift opgegeeven word, of
met die van *Ubbo Emmius* die zijne lijst insgelijks

uyt een oud handschrift getrokken heeft. Een van beide die lijsten mist: of, dat ik liefst gelooven zouw, by een van beiden is een drukfout ingeslopen. Ik meen dat *Ubbo Emmius*, of de Schrijver dien hy volgt, gelijk heeft: om dat zijn zeggen bevestigd word door het schrijven van *M. Alting*. Deze *M. Alting*, van het klooster *S. Mariaas poort* spreekende, verzekert dat 'er in alles, tusschen de Eems en de Lawers, zes kloosters van de Premonstreit-order zijn geweest. Hy telt ze ook alle zes op; zonder dat van Trimunte te melden. Voeg hier by dat de lijst, die van *Ubbo Emmius* opgegeeven word, vry naauwkeuriger is dan die van *A. Matthews*: en vervolgens beter geloof verdient. In de lijst van *Emmius* staan omtrent zes kloosters meer, dan in die van *A. Matthews*: hoewel *Matthews* echter een klooster vermeldt dat van *Emmius* overgeslagen word.

L A N G E W A L D.

Langwald / by de Abten van Werum Longawalda genaamd / paalt ten Znide aan Fredewald; en is doozgaans zandachtig of moerasfig van grond. Maar daar het aan den boezem van de Lawers paalt / is de grond klepachtig / en zeer vruchtbaar. Hier heeft men onder anderen de volgende doozen: Doezum / Grote-gast / Lutkegast / Sibalduburen; Gypshierke; Disbliet / Noozthom.

Doesum, Groote-gast, Lutkegast.

De Doesum staat het slot Gest.

De doozen Grote-gast en Lutkegast / zoo als ik gisse / zijn aldus genaamd om de doozrigheit of schaalheit van den grond: want ik denk dat Gast by de Driezen dezelve beteekening heeft als Gest, Geilt, of Geest, by de Hollanders: die daar dooz een hoog en dooz
achtig

achtig land verstaan. Van dit Geest koo-
men de naamen van Oestgeest / Uytgeest /
enz.

't Eerste doorp heeft een klein kerkje / niet
grooter als een kapel : het tweede heeft een
ruimer kerk / met een stompen toren. Het
huys van het geslagt Wytiers , welk huys
Vrome genaamd was / stond zoo dicht aan de
kerk ; dat men eertyds / als de kerkdeur open
stond / uyt het huys in het koor zag ; en dus
zien konde wanneer dat de Mis begonst.

SIBALDEBUREN.

De Sibaldeburen word een Paardemarkt Sibaldebu-
gehouden op den Zondag van Christus Hemel-ren.
vaart.

GRYPSKERKE.

Grypskerke / in de Bulle van Paus Pius Grypsker-
ook Engewert genaamd // is een doorp onder ke.
Langewolde ; hebbende een fraaye kerk / en
moope huysen. Onder anderen zijn 'er twee
sloten van de Klanten : waar van het rene / dat
dichtst aan de kerk staat / uytterlyk het
oudste schijnt. Op de kerkdeur staat noch
tegenwoordig de naam van den Stichter der
kerke te leezen.

VISVLIE T.

Dit doorp / ook onder Langewolde behoort Visvliet.
rende / is gelegen aan de Latwers ; en gelijkt waar gele-
wel / volgens het zeggen van Emmius , naar gen.
een stad. De Jaarmarkt valt 'er op den eer-
sten Mey ; zijnde den dag van de H. H. Phi-
lippus

lippus en Jacobus: waar uyt men by gebrek van andere bewijsstukken gissen mag dat de kerk van dit dorp op den naam van die H. H. Apostelen is ingewijdt geweest.

NOORTHORN en ZUITHORN.

Kerk van
Northorn
en Zuit-
horn.

Northorn is een treffelijk dorp / dat ook naar een stad gelijkt. Dicht by Northorn is Zuithorn gelegen; en is hoor beide die dorpen eene kerk met een spitzen toren op een hoogte gebouwt: waar over de Abten van Adelwert het recht van Patroonschap plagten te hebben.

A A N T E K E N I N G.

Te Northorn, indien ik den Kronijkschrijver van Windeshem wel verstaë, heeft ook een klooster van Reguliere Kanonniken gestaan. Zijne woorden, dewelke beneden onder Ezensklooster bygebragt worden, luiden aldus: *Cujus legatio anno Domini vigesimo Patri Henrico Loeder in Northorn, Priori a Capitulo fuit commissa.* Dit kan geen goeden zin hebben; ten zy dat 'er de *comma* achter Northorn uytgelaaten word; of dat men een *comma* achter Loeder en ook achter Priori stelt. Dan is de zin dat het Gezantschap opgedragen wierd aan H. Loeder, Prior te Northorn: en, dewijl hy door de Reguliere Kanonniken van Windeshem gebruykt wierd om een nieuwe volkplanting van Reguliere Kanonniken in 't klooster van Ezen te brengen; en dat de Prior van Thabor, dat zekerlijk een klooster van Reguliere Kanonniken was, zijn Amptgenoot word genoemd, is dat klooster van Northorn zekerlijk ook zoo een klooster geweest.

DE HUMSTERLANDERS.

De vette en vruchtbaare landeryen / aan den boezem van den vloed Musing gelegen /
woog

worden door de Schrijvers der Abde van Werum Hugemersch en Hugemerke / en van * Altfordus Hugmerti genoemd. Tegentwoordig is Humsterland zoo groot niet; en wordt onder een en 't zelfde quartier met Middagsterdeel gerekent.

Hier is wel eer / volgens de getuigenis van Emmius, een Proostdy of een klooster onder en Proost staande geweest. Doch die is door 't overstromende zewater weggespoelt.

A A N T E K E N I N G.

De Heer *Alting*, van den vloed *Unsing* ^a spreekende, schijnt ten eersten aanzien niet qualijk te bewijzen dat hy al gekent en vermeldt is geweest van *Tacitus*: en dat in de plaatze van *Visurgis*, by den zelve ^b Schrijver, gelezen moet worden *Unsingis*. De zaak is aldus gelegen. *Cæsar Germanicus*, zullende een togt tegen de Cherusken die over de Wezer woonden onderneemen, had al het leger by malkeer doen komen aan de Eems. Van de togt wedergekeert, en aan de Eems met al het leger aangekomen, deed hy een gedeelte van 't zelve leger te voet naar den Rhijn trekken; doch vier legioenen zoude hy zelf met de vloot overvoeren. Maar omdat hy de eerste reize met die vier legioenen nauwelijks over de Watten had konnen koomen, en de scheepen door zoo een zwaare vracht te diep gegaan hadden; deed hy twee legioenen onder 't geleide van *P. Vitellius* te land gaan. Met de twee andere legioenen zoude hy ondertusschen over de Watten zeilen, en dan de eerstgemelde twee legioenen inneemen. Maar als die twee legioenen van *Vitellius* op weg en aan 't gaan waren, begonst het uyt het Noorden zoo geweldig te stormen, en de Oceaan door de onstuimigheid van den wind zoodanig op te zwellen, dat de wegen onder liepen. Het water wies zoodanig aan, dat men geen diepte of ondiepte

* In Vita Ludgeri cap. 4.

^a Part. 1.

^b Annal. lib. 1. cap. 70.

onderkennen kost: de krijgsbenden raakten in verwarring; het krijgsvolk tot de borst jae tot den mond toe in het water. Na veel sukkelens quamen ze op de hoogten; daar ze onder den blauwen hemel, zoo nat als ze waren, en zonder eenig huysgereedschap, vernachten moesten. By 't opkomen van den dag kreegen ze het land weder tot hunnen dienst; zijnde het zeewater weder te rug geweeken.

Dan volgt 'er by *Tacitus* dat ze eindelijk aan de *Wezer* (*Visurgis*) aangekomen zijn. Zoo staat 'er althans in alle de drukken van *Tacitus*; en ook in 't Vatikaansche handschrift, 't eenigste dat 'er van de vijf eerste Jaarboeken van *Tacitus* gevonden word. Maar, zegt de Heer *Alting*, waar komt de *Wezer* hier te pas? En hy schijnt gelijk te hebben. Zy quamen van de Cherusken te rug, en zouden weder naar hunne legerplaatzen, dat is naar den Rijnkant, keeren.

Sommigen, ziende dat het hier haperde, hebben de *Wezer* verandert in den *Rhijn*: dat is een verbetering, die zoo erg of noch erger is als de fout zelf. Dan zouden de gemelde twee regimenten, die noch zoo veel tegenspoeds uytgestaan hadden, den ganschen weg tusschen de Eems en den Rhijn op eenen dag te voet afgeleit hebben. En dat zoude de vloot zoo wel gedaan hebben ter zee, als de regimenten te land. En, zoo men dat al tegen alle reden en schijn van reden liet doorschieten, wat behoefden de regimenten, als ze aan den Rhijn gekomen waren, weder ingescheept te worden? Vorder moesten ze niet zijn; daar was hunne legerplaats.

Lipsius, ziende dat 'er voor *Visurgis* (de *Wezer*) niet te pleiten viel, wil *Visurgis* verandert hebben in *Vidrus*: en neemt dan *Vidrus* voor de Vecht in Overijssel. Maar dat voldoet den Heer *Alting* niet. De meergemelde regimenten, met hun huysgereedschap beladen, zouden den weg tusschen de Eems en de Vecht evenwel in geen drie dagen afgeleit hebben.

Zoo schijnt het dan zeer wel geraden dat 'er voor *Visurgis* moet geleezen worden *Unsingis*, in de Nederlandsche taal *Hunse* of *Hunsing* genaamd: welke vloed de benaming ook aan *Hunesgo* of *Hunsingo* geeft,

geeft, en zijne wateren langs Groningerdiep in den Oëaan looft. Dit staat by den Heer *Alting* zoo vast, dat hy het voor een zekere en onbetwistbaare waarheit opgeeven durft; en ik wil gaarne bekennen dat ik hem geen ongelijk zoude durven geeven. Dan is alles kant en klaar; alle zwaarigheid opgeruimd; en niets in de weeg dat den Leezer omtrent de gemelde plaats van *Tacitus* belemmeren kan. Ik spreek des te vrymoediger; om dat *c Cellarius*, die beroemde en geleerde Weereldbeschrijver, zijn zegel ook aan de gemelde verbeteringe van den Heer *Alting* hangt.

Doch de Heer *Gerhardus d Outhof* is met die veranderinge van *visurgis* in *Unsingis* gansch niet gediend. Hy meent dat *Germanicus* dan uyt de weeg zoude gezelt hebben: welke opmerking de *c* Heer *Alting* al voorgekomen had, met te zeggen dat de schepen hier een zeer veilige rede hadden: die daar benevens ook toont dat hier van tijd tot tijd allerhande scheepstuig gevonden word. De Heer *Oudthof* wil ook de woorden van *Tacitus*, volgens den Heer *Alting*, geen geweld aangedaan hebben. Hy meent dat men geen een exemplaar van *Tacitus* aanwijzen zal; daar de naam *Unsingis* gevonden word. Maar die opwerping had de Heer *f* *Alting* ook eenigzins voorgekomen: zeggende dat 'er maar een enkeld handschrift van 't begin van *Tacitus* Jaarboeken gevonden word. Wat de verscheide drukken van *Tacitus* belangt; de tweede, en derde, en alle de volgende drukken, zijn altemaal naar den eersten druk geregelt: dewijl de uytgeeevers geen handschriften hadden, om 'er eenige veranderingen in te maken. Zoo moeten dan alle die drukken slechts voor eenen druk aangezien worden; en hunne getuigenis, om zoo te spreken, kan maar voor eene enkele getuigenisse verstreken. Wat de handschriften belangt; daar is 'er maar een, te weeten dat van 't Vatikaan; daar de gemelde plaats van *Tacitus* gevonden word: en de Heer *Alting* gelooft dat men in dat schrift, indien het nauwkeurig nagezien wierd, *Unsingis* zouw geschreeven vinden. In al-

c In German. lib. 2. cap. 5.

d Van de Watervloeden, pag 359.

e Part. 1. ad vocem Amisæ Statio.

f Ibid. v. *Unsing*.

len gevalle, 't zoude ook maar voor eenen getuige kunnen verstreken: en hoe dikwils gebeurt het niet dat men, om goede redenen, iets in de handschriften veranderen moet?

O L D E N H O V E.
 en
 N Y E N H O V E.

Oldenhove
 en Nyen-
 hove, enz.

Deze twee dorpen staan insgelijks in de Bulle van Pius IV vermeld. Op de kerck van Oldenhobe staat een outwerwetsche toren; te weeten dik en stomp. In dit doorp staat ook het adellijke slot Rippenda.

In * eenen brief van Viglius aan Erasmus, van 't jaar 1533, staat te leezen dat de sekte der Herdoopers / hier onstreeks / en in gansch Groningerland / geweldig booztgelooopen was; en dat een slecht en ongestudeerd persoon / die men daar geloofde dat de gabe der tongen van Godt ontfangen had / zich booz den Messias uytgaf.

Deken te
 Oldenho-
 ve.

Uyt een anderen brief van Viglius, in 't zelfde jaar geschreeven / zoude ik besluiten dat Oldenhobe de zetel is geweest van een Proost of Deken. De brief is geschreeven aan de Kommissarissen van Groninger Driesland; te weeten aan die van Baslo / Oldenhobe / Leens / Usquart / Loppersum / en Fermesum: daar men dan ziet dat de Proost van Oldenhobe benebens de andere Proosten opgetelt word.

* Zie het Latijnsche werk, in de Byvoegzels op Vriesland.
 † Het ampt van Kommissaris wierd in dien tijd dikwils opgedragen aan de Pastoors en Dekens. Zoo is Gellius van Illt, volgens Suffridus Petri de Script. Fris. Dec. 15. §. 10. tot Pastoor en Kommissaris van Baslo aangestelt.

In den volgenden brief worden zy vermaant om die godlooze sekte te verbolgen; en boozde kerkelijke tucht / die verballen was / te zorgen.

Erwaardige Heer Kommissaris : wanneer ik de laatstemaal schreef , dagt ik niet dat ik , daar ik ul. onbekend ben , noch eens zoude moeten schrijven. Ik vertrouwde in den Heere dat dit onweder der Wederdoopers haast gestilt zoude zijn , en onze kerk aldus weder tot rust zoude koomen. Ook vertrouwde ik dat ik de vryheit zoude gehad hebben om tegen dit Paaschfeest , tot volbrenging van mijnen pligt , by ul. te koomen ; en de kerkelijke rechtsmagt en vryheit naar mijn vermogen te handhaven en voort te zetten. Maar het schijnt dat de Engel der duisternissen , nu dat hy eens uytge-
laaten is , niet eerder wil rusten voor dat hy de Uytverkorenen onder zijne magt hebben ; en de godvruchtige zielen zelf , door het verbreiden van veelerhande gevoelens , tot twijfeling en zelfs tot dooling gebragt zal hebben. Ja wy hebben door 't gerucht verstaan dat hy ook getracht heeft om zijn vergift , en het zaad van tweedragt en dolingen in uwe kerk te verspreiden : en dat hy daar mede noch niet volkoment-
lijk ophoudt : 't welk ons smertelijker om te hooren is geweest als ik zeggen kan. Doch wy stellen geen geringe hoop op uwe wakkerheit , en op die van uwe wereldlijke Overigheden : betrouwende dat gyluiden gezament-
lijk toezien zult , dat de openbaare en burgerlijke Landsregeering niet te gelijk met den Godsdienst omgekeert worde : dewijl de sekte der Wederdoopers beide die zaaken sedert lan-
gen

gen tijd door verscheide listigheden zoekt uyt te werken. 't Welk zoo verre gaat dat schier alle de Vorsten van Duytsland, dat voorneemen eindelijk gemerkt hebbende, zich gezamentlijk beraaden en malkander onderlinge hulp belooft hebben, om deze sekte uyt te roeyen. Met dat inzicht zijn ook alle de Vorsten van Duytsland tegen den eersten zondag nae Paaschen te Worms op een algemeenen Rijksdag beschreeven. En dewijl de Hoogwaardigste en Doorluchtigste Bisschop van Munster my om zekere redenen belast heeft, met de andere Gezanten derwaarts te gaan; zoo ben ik wederom genootzaakt, uluiden door dezen brief te bidden dat gy mijne nootzakelijke afwezenheit ten beste wilt neemen; en dat gy de pligten van het Rechtsgebied, dat u opgedragen is, met uwe gewoonlijke vlijtigheid blijft behertigen. Laat het u toch niet verdrieten deezen last, die ik wel weet dat u in deze omstandigheid van tijden ten uysterste moeyelijk is, noch een korten tijd waar te neemen; want onze Doorluchtigste Heer heeft vastelijk besloren dat my hy tegen den aanstaanden zomer derwaart zal zenden. Ondertusschen hoop ik dat gyl. een gelukkigen uytslag van die langduurige belegering zult zien. Als dat beleg wel uytgevallen zal zijn; zal alles, indien 't den Heere belieft, met meerder gezag en vrucht kunnen beraamt en vastgesteld worden; 't welk voor de algemeene vrede en de eendragtigheid van den Godsdienst zal dienstig zijn; 't zy omtrent het herstellen van de rechtsmagt; 't zy omtrent het verbeteren van de Kanonijke kerkucht, die nu doorgaans aan 't vervallen is. Weet dan, Heer Kommissaris, dat u door de

zen brief verlenging van uwe *Kommissi* gegeven word tot onze overkomst toe. Wy zoeken ook en bidden, dat het u niet verveele, deze uwe *Kommissi* waar te neemen; en het ampt, dat u aanbevolen is, met alle mogelijke zorgvuldigheid te bekleeden en uyt te voeren. De goede en groote Heer *Christus* geeve u een lang en gezond leven.

Gegeeven te Dulmen, in 't jaar 1535. op saterdag voor Palmen Zondag.

Wy hebben eveneens aan onze andere *Kommissarissen* geschreeven: ook hebben wy, tot oir-konde van het bovenstaande, den tegenwoordigen brief met het zegel van ons *Officiaalschap* bezegelt: en met onze eige hand ondertekent.

Het getal der *Katolijken* / zoo hier als in de nabuurige streekt / is tegentwoozdig zeer klein. De weinigen / die 'er noch zijn / of die 'er van elders aankoomen / worden geholpen dooz een van de *Groninger Pnesters*; die nu hier / dan daar / de herkdiensten verricht.

E S I N G A.

Hier heeft eertijds het klooster van *Efen* Nonne-klooster te Ezinge word aan de Reguliere Kanonnicken te bewoonen gegeven. gestaan / aldus naar *Ezinge* genoemd; maar dooz de wandeling onder den naam van *Ma-rtaaskamp* bekend. Het wierd allereerst dooz *Benediktynner Nonnen* bewoant: maar is ontrent het jaar 1444, om het ongebonden le-den der *Nonnen* / aan *Reguliere Kanonnicken* in eigendom overgegeven: 't welk de *Kronijk* van * *Windeshem* met deeze woorden verhaalt.

* Lib. I. cap. 42.

Het klooster van de H. Maagd *Maria* te Ezinge, in de quartieren van Oostvriesland, onder 't Bisdum van Bremen, is uyt kracht van de eerste stichting een (1) Nonneklooster geweest van de zwarte Order van S. *Benediktus*: welke Nonnen door haar (2) ongebonden leven, en het verzuym van de kloostertucht, tot een groot gebrek in geestelijke en tijdelijke zaken, gelijk ze wel verdient hadden, vervallen zijn. Hierom heeft zeker Edelman van die gewesten, zijnde een Kapiteyn, met naam *Wilbodus*, die by een iegelijk ter goeder naam en faam stond, aan ons eerwaardig Kapittel brieven geschreeven dat het zich toch gewaardigen zouw het gemelde klooster, met alles wat 'er toe behoorde, in bezit te neemen; en 'er broeders van hunne order te plaatzen. Want de weinige vrouwtjes, die 'er noch overig waren, zijnde een deel oude Nonnen, zoude hy zelf met het overleg van de Vaders op een andere nabuurige plaats by malkander zetten; daar hy haar met een luttel levensmiddelen zeer ligtelijk te vrede zoude stellen. Daar op is het Gezantschap naar die plaats door het Kapittel, in het jaar twintig, (3) opgedragen aan Pater *Hendrik Loeder*, Prior te Northorn. Deze Prior, brandende van yver om zielen voor Godt te winnen, heeft zich op de reis begeeven; en vondt daar een ruyme plaats, die groot genoeg was voor een getal Broederen, dewelken genegen zouden zijn Godt aldaar te dienen. Na dat hy dan alles omtrent het onderhoud der Nonnen beschikt had; heeft hy de zaak aan 't Kapittel voorgedragen. Het Kapittel heeft hem, en zijnen makker den Prior van Thabor, volle magt gegeven om alles omtrent het gemelde klooster

klooster te beschikken, te doen, en te bestellen, 't geen hy tot deszelfs volkome hervorming noodig zoude achten, enz. (4).

De eerste Oberste van dit Regulieren Konvent is geweest Arnoldus Kreveldius, die voor een Heilig en deugdzaam man gehouden wierd.

Dit klooster, zegt Lindeborn in zijne * Historie van Deventer / 't welk nu door de Onkatholijken gansch verwoest en uytgeroeit is, was door de Bulle van Pius IV, van den 7 Augusti 1561, aan de Kathedrale kerk van Groningen en aan de tafel des Kapittels toege-eigent geweest.

A A N T E K E N I N G E N.

1 Van dit klooster, en van het inroepen der Reguliere Kanonniken, maakt *Emmius* a ook gewag: met dit onderscheid evenwel, dat hy het voor een Mans klooster schijnt aan te zien. Hy schrijft dat de Benediktynen Leekebroeders (*Benedictini Monachi Operarii*) te Norden verplaatst zijn; en dat het klooster van Ezen aan de Reguliere Kanonniken ingeruimt is. Hy spreekt zekerlijk van 't zelfde klooster; want hy zegt ook, gelijk onze Schrijver zegt, dat *Arnoldus Crevelius* de eerste Prior van de Reguliere Kanonniken is geweest. Maar de Kronijkschrijver van Windeshem, door onzen Schrijver aangehaald, heeft het zekerlijk best van allen geweeten. Voeg hier by dat in de lijst van de kloosters die te Groningen en in Groningerland gestaan hebben, en die van *Ubbo* b *Emmius* zelf opgegeeven word, duidelijk aangetekent staat dat Ezingen een Nonneklooster van S. *Benedictus* Order was. Dat klooster zal in die lijst van *Emmius* zoo wel als in die van *Ant. Matthens*, aldus genoemd zijn geweest, om dat het

a Notit. Germ. part. 2, pag. 11.

b Even voor 't jaar 1444.

c Achter zijn Groninga, enz.

d Analekt. tom 6. pag. 84.

te *Ezinge* stond: 't welk daar uyt schijnt te blijken, dat 'er geen ander klooster is geweest, daar de naam van *Eefinge* op passen kan.

Maar, die aanmerking daar gelaaten, de getuigenis van den gemelden Kronijkfchrijver neemt alle twijfeling weg.

Evenwel kan het zeggen van *Ubbo Emmius* zijne waarheit ook hebben, maar dan zoude hy niet genoeg zeggen. Ik meen dat 'er ook *Leekebroeders* of *Konversen* gewoont kunnen hebben, om het werk te doen: 't welk met de volgende aanmerkinge zeer over een zoude koomen. Maar de *Leekebroeders* zijn niet alleen verzonden: de Nonnen zelf, gelijk in de gemelde Kronijk uytdukkelijk staat, hebben ook voor de *Reguliere Kanonnikken* moeten opstaan.

2. Zoo zal het dan weinig geholpen hebben dat *Gregorius XII*, in 't tweede jaar van zijn Pausdom, dat is in 't jaar 1408, den Monnik *Aylardus Focconis* tot *Bezigtiger* over alle de *Benediktyner* kloosters van *Vriesland* aangestelt heeft; met magt en bevel om den staat van alle die kloosters op te neemen; en alles, wat 'er hervormt, verbetert, en gestraft moest worden, te hervormen, te verbeteren, en te straffen; dewijl de *Bulle* verscheide omstandigheden raakende die kloosters behelst, en den *Leezer* opening van veele zaaken geven kan; zal ik de moeite nemen van dezelve 't zijnen dienste uyt *Theodoricus de Niem* op te geven en te vertaalen.

* *Bulle van Mijnheer den Paus Gregorius over den staat en de gesteltenissen der Religieuzen van S. Benedictus Order in Vriesland.*

GREGORIUS enz. wenscht zijnen beminden zoone, *Aylardus Focconis* (*Foccoos zoon*) geweest *Abt* over de kloosters van de *H. H. Petrus en Paulus* te *Veltwerde*, van *S. Benedictus Order*, onder 't *Bisdom* van *Manster*, alle heil en zegen. De zorg

d In *Labyrintho*, &c. cap. 24.

* Dit is de tytel, dien *Theodoricus de Niem* voor de *Bulle* stele,

der regeeringe, die wy aanvaart hebben, vermaant ons, en ons Pausselijk gezag wekt ons op, om voor den welstand van de religieuze plaatsen en personen te waaken: gelijk wy ook gaarne hunne nootdrastigheden te gemoet koomen, hunne schade tegengaan, en hunne voordeelen behartigen: op dat men, terwijl dat zy onder de volheit van de Apostolische gunst en genade rusten, des te gemakkelijker heilzame vruchten en loffelijke voorbeelden uyt (hun gedrag) zouw kunnen trekken. van gelijken zijn wy bezorgd om tot vermeerdering van den Goddelijken lof, en tot beter bevordering van de zaligheid der menschen, de doornen en distelen van de quaaddoenders uyt te roeyen; in hunne plaatze godvruchtige plantzonen te zetten; en de vruchten aldus beter voort te queeken. Ons is ter ooren gekoomen dat 'er in de oorden van Vriesland twee en twintig kloosters van *S. Benedictus* Order staan, die ten deele onder het Bisdom van Bremen, ten deele onder dat van Munster en van Utrecht behooren: in welke kloosters van ouds, te weeten als ze eerst gesticht waren, en noch langen tijd daar na, alleenlijk Nonnen van de gemelde Order plagten te woonen. Maar by verloop van tijden is 't gebeurt dat 'er ook Manspersonen van dezelfde Professi by de Nonnen van de gemelde kloosters, op wat wyze dat het dan zy, in groot getal gewoont hebben; gelijk zy daar noch tegenwoordig woonen: zoodanig dat tegenwoordig elf van die kloosters geregeert worden door Abten, twee door Priors, en negen door *f* Paters. In welke kloosters alle godsdienstigheid, mitsgaders de onderhouding van den regel, en de vreeze Gods, schier gansch en al te niet gegaan is; de onkuisheit en bedorvendheit des vleeschs tusschen de gemelde Manspersonen en Nonnen, en veele andere zonden, ongeregeldheden, en fouten, die 't schande zoude zijn te noemen, overal de overhand geno-

f Voor Paters staat in 't Latijn *Papatum*: dat geen goeden zin kan maaken: Aan de kant staat aangeteekent, forte, *Patres*; misschien Paters of Vaders.

men hebben; en 'er van dag tot dag noch meer aangroeyen, en in haar volle kracht zijn.

Want 't is zoo gelegen dat de Monnikken, de Leekebroeders, en de gemelde Nonnen, in de voornoemde kloosters by malkander wonen: ja dat in sommige van die kloosters, dewelke hunne Prelaaten verlooren hebben, in de plaatze van die afgestorvene Prelaaten, dikwils menschen van den weereldschen staat en 't weereldsch leven aangemen worden; dewelke, als ze in de weereld waren, een onkuys leven geleid hadden. Zulke menschen, die in de kloosterlijke regels van de gemelde Order gansch onkundig zijn, steeken zich in de regeering van die kloosters zonder 't gezag en de toestemminge van den Apostolischen Stoel: zoo dat zy daar ook met eene groote roekeloosheit zich zelve den tytel van Prelaat aanmatigen. En daar zy uyt den weereldschen staat genomen zijn, zoo is het dat ze hunne byzitten of boelen, die ze in de weereld plagten te houden, en daar by de kinderen, die ze met die boelen gewonnen hadden, ook in de kloosters brengen; en die kinderen daar opentlijk houden en opvoeden, even gelijk ze in de weereld gedaan hadden. En zy ontzien zich niet, zonder over zoo een gruwel daad boete gepleegt te hebben, de Mis te doen, en andere kerkdiensten te verrichten.

En wat de Nonnen belangt; die gaan zoo dikwils als 't haar gelegen komt buiten haare kloosters; om daar weereldsche gastmaalen by te wonen, en haare vrienden en bekenden te bezoeken; en komen dan weder in haare kloosters: 't welk daar door geschiedt, om dat ze niet in een altyddurende en behoorlijke opsluitinge gehouden worden.

Maar voor al, 't geen ook te verfoeyen is, gaan ze in den Oegstijd met de Leekebroederen uyt haare kloosters, om het koorn en 't hooy in te zamelen: wanneer zy, zoo lang als de Oegst duurt, veele dagen op de velden, en in de beemden en weiden, onnuttelijk en op een oncerbaare wyze doorbrengen.

Hier komt by, dat veele van die Nonnen met
haare

haare Prelaaten, en met de Monnikken en *Konversen*, hoereeren, en in de gemelde kloosters verscheidene zoonen en dochters baaren; die ze by gemelde Prelaaten, Monnikken, en Lekebroeders, op een hoerachtige en heiligsehendige wyze, gewonnen hadden. Dan maaken ze, en bestellen 't somwylen zoo, dat zulke zoonen tot Monnikken van die kloosters aangenomen worden; en de dochters tot Nonnen. En, 't geen deerlijk is, sommigen van die Nonnen, alle moederlijke liefde vergeetende, en 't eene quaad op het ander stapelende, brengen haare vrucht somwylen om 't leven, of dooden haare kinderen zoo ras als ze gebooren zijn; en pleegen tegen dezelve zeer groote wreedheden: hebbende alle vreeze Gods ter zyde gestelt. Zoodanig dat zulke Nonnen, die diergelijke dingen bedrijven, indien ze weerdlijke perfoonen waren, voor haare onmenschelike schelmstukken, volgens de weerdlijke wetten, tot eene zeer wreede dood zouden verweezen worden.

Daarenboven, schier alle Nonnen, als of ieder de dienst-maagd of huysvrouw van iemand der gemelde Monnikken of Lekebroederen ware, maaken de bedden van gemelde Monnikken en Lekebroeders; wasschen hunne hoofden en klederen; kooken voor hen lekkere spijs: en brengen zeer dikwils met dezelve Monnikken en Lekebroederen gansche dagen en nachten in slemperyen en dronkenschappen over: waar door de onkuysheit en begeerlijkheit des vleeschs vieriger word, en geweldiger brandt.

Onder dezelve perfoonen gaan meer andere zeer zwaare en uytspoorige onordentlikheden om; ter oorzake dat de gemelde ongebondendheden doorgaans niet onderzocht worden, en dus ongestraft blijven. Want de Bisschoppen of Ordinarissen van die plaatzen zijn van een anderen landtaard en tale; en zijn misshien in hunne oorden en Bisdommen met andere zaken bezet of beezig: waar door het geschiedt dat ze hunnen pligt, van de gemelde kloosters te bezigtigen, in eigen perfoon niet waarneemen; en van ongeheuggelijken tijde niet waargenomen hebben: 't welk veele pnyke-

len der zielen, en meer andere groote gevaaren in die kloosters, en daar by veele verergernissen onder het volk van die gewesten veroorzaakt heeft, en noch dagelijks veroorzaakt. Dit is de reden ook dat veele Adelijke en eerbaare jonkvrouwen van dezelfde gewesten, dewelken uyt godvruchtigheid en om haare zielen aan Godt op te draagen gaarne het Religieus leven zouden aanneemen, en zich zelve door gelofte aan zoo een leven verbinden, om dat ze zoo veele vuiligheden en zoo veel quaads in die kloosters zien geschieden, in de weerdeld blijven: vreezende dat zy, indien ze zich aan 't kloosterlijke leven verbonden, eindelijk ook tot den val mogten koomen, en door de Prelaaten, Monnikken, en Konversen van de gemelde kloosters, bedorven worden.

Hierom is het dat wy, dewijl ons daar aan gelegen is, en die een groote zucht voor een ieders zaligheid hebben; willende deeze ziekte, zoo veel als de Allerhoogste verleenen zal, door bequaame middelen geneezen; en daar by begeerende dat de voornoemde kloosters, door het uytroeyen van diergelijke doornen en distelen, voortaan heilzaamelijk en gelukkiglijk bestiert worden; dat wy, zeggen wy, op uwe behendigheid en vroomigheid ten volle in den Heere betrouwende, u door den inhoud dezès voor den tijd van de vijf naastvolgende jaaren tot Bezigtiger over de gemelde kloosters aanstellen, en als zoodanig bemagtigen; behoudens in alles ons rechtsgebied, en dat van onze nazaten, de Roomsche Pausen. Wy geeven u dan volkome en volflage magt om eenmaal, meermaalen, en zoo dikwils als gy 't oorbaar zult oordeelen, (met den raad nochtans en ten overstaan van eenige Godvreezende perfoonen uyt dezelfde Order, in de inzettingen van hunne Order ervaren, en die gy zult goed vinden daar toe te verkiezen) het ampt van Bezigtiger in de voornoemde kloosters te werk te stellen; en omtrent den staat van de Prelaaten, Monnikken, Nonnen, en Lekebroeders voornoemd, mitsgaders omtrent het onderhouden van den regel in de gemelde kloosters, behoorlijk onderzoek te doen. Vorders,

om dezelve kloosters, zoo in de hoofden als in de leden, en zoo wel in geestelijke als weereldlijke zaken, te bezigtigen: en om 'er alles 't gene gy zien zult dat hervormt moet worden te hervormen; 't gene verbeterd moet worden te verbeteren; en 't gene gestraft moet worden te straffen: alles volgens de inzettingen van de gemelde Order, en de ordonnanzien der Pauzen: en wyders, om 'er uyt te roeyen, te planten; en mer zulke Prelaaten, Monnikken, Nonnen, en Lekebroeders, die mischien met Simony in 't klooster gekomen zijn, te *dispenseeren*: noch vorder, om een provinciaal Kapittel van gemelde Order, zoo meenigmaal als gy zulks goed zult vinden, in die gewesten te beroepen; en zoodanige ondeugende, onachtzame, of onnutte Prelaaten, volgens de hoedanigheitder ongeregeldheden die ze bedreeven hebben, zonder eenig geraas van 't gerecht, van hunne bedieningen tenemaal af te zetten; en anderen, die 'er nut en bequaam toe zijn, in hunne plaatzen aan te stellen. Eindelijk, om alles en ieder in 't byzonder te doen, te beschikken, en te bestellen; zoo als het in de provinciaale vergaderingen der gemelde Order, indien ze in die gewesten gehouden wierden, om het derde jaar volgens dezelve instellingen zouw kunnen en moeten gedaan worden. . . .

Het geen in de Bulle staat, dat Vriesland twee en twintig Benediktyner kloosters gehad zoude hebben, zal den Leezer waarschijnlijk vreemd voorkoomen: *Ant. Matthæus, Ukbo. Emmius, en C. Schotanus*, die de naamen van zulke kloosters opgeven, maaken het getal niet half zoo groot. Maar voor eerst dient hier aangemerkt dat de kloosters van Oostvriesland, of Vriesland over de Eems, onder dat getal waarschijnlijk ook begreepen zijn. Ten tweede, om dat die kloosters noch niet genoeg zouden helpen, zouw men die van Klein Vriesland of Noordholland daar kunnen byvoegen: en dan ten derde, noch zeggen dat de Paus de Bernardyner of Cisterci-kloosters onder de Benediktyner kloosters zal begreepen hebben; om dat de Bernardynen ook den Regel van *S. Benedictus* volgen.

3. In het jaar twintig, daar zijn beide de jaargetallen, van duizend en van vier honderd, achtergelaaten: en dit is wederom een bewijs van 't geen ik g aangetekent heb, dat die jaargetallen in oude brieven en boeken dikwils achtergelaaten worden: ook heeft onze Schrijver aangetekent dat hier het jaar 1420. moet verstaan worden.

Maar hy had pas te voore gezeyt dat het gemelde verzenden van de Nonnen, en het inroepen van de Reguliere Kanonniken, eerst is geschiedt in 't jaar 1444: en *Ubbo Emmius* stelt die verandering ook op het jaar 1443. Daar weet ik niet anders uyt te koomen, als dat het overleg al genomen zal zijn in 't jaar 1420, maar dat deze en geene opkoomende belzelen, of zwarigheden, de uytvoering zoo veele jaare vertraagt zullen hebben.

4. De Leezer zal in dit gansche werk, en ook in onze Aantekeningen, dikwils gevonden hebben dat de Monnikken en Nonnen, die weinig of niet op het kloosterlijk leven pasten, door hooger magt uyt hunne kloosters gezet wierden; en dat 'er doorgaans Monnikken van een andere Order, en sijnwijlen ook Reguliere Kanonniken, ontboden wierden om de plaatzen der verdreevene Monnikken of Nonnen in te neemen. Dat is doorgaans met goede reden geschiedt; en de meeste lezers zullen 't zoodanige Monnikken of Nonnen, die meer van optrekken zuypen en hoereeren als van bidden wisten, zekerlijk wel gunnen. Ook wil ik het geenzins tegenspreken: maar zal alleenlijk aanmerken dat 'er somtijds ook andere inzigten onder gespeelt kunnen hebben: dat het ook wel geschiedt is zonder partyen te hooren, 't geen niet altijd prijsfelijk is: en ten derde dat dat invoeren van een andere soort van Monnikken dikwils ook aan opspraak onderworpen is, als de zaak door Monnikken van dezelfde Order te helpen of te verbeteren was.

Hoe yverig dat zeker Heer van Egmond zich toonde om de Monnikken van Egmond te doen hervormen, maar hoe dat hy misschien ruym zoo zeer door een ouden haat tegen die Monnikken als door een godvruchtigen yver aangezet wierd; daar van heb ik

g In de Oudheden van Noordholland, enz.

reeds

reeds in de Aantekeningen op de Abdy van Egmond gesproken. Ik wil nu noch, om mijn zeggen te bewijzen, een voorbeeld opleveren. Het klooster van Laurisham of Lorsch, buiten Worms, was in de dertiende eeuw *h* tot een slegten staat, in 't geestelijke, vervallen. Dit was zekerlijk het eenigste niet, daar 't zoo ellendig toeging: maar dat van Laurisham had onder zijn gebied een goed getal Vasallen, dienstmannen, steden, kasteelen, dorpen, inkomsten, en vordere eigendommen: 't welk jaarlijks wel 100 duyzend guldens opbrengen kost. Die rijkdom liep misschien alzooveer in 't oog als de vervalle tucht. Althans *Siphridus*. Aartsbisschop van Ments, wierd gaande om het klooster te hervormen en beschikte de zaak zoodanig dat die goederen door Keizer *Frederik II* aan de Abdy van Laurisham ontnomen, en hem, of de kerke van Ments, in eigendom gegeven wierden. Ik wil 't zeer wel gelooven dat de Keizer door een goeden yver gedreeven wierd. De Artsbisschop kan ook wat goeds voor gehad hebben: maar alle die heerlijkheden, en zoo groote inkomsten, zullen ook naar alle schijn niet weinig geholpen hebben om zijnen yver op te wekken. Althans bragt hy by Paus *Gregorius IX*. te weeg dat de gifte des Keizers door Pausselijke goedkeuring bevestigd wierd: en wierd hem door den zelve Paus bevolen, de oude Monnikken, die van de Benediktyner Order waren, weg te jaagen; en eenige Bernardyner Monnikken in hunne plaats te roepen.

De Benediktyner Monnikken, zegt *Tritheimius*, zich bedroevende dat ze op zoo eene onrechtvaardige wijze door den Aartsbisschop verdreeven waren, zijn op zekeren nacht met de hulp van eenige vrienden weder in klooster gekomen: daar zy de Bernardyner Monnikken, die op geen onraad dagten, op 't lijf vallen, snyten en slaan; ja quetzen en geweldiger hand verdrijven. De Benediktyner Monnikken, als of alles nu gewonnen ware, blijven daar weder gerustig woonen: maar wierden wel haast door den Aartsbisschop voor de tweede reize verdreeven: die de Bernardyner Monnikken weder in 't bezit stelde.

De eersten waren de luiden niet, om het daar by

h Trit. Chronic. Hirsaug. pag. mihi 234.

te laten: spijt, verongelijking, voorgaande rijkdom en tegenwoordige armoede, opspraak, met een woord, alles dreefhen aan om weder een kans te waagen. In 't midden van den nacht, als de Bernardyner Monnikken de Mettens zongen, en nu voor geen onheil vreesden, koomen de Benediktyner Monnikken wederom aangestoooven: breeken het klooster op; vallen weder op de andere Monnikken; slaan 'er op dat het een jammer was; en doen ze met alle spoed weg vlugten: met verklaringe, indien ze het hart hadden van noch eens wederom te koomen, dat zy ze altemaal vermoorden zouden. Geen Bernardyner Monnik was naderhand zoo koen, dat hy op 't wederkeeren durfde denken: zoo dat de Abdy een ruimen tijd onbewoond bleef; want de Benediktyner Monnikken, na dat zy 't zoo grof gemaakt hadden, hadden 't hart ook niet van 'er te blijven. Eindelijk zijn 'er de Premonstreit-heeren ontboden, die de Abdy in bezit gehouden hebben.

De gemelde *Trithemius* sluyt zijn verhaal met deze woorden. Aldus is die edele Abdy van Laurisham, die weleer zoo vermaard en roemruchtig was, aan onze geheiligde Order entromen: . . . en haar opge gebied is zonder genoegzaame reden, gelijk veele luiden oordeelden, aan de kerk van Ments overgegeeven: daar men verscheide godsdienstige, voorzigtige, edele, en magtige mannen van onze Order had kunnen vinden; die de gemelde Abdy, zoo in 't geestelijke als weereldlijke, hervormt zouden hebben. Dat het toen, onder de Benediktyner Monnikken, aan geen bequaame mannen ontbrak, om andere bewijzen daar te laten, blijkt uyt zijne voorgemelde Kronijk van *Hirsaugen*: hoewel men ook bekennen moet dat het op veele plaatzen slegt genoeg gestelt was.

De Middagsters zijn aldus genaamd / om dat ze ten zuiden van Hunesgo woonen: in hun landschapje / dat zeer vruchtbaar is / en zertijds meerendeels onder den Abt van Aderwert hoorde / is gelegen.

D A M M E.

Damme / van ouds Appinga-damme / had die benaming volgens de gissing van Heer Oude naam van Damme. † Alting gekreegen van de Dammen die aan den mond van de Fibel opgeworpen waren / en van Appinga; 't welk toen een adelyk geslacht zal geweest zyn; maar nu uytgestorven of onbekend is. Men vindt het allereerst vermeld op jaar 1234: want Emo Abt van Wesrum / tot dat jaar gekomen / verhaalt dat de kerk van Damme in 't gemelde jaar door twee Preechers van 't Kapittel van Bzemen in den ban is gedaan. Menco, insgelijks Abt van Werum / van Appingadame spreekende / weet ons te zeggen dat het omtrent het jaar 1254. met een toren en een rond dak pzaalde.

Ook stond 'er een zeer groote kloosterkerk / buiten het begrip van 't klooster / doch zodanig dat ze bynae aan de westzyde van het klooster raakte: welk klooster de Kanonniken van S. Augustinus Ouder toe behoorde. In dit zelve klooster / dat door Emo gesticht was / plagten volgens het zeggen van Sibrandus Leo zeer veel Abten en kerk-obersten uyt gansch Fibelgo / Hunesgo / en Feiderland hunne Vergadering te houden.

Deze plaats was wel eer het hoofd van Fibelgo: ook hebben de Staaten van Fibelgo de oude gerechtigheden en keuren van Damme / die de ingezetenen van Damme hunne privilegien noemen / in 't jaar 1327. nae kerms in eene plechtige byeenkomst opgetelt en goedgekeurt. En weinige dagen daar nae /

† Cap. 7. S. 1.

zoo als Emmius schrijft / zijn dezelve gerechtigheden en heuren door alle de Driezen op een algemeenen Landdag bevestigd.

In 't jaar 1539. had Toutenburg de verdelging van Damme al by plegtelyk bonnis vastgesteld: tegenwoordig is het van alle eeraad ontbloot: en behoudt noch / zoo als het best kan / de gedaante van een stad doch zonder besten / en bynae zonder eenige boozrechten; dewelke doch niet grooter zijn als dorpsrechten.

A D E W E R T.

Adewert,
vermaard
dorp.

Adewert / een dorp van de Middagsters / is aldus genaamd naar Ade en Wert. Ade is noch tegenwoordig in de Driessche boerentaal ond te zeggen: Wert betekent een hoogte / die tegen de opzwellende zee opgeworpen is; en / als ze van de zeegolven omringt is / de gedaante van een epland vertoont. Dit dorp dat 1005 kleine schreeden van Groninge / op een zeer vruchtbaaren bodem / gelegen is; heeft langen tijd de kroon gespannen boven alle de dorpen die tusschen Groningen en de Eems / in 't Wester quartier / gelegen zijn: niet uyt hoofde van het dorp Adewert zelf: maar van een zeer treffelyke Abdij / van de Cisterci order / die onder 25 300 Nonnikken als Nonnekloosters van 't Groninger gebied in rijkdom en luister uytgemunt heeft. Deze Abdij / wiens opbouwing den vyfaen Junij 1192. begonnen is / had zoo een prachtige kerk / die met vier torens praalde / dat 'er tusschen de Labers en de Eems noit deftiger kerk gezien is geweest.

Het

Het is wonder dat 'er by Henriquez, Mar-
riquez, en de bozdere Historifchrijvers van de
Cifterci-orden / geen gewag van deze kerk ge-
vonden word. De Onkatolijke Schrijvers Befchrij-
ving van
de deftige
kerk. zelf hebben ons het maakzel van gemelde
kerk nauwkeurig befchreeven; 't welk wy al-
hier ook / met de eigene en zelffte woorden
van Ubbo † Emmius, befchrijven zullen.

Het werk, zegt hy, was begonnen onder
Wigboldus, den derden Abt; en is aangeleit en
voltrokken naar 't modél van de kerk te Klaar-
val; die daar voorhene door den *H. Bernardus*
opgetimmert was: zoo dat de zelfde maat in
alles (hoogte, wijde, langte) gevolgt wierd.
Alles wierd befchikt en gedaan door de kun-
ftigheid en het beleid van eenen uyt het ge-
nootschap der Monniken; zijnde een deftig
Bouwmeester, die met dat inzicht naar Klaar-
val gezonden was, om de maat en 't maakzel
van dat gebouw op te neemen. Daar door
heeft hy ook verdient, 't welk geen eenen
Monnik ja den Abt zelf niet toegestaan wierd,
dat hy na zijne dood eershalve binnen de kerk
zoude begraven worden.

't Gebouw was zekerlijk van een wondere
deftigheit; niet alleen om de grootte van de
kerk, maar ook om de kunftigheid en de fraay-
heit; hebbende een mooy en hoog verwulf-
zel; boven 't welke de kerk met een spits dak
gefloten was. Het gebouw fteunde op 18 groo-
te pylaaren; en was 50 fchreeden lang, en 25
breed. In 't midden van de lengte quam we-
derzijds noch een gebouw; 't welk de kerk zoo
veel te grooter maakte, en de gedaante van een
kruys deed hebben. In dit gebouw, dat van

† Lib. 11. ad ann. 1263.

de zelfde hoogte was, en in de lengte 25. in de breedte 24. schreeden had, waren wederom 8 zulke pylaaren als zoo even gemeldt zijn. Behalven de gemelde pylaaren was 'er aan beide de zyden eengoed getal halve pylaaren; om de hooge muuren, daar 't gewelfzel op steunde, te stutten.

Behalven 't Hoofd-outaar waren d'er elf kapellen met even veele outaaren.

Het Hoofd-outaar stond in 't binnenste vertrek van de kerk / 't welk de gedaante van een halben kring had : dat outaar was omringd van twaalf langachtige en ronde pylaartjes : deswelken upt eenen steen gehouwen zijnde / en twee aan twee staande / den rugge van dat binnenste vertrek slooten : zoodanig dat 'er een kleine tusschen-ruimte tusschen het outaar en de pylaartjes open bleef. Dat binnenste vertrek was van buiten wederom omringd van elf kapellen / van 't zelfde maakzel / die allemaal een outaar hadden. Van binnen was alles prachtiger als iemand gelooven zouw / en blonk van kostelijkheid.

Zy stond benevens een ouder kerk.

Deeze kerk was benevens een andere kerk / en op het zelfde pleyn / gebouwt : en deeze andere kerk / die zoo wel als de grootste noch in wezen is / plagt door de Monniken en de gansche buurte / eer dat de grootste ingewijdt was / gebuykt te worden.

Inwijding.

In 't jaar 1263. ten tijde van Gaiko den zebenden Abt van dit klooster / is de gemelde vermaarde kerk op eene plegtige wijze ingewijdt ; na dat 'er ruim twee-honderd Monniken 23 volle jaaren waren bezig geweest / om de kerk op te bouwen / en het werk voort te zetten.

Van de Abdij, enz.

Wat de Abdij belangt ; daar was zoo een groote ruimte met een sterken muur en met een

een grafs / als met beften / omringt / en met
zoo een groot getal van allerhande gebouwen
en tuinen bezet / dat het klooster naar
een stad geleek. Doeg hier by alle die rijk-
dommen / landeryen / gansche dorpen met
hunne kerken ; kapellen als kerken ; groote
en schoone hofsteden / en de magt om daar
regt te wijzen ; en gy zult u over de kracht
van den Godsdienst / en de mildtheit van de
boeren / met reden verwonderen.

Op eene * andere plaats zegt Emmius : Dit
klooster had het gebied over vijf dorpen ; en
was wegens zijne groote rijkdommen vermaard.
Ja 't is eindelijk zoo rijk en magtig geworden ;
dat aan 't zelve by een openbaar plakkaat ver-
bod is gedaan , van geen landeryen meer aan
te winnen.

Doch in 't jaar 1520. is hun het weerdich
rechtsgebied / mitsgaders het recht van Pa-
troonschap over Zuidhorn en Werum / by
uitspraak van goede mannen ontnomen. De
reden was † dat eenige Monnikken op S.
Bernaards dag / onder een gastmaal dat jaar-
lijks op dien dag gehouden wierd / twee Edel-
luiden bechtenderhand doodgesmeeten hadden.

Doorts heeft de tucht en de boekoeffening
in dit klooster van ouds zoodanig gebloeit ;
dat Goswinuus van Halen , Oberste van het
Fraterhuys te Groninge / aldus tot lof van
dit klooster ‡ schrijft : Ik heb Adewert voor
40 jaaren en langer gekent. Indien gy toen
naar een geleerd man gezocht had ; dien had
gy te Adewert gevonden , of anders in gansch
Vriesland niet. In dien tijd was Adewert niec

* De Agro & U. b. Groning.

† Lib. 50. pag. 786. ‡ In Epist. ad Alb. Hardenb.

zoo zeer een klooster, als een Akademi. Ook was 'er eertijds een Schole / daar de Studenten van gansch Driessland plagten besteedt te worden. Onder anderen was hier wel eer Schoolmeester geweest Richardus de Busto, een man van eene zeer groote geleerdheit: welke Richardus ook veele deffige schriften nagelaaten heeft; dewelke in de Abdy van Adewert plagten bewaart te worden. Als Meester Wessel naderhand zijn beste deed om gemelde boekery weder in goeden staat te brengen: maar de Abt Henricus, die hem de behulpzaamre hand geboden had / onduertuschen overleden was; wierd Wessel door eenige luiden in zijn voozmeemen belet.

De inkomsten van de Abdy aan het Bisdrom van Groninge toegewezen.

Volgens de Bulle van Pius I V, gelijk reeds verhaalt is / moest deze Abdy vernietigt / en de inkomsten aan het Groninger Bisdrom gegeven worden.

Hier ober / gelijk wy ook al verhaalt hebben / zijn zwaare krakeelen tusschen den Bisschop Johan Knyf en de gemelde Monnikken gesezen: en dit was de reden ook dat ze den Bisschop vooz een gierigaart uytmaakten. Dit duurde zoo lang tot dat het verschil door den voozigtigen raad der Driessche Prelaaten bygeleit / en het volgende verdrag met het goedvinden van den Roomschen Paus aangegaan wierd. Wy zullen den Verdragbries hier uyt een parlemente handschrift opgeeven; en daar in zien hoe dat 'er ook gezorgt is vooz de Bernardynner Monnikken van Winterne / die tot groote ongelegendheit gekomen waren:

IN den name der Allerh. en onverdeelde Drievuldigheid, den Vader, den Zoon, enden

H.

H. Geest. Allen en ieder, die dit openbaar afschrift zullen zien, leezen, en hooren leezen, moeten weten dat wy *Alexander Riarius*, by de genade van Godt en van den Apostoliffchen Stoel Patriarch van Alexandrye, † Kamerling van onzen Allerheiligsten Vader den Paus, en *Auditeur* van den Apostoliffche Kamer, ordinaris Rechter van 't Roomsche Hof, en daar by algemeen en volkomen uytvoerder van de vonnissen en strafvonnissen zoo in als buiten het Roomsche Hof geveld, mitsgaders van alle Pausselijke brieven, en Referendaris der beide bezegelingen van zijne Heiligheit, gehad, gezien, geleezen, gehouden, en met aandagt nagezien hebben zeker origineel smeekschrift, aan onzen Allerheiligsten Vader *Gregorius XIII* opgedragen, en met zijne Heiligheits eige hand ondertekend; verzoekende de bevestiging van 't akkoord en verdrag dat tusschen den Hoogwaardigsten Heer *Johan Knyf* Bisschop van Groninge, mitsgaders het Kapittel van Groninge aan de eene kant, en den Abt van Adewert of Grootanwert van de Cisterci-order, onder 't Bisdrom van Utrecht, aan de andere kant, aangegaan was; welk smeekschrift, zoo als het ten eersten aanzien bleek, gaaf en onbedorven was, zonder dat het (van vervalsching) verdagt konde zijn; en was te Rome by *S. Pieter* gedagtekent den 23 April, in 't vierde jaar van onzen Allerheiligsten Vader, *Gregorius XIII* voornoemd. Het luidde als volgt.

Allerheiligste Vader: uw voorzaat, Paus *Paulus IV*, door zwaarwigtige redenen die toen uytgedrukt wierden bewogen, en door de

† Ik let hier meer op den zin, als op de eige woorden.
Vertaaler.

godvruchtige beden van *Philips* den Katolijken Koning van Spanje aangezet, heeft overlang met den raad van zijne Broeders de Kardinaalen der H. R. Kerke, en volgens de volheit van zijne Apostoliffche magt, de kerk, de stad, en het Bisdom van Utrecht voor altijd afgescheiden en afgezondert van 't Aarts-stift van Keulen; onder 't welke dezelve als onder haar Aartsbisdom toen behoorden: gelijk als hy ook verscheide andere voortreffelijke steden van Nederduytsland, 't welk den gemelden *Philips* erfelijk toebehoorde, met alle haare grenscheiden, rechtsbannen, geestelikheden, volkeren, kloosteren, kerkelijke ampten, met of zonder last der zielen, en zoo wel weereldlijke als reguliere, en met haare vordere godvruchtige plaatzen, van haare Aartsstiften en haar Bisdom voor altijd afgescheiden en afgezondert heeft. Daar by heeft hy de stad Groninge, en de andere voornoemde steden die dus afgezondert waren, tot Biffchoppelijke steden, doch het Bisdom van Utrecht tot een Aartsbisdom opgerecht: en heeft de hoofdkerk van Groninge, *S. Maartens* kerk genaamd, en de vordere kerken van de andere voornoemde steden, tot Kathedrale kerken, voor evenveel Biffchoppen, die ieder zijne kerk regeeren zouden, opgerecht: ook heeft hy de Biffchoppelijke stad van Groningen, gelijk ook de andere kerken en steden voornoemd; zekere onderhoorige plaatzen, die door zijnen *Nuncius* dien hy derwaert zenden zouw bepaalt zouden worden, voor haare Stiften toegewezen. Noch heeft hy het Bisdom van Groninge, en meer andere toen uytgedrukte kerken, steden, en Bisdommen, aan de kerk van Utrecht voor

haar

haar Aarts-stift onderworpen. Dan heeft hy aan den gemelden Koning *Philips* en aan deszelfs nazaten, die 't zijner tijd de weereldlijke Heeren van dat land zouden zijn, voor altoos het recht toegeftaan om bequaame perfoonen, en die de vordere toen uytgedrukte hoedanigheden hadden, tot de kerk van Groninge en de vordere dus opgerechte kerken aan den Roomschen Paus te benoemen; en dat niet alleen van de eerste oprechtinge af: maar ook naderhand altijd, en zoo menigmaal als die kerken zouden openvallen; welke benoemde perfoonen dan door den Roomschen Paus, die het dan weezen zoude, op zoodanige benoeming als Bifchoppen zouden bevestigt worden.

Naderhand heeft uw Voorzaat zaliger gedageniffe, *Pius IV*, willende aan de Bifchoppelijke tafel van Groninge een bequaame Bruidfchat bezorgen, in het klooster Adewert of Grootanwert, van de Cifterci-order, van ouds onder 't Bifdom van Utrecht nu onder dat van Groninge behoorende (wiens inkomsten, zoo als uw voorzaat *Pius IV* verftaan had, jaarlijks niet meer bedroegen als drie duizend goude dukaaten kamergeld) van toen gelijk van nu af, en van nu gelijk van toen af, tegen dat het door afstand, of door de dood, zelfs uyt hoofde van verwiffeling, van afstand, van verbeuring van den eigen Abt, of van den Kommandataris, of op wat andere wijze dat het zy, alwaar 't zelfs by den Roomschen Stoel, zoude openvallen; hy heeft, zeg ik, in 't klooster Adewert den naam, den tijtel, en de benaming van Abt uyt eige beweginge voor altoos afgefchaft en vernietigt; en de waardig-

heit van Abt, met alle hare vruchten, renten, inkomsten, profyten, uytmuntendheden, voorrechten, overigheden, rechtsbannen, bedieningen, gerechtigheden, en vorder toebehooren, aan de voorgeselde Bisschoppelijke tafel van Groninge toegevoegt en toege-eigent; zoo als in de brieven van gemelde Voorzaaten, die daar over gemaakt zijn, breeder uytgedrukt staat. Naderhand zijn uwe onderdanige smeekers *Arnoldus Landt*, Abt van 't gemelde klooster, en het Konvent zelf, van het bovenstaande onderrecht zijnde, op dat de gemelde afschaffing, vernietiging, en toe-eigening, haare uytwerking niet zouden hebben, met de hulpe en de tusschenkomst van uwe smeekers de Abten van Klaarkamp, Geertskenskloosters, Munterne (anders de Grijze-Monnikken) die het ampt van ordinarijse Bezoekers over het voornoemde klooster van Adewert bekleeden, na verscheide beraadingsen, die zy met uwe Heiligheits zeer oortmoedigen dienaar *Johan Bisschop* van Groningen, en met den *Deken* en het *Kapittel* aldaar, zoo voor zich zelve als voor hunne nazaaten, over de Bisschoppelijke tafel dikwils en zeer rijpelijk gehouden hebben, uyt inzicht van de vrede, en om zoo wel voor haare eige rust als voor die van hunne wederzijdsche nazaaten te zorgen, en vorders door meer andere redenen en oorzaaken aangepord, (onder het goedvinden nochtan van uwe Heiligheit, van den Apostolischen Stoel, en van den gemelden Koning *Philips*, die het recht om iemand tot het Groninger Bisdome aan den Roomschen Paus te benoemen door een Apostolisch privilegi heeft, maar anders of op een andere wijze niet) tot het onderschreven akkoord

koord en verdrag gekomen: te weeten, dat de Biffchop, mitfgaders de Deken en het Kapittel van Groninge voornoemd, zoo voor zich zelve als voor hunne nazaaten, gewillig en met hun vryen wille (behoudens nochtans de onderftaande voorwaarden, maar anders of op een andere wijze niet) in de handen van uwe Heiligheit, of van iemand anders die daar toe gemagtigt zal zijn, ten voordeele van den Abt en het Konvent van Adewert of Grootenwart voornoemd, zouden aftappen en aftand doen van het gansche en geheele recht, en alle voordeel, dat hun of hunne tafel uyt hoofde van de voorgemelde toevoeging en toe-eigening, hoedanigen op wat wijze dat het zy, tegenwoordig toekoomt, of na deezen eenigerwijze toekoomen mogt. En dat zy gehouden zullen zijn, wanneer en zoo dikwils als zy door den gemelden Abt van Adewert die het dan zijn zal daar toe verzocht en vermaant zullen worden, aan de gemelde vernietiging, intrekkinge en affchaffing, in alles en ten volle als of ze nooit verleent of geschiedt waren, hunne toestemming en bewilliging voor den Apostoliffchen Stoel te geeven; en ten dien einde, wanneer en zoo verre als het noodig mogt zijn, een of meer akten van genoegzaame bemagtiging, die daar toe noodig en dienstig zullen zijn, in behoorlijke form, en met de behoorlijke, gewoone, en gebruykelijke bewoordingen werkelijk en zonder eenige draalinge aan den Abt en het Konvent voornoemd over te leveren. En op dat de Biffchop, de Deken, en het Kapittel voornoemd, of hunne nazaaten, door den gemelden aftand en aftapping niet al te zeer benadeelt mogen zijn, en de Biffchoppelijke tafel van

Gröninge daar uyt al te groote schade zoude lijden; zoo hebben de Abt en het Konvent voornoemd, zelfs met den uytdukkelijken raad en de volkome toestemminge van de gemelde Bezoekers, zoo voor zich zelve als voor hunne nazaaten, op de allerbeste form en wijze in tegendeel beloofd dat zy aanstonds, na dat ze de toestemming of goedkeuring van dit verdrag zullen verkreegen hebben, uyt de vaste goederen, landeryen, en bezittingen, die het gemelde klooster in vollen eigendom en gerechtelijk toebehooren, aan den voornoemden Bisschop van Gröninge (voor hem en voor zijne nazaaten) zoo groot een gedeelte werkelijk en metter daad zullen toeleggen, hem den eigendom daar van overgeeven, en als zijn eigen goed opdraagen, als genoeg zal zijn om de somme van de Bruidschat der Gröninger kerke, te weeten zes duyzend Brabandsche guldens, jaarlijks in geld-renten op te brengen: met dit beding nochtans, indien het na deezen ten eenigen tijde gebeuren mogt dat die goederen, landeryen, en bezittingen, die zy dus overgeeven zullen (door watervloeden, (1) uyt-hollingen, onvruchtbaarheden, of door eenige andere oorzaken, 't zy van dezelve of van een andere soort, en 't zy dat ze bedenkelijk of onbedenkelijk zijn, en reeds opgekomen zijn of noch staan op te koomen) eeniger wijze slechter wierden, of dat hun jaarlijksche prijs en waardy daalden; dat zy, mitsgaders de Abt en het Konvent op dien tijd zijnde, in zulk een gevalle en zod' meenigwerf als 'er ict diergelijks gebeurde, altijd en ten eeuwigen tijde zouden gehouden zijn, daar even zoo veel uyt de overige landeryen en bezittingen by te doen, als

wettiglijk blijken zouw dat 'er aan de volkome
 fomme van gemelde Bruydschat, dat is van 6000
 guldens, te kort mogt koomen. Voorts, op dat
 de staat van 't zelve klooster (Adewert) door eeni-
 ge vermeerdering van 't jaarlijksch inkomen des
 kloosters, met de toestemminge nochtans van
 Koning *Philips* en het believen van den Apos-
 tolistischen Stoel, eenigzins verbeterd worde;
 dat de goederen en inkomsten van 't klooster
 Minterna, anders de Grijze-Monnikken, van
 de zelve Order en ook onder 't Bisdom van
 Groninge gelegen, 't welk vry sobere inkom-
 sten heeft, en oorspronkelijk uyt het gemelde
 klooster van Adewert of Grootanwert afkom-
 stig is, zijnde op 't uysterste van Koning *Phi-*
lips gebied omtrent het Graaffschap van Emden
 gelegen, in de voorgaande jaaren afgebrand,
 en in zoodanigen staat gebleven, ja als verlaa-
 ten, dat 'er niemand als de Abt met een of twee
 Monnikken overgebleven zijn; ook aan 't eerst-
 genoemde klooster zouden toegevoegt en in
 eigendom gegeven worden; mits dat 'er de Abt
 en de Monnikken van 't voornoemde klooster
 (Minterne) gemakkelijk zouden ingenomen en
 eerlijk onderhouden worden: zoo als in de
 openbaare akte, die daar over gemaakt is, brees-
 der uytgedrukt staat. Dewijl nu, Allerheilig-
 ste Vader, zoo wel de Koning *Philips*, mits-
 gaders *Johan* Bisschop van Groninge en het Ka-
 pittel der zelve sted, als de Abt van Adewert
 of Grootanwert met zijn Konvent, en de Abt
 van Minterne of de Grijze-Monnikken, en
 daar by de voornoemde Bezoekers, uwe on-
 derdanige smeekers, eenpariglijk wenschen dat
 al het bovenstaande, op dat het bestendig zy,
 door de Pauselijke bevestiging bekrachtigt

worde; zoo smeeken zy uwe Heiligheit dat gy,
 hun allegader en ieder van hen in 't byzonder
 eene byzondere gunst en genade bewijzende,
 u wilt gewaardigen het akkoord en verdrag
 voornoemd goed te keuren en te bevestigen;
 alle en iedere gebreken, zoo in 't recht als in
 de feiten bestaande, die daar mogen ingeslopen
 zijn, door uw gezag goed te maaken; en te
 verklaaren dat de partyen ten geenen tijde, on-
 der wat voorwendzel of by wat gelegendheit
 en om wat oorzaak dat het zy, van dat verdrag
 zullen mogen aftappen; en zulke aftapping
 nietig te verklaaren: daar by de voornoemde
 vernietiging en afschaffing (van de waardigheit
 van Abt) en de toevoeging en toe-eigening,
 die door *Pius IV* aan de gemelde Groninger
 tafel gedaan is, voor altoos te niet te
 doen: de brieven die daar over gemaakt zijn,
 met den rechtshandel die daar over gehouden
 en alles wat 'er op gevolgt is, nietig en krach-
 teloos te verklaaren; en het klooster van Ade-
 wert in zijn ouden staat, zoo vry en los als het
 geweest is, te herstellen; ja de waardigheit
 van Abt deszelven kloosters, met alle haare
 rechten, rechtsmagten en vorder toebehooren,
 en voorts met alle de uytmuntendheden, voor-
 rechten, magtoeffeningen, en bedieningen,
 tot die waardigheit behoorende, van de ge-
 melde Bisschoppelijke tafel van Groninge voor
 altoos af te zonderen, af te scheiden, en los te
 maaken; mitsgaders den naam, den tijtel, en
 de benaming van Abt, en deszelfs waardig-
 heit, zelfs omtrent alle deszelfs rechten, rechts-
 magten, toebehoorende gerechtigheden, uyt-
 muntendheden, voorrechten, magtoeffenin-
 gen, bedieningen, en alle zoo weerdlijke als
 geest-

geestelijke privilegien, als ze maar tegen de Dekreeten der Kerkvergaderinge van Trenten niet strijdig zijn, in hun ouden staat, te weeten zoo als ze voor het uytkomen van de Bulle van uwen gemelden voorzaat *Pius (IV)* waren, te herstellen, en dezelve ten volle te vernieuwen; voorts te verklaaren dat ze volkomenlijk (van de Bisschoppelijke tafel) afgescheiden, afgezonderd, losgemaakt, en daar by herstelt; en vernieuwt zijn: vorders ook, volgens den inhoud van het dus bevestigde verdrag, van de goederen, landeryen, en bezittingen van het klooster Adewert of *Grootanwerd* zoo groot een gedeelte, als genoeg is om 's jaars zes duyzend Brabandsche guldens op te brengen, van 't gemelde klooster af te neemen en af te scheiden; en aan de voornoemde Bisschoppelijke tafel van Groningen voor altoos tot een bruydschat te hechten en vast te maken: zoodanig dat, na dat die afscheiding gedaan zal zijn, de gemelde Heer *Johannes Knijf*, en die by tijd en wijle de Bisschop van Groninge zal zijn, bevoegd zal zijn om, zelfs zonder Dekreet van den Rechter, door zich zelven of door iemand anders of meer anderen, lichamelijk, dadelijk, en werkelijk bezit van de gemelde dus afgezonderde en afgescheide goederen op eigen gezag te neemen; die ten zijnen behoefte, en ten behoefte van de gemelde Bisschoppelijke tafel van Groninge, te besteeden; en dezelve te gebruyken, te genieten, en te bezitten; mitsgaders derzelve vruchten, renten, inkomsten, profyten, en vervallen, te ligten, in te maanen, te ontvangen, te verhuuren, te verdeelen, en ze ten behoefte van zijne tafel aan te leggen: vorders ook te ver-

klaaren; ingevalle de * Abt, de Prior, en het Konvent van Adewert of Grootanwerd voornoemd, 't zy recht uyt of van ter zijde, onder wat schijn en met wat looze strecken dat het zy, door zich zelve of door anderen, iets tegen het bovenstaande deden, voorgeevende dat de gemelde afscheiding, toevoeging, toe-eigening, nietig en krachteloos zijn, al waar't dat ze rechtmatige ja de allerrechtvaardigste redenen bybragten, of dat de gemelde afscheiding, toevoeging, en toe-eigening, behoorden ingetrokken te worden of reeds ingetrokken waren, en de voornoemde goederen qualijk en op een krachtelooze wijze afgezondert, overgegeeven, vereenigt, ingelijft, en toegevoegt waren; zoo dat ze, in 't geheel of ten deele, al waart ook in 't allerminste gedeelte, geen uytwerking konden hebben; en dat (de Abt en 't Konvent voornoemd) den gemelden Bisschop *Johan* en deszelfs nazaten in 't genot van de voornoemde vruchten en goederen, en in 't gebruyk en vrye beschikkinge van dezelve, quamen te quellen, te stooren, en te ontruften; dat dan de vernietiging van de vereeniging des gemelden kloosters Adewert, anders Grootanwerd, door den gemelden Bisschop gedaan, voor ongedaan zal gehouden worden; en dat de vereeniging, toevoeging, en hechting van 't gemelde klooster aan de voornoemde Bisschoppelijke tafel, op de voorgemelde wijze gedaan, bestendig en in haare volle kracht zullen blijven; en aanstonds voor altoos herstelt zullen zijn, en voor zoodanig gehouden

* Deze zin is in 't Latijn oouvolmaakt; zoo dat wy genootzaakt zijn geweest daar eenige woorden by te voegen. *Verhaelder.*

worden: vorders dat het uwe Heiligheit be-
 lieve toetestaan dat de gemelde Bisschop Jo-
 han, en deszelfs nazaaften, bevoegd zullen zijn
 om als dan een vrye wederkeering, toegang, en
 ingang in 't gemelde klooster te hebben; en
 aldaar door zich zelven, of door iemand anders
 of meer anderen, zonder eenig dekreet of von-
 nis van den Rechter af te wachten, het licha-
 melijk, dadelijk, en werkelijk bezit van de
 bediening en bestiering der voornoemde goe-
 deren te neemen; en dat bezit (zoo uyt krach-
 te van zynen voorigen tytel en van de vereeni-
 ging, hechting, en inlyving voornoemd, als
 van den brief die daar over gemaakt zal wor-
 den, zonder daar over een andere vereeniging
 enz. te maaken, en zonder een andere begee-
 ving of dekreet van den Rechter) vryelijk en
 zonder te misdoen in alles en ten volle te aan-
 vaarden en te behouden. Wyders (dat het u
 believe te verklaaren) indien het na deezen ten
 eenige tijde gebeurde dat de voornoemde goe-
 deren, die van 't klooster Adewert of Grootan-
 wert zullen afgezondert en de tafel van Gronin-
 ge toegevoegt worden, door watervloeden,
 uythollingen, en vorders als boven) eenigerwij-
 ze slechter wierden, of in hun jaarlijkschen
 prijs en waardye daalden, dat in zulk een ge-
 valle, en zoo dikwils als zulks gebeuren mogt,
 de gemelde Abt, Prior, en konvent van Ade-
 wert, of anders Grootanwert, die zich by tijd
 en wijle zullen opvolgen, altijd en ten eeuwi-
 gen tijde gehouden zijn om'er van hunne ove-
 rige landeryen en bezittingen zoo veel by te
 doen; als wettiglijk blijken zal dat'er aan de
 volle somme van de bruydschat, dat is van ses
 duyzend guldens, te kort zal koomen: en daar by

(dat het uwe Heiligheit believe) het voornoemde klooster Grijsmonnikken, anders van Minterne, wiens vruchten jaarlijks, volgens de gemeene schatting, niet hooger loopen als drie duyzend dukaaten, kamer goud, t'hans op een zekere wijze openstaande, met alle en iedere deszelfs vruchten, renten (en vorder als boven), door uw gezag voor altijd, met het klooster van Adewert, anders Grootanwert, te vereenigen, daar aan te hechten, en in 't zelve in te lijven: zoodanig dat het den Abt van Adewert, anders Grootanwert, geoorloft zal zijn, door zich zeiven of door iemand anders of meer anderen, het gemelde als vereenigde klooster, en alle deszelfs goederen, vruchten, renten, inkomsten, rechten, profijten, en vervallen, op eigen gezag, en met volle vryheit, lichamelijk, dadelijk, en werkelijk in bezit te nemen, en te houden; en al het gezeide ten zinnen behoefte en gebruyke, en ten behoefte en gebruyke van 't gemelde klooster Adewert of Grootanwert, te besteeden; en ook te verklaren dat de brieven, die daar over gemaakt zullen worden, onder geenerhande herroepingen, * opschortingen, intrekkingen van diergelijke of niet diergelijke afschaffingen, vernietigingen, tovoecgingen, toe-eigeningen, met wat voor bewoordingen, rechtswijzen, uytdrukkingen, en dekreeten dat die herroepingen en opschortingen door uwe Heiligheit of door den Roomschen Stoel t' eeniger tijde gedaan mogten worden, zullen begreepen

* In 't La ijn staat revocationibus, suspensionis, & derogationis &c. Maar 't is uyt den zin klaar dat 'er moet geleezen worden revocationibus, suspensionibus, derogationibus.
Versaelder.

zijn; maar dat ze daar van altijd uytgezonderd blijven: ja zoo dikwils als ze opgeschort, herroepen, of ingetrokken worden, dat ze dan moeten aangezien worden als op nieuw verleend en in haar voorigen staat hersteld; mitsgaders dat de opschortingen, herroepingen, en intrekkingen van gemelde brieven, en alle beschikkingen tegen die brieven strijdende, moeten gehouden en aangezien worden voor nieuwe verleeningen en bevestigingen van dezelve brieven: noch vorder (*dat het uwe Heiligheit believe*) aan de gemelde konventen en alle andere personen, op de deugd der heilige gehoorzaamheit, en op de verbeurte van alle hunne waardigheden en ampten, die ze verkreegen hadden, als ook van alle hunne kerkamp-ten, ja zoodanig dat ze altijd onbequaam zullen zijn om dezelve of andere kerkamp-ten t'eeniger tijde te bedienen, en dat ze op heeterdaad in de gemelde straffen vervallen zullen, wel strengelijk te verbieden dat ze op geenerley wijze tot het verkiezen of eischen van een Abt over 't koofter de Gryze-monnikken of Munterne zullen hebben voort te treden; noch den Abt van Adewert, anders Grootanwert, in het bovenstaande of in iets van 't zelve eenig beletzel te doen; of iets tegen hem (op dat stuk) te onderneemen, of hem eenigen tegenstand te bieden: en (*noch vorder*) te verklaaren dat alle diergelijke verkiesingen, mitsgaders der zelve bevestigingen of aanneemingen, en alle bevoorderingen, bewindvoeringen, kommanden, en andere beschikkingen, die van nu voortaan, zelfs door den voorn. Stoel, omtrent het voornoemde klooster van Munterne of de Gryze-monnikken, of over de regeeringe of bedieninge voor-

noemd,

noemd, eenigerwijze mogten gedaan worden, nietig, onbestendig, en krachteloos zullen zijn: en dat men uwen brief ten geenem tijde, uyt hoofde van onderkruyping of bekruyping, of van uwe meening, of om dat ze altemaal, die'er belang in hadden, daar niet by geroepen zijn, zal mogen bekribbelen of tegenspreken, of denzelven tot de paalen van het recht brengen; maar dat hy altijd bestendig en krachtig zal blijven: Noch al vorder dat het uwe Heilicheit believe door een zonderlinge gunst nietig en krachteloos te verklaaren, al wat daar tegen gedaan mag worden: niet tegenstaande de ordonnantzien en dekreeten van 't Koncili van Lateranen raakende de altijd duurende vereenigingen buiten de gevallen in het Recht uytgedrukt: niet tegenstaande ook de Pausselijke ordonnantzien en dekreeten, en de Regelen van uwe Heilicheit, over het verleenen van zulke vereenigingen en over het uytdrukken van de rechte waardy van 't gene dus vereenigt zal worden, en van de inkomsten der Bisschoppelijke tafel, enz. En vorders, niet tegenstaande alle andere ordonnantzien, gewoonten, en voorrechten, van de Kerk, het Klooster, en de Order voornoemd, al waren die met eede bevestigd; en niet tegenstaande alle Pausselijke vergunningen en brieven, aan de tafel, de kerken, de kloosters, en de Order voornoemd, en aan hunne Oversten en persoonen, voor het tegendeel verleend; met wat bewoordingen en forme, al waar het ook met de intrekkinge van voorgaande intrekkingen, ja met noch krachtiger, en gansch ongewoone uytdrukkingen, dat zulks geschiedt mogt zijn. Al het welke, en al wat hier vorder tegen strijdt, wy

bid-

bidden dat uwe Heiligheit met de gewoonlijke en daar toe dienende bewoordinge op het allerbreedste wille intrekken.

Daar onder volgde de Pausselijke toestemming :

*Het geschiede zoo, gelijk hier verzocht word enz. * Gegeeven te Rome by S. Pieter den 23. April, in 't vierde jaar.*

M. DATARIS.

Dit smeekschrift, na dat wy het nauwkeurig nagezien en van alle nadenken vry bevonden hadden, hebben wy op het verzoek van den voortreffelijken Heer Laur. Dublioul, zijner Koninklijke en Katholijke Majesteit Agent, door den onderschreven Notaris laten uyt-schrijven, en hebben aan 't zelve deze openbaare form van een afschrift doen geeven. Dies ordoneeren en begeeren wy dat men dit tegenwoordig afschrift, of kopye, over al daar zulks te pas zal koomen, voortaan volle geloof zal geeven: dat het zelve afschrift voor een volkomen bewijs zal verstreken; en dat men zich daar naar gedraagen zal: even als of men (t oorspronkelijke) smeekschrift in handen had. Al het welke wy met ons gezag en Dekreet bevestigt hebben, en door den inhoud dezès bevestigen. Tot oorkonde van dit alles, en van ieder in 't byzonder, hebben wy den tegenwoordigen brief doen opstellen, door onzen

* Hier ontbreken eenige woorden in 't origineel Handschrift; om dat het door veele handen gegaan was; en sommige woorden versleeten waren.

onderschreeven Notaris ondertekenen, en door het aanhangen van ons zegel, 't welk wy in diergelijke zaken gebruyken, bekrachtigen. Gegeeven te Rome, enz.

A A N T E K E N I N G E N .

1. Op twee plaatzen van deezen brief word van uythollingen gesproken: waar voor in den Latijnschen brief staat *Chasmata*. *Chasma* zoude in 't Grieks eigenlijk spijting of opbersting te zeggen zijn: maar ik meen dat het hier voor uythollingen genomen word, dewelke dikwils na de watervloeden, door 't wegspoelen van de aarde, in sommige landeryen overblijven. Zoo was men dan noch in de zestiende eeuw voor zulke uythollingen, die door 't overstromende zeewater gemaakt wierden, bezorgt: en zoo zouw het ook voor geen vast bewijs kunnen gaan, 't geen zeker Schrijver zegt, dat by voorbeeld Westvriesland, om dat het eenige eeuwen zoo ongelijk van grond is geweest, en hier laag en meirachtig was, ginder hoog en droog lag, altijd zoo ongelijk en als met bergen en dalen gelegen heeft.

't Geen in deezen brief gevreesd word, en ook meermalen elders is geschiedt, kan Westvriesland ook wedervaren zijn: ik wil zeggen dat het zeewater, over de dijken hene golvende, en de dijken overhoop smijtende, als het door 't keeren van den wind weder zeewaars ingedreeven wierd, hier en daar een deel lands en groote vakken kan weggerukt hebben.

Laat het my geoorlofd zijn, nu dat ik op die zaak gevallen ben, iets buiten mijn bestek te treden; en noch 't een en 't ander raakende de meiren en vorde-re gesteltheit van Westvriesland aan te merken. Een ander Schrijver spreekt ook zoo, als of de landstreek van Westvriesland altijd zoo ongelijk ware geweest, als ze naderhand geworden is: hier met laagten, die over eenige honderde van jaaren bedijkt zijn: daar weder met hoogten, die het hoofd boven 't gemeene zeewater uytsteeken, enz. Hier zal ik nu maar op zeggen dat de vermaarde *Saxo Grammaticus*,

icus, dewelke buiten de fabeltijden een goed en keurlijk Schrijver is, en in de zaken van de weerd wel bedreeven was, geheel anders van Westvriesland of Klein Vriesland spreekt. Evenwel zegt hy eerst dat het een laage landstreek is: maar hy voegt 'er by, 't geen hier nu te passe kooft, dat 'er de eene plaats, uyt de natuur, niet hooger is als de andere: maar dat de inwoonders zeer dikwils het land op sommige plaatzen uytgraafden; en de uytgegravene aarde op andere landeryen bragten: zoo dat die uytgegravene plaatzen in poelen of meiren (*Lacunas*) veranderden. Dit kan dan een tweede oorzaak van verscheide meiren zijn geweest.

Dewijl *Saxo Grammaticus* over al niet gevonden word, en eenige weetenswaardige zaken van Westvriesland verhaalt; zal het den Lezer, zoo ik vertrouw, niet verveelen dat ik die plaats, daar hy dus van Klein Vriesland spreekt, zoo veel als 't hier dienstig is, in het Nederduytsch brenge.

2 „ Ondertuffchen is *Canutus* (te weeten de vijfde, die tegen *Sueno III* om de kroon van Denemarken dong) met eenige weinige gezellen naar Klein Vriesland getogen; 't welk ook onder Denemarken hoorde. Het landschap is rijk in bouwlanden en vee: maar daar het aan den Oceaan paalt, is het laag; zoo dat het dikwils door de overstroomende golven van den Oceaan onderloopt: doch, op dat die golven het land niet zouden overstroommen, is het gansche strand met een wal (dijken) bezet. Indien ze door die (dijken) breeken, dan loopen ze over de landeryen hene, en zetten dorpen en zaaylanden onder water; want de eene plaats is daar uyt de natuur niet hooger dan de andere. Dikwils graaven ze de landeryen van den grond op; zoo dat 'er in de plaats van die uytgegrave landeryen, poelen (of meiren) komen. Dat overloopen is verzeld van vruchtbaarheid: dan brengt het land weelig gras voort; en uyt de aarde, na dat ze gedroogt is, word zout gekookt. By wintertijd is het land van 't water bedekt; zoo dat de velden de gedaante van een meir vertoonen; en de natuur het schier twijfelachtig heeft gemaakt

2 Hister. Danicae lib. 14.

„ WAAR

„ waar onder (onder de landen of onder de zeën) dit
 „ land gerekent moet worden; door dien het op den
 „ eenen tijd van 't jaar bevaaren, op den anderen tijd
 „ beploegt kan worden. De inwoonders zijn uyt
 „ den aard fors, rad van lichaam, houden van geen
 „ al te nauwkeurige of zwaare wapenrusting: ge-
 „ bruyken ligte schilden, en vechten met worp-
 „ spieffen. Zy omringen hunne landeryen met grag-
 „ ten (of slooten) en gebruyken polslokken om te
 „ springen. Zy bouwen hunne huizen op hooge
 „ werven; die zy van opgehoopte aarde maaken.
 „ Dat ze uyt de Vriezen gesproten zijn, blijkt uyt
 „ de gemeenschap van den naam en taale. En mis-
 „ schien zijn de Vriezen, als ze nieuwe woonplaat-
 „ zen zогten, hier by geval aangekomen; en heb-
 „ ben het land, dat eerst broekachtig en vochtig
 „ was, door 't langduurig bearbeiten stijf gemaakt.
 „ Naderhand begoft dat landschap onder 't bewind
 „ van onze Koningen te staan.

Dan verhaalt hy hoe dat de Westvriezen, op de
 belofte van *Canutus* dat hy hunne jaarlijksehe schat-
 ring iets verligten zouw, de wapenen voor *Canutus*
 met grooten lust aangeschoten hebben: hoe dat ze
 vliemens naar Denemarken trokken; met ter haalt
 een stedeke aan den vloed *Milda*, om voor een ver-
 trek te dienen, opgeworpen hadden; maar door
 hunne roekeloosheit leelijk geslagen wierden. Die
 't onkomen en in 't gemelde stedeke gevlugt waren,
 zoo *Canutus* met zijne reisgezellen zelf, als de West-
 vriezen, wierden eindelijk genootzaakt zich zelven
 over te geeven. *Canutus* en zijne makkers wierden
 zonder straf of boete op vrye voeten gestelt: de West-
 vriezen, om los te raaken, moesten twee duyzend-
 ponden aan boete betaalen; en daar voor een zeker
 getal van gyzelaars geeven. Het betaalen van die
 boete speet hun veel minder, als de schande van dus
 gellagen en overwonnen te zijn: dat was voor zul-
 ke luiden als zy waren, voor rechtschapene West-
 vriezen, niet op te kroppen. Zy doen *Waldemarus*
 aan, die roen 's Konings beste vriend was; en bidden
 en smeeken hem, hy zoude den Koning toch bewee-
 gen om noch een veldslag met hen te waagen. In-
 dien hy wederom overwinnaar bleef; dan zouden zy

noch

noch eens 2000 ponden betalen. Zoo zy de overwinning behaalden, dan zouden ze zoo veel aflags van hunne jaarlijkſche ſchatting hebben, als hun door *Cannius* toegezeit was. Maar de Koning had eers en voordeels genoeg bevochten; en begeerde geen zorgelijke en ſchadelijke oorlogswetten of voorwaarden van de verwonne vyanden te ontvangen.

Hier uyt heeft men voor eerst dat de Kleine Vriezen omtrent het midden der twaalfde eeuw onder de Deenen ſtonden. Dat de Deenen omtrent de tijden van *Lodewijk den Goeden*, en wat laater, hier om ſtreeks huys gehouden en heerſchappy gevoert hebben, is elders getoont: maar dat ze hier omtrent de jaaren 1150, 1160, en wat vroeger of laater, den baas noch gespeelt hebben, weet ik niet of men elders vinden zal: en ik beken dat men hier omtrent al eenige zwarigheden, die ik nu niet ophaalen wil, zoude kunnen opwerpen. Ik heb gezeit dat de Deenen de landen hier omſtreeks omtrent, en na de tijden van *Lodewijk den Goeden* een wijle tijds bezeeften en beheerſcht hebben: want rooven, branden, en moorden, dat zy 'er al vroeger gedaan kunnen hebben, teken ik voor geen beheerſchen of bezitten. Evenwel moet ik zeggen dat *Frotho III*, volgens de getuigenis van *Saxo Grammaticus*, het gebied (waarschijnlijk over de zeeuſten alleen) van Ruſſië af tot den Rhijn toe gevoert zoude hebben. *Frotho III*, indien *Johannes Magnus* wel rekt, heeft geleest ten tijde van *Chriſtus*: maar hoe verre dat het zeggen van *Saxo Grammaticus*, ja van *Johannes Magnus* zelf, als ze van die tijden ſchrijven, moet en mag aangenomen worden, daar op zoude al veel te zeggen vallen. 't Is hier de plaats niet, om dat onderzoek te doen: maar dit zal ik evenwel zeggen, dat ik alle die mooye vertellingen van Koning *Frotho*, van vijftig Koningen die onder Koning *Frotho* ſtonden en met hem tegen *Hanno* den Koning der Hunnen zouden geoorlogt hebben; van honderd en ſeventig andere Koningen die in dienſt van den Koning der Hunnen waren, en altermaal door *Frotho* zouden t'ondergebragt zijn; van eenen veldslag, die zeven dagen ge-duurt zoude hebben, en zoo bloedig was dat alle de

l In Frothone III.

c Hist. Gotb. lib. 4. cap. 311.

wegen daar omtrent, zoo verre als iemand met een goed paard in drie dagen rijden zouw, met doode lichaaamen overdekt lagen; ik durf wel zeggen, zeg ik, dat ik die mooye vertellingen voor geen Evangelij houde.

Voorts heeft men uyt de woorden van *Saxo Grammaticus* dat de zeekusten van Klein Vriesland laag waren, en by hoog water onderliepen: dat 'er de eene plaats, uyt de natuur, niet hooger was als de andere, enz. Maar 't geen hy zegt dat het land *d* by wintertijd onder water staat, en de velden de gedaante van een meir vertoonden; dat zal maar te zeggen wezen dat zulks somwijlen in den winter gebeurde: de wal, zoo hy spreekt, dat is de dijk, zal het zeewater 's winters zoo wel gekeert hebben als des zomers. Het zal toen gegaan zijn, gelijk het nu gaat, dat is dat men 's winters geweldiger stormen heeft, en dat de dijken dan ligter doorbreken.

Ik weet zeer wel dat *Frisia Minor*, of Klein Vriesland, by de Schrijvers ook voor Groningerland genomen word: maar ik meen dat *Saxo Gramm.* van Westvriesland of Noordholland spreekt: en heb 'er reden toe. Wil iemand zijne woorden liever op Groningerland duiden; ik zal 'er geen krakeel over maaken; en dan kooft deze Aantekening evenwel, en voor een gedeelte noch beter, in dit deeltje te pas. Daarenboven, 't geen dan in Groningerland geschiedt zoude zijn, kan ook in Noordholland zijn geschiedt: zy hadden d'er dezelfde reden toe.

d Hyeme continuo celatur aestu, stagni speciem praebentibus campis, &c.

DE LEVENS EN DAADEN
DER
ABT E N,

Die't Bewind hebben gevoert over de Abdye van Adewert: getrokken uyt een Handschrift, 't welk tot noch toe verborgen is geweest; maar ons door den voortreffelijken Heer N. C. medegedelt is.

V O O R R E D E N.

IN 't jaar 1192. den vijfdien Junii, op den dag van den H. Bisschop en Martelaar *Bonifacius* en van deszelfs * gezellen, in 't achtste jaar nae *S. Bernaards* dood, is in Vriesland te *S. Bernaards*, op Adewert, onder 't Bisdrom van Munster, eene Abdy (van *S. Bernardus* Order) gesticht: zijnde de tweede dochter van Klaarkamp. De oorzaak van deze stichting is geweest dat men ter gemelde plaatze dikwils by nacht verscheide lichten had gezien: 't welk, zoo als godvruchtiglijk gelooft word, een voorteken was van de toekomende lichten (die daar noch blinken zouden.) De geloovigen,

* Voor gezellen staat in 't Latijn *Sacrorum*: maar dat zal zekerlijk moeten zijn *Sociorum*. *Vertaalders.*

daar door tot godvruchtigheid opgewekt, begosten het klooster gelijkerhand op te bouwen: zich verzekerd houdende dat zulks den Almogenden Godt aangenaam zoude zijn; die de voornoemde plaats door zoo een zichtbaar teken aangewezen had. Want in deze Abdye, zoo als uyt de schriften van dezelve plaats blijken zal, zijn zeer heilige mannen geweest; die geene moeite of onkosten gespaart hebben, om 'er den Heere eene waardige woonstede te bereiden: en dewelken, terwijl dat ze bezig waren met de muuren op te haalen, van 't heilig leven geenszins afgeweeken zijn: tot zoo verre dat ze dikwils zelf gebrek leeden, om de armen van hun eigen noddrust te spijzen. Nu dit zijn de Abten van de gemelde plaats of Abdy geweest: welker naamen wy alhier op order laaten volgen.

Wibrandus de I. Abt

Wibrandus, de eerste Abt van dit Klooster / een nedzig en godvruchtig Harder / heeft met een kleine kudde / dat is 12 Monnikken / by de noorder poort in twee huizen gewoont. Deze twee huizen / waar van 't eene de kapel / 't andere de slaappleats was / en die beide gaar noch in hun geheel en ongeschonden staan / dienen t'hang tot gasthuizen voor mans- en vrouws personen: en die eerst tot een vertrek verstrekt hebben van arme

Mon

Monnikken / hebben naderhand gedient om 'er behoefstige menschen te spijzen. In't vierde jaar van deezen Abt is de Order der Heilige Drieuldigheid opgekomen; en in't zeventende jaar / de Order der (1) Predikheeren. Deze eerwaardige Heer / na dat hy het bewind twaalf jaaren geboert had / is overleden in 't jaar 1205 : en op den dag van den 4. Martelaar Thomas, Bisschop van Mantelberg / in de gemelde Kapelle begraven.

De Order der H. Drieuldigheid, en der Predikheeren, opgekomen.

A A N T E K E N I N G.

1. Dat 'er uyt de Order der Predikheeren of Dominikaanen veele zeer destige en geleerde mannen voortgekomen zijn, is buyten alle tegenspraak: en indien het hier de rechte plaats waar, zouw ik eene zeer groote lijst van zeer treffelijke en doorgeleerde Dominikaner Monnikken kunnen opleveren. Maar dat zal ik nu daar laten, en slegts een woord spreken van de zoogenaamde Vergaderinge van Holland, om te toonen hoe wijd dat die Vergadering uytgestrekt was; en hoe destig de kloosterlijke tucht daar eenigen tijd onderhouden is geweest. Ik beken 't; het zoude hier de rechte plaats niet zijn: maar, daar het de rechte plaats eigentlijk was, heb ik het vergeeten te pas te brengen: en, in allen gevalle, komt het te pas ten opzigt van dit gansche werk. Door zoo een Vergadering word verstaan eene verzameling van konventen, tot dezelfde Order behoorende, die dezelfde inzettingen, en nieuwe ordonantzien omtrent het beoeffenen van den kloosterlijken Regel, aangenomen hebben; op eene byzondere wijze onder malkander vereenigt zijn; onder eene algemeene regeeringe staan; van tijd tot tot tijd, tot herstelling van de vervallene of bezwijkende klooster-tucht, by malkander koomen enz.

't Staat dan te weeten dat de eerste ^a Reformatzie, of hervorming, van de kloostertucht der Predikheeren geschiedt is onder eene vergaderinge van

^a Buzelin, in Gallo Flandr. p. 408.

Vrankrijk. De tweede Reformatzie, die 59. jaaren duurde, is geschiedt onder eene Vergaderinge van de Hollandsche Preekheeren; dewelke zeer vermaard is geweest. Als 'er naderhand zeer veel te doen was om deze Vergadering, om dat zy zoo groot en wijd uytgestrekt was, te verdeelen; en men veelerhande konventen onder een andere Vergadering zoude brengen: was het konvent van S. Jakob te Rijssel op generley wijze te beweegen, om van de Hollandsche vergaderinge af te scheiden. Zelfs heeft het gemelde konvent opentlijk en door een plegtigen brief verklaart dat het met die vergaderinge vereenigd wilde blijven; en niet gezind was, om 'er van te scheiden. De brief was van den volgende inhoud:

„ Het zy een ieder kundig dat wy, Vaders en
 „ Broeders van het Predikheeren konvent te Rijssel,
 „ willende en ten uysterste begeerende dat de onder-
 „ houding van 't kloosterlijk leven in ons voor-
 „ noemde konvent hoe langer hoe meer aangroeeye;
 „ en zoekende altijd in een volkome onderhoudinge
 „ van 't kloosterlijk leven en in vrede te blijven;
 „ daar by in acht neemende dat wy langen tijd in de
 „ Vergaderinge van Holland geleeft hebben; dat wy
 „ onze geloften daar in gedaan hebben; dat wy on-
 „ der dezelve, tot den luyster van 't kloosterlijk le-
 „ ven, tot de sifting van 't volk, en tot de zalig-
 „ heit van veele menschen, goeden voortgang ge-
 „ daan hebben: vorders dat het ons niet geraadzaam
 „ zoude zijn, van dezelve af te scheiden: maar dat
 „ zulks tot een groot verderf van 't kloosterlijk le-
 „ ven, en tot beletzel van veel goeds, zouw konnen
 „ strekken: ook niet weetende hoe dat het met die
 „ nieuwe Vergaderinge, die men de Fransche noemt,
 „ opneemen zal, te meer om dat de onderhouding
 „ van 't kloosterlijk leven, in 't geestelijke en tij-
 „ delijke, in de konventen van Vrankrijk (noch
 „ niet) geplant en ingevoert is: zoo is het dat wy,
 „ Vaders en Broeders voornoemd, achtervolgens
 „ den brief van den Oppermeester onzer Order, be-
 „ raamt hebben, beraamen, en besluiten, in onze
 „ oude Vergaderinge by de eerwaardige Vaders van
 „ Holland te blijven; en volkomentlijk gezind zijn,
 „ daar in te volharden. Tot oirkonde, enz. In 't
 „ jaar 1514, den 10 February. Daar

Daar by moet 'er op gelet worden dat 'er in gansch Nederland, volgens het zeggen van *b Buzelinus*, geen ouder Preekheeren klooster is, als dat van Rijffel.

Hoe zeer dat de kloosters van de Predikheeren, zoo wel als die van de andere Orders, in korten tijd vermenigvuldigt zijn, en hoe dat men haast de beste Steden van 't Christenrijk met zulke konventen bezet zag, behoef ik hier niet aan te toonen: en men heeft in de Oudheden van 't Stift, en in die van Holland en Vriesland, reeds gezien hoe dat de voornaamste Steden, hier wat vroeger daar wat laater, Monnikken ingenomen hebben. De reden is klaar: behalven dat de nieuwigheit voor de meeste menschen aanlokkelijk is; zoo is de yver der Monnikken, en de naarstige onderhouding van den Regel, ten tijde van hunne eerste instelling en noch eenigen tijd daar naa, in haare volle kracht. De menschen, denkende dat het altijd zoo duuren zal, en ziende dikwils de kloostertucht by de ouder Monnikken gansch vervallen, rusten niet voor dat ze die nieuwe Monnikken, noch van yver blaakende, ook in hunne Stad gekreegen hebben.

Dus ziet men dat de Historischrijvers van ieder Order, als om strijd, op het schielijk vermenigvuldigen van hunne konventen roemen. Ik wil hun ook, voor zoo verre, geen ongelijk geeven; 't staat ieder vry, den yver hunner voorzaaten naar de waarheit te beschrijven. Naar de waarheit zeg ik; want 't geen zeker Spaansch Predikheer, waarschijnlijk om de andere Orders den prijs op dat stuk af te winnen, wegens de Preekheeren kloosters van Ethiopië schrijft, zoude wat beter, om by bescheidene Leezers ingang te vinden, dienen beweezen te worden. De gemelde Predikheer, *Ludovicus d'Ureta* genaamd, ^c daar hy de Konventen van Ethiopië in de Spaansche tale beschrijft, spreekt onder anderen van een Konvent dat te *Plurimanos* zoude staan; en 't voornaamste van dat landschap zoude zijn. In dat Konvent, zegt hy, 't welk vier of vijf mylen in de rondte beslaat, wonen doorgaans negen duyzend

^b Ibid.

^c Zie Histoire des Ordres Relig. or langs uytgekomen, in de Voorreden.

Religieuzen, en drie duyzend huysgenooten: en alle die 9000 Religieuzen eeten by malkander in eene en dezelfde refter of eetzale. In 't zelfde Konvent, zoo als hy vorder vertelt, zijn 80 slaapkamers, 80 afgeschutte kloosters of woonplaatzen, en even zoo veel byzondere kerken. Zoo dat de Religieuzen van iedere slaappleats ieder hunne kerk hebben; daar ze dagelijks, behalven op Zondagen en Heiligdagen, hunne getijden leezen. Maar dan is 'er noch een groote kerk; daar ze alle negen duyzend, zoo des Zondags als Heiligendags, by malkander komen.

Had hy 't daar noch by gelaaten; wie weet of meening mensch, zelf van eenige kennis en verstand, het niet geloof zoude hebben. Immers, hoe misselijk dat het luidt, daar schijnt geen volllage onmogelijkheid in te steeken. Maar 't geen hy 'er vorder byvoegt, verbrodt het alles. De Stichter van deze Order, zegt hy, was zoo heilig dat 'er, zoo dikwils als hy de Misse las, een Engel uyt den hoogen hemel daalde, om de Mis te dienen. Op zekeren tijd dreef hy den duivel uyt een vrouwsperfoon: toen was de vrouw wel vry, maar de duivel niet. Hem wierd door den zelve*n* Pater voor boete opgelegd dat hy het Konvent zeven jaaren lang, in 't gewaad en de gedaante van een dienstknecht, zoude hebben te dienen. Hy deed het ook, en moest het wel doen; schoon dat hy niet anders genoemd wierd, als 't quade Beest. Een van zijne ampten was, de klokken te luiden, om de Broeders tot de getijden te roepen. Dat zoude voor hem geen werk zijn geweest: maar hy moest alle de klokken van de 80 kloosters op eenen en den zelve*n* tijd luiden.

Evenwel wist hy 'er zonder de minste moeite door te koomen: en geen wonder. Want alle die tachtig kloosters of sloten, de tachtig slaappleatzen, de tachtig kerken, en daar hy noch tachtig opene achterplaatzen, en de negen duyzend cellen der Monnikken, wist hy op eenen oogenblik uyt te vaagen. Al wat hem geboden wierd, was vliegengs gedaan. Maar eene zaak was 'er, daar hy noch door vermaningen noch door dreigementen toe te beweegen was: dat was het uytvaagen van 't * Kapittel. Zij e reden

* 't Kapittel in 't klooster is een plaats, daar de Religieuzen by malkander komen, om over hunne uyerlijke fouten bestraff te worden. was,

was, zoo als Vader *Uretha* wel ernstig en stemmig vertelt, om dat de Religieuzen daar hunne fouten voor den Overste des kloosters beleeden.

Pater *Uretha* moet wel een nette en omstandige kennis van die Moorsche Konventen gehad hebben: want hy weet noch vorder te zeggen dat de Religieuzen of Monnikken rechte en volmaakte voorbeelden van ootmoedigheid en verstervinge zijn. Dan spreekt hy noch van een klooster, *Alleluja* genaamd, daar 7000 Monnikken den Heere zouden dienen; en van een Maagdenklooster, met naame *Belingali*, van 5000 Nonnen bewoond. Uyt ieder van deze drie Konventen, zegt hy al vorder, koomen 's morgens meer als 3000 Monnikken en Nonnen, dat is over de 9000, te zamen; om de straaten der stad te vaagen: schoon dat ze allemaal kinderen zijn van Koningen en Vorsten.

Hier zal een driftig yveraer zijn hoofd misschien weer over schudden, en vraagen waar toe dat men zulke vertellingen voor de Andersgezinden ten toon stelt: die toch genoeg over de fabelen van sommige Katolijke Schrijvers vallen, en in 't ophaalen van zulke kaligheden groeyen. Maar ik zal vraagen; waarom zulke fabelen geschreeven, door Keurmeesters der boeken goedgekeurd, in 't licht gegeeven? Zouw men alle fabelen maar ongemerkt en onbestraft laten doorschieten, dan waar onze Godsdienst wel haast rondom met fabelen en grollen behangen. En, in allen gevalle, 't is al zoo goed dat ze van Katolijke Schrijvers tegensproken worden, als van Andersgezinde: dan zien de laatsten noch dat zulke konkelschriften, en oudewijfs praatjes, by Katolijken van kennis al zoo weinig ingang vinden, als by hen. Mogten sommige Geestelijken, die de Lezers in hunne geschriften, en de Toehoorders in hunne predikaatzien, met zulke babbelpaat ophouden, eens een beter bevatting van zaaken krijgen; men zouw het zoo dikwils niet hooren vertellen dat de Andersgezinden, sommige boeken lezende, of de predikaatzien van dien of dien Pater, 't zy hier of in Braband gehoort hebbende, zoodanig over zulke ongerijmtheden vallen.

Albertus, de II Abt.

Na Wibrandus heeft een heilig man / Heer Albertus genaamd / het bewind geboert. Deze heilige man is vermaard geweest door het doen van mirakelen; en was zeer heilig van leven. Daar door is het geschiedt dat hy zijn klooster en zijn volk vermeerderd en veel luden tot het kloosterlyk leven aangenomen heeft. Dierhalve wierd hy genootzaakt een grooter kapelle te bouwen / dewelke de schole genoemd wierd: want de nieuwe aankomelingen / en de jonger Broeders / na dat ze in de Noode schole op de (Latijnsche) spraakkunst lang genoeg gestudeert hadden / gingen na derhand in die groote kapelle te schole; daar hun de Dye kunsten en 't kerkelyk recht pleyriglyk voorgelezen wierden. Daar door is 't geschiedt dat hier mannen woonden / die in allerhande wetenschappen erbaren waren; en gansch Driesland door hunne geleerdheit verligten; zoo als ynt de oude schriften en boeken / die in deze plaats geschreeven zijn / kan betweezen worden.

Order der
Minne-
broederen
gesticht.

In 't vijftoe jaar van deezen Abt heeft de Order der Minnebroederen een begin genomen: in 't tiende jaar van zijne regeering is de Abdy te Ceske / van de Cisterci-order / begonnen. Overzullis zijn ze zeer verdoolt dewelken zeggen / of lieber droomen / dat de Abdy van Ceske het oudste Bernardyner klooster van gansch Driesland is; en van onzen Vader / S Bernardus, gebouwt of bezocht is geweest.

Deze heilige Abt Albertus, elf jaaren ge-
re-

regeert hebbende / is op S. Catharinaas dag in 't jaar 1216. upt het leven gescheiden. Daar op is hy beneffeus zynen boorzaat booz 't Hoog Outaar der gemelde kapelle / die t'hang's Bisschops kamer genoemd word / begraven. Doch naderhand zijn hunne gebeenten met alle eerbiedigheid in 't Kapittelhuys overgebragt.

Wigboldus, de III Abt.

Wigboldus, de derde Abt / heeft het bewind den tyd van 20 jaaren en 6 weelien gevoert. By zynen tyd in 't jaar 1218. is 't gebeurt / gelijk in de t'Samenspraakken van Cæsarius gebonden word / dat de zee om eene oneerbiedigheid / die 't Hoogwaardig Sakrament in 't huys van een dronken Dries / met naame Kampbechter / daar nu het klooster van Nitwert staat / aangedaan was / haare paalen doorgebroken heeft: zoodanig dat ze beele landerpen in deze gewesten onder water zette; gansche dorpen vernielde; steene kerken omverre smeer; en meer als honderd duizend menschen om 't leven bragt: want de zeegolven gingen zoo hoog / dat ze 't hoogste van de torens scheenen te bedekken. Ja aan eene godbzuchtige Mevrouw / te weten de moeder's zuster van den Abt Wigboldus, is een beropenbaring gedaan dat de golven tot keulen toe geloopten zouden hebben; ten waare zulkis door de boozsprak van de Moeder Gods Maria Belet waar geweest. Zie eens wat een zwaare straffe dat 'er gepleegt word over eene oneerbiedigheid tegen 't Hoogwaardigste Sakrament!

De Abt Wigboldus heeft in 't dertiende jaar

Het klooster Gods schole gesticht.

jaare zijner regeeringe over de Gens eene Abdy gesticht / Gods schole of andersz Me genaamd / dewelke onze eerste dochter is geweest. Ook heeft hy het grondwerk geleit van onze kloosterkerk ; hebbende dat werk begonnen in 't jaar 1224 , als 't klooster in eene groote armoede was. Hy deed ze dooz den dienst van eenen Leliebroeder eben eens maaken als de kerk van Klaarbal ; die dooz onzen Vader / den H. Bernardus , opgebout was. De gemelde Leliebroeder wierd ten dien einde / met zijnen zoon / naar * Klaarbal gezonden ; om 't gebout van die kerk / dewelke zoo als men zeide met eene uperste kunst gemaakt was / op te neemen. Om die reden heeft de gemelde Leliebroeder een begraaffenis in de kerk gekreegen : 't welk tot noch toe aan geene Abten / en niet andersz als aan Bisschoppen / vergunt is geweest. Hy legt begraven aan den ingang der kerke / aan de westzyde ; hebbende een zark op zijn graf leggen.

Hy heeft in 't 13 jaare zijner regeeringe de Abdy van Gods schole / onze eerste dochter / gesticht : zijnde de Abt van Meerhuzen de oorzaak van deeze stichting geweest. Daarenboven heeft hy den vermaarden Richardus , een gebooren Engelsman / die waarlijk een Meester en een Heilig man was / tot het doen van de kloostergeloften aangenomen ; en is zijn eerste Vader of Abt geweest.

Op deezen tijd was de godsdienstigheid in haare volle kracht : want sommige Monniken / zoo als 'er verhaalt word / waren zoo eenvoudig dat ze hunne kappoenen somtijds aan de straalen der zonne ophingen / niet be-

* Anders Klervaux.

ter weetende of 't waren lange staaken. Dus is de mare van hun heilig leven wijd en zijd verspreidt; zoodanig dat veele personen daer dooz opgewekt zijn om de bedriegghelikheden dezegs lebens t'eenemaal te verlaaten. Van dit getal is geweest S. † Emanuel, Bisschop en Graaf van Kremone; dewelke ten dien einde up Italie herwaarts gekomen is. Eindelyk is de Abt Wigboldus in 't jaar 1242, 's daags na S. Agatha, van hier gescheiden; en in ons Kapittel begraven.

Eylwerdus, de IV Abt.

In de plaats van Wigboldus is gekomen Eylwerdus; dewelke twaalf jaaren en bystien wecken Abt is geweest; en 't optimmeren van de vooznoemde kerk zeer bepbert heeft. Hy wierd daar in geholpen dooz 200 Lekebroeders; hebende alles o'dentelyk beschikt / en als gereed gezet / naar de verscheidendheit der werken / die ze te doen hadden. Maar hy was niet minder bezogd vooz 't onderhouden van de kloosterlyke tucht / als vooz 't ophaalen van de muuren. Dit was ook aanmerkelijk dat de steenen / tot het opmetzelen van de kerk / niet gedragen noch gehroden wierden: maar de Konversen / op eene ry staande / wierpen ze malkander toe: die van van den laaststen nefens den muur neergeleit wierden. Eylwerdus is gestorven den 28 Mey / zijnde de Vader van ongebaar honderd Monnikken. Alles tot lof van Godt / die gezegent is in der ewigheit / Amen.

† Achter, onder de geleerde mannen van Adewert, zal breeder van deze twee Monnikken gesproken worden.

Egbertus, de V Abt.

Na de dood van Eylwerdus is de eerwaardige man Egbertus Oberste geworden: dewelke in 't tweede jaar / na dat het optimmeren van de kerk begonnen was / bijstien outaaren deed inwijden. Van dezen Egbertus was dooz onzen Richardus voozzeit dat hy Abt zoude worden / maar niet lang zoude leeven. Dit is ook aldus geschiedt: want hy heeft zijn ampt niet langer bekleedt als den tyd van 3 jaaren: en is den 7 Junij in een hoogen ouderdom / en vol van deugden / overleden.

Eppo, de VI Abt.

Eppo, Abt geworden / heeft bijstien weelken minder als vijf jaaren geregeert. In 't eerste jaar zijner aanstellinge heeft hy het Nonneklooster van Mariaaskamp te Assen gesticht; doch in zijn tweede jaar / zijnde het jaar des Heere 1258, stichte hy de Abdij ter S. Benedictus te * Menterne / of Cernunt / welke Abdij onze tweede dochter is gekweest. Daar op is de Abt Eltatus, met twaalf Broederen / op den dag der Overboeringe van S. Benedictus naar Menterne gezonden / om 'er bezit van de Abdij te neemen. Dit zijn de naamen der twaalf Broederen: Broeder Eppo, te Minterwald gebooren; Broeder Tetardus, Broeder Wigboldus, Broeder Heylke, de Ouderprijs; Broeder Ludolphus, de opperste Keldermeester; Broeder Heiko, de tweede Zanger; Broeder Syardus, de Prior; Broe-

* Van beide deeze kloosters zal beneden gesproken worden
der

der Fridebertus, de † Kleeerbewaarder; Broeder Emlcko, de Doozanger; Broeder Ludolphus, de Meester der nieuwe Aankomelingen; Broeder Sikko, Diaken. Doch de naamen der Konbersen zijn opgeschreeben in het Boek des Lebens. Maar in 't 1299, op den dag van den H. Paus en Martelaar Stephanus, is het gemelde Konvent van Menterwald verplaatst en ter S. Benedictus, te Menterne / overgebracht: zijnde de eerste drie Abten in de eerstgestichte plaats / binnen zekere kapél te Menterwald / begraven; welke kapél t'hangt onder de zoute wateren van den Dulvert staat.

Langen tijd daar na heeft de Heer Boynsus, de zeventiende Abt van 't gemelde klooster / dezelve Abdy niet alleen in 't tydelijke maar ook in 't geestelijke hervormt: zoo als alle de kloosters van Driesland (te weten van de Cisterci order) door hem in 't geestelijke hervormt wierden. De reden was / dat hy door 't Algemeen Kapittel tot Bezigtiger en Konvissaris over alle de Bernardijner kloosters van Driesland aangesteld was. Noeh heeft hy het klooster / dat de Weereldlyke Nonnikken te Sibekke loo hadden / onder onze Order gebracht: en heeft het zoo bestelt dat het Nonneklooster te Teske / 't welk onder ons opzigt plagt te staan / voortaan onder het opzigt en bewind van 't gemelde klooster te Sibekke-loo zoude staan; willende hun de gunst doen van ook een zeker soort van een dochterschap te hebben.

Onze eerbwaardige Abt / de Heer Eppo, is

† De Kleeerbewaarder heeft niet alleen de kleederen in zijne bewaringe, maar ook de schatkist, en de juweelen.

A A N T E K E N I N G.

Daar staat niet by op welke een wijze dat de Cisterciëmonnikken dit klooster der weerdlijke Kanonnikken in bezit gekreegen hebben. Ik wil gelooven dat de gemelde Kanonnikken niet om hunne deugden uyt het bezit van 't klooster zijn gezet. Ook zouw het met wederzijdsch genoegen en overleg kunnen geschiedt zijn. Dat zal ik dan daar laten; maar noch eens de aanmerking te pas brengen; daar ik reeds boven begonnen heb; zonder dat ik dit op de Monnikken van Adewert passen wil. Ik wil het ook zeer gaarne toestaan, gelijk ik reeds toegestaan heb, dat dit verdrijven van losse en ongebondene Monnikken, of van Kanonnikken, dikwils om zeer goede redenen geschiedt is; en dat men 't zulk slag van Monnikken en Kanonnikken wel gunnen mag. Maar ik zeg noch eens, gelijk ik boven reeds aangewezen heb, dat 'er somtijds andere inzigten, eigen baatzucht, ja list en bedrog, onder gespeelt hebben: maar voor al, dat het de nieuwe Monnikken dikwils niet nut is geweest, op zoo eene wijze in 't bezit van rijke kloosters of Konventen te koomen: dewijl zy, daar overvloed van alles vindende, en schielijk rijk geworden, allengskens in de wellustigheden begosten smaak te krijgen. Ik zeg het op 't geloof van bekende Historischrijvers. Indien zulke Historischrijvers liegen, of de waarheit verdonkeren, dat moet op hunne rekening koomen. Zoo leest men dan by *Polydorus a Vergelius* dat de weerdliche Priesters te Durham door den Bisschop *Willem* gedwongen wierden uyt hun Konvent te vertrekken; en voor een deel Monnikken, die nu opentlijk op rijkdommen vlamden, en de eenzaamheit verlieten; op te staan. Maar eenige jaaren te voore, te weeten onder Koning *Edgarus*, had dat verdrijven van weerdliche Kanonnikken, om hunne plaatzen met Monnikken te vullen, veel meer in

^a In *Guilielmo Conquestore*.

^b *Hist. Angl. lib. 6.*

zwang gegaan, en was als de *mode* geworden. Juyst was 'er toen in Engeland een goed getal van vroomen Monnikken; als onder anderen *Ethelwoldus*, *Dunstanus*, *Oswaldus*; die ook alle drie Bisschoppen wierden. En daar by, waren d'er noch verscheide wereldsche Priesters, die wijf en kinderen hadden; en 't gebod van hunne vrouwen te verlaaten voor onredelijk hielden. Zoo wierden de weereldsche Priesters dan, nu hier nu daar, en schier over al, byt hunne Konventen gezet, en Monnikken in hunne plaatzen gezonden. Maar wat zegt 'er de gemelde Schrijver op? „ Zoo hebben de Monnikken, „ zegt hy, in alle plaatzen, als of zy 'er recht toe „ hadden, onmatige rijkdommen beginnen te ver- „ gaderen; 't welk hunne nazaaten schadelijk is ge- „ weest. Want zoo lang als de Monnikken zich al- „ leenelyk met de Goddelijke dingen bemoeiden; „ en de eenzaamheit, daar zy den naam van ge- „ kreegen hebben, beminden; zoo pasten zy zeer „ wel op 't onderhouden van 't kloosterlyk leven. „ Maar zoo ras als 't hun gelust heeft de eenzaam- „ heit te verlaaten, by veele menschen om te gaan, „ en rijkdommen aan te neemen; zijn ze, meer als „ men gelooven zouw, van hunne voorzaaten af- „ geweeken. „ Men denke niet dat hy 't alleen op de Monnikken geladen heeft; de weereldsche Priesters krijgen ook hunne beurt; en hy toont dat de liefde der rijkdommen hen insgeelyks, op veele plaatzen, bedorven heeft. Dit raakt noch maar de geestelijke schade, die de Monnikken door dat bekoomen van een anders rijkdommen geleden hebben: ik moet noch een staaltje van 't bedrog, dat 'er somtijds onder liep, opleveren.

De gemelde weereldsche Priesters, dus verdreeven, en genoegzaam tot den bedelzak gebragt, kosten 't niet harden of lijden dat ze de Monnikken dus op hun goedje zagen teeren, en de handen aan hunne inkomsten slaan. Zy spannen 't zamen; brengen de zaak voor 't gerecht en klaagen over ongelijk; de Rechters koomen by malkander: maar, 't geen aangemerkt dient, houden den rechtsdag in 't Monnik-

c Monnik, in 't Grieksch *Monachos*, betekent iemand die in de eenzaamheit woont.

ken Konvent te Wincheſter. De grootſte hoop van de Rechters, door de redenen der weereldſche Prieſteren overgehaald, begolt al tot dezelve Prieſters over te hellen, en van wederom geeven te ſpreken. Maar ſchnielijk wierd 'er eene ſtem gehoort, zeggende: *Die't met de weereldſche Prieſters houden, hebben ongelijk.* In de kamer, daar ze vergaderd zaten, ſtond een *Krucifix*; en de ſtem ſcheen uyt den mond van dat *Krucifix* voort te koomen. Toen was het pleiten en ſtemmen uyt; daar *Chriſtus* ſprak, moeſten de Prieſters en hunne begunſtigers zwijgen. Daar waren d'er evenwel die arg dogten; en van gevoelen waren dat 'er een kunſtje onder geſpeelt had: de menſchen waren toen ook menſchen; en hadden hunne reden en verſtand. Maar wie zoude het hart gehad hebben van zoo een mirakel openlijk tegen te ſpreken?

Zoo hebben dan de meeste Rechters geoordeelt dat de weereldſche Prieſters verongelijkt waren; en de Monnikken niet gerechtigt om in 't bezit van een andermans goed' te blijven: en de Monnikken zagen d'er niet door te komen, als door bedrog; die zijn al vroeg door de rijkdommen bekoort geweest.

Hendrik Koning van Engeland, de tweede van dien naam, deed de weereldſche Prieſters ook verhuizen, en hun kollegie dat ze te *Waltham* hadden met inkomsten met al verlaaten, om 'er Reguliere Kanonnikken in te brengen. Daar word van geen ſchandelijk of ontuchtig leven van die weereldſche Prieſters geſproken; en de Koning was juyſt zoo ſijn en heilig niet, dat hy zich des gekreunt zoude hebben. Maar, zoo als *Polydorus d Vergilius* de zaak wederom verhaalt, de Koning had eene geloſte gedaan dat hy een klooster zoude ſichten; doch hy ſcheidde niet gaarne van geld. Om 'er eenigzins met eere en zonder geld te ſchieten uyt te komen, zag hy den Pauſelijken Legaat, en eenige Biſſchoppen; op zijne zyde te krijgen: en deed de weereldſche Prieſters uyt het gemelde kollegie vertrekken, om plaats te maaken voor Reguliere Kanonnikken. Daar had men dan een Konvent, van Religieuzen bewoond: dat konde, zoo als hy 't begreep, of begreepen wilde hebben, voor het ſichten van een klooster verſtrekken.

d In Henrico I I.

En,

En, om den naam niet te hebben dat hy't uyt gierigheid zoo verzonnen had; gaf hy zijn woord dat hy dit nieuwe Konvent rijkelyk begiften zouw: maar dat begiften zoude weder geld gekost hebben; en daar is niets, of zeer weinig, van al dat beloven gekomen.

Zoo besluit ik dan, 't geen ik opgenomen had, dat zulk uytzetten van de eerste en oudste Monnikken, of weereldsche Konnonnikken, altijd met zoo zuiver een inzicht niet toegegaan is als men deed gelden. Vorder, als 't al met een zuiver inzicht geschiedt was, dat 'er de nieuwe Monnikken, naar 't geestelyke, niet altijd wel by gestaan hebben.

Om 'er dit by te volgen; deeze verkeerdheit van inzichten heeft niet alleen somwijlen plaats gehad in het verdrijven van ongebondene Monnikken en weereldsche Kanonnikken; maar ook in 't afzetten van Bisschoppen. Dat afzetten wierd doorgaans met den schijn van yver bekleedt; en is somtijds ook uyt een rechten yver geschiedt: maar dikwils zat 'er wat anders achter. Daar omtrent ware een oneindig getal van bewijzen op te geeven: ik wil 'er slegts een of twee, die ik als by der hand heb, uyt den hoop uytkiezen. Onder *Willem I*, Koning van Engeland, waren d'er Kardinaalen met den tijtel en de magt van Pausselijke Legaaten in Engeland aangekomen; om den staat van den Christelijken Godsdienst aldaar op te neemen, en 't geen verbeteringe van noode had te verbeteren.

Als 'er dan een plechtige vergadering te Winchester gehouden wierd, heeft gemelde Koning het zoo beschikt dat 'er verscheidene Bisschoppen en Abten van eenige ongeregheden beschuldigt, en door de Synode afgezet wierden. Dat is immers een billijke zaak, zal iemand zeggen; en de kerkelyke wetten willen ondeugende Bisschoppen en Abten afgezet hebben. Ik wil die Abten of Bisschoppen niet voorspreken; en ik zal 't onderstellen dat zy 't wel verdient hadden: maar volgens sommige Schryvers zag de Koning op wat anders, als op het straffen van Bisschoppelyke zonden. *Willem I* was in Normandye gebooren; en had het rijk van Engeland met

* Polydor. Vergil. in Guilelm. Conq.

den degen in den vuyft veroveret. Daar hy maar de minste gelegendheit had, deed hy de Engelschen achter staan; en hielp de Noormannen en Uytlanders voort. Dit meenen zy dat hier ook zijn inzicht is geweest: althans zijn de plaatzen der afgezette Bisschoppen en Abten, altemaal Engelschen, door Noormannen of Uytlanders gevult.

Niet lang daar nae wierd 'er onder 't opzigt van *f Lanfrancus*, Aartsbisschop van Kantelberg, een Synode te Londen gehouden: daar *Wulstanus*, Bisschop van Worchester, ook tegenwoordig was. *Lanfrancus* was een geleerd, yverig, en deugdzaam man: maar deugdzaamheit is noch geen volmaaktheit. Hy zeide, *Wulstanus* was een ongeleerd persoon, en vervolgens onbequaam om zoo eene hooge post te bekleeden: en hy bragt het zoo verre dat hy afgezet wierd. Maar de knoop lag daar niet: *Wulstanus* was een gebooren Engelsman: en Koning *Willem*, zoo als de menschen het doorgaans begreepen, was beter met eenen Noorman gedient. Maar hoe dat *Wulstanus*, die als een vroom en heilig man gepreezen word, zijne waardigheit door een wonderteken behouden heeft, kan by de Historischrijvers nagezien worden.

f Ibidem.

Geyko, de VII Abt.

Ma de dood van Eppo is Geyko tot Abt gebooren; die niet langer als ses jaaren zijn ampt bezeeten heeft / en kort daar nae gestorven is. Zulks was hem boozzeit door den heiligen man Richardus, wien hy ook de oogten gestoten heeft. Want Richardus had aan twee Monnikken boozzeit dat ze Abten zouden worden; maar dat geen van beiden de gunst der Monnikken zoude hebben; 't welk naar zijne voorzegging uytgeballen is.

Of iemand wegens het heilig leven van

† Aan deezen Geyko, en aan Egbertus die de vijfde Abt is geweest.

Richar-

* Richardus, en wegens de wondertekeneu die de Heer door hem zoo in zijn leven als na zijn dood uytgewerkt heeft / breeder bescheid wenschte te hebben; die leeze den inhoud van zijn leven / die in rijm en onrijm op zijn printverbeelding staat: want alles hier in te lassen zoude ons werk al te groot maaken. Maar daar zal men zonneklaar zien dat hy in alles tot een holmaakt voorbeeld van heilicheit heeft verstrekt; en in alle wetenschappen zeer bedreeben is geweest. Na dat hy den Heere in dit klooster dertig jaaren / en langer / by dag en by nacht in alle nedrigheit gedient had; is hy eindelijk in een hoogen ouderdom / en genoegzaam uytgeleefd / gestorben in 't jaar 1266. Eer dat hy in 't klooster quam / was hy te Parijs Leesmeester geweest. Zijn lichaam is voor 't portaal der kerke neffens het beeld van de Allerheiligste Maagd begraaben: maar 't zedert zijn zijne gebeenten binnen 't kapittelhuys gebragt; en op het outaar aldaar / als reliquien / met groote eerbiedigheit geplaatst.

Onder den zelven Vader Geyko, in 't jaar 1263 / is onze kerke te S. Bernards op Aderwert / met het groote outaar en vijf andere outaaren / plegtiger wijze ingewijdt. Daarvoren heeft hy de landerpen / tot zekere landthoebe te Ebergwolt behoorende / van de burgerpe van Zuidlaren gekocht: aan welke landthoebe de Bisschop naderhand / als hy de nieuwe kapelle stond in te wijden / om de vermakelijcheit der plaatze / den naam heeft ge-

* Ik schrijf altijd Richardus, hoewel dat 't in Latijn altijd Rigardus staat; om dat hy een Engelsman was, daar Richardus of Ricardus een bekende naam is. *Verzaelder.*

geeven van S. Bernards Hof; met 45 dagen
 aflat/ vooz die de gemelde plaats dus noe-
 men zouden. Geiko is van hier verhuyst op
 S. Vitus avond/ in 't jaar 1268.

Eggerdus, de VIII Abt.

In Geikoos plaatze wierd tot Abt gekoo-
 ren Eggerdus; die 't konvent negentien jaaren
 lang heeft bestiert. In zijn eerste jaar deed
 hy de slaapplaats der Monniken maaken;
 en als die gemaakt was/ heeft hy de Abdy
 van nieuws opgetimmerd. Daarenboven deed
 hy een koperen waschvat gieten/ en het vooz
 de eetzaal zetten; op dat de broeders/ naar
 't outaar of de tafel gaande/ hunne handen
 daar eerst afwasschen zouden. Op dat wasch-
 vat stonden deeze veerzen met een Romeinsche
 letter geschreeven:

Sordes mentales magis ablue quam manuales:
 Inficiunt tales quia plus quam materiales:
 Hoc non carnales sapiunt, sed spirituales.

Waar mede zy vermaant wierden/ meer
 bezogd te zyn vooz 't afwasschen van de in-
 wendige als van de uytwendige builigheden:
 dewyl de inwendige den mensch meer besmet-
 ten dan de uytwendige. Doch/ volgt 'er vooz
 der/ de bleesschelyke menschen begrypen dit
 niet; maar de geestelyke wel.

Ook heeft hy in 't kooz der Konversen een
 groot kruys met zeer gzoote reliquien (van 't
 H. Kruys) opperecht: welke reliquien / 300
 als ze verhaalen/ eenen Lekerbroeder / die zeer
 bedrukt van geest was/ toegesproken hebben;
 zeg

zeggende dat hy (de Gekrupste) om hem van de eeuwighe dood te bevrijden / veel meer geleden had als hy dooz de behooringen leed. Einde-
lijk is Eggerdus in 't jaar 1287, op S. Ambrosius dag / in den Heere gerust.

Herebrandus, de IX Abt.

Daar op is Herebrandus Abt geworden ; en heeft die waardigheid den tijd van 4 jaaren bekleedt. Daar word niets van zijne verrichtingen gebonden / dat verhaalens waardig is ; hoe wel 'er ten minste niet aan getwijffelt word of hy zal zich loffelijk in zijne regeeringe gequeeten hebben. Hy is den vijftden December 1291. uit het leven verhuisst ; en in ons kaspittel begraven.

Rippertus, de X Abt.

Rippertus, de tiende Abt / heeft een jaar / op acht weeken nae / geregeert. Het leven van deezen man is eertwaardig en allezing loffelijk geweest. Zoo dat hy / gelijk 'er * geschreeven staat / binnen korten tijd volmaakt geworden zijnde / veele jaaren heeft geleefd. Om dat hy dooz een ontydige dood weggerukt wierd ; heeft hy veele dingen / die hy boorgenomen had / aan zijne nazaten overgelaaten. Hy is gestorven in 't jaar 1292, 's daags na S. Mauritius dag.

Albertus, de XI Abt.

Albertus, in Ripperts plaats gekomen / heeft het bewind niet langer geboert als 13

* Boek der Wijsheit 4. 13.

weeken. Van deezen Abt word verhaalt dat hy mirakelen heeft gedaan; hebbende een meelaatsch mensch voor de poort der Abdye geneezen. Noeh vindt men in het † Dienstboek van † Gods Schole wegens deezen Abt geschreeven dat als hy uyt het leven scheidde / zekere Nonne in 't klooster van † Meerhuizen / geelyk haar wel meer gebeurde / in den geest opgetrokken wierd. Doozts dat zy / als haar veele geheimenissen veropenbaart wierden / oock naar deezen Abt van Adewert begoft te vzaagen: maar dat haar van Gods wege geantwoordt wierd; wat vzaagt gy naar hem: die van daag in 't gezelschap der hemelsche burgerpe gekomen is; en de kroon zijner verdiensten ontvaugen heeft? Daar op sloeg zy haare oogen naar den hemel; en zag hem vzeugde bezijben onder het kooz der Engelen. Het leed oock zeer weinig / of men kreeg 'er de tijding dat die vzoome en rechtzinnige Heer in den Heere outslapen was: zijnde gestorven den 22 December / 's daags na S. Thomas, en in 't zelfde jaar als zijn voozfaat de weereld verlaaten had. Men zegt dat hy eerst Abt is geweest van Gods Schole; en dat ampt bekleedende tot Abt van Adewert gehooren is.

† In 't Latijn staat, in ministerio Aule Dei; daar ik niet anders weet van te maaken. *Vertaald.*

‡ Gods schole was een Abdy, uyt die van Adewert omtrent het jaar 1128. voortgesproten, en omtrent een halve Duytsche myl van de stad Aurik gelegen. Zy was dus genaamd, om dat men daar Godt leerde dienen. En, om dat ze te Yle stond, wierd ze oock de Abdy van Yle genoemt.

‡ Meerhuizen was een Nonneklooster, oock zoo verre, maar aan den anderen kant, van Aurik gelegen. *Emmin. Rec. Fris. lib. 9. pag. 136.*

Henricus I, de XII Abt.

Na dat Albertus overleden was / en de kroon der hemelsche glorie zekerlijk ontbangen had; is Henricus tot Abt verkooren; en heeft negen jaaren geregeert. In 't jaar 1297. liet hy een groot ziekenhuys / met een kapelle en outaar daar in / booz de Monniken maaken. De kapel wierd ingewydt dooz den booztreffelyken Kerkyzelaat / Heer Emanuël, Bisschop en Gzaaf van Kremone / en Leeraar in beide de kerchten. Deeze Heer Emanuël was dooz zijne vbanden / ter gelegendheit van de partytschappen die in Italie in zwang gingen / met zijne vrienden upt zijne stad en zijn Vaderland verdreeven. Hebbende dan zijn Vaderland upt zuivere liefde van de rechtvaardigheid verlaaten; is hy in onze Abdij van Adelwert aangekomen; dewelke toen / wegens de godbruchtigheid der Monnikken / ten hoogste vermaard en daar hy zeer volkrijk was: en daar hy / drie jaaren lang / met alle beleefdheit ontjaalt is geweest. Als hy naar 't gebed geleidt wierd / heeft hy de plaats zijner begzaaffemisse met zijnen staf afgetekent; zeggende / Hier is mijne rustplaats in alle eeuwen der eeuwen: hier zal ik wonen: want ik heb haar verkooren. Hy is ook op dezelfde plaats begraven; leggende onder eene zark: daar zijn afbeeldzel met het volgende gzaasschrift op staat:

HIER RUST EMANUEL, BY GODS
 GENADE BISSCHOP VAN KRE-
 MONE, HOOGLEERAAR IN BEIDE
 DE RECHTEN; DIE IN 'T JAAR
 1298, OP DEN DAG VAN DEN H.
 BISSCHOP EN BELYDER REMIGIUS,
 OVERLEDEN IS. ZIJNE ZIEL
 MOET DOOR GODS BARMHERTIG-
 HEIT IN VREDE RUSTEN.
 AMEN.

Door zijne verdiensten zijn veel wonderen
 geschiedt / enz. Maar om weder tot den eer-
 waardigen Abt Henricus te keeren: men dient
 te weeten dat onder hem een zeer groot mira-
 kel is geschiedt; van hoedanig een mirakel
 ook in 't Lyden van S. * Barbara geleezen
 word. Het bestond hier in (1) dat het hoofd van
 een onthalt persoon / na dat het weder op
 zijn lichaam gezet was / den gemelden Abt
 door de verdiensten en gebeden van S. Barbara
 aangesproken en hem zijne zonden gebiecht
 heeft. Dit is geschiedt als de gemelde Abt
 met twee andere Abten / te weeten van Vlaar-
 kamp / en Bloemkamp / naar 't algemeen
 Kapittel reisde. Eindelyk is de Abt Henricus
 gestorven op den dag van den H. Bisschop
 Albinus, in 't jaar 1301.

* Zie Memoires de Tillemont pour l'Hist. de l'Eglise
 tom. 3. part. 2.

A A N T E K E N I N G.

1. De Leezer zal al gemerkt hebben dat de Schrij-
 ver, die deze Levens der Abten opgesteld heeft, op
 het stuk van mirakelen vry ligtgeloovig is. Ik wil
 't hem

⁹t hem ten goede houden; hy was een Monnik: en de Monnikken, zegt *a* de meergemelde *Polydorus Vergilius*, houden veel van mirakelen: hoewel men evenwel alles op de rekening der Monnikken niet zetten mag: daar zijn ook andere Schrijvers genoeg, die zoo wel van mirakelen kunnen zwetzen als de Monnikken. Dit zeg ik niet dat ik alle mirakelen zouw willen verwerpen: maar tegen een, dat waarlijk geschieden kan, worden d'er wel duyzend vertelt, die niet beter zijn als het sprookje van dat hoofd, en van wijze menschen uytgelachen worden. Wat nu deeze vertelling belangt; die ziet daar op dat *S. Barbara* niemand, die haar in zijn leven ge-eert zal hebben, volgens die Fabeldichters zonder biecht en berouw zal laten ster-ven. De belachelijke ongerijmdheit van dat zeggen heb ik al vertoont in de *b* Aantekeningen op het Stift van Utrecht. Belachelijke ongerijmdheit, zeg ik, indien 'er nochtans om gelachen mag worden, dat de menschen door zulke ongerijmdheden in hunne zonden gekoestert worden. En hoe gemeen zijn zulke predikaatzien, en zoogenaamde Aflaats- en Broederschaps boekjes, in de Katolijke landen; daar men den menschen volle verzekering *c* geeft dat men door het draagen van zoo of zoo een teken of broederschaps-kleed, door het prevelen van eenige ge-beedjes, en ik weet niet waar door al meer, ver-zekert kan zijn van zijne zaligheid? En zulke Predi-kers en predikaatzien blijven ongestraft, zulke schrif-ten en boekjes onverboden: ja gedrukt, en noch eens gedrukt, en vijf en zes maalen gedrukt, en ieder een in de hand gestoken. Maar laat iemand, van wien men zoo veel niet verdraagen kan, een enkeld woordt-je zeggen of schrijven dat men eenigzins misduiden kan, of liever met geen schijn van reden misduiden kan maar misduiden wil, dan heeft men schier geen blikzems genoeg, om zoo een Schrijver en geschrift te verpletten. Ik zeg dat zulke predikaatzien en boekjes onverboden blijven: want al zijn 'er eenigen door een Synode of twee verboden, als het verbod

a Monachi, quos miracula delectant. Hist. Angl. lib. 7.

b Op 't 1 deel, pag. 463, 464.

c Zie den Heer van Espen.

niet regelrecht van noch hooger hand koomt, dan word 'er weinig na gevraagt.

Wat nu het leven van *S. Barbara* belangt, dat door den Beschrijver van deze levens aangehaalt word, dat is niet beter als een Roman; hoewel dat het, op 't stuk van aardigheid, de tweede ziel van de Romans, misschien noch slegter is. Daar over kunnen de gemelde Aantekeningen ook nagezien worden.

Eyboldus, de XIII Abt.

Eyboldus, die hem volgde / heeft vier jaaren / op zes weken nae / geregeert: en heeft het outaar van de 11000 Maagden door den Bisschop Wido, die een Monnik van onze Ouder was / laten inlofden. Hy storf op *S. Antonius* dag / in 't jaar 1305.

Eylardus, de XIV Abt.

De nazaat van Eyboldus, te wecten Eylardus, heeft het bewind 24 jaaren en eben zoo veel weken gevoert. By zynen tijd is 'er een groote (1) hongersnood in Nederduytsland ontstaan; zoo dat de meeste menschen van gebrek bezweken. De goedertierene Abt / zulks bemerkende / deed in 't jaar 1315. een pot van een wonderbaare grootte maaken; in welke pot dagelijks voor de arme luiden / op dat ze niet van honger zouden sterben / potaadje (2) en peulzuchten gekookt wierden: en word die * pot / ter eeuwige gedagtenisse der zake / noch hedendaags bewaart / en aan veel menschen vertoont.

Noch heeft Eylardus op *S. Bernards* outaar

* Zy word noch tegenwoordig te Groninge in 't H. Geestes huys bewaart.

ten kruys opgerecht; 't welk veel mirakelen heeft gedaan / en regenwoordig noch doet. Ook heeft hy bezorgt dat het outaar in 't ziekenhuys der Helebzoederen ingewijdt wierd: welk outaar naderhand verplaatst is; en t'hang aan de noozdyde der kerke staat. Dat huys hadden de Helebzoeders / terwyle dat hy naar 't Algemeen Kapittel vertrokken was / binnen den tyd van zes weeken zonder eens te zweeten opgetimmert: hoewel dat hy hun / eer dat hy op reis ging / en biezende dat de onkosten te hoog zouden loopen / verlof tot het timmeren had geweigert. Daarendoben heeft hy het Nonneklooster te Crimont / dat van S. Benedictus Ouder was / maar tot de uiterste armoede en een erbarmelyken staat was herballen / onder zyn bewind aangemen. Hy is gestorven den 21 April 1329.

A A N T E K E N I N G E N.

1. Van deezen hongersnood kunnen de Vriessche Schrijvers, als *Ubbo Emmius*, *P. Winssemius*, *C. Schotanus*, op het jaar 1315. nagezien worden. De reden was dat het schier tien maanden achter malkander, als zonder ophouden, geregent had: waer door al't veldgewas vergaan of verdorven was. De nood was zoo groot, zoo in Vriesland als in de na- buurige landen, dat doode krenge, en het onkruid in 't wild wasschende, voor goede kost gehouden en ge- geeten wierden. De menschen liepen met gansche ben- den bedeten; maar 't gebrek was algemeen: zoodat ze weinig of niets krijgende, met hoopen dood vielen. Wegen en straat, boschen en wildernissen, daar ze naar wilde kruiden zochten, lagen met doode licha- men bezaaid. In 't kort, de ellende was niet te beschrij- ven. Maar toen de hongersnood over was, begosten de grootste ellenden eerst: want daar ontstond een pest, zoo zwaar en schrikkelijk, dat het derde deel der men- schen

ſchen gansch Europa door, maar noch meer aan de zeekusten, om 't leven quam. Te Keulen alleen ſtierven 30000 menſchen; te Ments 16000; te Straatsburg 13000.

2. Voor potaadje ſtaat in 't Latijn *pulmentum*, dat ſommigen miſſchien anders zouden vertaald willen hebben. Maar de Liefhebbers moeten weten dat 'er onder de Benediktyner en Bernardyner Monniken, en allen die naar den Regel van S. *Benedictus* leven, ſterk gekrakeelt word wat dat *pulmentum* en *pulmentaria* (in 't meervoudig getal) betekent. Daar over heeft men geheele benden van Schrijvers, die om 't heeſte en met de uyerſte vierigheid voor hun gevoelen ſtrijden. En dit is geen verſchil dat ſlegts de taalkunde raakt. Daar aan zoude zoo veel niet gelegen zijn: althans zouden zy 'er zoo veel niet naar vraagen. Maar het koomt op 't eeten aan: want de betekening van *pulmentum* moet uytwijzen of zy, zoo zy den Regel van hunnen Aartsvader *Benedictus* behoortijk en naar de letter willen volgen, anders niet moeten eeten als moeskruyd en peulvruchten; dan of ze ook viſch en andere toefpijs mogen gebruyken. In den gemelden Regel ſtaat *d*; dat 'er altijd twee *pulmentaria* voor de Broederen opgediſcht worden enz. Die voor 't ſtrengſte gevoelen zijn, beweeren dat *pulmentaria* en *pulmentum* zulke koſt betekenen, die op het vuur ſtaande met een houtje of een ſpaantje, tegen 't aanbranden, ongeroert worden: als boekweiten meel, moeskruyd, peulvruchten, enz. en dit is de uytlegging van S. *e Hillegardis*. Zoo, of zoo omtrent, ſpreekt S. *f Ifidorus* ook: en om veele geleerde en vermaarde uytleggers van den gemelden Regel voor by te gaan; zoo heeft de bekende Abt van *La g Trappe*, niet lang geleden, alle zijne welſpreekendheit aan 't verdedigen van die uytlegging te koſte gelegd. Maar andere uytleggers, alzo geleerd en vermaard als de eerſten, en miſſchien ruim zoo groot in getal, neemen *pulmentum* en *pulmentaria* in een ruiner zin: te weten voor alles wat by brood voor toefpijze gegeeten

d Cap. 39.

e In Regnl. S. Bened. cap. 39.

f Lib. 2. Orig. cap. 2.

g Devoirs de la vie Monast. &c.

word: als kaas, visch, eyeren, enz. 't Is hier de plaats niet, om alle de redenen voor en tegen op te haalen; en de Leezer zal 'er waarschijnlijk ook niet veel naar vraagen. Ik zal maar zeggen dat *Edmundus b Martene*, een zeer geleerde Monnik van onzen tijd, en die noch onlangs over die zake geschreeven heeft, de tweede uytlegging voor de beste houdt. Ik wil 'er tot besluyt wel byvoegen; als ze den Regel van *S. Benedictus*, waar in de Regel van 't Evangelii begreepen is, zoo nae zullen onderhouden hebben; dat het dan, zoo als ik de zaak bevat, op geen ey, of vischje, of stukje kaas, aankoomen zal.

b In Reg. S. Benedicti cap. 39.

Fredericus, de XV Abt.

De Abt Fredericus, wel- eer een vermaard Kapiteyn / en by het klooster upt den huyze der Goykemannen gebooren / heeft die waardigheid 21 jaaren lang bekleedt. Hy was zeer mild in 't geeven van aalmissen; en heeft veel ordonantzien / raakende het getal der Monniken / der Konversen / der dienstknechten / en der kandelaaren die in de kerk moeten staan / herraamt en gemaakt. Ook heeft hy veel reliquien verheben / en eerlyk geplaatst; voornamentlyk in 't vergulde kruys. Van heeft hy de kapel der zielen / die in 't Kapittel staat / met het outaar der zelve kapelle / doen inwijden; en eene ordonantzie gemaakt dat daar altyd een lamp zoude branden. Doozts heeft hy voor de vrouwspersoonen en arme luden eene kapel by de poort gebouwt; en dan noch eene kapel te Langelwert / en een andere te * Holm; en heeft daarenboven de kerk te Medis, of Meiden, getimmerd.

Daar by heeft hy het Nonneklooster Klein

* Misschien Hellum.

Medwert in 't jaar 1345. gesticht: 't welk de Bisschop / als hy deszelfs nieuwe kerk zoude wijden / ter S. Anne noemde; geëbende aan ieder / die het dus noemen zoude / 40 dagen aflaat. Hy is ook te Rome geweest / om de Kanonizaatzi van onze twee Broeders / S. Richardus en S. Emanuel, van dewelken boven gesproken is / upt te werken: maar breezende dat de onkosten te hoog zouden loopen; is hy onberrichter zake wedergekeert. Pochtans heeft hem de Paus booz zijne moeite / en op dat hy met eere zoude wederkeeren / den arm van S. Margareta geschonken; die tegenwoordig te Meiden is; en van de Christene geloobigen met groote eerbiedigheid geëert word. Eindelijk is hy in 't jaar 1350 / op den dag vanden H. Bisschop en Martelaar Felix, van de pest gestorven: en in 't zelfde jaar is de Prior Alardus, met 44 Monnikken en 120 Konversen / insgelijks dooz de pest weggerukt. In 't zelfde jaar storven ook 29 Studenten; en 19 Zusters / op Landhoeven of Uythoven woonende: doch het getal der andere menschen / die in 't zelfde jaar en op dezelve wijze aan hun einde quamen / is om hunne groote meeningte niet te beschrijven: die alteemaal in brede moeten rusten.

Ten tijde van breezen Abt hebben de Dieren zulke een neerlage (i) gekreegen / dat zelfs alle de Keligieuzen gedwongen wierden de wapenen aan te trekken: welke neerlaag / zoo als upt de geschriften blijkt / hun toegebragt was dooz den Graaf van Holland. Onder den zelven Abt is die vermaarde breenkomst tusschen de Prelaaten en Nonkers van Drieland en 't land van Drent gehouden: alwaar

alwaar alles / om den inval der uytheemfche
 volkeren / met een uytterfte breedzaamigheit en
 eendragtigheid afgeloopen is. De Groningers
 beloofden ook dat zg voor de vytheit van Drie-
 land zouden kampen tegen wat Heeren dat het
 waer : ja zg hebben den muur hunner stad /
 van de Ebinger poort af tot den naaften to-
 ren toe / de poort daar onder begreepen / onder
 de boet gefmeeten : gelyk zg aan de weftzyde
 van de Buttringer poort ook gedaan hebben ;
 de poort daar weder onder begreepen : en heb-
 ben alles wat tuffchen beiden ftond afgebro-
 ken : 't welk zg gedaan hebben / om de houte
 muuren en houte poorten van nieuws op te
 maaken. Op den zeiben tyd zijn veele andere
 zaaken / in de tegenwoordigheit van alle de
 voornemde Geestelyke en Weereldfche Over-
 ften / te Zelwert befloten : welker inhoud / met
 de zegels van de Driefche landen / als Hu-
 nesgo / Fivelgo / Drent / Groninge / Fze-
 delwold / Langewold / Humerze / en de acht
 ftafpelen / bezegeld / by S. Bernards te Ade-
 wert in bewaringe gehouden word. Want
 de Grauen van Holland hadden de Driezen al
 dikmaal te boore beooylogt ; met dien uytflag /
 dat ze fomtyds de overwinning behaalden /
 fomtyds geflagen wierden. Zoo is Graaf Wil-
 lem in 't jaar 1255. in Driezland dood geblee-
 ven. Want hy viel met zyn paard op 't hars-
 de ys : wanneer hy van de Driezen / die in de
 moerassen en slooten lagen / en zich hier en
 daar verfeholen hadden / zoo ongewapend als
 hy was / wierd doodgesmeeten : en wel zod-
 danig / dat het Hollandfche leger gansch ver-
 flagen wierd. Doch naderhand / in 't jaar
 1272, heeft zeker Graaf van Lotteringen /

met naame (2) Govert, die dooz Willem Bisschop van Utrecht geholpen wierd / tegen de Westvriezen gevochten: en is daar op / na dat hy een groote zege bebochten had / met een grooten roof binnen Alkmaar getrokken. De Oostvriezen / zulks verstaan hebbende / hebben Alkmaar negen weeken lang met een groot heir belegert. Maar alzo de voornoemde Bisschop den belegerden Hertog te hulpe quam; zijn'er 8000 Vriezen / en meer / in 't gevecht gesneubelt: 't welk gebeurt is in 't jaar En toen is Hertog Govert Heer van Oost- en West-vriesland geworden. Na derhand / te weten in 't jaar 1276, heeft (3) Dideryk VII, Graaf van Holland / en Graaf Floris zoon / by wintertijd / als'er zeer sterk ys lag / tweemaal tegen de Vriezen gebochten. In 't eerste gevecht bleeven 40000 duizend Vriezen / 300 mans- als vrouws- personen; in 't tweede 53000. Daar op zijn ze eenigen tijd onder 't gebied der Hollandsche Graaven gebleeven; te weten tot het jaar 1345. toe; wanneer Willem, Graaf van Holland / van de Vriezen verslagen en in de Abdy van Bloemkamp begraven wierd.

A A N T E K E N I N G E N.

1. De Schrijver van deeze Levens, gelijk in 't gevolg noch meer bliken zal, vertelt veele dingen van hooren zeggen; en is gansch onbedreven in de tijdrekening. Dat de Vriezen, ten tijde van deezen Abt., dat is tusschen de jaaren 1329 en 1350, zoo leelijk van de Hollanders geslagen zouden zijn, zal men by geene Hollandsche of Vriessche Historischrijvers vinden. *Willem de Goede*, of de derde, die in 't jaar 1337 gestorven is, heeft geen en oorlog tegen de Vriezen gevoert: want het ontzetten van 't kasteel

teel' Vollenho, dat den Biffchop van Utrecht toebehoorde en door de Vriezen belegert was, is fchier zonder slag of stoot gefchiedt. Althans is 'er geen veldslag voorgevallen; en de Hollanders, i die Vriesland ingetrokken waren, zijn 'er zonder veel quaad te doen weder uytgetrokken. *Willem IV*, verre van de Vriezen geflagen te hebben, heeft 'er zijn leger en leven verlooren: en de Vriezen hebben nooit grooter zege bevochten. *Vrouw Margareta*, en haar zoon *Willem V*, hadden r'huys de handen vol, zonder dat ze meer werk in Vriesland gingen zoeken. Zoo zal deze groote neerlage op een anderen tijd moeten verfehoven worden.

2. Noch een slag erger: *Gövert*, Hartog van Lotteringen, zoude na de dood van *Willem II*, in 't jaar 1271, tegen de Vriezen geoorlogt hebben. Ieder weet dat gemelde *Gövert* deze landen tuffchen de jaaren 1071 en 1076, en vervolgens tweehonderd jaaren voor Keizer *Willem*, bemagtigt heeft.

3. Dat gaat even mooy: *Dideryk VII*, die in 't laaste van de twaalfde eeuw geleest heeft, word hier omtrent hondert jaaren jonger gemaakt. Van die twee veldslagen, en dat groote getal der dooden; wil ik nu niet fpreken.

i Zie W. Gouthoeve: *Scriverius*, *Ubbo Emmius* &c.

Hoptatus, de XVI Abt.

Hoptatus, Frederiks nazaat / heeft het be-
 wind over de Abdy acht weeken minder als
 twee jaaren geboert. Hy was een gebooren
 Dries; en heeft veele oorlogen met de huly
 van zijne Konversen geboert. De Konversen
 waren in getal byz vermindert: maar / zoo
 weinige als ze waren / ftreedenze voor de byz-
 heit van Driesland. Doch van ouds plagten 't Getal der
 hier byz de 200 Konversen / en 99 Monnik- Konversen
 ken / naar den fegel te leeven; zoo als on- was certijds
 ze oude Monniken / die 't wel wiffen / ons zeer groet.
 bet

zeker hebben. 't Is eens gebeurt dat de Groningers de overhand tegen onze Konbersen kreegen: wanneer een van de Konbersen zich aan het krups stiet / dat noch voor de noorder deure bewaart word: zoodanig dat hy ter aarde viel / buiten kennis raakte / en op den derden dag den geest gaf. Maar eindelijk hebben de onzen de overhand behouden. Zoo dat de Groningers / na het opbrengen van veel gelds / onze bondgenooten wierden.

Zy hadden
hunne eige
Munt.

Men vindt ook geschreeven dat ze hunne eige Munt in het Konbent hadden. Daarenboven heeft Regnerus, Koning van Denemarken / na dat hy van 't overgroot getal onzer Broederen en de Heiligheit deezer Abdye onderrecht was / ons een bosch in zyn land (1) gegeven; dat noch tegenwoordig 't Monnikkenbosch genaemt word. Noch heeft hy aan 't klooster een zilvere fles geschonken; daar zyn naam op gesneden stond. Ook zyn de Hamburgers in ons verbondschap getreden: want aan de haven Stade / alwaar alle schippers hunne lading bertollen moeten; daar zeilde onze schipper by dooz / zonder eenigen tol te betaalen; zoo als de brieven van die van Stade / die by ons berusten / duidelyk getuigen.

Dooz is Hoptatus overleden den 29 May 1352.

A A N T E K E N I N G.

1. Hoe langer, hoe schooner. De Deensche Koning *Regnerus*, die een Heiden was en Heidensch gestorven is, en die in de negende eeuw geregeert heeft, zonde den Monnikken van Adewert in de veertiende eeuw een bosch geschonken hebben. Behalven de-
zen

zen *Regnerus* heeft 'er noit Koning op den Deenschen Throon gezeeten, die den naam van *Regnerus* gedragen heeft. Men zoude, ter verschooning van den Schrijver, kunnen bybrengen dat hy in den naam gemist kan hebben; en dat alles misschien te verhelpen is, met een anderen naam voor *Regnerus* te zetten. Maar ik zouw 'er geen gissing aan durven waagen; om een Schrijver die 'er zoo los over heere loopt, te redden.

'Thyboldus, de XVII Abt.

Deeze Abt heeft 19 jaren aan 't roer gezeeten; maar twee jaaren booz dat hy stierf / upt eige betweeginge / afstand van zijne waardigheid gedaan. By zijnen tijd zijn 'er heele oorlogen in gansch Drieland geweest: in dewelken de Konbersen zich als dappere helden queeten. Zeker Meester der Konbersen / booz 't altaar staande / en zich gereed makende om de Mis te leezen / hoorde zeggen dat de bynden in aantogt waaren. Hy vliegens zijn Priesterlijk gewaad uptgetrokken; en naar de poort / om de Konbersen aan te moedigen / geloopen: daar hy ook zijn leven booz de bypheit des Vaderlands liet. De Drieten waren toen kloekhartig; en wilden lieber hun leven waagen / en de dood ondergaan / als hunne bypheit verliezen; of eene byemde magt miiaaten. Booz al waren de Konbersen van dit klooster zoo gemoed: dewelken doozgaans ten getale van vijfhonderd ten oorlog trokken; die van de landhoeven / als 'er die by waren / daar onder gerekend. Want zy hadden een geweldigen schyzik van den slaaffelijken staat; om dat ze de wyedheit der Dooften welker onderbonden hadden. Zoo leest men in de

Konink van Holland dat zeker Godefridus, Koning van Noorwegen / na dat hy de Driezen ten tijde van Keizer Lodewijk t'ondergebragt had / alle de Driezen twaalf jaaren en boven de twaalf jaaren oud / gedwongen heeft om toulwen aan hunne haizen te draagen. Doch eenige jaaren daar nae is hy in (1) Brittanje / om zijne uytspoorige wyedheit / met al zijn krijgsvolk verflaagen : wanneer de Driezen door Keizer Karel van die slaaffelijtheit verlost zijn ; en dus hunne vyheit wedergekeeren hebben.

De eerwaardige Heer Thyboldus is upt de weerd verhuyst den 15 Mey 1371.

A A N T E K E N I N G E N .

1. Van deezen *Godefridus*, of *Gotricus*, heb ik in't *Nabericht op Vriesland* gesproken : maar daar spreek ik anders van zijne dood als de Schrijver van deze levens doet. Hy zal, volgens zijne manier, den eenen Koning toepassen, 't geen hy van den anderen gehoord of geleezen had. Dat *Godefridus* in Brittanje met al zijn volk zoude gebleeven zijn, vind' ik by geen eenen Schrijver aangetekend. *Saxo k Grammaticus*, die het best weeten moest, en zekerlijk best geweeten heeft, schrijft geen enkel woord van zinnen Britannischen tocht : maar zegt uydrukkelyk dat hy, zoo als hy gereed stond om dieper in Duytsland te vallen, door zinen eigen Trawant doodgestoken is. Het zelfde schrijft *Eginbartus*, de tijdgenoot van *Karel den Grooten* en van *Gotricus* zelf : en het word ook hevestigt door de getuigenis van *Alberthus m Stadenfis*. Maar de naamlooze Schrijver, daer we nu van spreken, ik meen die de levens der Abten van Adewert beschreeven heeft, en de tijden en perfoonen wel meer door malkander wart, zal iet diergelijks geleezen hebben van den voorgemelden Koning

k Hist Dan lib. 8. ad finem.

l In vita Caroli M.

m Ad ann. §10.

Regnerus. Van deezen *Regnerus*, die ten tijde van *Lodewijk den Goeden* en wat laater leefde, worden zeldzaame daaden in de Deensche Historien vertelt, die ik maar ten deele ophaalen zal. Hy was zoo groot een zeeroover, als *Godefridus*; en al de vordere Deensche en Zweedsche Koningen. Als het zoo gelegen quam, en hy de kans schoon had, hield hy zich niet vergenoegd met geheele Koninkrijken plat te loopen en uyt te plunderen: hy hield ze ook in 't bezit: en zondt 'er Stedehouders of Onderkoningen naar toe. Hy heeft, zoo als *Saxo n Grammaticus* althans vertelt, *Hama* Koning van Groot Britanje verslagen en gedood; Noorwegen, Schotland, en de Orkadische Eylanden, veroverd; en door drie van zijne zoonen, als Onderkoningen, geregeert: de Schotten wederom overwonnen, en *Murial* hunnen Koning, ter dood gebragt: *Hella*, Koning van Britanje, nae een gevecht van drie dagen op de vlugt geslagen: *Dian*, Koning van Hellepont, en *Mellicus*, Koning van Ierland, insgelijks overwonnen en om 't leven gebragt. Maar eindelijk is de kans gekeert: *Hella*, Koning van Britanje, viel met een magtig heir in Ierland; en deed 'er alle de ingezetenen, die al te Deensgezind waren, door het zwaard sneuvelen. *Regnerus*, die ondertusschen een anderen togt gedaan zal hebben, ging een zeegevecht met hem aan; maar verloor den slag, en viel in 's vyands handen. *Hella*, waarschijnlijk om al zijn rooven, blaaken, en moorden te straffen, deed hem den slangen voorwerpen; die hem levendig opgegeten hebben. Om die geschiedenis den Leezer volkomen voor te stellen; zal ik 'er noch op het geloof van *Saxo Grammaticus* byvoegen dat zijne twee zoonen, *Sivardus* en *Bjorno*, hun Vaders onmenschelijke dood op eene onmenschelijke wijze gewroken hebben. Zy kreegen *Hella* na een scherp gevecht gevangen; en dedden zijn rugge zoodanig opsnijden, dat hy de gedaante van een Arend vertoonde. Dat is, zy namen den degen; maakten wederzijds een opening tusschen de schouderbladen en het ruggebeen; joegen den degen van boven af naar beneden toe; en spouwden het vleesch rondom op. Dan sneeden zy de ribben van

ⁿ Hist. Dan. lib. 2.

't ruggegraat af; en rukten ze zoo wijd op, als ze volgen konden: wanneer zoo een mensch, met de ribben als vleugelen opgespalkt, de gedaante van een Arend vertoonde. Dat hietten ze dan eenen Arend verbeelden; en het geschiedde niet alleen om den vyand een wreeder dood te doen sterven, maar ook om hem de uiterste smaadheit, die'er uyt te vinden was, aan te doen. *Stephanus Stephanus*, in zijne Aantekeningen op *Saxo Grammaticus*, brengt meer diergelijke voorbeelden van wreedheit by; en getuigt dat deze barbaarsheit onder de Noordsche volkeren vry gebruykelijk was.

Om weder tot *Godefridus* te keeren; de Schrijver dezer Levens, die hem Koning van Noorwegen noemt, toont wederom dat hy geen rechte kennis van de Deensche zaken had: of, om hem wat genadiger te handelen, zijne uytdrukking is gansch niet effen. *Godefridus* was o Koning van Denemarken; en de Nazaat van *Gormo*: Noorwegen had een anderen Koning, met naame *Goto*. Maar om dat de Deenen by de Schrijvers der middelste eeuwen dikwils onder den naam van Noormannen begreepen worden; en de naam van Noormannen, volgens *p Krantzius* en andere Schrijvers, eigenlijk aan de Noorwegers toekomt; zal onze Schrijver daar door verbijstert zijn, en geen onderscheid gemaakt hebben; daar groot onderscheid was.

In het Nabericht op Vriesland is van zekere schattinge gesproken, die den Vriezen door deezen *Groticus* opgelegd was: en in een hollen beukelaar moelt geworpen werden. De omstandigheden, die de trotzigheit van den Deen en den ellendigen staat der Vriezen te kennen geeven, staan daar breeder beschreeven. Ik zal 'er dit noch byvoegen dat het gebouw, 240 voeten lang, 't welk ten dien einde opgeworpen was, volgens *Cornelius q Aurelius* naar de kant van het tegenwoordige Noordholland toegestaan moet hebben. Dit is het zeggen ook van *Sibrandus r Sikkama*: want hy schrijft dat het in Westvriesland, by den Vliet Kinhem, zoude gestaan hebben.

Maar ik zie dat *Gotricus* en *Regnerus* by sommige

o *Saxo Gramm. Libro 8. sub finem.* p Apud J. Douaam.
q *Lib. 2.* r In *Notis ad antiq. Fris. leges*, p. 122.

Schrijvers op de lijst der Deensche Koningen geen plaats mogen hebben. Keurige Historischrijvers, zegt *Vallemont* in zijne *f* Historizaal, verwerpen als verdicht al wat men van de Koningen van Dene-marken voor de tiende eeuw beschreeven vindt. Die keurige Historischrijvers is hy gezind te volgen: en begint zijne lijst der Deensche Koningen met het jaar 930. Een ander * Schrijver toont zich noch veezer; en houdt alles voor onzeker, wat 'er van de Zweedsche Koningen voor de twaalfde eeuw vertelt word. 't Geen hy van de Zweedsche Koningen zegt, past ook op de Deensche. Deze leste Schrijver spreekt evenwel wat omzigtiger als *Vallemont*; en wil daarom alle de voorgaande Koningen op de lijst der Koningen niet uytgeschrapt hebben; althans zegt hy het niet duidelijk: hy heeft het meer tegen de beschrijvingen van hunne levens en wondergevalen. Deze zaak verdient wel hooger opgehaalt en onderzocht te worden: en wy zullen, met zulks te doen, zoo verre buiten ons bestek niet treden. Het is ook een deel van deeze Historie, de Noormannen, die ons Vaderland zoo dikwils afgestroopt en overheert hebben, te deeg te kennen.

Alle volkeren zwetzen doorgaans op hunne oudheit, en op de oudheit hunner heerschappye: ieder wil het winnen. Maar zoo men de Deenen en Zweeden gelooven zouw, moeten alle de volkeren van Europa, op het stuk van oudheit, voor hen zwijgen en zwijgen. Italië, zegt *Johannes v Magnus*, is 108. jaaren vroeger bewoont geweest als Babel; daar die van Babel nochtans, zegt hy, by *Berosus* te boek staan voor 't oudste volk van de geheele weereld. Evenwel moet Italië, op dat stuk, voor de Noordsche landen wijken: dewelke, zoo als hy netjes en precys uytgecyfert heeft, 108. jaaren vroeger bevolkt zijn geweest. En op, dar men 'er niet aan twijfelen zouw; heeft hy ons eene volkome lijst van alle Zweedsche Koningen, van *Taphets* tijden af tot zijnen

f Derde deel.

* Dans la Preface de l'Abregé de Hist. de Suede, achter les Revolutions de Suede.

v Gothor. & Sueon. Hist. lib. 1. cap. 3.

tijd toe, opgelevert. Wat zeg ik, eene lijst: 't is een volllage beschrijving; een levensverhaal, nu wat korter dan wat langer, van alle die Koningen; eene aan een geschakelde en wel opgetooide Histori. De eerste van allen, zoo als de Noordsche Schrijvers verhaalen. is geweest *Magog Japhets* zoon; dewelke omtrent 88 jaaren na den Zondvloed, met een kracht van volk, *Finland* en daar nae *Gotland* in bezit genomen heeft: en 't gebied over de omleggende Noordsche landen heeft gevoert.

Iemand zal misschien vraagen of *Japhet*, 88 jaaren nae den Zondvloed, volks genoeg gehad heeft om alle die landen te bezetten: en of *Japhets* nazaaten, binnen zoo korten tijd, zoodanig konnen vermen g-vuldigt zijn. Ja; volks genoeg, en meer als genoeg: ja alle die landen waren noch te klein, om al het volk te laten; zoo dat ze ten eerste ^w genootzaakt wierden naar nieuwe woonplaatzen om te zien. Jammer is het, en *Johannes Magnus* betreurt het wel ernstelijk, dat het aan Schrijvers ontbroken heeft, om de heldendaaden der eerste Noordsche volkeren te vereeuwigen. Zonder dat; geen Assyriërs, geen Grieken, geen Romeinen, zouden 't hun in roemruchtigheid afgewonnen hebben. Hy gelooft echter niet dat ze gansch zonder Historischrijvers zijn geweest: ja hy beweert, en geeft het voor eene zekere zaak op, dat ze al letteren gehad hebben voor de tijden van *Karmenta* en *Evander* enz.

Wat Denemarken belangt; dat zoude omtrent zoo vroeg bevolkt zijn geweest als *Gotland* en *Zweden*: maar geen eigen Koning gehad hebben voor *Humelus* of *Humblus*, den festienden Koning van *Gotland*, die zijnen zoon *Dan* over *Denemarken* tot Koning zoude aangestelt hebben. Die *Dan* word van de Noordsche Schrijvers, als *Saxo Grammaticus*, *Joh. Magnus*, enz. voor den Stamvader der volgende Deensche Koningen gehouden; en heeft den naam aan *Dania* of *Denemarken* gegeven.

Dit gevoelen staat by de Deenen vaster als vast: en die het zouw durven tegenspreken, mogt zien wat 'er van koomen zouw. Laat ons ons zelven nooit, zegt *Stephanus* x *Stephanius*, van dat gevoelen laten

^w Joh. Magn. lib. 1. c. 2.

x Notæ in 1. Libr. Saxonis Gramm.

afstrekken : te weten dat *Dan* of *Dannus*, *Humbels* zoon, den naam aan de Deenen gegeven heeft. Voorts hebben de Deenen ook eene lijst, of liever historie van hunne Koningen, zoo wel als de Goten en Zweeden; welke lijst of historie met den gemelden *Dan* begint, en tot de latere tijden toe loopt. Indien iemand vraagt wat men van zoo eene historie, en van alle die Koningen, oordeelen moet; wat zal ik daar op zeggen? De Noordsche Schrijvers, als *Job. Magnus*, *Ol. Lijfscander* *y*, *Saxo grammaticus*, *Stephanus Stephanus*, *Olaus* *z* *Wormius*, *a* *Rudbeckius*, ja een Deensche Koning zelf, *Ericus van Pomeren* genaamd, die een lijst van de Deensche Koningen uytgegeeven heeft, houden 't voor eene waarheit, die geen tegenspraak lijken kan. En niet alleen de Noordsche Schrijvers; maar, zoo veel als ik bespeuren kan, *Johannes Meursius* en *Job. Pontanus*, twee zeer geleerde Nederlanders, spreken even zoo als de Noordsche Schrijvers. Ik heb hunne Deensche Historie niet; en weet ze nu niet te bekoomen: maar by *Stephanus Stephanus* word deze plaats uyt *J. Meursius* bygebracht; dewelke alle twijfeling, omtrent het gevoelen van *Meursius*, schijnt weg te neemen.

„ Deze *Humblus* was uyt het geslagt der Reuzen
 „ en had in Sialand een groot gezag en vermogen
 „ En niet alleen had hy Sialand onder zijne macht
 „ maar ook. . . Hy had een heerlijk huys; want
 „ van noch eenige tekenen in wezen zijn by zeker
 „ bosch; dat noch tegenwoordig, als een gedenkteken
 „ teken van zoo groote eene oudheit, *Humbelbosch*
 „ word genoemd. „ Dan geeft *Stephanus Stephanus*
 vorder te kennen dat *Pontanus* omtrent op dezelfde
 wyze van *Humblus* spreekt als de andere Schrijvers.

Maar hoe zeer de Noordsche Schrijvers voor hunne oude Koningen kampen; ja schoon ze zelf zeer oude lijsten van die Koningen, in de Runische *b* tale geschreeven, voor den dag brengen; de uytland-

y In Geneal. Reg. Danicæ.

z In Monumentis Danicis passim per totum librum.

a In Atlantid

b Series duplex Regum, &c. Achter Monumenta Dan. Ol. Wormii.

sche c Schrijvers zyn niet te beweegen om hun zeggen geloof te geeven. En, inderdaad, 't gene ik tegen de Indiaanfche afkomst der Vriezen gezeit heb, koomt hier voor 't grootte gedeelte weder te pas. Van zulke wonderen, als daar beschreeven worden, die met de daaden van *Hercules* te vergelijken zyn, en de krijgstogten van den *Grooten Alexander* te boven gaan, zoude geen een der Grieksche en Romeinsche Schrijveren kennis gehad hebben. Want het gezag van *Berosus*, die van *J. Magnus* bygebragt word, zoude 't hanc by de Geleerden geen aasje weegen: dewijl hy niet minder is als de rechte *Berosus*; en niet anders als een voddig maakzel van *Annius Viterbiensis*. Daar by koomen de oude Poeëten en *Trobadores*, hoewel onder eene andere benaming, hier wederom te pas. Als *Saxo d Grammaticus* zyne voorgangers, die hem in 't beschryven van zyne Historie voorgelicht hebben, opleveren zal: geeft hy de eerste plaats aan de oude Dichters. Deze Dichters, by de Noordsche volkeren e *Ranen*, en *Scalders* of *Schaldr* genaamd, waren in groot aanzien by de Koningen; en beschreeven alle gedenkwaardige zaken, die 'er van tyd tot tyd voorvielen. Maar hoe dat ze rechte Poeëten waren, dat is hunne vertellingen op zyn Poeëts met allerhande verdichtzelen en vabelen opschikten, dat is in de Aantekeningen op *Vriesland* wijdloopig getoont; en de Noordsche Schrijvers zelf durven 't niet ontkennen.

Ten tweede heeft *Saxo* zyne Historie, zoo als hy zegt, ten deele getrokken uyt de zarken, steenen, en rotzen; die in de Noordsche landen, by meenigte gevonden wierden: en waar op de oude geschiedenissen, met Runissche letteren, vertelt en afgebeeldt worden. Die steenen en rotzen, met hunne Runissche letteren, wil ik noch mag ik niet verwerpen: en zal 'er beneden noch breeder van spreken. Maar de zarken met hunne grasschriften, en die steenen en rotzen met hunne opschriften, zoo

c Zie Hist. des Revolution de Suede; Vallemont Histori-zaal, enz.

d In Præfat. Hist. Danicæ.

e Steph. Stephanus in lib. 1. Saxonis Gramm. Ol. Wormius, in Append. ad litteraturam Runicam.

als ze by *Olaus Wormius*, en ten deele by *Stephanus Stephanus*, opgegeeven worden, geeven zoo eene oudheit van de Noordsche volkeren en hunne Koningen geenzins te kennen. Ik vind 'er geen een persoon, veel min Koning, of held, of Veldheer vermeld, die voor de tijden van *Christus* geleest zoude hebben. 't Is waar dat 'er een groot getal van zulke grafsteen, en rotzen, door dit en dat toeval weggeraakt is. Maar wie zal ons verzekeren dat men daar de lijst van de oudste Koningen zoude gevonden hebben? en *Saxo Grammaticus* zegt het ook niet dat hy ze daar gevonden had.

Ten derde is *Saxo Grammaticus*, zoo als hy verzekert, zeer geholpen geweest door oude boeken en geschriften, die in groote meenigte by de Yslanders gevonden wierden. By de Yslanders, zeg ik, dienaar zijn zeggen, en het zeggen van *Stephanus Stephanus*, het bestudeeren en schrijven van historien, en zoo uytlandsche als inlandsche Geschiedenissen, met een uyerste naarstigheid bevljigden. Op andere plaatsen mogten ook boekoeffenaars, en Schrijvers van boeken, gevonden worden: maar in Ysland, zoo als zy spreken, had men de stapel. En, inderdaad, *Steph. Stephanus* telt een groot getal boeken en geschriften op; die noch ten huidigen dage by de voornoemde Eylanders gevonden en in groote waarde gehouden worden. Dat ware zekerlijk eene gewenschte zaak, indien men goede reden had, om die geschriften zoo hoog te achten; wat zouden die een licht in de Historien kunnen geeven! Maar ik vrees wederom voor Rymers, Dichters, *Trovadores*, *Schalders*, en diergelijke Schrijvers. En ziet; nauwelijks heb ik eenige regels in *Stephanus* vorder gelezen; of hy bezint die Rymers en Dichters weder op te haalen. Hy twijfelt 'er geenzins aan of *Saxo Grammaticus* zal een andere *Edda* gehad hebben, als die daar regenwoordig in allemans handen is. *Edda* is een boek, dat de Pogëtische verdichtzelkunde leert: gelijk *Scalda* een boek is; daar de kunst om die verdichtzels op een zwierige en aangenaame wijze in dicht te brengen voorgeschreeven word. Andere Schrijvers, by *Stephanus f. Stephanus* vermeld, zeg-

f In Praefationem Saxonis Gramm.

gen ook dat 'er een andere *Edda* is geweest, die veel fabelrijker was; ja dat we nauwelijks het duyzendste gedeelte van de eerste *Edda* behouden hebben. Laat ons *M. Brynolfus suenonius*, Bisschop van zekere plaats in Ysland, eens hooren spreken. *g Waar zijn nu die groote schatten van de gansche menschelijke wijsheit, die door den wijzen Sæmundus beschreeven zijn? Waar is die alleredelste Edda, daar we nauwelijks het duyzendste gedeelte, behalven den blooten naam, van behouden hebben? Waar is dat groote Historiwerk; 't welk Arius Polyhistor van Odinus tijd af, tot zijne tijden toe, opgestelt en voltrokken heeft? Waar zijn die destige schriften van den Monnik Gunlogus? Waar zijn die wonderbaare gedichten der Koninklijke Poeëten, die in de gansche Noordsche weereld geleest hebben? De andere Heidensche Schrijvers, als Thorallus de Sido met zijne voorzeggingen; Ericus den Rossen met zijne nazaaften, en die hunne zeer hachelijke scheepstogten naar het Westen beschreeven hebben, wil ik niet tellen. Dat saxo Grammaticus, en diergelijke Historischrijvers, zulk slag van boeken en Poeëten nageschreeven hebben staat wel te gelooven. Men neeme de moeite maar, van de eerste boeken van Saxo Grammaticus en Job. Magnus ter loops eens na te zien: 't is 'er alles even Poëtisch: schier alle menschen zijn 'er reuzen: alle dochters van Koningen en Vorsten; weinigen uytgenomen, even schoon; ja pronkjuweelen van schoonheit: geen minder gebrek als aan tooveraars en hexen: die daar dingen uytvoeren, daar de duivel nauwelijks op denken zouw: meest alle de Koningen en Konings zoonen, ja Konings dochters en jonge maagden, hebben de veerzen zoo gereed op haare tong leggen, als of ze den Hengstebron droog gedronken hadden. Dat een krijgsheld zes, twaalf, ja dertig en meer kloeke en sterke karels, met den vuyst of den degen overwint, is 'er als daggelijksch werk. Nauwelijks was 'er een Konings dochter ten huwelijk te krijgen, al ware de vryer een Konings zoon of zelfs een Koning, of hy moest ze met het uysterste gevaar van zijn leven haalen. Dat is; hy moest alvooftens tegen draaken, of slangen, of beeren, of leeuwen vechten. Maar, dat noch het*

g Vide ibid.

beste was, die Koningen of Konings zoonen waren altijd zulke helden, of die beesten zoo laf en slap, dat de laatsten, ik zeg die wilde beesten, altijd overwonnen en verslagen wierden. Daar zijn veele andere dingen, die noch bet sluiten, en by niemand, die gezonde hersenen in zijn hoofd heeft staan, ingang zullen vinden. Maar wat heb ik op dit stuk bewijs van noode? *Stephanus stephanus*, die met zoo een ernst voor *Saxo Grammaticus* pleyt, komt eindelijk daar toe, dat *Saxo* die dingen, die zoo ongelooflijk schijnen, en daar zoo meenig Leezer zich zelve aan sloot, uyt de gemelde twee boeken, *Scalda* en *Edda*, getrokken heeft. Dierhalve, zegt hy, zijn het geen verdochtzels van *Saxo*: maar het zijn vertellingen van de fabelachtige oudheit.

Dat is my genoeg: en ik wil geenszins beweeren dat *Saxo* willens en wectens onwaarheden en verdochtzels verzonnen heeft. Daar volgt evenwel uyt dat hy de verdochtzels van die Rymers of Schalders gelooft en uytgeschreeven heeft? Indien hy hen, in tastbare onwaarheden geloof gegeven heeft; hoe veel te min is hy tegen andere vertellingen, die hunne onwaarheit zoo opentlijk niet ten toon droegen, gewapend en op zijne hoede geweest: en, vervolgens, wat staat is 'er op die oude Koningen, en wat daar vorder aan vast is, te maaken?

Maar nu is 'er een andere vraag; wanneer dat het gevolg der Deensche en Zweedsche Koningen begint zeker te worden; en het verhaal van de Noordsche Historischryvers op goede voeten staat. Dit ware eene zaak van veel onderzoeks, en een groote hoofdbreking: en, na al dat onderzoek en hoofdbreken, zouw ik waarschynelyk niet veel gevordert zijn. Dit zal ik evenwel zeggen dat de Fransche Schryvers, zoo even aangehaald, op dit stuk al te bekrompen zyn; en, ter wijle dat ze de sloot mijden, in een maalfstroom loopen. Ik zal dan uyt oude en geloofwaardige Schryvers bewijzen dat niet alleen *Godefridus* of *Gotricus*, en *Regnerus*, de Deensche kroon gedragen hebben: maar dat men 't zelve van meer andere en ouder Koningen met alle gerustigheit gelooven mag. Om de Aanteekening niet al te lang te maaken, zal ik maar van Dene-marken spreken: Dan is de tweede Schrijver, die van
Zwe-

Zweden spreekt, ook genoegzaam wederlegt; en de grond, daar hy opsteunt, om verre geworpen.

Om van *Regnerus* te beginnen, die word genoegzaam als Koning van Denemarken vermeldt by *Adam b Bremensis*: want deze Schrijver, spreekende van de Deensche Koningen die de landen hier omtrent uytgerooft en 'er als barbaaren geleeft hebben, voegt 'er dit by: *In de daaden der Franken staat geschreeven dat Ingoar, de zoon van Lodprachi, de wreedsste van allen is geweest.* Door *Lodprachi* word zekerlijk *Regnerus* verstaan: dewelke by alle de Noordsche Schrijvers den toenaam heeft van *Ludbroch*. In het leven van *S. Ansharius*, by *Steph. i Stephanus* vermeld, en door *Ansharius* eigene discipelen beschreeven, word verhaalt hoe dat *Ericus* Koning van Denemarken, en zoons zoon van *Regnerus*, door den gemelden *Ansharius* in de negende eeuw tot het geloof is bekeert. Van *Haraldus*, Koning van Denemarken, die omtrent het jaar 830. Christen geworden en te Ments gedoopt is, weeten zoo veele Schrijvers te spreken dat *Vallemont*, die alle de Deensche Koningen voor het jaar 930. uytmonstert, geen oude Schrijvers moet gelezen hebben, en zijne roekeloosheit in 't veroordeelen genoegzaam ten toon heeft gestelt. Ik wil die Schrijvers nergts hier onder *k* vermelden: en den Lezer vermaanen dat hy van sommigen *Haraldus*, van anderen *Harialdus*, *Harioldus* en *Herioldus*, word genoemd. In de Jaarboeken van *l Fulden* word ook verhaalt dat Keizer *Lodewyk* den gemelden *Herialdus*, Koning van Denemarken, een magtig heir te hulp gezonden heeft.

Dat *Hemmingus*, omtrent het jaar 810, in de plaats van *Gotricus* Koning van Denemarken geworden is, hebben wy uyt de getuigenisse van *Adam m Bremensis*, *Albertus n Stadenfis*, de Jaarboeken *o* van *Pithaus*,

b Lib. 1. cap. 33. *i* Pag. 193.

k *Annales Pithreani* ad an. 826. *Vita Ludovici Pii*, *Theganus de Gestis Ludovici*. *Adam Brem.* lib. 1. cap. 15. *Albertus Stad.* ad ann. 826. *Aimoinus* lib. 4. *Sigebert.* *Gembl.* ad ann. 825. *Martin. Polon.* (die hem *Evelaus*, misschien *Ereldus* noemt) ad ann. 816.

l *Annal. Fuld.* ad ann. 816.

m *Adam Brem.* l. 1. c. 13.

n *Alb. Stad.* ad ann. 810.

o *Annal. Pith.* ad ann. 810.

Aimoinus,

p *Aimoinus*, enz. En wat *Gotricus* zelf belangt, die is by de oude Historischrijvers al immers zoo zeer bekend als q *Haraldus*. D r *Gormo*, die ook op *Vallemonts* lijst niet koemen moegt, evenwel onder de Deensche Koningen moet gerekent worden, blijkt uyt een zark, by *Olaus* r *Wormius* en *Stephannus* r *Stephanus* opgegeeven: waar op dit graffchrift te leezen staat: *Koning Haraldus heeft deze graffstede laten maaken ter gedagtenisse van zijnen vader Gormo, en zijne moeder Thyra*. Doch, of iemand zeggen moegt dat daar van *Gormoos* Koningdom niet gesproken word: zoo heb ik 'er maar een andere zark by te voegen, s daar dit graffchrift op staat; *De Koning Gormo heeft deze graffstede gemaakt voor zijne Gemoline Thyra; die 't cieraad van Denemarken is geweest*.

Op een diergelijke zark vindt men ook *Snio* r vermeld; dewelke vervolgens van *Vallermond*, die hem wederom overlaat, ook verongelijkt is. *Snio* heeft, volgens de Deensche v Schrijvers op den throon van Denemarken gezeeten omtrent het jaar 627. zoo dat de lyst der Deensche Koningen al merkelyk begint te klimmen. *Ol. Wormius* heeft gelijk dat hy het verlies van de andere zarken, en beschreevene steenen en rotzen; zoo beklagt; die zouden ons buiten alle twyfel veel grooter licht omtrent de oude Koningen van Denemarken gegeeven hebben. Over de opschriften der gemelde steenen en rotzen moet geene de minste zwarigheid gemaakt worden: zy behelzen niets dat ongelooffelyk of onwaarschynelyk zy; zyn kort en eenvoudig; melden weinig van iemands lof of kloeke daaden, 't welk voor verdagt zouw konnen gehouden worden. Die graffschriften koomen veelyds hier op uyt dat zoo of zoo een persoon deze of gene graffstede voor zynen vader, of moeder, of broeder, of goeden vriend, heeft laten maaken.

p Lib. 4. cap. 99. q Adam Brem. ibid Alb. Stad. ibid: Aimoinus. Annal. Pitbaeni ibid, Eginhart. in vita Caroli Ms Annales Veteris Poetae Reinero Reineccio edit.

r Monument. Dan. pag. 326.

s Not. in Saxon. Gramm. pag. 201.

t Apud Ol. Worm. Monum. Dan. pag. 318.

v Zie Ol. Worm. ibid

Uyt dit alles schynt te blyken dat *Saxo Grammaticus*, raakende de Deensche Koningen die in de zevende, achtste, negende, en volgende eeuwen geleefd en de den ryksstat gezwaait hebben, wel onderrecht is geweest: althans zoo verre, dat hy hunne naamen, en de order hunner opvolginge, geweeten heeft. Alle de Koningen, daar uytlandsche Schryvers iets van te zeggen heoben, of die op de graffsteen vermeldt worden, hebben den zelfden naam, en worden op dezelve wyze beschreeven, by de uytlanders en by *Saxo*. Dat de andere Koningen van de gemelde uytlandsche Schryvers niet vermeldt worden, is geen wonder; zy hadden d'er, in hunne Historie, niets van te zeggen. Vervolgens moet men oordeelen dat *Saxo*, die van *Snio* en *Regnerus* goed bescheid heeft gehad; ook wegens de Koningen, die de heerschappy tusschen beide die Koningen gevoert hebben, niet qualijk onderrecht is geweest. Ook moet men alles, daar eenige fabelen en sprookjes onder loopen, aantsonds om die reden niet afkeuren. Dat ware niet veel beter, als of iemand *Karel den Grooten*, of *Artus* Koning van Britanje, uyt de lijst der Koningen schrappen wou; om dat hun leven van sommige Schryvers op zoo eene fabelachtige wijze beschreeven is. Doch hoe verre dat dit alles gaat, en de gemelde Koningen by *Saxo* beschreeven moeten aangenomen worden, daar kan ik als noch geenen dag inzien. Dit houde ik echter voor vast; dat alles hoe langer hoe meer begint te wankelen, hoe dat men naarder tot de tijden van *Christus* kooft. Dan beginnen de Romeinsche Schryvers, die ook eenige kennis aan deze Koningen dienen gehad te hebben, met meenigte voor den dag te koomen, zonder een woord van die Noordsche Koningen te spreken.

Hier zouw ik deze Aantekening konnen eindigen; en het zouw ook tijd beginnen te worden: maar om dat ik de zeerooveryen van *Gotricus* en *Regnerus* ook aangeroot heb, en dat 'er in dit werk zoo dikwils van de zeerooveryen der Noormannen en Deenen gesproken is; moet ik hier noch byvoegen dat de Deenen naderhand ook een beurt gekreegen hebben; en op een jammerlijke wijze van de zeeroovers, dat is de Slaaven en Wenden aan de Oostzee wou
nende;

nende, geplaagt zijn geweest. „ Alle dorpen van
 „ 't Oosten, zegt *Saxo x Grammaticu*, van de grens-
 „ paalen der Wandaalen af tot den Eider toe, wa-
 „ ren volkeloos, en alle de landeryen lagen d'er
 „ onbebouwd. Gansch Zeeland (in Denemarken)
 „ naar 't Oosten en Zuiden toe lag ook woelt, zon-
 „ der dat 'er de hand aan gehouden wierd. En de-
 „ wijl het zonder bouwluiden was; hielden d'er de
 „ zeeroovers huys, als of het hun eigen Vaderland
 „ ware geweest. *Fyonie* was door de zeeroovery tot
 „ een klein getal inwoonderen gebragt. Laland kocht
 „ de vrede door 't betaalen van eene jaarlijksche
 „ schatting: al de rest was een baare wildernis. Men
 „ betrouwde op geene wapenen noch steden: maar de
 „ kromme bogten der zeën, op dat 'er de zeeroo-
 „ vers niet invaaren zouden, wierden van voore
 „ met lange paalen en slaaken bezet. „ Dan vertelt
 „ hy hoe dat de Koning den Hartog *Hendrik*, die zeer
 „ magtig was, vijf honderd ponden zilvers beloofd en
 „ toegetelt heeft; op dat hy den Slaaven het zeefchuy-
 „ men verleen zouw. De Hartog, zoo als *Saxo*
 „ zegt, nam het geld, maar voerde niet zonderlings
 „ uit. Ja, indien men op het zeggen van *Job. y Mag-*
 „ *zus* aangaan mag; zoo is Denemarken ten tijde van
 „ den Koning *Sno* zoodanig door 't geduurig oorlo-
 „ gen uytgepat en ontvolkt, en tot zoo eene magte-
 „ loosheit vervallen; dat het de prooy van allerhande
 „ volkeren wierd. De Engelschen en Schotten, de
 „ Noorwegers, Zweeden en Gotten, de Wandaalen
 „ en Duytschers, de Franschen en Vriezen, zouden
 „ d'er by beurte den baas gespeelt hebben.

x In *Suenone* 3 & *Canuto* V. y *Lib. 8. cap. 27.*

Rippertus II, de XVIII Abt.

Rippertus, in Thibolds plaats Abt gewor-
 den / heeft 29 jaaren geregeert. Hy had te
 Parijs gestudeert: was goedaardig / breedza-
 mig / en ook in 't tijdelijke vry voorzigtig.
 Zijn Vader was genaamd Fredewold van Mid-
 wold: hy heeft veel vriendschappen / party-
 schapen

schappen / en oorlogen / die te zee en te land tegen het Konvent opreezen / gestilt: want geheel Drieland / 't welk veele jaaren achtervolgens door schier geduurige oorlogen en menigerhande rampen gedrukt was geweest / begoft nu in rust en vryheit te leeven. Deze goede Vader heeft veele schatten voor zijn Konvent by een vergadert / en aan zijne opvolgers nagelaaten: die dezelve op een mildadige ja quistachtige wijze stonden te besteedden. Hy was zeer bemint van alle de Kapiteinen en Jonkers van gansch Drieland: en daarom is 't hem wel gegaan. Want dit is ten aanzien van Religieuzen een nootzakelyk gevolg van de vreeze Gods / dat de tydelijke goederen vermeerderen; gelijk het ten tegendeel nootzakelyk yst het berzuim van 't kloosterlyk leven volgt dat ze verminderen en te niet gaan. En dit ziet men alle dagen zonneklaar in alle kloosters gebeuren. Eindelyk is Ripertus yst de weerd gescheiden den 9 Februarpp 1400.

Menardus, de XIX Abt.

De regeering van Menardus, die in Ripertus plaats gekooren wierd / heeft 21 jaaren geduurt. Hy is ten tijde der Kerkvergaderinge van Konstanz ook in den Raad van den Paus ende andere Bisschoppen geweest: want alle de Prelaten van Duytsland hadden bevel gekreegen om de Kerkvergadering by te woonen. Die 'er geweest waren wisten oolt te verhaalen dat 'er in 't gansche Koncili niemand was geweest / die in welgemaaktheit / schoonheit / welsprekendheit / of kloekheit van stemme / by hem te vergelyken was.

Wan

Wanneer hy sprak / klonk zijne stem als een trompet: ook heeft hy daar eene oraati (1) voor alle de Vaders gedaan: want hy was geleerd / en in de geschaafde wetenschappen wel bedreeven. Daarom was het ook dat de Paus hem / eershalve / verlof gaf om de Bisschoppelyke (2) ppongewaaden te gebruiken; doch hy heeft zich van dezelve / hoe zeer dat hy 'er om gebeden wierd / nooit willen bedienen.

Hy was zeer mildadig en prachtig: maar dewyl hy gaarne en dikwils te Groninge was; is hy daar den 30 July 1421. van de pest gestorven.

A A N T E K E N I N G E N .

1. De naamlooze Beschrijver van deze Levens prijft den Abt *Menardus* over zijne schoone gestalte, welspreekendheit, en kloeke stemme: 't welk ik gaarne gelooven wil: maar, indien mijne gissing goed is, had hy hem noch beter kunnen pryzen. Men ziet hier in zyn leven dat hy in de Synode van Konstans eene predikaati voor alle de Vaders heeft gedaan. Dat is voor eerst een teken van zyne geleerdheit en hooge achting: want de godtgeleerden van laager bank wierden tot zoo eene post niet verkooren. Doch dat is het minste. Onder alle de Bisschoppen, Abten, Godtgeleerden, enz. die voor de gemelde Synode gepredikt hebben, vinde * ik maar eenen Premonstreitheer, of Norbertyner Kannonnik, vermeld: en, dewyl de Abt *Menardus* van de Premonstreit-order was, en voor de Synode gepredikt heeft, houde ik het voor zeer waarschijnlijk, ja gezoegzaam voor zeker, dat hy door dien Premontstreitheer verstaan moet worden. Zoo wil ik dan slegts het oordeel, dat de geleerde *Domine* † J. l'Enfant over die predikaatië geeft, den Leezer

* Jag. l'Enfant Hist. du Concile de Constans, p 365.

† Ibid.

mededeelen. „ De hoedanigheid van dat Sermoen,
 „ zegt hy, is vry zeldzaam ten opzichte van dien tijd.
 „ Men ziet 'er geene gezochte spitsvinnigheden,
 „ geene verbloemde spreekwyzen, of vercierzels;
 „ geene driftige vervoeringen, geene geleerdheit als
 „ ten toon gesteld; geene bybrengingen van wee-
 „ reldsche Schrijvers. Zelfs worden d'er de Vaders
 „ niet als zeer matig bygebragt. De stijl van zyn
 „ Sermoen is zoet, eenvoudig, zielroerend, de re-
 „ deneeringen zyn 'er bondig en klaar: de bewyzen
 „ worden d'er uyt de H. Schrift getrokken dewel-
 „ ke dikwils, en altijd wel ter sneede, bygebragt
 „ word. Een Prediker, die tegenwoordig op den
 „ zelfden voet zoude preeken, zoude zich verzekerd
 „ mogen houden dat hy niet qualijk gepredikt had.,
 Dit is zekerlijk een gewis teken dat de Abt *Menardus*,
 dien ik voor den preeker houde, eene rechte geleerd-
 heit en bondig oordeel heeft gehad. Veele huidendaag-
 sche Predikers mogen dit wel voor een lesse neemen.

2. Maar 't geen de naamlooze Schrijver vorder ver-
 haalt dat de Paus *Martinus V* aan onzen *Menardus*
 eershalve zoude vergunt hebben de Bisschoppelijke
 pronkgewaaden te gebruyken, is geen byzondere
 vergunning voor *Menardus* geweest. Dient dan ge-
 weeten dat het Genootschap, 't welk in de Synode
 van Konstans aangesteld wierd om de voornaamste
 misbruyken af te schaffen, onder anderen ook de
 Bisschoppelijke pronktekenen, als den myter, den
 staf, den ring, enz. aan de Abten verboden heeft.
 Dit voorrecht, zeide dat † Genootschap, was eigen
 aan de Bisschoppen: 't welk een Abt zonder hovaar-
 digheit, en zonder de ongemijterde Abten tot jaloers-
 heit te verwekken, niet begeeren kon. Doch de
 Benediktyner Abten, om dat ze dat voorrecht nu
 langen tijd genooten hadden, wierden van dat vet-
 bod uytgezondert. Maar *Martinus V*, in de gemel-
 de Synode tot Paus gekooren, als hy op *S. Martinus*
 dag gekroont was, gaf eene ordonantzje uyt dat al-
 le de ongemijterde Abten de gemelde eertekenen hun
 leven lang zouden mogen draagen. Dierhalve was
 dit geen byzonder voorrecht voor den Abt *Menardus*:
 dewelke evenwel daar over moet gepreezen worden,

† Idem pag. 549.

dat hy die vergunning noit heeft willen gebruyken. Dit voorrecht, aan de ongemijterde Abten vergund, raakte hunne personen maar, zonder op hunne nazaten over te gaan. De Heer l' *Enfant*, uyt wien ik deze vergunning getrokken heb, voegt 'er op een * andere plaats by dat de gemelde Paus door zoo eene vergunning de schikking of ordonantzie van 't gemelde genootschap eeniger wyze verbroken heeft. Men zouw'er dit antwoord misschien kunnen op geeven, dat de redenen van 't verbod nu geen plaats meer hadden. De eerste reden was, dat de Abten, zonder hovaardigheid, naar zoo een voorrecht niet kunnen staan. Maar men leeft niet dat zy 'er na gestaan hebben: de Paus gaf hun dat voorrecht uyt eige beweeginge. De andere reden was, dat het zelve voorrecht, aan sommige Abten gegeven, de ongemijterde Abten tot jaloersheit verwekken zouw. Hier word het aan alle Abten gegeven: vervolgens was alle reden van jaloersheit weggenomen. Ik beken evenwel dat de Bisschoppen, wien zulke certekenen eigen waren, zich daar door eeniger wyze beledigd kosten achten.

* Pag. 687, 688.

Sacherus, de X X Abt.

Sacherus, de nazaat van Menardus, is twee jaaren en 18 weeken Abt geweest. Als hy by den Bisschop van Munster gekomen was; en / gelijk de kerktucht vereischt / de zegening eischte; gaf hem de Bisschop tot antwoord: ten zy dat hy zoo veel gaf / als zijn boorzaat Menardus volgens de jaarlijfsche aantekeningen gegeven had / te weten 100 schilden van Philippus, Koning van Brankrijk / dat hy niets zoude verkrijgen. Sacherus gaf wederom tot antwoord. Tekent nu wederom aan dat 'er iemand gekomen is / die niet met alle begeerde te geeven: en dus is hy zonder (1) den Bisschoppelyken zegen naar hys gekeert. Doch naderhand trok hy naar

Hy wil geen geld voor de Bisschoppelyke zegeninge geeven.

Brer gt het
klooster tot
armoede.

den Biffchop van Osnabrugge / van wien hy zeer ligtelyk verkreeg; 't geen de eerste niet anders als dooz fumony had willen geeven. Hy had te Keulen geftudeert: was een treffelyk Meester en Schryber in allerhande muzyktuig: daar by een goed zanger; en aan tafel een byzolyk en goed difchgenoot: maar in't geestelyke was hy niet niet alle. Daar dooz is het klooster tot de uiterfte armoede verballen: zoodanig dat de Monnikken in de eerthamer wyeg of goore melk dzonken in de plaats van hier; en dat de boter en andere mondhoft hun toegemeeten wierd. Het gebeurde eens dat hy met eenige eerlyke luiden / die van buiten quamen / dooz het klooster wandelde; en hun het wonderlyk geboutw des kloosters / en de meenigerhande werken der voorige Monnikken / onder 't wandelen aantweeg. Maar een van 't gezelschap / die de wyjfte van allen was / douwde hem blegeng toe: Heer Abt / dit alles toont gy ons tot uwe eige fchande: dewyl uwe boorzaaten in hunne armoede zoo kostelyk geboutw hebben: en gy / 't geene reeds geboutw is / zoodanig laat verballen / en het in zyn ouden stand niet houden kond.

Dit zy genoeg: daar zoude noch meer te zeggen zyn: maar het zoude niet fichten. Hy is overleden den 17 December 1423.

A A N T E K E N I N G,

I. *Sacherns*, hoewel geen Biffchoppelyke zegening konnende verkrijgen; is 'er noch beter afgekomen als *Udalricus a*, de seven-en vijftigfte Biffchop van Konstants. Hy was met eenparige stemmen tot Biffchop gekooren; en had maar de Pauffelyke bevestiging van

a *Chronic. Constantiense in Udalrico 57. Episcopo, &c. noode.*

woode. Maar hy wilde den Kardinaalen, en andere Bedienden van 't Roomsche Hof, de handen niet zalven; en geen geld voor zijne bevestiginge geeven. Dat wierd te Rome zoo hoog genomen; dat hy afgezet, en een ander in zijne plaatze aangestelt wierd. *Henricus*, Baron van Brande, en Abt van zeker klooster in Duytsland, was zoo vies of nauwgezet niet. Hy zocht in de plaatze van *Udalricus* Bisschop te worden: om 'er toe te koomen, heeft hy den Kardinaalen, en eenige anderen die hem een slag voegen kosten, *b* ontelbaare sommen gelds beloofd. Dat was het rechte middel; toen kost hem de mijter niet missen. Hy wierd dan Bisschop: niet om het Bisdome wel te regeeren; maar om het uyt te zuypen, en alles over hoop te werpen: waar in hy zich zelve meesterlijk gequeeten heeft.

b Innumeram pecuniarum summam.

Rudolphus, de XXI Abt.

Na deszelfs dood is Rudolphus, bygenaamd Vrize van Groninge, Abt geworden; en heeft het klooster een week langer als 26 jaaren bestiert. Men zegt dat hy schoon van aanschijn en fraay van gelaat was. Maar deze bebaligheid / indien ze doo; geen dengden berciert word / is een ydele zaak. Wy zullen hier maar weinige van zijne verrichtingen laten volgen: om dat een verstandig Leezer / die uyt kleine zaaken van grooter oordeelen kan / ligtelijk zal batten wat al goeds dat hy gedaan en te weeg gebragt moet hebben / die dit klooster ten eerste herbozmt en tot zijn ouden stand gebragt heeft. Want als ons klooster / gelijk boven verhaalt is / zoo in 't geestelijke als het tijdelijke tot een uiterste armoede verballen / en daar hy zeer volkeloos geworden was; heeft hy alles herstelt en verbeterd. Hoe verdient zoo een man geroemt en ge-eert te worden;

Hy herstelt alles in 't klooster.

die niet alleen booz't welbaaren van de Broeders die 'er toen waren / maar ook booz' de nakomelingen / bezorgd is geweest!

In 't jaar 1433. deed hy S. Antonis outer inwijden: ook heeft hy de kapelle by de poort van nieuws weder opgebouwt; den toren der kerke van t houten grondwerk af tot boven toe opgehaalt: een waterleiding gemaakt: het dak van de gansche slaapplaats en van de boekerij met steenen gedekt: en veele gebouwen / die leelijk vervallen waren / met groote moeite verbeterd. Eindelijk is hy in 't jaar 1449. op Allerkinderen dag / omtrent de eerste Misse / in den Heere ontslapen; en legt onder een zack / waar op een hardersstaf afgebeeld staat / begraven.

Henricus de II, de XXII Abt.

De Heer Henricus van Rees, die de thre-en-twintigste Abt is geweest / heeft dat ampt zes en dertig jaaren / min eene maand / losselijck bedient; en veele dingen zoo in 't tijdelijck als 't geestelijck verbeterd. Hy was matig / een uytsteekend zanger / mild in 't uytdeelen van aalmissen; daar hy een liefhebber van de boekoeffening / en een uytmuntend Predikant. Ook had hem de Heer een wijze en voorzigtige tong gegeven; zoo dat hy wist wat dat hy zeggen en zwijgen moest. Hy heeft den Abts bogaart gemaakt / en van de andere zijde des kloosters met een muur ontrokken: welke muur t'hans van de Gjoningers gansch verbroken word. Daarenboven heeft hy twee byvers laten graaben / en veele landerpen en landthoeben aangekocht; en gaf noch
tans

tang meer acht op 't geestelijke als op 't tijdelijke. Noeh heeft hy drie outaaren in de grootte kerk opgerecht; dat van de drie Koningen; dat van S. Anna; en dat van S. Eligius. Van heeft hy noeh de kerk van binnen vernieuwt / en het dak boven bekleedt.

Wanneer hy nu zag dat de dood voor de deure stond; heeft hy den Abt van Klaarkamp ontboden / en in de tegenwoordigheid van alle de Broeders afstand van zijne waardigheid gedaan; op dat de gemelde Broeders / door den raad van den gemelden Abt geholpen / in zijne plaatze een goed en bequaam opvolger zouden kiezen. Als dat alles beschikt was; heeft hy noeh zes weeken geleest; en is toen / zoo als wy hoopen / een gelukkige dood gestorven. Zyn lichaam / in een steene kist gelegd / wierd in 't midden van 't Kapittelhuys begraven: en is zijne dood voorgeballen op S. Andries dag 1485.

Wolterus I, de XXIII Abt.

Wolterus, de drie-en-twintigste Abt / heeft deze Abdy negen jaaren min 5 weeken zoo in 't tijdelijke als 't geestelijke loffelijk bestiert. Hy was vroom van leven / zeer voorzigtig / een groot pberaar voor de Orde; nedzig / matig / in wien geene nieuwsgierigheid bespeurt wierd; zonder ophouden zorgende en arbeidende voor 't profyt van arme kloosters. Ook heeft hy onze goederen vermeerdert; een nieuwe keuken voor 't Konvent gesticht; en bezorgt dat 'er twee outaaren ingewijdt wierden: 't eene in de kerk: 't andere in de zwarte kamer. Van heeft hy noeh een nieuwe kapel gemaakt in ons uythof; 't welk voorheen de
hel

hel genoemd word; maar tegenwoordig het Paradijs* Zes en-bijftig jaaren oud geworden / is hy in 't jaar 1494. op S. Hieronymus dag overleden. Hy legt begraven onder een zark / daar zijn naam op staat / benefens zijnen boorzaat; met wien hy een hart en eene ziel in den Heere was geweest: op dat zy ook dooz de begzaaffenis zouden vereenigt zijn; die te boore vereenigt waren geweest dooz de liefde van Christus: dewelke gezegent zy in alle eeuwigheit.

Wolterus II, de XXIV Abt.

Daar na is Wolterus van Rees Abt getworden; en heeft vijf jaaren en vier maanden geregeert. By zijnen tijd / te wecten in 't jaar 1498. op den derden Paaschdag / zijnde toen den dag van S. Georgius, is Nithardus Foux met de Duysche Gazde / of een groote meeningte van opgeraapt krijgsvolk / hier aangekomen; en heeft ons klooster groote schade aangedaan / dewelke meer als 8000 Rhymsche guldens bedroeg. Maar / op dat 'er geen vorder quaad geschieden zouw; hebben de Groningers met hunne onderzaaten hen dooz het opbrengen van 32000 guldens bezwedigt. En daar op is al dat krijgsvolk op den negenden dag / na dat ze in 't klooster aangekomen waren / weder vertrokken. 't Was ook geen wonder; want de voorszegelde Foux, de Kapitein en aanboerder van al dat volk / was 's nachts te boore / zoo als hy zelf bekende / zoodanig verschrik geweest; dat hy niet langer in 't klooster durfde blijven. Want men

* Hier was iets open in 't Latijnsche handschrift.

had het beeld van S. Bernardus, dat in de herki beneffens S. Bernards outaar staat / en dooz het doen van mirakelen zeer vermaard is / zien zweeten: zoo als geloofwaardige luiden / die het gezien en het zweet afgedroogt hebben (* getuigen.) Niemand hoeft daar aan te twiffelen: want hy (S. Bernardus) had een uiterste medelijden met zijne Abdy; om dat hy daar toen zulke Broeders had wonen / die zoo weinig naar hem geleeken. 't Volgende jaar zijn de Groningers den gemelden Foux met gewapende manschap te gemoet getrokken; en hebben hem en zijn volk op S. Magdalenaas dag aangetroffen te Kropswolde. Daar wierd hy / met 300 uytgelezene mannen / verflagen: waar over groote vzeugde onder de landzaaten bedreeben is.

Doozts was deze eerwaardige Vader uytsteekend welgemaakt; ryp van zeden; in de wetenschappen redelijkt ervaren; maar booz al in de tijdelijke zaken zeer bedreeben. Dus heeft hy de beufterz / die in 't slot van 't klooster stonden / laten vermaaken; en heeft ook het zuiderhof van de Abdy vernieuwt. Hy zouw meer andere dingen gedaan hebben / ware hy dooz zijne ziekelijkheit niet belet geweest; want van 't begin zijner regeeringe af / tot het einde van zijn leven toe / is hy onpaffelijkt geweest aan zeere beenen: wanneer hy zeer dikwils zeide: Brand hier, snijd hier, maar spaar my in 't toekomende leven. Hy is overleden in 't jaar 1500. 's daags na S. Scholasticaas dag: en legt onder een zarksteen / daar zijn naam op staat / begraven.

* In 't Latijn is de zin wederom onvolmaakt: maar daar zal getuigen, of verklaaren, of iet diergelijks moeten staan.
Vertaander. Her.

Hermannus, de XXV Abt.

Na de dood van Wolterus II, op den dag van S. Pieters Stoel in 't jaar 1500, is Hermannus van Vrede tot die waardigheid verheben: zijnde een man van een eerlijk leven / van zeer goede zeden; en daar by een uytsteekend pberaar voor onze Orde. Maar alzoó hy om die reden by sommigen niet wel gezien was; heeft hy / nae dat hy 4 jaaren en 3 wecken geregeert had / in de tegenwoordigheid van alle de Bernardiner Abten van Drieland afstand van zijne waardigheid gedaan: hebbende slegts een zeer jaargeld voor zich zelven behouden.

In 't eerste jaar van zijne regeering heeft Albert, doozuchtig Hertog van Saren / Groninge belegerd: doch eindelijk is 'er wederzijds een bestand getroffen. Niet lang daarna is hy / als hy tot Embde toe gekomen was / uyt het leven gescheiden. In 't vierde jaar van den zelfden Abt is het beeld van de H. Maagd Maria in 't midden van 't koor opgehangen: voor welk beeld altijd eene lamp met drie waskaarssen hangt: welke lamp (met de waskaarssen) altijd onder de klompleeten ontstoken word; op dat de Broeders het * Salve Regina des te godvuchtiger zouden zingen.

De eerwaardige Vader Hermannus heeft na zijnen afstand noch 12 jaaren en twee maanden in alle ootmoedigheid en eene innige godvuchtigheid des harte geleefd; zonder zich in eenige zake in te laten / als ware hy de laatste van de geheele Vergadering geweest: en zich nergens mede bemoevende / als met Godt en

* Wees gegroet o Koningin.

zich zelven. Ja upt liefde van de kerckelijke wetten heeft hy ook volkomen afstand gedaan van het jaargeld / 't welk hy upt kracht van zijne verkiezing vooz zich zelven behouden had. Want hy begeerde een arme Monnik te sterben; gelijk ook geschiedt is in 't jaar 1516. 's daags vooz het feest van den H. Paus Silvester. Hy is binnen ons Kapittel aan de zuydzyde begraven: en moet in vrede rusten. Amen.

Bernardus I, de XXVI Abt.

Na den afstand van Heer Hermannus is Bernardus, een Groninger van geboorte / Abt geworden; en heeft maar een jaar / op vijf weken nae / geregeert. Zijn lichaam is ook in 't Kapittel by zijne voozsaaten begraven.

Bernardus II, de XXVII Abt.

Hy wierd opgevolgt dooz Bernardus van Doesburg; die al hooge jaaren had; maar gansch vreedzaam en een zeer goede Lesgeever was; en daar by zijne geestelijke kinderen met een onbezwecke liefde beminde. By zynen tijd hebben de Regenten des Hartogs van Saren de stad Groninge wederom belegert; en onze Abtpe geen kleine schade toegebracht: waar vooz de zeer edelmoedige en doozluchtige Doozt van Saren / Georgius, ons naderhand 1000 Rhymsche guldens deed wedergeeben. Die 1000 Rhymsche guldens hebben wy ook binnen den tyd van vijf jaaren / te weten ieder jaac twee-honderd / in gereed geld ontbangen.

Doozt

Doozts heeft de eerwaardige Vader / Bernardus II, twee jaaren min drie maanden geregeert; en is na zijne dood in 't Kapittelhuys bezagen / met een steen boven zijn hoofd; waar op zijn naam uptgehouden staat: zijne ziel moet in brede rusten. Amen.

Elbertus, de XXVIII Abt.

In 't jaar 1507 / op den dag der vier gekroonde Martelaaren / is Heer Elbert van Rees tot Abt verkoren: welke man dooz een goddelijke schikking aan dit klooster schijnt gegeven te zijn; om deszelfs nootwendigheden / in die veranderlijke en gebaareljke gesteltenissen der tijden / te hulpe te koomen. Want / als of hy gelijk een andere † Aod rechts en slinks ware geweest / zoo paste hy met een upterste naarstigheid op het onderhouden van de kloosterlijke tucht en de geestelijke oefeningen: en als hy weder van de rust van Maria tot de bezigheid van Martha overging; dan had hy / in 't behandelen van de weerdliche zaaken / eene wondere bevalligheid / die ons ten hoogste aangenaam en daar by noodzakelijk was. By de Dozsten / Magistraatspersoonen / Krijgsoberssten / en bozdere gasten / was hy zeer wel gezien om zijne vriendelijke spraakzaamheit; en wierd van hen / om zijne eenboudige milthheit / ten hoogste geacht. Want hy verquikte de armen dooz het geeben van aalmissen en troostelijke woorden: kastijde de boeders / die iets misdaan hadden / met groote goedertierendheit; en handelde hen met eene upterste goedaardig-

1 Zie het Boek der Rechteren, 4 Hoofdst.

heit / als ze berouwt over hun misbedrijf toonden: zoo verre nochtans / als de kloosterlijke tucht / zonder te verslappen / lijden mogt. Het kloosterbezoek over geheel Drieland / dat hem door den Hoogwaardigsten Abt van Cistercie aanbevolen was / heeft hy langen tijd zeer zorgvuldig / loffelyk / en met een groote byzucht des kloosterlijken levens / waargenomen. Hy had een uitnemende liefde voor de H. Maagd en Moeder Gods; die hy ook zonderling eerde: en heeft haar outaer in de kapelle voor de noorder poort wederom doen oprichten. Daarenboven heeft hy 't Wreghof / van de bloer af tot boven toe / doen vernieuwen.

By zynen tijd / in 't jaar 1513 / heeft Georgius, Hertog van Saxon / de stad Groninge met een zeer magtig leger / dat van allesten uiterste wel verzorgt was / te vergeefs belegerd. Ook is hy tegen Oostvriesland / onder den Graaf van Embden staande / opgetrokken: alwaar Hendrik de Oude / Hertog van Bronswijk / in het beleg van het kasteel Oord / 's daags voor S. Jan den Dooper, met een kogel door zyn bekkeneel geschooten wierd / en dood bleef. Want het leger van Georgius, Hertog van Saxon / wierd gevolgd door Hendrik den Ouden en Hendrik den Jongen; door Ericus van Bronswijk, en Philips van Grobbehage, altemaal Hartogen / uytgezonderd Hendrik den Ouden / die veele maanden achter malkanderen in onze Abdye verkeerden. Alle deeze Doostelyke personaadjien / doch voor al Georgius, hebben altijd zeer veel van onzen Abt Elbertus gehouden: by welken hy dikwils in veele dingen / die de

personen en zaken van Vriesland en Groninge raakten / een nutte en nootzakelijke boorzpraak is geweest.

In 't zelfde jaar / op den dag van den H. Belijder Dominicus, dat is den vijftden Augusti / hebben de gemelde Hartogen het stedelike Dam geweldiger hand ingenomen / en 'er wel 1300 mannen verflagen : want de grootste hoop was in de Parochikerk geblugt / en is daar doodgesmeeten ; zoo dat men tot de hiel en toe in het bloed ging. In den zelfden zomer heeft de liesch-ontsteeking in ons klooster gewoedt ; niet alleen onder de tweereldsche luiden en bezoldigde krijgsknegten ; van dewelken omtrent 600 gestorven zijn : maar ook onder onze Priesters : want daar zijn 'er niet minder als achtiën / met den Prioer Wicherus van Zwol, upt het leven gerukit.

De Hartog van Gelderland word Heer van Groninge.

In den volgenden winter is de doorzuchtige Hartog van Gelderland / na dat hy een magtig leger geworven had / Heer over die van Groninge geworden : die hem en zijne nazaten trouw gezworen / en manschap gedaen hebben. Daar op is ons kasteel / dat door Edzert Graaf van Embden aan de Oostpoort opgebouwt was / vliegens geslecht. In de zelfde maand heeft de gemelde Hartog van Gelderland / op de aanraading van Janneke Douwens, en steunende op de tweedragt der Vriezen / een ander leger over zee naar Westvriesland gezonden / 't welk hy ook boor een groot gedeelte bemagtigt heeft. Omtrent den zelfden tijd / te weeten op het feest van den H. Apostel Thomas, hebben de Groningers en de Sassen hen upt onze Abbye bes

* Te weeten Vriesland tusschen het Vlie en de Lawers.

bochten: dewelken daar op / schoon dat het tegen onzen dank en zonder onze schuld geschiedt was / ebenwel in de Abdy geballen zijn; en alles / tot den laastten duit toe / gerooft en geplunderd hebben.

Boozts heeft onze eertw. Vader Elbertus, na dat hy 17 jaaren en omtrent drie maanden met een algemeenen lof en uiterste vernuftigheid geregeert / en blijken van een groote deugdzaamheit en naarstigheid gegeeven had / en die nu om zijne lichamelijke zwakheit en hoogen ouderdom den last der regeeringe niet langer draagen kon / na een rijp verraad / afstand van zijne waardigheid gedaan; en een jaargeld boozt zich zelven behouden. Als hy zich dan met Godt alleen en zich zelven bekommerde / en zijn gezicht nu ook verlooren had; heeft hy vier jaaren lang de verduidigheit van Tobias nagevolgt. De Broeders / die hem van tijd tot tijd vertroosten / stelden hem ook het boozt beeld van Didymus van (1) Alexandrye boozt oogen: wien Godt boozt de lichamelijke oogen / die hy verlooren had / geestelijke oogen gegeeven heeft. Hier om was het dat de H. Antonius, zoo als men geschreeven vindt / hem met deeze woorden oher dat verlies vertrooste: Ontstel u niet, o *Didymus*, over het verlies van uwe lichamelijke oogen: want u ontbreken slegts zoodanige oogen, die van de vliegen en muggen hinder kunnen lijden: maar verheug u liever dat gy zulke oogen hebt, met dewelken de Engelen zien; en met dewelken Godt en't goddelijk licht kunnen beschouwt worden. Eindelyk is hy op den dag van den H. Bisshop en Belyder Eligius in den Heere gerufts en in het Kapittelhuys / onder een zark daar

276 AANTEKENINGEN OP DE
zijn naam op staat / beneffens zijne boorzaaten
begraven. Zijn ziel moet in de eeuwigte vrede
rusten. Amen.

A A N T E K E N I N G.

1. Men kan het niet zonder eene uyerste verwonderinge leezen, 't geen zeer geloofwaardige Schrijvers van dezen *Didymus* verhaalen. S. *a Hieronymus* en *b Ruffinus*, die by hem t'schole gegaan hadden, getuigen dat hy pas 5 jaaren oud zijnde, als hy noch nauwelijks leezen kon, zijn gezigt verlooren heeft. Echter heeft hy de wetenschappen zoodanig bestudeert; dat hy niet alleen de Rederijkunst, Filosofy, en Zangkunst meesterlijk verstond; maar ook volmaakte kennis kreeg van de Wiskunst; dewelke nochtans, zoo als men zeggen zouw, zonder de hulpe der oogen niet geleert kan worden. Maar voor al heeft hy zich zelven in de Godtkunde geoëffent: en wel zoodanig dat hy voor den bequaamsten gehouden wierd om het ampt van Hoogleeraar in de vermaarde schole van Alexandrye te bekleeden. Zijne vermaardheit was zoodanig over al verbreidt, dat hy een zeer grooten toeloop van toehoorders kreeg, onder dewelken *S. Hieronymus*, *Ruffinus*, *Palladius*, en *Isidorus* voor de voornaamsten gehouden worden. Zelfs heeft hy verscheidene zeer deftige boeken geschreeven; die voor een gedeelte van *S. Hieronymus* opgetelt worden. Doch, om dat hy een groot voorstander van *Origenes* was geweest; is zijne gedagtenis in de vijfde Algemeene Kerkvergaderinge gebrandmerkt.

By deze gelegendheit zal ik noch twee perfoonen opgeeven; dewelken, hoewel dat ze van jongs af blind waren geweest; echter in geleertheit uytgemunt hebben. De eerste, *Johannes c Ferdinandus* genaamd, zijnde een Spanjaards zoon, maar in Vlaandere gebooren, was niet alleen blind, maar ook arm; 't welk bynae zoo groot een beletzel voor de

a Vide ejus Chronicon, & Catalogum Script.

b Lib. 2. Hist. Eccles. cap. 7.

c Phil. Camerar. Oper. Subcessiv. cent. 1. cap. 37.

geleerdheit is als de blindheit. Echter is hy niet alleen een deftig Poeët en Filosoof, maar ook een overvlieger in de Zangkunst en allerley muziek geworden: zoodanig dat hy in 't gezelschap van rechte kenders, en tot hun uysterste genoegen, op veelerhande muziktuig speelde; en ook uyt zijn hoofd veele nieuwe en kunstige liedtjes maakte. Nochtans moet hy verre achter eenen Mechelaar, *Nicasius de Werba*, staan *d.* Deze *Nicasius* was van zijn derde jaar af blind geweest: zoo dat hy noch leezen noch schrijven kon. Echter heeft hy zoodanigen voortgang in de geestelijke en weereldlijke wetenschappen gedaan, dat hy voor een tweeden *Didymus* verstreken kan. Hy is te Loven niet alleen Meester in de vrye kunsten, maar ook Licentziaat in de Godheit geworden; en naderhand ook, met Pausselijk verlos, Priester gewijdt: wanneer hy opentlijk voor het volk preekte, biecht hoorde, en alle Priesterlijke bedieningen verrichte. Dat meer is; hy wist beide de Rechten genoegzaam van buiten; die hy ook te Keulen voorgelezen heeft: en is daar ook voor Hoogleeraar in de Rechten aangenomen. Zelfs heeft hy twee boeken, 't eene *in e folio*, 't andere *in f quarto*, over de Rechten geschreeven; dewelke ook in 't licht gegeven zijn.

d Camerat. *ibid.* Trithem. de Scriptor. Valerius Andreas
Bibl. Belg.

e Enarrationes in iv Libros Instit. Juris Civil. Colon.
1493. Lipsiæ 1541. Lugd. 1566.

f Lectura trium Arborum, Consanguinitatis, Affinitatis,
& Cognationis, cum Apostillationibus, &c. Colou. 1580.

Lambertus Heldt, de XXIX Abt.

Daarentusschen is de keur gevallen op den Heer Lambertus Heldt; die dat ampt al by 't leven van Elbertus vier jaaren lang zeer lofselyk waargenomen had. Hy was te Groninge uyt adelyke ouders gebooren. En zy moeten waarlyk wel edel en hooggebooren zijn geweest; hebbende zoo een edelmoedigen zoon

Zijn lof.

voortgebragt; dewelke / daar hy in een hoog
 aanzien en in de uytgezogste weelden by zijn
 volk had konnen leeven / te raade is gewor-
 den / liever alle overbloed van rijkdommen te
 versmaaden; als zijn gemoed aan dezelve te
 hechten / en slaaffelyk te onderwerpen. Want
 hy achte zoo eenen mensch voor rijk / dewel-
 ke geleert had de rijkdommen te verachten; en
 dat was by hem een recht Edelman / die met
 zijn lot te vrede is. Zoo is dan Lambertus
 Heldt, wien de bediening van het ampt dat
 Elbertus neergeleit had met de toestemminge
 van de gansche Orde opgedragen was / tot
 Abt gekooren. Want nadien hy al in 't le-
 ven van Elbertus gewisse blijken van zijne
 broomigheid had gegeven; wanneer hy de za-
 ken tot het klooster behoorende met een uy-
 terste voorzigtigheid en algemeenen lof bestiert
 en waargenomen had; zoo heeft men over het
 verkiezen van eenen nazaat niet lang getwist of
 in beraad gestaan. Het lust ons zijne deug-
 den / den luister zijner daaden / de waardig-
 heit van zijn overleg en gedrag / en 't geen
 vorder om iemand te prijzen pleegt aangemerkt
 te worden / dewijl dat alles toch naar waar-
 de niet wel te prijzen waar / slecht / beknoptelyk
 aan te raaken; en het voornaamste / kort-
 heitshalve / ter loops te vermelden. Hy is
 dan te Groninge uyt zeer edele ouders geboor-
 ren; die wegens hun beleefd gedrag / en den
 luister van hun geslagt / in groot aanzien wa-
 ren. En al hadden zy te vooren niet als edel-
 luiden geleefd; zoo zouden ze evenwel door de
 regeering van hunnen zoon zeer roekwuchtig
 zijn geworden: dewijl zoo eene loffelyke re-
 geering een gewis blyk van broomigheid en

van

van een waarachtigen adel was. 't Was immers een groot bewijs van zijne godbzuchtigheit en godsdienstigheid dat hy allerhande wel lusten / die hy om zijnen rijkdom in overbloed had konnen genieten / verzaakt hebbende; zoo een eenzame levenswijze verkooren heeft; en liever zijne jaaren in 't beoeffenen der Christene Filosofie heeft willen overbrengen / als de bekoozlijkheden van de woereld naloo pen. Deeze zijne liefde tot het geestelijk le ven heeft zoodanig in zijn gedrag uytgeschee nen; dat hy eens op reis zijnde / en schielijk van eene ziekte aangetast wordende / zoo als wy uyt zijne tijdgenooten verstaan hebben / niet te beweegen was om tot het bezorgen van zijn lichaam wat te rusten; maar met alle spoed voortreisde / om hy de lof-zangen / die ter cere van de Allerh. Maagd volgens gewoon te gezongen zonden worden / by tijds en op de gestelde uure tegenwoordig te zijn.

Hy was wat slapachtig van aard; waar door het geschiedt is dat sommigen weinig achtinge voor hem hadden: ja eenigen / zijne toegeevendheit misbruykende / het op men wigheden begosten toe te leggen. Doch als hy hunnen toeleg / om † dat hy zag dat men hem beoekte / met eenige hardigheid beteugelt had / heeft hy een andere beroerte tegen zijn persoon verwoekt: want om deeze schielij ke en scherpe verbetering van de kloostertucht / wierden hem veele scheldwoorden naar 't hoofd gesmeeten.

† Het Latijn zouw hier anders seijnen te luiden, of om be ter te spreken, geen rechten zin hebben: maar daar is zekerlijk een drukfout; en moet aldus geleezen worden: quorum studium, cum se rideri intelligeret, &c. *Versaelder.*

Wonders heeft hy dat gedeelte van 't gebouw/ daar de scheerplaats is / niet zonder groote kosten verbeterd / overtuelt / en met allerhande schilderwerk vereiert. Doch heeft hy den H. Emmanuel, Bisschop van Kremone / een tombe oppgerecht van witte steen: en aan de trappen van 't hoog outaar twee yllaaren geplaatst / met kleine printverbeeldingen en beerenklaauw bepleisterd. Op dezelfde wijze heeft hy het beeld van S. Paulus, dat in 't midden van 't koer is / laten maaken: gelijk ook de twee yllaaren; die de Priesters / als ze de Mis doen / aan de oostzyde voor hem gezigt hebben staan. Indien hem een langer leven gebeurt was / zoude hy buiten alle twyfel meer andere gedenktekenen hebben nagelaaten / die zynen naam vereeuwigt zouden hebben. Doch / na dat hy de waardigheid van Abt hy de ses jaaren bekleedt had / is hy den 26. April 1528. naar 't ander leven verrees. Hy wierd in de grafftede zynen boorzaaten begraven: en op den zack steen / daar zyne beenderen onder leggen / wierd een koperen plaat die een staf verbeeldt gezet.

Johannes Reekamp, de XXX Abt.

In 't zelfde jaar als Lambertus overleden was / op het feest van de H. H. Apostelen Philippus en Jacobus, is Johannes Reekamp met eenparige stemmen tot Abt verkooren. Hy was zekerlyk een man / die in geleerdheit en natuurlijke gaben alle de andere te boven ging: en / 't geen zeer wel in 't regeeren te pas koomt / hy had doo: een zeker voorrecht der natuure zoo eene uytstekende welspreekent

kendheit en beballigheid; dat de allerbooztref-
 felijste gaben / die dooz den oppersten Godt
 aan 't geheel menschelijk geslagt uptgedeelt
 worden / volgens een ieders zeggen / aan hem
 alleen / als aan een oberheerlijke wijshlaats
 der wijsheit / gegeven waren. Zijne geboozte-
 plaats was Groninge / zijne ouders gemeene
 linden: dewelken nochtang geene moeite ge-
 spaart hebben om hunnen zoon eerlijk op te
 boeden / en te onderwijzen. Dat zulkis de
 waarheit is; daar van kan zijn leven / dat
 met de uiterste eerbaarheid en godbuchtigheid
 obergedragt is / tot eene getuigenis verstrekt
 hen: niet alleen by ons / die in groote ge-
 meenzaamheit met hem omgegaan hebben;
 maar ook by andere menschen / by dewelken
 het verhaalen van iemands deugden hoog ge-
 noeg geldt; schoon of de persoon zelf hun on-
 bekend mag zijn. Wat behoef ik hier zijne
 Sermoenen / en wonderlijke beballigheid in 't
 preeken / op te haalen: daar men eene aller-
 baardigste kracht der natuure met de kunst /
 die hy dooz eene geduurige oeffening bebestigt
 had / als om prijs zag strijden? En niet al-
 leen was hy een oberblieger in 't preeken;
 maar ook een leevend voozbeeld van een deug-
 delijk leven en gedrag: zoo dat een ieder zij-
 nen persoon als tot een patroon van gods-
 buchtigheit konde neemen. En deeze schan-
 derheit zijns verstands / en zijne liefstalligheid
 in zijn woord te doen / heeft hy niet binnen
 zekere paalen besloten; noch hy heeft 'er niet
 op gedoelt dat die hem alleen tot cieraad en
 profijt zonden verstreken: maar hy heeft ze
 bynae geheel en al te koste geleit om de vrede
 zijns vaderlands en de eendragt des kloosters

te bevestigen. Dierhalve; alwaar 't dat ieder by zich zelven hem waardig kende om zelfs in tydelijke zaaken het hoogste gezag te voeren/ en 't grootste aanzien te hebben; zoo was hy zoo openhartig dat hy aanstonds / zonder omwegen te maaken / verklaarde wat dat waarachtig was of niet: dat is / dat hy van geen beinzen of ontbeinzen wist. Daar by was hy zoo bereidwillig om een iegelijk goed te doen; dat hy somtijds ook menschen hielp / die des onwaardig waren. Hy was weldadig jegens ieder een: maar byzonderlijk jegens de liefhebbers van de boekoeffening; en vooral jegens zijne huisgenooten / die 't niet breed hadden. Hy was dan oprecht / en van eene beproefde getrouwicheit; zoodat het gemeene spreekwoord / gy moogt de vingeren in 't donker tegen hem opsteeken, op niemand beter kost passen als op hem.

By zijnen lof koomt dit noch / dat hy eene middelbaare geleerdheit gepaart heeft mit een wonderlijke deugdzaamheit; en by zijne wonderbaare welspreekendheit geboegt heeft eene sonderlinge wijsheit: nademaal hy niet alleen zijn leven byz heeft betwaart van alle schandblek; maar ook dat zijn goede naam / die overal zeer roemruchtig geworden was / noit door 't minste wolkje van een quaad gerucht bezwalkt is geweest. Woeder / wat een liefde dat hy gehad heeft voor de burgerye van Groninge; en hoe dat hy voor 't gemeenebest bezorgd is geweest / is niemand onbekend. Hy was een heurmeester van den oprechten godsdienst; een uytsteekend predikant; en van alle wangeloof ten uysterste verbzeemd. Daar enboven waren alle deugden zoodanig in hem ver-

vergaderd / dat noch zijne strengheit dooz zijne
 ne vzolghheit / noch zijne stemmigheit dooz
 zijne eenboudigheit / noch zijne majesteit dooz
 zijne beleefdheit / benadeelt of vermindert
 wierd. Doozts had hy / in zyn hoogen ouder-
 dom / zoodanige een sterkte om alles wat hy
 ondernomen had upt te hoeren; en daar hy
 zoodanig een oordeel en geheugenis / dat hy
 dooz zijne hooge jaaren niets daar van verloor-
 ren heeft; maar dat dezelve jaaren hem veel
 grooter gezag gegeven hebben. En daar dooz
 is 't geschiedt dat hy / ober de sestig jaaren oud
 geworden / de kracht van zyn sneedig en upt-
 strekend verstand noch te werk heeft gestelt.

Ma dat hy dan bliken had gegeven van
 zijne voortreffelijke gaben / deugden / en ge-
 dienstigheden / en zyn best gedaan / om ieder
 een met dezelve te helpen; heeft hy in den
 hof des Abts het zomer-hof opgetimmert / 't
 welk zoo groot is als het huyg; en heeft de
 muuren met zeer schoone schilderpen doen ver-
 cieren. Van heeft hy de eetzaal / daar onze
 Monnikken vleesch eeten / laten vernieu-
 wen; en de historien des Ouden en Nieuwen
 Testaments / op bordes geschilderd / aan de
 muuren doen ophangen. Borders heeft hy
 het groote outaar / dat onder zynen boorzaat
 Lambertus Held begonnen was / met een ge-
 lijke kunst en vernuftigheit voltrokken; en 't
 outaar van de Allerh. Maagd / in de noord-
 zyde der kerke / kunstig laten beschilderen:
 gelijk hy ook haare kapel met de kopere *
 altaaren / die by de Sakristy staat / zeer sier-
 lyk opgeschikt heeft. Daar by heeft hy niet
 alleen zeer voortreffelijke Orgels vernieuwt /
 maar ook veelerhande zangtung laten maas-

* Dit alles vertaal ik, zoo als ik het vinds. *Vertaaldt.*

ken. Want 't was hem niet genoeg oude werken te vernieuwen: maar / als men iets fraayer berzinnen kon / dat deed hy 'er van nieuws by maaken / zoo lang tot dat het zijn volkomen eisch scheen te hebben. Daarenboven heeft hy het Kapittelhuys van den grond af tot boven toe vernieuwt: en de linker zyde met bordes van 't beste koper t' samengevoegt: en hy zoude de rechterzijde eben eens verciert hebben; waren d'er geen beletzelen in de weeg gekomen. Het grootste hof der Abdye / met de Abts kamer / heeft hy insgelijks van onderen af tot boven toe vernieuwt / en met fraaye schilderen behangen. En wat de Boekery belangt; die heeft hy niet alleen met een groot getal van allerhande boeken gestofseert; maar ook het gebouwt zelf op een nette wijze onderstut. Dan heeft hy noch te Groninge / op ons slot / veele dingen met een groote zorgvuldigheid verbeterd; de groote zaal met schilderen opgeschikt; de steene kamer / om na des Abts kamer op te klimmen / mitsgaders de Abts kamer zelf / veel gemakkelijker gemaakt.

Alle deeze dingen / hoewel ieder een bekennen zal dat ze groot zijn / en nooit behooren vergeeten te worden / zijn echter van minder belang / indien ze met het volgende vergeleken worden. Want de gebouwen verballen met ter tijd / of vergaan door den tyand: maar de dingen / die ik vorder verhaalen zal / zullen nooit vergaan; immers zoo lang als dit klooster in stand zal blijven. Onze hoefpachters hadden van oberlang al te grooten vrydom genooten; en 't was zoo verre gekomen / dat de vryheit tot verachting en moetwilligheit

heit uytgespat was: want zy zeiden dat ze onder ons gebied niet begeerden te staan; en ons boozgeen wettige Heeren zonden erkennen. Na zy lieten zich verluiden dat zy zelf noch Heeren en erfgenaamen van onze landgoederen zouden worden. Zy gaven zoo veel als ze wilden; en wilden naar geene bevelen meer luisteren. Dewijl dit onze Broederen niet te lijden stond/ is de zaak booz de Rechters gebragt: dewelken alles volkomentlijk onderzocht hebbende / daar Georgius Schenk, landvoogd van Driesland / Orent/ en Groninge/ zelfs boozzitter van 't gerecht was/ en 's Konings plaats bekleede / het volgende bonnis gestreeken hebben: dat de Abt / tot straffe van hunne hardkoppigheid / het beste paard en 't kostelijkste goude kleemood / dat hy in hunne huizen vinden zouw / zoude wegneemen: en dat hy aan geene boeren meer als 60 mergen / en dat niet langer als booz den tijd van zes jaaren / te bebouwen en te gebuyken zoude geeven. Aldus zijn ze genootzaakt hunne landerpen / om 't zesde jaar / van onze Broeders af te koopen: zoo dat een man van kennis ligtelijk vatten kan hoe veel dat ons klooster jaarlijks daar by gewonnen heeft.

Op 't einde van zijn leven heeft hy te Crimont twee nieuwe geboutwen gansch opgetimmert; te weten de eetzaal der Nonnen en het Kapittelhuys. Ook heeft hy het huys daar de gasten onthaalt woorden / en de keuken / onder een dak betrokken: en aan de kerk / van booren / een kapel aangetimmert. Als dat nauwelijks voltrokken was / en zijne regeering nu 21 jaaren en vier maanden geduurt had; is hy daar in 't jaar 1549. den derden September / in den Heere ontslapen. Zijn lichaam

lichaam wierd van daar met een wagen naar 't naaste gebouw geboert; en aldaar in 't kappittelhuys / aan de rechter zyde / van den ingang te rekenen / onder een zark daar zijn naam op stond / ter aarde bestelt. Zyne ziel / en de zielen van alle geloovigen / moeten in vrede rusten. Amen.

Godefridus van Aarnhem, de XXXI Abt.

Daar op wierd de Heer Godefridus, die te Aarnhem in Gelderland gebooren was / tot Abt verkooren / en tot opvolger van Johannes Reekamp aangestelt. Hy was in de geestelyke en weerdlyke wetenschappen niet t'eernemaal onbedreeben; en een groot meester in de zangkunst. Hy droeg / zoo buiten als binnen 't klooster / geen kleine zorg voor de zaligheid der kintde die hem aanbeholen was; op dat 'er geene schaapjes / 't zy door onkunde of door eige moetwilligheid en boosheit / zonden verlooren gaan. Hy strafte de Boeders / die zig ergens in te buiten gingen / met groote strengheit; zoodanig nochtans dat hy hun ten zelven tyde blyken van zyne liefde gaf. Want hy bestrafte de overtreeders niet alleen met zachte woorden / naar de wyze van Heli: maar hy deed zyn best om hen met harde woorden / ja zelfs met slagen / op den weg der gerechtigheid en des kloosterlyken levens te brengen. 't Welk nochtans zoodanig toeging / dat hy in alles door een goeden over / maar niet door eigene driften / aangezet wierd. Want die berouten over hunne zonden hadden / wierden niet alleen van hunne straffe door hen ontslagen; maar ook als allerlieffte kinderen met

met een vaderlijke liefde gekoestert. Door die wijze van doen trachte hy den lof en de denngden van zijnen boorzaak in zijne regeeringe na te volgen. Dat is hem echter zoo ligt niet gevallen: want / oermits alle menschen geen gelijke gaven van den Hemel ontbaangen hebben / en van geen eenerhande inbozst zijn; wie vat niet dat het eene zeer moepelijke zaak is / zich zelven in alles naar een anders zeden te voegen? Echter heeft hy zich zelven zoodanig gequesten / dat zijn leven wel gevoemt mag worden: want hy vreesde Godt zoodanig / en was geduurig zoo bezig met het bestudeeren van de heilige Boeken / dat hy nimmer zijn gezigt / veel min zijn hert / van de Goddelijke wetten afwende. Hy was zeer vierig in 't verrichten van de Goddelijke diensten; zoo dat hy / om 't zaad van 't Evangelii voor Gods volk te zaapen / menigwerf den preekstoel met een deftige statigheid / en groote vrucht van de toehoorders / beklommen heeft. En / vermits hy zelf een liefhebber van de boekoeffening was / had hy eene zonderlinge genegendheit voor die op de vrye kunsten studeerden; zoodanig dat hy den genen / die 't van noode hadden / dikwils eenige vereeringen gaf.

Ma dat wy zijne godvruchtigheid / en genegendheit voor de eerlijke boekoeffenaars / met korte woorden aangeroert hebben; laat ons nu verhaalen hoe dat hy zijn klooster / zonder eenige kosten te spaaren / opgeschikt heeft. Door eerst heeft hy die hooge en heerlijke wenteltrap met trappen van witte steen / om naar de Abdy op te gaan; en die andere wenteltrap van de keuken / en noch een derde om tigt de
groote

grootte zaal naar de spijskamer neer te klimmen / op 't cierlijkste laten maaken. Daernaest heeft hy de drie pauten van 't klooster met grootte en zeer moope glazen vernieuet; en het noorder pant / naast de kerk / met gesteepe steenen geplaveit. Doozts heeft hy dat deftig uurwerk met een zangkunstig voozspel / naar het uurwerk dat te Groninge in den toren van O. A. Vrouwe Ter-Ne gemaakt was / laten maaken; en daar toe den zelfden meester gebuykt / die dat van Groninge had gemaakt. Het Hof van den Abt heeft hy met nientoe schilderen en ruypten behangen. Noch heeft hy op ons uythof / of het Paradijs by Rhole / een niestu gebouwt getimmert; en aan dat gebouwt noch een kapelle met een oute aangetimmert. Ook heeft hy de muuren der kapelle / niet zonder zwaare onkosten / met de schilderen van alle de (1) Sibillen / en met haare voozeggingen raakende onzen Zaligmaker Jezus Christus, behangen: 't welk niet alleen tot een groot cieraad verstrekte; maar ook zeer lustig om te zien was. Wyders heeft hy onze boekerij / 't welk niet berzweegen moet worden / met een groot getal boeken van de beste Schrybers vermeerderd.

Eindelyk trachte hy de Nonnen van Crimont naar 't Nonnenklooster van Assen over te brengen; en had reeds een Bulle van den Paus en de toestemming van den Spaanschen Koning daar toe verkreegen. De reden was / dat de Maagden van Assen toen by weinig in getal waren; maar de Nonnen van Crimont te geringe inkomsten hadden om gemakkelijck en naar haar fatsoen te bestaan. Doch hy konde zijn oogwit niet bereiken: om dat sommigen /

migen / zoo wel van 't eene als van 't andere Konbent / zijn boozneemen en begeerte tegenstreefden. Echter zijn 'er drie overgegaan: te weten eene bedaagde maagd / Machteld genaamd; en twee jonge maagden: waar van de eene te Effen Kostresse geworden is. Echter konden wy de Pausselijke Bulle te Adewert noch in bewaringe; in welke Bulle de Abt van Adewert / die het dan zijn zal / gemagrigt word om de Nonnen van Crimont naar Nissen ober te brengen; wanneer beide de Konbenten daar in bevilligen zullen.

Als hy nu zijne kudde tot het jaar 1561: toe / met een genuegzaame oplettendheit en geen minder godvruchtigheit / opgepast en gehoedt had; is hy in een ziekte gevallen / dewelke ieder breesde dat doodelyk was. Daarom heeft hy zijne waardigheit / in de tegenwoordigheit der Byslaaten van Biesland / lieber willen afleggen; als dat hy zich zelven wederom in al die moeiten / en grooten last / steeken zouw: hoewel dat hy zijne gezondheid / eenige maanden daar nae / wederom kreeg; en toen genuegzaam in staat was om alles als te boore upt te staan. Na dat hem dan een jaargeld toegeleit was; is hy naar zijn Paradijs by Rhoden vertrokken; daar hy zijn leven beskeede om Godt te dienen / en zijne zaligheit te bewerken. Eindelyk / wanneer de Koninklyke rupters in 't land van Bzent op den boer teerden / en hy hunne zeden en gesraas niet berdraagen kost / is hy weder naar Adewert gekeert. Doch korten tijd daar na / te weten in 't jaar 1574, op S Catharinaas dag / is hy van het gezelschap der menschen onttrokken; om booztaan in den Hemel in 't

gezelschap der Heiligen te leeven: en is vervolgens binnen ons Kapittel / in zoodanig een grafstede als eenen Abt betaamde / ter aarde bestelt. Hy ruste in vrede. Amen.

A A N T E K E N I N G.

1. Dit ziet daar op dat de Sibillen, gelijk meenige Schrijvers en Oudvaders geloofd hebben, veele dingen voorspelt zouden hebben wegens de geboorte en dood van *Christus*; en dat op eene zoo duidelijke wijze, dat ze klaarder, of ten minste zoo klaar, gesproken zouden hebben als de Profeeten. Daar is zoo veel over de Sibillen geschreeven; dat ik, indien ik daar veel van zeggen zouw, gedaan werk zouw moeten doen; en geene Aantekeningen, maar een volkomen boek, zouw dienen te schrijven. Echter acht ik het mijnen pligt te zijn het voornaamste in 't kort aan te raaken; en 'er den Leezer, die 'er niet veel van gelezen heeft, en niet weeten mogt wat de Beschrijver van deze Levens hier zeggen wil, eenig begrip van te geeven. De Sibillen, zegt *El. du Pin*, waren eenige dochters, dewelken door eene geestverrukking vervoerd, en van een soort van razerny aangedaan ('t zy dat zulks door eene verhitte gal of door de duivels veroorzaakt wierd) eenige duistere spraken voortbragten, die by de Heidenen voor Godspraken gehouden wierden. Maar hoe veele Sibillen dat 'er geweest zijn, daar heeft men 't eerste verschild over. 't Eerste, zeg ik; want schier alles, wat 'er van de Sibillen verhaalt word, is twist en tegenspraak onderworpen. Over de naamrede van *Sibille*, waar over eigenlijk eerst van allen te kijken valt, als zijnde enkele raadzels, en wilde gissingen, wil ik nu niet redeneeren. Zoo zijn 'er dan die slegts van *b* eene *Sibille* spreeken: hoewel zulks evenwel geen volkomen bewijs is dat ze de andere verworpen hebben. *Stephanus (de Urbibus)* en *c Strabo*, benevens *Martianus d Capella*, tellen d'er twee: *Solinus*

a Bibliot. Eccl. r. 1.

b Plato in Phædro: Diodor. Sicul. l. 4. &c.

c Libr. 13. & 17.

d De Nuptiis Philol. lib. 2.

e *Polyhistor* drie. *Varro*, die even voor *Christus* leefde, en van vermaarde f Schrijvers gevolgt word, telt 'er tien. Daar zijn 'er die van geen eene Sibille willen hooren; en beweeren dat 'er nooit vrouwluiden geleest hebben, die den naam van Sibillen voerden, en haar werk zouden gemaakt hebben van toekomstige dingen te voorzeggén. Dat kan zeker Schrijver * van groote geleerdheit niet verdraagen. Zal men eene zaak zóó ligtvaardig verwerpen, en voor een leugen uytmaaken, die door zonneklaare getuigenissen van de g' alleroudste en allerbeste Schrijvers bevestigd word? Waar zal men dan, meent hy, staat op maaken? En dewijl dit de waarheit of onwaarheit van haare voorzeggingen in 't minste niet raakt, en dat geschil evenwel in zijn geheel blijft, zie ik als noch geene reden om zonder eenige nootzakelijkheid den degen tegen zoo eenen drom van de keurlijkste Schrijvers te trekken.

Voorts is 't een ieder bekend hoe dat *Koning Tarquinus*, 't zy dan *de Oude* of *de Hoovaardige*, een deel veerzen, door de Sibille van *Kuma* geschreeven, gekocht zoude hebben. De omstandigheden, als genoeg bekend, en te lang om hier te verhaalen, zal ik nu niet vermelden. Deeze veerzen, zoo als de Schrijvers vorder verhaalen, deed hy in een steene kruyk opsluiten: welke kruyk op het Kapitoel gebragt; en aan twee opzigtters te bewaren gegeven wierd. Die opzigtters, die nadethand tot het getal van vijftien toe vermeerderd wierden, mogten de gemelde veerzen aan geen mensch ter weereld vertoonen: deeden zy 't, dan hadden ze zekerlijk een harde dood te verwachten. Zoo wierd 'er een van die opzigtters, volgens het verhaal van *Dionysius van Halikarnassen* en van *Valerius Maximus*, om dat hy eenige van die veerzen te uytchrijven had gegeven, als een vadermoorder gestraft; dat is levend in eenen zak genaait, en dus in de zee geworpen.

e Cap. 8.

f Lactant. lib. 6. *Ælian*. de *Var. Hist.* lib. 2. cap. 35. *Clement Alexandr.* &c.

* *Nourry Appar. ad Biblioth.*

g *Plato*, *Aristoteles*, *Diodorus*, *Siculus*, *Strabo*, *Plutarchus*, *Cicero*, *Virgilius*, *Ælianus*, *Pausanias*, *Stephanus*, *Justinus Martyr*, &c.

Dus zijn die boeken op het Kapitool bewaard gebleeven tot het jaar 671 van Romens stichting; dat is tot het jaar 83 voor de geboorte van *Christus*: wanneer het gemelde Kapitool, met de veerzen der Sibyllen, met al, afgebrandt is. Dat verlies van die veerzen was al te groot: men zond dan Afgezanten naar *Attalus*, Koning van Pergamum; en naar meer andere plaatzen. Die Gezanten quamen met een goed getal veerzen t'huys; die hun op den naam van Sibillische veerzen gegeven, en uyt verscheide afschriften uytgeschreeven waren. Men merkte ten eerste dat 'er veele zaken onder liepen, die of vals waren, of niets om 't lijf hadden. Dus is 'er de schaaft tweemaal over gegaan: en, die de proef niet uytstaan kosten, wierden uytgemonstert. Die de keur uytgestaan hadden, wierden in goude koffertjes gelegd, en in *Apolloos* tempel ter bewaringe weggesloten. Zoo lang als Rome Heidensche^b Keizers heeft gehad, wierden die veerzen met eene groote zorgvuldigheid bewaart; en, zoo dikwils als 'er groote zwarigheden opreezen, en 'er merkelijke onraad was, ging men altijd by die gewaande Godspraken te raade.

Ik heb reeds gezeyt dat de Oudvaders de veerzen der Sibillen dikwils doen gelden hebben tegen de Heidenen; en wel zoodanig, zegt *Lactantius*, dat de Heidenen, om dat zy zich zelven niet anders zagen te redden, genootzaakt wierden te zeggen dat de veerzen door de Christenen opgegeeven geen Sibillische veerzen waren; dat de Christenen die veerzen verducht en onder de Sibillische veerzen gemengt hadden, enz. Nu is de vrage, wat dat men van die veerzen, die de Vaders nu en dan deeden gelden, oordeelen moet. Dan is 'er noch een tweede vrage wat 'er van die veerzen te oordeelen zy, dewelke by malkander gedrukt zijn, en de Sibillen toegeschreeven worden. Om eerst van de tweede vrage te spreken; daar op geeft de gemelde *El. k. du*

^b Vide Dion. in Tiberio, & Nerone: Spartian. in Adriano: Jul. Capitol. in Gordiano: Trebell. Pollion. in Galieno: Flav. Vopisc. in Aureliano. Ammian. Marcell. lib. 24. Zeym: lib. 2. Procop. lib. 1.

ⁱ Lib. 4. de vera sapient. cap. 5.

^k Bibl. Eccles. Livr. 1.

Pin dit antwoord : dat ieder een, weinigen uytgezonderd, die veerzen t'hans voor een verdicht werk houden. Op 't eerste zegt hy dat het even zeker is dat de veerzen, door de Vaders bygebragt, insgelijks verdichte veerzen zijn; en dat ze weinig verschillen van de veerzen, die we noch tegenwoordig hebben; en die by malkander in een boek vergadert zijn.

Dat de veerzen, die noch tegenwoordig voor handen zijn, voor verdichte veerzen moeten gehouden worden, bewijst hy onder anderen daar uyt: 1. Dat de Sibillen; zoo als daar verzekert word, ten tijde van den zondvloed in de Arke zoude geweest zijn; en vervolgens ouder zoude zijn als *Moises*, daar het nochtans zeker is dat *Moises* voor den oudsten Schrijver moet gehouden worden. 2. Op een andere plaats word gezegt dat die twee Godspraaken of Orakelen geschreeven zouden zijn 1500 jaaren, na dat de heerschappy der Grieken bevestigt was. Hoe dat men dit verstaan of draayen wil; zoo moeten die veerzen geschreeven zijn omtrent de verwoesting van Jerusaleem: vroeger konnen die 1500 jaaren niet ge-eindigt zijn. 3. In 't vijfde Boek word gezegt dat de Sibille de tweede verdelging van 't gewenschte huys heeft gezien. Daar door zal waarschijnlijk de Tempel verstaan moeten worden. 4. De rechte veerzen der Sibillen, zoo men de oude Schrijvers gelooven moet, waren duister en zonder order: die wy t'hans hebben zijn zoo duister en zonder order niet. 5. De Sibillen wierden in 't schrijven door eene geestverrukking en zekere razerny gedreeven: zoo eene razerny en verrukking word in deeze veerzen niet bespeurt. 6. Die deeze veerzen geschreeven heeft, was een rechte weetniet. De naam van *Adam* zoude afkomstig zijn van *Adms*. De vier letteren van den naam *Adam* zouden de vier deelen der weereld betekenen: daar die naam, in 't Hebreeuwisch en Chaldeenwisch, slegts uyt drie letteren, bestaat. De fabelen van de *Titans* geeft hy voor waare geschiedenissen op. Hy verzekert dat de berg *Ararath* in Frygie gelegen is; en de vloed *Eurotas* in Epirus. Hy geeft *Gog* en *Magog* voor Mooren of Abissynen op, enz. Alle die onweetendheden zouden, op de rechte

rechte Sibillen niet passen. 7. De Schrijver van deze veerzen heeft verscheidene gevoelens, dewelken eigen zijn geweest aan de eerste Christenen; en na de tweede eeuw opgehouden hebben: een klaar bewijs dat hy in die eeuw geleefd moet hebben. Dus gelooft hy de bekende duizend-jaarige regeering op aarde: dat *Nero* de *Antichristus* was; dat de zielen, tot de verryzenisse toe, in de helle zullen leggen: dat het aardfche Paradijs behouden zal blijven: dat de goddeloozen eindelijk uyt het vuur zullen verlost worden. 8. Eindelijk dat de geheimen van ons geloof in die veerzen klaarder en naakter voorspelt, ja Historisscher wijze beschreeven en met alle de omstandigheden verhaalt worden, als by de Profeeten. De geboorte, de wonderdaaden, de dood van *Christus*, ja schier alles wat wy by de Evangelisten wegens onzen Heiland beschreeven vinden, staat daar alzoo duidelijk beschreeven. Zal men gelooven dat Godt zijne allergrootste en gewigtigste geheimen klaarder en duidelijker veropenbaart zal hebben aan een deel raazende, bezeetene, heidensche, ondeugende vrouwluiden, als aan zijne getrouwste dienaars en Profeeten? Ik zeg, ondeugende vrouwluiden; want de eene Sibille bekent volmondig dat ze met veelerhande boosheden bezoedelt is geweest; duizend en duizend overspelen bedreeven heeft, enz. Eene andere zegt dat ze de schoondochter is geweest van Noë; en in de Arke gezeeten heeft: 't welk zekerlijk eene openbaare leugenis. Eindelijk de gewaande Sibillen waren volslage Afgodisten; en zijn geduurig in de weer, om de menschen tot het eeren van de Afgoden op te wekken.

De geleerde *Casaubonus* was door deze reden al getroffen geweest; en hy konde het niet vatten dat Godt eenige heidensche menschen als *Mercurius Trismegistus*, en de Sibillen, in de alderdiepste geheimenissen onzes geloofs beter zoude onderweezen hebben, als zijne liefste kinderen en de heilige Profeeten. Daarom stelt hy de orakelen der Sibillen onder 't getal van zoo veele en meenigerhande boeken; die in de eerste tijden der Kerke door den welmeenenden maar onprijsbaaren yver van enige Christenen verciert en

1 Exercit. 1. in Apparat. Baronii num. 8.

verdicht zijn geweest. Dit voeg ik 'er daarom by, om dat zeker *m* Schrijver te kennen schijnt te geven dat *D. Blondel* tegen de gemelde veerzen of orakelen allereerst zoude geschreeven hebben: hoewel het evenwel de waarheit is dat *Blondel* die zaak, die door *Casaubonus* in 't kort aangeraakt was, zoodaartig behandelt en opgeheldert heeft, dat de Sibillische orakelen 't sedert hun gezag hoe langer hoe meer verlooren hebben.

Wat nu de veerzen belangt, die de Vaders met zoo sen ophef tegen de Heidenen deden gelden; die worden van de meeste geleerden om veele redenen voor verdichte veerzen gehouden? Niet dat de Vaders de veerzen, willens en weetens, verdicht zouden hebben: maar dat zy ze in ieders handen zinde, en de zaak naar de regels der oordeelkunde niet onderzoekende, dezelve ter goeder trouwe aangenomen hebben. Zoo zeggen dan de *n* geleerden dat de veerzen, door de Oudvaders op den naam van Sibillische veerzen bygebragt, geenzins te houden zijn voor de echte en rechte veerzen der oude Sibillen; die door de Romeinen, zoo veele eeuwen achter malkander, met de uysterste zorgvuldigheid bewaart zijn geweest: 1, Om dat men van de veerzen der oude Sibillen, dewijl ze zoo zorgvuldig bewaart wierden, geen afschrift konde krijgen: daar de veerzen, van de Oudvaders opgegeeven, door ieders handen wandelen. 2, Om dat de rechte veerzen der Sibillen niet anders beheidsden als heidensche bygelooovigheden; daar de veerzen, die van de Vaders bygebragt worden, vol zijn van voorzeggingen en onderrechtingen raakende het Christendom. Nooit gingen de Romeinen *o* by die gewaande Godspraken

m Nicol. le Nourry Appar. ad Bibliot. Maxim. Dissert 12. cap. 3. §. 7.

n Zie El. du Pin als boven.

o Zie M. Livius op verscheide plaatsen. Varro de Ling. Lat. lib. 5. Cicero Verrinâ ult. Florus, Tacitus lib. 15. Sueton. in Jul. Plin. lib. 5. cap. 17. Val. Max. lib. 1. & 10. Plutarch. in Publicola, Fabio, Mario. Vopise in Anr. Capitolin. in Gordiano: Trebell. Pollio in Galicis. Aurel. Victor in Claudio. Amm. Marcell. lib. 22 & 23. Macrob. Saturn. lib. 1. cap. 17. Pausanias in Phocaeis, &c.

te rade; of zy vonden d'er altijd dat ze zulke of zulke bygeloovigheden moesten pleegen; den Goden zoodanige of zoodanige offerhanden doen; eenige schouwspelen ter eere van *Jupyn* vertoonen; de helsche Goden door deze of gene slagtoffers verzoenen. Is het geloofte-lijk, zeggen de geleerden, en kan het in iemands hertfe-
non vallen, dat de Sibillen zoo verschillende en tegen een strijdende zaken zouden geschreeven hebben; ja, dat ze in een en 't zelfde werk geleert en geboden zou-
den hebben den waaren Godt te dienen, en alle de bygeloovigheden van 't Heidendom met de uyerste oplettendheit te pleegen? 3, Is het vorder noch te gelooven dat de boeken, daar de Romeinen alle hunne bygeloovigheden uyt haalden, en die zy voor 't pit en 't merg van hunnen Godsdienst hielden, de allerklarste en allerkrachtigste voorzeggingen van *Messias* behelst zouden hebben? 4, Heeft het eenigen schijn van waarheit dat Godt zulke waarzegsters en Priesteressen van valsche Goden, die de menschen tot het pleegen van Afgodery vermaanden, zoodanig verlicht en in onze geheimen onderwezen zoude hebben? Zalmen zeggen dat ze de kennis van die waarheden niet door eene onmiddelijke veropenba-
ring, maar door het leezen van 't Oude Testament, gekreegen hebben; hoe is dat, zeggen dezelve geleerden, wederom in te sehikken; daar die waarheden zoo duisterlijk in 't Oude Testament beschreeven staan, en van de Jooden zelf nauwelijks verstaan konsten worden?

De geleerde *p Vossius* draait de zaak eenigzins anders: en zouw ten eersten aanzien menig Lerzer kunnen overhaalen. Hy zegt dan en bekent dat de oude boeken der Sibillen, die tot het afbranden van het Kapitoel toe in wezen gebleeven zijn, gansch weereldlijke boeken waren; en niets, dat op onzen godsdienst zag, behelsten. Maar hy beweert dat onder de Sibillische veerzen, die de Roomsche Gezanten uyt Asie medegebragt hebben, eenige voorzeggingen van den *Messias* gesloopen zijn, die de Jooden voor Sibillische veerzen zouden opgegeeven en den Gezanten in de handen gedouwt hebben. Dit zijn de veerzen, meent hy, die door de Vaders voor

p Tract. de Sibill.

de veerzen der Sibillen opgegeeven zijn: en die ook voor zoodanige veerzen van iedereen gekent en aangenomen wierden. Dit is zoo qualijk niet uytgevonden; en zal by menig Leezer waarschiynlijk ingang vinden. Maar dan komt deze zwaarigheid wederom in de weeg; hoe dat de voorzeggingen wogens de komste, het leven, de dood, ja de verryzenisse zelf van *Christus*, dewelke daar veel klaarder en omstandiger als by de Profeteen beschreeven worden, van eenen Jood of meer Jooden konnen gekomen zijn. Maar wat daar van zy; de Sibillen worden zoo wel in 't laatste als in 't eerste gevoelen buiten het bezit van die Godspraken gestooten.

Ik moet 'er byvoegen dat het in de eerste tijden zelf, als men zoodanig een ophef van die veerzen maakte, aan geene Vaders ontbroken heeft, die de gemelde veerzen in twijfel trokken. *Celsus* had den Christenen verweeten dat 'er onder hen Sibillisten waren; waar op hy dit antwoord van *Origenes* krijgt: *q Celsus verwijt ons dat 'er Sibillisten onder ons gevonden worden: misschien heeft hy hooren zeggen dat 'er onder ons gevonden worden, dewelken de zoodanige n lestraffen, die de Sibille voor eene Profetesse houden, en die hen Sibillisten noemen. Augustinus r geeft ook genoegzaam te kennen dat hy de voorzeggingen der Sibillen, zoo als ze door de handen wandelden, ten minste voor onzeker houdt; en dat ze misschien van eenige Christenen op den naam der Sibillen uytgegeeven zijn.*

Deze Aantekening is misschien voor sommige Leezers reeds al te lang geworden: en ik beken zelf dat ik my in 't schrijven breeder over die zaak uytgelaten heb, als mijn eerste voornemen was. Evenwel mag ik 'er zoo niet afscheiden, zonder de redenen van de andere party ook op te geeven: dat ware de gerechtigheid te kort gedaan. En dit is des te noodzakelijker, om dat 'er noch onlangs geleefde luiden zijn geweest, die 't voor de Sibillen op dit stuk opgenomen hebben. Van den Jesuyt *Crasfer*, om dat ik zijne Verhandeling over die zake niet by der hand heb, zal ik nu niet spreken. Maar de

q Lib. 5. contra Celsum.

r De Civit. Dei lib. 18. c. 45, & 47.

Benediktyner Monnik *Nicolaus le Nourry*, een man van eene byzondere geleerdheit, is de Sibillen noch onlangs, zoo verre als mogelijk was, te hulpe gekomen. Niet dat hy alle de veerzen, die de Sibillen toegeschreeven worden, voor haare veerzen houdt: geenszins. Hy bekent dat het grootste getal verdichte en onechte veerzen zijn: dat de weinigen, die waarachtig en onverdicht is, zoodanig onder de valsche gemengt en verward zijn, dat 'er nauwelijks hoop of kans is om ze uyt malkander te scheiden. Echter komt hy eindelijk tot dat besluit, 't geen hy ook voor zeker en gewis houdt, dat sommige Sibillen eenige voorzeggingen gedaan hebben; die van de Oudvaders wonderlijk te pas zijn gebragt, om onzen godsdienst tegen de Heidenen op 't krachtigste te verdedigen. Dewijl dit gevoelen, een langen tijd herwaarts, genoegzaam onder gelegen heeft, en buiten de mode was geraakt; en dewijl men de nieuwe bewijsredenen voor de Sibillen, dat ik weet, nergens ligt vinden zal; zal ik die, zoo kort als ik kan, hier laten volgen. De Leezer moet evenwel gewaarschouwt zijn dat de gemelde Vader *Nourry* doorgaans niet zoo zeer uyt zijn eigen naam als uyt den naam der Sibillisten spreekt: maar eindelijk toont hy, gelijk reeds beweezen is, dat hy 't in den grond der zake met de Sibillisten houdt. Noch moet de Leezer gewaarschouwt zijn dat 'er t'zamen ook onderzocht word of sommige veerzen, die door de Heidenen zelf op den naam van Sibillische veerzen bygebragt zijn geweest, voor Sibillische veerzen te houden zijn. Beide die verschilpunten hangen genoegzaam aan malkander; en al wat voor of tegen 't eene dient, dient ook voor een gedeelte voor of tegen 't andere.

De bewijsreden, die de Sibillisten uyt *Cicero* trekken, dewijl die plaats duister is, en zoo veel als ik vatten kan niet al te zeer ter zake dient, zal ik slegts overslaan.

Maar de gemelde Sibillisten maaken een grooten ophef van de bekende plaats van *Virgilius*, daer

f Ut supra, §. x.

z Lib. 2. de Divinat.

v Vierde Herderskout.

die Poeët zeer duidelijk van de Cumaanfche Sibille ſchijnt te ſpreeken; welke plaats door *Vondel* aldus in Dnytsche veerzen overgezet is:

*Nu naekt de leſte tijdt, waer van de Strant-ſibijl
Te Kuma ſpelde, nu komt zonder lantgeſchil
En ſtrijft, een lange ry van eeuwen aengetogen:
Saturnus eeuw, en Maeght *Aſtrea* komt gewlogen:
De milde bemel ſtuurt ons uit zijn ſchoot om hoogh
Een andere afkomst toe.*

't Is waar, zeggen ze, dat *Virgilius* die voorzegging op *Asinius Pollio* en *Pollio's* zoon, of volgens anderen op *Augustus*, toepaſſen wil. Dat dient ter zake niet, zeggen de Sibilliften: hy zegt dat de gulde eeuw, en wat 'er vorder op volgt, door de Kumaanfche Sibille geſpelt is: zijne uytlegging verandert de zaak niet. Zeer veele geleerde mannen, ja de Groote *Konſtantinus* zelf, houden 't daar voor dat die voorzegging op niemand geduidt kan worden als op *Chriſtus*. „ Deze plaats van *Virgilius*, „ zegt de voornoemde Vader *Nourry*, heeft de laa- „ tere beſtrijders der Sibillen niet weinig gepijnigt. „ Om die plaats te ontzenuwen, gaan ze wijd en „ breed ophaalen by wat gelegendheit dat *Virgilius* „ deze Herderskout heeft gemaakt; en doen hun „ beſte om alle de uytleggingen van *Conſtantinus*, op „ eene belachelijke en walgende wijze, te weder- „ leggen en uyt te jouwen. „ Zy zeggen dat *Virgilius* niet anders ſpreekt als een herder ſpreeken zouw. Wat doet dat ter zake, zeggen de Sibilliften? Is dat een bewijs dat *Virgilius* de rechte voorzeggingen der Sibille niet bygebragt heeft? Dan zeggen de anderen noch vorder dat *Konſtantijn*, en de andere Schrijvers, den rechten zin van *Virgilius* niet getroffen hebben. Dat geldt 'er niet, zeggen de Sibilliften wederom: de vrage is tot noch toe maar, of *Virgilius* de veerzen der gemelde Sibille bygebragt heeft: dat doet hy immers. En of *Virgilius* die voorzeggingen op *Asinius* en *Salonius* duidt, ieder ziet wel dat ze veel beter op *Chriſtus* paſſen.

„ Apud Euseb. in vita Constant. 6. 19.

Maar,

Maar, zeggen de anderen, hoe konde *Virgilius* eenige voorzeggingen uyt de Sibillen bybrengen; daar niemand, als de Tienmannen, tot de boeken der Sibillen toegang hadden; en daar 't hun zoo scherp verboden was eenige Sibillifche veerzen weereldkundig te maaken? Daarenboven, zeggen ze noch vorder; al had de boekery, daar de Sibillifche veerzen bewaart wierden, voor hem opengestaan; hy zoude daar niet anders gevonden hebben als een deel onechte veerzen, die de Sibillen valschelijk toegeschreeven wierden: dewijl de rechte veerzen der Sibillen met het Kapitool verbrandt en gansch verlooren waren. Maar, zeggen de Sibillisten, *Virgilius*, en de menschen die toen leefden, hebben zich evenwel verzekerd gehouden dat 'er noch eenige veerzen van de Sibillen behouden gebleeven waren. Hoe kan men dat tegenspreken, zeggen ze; men heeft *Virgilius* maar in te zien? Op het andere, te weten dat de toegang tot de Sibillifche boeken voor ieder een gesloten was, zal beneden geantwoordt worden.

2. Dan doen de Sibillisten het gezag van den Oudvader *Justinus* gelden; die in de tweede eeuw geleefd heeft; en niet alleen veele plaatzen uyt de Sibillen tegen de Heidenen opwerpt: maar noch vorder getuigt dat de boeken * der Sibillen zeer oud waren, en van ieder een geleezen wierden. Wie kan zich zelve inbeelden, zeggen de Sibillisten, dat de Orakeien der Sibillen eerst in de tweede eeuw zouden uytgekomen zijn; daar *Justinus*, zoo een heilig, geleerd, en verlicht Oudvader, en deftig Filosoof, die in de tweede eeuw geleefd heeft, duidelijc zegt dat ze over veele eeuwen uytgegeeven en beschreeven waren? Of men al opwerpt, zeggen ze vorder, dat *Justinus* in verscheide zaaken gedooft heeft: laat hy in den zin der H. Schrift gedooft hebben; heeft hy daarom gedooft in zaken, die men als voor zijne oogen zag; en die ieder weeten kost? Is hy dan een slegthoofd of een kind geweest? En niet alleen hy, maar *Athenagoras*, *Theophilus van Antiochie*, en zoo veele andere Vaders ook? Ja, zoo redeneeren ze noch al vorder, de Heidensche Keizers, ziende dat de Christenen uyt die boeken voordeel

* *Parænes. ad Græcos*: zie ook zyne Apologien, &c.
trok-

trokken, hebben het leezen der zelve boeken meer als eens y verboden: een teken dat ze die voor echte veerzen hielden. Indien de Christenen die veerzen verdicht hadden; dan hoefden de Heidenfche Keizers zoo veel omslags niet te maaken, en flegts bevel te geeven om de rechte veerzen na te zien: dan hadden ze de Christenen beschaamd ge- maakt; en al hun zwetzen, op de voorzeggingen der Sibillen, eenslags doen ophouden. Daar op antwoord de wederparty; wat het verbieden der ge- melde boeken belangt; dat was al gedaan ten tijde van *Tarquinius*: dit tweede verbod, ten tijde van *Justinus* uytgekomen, was flegts eene vernieuwing van 't eerste; en zag zoo wel op de Heidenen als op de Christenen. En wat het andere belangt, van de Sibillifche boeken te laaten nazien, daar zeggen ze op dat die boeken voor zeer ontzachelijke en hei- lige boeken gehouden wierden; en dat de Heiden- fche Keizers zich zoo veel aan de Christenen niet lieten gelegen zijn; om die hoogheilige boeken, om hunnent wille, voor den dag te laaten haalen. Dat meer is, zeggen ze, de Heidenen hebben 't den Christenen ronduyt verweeten dat ze die Sibillifche veerzen, daar ze zoo op zwetsten, zelf verdicht had- den; zoo als *Lactantius*, zoodanig een voorstan- der der Sibillifche veerzen, en Keizer *a Constantijn*, opentlijk gettigen.

Hoe, zeggen de Sibilliften daar op, lieten de Kei- zers zich zoo veel aan die zaak niet gelegen zijn? Zy zagen hunnen godsdienst, en hunne goden zelf, ge- vaar loopen van 'er onder te raaken? Zy zagen de Christenen hand over hand vermenigvuldigen. De spraak ging dat de Republijk 't onderste boven zou- de keeren; dat 'er een nieuwe Koning stond te koo- men, die de weereld beheerschen zouw, enz. Wan- neer is 'er, zoo als de Heidenen het begrepen, oit grooter gevaar voor 't R Volk geweest; wanneer grooter reden, om de Sibillifche boeken aan te spreken? En wat de verwijtingen van sommige Heidenen belangt; die wierden van alle Heidenen niet gedaan: de anderen wisten wel beter. Maar,

y Apol. ad Anton.

z Lib. 4. de vera Sap. c. 17. a Ut supra.

in allen gevalle, dewijl de Christenen die beschuldigen al zoo volmondig en noch volmondiger ontkenden als ze van de Heidenen gedaan wierden, zoo was het toen de rechte tijd om de gemelde Orakelen na te zien; en de Christenen, indien ze ongelijk hadden, in 't ongelijk te stellen. Waar uyt dan van zelfs schijnt te volgen dat de Keizers en hunne Raadsheeren dat nazien niet durfden waagen; denkende dat de Christenen gelijk zouden hebben: of, dat eenige Keizers zulks in stilte gedaan hebben; maar, om dat zy alles naar 't zeggen der Christenen gevonden hadden, de zaak gesmoort hebben.

3. De Sibillisten steunen even zeer op het zeggen van *Lactantius*; dewelke zich niet alleen verzekert heeft gehouden van de waarheit der Sibillische veerzen, en 'er met alle kracht voor gestreeden heeft; maar ook voor al de weereld *b* getuigt dat de Schrijvers, uyt dewelken hy die veerzen aangetogen heeft, voor de geboorte van Christus geleefd hadden, en uyt het leven gescheiden waren. Het zelfde verklaart *Konstantijn de Groote*, in zijne *c* Aanspraak aan de Vaders van Niceë: Daar kan geen vermoeden op vallen, zegt hy, dat die veerzen t' zedert de komste en de dood van Christus zouden opgesteld zijn. Zal een Keizer als *Konstantijn* was, zeggen de Sibillisten, voor zulke eene Vergaderinge, als die van Niceë, met zulke een verzekerteit gesproken hebben, zonder dat hy genoegzaame verzekering had. En staat het niet te denken dat hy, die 't opperbewind in handen had, tot het nazien van die veerzen, en de Sibillische boeken, bevel gegeven heeft? De wederparty, vermits ze die duidelijke getuigenis van *Lactantius* en *Konstantinus* niet opentlijk durft verwerpen, zoekt 'er zoo uyt te koomen, dat *Lactantius* en *Konstantinus* daar in misleidt zijn geweest, dat ze de veerzen, die na 't afbranden van 't Kapitoel uyt Asie en andere plaatzen opgehaalt zijn, voor de rechte veerzen der Sibillen, zoo als ze op 't Kapitoel bewaart waren geweest, aangezien hebben. *Gallus* voegt 'er by dat veele van die opgehaalde veerzen door de Jooden, of die met de Jooden ommeegang hadden, voor

b Lib. 2. de vera Sapient. c, 25,

c Apud Euseb. &c.

de geboorte van *Christus* verzonnen waren geweest. Daar op, meent hy, zien de woorden van *Lactantius* dat die menschen voor de geboorte van *Christus* gestorven waren. Hy voegt 'er by dat die opgehaalde veerzen of voorzeggingen, volgens de getuigenis van *Dionysius van Halicarnassen*, gansch onderscheiden waren van de Sibillische veerzen. Maar, zeggen de Sibillisten, dat strijdt voor eerst tegen het gevoelen van *Blondel*, *El du Pin*, en veele andere geleerden; volgens dewelken die veerzen door de Christenen, na de geboorte van *Christus*, zouden verdicht en onder den man gebragt zijn. Ten tweede is het niet waar, zeggen ze, dat *Dionysius* alle die opgezochte veerzen voor verdichte veerzen en orakelen houdt: hy zegt alleenelyk dat 'er verscheide verdichte en onechte veerzen ondergesloopen waren. Ten derde, zeggen ze noch al vorder, is het gansch niet waarschijnlijk dat *Lactantius* en *Constantinus*, om een groot getal van andere Vaders over te slaan, zulke zaken zonder genoegzaam onderzoek, en op een losse waan, gezeit en geschreeven zouden hebben.

Dus verre heb ik de redenen der Sibillisten opgegeeven: nu staat ons te zien wat dat ze op de tegenwerpingen en zwarigheden van hunne Tegenparty weeten te antwoorden.

I. Op het eerste, dat niemand, behalven de opzigtters, tot de boeken der Sibillen oit toegang heeft gehad; en dat *M. Attilius*, om dat hy die te uyt-schrijven had gegeeven, als een Vadermoorder gestraft is geweest; daar antwoorden zy op dat 'er op die getrouwigheid en stilzwijgendheit van de gemelde opzigtters geen al te groote staat gemaakt kan worden. Wie zal ons verzekeren, vraagen zy, dat geen van die opzigtters de Sibillische boeken heimelyk uytgeschreeven, en aan bescheidene en voorzigtige vrienden medegedeelt heeft? Hoe eene zaak scherper verboden word; hoe dat men grooter bekooring lijdt om 't gebod te overtreden. Wie zal ons volkome verzekering geeven, zoo gaan ze voort, dat de veerzen, die by toelating van *M. Attilius* uytgeschreeven waren, allemaal opgehaalt zijn; zonder dat 'er eenig vorder afschrift in de handen van
 nieuws-

nieuwsgierige menschen geblieven is? *Cicero* d. zelf en *Virgilius* brengen eenige plaatzen uyt de Sibillen by: waren die plaatzen niet bekend geweest, en al te voore onder den man gebragt; hoe zouden zy dezelve geweeten hebben?

2. Op het bewijs, dat de Tegenparty uyt het verbranden van 't Kapitoel tracht te trekken, antwoorden de Sibillisten dat die veerzen, die reeds onder den man gebragt waren, evenwel in wezen waren, en in wezen bleeven. Zelfs willen ze niet toestaan dat de veerzen der Sibillen in den brand van 't Kapitoel vergaan zouden zijn. *Dionysius Halycarnassicus* zegt wel uytdrukkelijk dat ze in eene onderaardsche en steene kelder, daar de vlam geen vat aan had, opgesloten waren. En om dat de anderen dan vraagen waarom dat *Augustus* dan naar zoo veele gewesten gezanten heeft gezonden, om de Orakelen der Sibillen op te zoeken; dan hebben zy dit antwoord gereed, dat hy zulks gedaan heeft om het getal der Sibillische boeken, die te Rome bewaart wierden, en in zulke een achtinge waren, zoo veel als hy kost te vermeerderen: en ten andere, om zoo veelerhande voorzeggingen, die op den naam der Sibillen door de weereld liepen, ter toets te brengen, en alle de valsche uyt te schieten. Dat heeft hy ook volgens het schrijven van *Suetonius* gedaan: die'er wel duidelijk byvoegt dat hy alleenlijk de veerzen der Sibillen behouden heeft, na dat 'er de keur over gegaan was. Nu vraagen zy of *Augustus*, en alle de volgende Keizers, minder middelen ter hand hadden om over de veerzen en boeken der Sibillen een goed oordeel te strijken, als eenige Schrijvers van onzen tijd.

4. Op de andere tegenwerping dat de rechte boeken der Sibillen slegts Heidsche bygeloovigheden behelsden enz. geeven zy tot antwoord, dat dit te bewijzen staat. Wie zal zeggen, het zijn de woorden van de Sibillisten, dat 'er niet anders in beschreeven stond, als het geen *Livius* en eenige andere Schrijvers daar uyt getrokken hebben? Die hebben 'er slegts van de bygeloovigheden en offerdiens-

d. De Nat. Deor. lib. 2. e. Zie boven.

f. Zie Sueton. in Augusto.

gen geschreeven, die door de gemelde boeken voorgeschreeven wierden; om dat zy 'er niet anders van te schrijven hadden. De Tegenparty, zeggen ze, heeft geen bewijs, en geen getuigenis van een enkel Schrijver, dat er in die boeken enkelijk en alleenlijk van diergelijke bygeloovigheden gesproken wierd: daar wy de getuigenissen van zoo veele Schrijvers voor ons hebben.

5. Wat die andere opwerping aangaat, dat het geen schijn van waarheit heeft dat Godt zijne gewigtigste en diepste geheimenissen zoo klaar en duidelyk aan een deel ondeugende en heidensche vrouwenluiden zoude veropenbaart hebben: aan vrouwenluiden, die naar haar eigen zeggen tot de keel toe in den modder der zonden gestoken hadden: die de menschen geduurig tot het eeren van de heidensche goden aanporden enz. met die opwerpinge, zeg ik, staan ze geenszins verlegen. Zy vraagen of *Balaam* ook geen afgodendienaar was, en zijn best niet deed om de menschen tot het pleegen van afgodery te dwingen. Echter is het bekend hoe dat hy de komste van *Christus* alzo klaar voorzeit heeft als de beste Sibille.

Zoo ziet men dan dat de Sibillisten noch vry wat voor de Sibillen in te brengen hebben: hoe krachtig dat kunne redenen zijn, dat wil ik gaarne aan 't oordel van geleerder luden laten. Indien ik echter gepraamt wierd om mijn gevoelen op te geeven; zoude ik groote bekooring lijden om het gevoelen van *Vossius* of van *Gallaus*, tot naarder bewijs, toe te vallen.

Arnoldus Lanth, XXXII Abt.

In 't jaar 1561. 's daags voor het feest van S. Gregorius, na den afstand van Godefridus, wierd de regeering overgedragen aan Arnoldus Lanth van Peyze. Deze nieuwe Abt begeerende dat Godefridus, zoo dikwils als hy up het Paradijs zoude overkoomen / te Adelwert een hups zoude binden / heeft de zwarte kassier recht over de Abtskeuken / na dat hy

Zijne goe-
de gaven.

Hy verlaat
den goeden
weg.

het outer dat 'er stond weggenomen had / met
eike planken bekleedt / met schilderyen behan-
gen / bin bedden en glaze vensters verzorgt /
en dus tot een bequaame woonplaats booz een
nen Abt gemaakt: t welk hy gedaan heeft /
zoo ras als hy Abt geworden was. Hy had
eenige bequaamheit en geleerdheit om booz 't
volk te preeken; was zeegbaar van gedrag /
en spreekzaam; zoo dat hy zoo verre lofwaard-
dig was. Doch wannerr hy aan 't roer zat /
is hy verandert: maar niet gelijk Saul, in een
beter mensch. Te voore was hy oprecht van
harte / breeddelievend / zachtzinnig / goedaar-
dig / ja gansch en al goed / en booz niemand
hard als booz zich zelven. Daar hy was hy
tamelyk erbaren in de Latynsche tale; en was
welgezien / zoo wel hy burgers als hy hoeren:
want hy heeft niemand ooit eenige moeite aan-
gedaan. Maar / eylaas / de wijn en de vrou-
wen doen ook wijze menschen vallen. Als hy
dan allengs verflapte / en tot luyheit verviel /
liet hy zich langer niet / of weinig / aan den
dienst des Heere gelegen zijn; niet anders doen-
de / als zijne paarden en jachthonden mesten /
en losselyk hene leeben. Wat wonder is het
dan dat hy zijne broederen den voet gegeven
heeft tot een byper en ruymer leven? Te meer /
daar hy zoo zachtzinnig was / en de quaad-
doenders zoo genadig kastyde; dat hy nie-
mand / die wat hooger jaaren begost te krij-
gen / in 't openbaar of in 't aangezigt durfde
bestrafen; daar hy nochtans op ieder een ach-
ter hun rugge / tegen de waardigheit van zyn
amp / genoeg wist te scherffen en te smaa-
len. Want hy bresde dat de genen / die hy
bestrafen mogt / hem zouden toedoutwen: G-
nec.

neesheer help u zelve. Doo; deeze zijne zach-
 tigheid is hy in de verachting der Broederen
 gevallen: welke verachting noch grooter is
 geworden doo; zijne ligtvaardigheid / die zoo
 groot eenen Abt immers niet paste. Hy was
 zelden in 't hoer / maar dikwils in 't gezels-
 chap; en verspilde doo; zijne quistachtigheid
 de goederen der Abdye; zoo dat hy ook groote
 schulden maakte.

Maar / om zulke dingen die gansch onprij-
 baar zijn stilzwijgens booz hy te gaan / en veel
 met luttel woorden te zeggen de quaade booz-
 beelden van een quaad vader werden van de
 quade zoonen / hoewel niet van allen / nage-
 volgt: want onder deezen Abt begost het on-
 geregeld leven onder onze kloosterbroeders
 gansch in zwang te gaan: dewelken op de
 kloosterlyke tucht niet passende / en naar een
 by en ongebonden leven haekende / den ru-
 men room aan de ledigheid en wellusten vier-
 den. De Byslaaten van Westbriegland / om
 die ellenden tegen te gaan / hebben onze Abdy
 niet zonder schande / doch niet tot nadeel van
 ons konbent / bezogt: en wel zoodanig dat
 ze de gemeene broeders scherpeelyk kaspdden;
 sommigen van dezelve naar hunne kloosters /
 in Briegland / deden gaan: anderen elders
 bezonden; ja ook in de gevangenissen op
 slooten. Ook vermaanden zy den Abt wel
 strengelyk / zelfs met bedreiging van hem
 anders te zullen afzetten / dat hy zich van alle
 bypligheit zoude hebben te onthouden / en zijne
 onderhoorige Monnikken in allerhande deug-
 den booz te lichten; om aldus zijne kudde tot
 een boozbeeld van eerbaarheid te verstreken.

Maar gemerkt dat een zot / volgens de Heilige
 V 2 Schrift

Schzift / dooz geene woorden verbeterd word /
 zoo hebben zy vergeeffsche moeite gedaan.

Maar al lang genoeg van verdriet gespro-
 ken: laat ons tot aangenaamer en nutter za-
 ken overgaan. Want / gelijk hy goed van
 aard en oprecht van herte was / heeft hy ee-
 nige dingen gedaan / die wel verdienen ver-
 haalt te worden. Zoo heeft hy de oosterflood
 tusschen de noorder en zuider poozt / die schier
 van slijk en modder toegezooet was / dooz den
 dienst der boeren en niet zonder merkelyke on-
 kosten uptgebaggert / en gansch gezuivert.
 Van heeft hy van een stuk korenlands / daar
 men ook allerhande moeskruid en groente zoo
 veel als booz de keuken van den Abt en van
 't Konbent noodig was plagt te zaepen / dien
 grooten en kostelyken lusthof / met een dool-
 hof daar in / met groote onkosten gemaakt;
 hebbende ten dien einde allerhande boomen
 van Utrecht doen komen. Ook heeft hy een
 winter-refter booz 't Konbent gebouwt: en
 daar in een wenteltrap van witte steen ge-
 maakt / om naar de slaapplaats op te klimmen.
 Coen heeft hy ook de yzere vuurplaat gebou-
 den / die de kelderbewaarder etlyke jaaren te
 boore gekocht had. Doch heeft hy dat kun-
 stig en kostelyk gestoelte in 't hoer der kerke
 laten maaken; waar aan twaalf zeer erbaa-
 rene werkluiden / behalven den baas zelf /
 twee volle jaaren gearbeidt hebben: wanneer
 hy het hoer ook met nieuwe steenen opgeciert
 heeft. Van heeft hy te Crimont een grast
 laten schieten van 30 voet in de breedte: en
 zoude het Konbent ook met een poozt tegen
 die schelmen / die ober al dooz 't land zwoeben /
 verzekert hebben; waren d'er geen andere on-
 ge

gemakken in de weeg gekomen: en hy heeft te Ebertswold twee nieuwe gebouwen getimmerd.

In 't jaar 1568, 's maandags voor Pinxteren / omtrent twaalf uren / als de Graaf Lodewijk van Nassouw, de broeder van Willem Prins van Oranje / nae 't inneemen van Dam / de stad Groninge met twee legers ingesloten hield / is onze toren te Adewert door den bliksem aan brand geraakt / en ter lengte van eenige ellen afgebrandt. Maar de gemelde Abt heeft den toren zoodanig herstelt / dat 'er geen letzel aan te bespeuren was; en heeft ook den oppersten top laten vergulden. Hy heeft veel zilbere vaten verandert / en ook nieuwe gegeven. Onder anderen deed hy twee groote kroezen van louter zilber maaken; die de dye / ja de lenden van een kloek manspersoon / in de hoogte bereikten. Daar hy had hy een groote meenigte van goude ringen en kostelijne gesteenten: daar hy / hoewel hy gansch niet hoobaardig was / een groot vermaak in schiepte.

Op deezen tyd / omtrent het feest van den H. Franciscus, is de Franciskaner Monnik Johan Knyf, die de eerste Bisschop van Groninge geworden was / in de stad aangekomen. 's Anderen daags quam hy by ons te Adewert: daar hy alle middelen te werk stelde om / behalven meer andere Konbenten / ook onze Abdy in bezit te krijgen. 't Was hier dat Hermannus Korneliszoon, Abt van Wittewierum / van de Premonstreit- order / zijn klooster onder dit beding aan den Bisschop overgaf; dat zijne Broeders Kanonnikken zouden zijn; en hy zelf tot Proost van de

Van den Bisschop J. Knyf: die de Abdy van Adewert zoekt magtig te worden.

Hoofdkerk zoude aangestelt worden; met een jaarlijks inkomens van 300 daalders. Noeh eigende hy de renten van 't Breekheeren Konbent te Damme; 't welk toen open stond. Daarenboven heeft hy het Fraterhuys te Groninge / daar ze naar den Regel van S. Franciscus leefden / tot zijn gebuyk ge-eigent: en / nae dat hy 'er veel in verandert / en eenige gebouwen op S. Walburgs kerkhof aangestimmert had / heeft hy 'er zijn Bisschoppelijck hof van gemaakt. En hoewel dat hem boven de drie gemelde Konbenten / op dat hy eerlijck en naar zijne waardigheid zouw konnen bestaan / van 's Konings wege 2000 dukkaaten toegetelt werden; zoo was hy daar mee noch niet bergenoegd / gelijk een * gierigaart door geen geld verzadigt word: maar hy zoude Adewert ook / indien hy tot zijn boozneemen had konnen koomen / ingeslokt hebben. 't Is waar / hy had een Pausselijck Bulle / met Konings zegel gesterkt; waar in hem magt gegeeven wierd om / nae den afstand of de dood van den tegenwoordigen Abt / de gerechtigheden en inkomsten der Abdy / en die van den Abt zelf / in bezit te neemen: maar Godt heeft hem zulks niet toegelaaten. Want hy / die 't hoofd van 't kloosterlijck leven en de hoortander van de kloosters behoorde te wezen; deed zijn best maar om de personen en goederen van zoo een roemruchtig en hoog gepreezen Konbent te plunderen; de kost upt de keel der † schamele menschen te

De voorn.
Bisschop
voor een
gierigaard
uysge-
maakt.

* De Schrijver, voor zijn klooster yverende, word hier door de graanschop vervoort.

† Welke schamele menschen door de Abdy plagten gespijst te worden.

haalen; en dus het Konvent over hoop te smijten: 't welk de wensch en het werk der Geuzen was; zoo als wy / eplaat / met eigen oog en gezien hebben. En schoon onze Abt anders zeer gerieffelijk was in alles toe te staan; en die iets op hem verzochten niet mannelijk konde afwijzen; zoo heeft hy zich echter in deze zake als een man gedragen; ja zoo pal gestaan als een kopere muur. Want als hy van den Bisschop tot verscheide reizen toe / nu met schoone beloften / dan met sekerse bedreigingen / aangedaan wierd; heeft hy dikwils verklaart dat hy / wat het overgeeven van de Abdij betrefte / den Bisschop nooit wille zonde zijn noch uyt eerbiedigheid voor hem zwigten; alwaar t ook dat hy daar door in gebaar van zijn leven mogt koomen. En / op dat hy in dit loffelijk voornemen des te volstandiger zonde zijn; hebben de Prelaaten van Drieland een voorzigtigen raad uitgebonden. Munterne was door de Watergeuzen schier geheel en al verwoest; en de Kloosterbroeders genootzaakt naar veiliger plaatzen te wijken. Zoo hebben dan de gemelde Prelaaten den Abt van Munterne / Mijnheer Arnoldus Kennink, om dat hy in 't uytvinden van goeden raad baardig van verstand was / onzen Abt tot een medezel toegevoegt / om hem in de bestieringe te helpen. Welke Heer Kennink nooit van onzen Abt afwijkende / en een ooggetunge van zijnen ganschen handel zijnde / de kracht van 's Bisschops aanbechtungen op eene wonderlijke wijze verbzoken heeft: waar door het ook geschiedt is dat hy den Abt niet alleen in gezag gelijk geworpen is / maar ook te boven ging.

De Abe
wederstaat
ten Bis-
schop.

Dierhalve wierden onze kloosterzaken zoodanig dooꝝ den Medehelper bestiert; dat de Abt zelf niet anders beviel als den blooten naam / en den zetel Zelfs zoude hy / om dat hy reeds drie kinderen hy versche de vrouwluden gewonnen had / dooꝝ de Prelaaten zekerlyk afgezet zijn geweest: ten waar dat ze zich oortzien hadden / het Konvent met drie Abten te belasten.

In t jaar 1570, 's woensdags dooꝝ Pynsteren / is Mijnheer de Abt van Marmont / de Algemeene Bezoeker van alle de Konventen onzer Oer / en dooꝝ de Algemeene Synode afgezonden / te Adwert met Pausselyae en Koninklyke geloofsbrieven aangekomen. Na dat hy van alle de Broeders / zoo ober alle de zaken des kloosters als ober het bedryf en gedrag der amptenaaren / met de ijerste nauwkeurigheid ondervraagt had; heeft hy den Abt in zyne bedieninge gelaaten om dat hy heiliglyk beloofde dat hy zich beteren / en voortaan in een geduurige matigheit en kuyshheit leeven zouw. Echter heeft hy sommige Broeders / welker naamen ik om hunne eere te spaaren goed gebonden heb te verzwijgen / tot den kerker verweezen. Als hy noch veel zaken / raakende de kloostertucht / op het pampier gezet had; begost hy betreffens ons met den Bisschop te handelen / van het klooster ongemoeid te laaten; en beloofde hem uyt onze goederen een jaarlyk sch inkomsten van 6000 Karolus guldens. Doch daar mede was hy niet te bezredigen: maar / nadien hy op het klooster zelf blande / begost hy zyne zaken aan 't Hof des Konings met meerder kracht dooꝝ zyne Gemagtigden voort te zetten: daar wy in tegendeel de zaak jaaren en

Vordere
onderhan-
deling met
den Bis-
schop.

dagen

dagen steevende hielden. Als nu de Kloosterbezoeker acht dagen achter malkander by ons huys gehouden had / en van alles dat ons klooster aanging wel o derrecht was / is hy naar de Konventen van Westbriesland vertrokken; om vervolgens naar huys te keeren. Hy vertrok ebentwel niet met leege handen / en versmaadde de bereeringen niet. (1).

Wijders / hoe waarachtig dat het oude spreekwoord is; die eens een schurk is / zal nooit voor een vader des huysgezins gehouden worden; hebben wy tot ons ongeluk geleert. Want na dat men ons eens met den naam van een los en ongebonden leven zwart gemaakt had; hebben wy ons naderhand bezwaarlijk van dat vermeden kunnen zuiveren. Daarom zijn de Prelaaten van Briesland den zesden dag by malkander gekomen; en hebben de zaken / die ons klooster rakiten / noch veel strenger behandelt: maar of zy het voorzigtig er gedaan hebben / dat weet ik niet. Zy boegden d'er dit berdychtzel by / dat de Abt van Marimont hun zulkis door eenen brief beboelen had. Zoo hebben zy dan ontrent den eersten Julij 1571 Allert van Aarnhem, dien ze niet lang geleden tot Prior aangesteld hadden / in de boeyen gezet; want 't was hunne dzyftigheid niet genoeg / dat ze hem van zijn ampt beroofden: ja zy deden hem door den weereldlijken arm naar den kerker van Klaarkamp verboeren. Zy handelden niet zachter met den Opperhelderbecwaarder / Johan van Deventer; die een voorzigtig Huyshouder was; want behalven dat ze hem uyt zijn ampt zetteden / verzonden ze hem naar Jeruzalem: maar als hy daar eenige dagen

in alle byzheit met de Kloosterbroederen op en
meer gegaan had, wierd hy ook in den kerker
opgesloten. Zoo eene deerlyke en erbarmes-
lyke omkeering van zaken is 'er toen onder
ons geschiedt. Want Johan den Schrijver/
die de aanleider en stookbrand van alle deze
buijgheden was geweest / laaten ze niet al-
leen ongestraft; maar zy verheffen hem noch/
en geeven hem den tytel en 't gezag van Prior.
Ook dewijl hy van zyn eigen buyl doot 't knaa-
gen van zyn gemoed overtuigt was / en byzeg-
de dat hy noch t'avond of morgen aber zyne
onbuijghheit naar zyne verdiensten gestraft zou-
de worden / is hy by tijds weg gebligt / en
naar Embde geloopen: daar hy / ziende dat
de kerkeleyke goederen die hy niedegenomen
had ten einde raakten / zich zelven dood heeft
geknezen.

Zoo heeft dan de Medehelper van onzen
Abt / te weten Heer Arnoldus Kennik vooy-
noemd / het ampt van beursdrager en Kelder-
meester bekleedt en waargenomen; zoo dat
niemand geld ontving of uitgaf / als hy; ter-
wijle dat Arnoldus Landt den bloaten tytel van
Abt bleef draagen. En hoewel dat ik veel
zaken / die gebeurt zijn / willens en weetens
overslae; zoo moet ik echter verhaalen dat de
Abt van Muntterne en zyne drie Kloosterbroe-
ders / want grooter was het getal niet / met
eenen bakker die vrouwe en kinderen mede
bragt / en daarenboven met een ryken en ou-
den hoefpachter / des te ligter in ons kloos-
ter aangenomen zijn; om dat de goederen van
dat Konvent ons te baat zouden koomen om
den Bisschop het beloofde geld jaarlijks op te
brengen.

Wat

Wat de ooꝓlogē belangt / die in deze ge-
 weſten ter gelegendheit van de Geuzery ont-
 ſtaan zyn / die zal ik in een byzonder boekje
 beſchryben. Ik zeg hier ſlegts met een woord
 dat de nieuwe Evangeliffchen / na dat ze de
 beelden en altaaren uyt de Minnebroeders
 kerck gefmeeten hadden / aan de verkundigers
 hunner nieuwe leere verlof en magt gegeeven
 hebben om daar te preeken. In 't jaar 1568.
 is Johan de Ligny, Graaf van Arenberg,
 die de Stadthouder dezer landen was / in een
 geuecht tegen Lodewijk van Naſſouw, daar
 hy zich kloeckelyk weerde / by Hilligerts dood
 gebleeuen. Graaf Lodewyk wierd ook in
 't zelfde jaar by Groninge / dat hy met een
 dubbeld heir belegerde / dooz Ferdinand Har-
 tog van Alba verſlagen: waar op de gemelde
 Hartog / na dat hy zes vaandeien tot bezet-
 ting in de ſtad gelaaten had / wederom naar
 Brabant vertrokken is. In 't jaar 1570, op
 Allerzielen nacht / heeft de oberſtroomende
 zee hier te lande een groot getal menſchen en
 beeſten verſlonden. Daar volgden noch twee
 nieuwe waterbloeden op: maar die deden zoo
 veel ſchade niet.

Maar / om een einde te maaken / keer ik
 weder tot onzen Abt Arnoldus Landt; dewel-
 ke / dooz veelerhande ellenden gedrukt / van
 eene zwaare ziekte aangerandt wierdt. Om een
 zuiver lucht te hebben / trok hy naar Aſſen;
 daar hy eindelyk / den vyfden Juny 1576, de
 weerd verlaaten heeft. Echter wierd zyn
 lichaam weder naar Adewert geuoert / en in
 't Kapittelhuys beneffens zyne boorzaaten be-
 graben. Laat ons den Almagtigen Godt met
 alle ootmoedighett bidden dat hy zich gewaar-
 dige

dige zijne ziel / en de zielen aller geloovigen /
in de eeuwige verblijfplaatsen op te neemen.

Nu zal ik met korte woorden verhaalen hoe
dat de Hoogwaardigste Heer Bisschop zich na
de dood van gemelden Abt gedragen heeft.
Gelyk wy ober de dood van den Abt ten hoog-
ste verslagen waren : zoo zoude de Bisschop
nu alles / volgens den inhoud zijner Bulle /
verkreegen hebben ; ten ware dat de drie Prie-
laaten van Drieland / benebens onzen Me-
dehelfer / onze zaaken tegen hem met een
onvertsaagde kloekheit / en met een helden-
moed / verweert hadden. Dit duurde zoo
lang tot dat ze hem dooz hunnen tegenstand /
hoewel met groote moeite / genootzaakt heb-
ben zeker verdrag aan te gaan : hier in be-
staande dat ze hem jaarlijks / gelyk reeds
aangemerkt is / vier duizend daalders zonden
ophyngen. Daar op wierd dat verdrag naar
't Hof des Konings van Spanje gezonden /
om met de zegelen van zijne Majesteit / mits-
gaders van den Paus / bezegelt te worden.
Maar alzo het verdrag / dus bezegeld / laa-
ter als men verwacht had te rugge gezonden
wierd ; begost de Bisschop / die ondertusschen
ongerust van herte wierd / veele gedagten in
zijn hoofd kreeg / en allerhande oberleg maak-
te / upt het binnenste zijns herte op het bezit
van Adewert te vlammen : konnende het ge-
denken en de begeerte van die plaats / zelfs
in zijne laatste ademhalinge / niet upt zijn
hoofd zetten. Maar 't geluk / of liever de
Almogende Godt zelf / zijne genadige oogen
op ons slaande / heeft ons van zoo eene groo-
te breeze verlost ; met den Bisschop in 't zelf-
de jaar dooz de pest upt de weereld te haalen.

Als wy daar door eenigzings aaffem gefchept en nieuwen moed gekreegen hadden; terwyl dat het oorlogen met de Geuzen noch in zyn volle kracht was; en op 't heetste toeging; en gemerkt ook dat 'er geen nieuwe Biffchop door zyne Katolijke Majesteit overgezonden wierd; zoo hebben onze Broeders befloten / allengskens ober 't herstellen van den Abt raad te pleegen. Doch de gemelde Prelaaten / breezende dat hunne * Konventen van den oorlog te lijden zouden hebben / waren d'er niet zeer haastig toe. Dus hebben wy omtrent anderhalf jaar zonder eigen Abt gezeten; terwyl dat de voorgemelde Heer Kennink op het beftieren van onze dingen paste.

* Voor Konventen staat in 't Latijn Collegis: maar uyt den zin blijkt dat 'er moet staan Collegiis: welke naam van onzer Schrijver dikwils aan de Konventen gegeven word. *Verzaalder.*

A A N T E K E N I N G.

1. Een Abt door een Synode afgezonden om den staat van een klooster op te neemen, en wat 'er te verbeteren was te verbeteren, laat zich door de Monniken van dat klooster geld en vereeringen in de hand douwen. De vraage is, of 'er van zoo een gemagtigden veel goeds, en eene groote verbetering, te verwacht is: ik meene neen. Hoe zoude hy tegen de Broeders, die hem de handen zoo mildelijk gevult hebben, groote strengheit konnen gebruyken? Dat ware immers tegen de beleefdheit en dankbaarheid gezondigt. En het blijkt ook dat hy 'er weinig uytgevoert heeft: want daar volgt aanstonds hoe dat de Prelaaten van Vriesland, den sesden dag daarna, weder by malkander gekomen zijn; en de hervorming der Abdye van Adewert met veel grooter strengheit by der hand genomen hebben. 't Is waar dat de Schrijver van deze levens over die strengheit klaagt, en op den handel der gemelde Prelaaten eeniger wijze schijnt te schrollen. Maar dat is geen wonder

wonder: hy was ook een Monnik te Adewert; en zal eenig medelijden met zijne kloosterbroederengedade hebben.

Ik wil by deze gelegendheit alleenelyk aanmerken, hoe dat de Overlten, als Pauzen en Koningen, dikwils in de keure van Gemagtigden, Amtenaaren, ja van Biffchoppen zelf, bedrogen worden. 't Is eene bekende zaak; en heeft geen bewijs van nood: maar men wil bekende zaaken fomtijds door aanmerkelijke bewijzen wel bevestigd zien. Ik heb er gens, daar ik van 't oprechten der nieuwe Bifdommen te fpreeken had, reeds aangetekent hoe zeer dat *Philips* Koning van Spanje, naar het zeggen van den vermaarden *Franciscus Duffeldorpius*, in de keure van fomnige Biffchoppen gemift heeft, en bedrogen is geweest. *Honorius a II*, weetende dat de Prierterlijke tucht in Engeland zeer vervallen was, wierd te raade eenen Kardinaal voor Legaat derwaarts te zenden; die alle misbruyken uytroeyen, alle vervalte zaaken opbeuren zouw. Hy komt in Engeland aan; en fchrijft eene vermaarde vergadering van Biffchoppen uyt: in welke vergaderinge van alle zaaken, die verbeteringe van noodde hadden, met eene groote ftrengheit gehandelt word. Eindelijk komt men ook tot het leven en de zeden der Prierteren: in welke zake de Kardinaal zijne gansche welsprekendheit te werk stelt, en met eene uyerfte ftraffigheit en vinnigheit tegen zulke Priersters uytvalt, die wegens onkuysheit verdagt gehouden* wierden. Sommige van die Priersters, daar over ten hoogfte gebelgd, en van 's Kardinaals gedrag iets vernoumen hebbende, hielden 't oog op al zijnen handel en wandel: want het stond geenzins te lijden, dagten zy, dat iemand, die zelf tot zijn binnenste toe vuyl was, een anders vuyl zoo smadelijk ten toon stelde. Het leed ook niet lang, of zy betraptten hem op heeter daad: zoo dat hy genootzaakt was, met flank uyt Engeland te fcheiden; en zonder veel eere naar huys te keeren.

't Is waar dat *Baronius* dit verhaal voor een verdichtzel houdt: en, indien ik geen andere zegsman als *Polydorus Virgilius* had, zouw ik *Baronius* niet

* Vide Polydor. Virgil. Hist. Anglic. in Henrico I.

durven tegenspreken, noch *Polydorus* boven *Baronius* stellen. Maar *Polydorus* had het uyt *Henricus* *b* *Huntindonus* getrokken; dewelke voor een van de geleerdste, beste, en geloofwaardigste der Engelsche Historischrijveren gehouden word; en omtrent die tijden in 't leven was. Deze *Huntindonus* noemt den Kardinaal of Legaat, die 'er zoo schandelijk af quam, met zijn eigen naam en toenaam; te weeten *Johannes van Kreme*. En, om noch aanzienlijker en geleerder getuigen by te brengen; *Petrus a Marca*, die niet lang geleden Aartsbisschop van Parijs is geweest, een man, als al de weereld weet, durft wel d zeggen dat iemand, die 't voor *H. Huntindonus* zouw willen opneemen, de tegenwerpingen van *Baronius* ligtelijk oplossen zouw.

b Henricus Huntindon. lib. 7.

c Zie Censura Poupe Blound. &c.

d De Concord. Sacerd. & Imp. lib. 5. cap. 49.

Arnoldus Kennik, de XXXIII Abt.

Zoo is dan Arnoldus Kennink in 't jaar 1577, 's daags voor het feest der duizend Maagden/ gemagtigt om het bestier van der waar te nemen; zoo dat hem ook de tijtel van Abt van Adelwert gegeven wierd. 't Welk echter niet geschiedt is by stemmen of door den wille van de kloosterbroedren: maar door 't gezag der Prelaaten/ en op het verzoek der Spietmannen

't Is dan de gewoonte dat alle weereldsche liuden zonder onderscheid buiten de poorten van 't klooster moeten b ijven; veel min in de Vergadering / daar over 't verkiezen van een nieuwen Abt raad gehouden word / ingelaten worden. Maar om het geweldig en langduurig verschil dat 'er tusschen de stedelingen en Spietmannen over zekere boozrechten van de Onlanders noch gaande was /

zijn

zijn ze deeze reize op deezen boet ingelaaten dat ze hun verzoek / zonder iets op een heerschede wijze te eischen / aan 't Konvent zouden voorstellen. Zoo hebben zy dan met alle nedrigheit verzocht / dat wy hunne begeerte booz deze reize zouden inbolgen; en den gemelden Kennink den tytel en de waardigheit van Abt vergunnen; om dat die man hun / in al hun overleg en bedryf / zeer dienstig zoude zijn. Daar tegen hebben zy / namentlyk Christoffel van Erosüm, Remt Geniema, en de Pensionaris Hieronymus Verratius, zijnde de Gemagtigden der Omlanberg / niet alleen by hantastinge / maar ook by brieven / met het zegel der huyshouden bezegeld / en onder ons noch berustende / belooft; indieu het zijne Koninklyke Majesteit believen mogt een anderen Bisschop over deze landen aan te stellen; dat zy ons van zijne quellinge zouden verlossen: en dat hy niet alleen op de kosten van Adelwert / maar op de gemeene kosten van de Omlanden en de andere Konventen / zoude onderhouden worden. Deeze redenen hebben ons betwogen / om hun genoegen te geeven.

De Heer Arnoldus Kennink was te Osnabrugge gebooren; groot van gestalte; kloekmoedig / stouthartig / sucedig van verstand / en voorzigtig van overleg. Maar hy was twelsprekender in de Hoogduytsche als in de Latijnsche tale: en was daarom in groot aanzien / en hoog geacht / by de meeste Edellieden. De Oversten der landluiden / om dat hy hunne zaak tegen de Groningers wonderlyk begunstigde en verdedigde / hielden meer van hem als de stedelingen / en als zijne eigen

ne Kloosterbroeders / zoo wel die van Mun-
terne als van Adewert. Hoe sterk een wijn-
dinker dat hy geweest is / zoo nochtans dat
hy onder de drinkgelagen by de Broeders al-
tijd eben byzijk was / is aan de Wijnkoopers
genoeg bekend : zoo dat ilt deswegē geen
wijdloopig verhaal behoebe te maaken.

Doch is een
sterk drin-
ker.

Als hy nu den tijtel van Abt / sedert het ver-
trek der Prelaaten / twee jaaren lang geboert
had : is hy naar de stad getrokken / zijnde als
voorens van den Graaf Lalain en van de stads
Magistraat dooz eenen brief uytgenoodigt.
Op den zelfden tijd zijn daar ook de Gemag-
tigden van alle de Omlanden gekomen om
over den welstand van 't Gemeene best / en
van 't Vaderland / onder malkander raad te
slaan : en / als beide de partpen onder het
raadpleegen niet eens konden worden ; heb-
ben de Omlanders / waanende dat ze den
Graaf op hunne zijde hadden / zich zelven by
onhebbelijk en wredeilig tegen de stedelingen
beginnen aan te stellen. Daar op hebben de
stedelingen / nae dat ze de stads poorten heil-
melijk gesloten hadden / de hoofden van de
Omlanders / zoo herkelijke als weereldlij-
ke / in verzekering genomen : die ze eerst ier-
der in zijn eigen huys / daar nae by malkan-
der in een huys / nacht en dag dooz gewapend
volk deeden bewaaken en bewaaren. Daar
op is de nieuwe Abt / die ook in hechtemisse
zat / een man van zulke een verwachting / en
over al zoo vermaard / den 29 January 1578.
upt het leven gescheiden : zonder dat ilt zeg-
gen kan of hy van leetweezen / of wel van
hartzeer en knipzery / gestorven is. Dus liet
hy zijne medestanders in gzoote rouwe zitten ;

Vershil
tusschen de
Groningers
en de Om-
landers.

om dat ze niet alleen zynen raad / maar ook zyne tegenwoordigheid / vooz altijd zouden missen. Echter wierd zyn lichaam niet alleen byz gelaaten: maar ook met gewapend volk buiten de poorten naar het schip gebzagt. Te Adewert aangekomen wierd het tegen 't oude gebzukt / en tegen de gewoonte der Abten / vooz het Hoofdoutaar / beneffens de grafste de van S. Emanuel Bisschop van Kremone / ter aarde bestelt; en zyn graf met een grooten zarksteen / daar zyn naam op stond / bedekt. Zyne ziel / en die van alle geloobigen / moeten in vrede rusten. Amen.

Heilige Monnikken, die in de Abdye van Adewert geleest hebben.

Onder meer andere Monnikken van deeze Abdy / die in hemelsche wijsheit en heiligkeit des lebens uytgescheenen hebben / zyn er twee die boven de anderen uytmunten; te weten de zalige Richardus, en de zalige Emanuel.

Richardus, anders ook Rigardus genaamd / was een * gebooren Engelsman; en had vooz zyne bekeering / dat is volgens de spreekwijze van die tijden eer dat hy Monnik wierd / te Parijs lessen voozgelezen; en misschien ook / dewijl hy een geleerd Meester was / geleeraart. Wigboldus †; de derde Abt van Adewert / heeft hem, die waarlijk een Meester en een heilig man was, ter professie aangenomen; en is zyn eerste Vader (of Abt) geworden.

In 't klooster zijnde / heeft hy in alles tot een volmaakt voozbeeld van deugden verstrekt.

* Zie boven in den Abt Wigboldus.

† Ibidem.

Da dat hy den Heere aldaar dertig jaaren en langer / dag en nacht / in alle nedrigheit ge- dient had / en tot een hoogen ouderdom geko- men was / is hy daar overleden in 't jaar 1266. Men zegt dat hy Goddelijke openbaringen heeft gehad: want / zoo als ze schrijven / heeft hy twee Abten boosspelt dat ze malkander in die waardigheit zouden volgen. Dat hy / zoo in zyn leven als na zyne dood / wonderwer- ken gedaan heeft / staat op zyne wentverbeel- ding te leezen: waar op zyn leven in rym en onrym beschreeven staat.

Zijn lichaam wierd booz den ingang der kerke by het beeld van de H. Maagd Maria begraven. Doch naderhand is zyn gebeente op 't aleeaar van ons Kapittelhuys met alle verbodigheit geplaatst / om als * reliquien ge- eert te worden.

Dit hebben wy / zoo verre / meereendeels getrokken uyt de ongedrukte levensbeschry- bingen der Abten van Aelwert.

* Volgens het gebruik der ouder tijden zijn 'er sommigen voor Heiligen gehouden, en hunne beenderen voor Reliquien ten toon gestelt; hoewel dat ze te Rome op de lijst der Heiligen niet aangeschreeven waren: want gelijk wy boven gezien hebben, Fredericus de XV Abt van Aelwert, die naar Rome getrokken was om de Kanonizaatzi van onzen Richardus te bevorderen, had dat werk uyt vreesse voor de groote onkosten gestaakt. De plegtige manier van iemand na voorgaan- de onderzoek, en nae 't overweegen van de tekenen en bewijs- stukken der heiligheit, in 't getal der Heiligen op te schrijven, om van de geliecke kerk geviert te worden, is volgens Mabil- lon en Baillet eerst opgekomen in de tiende eeuw: en Ulrichus of Udalricus, Bischop van Augsburg, is allereerst, in de gemelde eeuw, op zulke een wijze Gekanonizeert geweest door Paus Johannes XV. In vroeger tijden was 't de gewoonte dat de Bischop, met de toestemminge van de Geestelikeit en de Katolijke gemeente, iemand op de lijst der Heiligen schreef; 't welk doorgaans aan de Martelaars geschiede.

Dolgens het Maandregister van de Cisterci-
 order word zijne gedachtenis gehouden op den
 dertigsten dag van December: daar het aldus
 van Richardus spreekt.

In Vriesland (word de gedagtenis gehouden)
 van den zaligen *Richardus*; die Cisterci-Mon-
 nik is geweest in *S. Mariaas* Abdy van Ade-
 wert, dicht by Groninge: welke *Richardus* de
 regels van een Evangelisch leven en gedrag op
 een wonderlijke wijze heeft beoeffent; en door
 zijne uytsteekende heiligkeit gansch Neder-
 land verlicht. Eindelijk, als hy den loopbaan
 dezes levens loffeljk ten einde gelooopen had;
 is hy uyt dit gevaarlijk ballingschap gelukkig-
 lijk naar de woonstede des Hemels verhuift.

Deeze zelbe Richardus word noch bermaldt
 van Johannes ^a Abbas, Robertus ^b Rufca; Jo-
 hannes ^c Molanus, Barnabas de ^d Montalbo;
 Angelus ^e Manriquez, Bernardus ^f Brito, en
 van Henriquez zelf: dewelke in zijn Phœnix
^g Reviviscens schrijft dat Richardus door won-
 werken / heropenbaringen / den geest van
 boozegginge / en allerhande deugden / ten
 hoogste hermaard geworden is.

S. Emmanuël, ook een Monnik van Ade-
 wert / die in geleerdheit en heiligkeit booz *S.*
Richardus niet behoefde te wijken / was van
 adelyk ^b geslagt; zijnde zelf een gebooren

^a In Catal. SS. Ordinis Cisterc.

^b In suo compendio, titulo Monachi Sancti, &c.

^c In Natal. SS. Belgii.

^d Tom. 1. lib. 2.

^e In Laurea Evangel. lib. 3. in Catal. SS.

^f Tom. 1. lib. 6. cap. 23.

^g Lib. 1. cap. 23.

^h De Levenslaaden der Abten van Adewert.

i Gzaaf. Hy was ^k geleerd; van eene wonderlijke ^l heiligheit / en Engelschen omme- gang; en een Monnik van de ^m Cisterci o- der: want hy was een queekeling van S. Bernards klooster in Vriesland. Ughellus ⁿ / die ook een Monnik van de Cisterci order was / spreekt van hem met deeze woorden: Als hy in Italie aangekomen, en wegens zijn door- luchtige afkomst en deugdzaam leven by de meeste menschen bekend geworden was; is hy omtrent het jaar 1170, tegen zijnen wil en dank, Bisschop van Kremone gemaakt. Van hem word gemeenelyk verhaalt, 't geen men ook van den H. Bisschop *Gausfredus* vertelt; dat hy, op een zekeren tijd de Mis lezende, de offergiften der genen niet begeerde aan te neemen; die hun hair, op de wijze der vrouwluiden, lieten wassen.

Maar o nae dat hy die kerk eenige weinige maanden heiliglyk en godbzuchtiglyk gere-

i Zijne geboorteplaats word nergens vermeldt. De Italiaanen, en daar onder Ughellus, geeven te kennen dat hy een Vries was. Althans zegt de laatste dat hy een queekeling was van S. Bernards klooster in Vriesland; en van daar in Italie aangekomen is. De Nederlandsche Schrijvers geeven te kennen dat hy een uytlander en een Italiaan was: zijnde uyt Graaven, en zoo als Ph. Seguinus getuigt, uyt Hartogen gesproten: hoedanige (Graven en Hartogen) toen ter tijd in Vriesland weinig gevonden wierden. Zy voegen d'er by dat hy Doktor en Hoogleeraar zijnde, en daar nae Bisschop van Kremone geworden, zijn Vaderland om de partyeschappen van Italie heeft verlaaten; en te Adewert aangekomen is. Immers staat dit in de Levensdaaden der Abten van Adewert duidelyk aangetekent.

^k In 't leven van Wesselus.

^l Menolog. Cisterc.

ⁿ Ibid.

^m Tom. 4. Italix Sacr. de Epif. Crem. pag. 821.

^o Ughellus ibid.

geert had; is hy om de beroerten van *Italië* weggeblugt / en heeft zich in de *Abdy* van *Adelwert* begeeben. Als hy de overschoone herik der *Abdy* ingetreeven was; sloeg hy met zynen *Bisschops*-staf op den grond / en barste in deze woorden uyt: Dit is mijne rust in alle eeuwigheit: in deze plaatze zal ik wonen: want ik heb ze verkooren.

Hy heeft ober de dertig jaaren in 't kloogter gesleeten: en dewyl 'er een schole was; heeft hy het ampt van *Leeraar* / om zyne geleerdheit / aldaar bekleedt.

Als hy / dan zyn leven in eene wonderlyke heilighheit en ongelooffelyke godvruchtighheit overgebracht had / en zelfs door het doen van *Hemelsche* tekenen en wonderdaaden vermaard geworden was; heeft hy eindelyk zynen levensloop gelukkiglyk voleindigt. Na zyne dood wierd hy onder de zaligen van de *Cisterci-orden* opgetekent; en word zyne gedagtenis op den 27 *Februarij* gehouden. *Ughellus* spreekt niet duidelyk van zyne sterfplaats: maar geeft evenwel half te kennen dat hy te *Kremone* zoude overleden zyn. Maar hy is buiten alle twyfel gestorben / daar hy geleest had; te weten in de *Abdy* van *Adel*

p De levens der Abten, enz.

q Dit ziet op de partyenschappen der *Gibellynen* en *Guelfen* (of *Welfen*) die gansch *Italië* omtrent den tijd van drie hondert jaaren over end gezet hebben. Deze partyenschappen, die by de *Schryvers* van die tijden beschreeven worden, waren omtrent het jaar 1120. onstaan ter glegendheit van den *Togenpau* *Anacletus*, die tegen *Innocentius II* om het *Pausdom* dong. De *Welfen* hielden 't met den *Paus*; de *Gibellynen* met den *Keizer*. Zie *Spondanus* over 't gemelde jaar; *Du Pin* *Bibliot.* *Univerf* tom 9.

r Zie het leven van *Wessellus*.

f Zie *Menolog.* *Cisterc.*

wert : want / gelijk boven al verhaalt is / daar legt hy onder een zark begraven ; waar op zijn afbeeldzel en grasschijft uytgehoutwen staan. Daar is het ook dat : Lambertus , de XXIX Abt van Aduwert / hem ter eere booz 't Hoofd outaar een grasstede van witte steen opgerecht heeft.

Booz de tijden van deezen Abt Lambertus , onder Clemens VI , was Fredericus , de XV Abt van Aduwert / naar Rome gereist om ^v de (1) Kanonizaatzi van de H. H. Emmanuël en Richardus te bebozderen : maar / bzezende dat de (2) onkosten te hoog zouden loopen / is hy onberrichter zake wederom gekomen.

Deezen H. Man vindt men vermeld by ^w Guido van Klaerval : hy word ook van den Abt Johannes op de lijst der Heiligen gestelt : en in 't Missaal van de Cisterci-order / op het einde / onder de Zaligen getelt. Dat hy veele hemelsche wondertekenen gedaan heeft / getuigt Philippus Seguinus met deeze woorden : Emmanuël , eerst een Bernardyner Monnik in Vriesland , daer nae Bisschop van Kremone , een man van geleerdheit en van Godt bemind , was zoo heilig van leven , dat hy ontelbaare mirakelen heeft gedaan : zoodanig dat de Hartogen en Edelluiden , daar hy uyt gesproten was , hem de Bisschoppelijke waardigheit tegen zijnen dank opgedrongen hebben. In de bedieninge van dit ampt heeft hy de beleefdheit te werk gestelt om de vriendschap der goeden te winnen , en de straffigheit , om de quaeden in toom te houden : zoo dat hy van

¹ Zie boven de levens der Abten , enz.

^v Zie de zelfde levens.

^w Apud Henriquez in Notis ad Menol. Cisterci

de eersten bemint, van de laatsten gevreesd is geweest.

Ughellus noemt hem een heilig man; die zoo in zijn leven als nae zijne dood door het doen van veel mirakelen berucht is geworden. Hy geeft hem ook een plaats in zijne Arbor * Cisterciensis; dewelke / in de vermaarde Abdye van Septimane / buiten Florence bewaart word. Hy word ook vermeldt van Aub. Miræus: en de Hollandisten geeven hem grooten lof. Op den 27 February; daar zy van de Heiligen spreken / die overgeslagen of of op andere dagen overgebracht zijn (3).

In de ongedrukte Levensbeschryvingen der Abten van Adelwert word achter Groot Adelwert van een Klein Adelwert gesproken: en gezegt dat daar een Nonneklooster van de Cisterci-orden heeft gestaan: wiens kerk op den naam S. Anna ingewijd was.

Dit klooster staat ook vermeld by Emmius; die het / achtervolgens een oud handschrift / S. Annaas klooster van de Cisterci-orden noemt; zoo als het ook genoemd word in eenen brief van 't jaar 1529, die van A. Mattheus opgegeeven word.

* Boom van de Cisterci-monnikken.

A A N T E K E N I N G E N.

1. In de Aantekeningen op 't eerste deel van het Duytsche *Batavia Sacra* heb ik reeds het een en 't ander wegens de Kanonizatie aangetekent. Ik zal 'er hier slegts byvoegen dat de kanonizatie van S. *Udalricus*, de eerste die op eene plechtige wijze door den Paus gedaan is, en die niet ouder is als het jaar 993, door den Paus alleen, en op zijn eigen gezag, niet is gedaan. Daar word duidelyk verhaalt dat *Liutolfus*, Bisschop van Augsburg, om den

e Saecul 5. Benedict. in Praef.

gemelden *Udalricus* gekanonizeerd te krijgen, zijne soevlugt heeft genomen tot een Synode, die te Rome onder *Johann XV* gehouden wierd: en dat de Bisschoppen, zoo wel als de Paus, hunne toestemming daar toe gegeven hebben.

De kanonizaarzi van *S. Suitbertus*, dewelke volgens *f Bellarminus*, *g Baronius*, en andere Schrijvers door *Stephannus II* in de achtste eeuw onder de Heiligen zoude opgeschreeven zijn, word tegenwoordig van alle geleerden voor verducht gehouden.

In de elfde eeuw begon men zoo nu zoo dan de Pauzen aan te spreken; als men iemand waardig oordeelde om plegtiglijk voor Heilig verklaart te worden. Maar in de twaalfde eeuw heeft *Alexander III* vlak uyt verklaart dat het Kanonizeeren der Heiligen door niemand anders, als den Roomschen Stoel, gedaan mogt worden. Insgelijks verklaarde *Bonifacius VIII* dat niemand als de Roomsche Paus bevoegd was, om iemand op de lijst der Heiligen te zetten.

Evenwel is *S. Rochus* door de Kerkvergadering van Konstans voor Heilig verklaart.

Doch de Pauzen waren altijd gehouden, het kanonizeeren der heiligen te verrichten in de tegenwoordigheid en met het goedvinden van verscheidene Bisschoppen en Kardinaalen.

In 't Concili van *m Bazel* word hun uytdrukkelijk bevolen, in het verrichten van eenige Kanonizaatzie, met de Kardinaalen raad te pleegen; en alles gezamentlijk af te doen. En *Augustinus n Triumphus*, die groote voorvechter van 't Roomsche Hof, houdt het ook voor zeker dat de Paus niemand op de rolle der Heiligen zetten moet, zonder den raad en 't gevoelen der Kardinaalen in te neemen.

1. Dat zal hy niet alleen gevreesd maar bevonden hebben. Hy was te Rome; hy deed zijn best om de zaak door te dringen: zoo zal hy wel gezien hebben waar dat het haperde. Daar word wel meer over

f Tom. 2. Contro. *g* Tom. 9.

h Zie P. Pagi, ad. ann. 754. &c.

i Decretal. Gregorii IX. *k* Du Chesne, t. 5. p. 483.

l Rainald. contin. Annal. Baronii.

m Saeculum Benedict. 5. in praef. *n* Pag. 97.

geklaagt dat men handen vol gelds moet hebben, wil men te Rome te recht geraaken: en die klagte is al over veele eeuwen gedaan, en van tijd tot tijd vernieuwt. Alle historiboeken zijn 'er zoo vol van, dat het onnoodig is, mijn zeggen door eenige voorbeelden te bevestigen. 't Geen ik boven van *Udalricus*, Bisschop van Konstans bygebragt heb, zoude anders tot een bewijs kunnen strekken. En ieder een plagt de spreuk van *Jugurtha* in den mond te hebben, o dat Rome genoegzaam te koop was, waar d'er maar een koper te vinden. Zoo schrijft *Joannes p Salisberiensis* aan zijnen vriend, *S. Thomas van Kantelberg*, dat niemand zich langer verwonderde dat de Romeinen hunne vrienden met goede woorden paeyden. Want, zegt hy, 't is ieder een bekend dat iemand daar zoo veel geloof (en ingang) heeft als by geld opschiet. Doorgaans verdraayen ze den zin der wetten en kerkelijke regelen; en die de beste vereeringen geeft, die krijgt 'er grootste gelijk. Dezelfde *Joannes Salisberiensis*, schrijvende aan den Paus *Adrianus IV*, ontziet zich niet deze taal te voeren: *q van daag is (te Rome) alles te krijgen voor geld: en morgen zal 'er niets te krijgen zijn zonder geld.* Maar, gelijk gezegt is, alle historien weeten daar, meer als genoeg is, van te spreken. Ik zal 'er noch byvoegen hoe dier dat het *Karel VII*, Koning van Zweden, gestaan heeft dat het Bisdom van Upsal door *Alexander III* tot een Aartsbisdom opgerecht wierd; en dat de nieuwe Aartsbisschop het bekende *Pallium* kreeg. De Koning had zulks op den Paus verzocht, en de Paus had zijn verzoek ingewilligt. Maar de Paus, zegt de *r Schrijver*, vergat niet die gunst volgens den stijl van 't Roomsche Hof dier genoeg aan den Koning te verkoopen. Hy eischte, tot vergelding, dat alle de goederen der Zweeden, die zonder kinderen zouden sterven, aan den Roomschen Stoel zouden vervallen. De Koning stond het toe: hoewel dat de Zweeden, zoo als hy vorder

o Martene Anecd. t. I. p. 293.

p Zie de brieven van Thom. Cantuar. p. 416.

q Joh. Salisber. in Polycratico, pag. 329.

r Abregé Chronologique de l'Hist. de Suede, achter les Révolutions de Suede.

zegt,

zegt, zich by tijds van zoo eene zwaare schattinge zagen te ontlasten.

Die aspersingen, want waarom zouw men eene zaak met haar rechten naam niet noemen; die aspersingen, zeg ik, gingen zoodanig in zwang; dat men, om zulk perffen en drukken te betekenen, een nieuw woord in de Latijnsche taal ging verzinnen; te weten *f Romanizare*. Als men dan zeggen wilde dat een Overste zijne onderdaanen al te zeer drukte; dan gebruykte men deeze uytdrukking, *Romanizat*: als of men zeide: hy doet op zijn Romeinsch. Maar dit raakt de Romeinen niet alleen: *Theodoricus Niem*, die eenigen tijd des Paus Beamptschrijver is geweest, heeft het in 't algemeen op de gierigheid der Italiaansche Geestelijkheid geladen. De Bisschoppen, Abten, Prelaaten, en vordere Prelaaten en Geestelijken van Italië, zoo als hy* spreekt, snakken d'er nae om hunne broeders, bloedverwanten, neeven, rijk te maken. Zy zijn sober en spaarzaam, zegt hy, en altijd oplettend om groot geld te vergaderen: zoo dat ze door de deugd niet aangezet worden om de spaarzaamheit te beminnen, maar door de gierigheid. Zy willen liever op gastmaalen genoodigt worden, als anderen noodigen: om dat hunne aangeboore armoedigheid hun niet toelaat de goederen, die ze gekregen hebben, tot hun gebruyk te besteeden. Daar door is het geschiedt, zoo als hy vorder verhaalt, dat de Bisschoppen, Abten, en andere Prelaaten van Italië, dewelke te voore uyt hoofde van hunne waardigheid eenige landeryen, landhoeven, kasteelen, en steden bezaten, en onderhouden moesten; dezelve gansch en al, of voor 't grootste gedeelte, verloren hebben. Want, zegt hy, zy waren zoo oplettend niet om de landeryen, wijngaarden, kasteelen, steden, met de noodige onkosten in 't tijdelijke te onderhouden; als ze bezorgd waren, en tegenwoordig noch zijn, om 'er de inkomsten en profyten van te trekken. Dan gaat hy dus voort: men ziet ook zelden dat 'er schamele menschen aan de deuren der gemelde Bisschoppen, Abten, of Prelaaten koomen,

* Zie du Cange Glossar.

* In *Nemoris Labyrintho*, cap. 36.

om'er eene aalmis te krijgen: want, zegt hy al vorder, niemand geeft dat hy niet en heeft: en eengierig mensch acht dat hy niet en heeft 't geen dat hy heeft. Dan zegt hy hoe dat ze, om een aalmis aangesprooken, 'tgezicht van de arme menschen afkeerren; en dezelve, indien ze noch blijven aanhouden, met bedreigingen doen vertrekken. Tegen den armen *Christus*, en tegen de armen zelf, zijn ze ten uysterste vinnig en deun: maar zoo veel te getrouwer zijn ze voor hunne geldkist: en leeven ellendig, om alles voor de kist te bewaaren.

Maar als ze dood zijn, zegt hy, dan koomen de ingaarders der Apostolische kamer, en slaan alles aan dat die Bisschoppen, Abten, en Prelaaten, nagelaaten hebben: en zy maayen, zonder dat ze gezaait hadden. Door deeze plunderingen en rooveryen, zoo als hy voortgaat, zijn de Bisschoppelijke kerken en de kloosters van Italië meer verwoest en bedorven als men beschrijven kan: zoodanig dat 'er zeer weinige bedienden en Monniken in die kloosters woonen. Voorwaar, het zijn zijne eigene woorden, *die Ingaarders en Officiaalen der Apostolische Kamer, door de gierigheid gedreeven, zijn eenigerwijze gelijk aan een groot getal booze geesten: want gelijk die booze geesten de zielen der gierige Prelaaten in het diepste der helle dompelen; zoo gaan die (Ingaarders en Officiaalen) met hunne tijdelijke goederen strijken, en verteeren ze. Dus zijn de Prelaaten van Duytsland lofwaardiger en voorzigtiger; die 'er destig van leeven, zonder schatten op te leggen; den armen rijkelijk geven: veele menschen aan hunne tafel noeden, en destig onthaalen. Dierhalve wil ik my liever verheugen met een Prelaat van Duytsland, als met een geweinsden Kapdraager (Monnik) van Italië, die altijd ellendig en inhaalend is. 't geen hier van de Prelaaten van Duytsland gezegt is; dat zal men doorgaans ook in de andere gewesten bevinden, die aan Duytsland grenzen.*

Maar in 't volgende Hoofdstuk moet de Apostolische Kamer weder aanhouden: 't welk ik, om dat het hier ter zake dient, in 't kort aanraaken zal. Hy v zegt dan dat de Apostolische Kamer gelijk is aan de zee; in dewelke alle de vlooden hunne wa-

feren uytstorten, zonder dat ze overloopt. Van ge-
 lijken, zegt hy, worden d'er dagelijks uyt alle de
 gewesten der weereld veele ponden gouds in de A-
 postoliffche Kamer gebragt; en echter word ze nim-
 mer vol. *In die kamer zit een gestagt, zoo als hy*
spreekt, dat in de plaatze van tanden zwaarden heeft,
om de armen des lands en de nooddruftige menschen
op te vreeten. Daar zijn veele bloedzuigers, die ge-
duurig zeggen; breng aan, breng maar aan.
Want gelijk de Turken en Tartaaren met de ellendige
Christenen, die leevend in hunne handen vallen, on-
menschelijk leeven, en hen geesselen; zoo doen de lui-
den van de Kamer met de nieuwe Kerkelijke Prelaa-
ten, dewelken by ons gevordert worden; en die zy op
alle bedenkelijke wijzen, en zonder eenige meedogend-
heit, van hunne goederen en middelen tenemaal ont-
blöten. Want alle goedertierendheit, barmhertigheit,
en goedaardigheit, zijn verre van daar weggevolgen.
Ja, indien gy daar by voorbeeld duyzend gulden betaal-
de; en een van die guldens een enkeld aasje te ligt woeg;
zoo gy niet op staande voet een wigtiger gulden gaast,
of 't geen 'er te kort quam; dubbeld vergoede, zoud gy
geen vryheit krijgen om hene te gaan. Indien nu een
Prelaat, 't zy arm of rijk, zoo veel als hy betaalen
moet in eene reis niet betaalen kost; en al had hy, ter-
wijle dat hy te Rome vertoefde, zulke onlijdelijke on-
kosten gedaan; dat hy in langen tijd zoo veel uyt de
vruchten van zijne waardigheit niet trekken kon, al
ware hy de destigste leeraar of meester van de weereld;
hy zoude daarom geen uytstel krijgen. Want, indien
hy niet alles binnen 't jaar betaalt; zal
hy nae 't einde van dat jaar van Bisschop een gemeen
Geestelijke, en van Abt een Monnik worden. Dat is,
 hy zal zijne waardigheit verbeurt hebben. De Schrij-
 ver, dat alles bedenkende, kan zich zelven niet lan-
 ger bedwingen; en valt tegen die menschen uyt, dat
 het een schrik om te leezen is. *Och, zegt hy, hoe*
rechtvaardig zijn onze luiden! Zy zullen hun deel wel
mogen hebben by de helsche Furiën; of by de Harpyën,
en den dorstigen Tantalus, die noit verzadigt worden.
 Ook hebben ze harde koppen, en steene harten, van
 Deucalions steenen gemaakt: hunne gemederen zijn
 harder als 't allerhardste staal, en zijn onbequaam om
 de-

deernis of medelijden te hebben. Ongelukkig is dan een arme Prelaat, dewelke in de netten van de voornoemde Kamer verstrikt zijnde, in die plaats der tormenten gekomen is.

Hier omtrent dient geweeten, dat 'er aan 't Roomsche Hof een groot getal van Bedienaaren is, die hun deel in zulke penningen hebben, en 'er dikwils van leeven moeten. By voorbeeld, daar zijn 'er in de R. Kantzelary, die de bullen nazien; die ze uyt-schrijven; die 'er 't loode zegel aan hangen; die ze te boek zetten, enz. Daar zijn Sommisten, zegt de Kardinaal de *w* Luca; daar zijn Schrijvers; daar zijn Sekretarissen; daar zijn 'er die 't loode zegel aan de brieven hangen, Plumbatores genaamd; daar zijn Ridders; Kamerlingen; Schildknaapen; Protonotarissen; Onderdiakenen; en meer anderen, die verscheide benamingen hebben. Die hebben allemaal hun deel aan de Annaaten, en aan de penningen, die voor 't afvaardigen van de brieven betaalt worden.

Dat moet evenwel de Pauzen altijd niet geweeten worden: de Bedienden van 't Hof hebben veelerhande middelen ter hand; om de genen die geholpen moeten worden meer als behoort af te kneevelen. Zoo zegt Gregorius * XV dat ze gewoon waren den menschen, die hunne hulp van noode hadden, boven 't geen 'er toe stond, zekere somme gelds af te eischen; en hunnen dienst als op een zekere prijs te zetten. Was 'er iemand die niet gereed stond om zoo veel op te schieten, die stond 'er noch slechter by, en moest zoo lang wachten, als het die Heeren beliefte. Doch die kunstjes heeft de gemelde Paus op zeer zwaare straffen verboden.

De voorgemelde Kardinaal de Luca, verzwijgt het ook niet hoe dat de Bedienden van 't Roomsche Hof alle middelen in 't werk stellen om de onweetende menschen te snuyten. In de Penitentiary word alles voor niet afgevaardigt; zonder dat men zelfs het schrijffloon betaalen moet. Hier op, zegt y hy, moet wel gelet worden; om niet bedroogen te worden

* Apud Dominum van Espen, in jus Canon. lib. 1 tit. 23 cap. 1.

x Apud Domin. van Espen, ibid.

y Ibid. cap. 3. ad finem.

van de onrechtvaardige Hofbedienden; de rechte beulen der beurzen zijn; en met Dieven en Straatschenders mogen vergeleken worden: als ze zeggen dat ze voor die afvaardigingen geld hebben moeten schieten.

3. De Leezer zal waarschijnlijk al gemerkt hebben dat de tijdrekening, in 't leven van den zaligen *Emmanuel*, gansch verward is, en niet aan malkander hangt. Volgens *Ughellus* is hy Bisschop van Kremone geworden in 't jaar 1170: en heeft, eenige maanden daar na, het Monnikskleet in de Abdy van Adewert aangetrokken. Volgens den Schrijver van deze levens is hy Monnik geworden onder den derden Abt, met naame *Wigboldus*, die in 't jaar 1216 tot die waardigheid verkooren wierd. En volgens den zelven Schrijver zoude hy de kapelle, die den Abt *Henricus* in 't jaar 1297 getimmert had, ingewijdt hebben. Daar is, zoo het schijnt, niet uyt te koomen. Boven is beweezen dat de gemelde Schrijver van deze levens in de tijdrekening gansch onbedreven is: en dus zoude het schijnen dat het zeggen van *Ughellus* behoorde voor te gaan. Maar dan komt 'er een andere zwarigheid in de weeg: want volgens *Ughellus* zoude *Emmanuel* Bisschop van Kremone zijn geworden in 't jaar 1170; en kort daar na de Monnikskap te Adewert aangetrokken hebben: maar de Abdy van Adewert is eerst gesticht in 't jaar 1192. Ik heb *Ughellus* tegenwoordig niet, maar anders zouw men kunnen nazien of 'er in den Latijnschen text van dit werk geen drukfout is in 't jaar 1170: en of 'er niet moet staan 1270: dan zoude alles net uytkomen: want 't geen de Schrijver van deze levens schijnt te zeggen dat *Emmanuel* onder den derden Abt in 't klooster gekomen is, dewijl die Schrijver zoo weinig op de tijdrekening past, zouw men over 't hoofd mogen zien. Ik zeg, *schijnt te zeggen*: want zijne woorden zouden noch ten beste geduidt kunnen worden. Hy beschrijft het leven van *Wigboldus*; en zegt daar onder anderen: op dezen tijd was de Godsdienstigheid (of anders de 2 onderhouding van 't kloosterlijke leven) alhier in haar volle kracht: zoo dat veele personen daar door opge-

2 Religio word by de kloosterlijke Schrijvers ook voor 't kloosterlijke leven genomen.

wekt zijn om de bedrieggelijkheden dezer weerd tenemaal te verlaaten. Daar onder is geweest *Emmanuel* enz. Die woorden, *op deezem tijd*, konnen gemakkelijk een ruimer zin hebben: zoo dat 'er de eerste 20 of 24 jaaren, na de dood van *Wigboldus*, ook onder begreepen worden.

M E I D E N.

In 't boorgemelde handschrift der Abbdye van Adewert word eens en andermaal gewag gemaakt van 'een plaats / Meiden of Medis genaamd.

Tegenwoordig is 'er een doorp beneden Zuythorn dat aldus genoemt word / en onderscheiden is van Meldum; 't welk een doorp is in Oostergouw. Dit eerste doorp / beneden Zuythorn / word in de Bulle van Paus Pius verkeerdelyk Meldum genoemt / en heeft zynen naam gekreegen van de Weiden: want Made, Mede, en Meide, is by de Duytschers een Weide te zeggen. Doozts word het in Hooge-mieden en Laage-mieden onderscheiden; om dat het op de eene plaats hooger / op de andere laager is.

Dolgens het meergemelde handschrift heeft Fredericus, de X V Abt van Adewert / de kerk van Adewert gesticht in 't jaar 1345. In die kerk deed hy den erin van S. Margareta brengen; dien hy te Rome van Clemens V I gekreegen had.

A A N T E K E N I N G.

Of de kerk juist in 't jaar 1345 getimmert is, daar zouw noch aan getwijfelt konnen worden. Om 'er van te oordeelen, dient men den Latijnschen text, in 't leven van den vijftienden Abt *a Fredericus*, na

te zien. En, indien men wel op den zin let, zal men bevinden dat de zin achter *Medis* ge-eindigt is, en dat 'er een stip of *punctum* moet staan: zoo dat het jaar 1345 op de Abdy van Klein Adewert ziet. Maar de zwaarigheid is zeer gering; en 't blijft evenwel zeker dat de gemelde Abt de kerk van Meiden opgebouwt heeft.

SILOWERT, thans SELWERT.

Silowert / anders Selwert / is eertijds een kleine rechtsban geweest; tusschen de Weiden die onder de stad van Groninge gelegen zijn / en den ouden loop van den blier Unsingis of Hunes. Onder dezen rechtsban stond het kasteel Selwert / het sterkste dat 'er tusschen de Eems en Haveres was. Na dat het geslacht (der Selwerden) uytgestorven was; hebben de Groningers en de Hunzingers het kasteel van de dochter / die alleen overgebleven was / met gereed geld gekocht; en aanstonds geslecht. Deze rechtsban hiet noch tegenwoordig het gericht van Selwert.

Hier heeft wel eer een Benediktynner klooster gestaan / S. Mariaas klooster te Siloë genaamd: 't welk / volgens het schrijven van Aub. Miræus, in 't jaar 1469 ingelijft is in de Vergaderinge van Bursfeld. Jacob de la Torre, in zijn Verhaal te Rome ingeleverd / maakt ook gewag van de Benediktynner Nonnen te Siloë.

By Groninge, zegt hy, is eene Abdy van Benediktynner Nonnen geweest; dewelke door een Groninger Priester, met naame *Theodorus*, ter eere van S. Catharina gesticht is in 't jaar 1216. De stichting wierd in 't zelfde jaar bevestigd door *Otto vander Lip*, den XXXIV Bisschop van Utrecht.

Dit **Ponneklooster** vindt men ook vermeld by **Ubbo** * **Emmius**: dewelke ook verhaalt hoe de **Ponnedooz** **Ulricus**, **Gzaaf van Oostbyezeland** / in 't jaar 1444. verplaatst zijn geweest: De gemelde **Ulricus**, zegt hy, hebbende alvorens met **Wiard van Uphuzen**, **Sibrand Edelsheim**, en meer andere Edelluiden, raad gepleegt, heeft de **Benediktyner Nonnen** uyt het klooster van **Siloë**, 't welk zy eenige eeuwen bezeeten hadden, men weet niet om wat reden, doen verhuizen; en heeft ze ten deele naar **Norden**, ten deele naar **Tedinge**, daar ook zulke **Konventen** waren, verzonden.

Dat klooster aan Reguliere Kanonniken gegeven.

In haare plaats, zegt hy vorder, heeft hy **Augustyner Monniken**, die door de wandeling **Regulieren** genoemd worden, doen komen. Die hebben dat **Konvent** tot nu toe bezeeten; maar zijn 'er tegenwoordig uyt gebannen.

In de werken van **J. Wessel** staat een brief van den zelven **Wessel** aan **Bernaard van Meppen**, **Huyzbezorger der Reguliere Kanonniken** in 't klooster van **Siloë**; handelende van den voortgang en den staat der zielen na dit leven; wat, en op wat wijze, dat men voor haar bidden moet, enz. In dezelfde werken word noch een andere brief gebonden; die door eenen **Heer Johan van Amsterdam** geschreeven is: handelende van de gebeden voor levenden en dooden; en van het leezen der **H. Misse**, naar de leere van **Meester Wessel**.

DE ABDY VAN JESSE.

Deze **Abdy** / die van de **Cisterci-ozder** was / heeft by **Groninge** gestaan; daar **Ubbo** † **Em-**

* Hist. Fris. lib. 22, pag. 357. † *Res. Frisic. lib. 8.*

nius aldus van spreekt: Niet verre van Groninge, onder 't stads gerecht, heeft *Theodoricus*, een Groninger, in 't jaar 1216. een nieuw klooster gesticht; 't welk naar de plaats, daar het gesticht was, eerst het klooster van Esse hiette; naderhand *Jesse* genoemd wierd, maar nu zijnen ouden naam wederom gekreegen heeft. De stichting wierd noch in 't zelfde jaar bevestigd en goedgekeurd door *Otto* Bisschop van Utrecht, die 'er in eigen persoon tegenwoordig was. In 't eerste was 't een geringe vergadering: maar ze is binnen korte jaaren grootelijks aangegroeit, als 'er Cisterci-nonnen geplaatst waren; en eene Oyerste, met den naam van Abdis, aan 't Konvent gegeven was. *Miræus* vermeldt dit klooster ook in zijne Kronijk van Cistercie.

T I C E N G H E,
Tegenwoordig THIESSINGE
of THEZINGE genaamd.

Dit is volgens Menso Alting de zelfde plaats met *Tice*; 't welk / zoo als hy zegt / een dorp is by Groninge / en aldus genoemd word in een handschrift van Weert. Hier heeft ook een klooster van Benediktijner Nonnen gestaan / *Thiazinga* klooster genaamd / van 't welke wy reeds gesproken hebben. Van dit klooster worden buiten Groningen / naar 't Oosten / vier duizend schreeden van de stad af / noch merkelyke overblyfsels vertoont.

Dolgens een ouden brief / van 't jaar 1529, heeft 'er hoor dezen te Bueren / niet verre van *Thezinge* / ook een Nonneklooster van dezelfde Ouder gestaan.

Nonne-
klooster te
Bueren.

In de ongedrukte levens der Abten van Abtevert word gewag gemaakt van eene Abdye te Ceske / van de Cisterci-ozder / dewelke van sommigen vooz 't oudste Bernardpner klooster van Driesland gehouden wierd: ja / zoo als ze zeiden / van S. Bernardus zelf opgeboutot en bezigtigt was geweest. Maar / voegt 'er de Schryber by / het is eerst begonnen in 't tiende jaar van den Abt Albertus.

H A A R E.

Dit doorp / by Essen / en twee mijlen van Groninge naar den kant van Dyent gelegen / is misschien aldus genoemd naar den verheben en dorren grond der plaatze: want volgens * Alting is Haar of harde een hoogachtige en dorre plaats te zeggen. In de Bulle van Paus Pius word het met meer andere dorpen / die dicht by Groninge gelegen zijn / te wesen ten Essen / Helpen / en Hooren / onder de dorpen van 't landschap Dyent gerekent. Daar is ook een Schoutschap; welk die van Utrecht / volgens het schrybe van A. † Matthæus, zich eigenden / en doorga g aan de Groningers in erfpagt overdeedei. Dit bewijst by ook npt de gedenkschryften van Siccò Beringa: die 'er noch bozder byvoegt dat de Groningers den Bisschop van Utrecht daar vooz 100 Rhynsche guldens opbragten. Een tijde van de bekende Beloofsverandering hebben die van de nieuwe gezindheit hunne eerste predikaatzien en herkdiensten (hier omstreeks) in het doorp Haren gedaan.

* Part. 2, pag. 90.

† Annual. tom. 5, pag. 628.

HERSINGE.

Dolgens den ongedrukten brief van Meert was Hersinge dicht by Groninge gelegen; en een beerijke plaats. Daarom gist * Altin-
gius dat 'er Harsens dooz verstaan word; 't welk in een ouden brief / by Uobo † Em-
mius, bermeldt word onder den naam van Hersingze. Dit dooz / dat in Hunsingo / drie
duizend schreeden van de stad Groninge / ge-
legen is / had eene kapél; die onder de naaste
Parochie stond: want eene kapél was min-
der als een Parochiakerk / en meer als een
altaar.

Omtrent het afgaan der zestiende eeuw
heeft hier als Pastoor gestaan Antonis Fol-
kertsz. van Bornberge, upt het geslagt Olma
gesprooten. Deze Antonis Folkertszoon, die
te boore / vijf jaaren lang / Pastoor was ge-
weest van Katen onder de Achtkerespelen; en
twaalf jaaren van het doop Hiem / onder 't ge-
recht van Leeuwaarden / is naderhand Di-
kharis van S. Maartens kerk geworden. Ook
heeft hy Suffridus Petri, gelijk deze Schrij-
ver zelf ‡ getuigt / groote diensten gedaan in
het opzoeken en overzenden van allerhande
Vaderlandsche Oudheden.

Te Harsens staat een slot / ook Harsens
genaamd.

* Germ. Infer parte 2, pag. 28.

† Hist. Friis. lib. 14.

‡ De Scriptor, Friis. Decad. 16. 6. 10.

B E D D E R W A L D E,

Door de wandeling

B E D U M,

En by verkorting

B E E M.

Bedehem of Beem is volgens Emmius een groot doorp in Hunsingo / op een vruchtbaren maar laagten grond / vijf duizend schieden ten Noorde van Groninge gelegen; en heeft dien naam gekregen van Bede. Bedehem / of Bedum / zegt Menso † Alting, zoo als de naam te kennen geeft / zal een plaats zijn om te bidden; of een kerk die met het ingaeren van beden, en geeven van aalmissen / opgetimmert was.

Deze * kerk was grooter als de doopherken doorgaans zijn; om dat ze / volgens het schrijven van Emo, een kollegiale kerk of een kapittelkerk was / daar de Geestelijkheid by malliander plagt te koomen. † Ubbo Emmius schrijft het ook dat de kerk van Bedum een kollegiale kerk is geweest / en destijde was als andere boeren kerken. Hy voegt er by dat ze op den naam van de Moeder Gods / van den H. Apostel Paulus, en van S. Walfridus, ingewijdt was.

Want Bedum / zoo als in de kerkelyke Jaarboeken by Miræus te leezen staat / is de woonplaats geweest van S. Walfridus.

† Part. 2, pag. 88.

* In den Latijnschen text staat, deze plaats was grooter; maar Menso Alting, daar dit alles uytgetrokken is, zegt het duidelyk van de kerk. *Versaelder.*

† De Groning.

Walfridus, zeggen die Jaarboeken / wegens zijn heilig leven vermaard geworden, trouwde een vrouw, die insgelijks van een heilig leven was: uyt dewelke Godt hem eenen zoon gegeven heeft, met naame *Radfridus*. Hy bezocht alle dagen de kerk van eene rijke stad, Groninge genaamd. Onder anderen heeft hy door eenen geest van profecye voorzien hoe dat de (1) Noormannen in Vriesland zouden vallen: welke Noormannen de stad Groninge ingenomen, en S. *Maartens* kerk aldaar verbrandt hebben. In 't wederkeeren vonden zy *Walfridus* te Bedum, zijne woonplaats, en duyzend schreeden van Groninge gelegen, zoo als hy zijn gebed tot den Heere storte; en hebben hem, met zijnen zoon *Radfridus*, doodgestoken. Maar alzoo de Heer, door de voorspraak van beide die Martelaaren, groote wondertekenen deede; is daar ter plaatze eerst een houte, en naderhand een steene kerk gebouwt; dewelke den 22 Juny door den Bisschop ter eere van de Moeder Gods, van den H. Apostel *Paulus*, en van den zaligen *Walfridus*, ingewijdt is. Dezelfde Bisschop heeft ook de gebeenten van *Walfridus* in deze kerk overgebracht.

Dit alles / zegt Miræus, is uyt de gedenkschriften der kerke van Bedum getrokken.

Molanus, in zijne Aantekeningen op *Uuardus*, stelt hunnen vierdag op den **derden December**. In Vriesland, de vierdag van *Radfridus* en *Walfridus*, die by Groninge door de Noormannen gemartelt zijn. **Doch de overboering hunner gebeenten stelt hy op den 22 Juny**: In Vriesland, by Groninge, word de overvoering geviert van den Martelaar *Walfridus*,

344 A A N T E K E N I N G E N O P D E
dus, van zijne vrouw *Therasia*, en van zijnen
zoon *Radfridus*.

Meester *Olivier*, zegt * *Emo*, zijnde den
15 Mey te Groninge aangekomen, heeft daar
's woensdags met een grooten yver des volks
staatzi gehouden. 't Welk hy 's vrydaags ook
te Bedum heeft gedaan (2).

Omtrent het jaar 1520. is *Rodolphus Mep-*
schius, een *Groninger* / en in de *Rechten ers-*
baren / volgens † *Emmius Pastoor* van *Be-*
dum geweest.

* Pag. 93.

† *Reer. Fris. lib. 50, pag. 786.*

A A N T E K E N I N G E N.

1. Onder de Noormannen, gelijk meermaals ge-
zegt is, zijn niet alleen de Noorwegers, maar ook
de Deenen, Jutten, Zweeden, enz. begrepen. Ik
zal hier dan byvoegen hoe dat de Vriezen zich som-
wijlen ook met zeerooverij beholpen, en de Noord-
sche kusten onveilig gehouden hebben. Ik heb bo-
ven, in de Aantekeningen op *Adewert*, uyt *Johan-*
nes Magnus reeds bewezen hoe dat veelerhande
volkeren, en daar onder de Vriezen, in Denemar-
ken eenigen tijd lang slecht huys gehouden hebben.

En *Saxo a Grammaticus* verhaalt dat *Ubbo*, een
Vriesch Kampioen of Voorvechter, dikwils op de
kusten van Jutland gerooft, en 'er veele landzaaten
omgebracht heeft. Dan volgt 'er by *Saxo* dat *Hral-*
dus Hyldetand, Koning van Denemarken, hem in
een gevecht gevangen heeft gekreegen; dat hy hem,
in plaatze van wraak over hem te pleegen, zijne
eige zuster ten huwelijk gaf, en groote diensten van
hem genooten heeft. Onder anderen zegt hy dat
dezelve Koning, door den dienst van gemelden *Ub-*
bo, de volkeren dicht aan den Rhijn woonende, 't
welk allerbest of ten minste allermeest op de Hollan-
ders past, cijnsbaar heeft gemaakt; en dat hy de
sterkste mannen van dat volk onder zijn krijgsvolk
aangenomen heeft. Door den zelven *Ubbo*, en met

* *Hist. Danic, lib. 7,*

die

die nieuwe manschap gesterkt, heeft hy even daar nae de Slaaven verwonnen; Aquitanië in Vrankrijk' ondergebragt; Britanje verovert; en daar ook de beste jongmans voor zijn leger uytgekipt.

Dit verhaal ik op het zeggen van *Saxo Grammaticus*: en dewijl de gemelde Koning *Haraldus* niet lang voor *b Snio* en *Gormo* op den thron van Denemarken gezeten heeft; kan *Saxo* wegens dien Koning zoo wel goede gedenkschriften ter hand gehad hebben als hy gehad heeft wegens *Snio* en *Gormo*. Althans ik geef het op, zoo als ik het beschreeven vinde: men kan alles op 't nauwste niet onderzoeken. Maar 't geen hy van den oorlog tusschen den Deenschen Koning *Proto I* en den Vriesschen zeeroover *Vittho* of *Witto* verhaalt; en 't welk eenige eeuwen voor *Christus* geboorte zoude geschiedt zijn; dat is al te lang geleden; alle die vertellingen zal hy waarschijnlijk in zijne Schalders of Deensche Poëten en Fabeldichters gevonden hebben.

't Is evenwel waar dat de Vriezen al lang voor *Haraldus* bekend zijn geweest voor vrybuiters, en voor menschen, die over al omzworven, om de kost met rooven en plunderen te haalen. *Nu is de Chamaaf aan't ploegen*, zegt de Redenaar *Eumenes c*; *nu is die al-omzwervende Vries, die vrybuitter die'er van dien handel zoo stordig uyt ziet, aan't werk gegaan: nu brengt hy zijn vee op de merkdagen te koop, enz.*

Dit is geen groote lof voor de Vriezen, zal iemand zeggen: ik zeg ook niet dat ik het voor een grooten lof opgeeve. Maar de zeerooverij, gelijk elders getoont is, en zoo als *Saxo Grammaticus* en *Job. Magnus* getuigen, wierd eertijds voor een eerlijke en roemwaardige oeffeninge gehouden. En, in allen gevalle, is een landroover zoo veel beter als een zeeroover? Nu, *Alexander de Grootte*, en zoo veele oorlogshelden, ja de Romeinen zelf, wat zijn die anders geweest als doorluchtige landrovers? Hoort den geleerden *J. d. Davissius* of *Davies* eens spreken. *De Romeinen*, zegt hy; *zoo als zy zich wilden inbeel-*

^b Zie onze Aantekeening, boven op de Abten van Adewert.

^c In Panegyrt.

^d In notis ad Jul. Caesar. de Bello Gallico, lib. 4.

346 OUDHEDEN EN GESTICHTEN

den; hadden dit byzonder voorrecht dat zy ieder een, zoo als 't hun luste, den oorlog mogten aandoen: en het volk, dat zich zelven, en al wat het had, niet aanstonds overgaf, dat beging daar door een schrikkelijke gruweldaad. En zy zijn 't alleen niet, die op dit stuk tegen de gerechtigheit gezondigt hebben; zoo als blijke uyt de wijze met dewelke Alexander de Groote *Muficanus* gehandelt heeft. Zie *Appian. de Exped. Alex. lib. 5.*

Ik zal hier tot lof der Vriezen noch byvoegen dat 'er ook Vriezen tot Lijfstrawanten der Roomfche Keizeren aangenomen wierden. Van de Batavieren is 't eene bekende zaak: maar van de Vriezen zoo niet. De Leezer zal het by *Lipsius* uyt een ouden steen beweezen vinden; daar 't volgende op te leezen stond:

HILARIUS, LYFTRAWANT VAN DEN KEIZER NERO, VAN LANDTAART EEN VRIES.

2. Dit is geschiedt in 't jaar 1214; zoo als by *Ubbo Emmius* te leezen staat: hoewel dat dezelve *Oliverius* al te voore te Groninge, en in de omleggende plaatsen, gepredikt had, om de menschen tot de kruysvaart op te wekken.

e In *Annal. Tacit. lib. 13. cap. 19.*

N O O R T W O L D E

en

Z U Y T W O L D E.

Deze twee dorpen / die in de Bulle van *Paus Pius* by *Bedum* gevoegt worden / zijn onder *Hunnesgo* of *Hunzingo* dicht by *Groninge* gelegen. Dooz de *Woldenaars* / in den brief van *Weert* vermeld / worden de inwoonders van deze dorpen verstaan; zoo als de omstandigheden te kennen geeven.

De Roode
Schole.

By het doorp *Bedum* is wel eer eene vermaarde *Schole* geweest; dewelke in 't leven van *Albertus*, den IX Abt van *Nidewert* / onder

der den naam van de * Roode Schole by Wijn-
delere vermeldt word. Als de nieuwe Aan-
komelingen en de jonger Broeders in deze
schole op de spraakkunst gestudeert hadden;
wierden zy naar een andere schole / binnen 't
slot des Kloosters / gezonden; om daar in de
byge kunsten en het kerckelyke Recht onder-
weezen te worden.

In 't leven van Wesselus, dat voor zyne
werken gedrukt is / vindt men deze twee Scho-
len / doch niet eenig onderscheid / ook vermeld:
Daar waren twee Scholen, zegt de Schrijver:
de eene binnen 't slot der Abdye, t'hans
't Kleermakers huys genaamd; dewelke tot nu
toe den naam van Schole behouden heeft. In
deze Schole wierden de jongmans in de eerste
beginzelen der letterkunde onderweezen. De
andere was by het dorp Bedum, en word te-
genwoordig noch de Roode Schole genoemd.
Daar is noch een plaats by Bedum; die den
naam van de Roode Schole draagt.

In deze Schole, zoo gaat de gemelde Schrijver Groot ge-
taal van Stu-
denten.
voort, waren geleerde Meesters; die de jeugd
in de Filosofy en Godkunde onderweezen. De
Jaarboeken van Adewert verhalen dat 'er eens
in eenen zomer 90 Studenten en eenige Meesters
gestorven zijn. Tot deze Schole behoorden
alle de Hoefpachters, die de Kleerbewaar-
der van Adewert tegenwoordig heeft. *Wesselus*,
die 'er ook meester is geweest, zocht ze op den
ouden voet te herstellen: maar als de Abt *Hen-*

* Aldus genaamd, of naar de roode tegelen die het huys
bedekten; daar het nabuurige dorp Rotum, en Room-
burg (1) buyten Leyden, den naam ook van gekregen hebben;
of naar de tuchtiging en gesseling der ongebondene en baldadige
scholieren. Zoo word de Fiskaals kamer te Loven de Roo-
de Kamer genoemd.

ricus,

ricus, die hem de hand daar in geboden had, uyt het leven gescheiden was; is *Wesselus* door sommigen in zijn voorneemen belet geweest. In deze Schole is het Leeraars-ampt wel-eer bekleedt geweest door *Richardus de Busto*, een man van eene uytsteekende geleerdheit; en die ook veele zeer deftige schriften nagelaten heeft; dewelke by mijnen tijd in de Boekerye van Adewert bewaart wierden: want hy heeft over allerhande wetenschappen, en ook over de Filosofye, geschreeven. Ook is het Leeraars-ampt hier bekleedt geweest door *Emmanuel*, Bisschop van Kremone, een man van geleerdheit, en daar by van adelijke afkomst: want hy was een gebooren Graaf. Maar om de beroerten van Italie is hy uyt dat land gevlugt, en heeft zich in de Abdy van Adewert begeeven; daar hy over de 30 jaaren geleeft heeft. Als hy daar de kerk ingetreden was; sloeg hy met zijnen Bisschops staf op de aarde; en zeide overluid: Dit is mijne rustplaats, enz.

Boben onder Henricus den XII, en Lambertus Held, den XIX Abt, is breeder van dezen Emmanuël gesproken.

A A N T E K E N I N G.

1. Dat Roomburg zoo veel te zeggen zoude zijn als Rodenburg, en dat het dien naam van de roode tegelen of 't roode dak zoude gekreegen hebben, is eerst op de baan gebragt door *Z. Boxhornius*. Maar of hy daar gelijk in heeft, dat zoude te bezien staan; althans zoude ik hem geen gelijk durven geeven. om recht uyt te spreken, ik houde het voor een Ja vaste waarheit dat Roomburg of Romenburg niet anders te zeggen is als de Roomsche burg. ^a *Scrivorius*, ^b *Cluverius*, en *Menso Alting*, stellen vast,

^a Batav. lib. 1.

^b Germ. ant. lib. 2.

vast, en houden 't voor eene beweeze zaak, dat Roomburg ten tijde der Romeinen gesticht is geweest; en van hen voor een wapenplaats gehouden wierd. Om met kennisse der zake oordeel te strijken, dient de Leezer te weeten dat 'er in 't jaar 1502 een steen buiten Leiden gevonden is; met dit opschrift dat de Keizer en *Augustus, Lucius Severus Augustus*, en *Marcus Aurelius Antoninus Caesar*, de wapenplaats van 't vijftiende regiment der vrywilligen, die door onderdom vervallen was, weder opgehaalt en herstelt hebben, ten tijde van enz. Indien het zeggen van *Adr. Junius* vast ging, dan zoude 't Huys te Britten voor die wapenplaats moeten genomen worden: want hy zegt dat de gemelde steen in 't jaar 1520 by 't huys te Britten gevonden is. Maar dat *Junius* omtrent het vinden van dien steen niet wel onderrecht is geweest blijkt eerstelijk daar uyt, dat de steen, volgens zijn zeggen, eerst zoude gevonden zijn in 't jaar 1520. Maar *Cornelius d Aurelius*, die ten tijde van dat vinden geleefd heeft, verzekert dat hy gevonden is in 't jaar 1502: en, 't geen zijn zeggen volkointentlijk bevestigt; hy heeft het opschrift van dien steen negen jaar daar na in 't licht gegeven. *Gerardus Noviomagus*, by *Menso Alting* vermeld; verzekert ons ook dat hy dat opschrift al gezien had, eer dat het door *Corn. Aurelius* in 't licht gegeven was. Zoo heeft *Junius* dan het rechte bescheid niet gehad omtrent den tijd; 't welk ook denken doet dat *Corn. Aurelius* ook beter bescheid gehad heeft omtrent de plaats: 't geen des te gelooffelijker is, om dat *Corn. Aurelius*, gelijk gezegt is, op den zelve tijd in 't leven was. Nu verzekert *Corn. Aurelius* dat de gemelde steen buiten Leiden onder 't ploegen gevonden is. Dit paste niet op 't Huys te Britten: 't welk, naar *Junius* eigen zeggen, al onder de zee begraven lag; en zeer zelden by laag water, gezien konde worden. *Aurelius* voegt 'er by dat daar ter plaatze, even onder de aarde, de grondslagen en vervallene muurwerken van een groot Paleys en een Roomsche burg gevonden worden: dat de muuren ses voeten breed zijn, en twee honderd voeten lang: en dat op ieder hoek van dezelve vierkant een ronde to-

d Batav. lib. 1: cap. 6. & 7.

ren stond van een wonderbaare ruimte. Dit alles, gelijk de Heer *Alting* ook aanmerkt, kost op 't Huyse te Britten niet passen; maar wel op Romenburg. Voeg hier by dat dit zelve Romenburg, gelijk in de Aantekeningen op de Oudheden van Rhylandt uyt *Menso Alting* bewezen is, dezelve plaats is met het *Pratorium Agrippinae*, of de Lustplaats van *Agrippina*. Zoo is het dan een Roomfche wapenplaats, een Roomfche burg, een Roomfche lustplaats geweest. 't Heeft noch den naam van een Roomfche burg, of Romenburg: wat hoeft men onzekere gissingen na te loopen en den naam zelf, die zoo lange eeuwen onveranderd gebleven is, en stand gehouden heeft, op een losse en onnoozele giffing te veranderen en te verdraayen? Laat Roomburg dan een Roomfche Burg blijven: de bewijzen zijn voor hande, de getuigeniffen van de geleerdste mannen zijn 'er voor: de naam brengt het mede.

Ik voeg 'er noch vorder by dat *P. e. Cluverius* meer andere overblijfszels der Romeinsche Oudheit op het veld, rondom Romenburg, verspreid heeft zien leggen: en *Boxhornius* getuigt het ook dat 'er een groot getal van Roomfche Oudheden opgegraven is: 't welk het zeggen van *Corn. Aurelius* bevestigt. Dit gebouw, om 'er dit nu by te voegen, moet 'er zeer lang gestaan hebben; dewijl het ten tijde van *Septimius Severus* en *Marcus Aurelius*, dat is in de 2 eeuwe, al vervallen was, en weder in staat gebragt moft worden. De naam van *Pratorium Agrippinae* geeft te kennen dat het van *Julia Agrippina* opgebouwt was: en de Heer *f. Alting* houdt het voor zeer waarschijnlijk dat het eerst een lusthof zal zijn geweest; maar door de Romeinen in een wapenplaats verandert is.

e De Ofsiis Rheni cap. 16.

f Part. 1. in voce Prator. Agripp.

W E T Z I N G

en

B E L L I N G W E E R.

Deze twee dorpen / die ook in de Bulle van
Paus Pius Vermeldt worden / zijn in 't zelve
ge

geweste gelegen tusschen Bedum en Winsum.
 Te Bellingweer staat een slot / ook Bellingweer genaamd: te Wetzinge staat het aderslijk slot Onsta.

W I N S H E M.

Dit dertig doorp / 't welk onder Hunsinge by de Bogt van den Dliet Hune gelegen is / heeft zijnen ouden naam genoegzaam behouden / en staat ook vermeld in den bries van Weert. Emo, ober het jaar 1224, noemt het Winschium; maar in de gemelde Bulle van Paus Pius staat het vermeld onder den naam van Winsum.

Het recht van de Pastory te vergeeben plagt de stad Groninge van ouds toe te komen. Daar plagt een Dreekhheeren klooster te staan; 't welk volgens den naamloozen Schrijver / die 't verbolg op Menco gemaakt heeft / in 't jaar 1276. begonnen is. Dit doorp is ook de geboorteplaats van Regnerus Prædinius, aldus genaamd om dat hy op zijn ouders land gebooren was. Deze Prædinius, na dat hy te Koben op de Filosofie en hooger wetenschappen gestudeert had / heeft het bewind ober de openbaare schole te Groninge aangenomen; met zoodanig eenen uitslag / dat hy van alle kanten een grooten toeloop van toehoorders kreeg. Vaderhand wierd hy te Erford beroepen; om het bewind ober de schole aldaar te voeren: maar om eenige redenen / die hy in eenen bries aan Suffridus Petri bekend maakte / is hy weder naar zijn vadersland gekeert; en eindelijk te Groninge gestorven. Daar wierd hy ook by S. Walburgs kerk

Regnerus
Prædinius
te Wins-
hem ge-
booren.

kerk / niet verre van 't school / en op het pad
dat hy dikwils plagt te betwandelen / ter aar-
de bestelt.

De Groninger Schrijver / boven vermeld /
rekent niet alleen l. Wesselus en Rudolphus
Agricola onder die van zijne gezindheit; maar
ook Regnerus Prædinius; en verscheidene
Pastoors / die toen geleest hebben / en van ons
hier boven opgegeeven zijn. Daar toe heeft
hy voornamentlijk deze reden gehad; dat die
luiden / door een byzonderen pber voor den
Godsdienst gedreeben / tegen de bedorpendhe-
den hinner eentwe krachtig uytgeballen zijn.

Van die personen spreekt hy aldus op het
38 zijdtje; daar hy van Prædinius handelt:
Goswijnus van Halen, Overste van het Frater-
huys, heeft Prædinius tot eenen prikkel gediend
om den waaren Godsdienst aan te neemen. Als
hy (*Goswijnus*) in 't jaar 1530. overleden was;
heeft Prædinius met *Radingus* Koning, *Johannes*
Elst, en weinige anderen, onder zeer veele ge-
vaaren zijn belt gedaan om de Kerk van *Christus*
te verzamelen.

Zijn graf is met een fraaopen zarksteen ge-
dekt; daar dit graffschijf op staat:

Hier legt begraaven *Regnerus Prædinius*; die
in zijn een-en-vijftigste jaar, zijnde het jaar
des Heere 1559, den 8 April, in *Christus Jesus*
gerust is.

Onder zijne schriften, zegt *Suffridus Petri*,
zijner verscheiden, dewelke dezelfde bevallig-
heit niet hebben, die in zijne levende stemme
uytgemunt had. Ook zijn ze van de Katolij-
ken gebrandmerkt. Dit leste geeft *Valerius*
Andreas ook te kennen.

M A R N A, de M A R N.

De Marn / in sommige brieven / als in eenen Open brief van * Otto I, verkeerdelyk Mermo, Merme, en Merma genaamd / was in de oudste tyden een byzonder Graaffschap; en is tegenwoordig een aanzienlyk gedeelte van Hunzingo.

Het behoudt noch tegenwoordig zijnen ouden naam / zijnde gelegen by de haven Marnamans; want zoo zal die haven van de landzaaten / by Ptolomæus, zekerlyk genoemd zijn geweest; niet Manarmanes; gelyk 'er by den zelven Ptolomæus doorgaans geleezen word. Dit is een zeeboezem tusschen Oostergouw en de Marn: maar is certijds veel wyder geweest. Doortz is de Marn in Groningerland op eenen zeer vruchtbaaren en hoogen bodem gelegen. De inwoonders / t'hans de Marnsters genaamd / zijn van de ouden misschien Marnmans genoemd geweest. Daar deze Marnmans, zegt Altingius, zal Ptolomæus den naam van Marnamanis, in de plaatze van Marnamanus, zoo wel aan de haven zelf als aan het zee-gaat gegeven hebben: en hy meent dat † Marcianus den naam (van die plaatzen) ook aldus geleezen heeft. En dit is niet zeer goede reden van Ptolomæus gedaan: want aan de kust der Marnmannen of Marnsters daar de Unling, t'hans Hune / zijne wateren in den Oceaan stort / is een haven; dewelke / zoo als de Romeinen bevonden hebben / in haar binnenste bertrek tegen alle noordelyke

* Van 't jaar 970.

† In Periplo.

winden / zelfs ook den † Noordwesten / beschut is. Want in den gemelden boezem storten zich twee vlieten uyt de Hune / en de Lawers die t'hang twee monden heeft ; zijnde de jongste door den Oceaan zelf gemaakt beoogten het eyland ; dat naar de Witte Monniken Schier-Monnik-oog genoemd is geweest ; maar by de Schippers allerbest bekend is onder den naam van Scholberg.

By Emo en Menco , beidegaar Abten van het Nozbertyner klooster Werum / word dikwils gewag gemaakt van Marne.

Dezelve Schrybers hebben ook alleerst gewag gemaakt van de Proostdy van Marne : welke Proostdy / volgens het schryven van Emo , in 't jaar 1204 bekleedt wird door Henricus Kanonnik van Koppenburg.

Ook gewaagen zy van een Nozbertyner klooster / dat hier gestaan heeft. Emo , over 't gemelde jaar schryvende / geeft te kennen dat het den H. Evangelist Joannes toegewijd was. Omtrent den zelven tijd , zegt hy , is het klooster van den H. Evangelist Joannes op de Marne begonnen. De Overste van dit klooster word van den zelven Emo Prelaat genoemd ; dan Menco geeft hem den naam van Abt.

Taco , de oudste der drie eerste discipelen van S. Fredericus den eersten Abt van Marie-gaarde / is volgens Sibrandus * Leo de Stichter van deze Abdij van de Marne geweest. Dezelfde Abdij word van † Emmius vermeldt onder den naam van S. Jans Nonneklooster. Misschien zijn de Nonnen / die

† In 't Latijn Corus : dat eigentlijk den Noordwesten wind ten Noorde betekent.

* In Vit. Abbat. Horti Mariani , pag. 3.

† Ret. Eriç. lib. 7 , pag. 114.

in 't begin slechts door eenen muur van de Monnikken gescheiden waren / naderhand uit voorzigtigheid van de Monnikken border afgezonderd; 't welk doorgaans ook in andere kloosters is geschiedt.

Volgens Emmius is Fredericus, in 't jaar 1252, Abt van dit klooster geweest. In 't jaar 1429 wierd die waardigheid / volgens den zelsben Schijber / door eenen Wabbo bekleedt.

De Abdy van de Marne / die ook naar het zeggen van Emmius 't Olde klooster genoemd is geweest / moet onderscheiden worden van een Benediktynner klooster / by Damme gelegen / dat ook den naam van 't Olde klooster had. Dus / als hy in zijn twaalfde boek verhaalen zal hoe veel Premonstreit-heeren dat'er door den zwaaren waterbloed van 't jaar 1287. omgekomen waren / zegt hy dat'er 240 van 't Oude klooster in de Marne verdronken zijn. In een oud handschrift by Emmius, en in eenen brief van 't jaar 1529. by Ant. Matthæus, word het genoemd Olde-klooster in die Marne, door Nonnen van de Premonstreit-order bewoond.

Van vijf mindere ambachten / die onder Dunsingo of Dunesgo behooren / is 'er een aan de Watten van de Latwers gelegen; 't welk van * Emmius 't ambacht van de Marne word genoemd.

LIENS of LEENS.

Dit doorp / dat in de Marne gelegen is / is aldus om de hoogte van den grond genaamd: want volgens Menso Alting is Liens

* Lib. 1, pag. 7.

en Leens een hoog land te zeggen. In 't zelve doorp / dat ook in de Bulle van Paus Pius vermeldt word / is wel eer eene vermaarde Proostdy geweest / by Emmius de Proostdy van Liens genaamd. Hier staat het slot Derhildersum.

† H O W E R A - H U S U M.

De Parochiakerk van Houwera - husum / onder Hunesgo gelegen / is in 't jaar 1247. afgebrandt ; niet by ongeluk / maar door 's byands hand. Die 't schelmstuk uytgeboert hadden / zijn door den Bisschop in eene boete van 100 mark sterlingen geslagen. Men geloofst niet dat ze ooit weder opgebouwt is ; want aan de rechter zijde van den Driet Hunsse / daar Houwe en Houwerzijl noch in wezen zijn / word geen het minste teken van een herk gebonden.

Z U I D E R D Y K.

Zuiderdyk / een ander doorp van de Marnsters / niet verre van Houwe / word in 't bevolg van Menco, over het jaar 1287, Sutherdicke genoemd. Het is gelegen aan den dyk ; die tegen 't binnenste einde van de haven Marnamanes eertijds opgeloozen was. En omdat die haven / of dyk / aan de zuidzijde van de Marnsters gelegen is ; is dit doorp de Zuiderdyk genoemd geweest. Tegenwoordig legt het verder van de haven af ; en word door de wandeling / by verhooring / Zuiderdyk genoemd.

† In 't Latijn staat Rouwera-husum ; maar dat is een drukfout . zoo als uyt den Heer Alting (pag. 48) blijkt , die dit alles van Houwera-husum verhaalt. *Vertaald.*

U L R U M.

De Ulrum, een dorp in de Marne / staat
het Heerenhuys Afinga.

P I E T E R B O U R N.

In dit dorp / dat ook in de Marne aan de
zee gelegen is / staat het adelyk slot Opl-
sterhuize.

L I D E N G E R.

Lidenger word van Emo, ober het jaar
1224, een Villa genoemd; *'t welk hier geen
enkelde Landhoeve betekent / maar een streek
lands onder eenen en den zelfden Rechter
staande. Anderen zeggen daar (1) Villicatio
boo: wy noemen 't een Rechtstoel: de Lat-
nisten zouden 't niet onbillijk een Villa præto-
ria kunnen noemen. Uyt het gansche verhaal
van Emo blykt dat het in Hunsingo / niet ver-
re van Assquert / gelegen was. Maar alzo
de naam (van Lidinger) te niet gegaan en ver-
geeten is / zouw men zoo ligtelyk niet kon-
nen zeggen welk dorp dat in deszelfs plaats /
als Rechtstoel / gekomen is.

* Ik heb den Heer Alting, daar 't onze Schrijver uyt ge-
nomen, in 't vertaalen gevolgt; om dat hy wat duideliker
en omstandiger spreekt: hoewel 'er in de zaak zelf geen onder-
scheid is. *Vertaald.*

A A N T E K E N I N G.

1. In de middelste eeuwen wierd g *Villicus* voor
een Meyer (op de dorpen) of voor een Baljuw ge-
g *Vide Villicus.*

358 OUDHEDEN EN GESTICHTEN

nomen. Zoo staat 'er in zekeren brief by *Du Cange*, *Institutio & destitutio Villici, id est Majoris*. Het aanstellen en afzetten van den Villicus, dat is van den Meyer. Zoo vindt men by *h Beka*: Hy heeft van zijne kant eenen Baljouw of Villicus aangesteld. En in 't leven van den Bisschop *Herebertus*. Te voore hadden de Bisschoppen daar door zich zelven of per suos Villicos, door hunne Baljouwen, recht gedaan.

h Op 't jaar 1322.

W E R F H U I Z E N.

Werfhuizen / een doorp van de *Marne* onder *Huzingo* / en 1010. schzeeden van *Groninge* naar den zomerschen zonnen ondergang gelegen / word vermeldt in 't gebolg van *Menco* op het jaar 1280. Want daar word *Behelto* van *Werfhuizen* onder de *Edelluiden* opgetelt / die over het *Burgermeesterschap* trakeelden en oozlog voerden. Te *Werfhuizen* staat het *Heerenhuys* *Lulema*.

E N E R U M.

Enerum / onder *Huzingo* gelegen / wiens inwoonders van *Emo* op zijn *Katijnsch* *Enerules* en *Ernerules* genaemt worden / is een doorp van groot aanzien; zoo dat om 't selve / als om het punt der dorpen / dikwils oozlog is geboert. Het is 3000 schzeeden van de *Groninger Watten* / en tien duizend schzeeden van *Groninge* gelegen; en heeft zoo een hoogen toren / dat hy den schipperen voor een balie verstrekt.

MEESINGEWEEER,

By verkorting

MENKWEER.

Dit doorp is ook onder Hunzingo gelegen. In den brief van Weert wordt Menke vermeldt onder de Wouden / die benoorden de stad Groninge stonden.

B E F L O,

Anders

B A F F E L en B A F L O.

* Dit doorp / onder Hunzingo behoorende / en aldus naar Ho / dat is een hooge plaats / genaamd; is tien duizend schreeden van Groninge / naar 't Noorden toe / gelegen. Emo noemt het een Villa; dat is het hoofd van eenige plaatzen / onder den zelfden rechter staande.

Te Baffel / zegt † Emmius, was een rijke en hooggeachte Pastorp. Deze Pastorp is wel-eer bekleedt geweest door Ulfordus. Ook is ze door Geilius Ilstanus (Van Ilst) bedient geweest.

Maar hoor al is dit doorp vermaard geworden door de geboorte van Rodolphus Agricola: wiens leven aldus door V. Andreas in 't kort beschreeven word.

Rodolphus Agricola is gebooren te Baffel; een doorp van Driesland / dat ruim drie duizend schreeden van Groninge gelegen is. Op de redeneerkunst en de Filosofie heeft hy te Loben gestudeert in 't kollegie van de Valk:

* Alting ad Bastlo.

† Hist. lib. 20, pag 310.

't welk hy / hoewel zoo jong van jaaren / met zoodanige naarstigheid en puer heeft gedaan; dat hy de eerste plaats in de promotzie gekreegen heeft. Na dat hy daar ook eenigen tijd op de Godkunde gestudeert had; ging hy Dyanhrich en Italic bezigtigen / om zijn verstand noch meer te oeffenen. Te Ferrare heeft hy de Grieksche taal geleert; maar is 'er zelf meester geweest in de Latijnsche. Daar was het dat hy om de prijs in onducht tegen Guarinus streed; en in dicht tegen de Poëten Strozzi. Daar was het ook dat hy met Theodorus (1) Gaza, en met meer andere geleerden van den eersten rang / over de Filosofie redencerde. En dooz dien dat hy op den zelfden tijd zijn verstand in allerhande soort van geleerdheit oeffende / en zijn werk ook van de welsprekendheit maakite / is hy van gansch Italic met verwonderinge aangezien geweest. In zijn Vaderland wedergekeerd / wierd hy dooz de Wet en het volk van Antwerpen beroepen / om aldaar het opzigt over de schole te hebben. Maar hy koos Heidelberg / daar hem het zelfde ampt aangeboden wierd. Ook is hy de eerste geweest die de Grieksche letterkunde / dewelke sedert eenigen tijd uyt Hoogduytsland gewecken was / daar weder heeft ingebaert. Onder gelowden heeft hy zich ook in de Hebreeuwische tale geoeffent; gebuykende vooz meester een heere den Jood; wien Johan Dalburg, Bisschop van Worms / enkelijk om Rodolphus dienst te doen / aan zijn hof onderhield. Nae dat hy drie jaaren te Heidelberg gesleeten had; is hy daar dooz een ontydige dood uyt de weerd gehaalt / den 28 October 1485. en is hy de

Mijn

Minnebroeders in de (2) kledinge van die Oude
der begraven. Zijne lijkrede is gedaan door
den bekenden Johannes Reuchlinus.

Rodolphus, om de woorden van * *Erasmus* te
gebruyken, is het cieraad van gansch Duyts-
land en Italie: van Duytsland, dat hem in de
weereld heeft gebracht; van Italie, dat hem
in de beste wetenschappen onderwezen heeft.
Want de weereld, aan deze zijde van de Al-
pen gelegen, heeft niemand ooit voortgebragt,
die in allerhande letterkunde volmaakter was:
niemand stoote zich aan mijn zeggen. Daar
was geen eerlijke wetenschap; in dewelke hy
tegen de beste meesters niet kampen mogt.
Onder de Grieken was hy een volmaakte Griek:
onder de Latinisten een volmaakte Latinist.
Men zoude gezegt hebben dat hy in de Poëzy
een tweede *Virgilius* was; in de redenvoeringe
was hy een andere (3) *Politianus*, wat de cieraak-
heit (van den stijl) belangt; maar in deftigheit
ging hy *Politianus* te boven. Zijn stijl, zelfs als
hy voor de vuyft een oraatzi deed, was zoo zui-
ver, en zoo eigen; dat gy gezwooren zoud heb-
ben dat het geen Vries was die 'er sprak; maar
een gebooren Romein. By zoo eene volmaakte
welspreekendheit had hy een geleerdheit ge-
voegt, die even groot was. Hy was tot in de
alderdiepste geheimenissen der Filosofye doorge-
drongen. Geen gedeelte van de zangkunst, of hy
verstonde het meesterlijk. In 't laatste van zijn
leven begaf hy zich geheel en al tot het bestu-
deeren van de Hebreeuwfche taal en van de
H. Schrift. Terwile dat hy daar mede bezig
was, wierd hy door de nijdige dood uyt de
weereld gerukt, als hy noch geen veertig jaaren

* In adagio, Quid Cani & balneo.

oud was. Dus verre Erasmus. En Hermolaus Barbarus, Venetiaansch Gezant by den Keizer / heeft zich niet verontwaardigt een grafschijft ter eere van Rodolphus te maaken *.

Viglius van Zwichem, zoo als hy in eenen brief aan Oswaldus † Eggius schrijft / had beloofd dat hy de werken van Agricola in 't licht zoude geeven: maar hy boegt 'er by dat zulkis nu gedaan was dooz Alardus ‡ van Amsterdam: dewelke, zegt hy, alle zijne werken in een lichaam vergadert en te Keulen met Aantekeningen uytgegeeven heeft. Daar uyt zult gy bevinden, zegt hy vorder, dat 'er in uw exemplaar veele dingen gevonden worden, die doorgaans noch onbekend zijn.

Op dat bliken zoudt hoe hoog dat de Latijnsche werkjes van R. Agricola geacht werden; zal ik hier noch byboegen dat Viglius, zoo al 'er in een van zijne ongedrukte werkjes te leezen staat / eenen brief / met Agricolaas eigen hand geschreeben / booz een nieuwejaarsgiste aan Hector Hoxvirius gezonden heeft: hebbende veele diergelijke brieven van zeker byiend ontbaugen. Echter zijn 'er volgens † Erasmus eenige zaken geweest / die onzen Agricola belet hebben tot den hoogsten lof op te stijgen: een zekere rampspoedigheid van zijn Vaderland / en van die tijden; wanneer de geschaafde letteren weinig geacht wierden: en daar by de kleine soberheit van die naatzij.

* *Invida clausurunt hoc marmore fata Rodolphum
Agricolam, Frisii spemque decusque Soli.
Scilicet hoc uno meruit Germania laudis
Quidquid habet Latium, Græcia quidquid habet.*

† Van den 5 Novemb. 1539.

‡ Dat is Alardus Crocus.

† In Ciceron.

A A N.

A A N T E K E N I N G E N.

1. Het is hier de rechte plaats niet, om over den lof van *Theodorus Gaza* breed uyt te weiden. Ik zal maar zeggen dat hy van de geleerden, als om strijd, gepreezen word. *Boissardus* ^a getuigt dat hy voor den geleerdsten van zijnen tijd gehouden wierd. Volgens *J. Pierius* ^b *Valerianus* was 'er in lange jaaren onder de Grieken, ja onder de Latinisten zelf, niemand geweest, die in geleerdheit het zeil voor hem niet strijken moest. Ik heb altijd gedacht, zegt *Hermolaus* ^c *Barbarus*, dat deze man alleen tegen de ouden om den prijs kampen kan. Onder de geleerde mannen, die de beschaafde wetenschappen in Italie weer leevend gemaakt hebben, zegt *Jos. d Scaliger*, zijn 'er maar drie, die ik benijde: *Theodorus Gaza*; *Angelus Politianus*; en *Job. Picus van Mirandola*. *Pomponius* ^e *Letus* hield hem ook voor den geleerdsten van zijnen tijd; en dat oordeel word van *J. Gerardus f Vossius* goedgekeurt. Hy was te Salonichi, of Theffalonica, in Griekenland gebooren: maar terwijl dat *Amurathes* bezig was met gansch Griekenland t'onder te brengen; is hy naar Italie geweeken; en daar in korten tijd tot zoo hooge een achtig gekomen. Maar met alle zijne geleerdheit, en algemeene achtinge, heeft hy het rampspoedig noodlot van veele geleerden niet kunnen ontgaan: waar voor hy echter eene aanzienelijke plaats op de lijst der ongelukkige geleerden, by *P. Pierius Valerianus*, gekreegen heeft. Hy had altijd met de armoede geworstelt; en groote moeite gehad om met eere te bestaan. Eindelijk had hy al zijn verstand en geleerdheit te werk gestelt om *Aristoteles van de Dieren* op het allerkeurlijkste in de Latijnsche taal over te zetten. Dat werk, met eene overgroote moeite en veel nachtbrakens vertaald, vond hy goed den Paus *Sixtus IV.* op te dragen. Die Paus, zoo als hy hoopte, zoude hem zoo rijkelijk voor zijne moeite betaalen, dat hy genoeg en meer als genoeg voor den ouden dag zoude hebben; en

^a In Iconib. ^b De Litterat. infel.
^c Præfat. in Paraphr Themistii. ^d In Scaligerianis.
^e Ap. J. G. Vossium libro 4. Instit. Rhet. ^f Ibid.
einde.

eindelijk van dien ongemakkelijken gast, ik meene de armoede, zoude verloft worden. Maar toen hy van den Paus, van wien hy goude bergen verwacht had, niet meer als 50 dukaaten kreeg, die hem noch als eene groote belooning gegeven wierden, raakte zijn hoofd op hol. Toen speet het hem dat hy ooit boeken gehanteert had: hy nam de 50 dukaaten, smiet ze in den Tyber, en storf van hertzeer en knyzerye.

2. Waarschijnlijk zal hy dat Monnikskleed, gelijk toen zeer gebruykelijk was, op zijn doodbedde aangetrokken hebben. In de Aantekeningen op het eerste deel van het Duytsche *Batavia & sacra* is getoont hoe dat het aantrekken van een Monnikskap van ouds zoo veel plagt te gelden als een openbaare gelofte, of *professi*. Daar is ook getoont waarom dat de menschen, op hun uysterste leggende, zich zeer dikwils in zoo eene kap lieten steeken: te weten, dat het Monnikskleed voor dezen aangezien wierd als een tweede doopzel; en als dezelfde kracht hebbende, om alle voorgaande zonden uyt te wischen. Dewyl dan het aantrekken van de kap voor eene openbaare gelofte gehouden wierd; moest zoo een mensch, indien hy van zijne ziekte tegen verwachting weder opquam, zijn overige leven in een klooster gaan slijten. Tegen verwachting, zeg ik; want het gebeurde zelden dat iemand de zinnen kreeg om de weereld te verlaaten, eer dat hy dagt, en als voor zijne oogen zag, dat hy de weereld verlaaten moest. Ieder kan wel oordeelen wat zucht en liefde dat die menschen doorgaans voor 't kloosterlijk leven hadden. Men wachte zoo lang, tot dat alle hoop van langer te leeven over was: en, om dan noch niet al te voorbarig te zijn, en bedrogen te worden, nam men dikwils den raad der Geneesheeren in. Wanneer die oordeelden dat de ziekte doodelijk was, dan wierd het tijd om de kap aan te schieten. Dat was bynae zoo veel, als of men een strenger en heiliger leven wilde gaan leiden; als men geen tijd meer om te leeven had. Die dan opquamen, gelijk gezeyt is, gingen hunne dagen in 't klooster overbrengen; gelijk *Isaak b Kommenus*, en

g Op het leven van S. Ludgerus.

b By Glycas,

mee

meer anderen , gedaan hebben. *Ericus i IV*, Koning van Denemarken , van eene zwaare koorts in 't bedde geholpen , en ziende de dood met groote stappen aankomen , verwisselde zijn Koninkskleed ook tegen een Monnikskap. En om te toonen dat hy 't meende , deed hy de Oversten des legers voor zijn bedde koomen ; en heeft in hunne tegenwoordigheid afstand van de Koninklijke waardigheid gedaan. Een van de Krijgsoversten , by 's Konings bedde zittende , en waarschijnlijk denkende dat de regeering niet lang mogt open staan , nam het woord op ; en vermaande de Oversten , dewijl zy nu van den voorigen dienst ontslagen waren , dat ze in het geeven van hunne stemmen met voorzigtigheid te werk moesten gaan. Dat zeggen deed den Koning zeer , en trof hem in 't binnenste van zijn hert. Hy wilde wel afstand doen ; maar by zijn leven van een anderen Koning te spreken , en hem als te laten loopen , dat deed hem de dood : en de ziel , die nu al reisvaardig stond , vloog hem aanstonds van spijt ten lichaam uyt.

Die aldus in doods nood , of op hun uysterste leggende , het Monnikskleed aantrokken , wierden *Monachi k ad succurrendum* genoemd : hoewel die naam ook aan zulke luiden gegeven wierd , die in 't broederschap van 't een of 't ander klooster aangenomen en opgeschreeven wierden. Die spreekwijze wil niet zeggen dat ze Monnikken wierden om het klooster of de Order te helpen ; maar om door het aantrekken van het Monnikskleed , of door de gebeden der Monnikken , geholpen te worden.

Voorts stonden de Monnikken altijd niet gereed , om ieder een , die zulks in zijne ziekte verzocht , in de kap te steeken. In de ordonantzien van *S. i Viktors* Abdy word zulks aan 't oordeel van den Abt gelaaten : en daar staat by dat 'er in die zake veel dingen te bedenken vallen. Om dat de kloosters de Monniks-kap altijd zoo veil niet hadden ; en veel menschen buiten de kap niet gaarne van hier zouden gescheiden hebben ; zagen ze by tijds 't een of 't ander klooster op hunne hand te krijgen. Zoo staat 'er

i Saxo Grammat. in Erico I V.

k en l Zie du Cange v. Monachus.

in zeker boek van de Abdy *m Conches*: de Abten het Konvent hebben aan alle de voornoemde Ridder's beloofd dat ze hun, op hun doodbedde, het Monnikskleed zouden geeven enz.

3. *Angelus Politianus* is by de geleerden zoo bekend, en word van ieder een zoodanig geroemt, dat ik zijnen lof hier niet behoefte op te haalen. Het geen *Erasmus* hier zegt, en 't geen we *Jof. Scaliger* zoo even tot zijnen lof hoorden zeggen, is een genoegzaam bewijs wat achting de geleerdste mannen voor hem gehad hebben. Ik zal 'er maar eenige woorden van *n Erasmus* by voegen. Ik beken, zegt hy, dat *Angelus* een Engelsch verstand had, en een zeldzaam mirakel der natuure was. 't Geen *Erasmus* noch vorder zegt dat *R. Agricola* den zelven *Politianus* in deftigheit van stijl te boven ging, schijnt bevestigd te worden door het oordeel van *Lud. o Vivex*: dewelke zijn Latijnsche uytdrukkingen geprezen hebbende; evenwel niet gansch voldaan is over de deftigheit van zijnen stijl: want, zegt hy; terwijl dat hy met eenige uytgezogte woorden en spreekwijzen, als kostelijke gesteenten, zoekt te pronken, leidt hy den Leezer te verre van zijn stuk af; en overlaadt zijne redeneering met meer woorden en spreuken als noodig was. *Jof. p Scaliger* heeft het ook tegen den stijl van zijne brieven; dewelke naar zijn oordeel te hoogdraavend is; en al te zeer naar een Redenaars stijl gelijkt. *Daniel q Huetius*, die zijnen lof zeer hoog opvyzelt, prijft hem byzonderlijk daar over dat hy zich niet slaaffelijk aan iemands stijl verbindt, en onder 't juk van een slaaffche navolginge niet bukken wil; maar op zijne eige wieken drijft. Hier meen ik dat sommige Schrijvers wat beter op dienden te letten.

Volgens eenige Schrijvers, als *P. r Crinitus* en *J. Gerardus s Vossius*, had hy grooten zin in nieuwe woorden: maar uyt het antwoord van *t Politianus* zelf, dat hy aan *Barthomeus Scala* over eene diergelijke opwerpinge geschreeven heeft, schijnt te blij-

m Ibid.

n In Ciceron.

o De Trad. discipl.

p Scaligeriana.

q De Clar. Interpr.

r By Vossius; lib. 4. instit. orat.

s Ibid.

t Epist. 1. libri v.

ken

ken dat men in zijn leven meer gevallen heeft over zijne oawerwetsche en vreemde woorden. Want zijne verweering loopt daar op, dat het niet onprijsbaar is, Latijnsche woorden, die by goede Schrijvers gevonden worden, hoewel dat ze by verloop van tijden buiten 't gebruyk zijn geraakt, weder in zwang te brengen; en die oudt en versleeten zijn, weder nieuw te maaken. *Barth. Scala* had zich zelve op *Cicero* beroepen; maar *A. Politianus* vraagt hem of hy dan *Varro*, *Livius*, *Salustius*, *Quintilianus*, *Seneca*, en beide de *Pliniussen*; als barbaaren, verwerpen durft. Op die spreuk van *J. Caesar*, dat een woord, 't welk niet zeer in gebruyk is, gemijdt moet worden als een klip, antwoordt hy zoo dat die spreuk zeer goed was ten tijde van *J. Caesar*, als ieder een de Latijnsche tale sprak. Maar nu, zegt hy, is de Latijnsche spraak doorgaans onbekend; en men leert ze niet meer by de minnemoeders, maar by de Schoolmeesters. Die meesters, zegt hy, moeten zulke woorden voor gebruykelijke en gangbaare woorden houden, die uyt de boeken der oude Schrijveren getrokken worden. En als *Scala* in zijn antwoord toonde dat hy groote achting voor *Livius* en *Salustius* had; maar voor *Seneca*, *Quintilianus*, en beide de *Pliniussen*, zoo groote een achting niet scheen te hebben; daar antwoordt *Politianus* op dat *Scala*, die 't al te drok met het schrijven van historien had, geen tijd zal gehad hebben om de voortreffelijkheden van die Schrijvers na te zien.

Om 'er dit by te voegen, die *Scala* u was zoo vies; dat hy *Hermolaus Barbarus*, om dat hy het woord *Ferruminator* eens en andermaal gebruykt had, den naam van *Ferruminator* gaf; ja den zelve naam toegepast had aan alle zulke Schrijvers, die zich van eenige niet al te bekende of gebruykelijke woorden bedienden. Doch, als hem zulks door *Angelus Politianus* te gemoet gevoert was; geeft hy 'er dit antwoord op, dat hy het in den eigen zin, en als het noodig is, wel gebruykt wil hebben; maar niet in een oneigen zin: en daar in zal hy waarschijnlijk 't grootste ongelijk niet krijgen.

Onder anderen heeft hy 't tegen de hardigheid van

* Ibidem.

de letter R; dewelke driemaal in *Ferruminator* voorkomt: en hy toont dat de Poeëten, als ze van eenige harde en rouwe zaken te schrijven hebben, zulke woorden opzoeken, in dewelken de letter R meermaals gevonden word. Als die letter verdubbeld word, zegt hy, dan schijnt ze veel harder te brullen: zoo als blijkt in *terra* en *ferra*; welket geknars sommiger ooren niet verdraagen kunnen.

Dewijl ik toch aan 't uytweiden ben: zal ik hier noch byvoegen dat zeker Predikant, dewelke te Rome niet lang geleden een Sermoen over de H. Maagd zoude doen, de toehoorders in zijne voorrede beloofde dat hy een uur lang over de Allerheiligste Maagd zoude preeken; maar, om de teerheit hunner ooren te spaaren, de letter R niet eens zoude gebruyken. Daar laat ik een ieder zyne bemerking over maaken.

R A S Q U E R T.

**Te Rasquert / dicht by Baflo gelegen /
staat het Heerenhuys Meyema.**

W A R F U M.

Warfum / in de Bulle van Paus Pius onder den naam van Warefum vermeld / en van ouds Weryhemum en Weryhem genaamd / is elf duizend schreeden van Groningen / maar geen volkomene twee duizend schreeden van het zeestrand gelegen.

Alfridus, in het leven van S. Ludgerus, noemt het een Villa: zijnde gewoon die benaming aan zulke dorpen te geeven / die een rechthuyt en eene Parochiakerk hebben.

Behalven de Parochiakerk heeft 'er ook een klooster der Maltheesse Ridderen gestaan: die daar in 't gebolg ook een Kommandeur gekreegen hebben.

Hier staat het adelyk slot Warfemburg.

M I D L E S T U M.

Middlestum / 't welk schier naar een stad
gelijkt / is acht duyzend schreeden van Gron-
ninge / noordwaart op / op een vruchtbaaren
grond gelegen. Dit doorp / dat by de Schrybers
van Werum ook niet lof word vermeld / heeft
wel-eer / volgens het schryven van Menso Al-
ting, een Kapittel van Kanonniken gehad ;
en is ook de woonplaats van een Landdeken
geweest.

In 't jaar 1224. wierd dit Land-dekenschap
door eenen Alfardus bekleedt.

H U Z I N G E.

Huzinge / van ouds Huzdinge en op zijn
Latijnsch Husdengum genaamd / is op de up-
terste paalen van Hunzingo / negen duyzend
schreeden van Groninge / naar 't Noorden toe /
gelegen. Zoo veel als men gissen kan / is de
Parochiekerk van dit doorp bedient geweest door
Meester Emo, die naderhand Abt van We-
rum geworden is; zoo als Menso in deszelfs
leven verhaalt. Emo zelf / schryvende over het
jaar 1224 / maakt gewag van het doorp Huzdinge.

R O T T U M.

Rottum / een dorpie van Hunzingo / en
tien duyzend schreeden van Groninge naar 't
Noord-noord oosten toe gelegen / word dik-
wils vermeldt by de Schrybers van Werum.
Het is wel-eer berucht geweest wegens eene

vermaarde Abdy / van de Orde der Benediktynen

Het schijnt zijne benaaming gekreegen te hebben van het roode dak; als of men zeide Rood Heem.

In 't jaar 1253. is Haico Abt van Kottum geweest: en in 't jaar 1280. Folcardus.

Volgens eenen brief van 't jaar 1529. heeft 'er van ouds by Kottum een Nonneklooster gestaan / Betlehem genaamd. Volgens den zelven brief stond 'er ook S. Annaas klooster / van de Cisterci-orde; gelijk ook te Bueren een klooster stond van Benediktynier Nonnen.

S T I T S W E R T H.

Stitswerth / een gering doopje onder Hunzingo / is eertijds van grooter aanzien geweest om dat 'er een kluis / dat is een klooster / stond. Uyt dit klooster / zoo als Emo op het jaar 1224. vertelt / deed de Abt van Kottum eenen Monnik haalen / die het volk van de (1) Kruispredikers afgewendt had: en hy deed hem / als eenen Godslasteraar / voor zijn lehen lang in een onderaardsche (2) spelonk opsluiten. Stitsworth wierd van ouds Sectiswerth genoemd; en is MID schceden van Kottum gelegen.

A A N T E K E N I N G E N.

I. De Leezer behoeft niet gewaarschouwt te worden dat *Kruy predikers* hier genomen word voor Priesters of Monnikken die overal omgezonden wierden, om de menschen tot de Kruystogten, en tot het schieten van het noodige geld, op te wekken. Ik wil hier den yver der Pauzen in 't voortzetten van de kruys-

kraystogten, noch de bereidwilligheit der Vorsten in 't beoorlogen der Turken, niet tegenspreken. Ik neem nu alles voor een goeden yver en eene loffelike bereidwilligheit aan. Evenwel durf ik zeggen dat deze Monnik de zaak beter kan begreepen hebben als de Abt van Rottum. Die de historien der Kruysvaarten geleezen heeft, zal ook geleezen hebben hoe dat allerhande ongebondendheden, zonden, ja schelmstukken en gruweldaaden, onder de Kruysvaarders in zwang gingen. Zoo leeft men by den Monnik *a Robertus* en by den Aartsbisschop *b Baldricus*, hoe dat de Kruysvaarders tot by Konstantinopolen gekomen, de huizen, paleyzen, en kerken der Grieken uytplunderden, en 'er den brand in staken, en alles roofden wat 'er los en vast was. De laatste voegt 'er by dat de Franffen de argsten van allen en niet te gezeggen waren: 't welk door *Guibertus Abbas* (*Hist. Jerosol.*) ook bevestigt word. Zy roofden *c* en kaapten op malkander, wat ze rooven en kaapen mogten: en ieder deed den anderen zoo veel quaads als hy konst. By *Albertus d Aquensis* staat te leezen hoe dat de Kruysvaarders niet anders dedden als slemmen en brassen, en met allerhande vrouwluiden dartelen en hoereeren. De landen daar ze doortrokken, als voor al Hongarye, al wierd hun van de inwoonders allerhande leestogt bezorgt; en de grootste vriendschap van de weereld beweezen, wierden van die Christelijke krijgshelden in den grond *e* bedorven: het koren, op hoopen staande, uit loutere dartelheit verbrandt: de maagden geschoffeert; de getrouwde vrouwen misbruykt: de manluiden mishandelt, en tot spot by de baard getrokken, of de brand in de baard gestoken. Rooven, branden, moorden, wierden voor een klucht gerekent. Zy zeiden zelf; zy wilden door een schetsje toonen, hoe dat ze met de Turken zouden leeven. Een zeker Schrijver, met name *f Gautherius*, heeft het leven van de Christenen, die het veroveren van 't H.

- a* Lib. 1. *b* Hist. Hierosol. lib 1.
- c* Raimund. de Agiles Hist. Hierosol.
- d* Hist. Hierosol. lib. 1. circa finem.
- e* Guibert. Abbat. Hist. Hierosol.
- f* Gautherii bella Antiochena; sub finem libri 5.

Land bygewoont hadden, met geen beter verwen afgemaalt.

Laat ons die menschen eens beschouwen, zegt hy, die zich over 't inneemen van Jeruzalem, om dat zy dat bygewoont hebben, zoo trotzelyk aanstellen. Wy zullen zien dat niemand van hen in schelmstukken, verraderyen, meenedigheden, voor een ander wil wijken. Om dat ze Jeruzalem en het graf gezien hebben, zegt hy vorder, meenen zy dat zy 'er nu vry op aan mogen zondigen.

Wat zal ik van de wreetheit zeggen, die de Christenen nae 't g inneemen van Jeruzalem tegen de Turken met koelen moede gepleegt hebben? Met koelen moede, zeg ik, want de Christenen waren nu meester van alles; en meest alle de weerbaare Turken en Heidenen zaten gevangen: ja een groot gedeelte had zich reeds vrygekocht; en de anderen zouden 't van gelijken doen. Men vreesde dat de Koning van Babel met een groot heir mogt afkoomen: dan zouden de Christenen, zoo als ze vreesden, met de vyanden van binnen en van buiten te vechten gehad hebben. Dat zal ik noch inschikken, of liever over slaan: maar oude vrouwen, jonge dochters, kinderen, ja zuigelingen die noch aan de borsten hingen, wat hadden ze daar van te vreezen? Die wierden echter doodgestoken, gesteenigt, vermoordt. De vrouwluiden, al dat moorden ziende, greepen de Christenen om de middel, vielen hun te voet; en smeekten en kermden dat een steenen hert geborsten zoude hebben. Maar hunne herten waren harder als steen: zy hielden niet op van te moorden, voor dat 'er niet meer te moorden was. Dit alles raakte den eersten Krijgstogt, onder *Godefroy van Bouillon*, die noch best van allen uytgevallen is.

Maar om ook van latere togten te spreken; wy hebben reeds elders uyt *Mencob* Abt van Werum verhaalt hoe dat 'er ook vrouwluiden, met het Kruys getekend, naar 't H. Land plagten te reizen. Maar, zegt de Schrijver, die vrouwluiden vervielen onderwegen dikwils tot overspel of hoerery: zoo dat Broeder *Thomas*, een Dominikaner Monnik, en Bewaar-

^g Albert. Aquensis, Hist Hieros. lib. 6.

^h Anal. Matthæi tom. 3.

der van 't H. Graf, aan de Kerkoversten van Vriesland schreef; zy zouden best doen, met die vrouwluiden t'huis te houden enz. Dit raakt de vrouwluiden maar; 't is zoo: maar is 'er zoo veel beter staat op de manluiden te maaken? Daarenboven, als men de historien van de laaterre kruystogten leest; zal men doorgaans zien dat 'er heerschtzucht, nijd, gierigheid, en meer andere fouten de overhand hadden. Veele menschen, tot quaaddoen genegen; en ziende dat ze met 't aanneemen van 't Kruys van alle sielteryen en schelmstukken ontslagen wierden, zeiden rond uyt: *i Ik gae allerhande ondeugendheden pleegen; want met het Kruys aan te neemen, zal ik weder zuiver worden.*

Voeg hier by dat de Kruyspreekers dikwils met zulke een onbeschoftheit te werk gingen, dat 'er de menschen van grouwelden. Twee Priesters, uyt het Kapittel van Breme, waren naar Vriesland gezonden om 'er de Kruysvaart te preeken: maar, zegt *Emo* k Abt van Werum, zy gebruykten 't gezag van te binden en te onthouden met zoo groote een onbescheidendheit, als of het een degen ware geweest in de handen van een dol en raazend mensch. En dit was de reden dat 'er zeer weinige Vriezen tegen de Stadingers ter Kruysvaart begeerden op te trekken. Die Kruyspredikers, zoo als dezelve Schrijver vorder vertelt, plaagden het volk zoo onbeschoftelijk; dat die van Fivelgo, als door eene goddelijke kracht, met schrik en beevinge bevangen wierden.

Voeg hier vorder by dat de landschappen door alle die Kruystogten gansch uytgeput wierden van geld en volk. Die t'huys bleeven, gaven zoo veel geld als ze by malkander kosten krijgen. Die ter Kruysvaart optrokken, hadden ook alles van noode: geld, mondkost, allerhande geweer. Dat zag de Fransche Geestelijkheid ook: en was in 't jaar 1332. over die Kruysvaarten weinig verheugd; om dat die Kruyspreekers al het geld uyt het land sleepten. *Zy koomen ons land arm maaken, en onze kerken bederven, zeide de Geestelijkheid, om de kerken van Palestyne weder in staat te brengen.*

i Vide Abbat. Ursperg. k Anal. Ant. Matthæi. tom. 3.

l Mczerai in 't leven van Phil. Valois.

Die Kruysvaarders, t'huys koomende, waren dikwils verminkt of lam geschoten: en die al zonder letzel waren, hadden veeltijds geene handen meer om te werken. 't Oorlogsleven, losheit, woestheit, zat 'er in.

Nu is de vraag of de voorgemelde Monnik, alle die onheilen voor oogen hebbende, zoo een schelmstuk begaan heeft, en voor een Godslasteraar te houden is, indien hy den Vriezen, gelijk te denken staat, dezelve onheilen voor oogen stelde; en zijn bette deed om hen t'huys te houden. Maar wat zal men zeggen? 't Is wel meer gebeurt dat het tegenspreken van de Kruysvaarten voor zoo een schelmstuk en grouweldaad aangezien wierd.

Paus *m Johannes XXIII*, met *Ladislaus* Koning van Napels over hoop leggende, en niet sterk genoeg om hem anderen tegenstand te bieden, had een Kruysvaart tegen hem afgekundigt. De Kruyspreekers waren straks op de been; en gingen het volk over al tot het aanschieten van de wapenen aanmoedigen. Daar waren d'er ook te Praag in Bohemen aangekomen; die daar zoo veel volks worven, en geld inzamelden, als ze koften. Drie Leeken van die stad, geene billijkheit in al dien handel ziende, en oordeelende dat het den Paus maar te doen was om zynen vyand te verdrukken, spraken dat kruyspreeken tegen, dat wierd voor zoodanig een grouwel aangezien. Dat ze alle drie by de kop gevat wierden, en hun hoofd op een Ichavot verlooren. Zy begonnen *n* al grooten aanhang te krijgen: maar de vrees, van even eens te vaaren als zy, deed de menschen achter uyt wijken. De Koning van Bohemen zelf, te weeten *Wenceslaus*, liet zich aan dat tegenspreken weinig gelegen zijn: want *Aeneas o Sylvius* valt 'er over dat de Koning in dit gansche werk gansch geen yver toonde: alles wierd door den Raad uytgevoert.

m Spondan ad ann. 1411. Naucl. pag. 1043.

n L'Enfant Hist. d. Concile de Const. pag. 227.

• *Aeneas Sylvius* Hist. Bohem. cap. 35.

U Y T H U I Z E N.

Dit doorp / een van de grootste van Hunzingo / en 13 duizend schreeden van Groninge noordwaarts op gelegen / heeft eertijds onder Fivelgo gehoozt. Ook hebben de Fivelingers en de Hunzingers / over 't bezit van 't zelbe doorp / somtijds geoorlogt; met zulken uytflag dat de eersten doorgaans te kort schooten: welke oorlogen van Emo en Menco, Abten van Werum / beschreeven worden.

Het heeft een rijke Parochielerk gehad; die den H. Jacobus toegewijdt was.

In 't jaar 1280. wierd de Pastory bedient door eenen Wardus; een adelyk en goddychtig man; dewelke / benebens de andere Patroonen / dezelve kerk / met alle haare bezittingen en gerechtigheden / overgegeeben heeft aan Oudgerus, Abt van Bloemhof of Werum. Daar op heeft Oudgerus den Bisschop van Munster / Everardus genaamd / onder wien dat landschap in 't geestelyke stond / om de bevestiging en inhuldiging aangesproken; wanneer de gemelde Bisschop / in 't jaar 1283 / den geestelyken stand van t zelbe landschap quam opneemen. Maar de zaak is niet zonder veel tegenstreebens doorgegaan.

In 't jaar 1276. was Heer Iwardus Pastoor van Uythuzen.

Dit is de eerste staatzi die de Geestelykheit / sedert het veranderen van den Godsdienst en de landregeering / hier omtrent heeft gehad: welke staatzi van Uythuzen en Usquert / langs den oever van de Fembs / tot Dam en Delfzpl toe strekt: en dan weder / van Dam afte

rekenen / ober Loppersum / Kottum / Zand-
weer / en de bozdere plaatzen tuffchen die
doopen gaat; en dus de gansche ftreek / die
men Hogeland noemt / behelst.

U S Q U E R T.

Dit zeer groote doop / 't welk niet verre van
't zeefttrand gelegen is / wierd in 't jaar 1231.
noch onder Fivelgo gerekent : zoo als uyt het
fchryben van Emo blijkt. Daar dooz is 't by-
gekomen dat het dooz de vbanden der Five-
lingers / te wecten de Hunzingers / en vooz
al die van Enerum / afgebrandt wierd. Van
dien tijd af / of althaus al ober lang / is het
onder Hunzingo gekomen.

De gemelde vbanden hadden niet alleen de
weerdifche maar ook de geestelyke gebouwen
berwoest. Zoo fchryft * Emo dat de kerck /
met het Hoogwaardigfte Sakrament / dooz
de vlammen verteert is geweest.

De kerck van Usquert was de zetel van een
Proost; zoo als we van Emo, en van Alting
zelf / bericht worden.

In 't jaar 1224. stond hier als † Proost /
of Landdeken / Heer Herdericus: en in 't jaar
1235. Heer Herbrandus.

Dooz dezelfs toedoen is 'er toen een leelyk
fept begaan: en zyn de ontheiligers der ker-

* In Chron. pag. 134.

† Die Proosten waren niet altijd gewijdt; ja sommigen
waren ook (2) getrouwt: zoo als Viglius van Zwicken,
wel-er Deken te Munster en Proost in de Omlanden, met
deze woorden te ken en geeft: Behalven het Dekenschap bin-
nen de stad Munster heeft hy my ook eene Proostdy in Vrier-
land gegeven: dewelke ik, al quam ik te trouwen, gelijk
gy weet, behouden mag. (Vigl. in litt. MS. ad Hayon-
derm.)

kelijke gerechtigheden door Ludolphus, den XXVI Bisschop van Munster / met den Ban geslagen: welk bonnis door den Paus Gregorius IX bevestigd is (1).

De gemelde Ludolphus, Bisschop van Munster / was volgens Emo den 16 Mey 1227 in Vriesland gekomen / om den staat der geestelijke zaaken te onderzoeken. Door Vriesland verstaat hy de Omlanden; die toen onder den Bisschop van Munster stonden: want het vordere Vriesland / en Groninge zelf / stonden onder den Bisschop van Utrecht. In 't jaar 1283. is Everardus Bisschop van Munster / en de derde nazaat van Ludolphus / volgens het verbolg van Menco, in Vriesland gekomen, om 'er den stand der kerkelijke zaaken te bezigtigen, en de onderdaanen van zijn Bisdom, volgens de oude en loffelijke gewoonte te verbeteren (of te bestraffen). Als hy dan te Usquert gekomen was, enz.

Ten tijde van Ludgerus, die in 't jaar 809. Bisschop van Munster gestorven is / heeft hier al eene kapel gestaan; zoo als Alfricus in 't leven van den zelven Ludgerus getuigt: welke Schryver die kapelle op zijn plat Driesch Uyswirde noemt.

A A N T E K E N I N G E N.

1. Dewijl dit het zelfde verschil raakt, van 't welke onder Schiltwolde gesproken word; zal ik die gansche zaak daar omstandiger ophaalen.

2. Deze Proosten waren eerst Dekens en Landdekens genoemd geweest: en dewijl *Ubbo a Emmius* het ampt en de pligten van die Dekens of Proosten zeer wel beschrijft, en ook toont hoe dat die waardigheid metter tijd van geestelijk, dat ze was, ge-

^a De Reb. Fris. lib. XI. ad ann. 1270.

noegzaam weereldsch geworden is; wil ik zijne woorden alhier laten volgen. Aan de Eembs, zegt hy, plagt een geestelijk ampt te zijn, 't welk ze Dekenschap noemden: die dat ampt bekleedden, hadden den naam van Dekens. Hy meent dat het niet lang in gebruyk is geweest; en dat die Dekenschapen, 't eene door het andere gerekend, noch nauwelijks door zes perfoonen bekleedt waren geweest. Zy waren door den Bisschop van Munster ingevoerd; en gingen de andere Priesters in gezag te boven: zelf zoodanig, dat ze eenig rechtsgebied over die Priesters hadden. Gansch Vriesland, voor zoo verre als het onder den Bisschop van Munster stond, was in zekere oorden verdeelt en afgescheiden; daar die Dekens een soort van een geestelijke magt over oeffenden: zoo dat ieder van 's Bisschops wege het opzigt over acht, tien, twaalf, vijftien, twintig, ja somtijds dertig, Parochiën had. Al wat door de Geestelijkheid, of tegen de Geestelijkheid en de kerkelijke zaken, bedreeven wierd; daar namen zy kennis van; velden d'er vonnis over; en vorderden daar boeten voor in. Voor al namen zy geduurig kennis van de huwelijkszaken, en van 't gene daar toe behoort; straffen de mislagen, die daar in begaan wierden. Zy pleegden recht op zekere daar toe gestelde tijden: daar dan de Geestelijken, van 't geleerdste en godvruchtigste slag, en somtijds ook eenige Prelaaten, tegenwoordig waren. Dat recht noemden zy het *schenriucht*; gelijk zy de vierschaar den Schendstoel noemden. Dit alles deden zy uyt naame van den Bisschop, als die „zelf daar niet tegen-
 „ woordig was; en zy bekleedden zijne plaats. Doch
 „ indien hy zelf in Vriesland quam, om zijne plig-
 „ ten waar te neemen, 't welk in die eeuwe vry dik-
 „ wils geschiedde, dan zorgden ze voor al voor de
 „ veiligheid van zijnen persoon, en van zijne Bedien-
 „ den. Zy vergezelschapten hem: dienden hem
 „ voor raadsluiden; ondersteunden zijn gezag.
 „ Daarenboven hadden zy 't hoogste opzigt over de
 „ kerken, en de geestelijke plaatzen, vaten, en in-
 „ komsten; en zy hadden de magt om den Kerk-
 „ meesteren van ieder Parochie, zoo dikwils als 't
 „ hun beliefte, rekenschap af te vorderen; en die
 „ hun-

„ hunne pligten verzuimden te berispen en te straffen. Eindelijk waren ze als een soort van mindere Bisschoppen.

„ Op dat ze hun ampt des te vlijtiger zouden waarneemen, en naar hun fatsoen beter bestaan; waren hun eenige landgoederen gegeven; of door het volk toegeleit: en zy hadden noch andere inkomsten; die door de gierigheid en de heerschezucht, met de verminderinge van 's volks gerechtigheit, naderhand vermeerdert zijn. Soms tijds wierd de waardigheid van Dekens ook gehecht aan de Pastoryen van die Parochien, daar de Dekens hun verblijf hadden: zoo dat ze dan beide de inkomsten genooten, en de kerkdiensten waarnamen: maar dat gebeurde zelden.

„ Naderhand begosten ze Proosten genoemd te worden, in de plaatze van Dekens: en 't was eindelijk zoo verre gekomen dat dit kerkelijk ampt meer naar een weereldsche waardigheid, als naar een kerkelijke bediening, scheen te gelijken. Dit was de reden, dat 'er zelfs de adellijke familien begosten op te vlammen; en dat het van de ouders op de kinderen en kindskinderen overging; en bekleedt mogt worden van luiden, die in een wettig huwelijk leefden; 't welk onder de regeeringe van den Roomschen Paus met een waarachtig kerk-ampt niet t'samen staat. Als dan de Dekens, by verloop van tijden, van hunne eerste inzettinge hoe langer hoe meer als ontaarden, en de zorg der geestelijke zaaken lieten loopen; en als de Bisschoppen niet meer in Vriesland quamen; zoo zijn 'er nieuwe naamen van Officiaalen en Kommissarissen, en nieuwe ampten, in de plaats van de Dekens gekomen.

* M O N E W A L D.

Dit is een doorp van Fibelgo; in 't welke het huys van eenen Edelman / die eenen oorlog tusschen de Hunzingers en de Fibelingers berokkent had / door de overwinnaars / te weten de Hunzingers / aan brand gestoken is.

380 OUDHEDEN EN GESTICHTEN
is. Dit woord van Emo van Werum, schrij-
vende over het jaar 1222, omstandiger ver-
haalt.

ZANDWEER, en 't ZANDE.

Deeze dorpen / onder Fabelgo behoorende /
voor al het Zand / dat 12000. schreeden van
Groninge ten Noordoosten gelegen is / be-
hoeven wegens de vruchtbaarheid hunner lan-
derpen voor geen andere dorpen te wijken.

Want gelijk de Monnikken van tijd tot
tijd op verscheide plaatsen van Driesland en
de Omlanden / tegen 't overloopen van de zee
of stroomen / dijken opgeworpen hebben; zoo
heeft men ook in 't jaar 1257. tegen den boe-
zem van de Embg een nieuwen dijk beginnen
op te werpen. Deze dijk / die van 't Zand
tot de Fabel toe liep / hebben die van 't Zand /
van Werum / en de bordere medestanders /
gelijkerhand opgemaakt / en in 't jaar 1266.
voltrokken; zoo als Menco van Werum aan-
getekent heeft. By 't Zand staat het adelijk
huyg Umpteda, by verkorting Ompta.

EEMUM, waarschijnlijk ENUM.

In 't verbolg van Menco, op het jaar 1280,
wordt gewag gemaakt van een dorp / Emum
genaamd / en tusschen Wirthum en Emeth in
Fabelgo gelegen.

Het gemeen geboelen is dat 'er de letter M,
door de sloffigheid der Uitschrijveren / ingeslo-
pen is in de plaatze van N; en dat 'er ver-
volgens Enum moet gelezen worden.

Dit Enum is tegenwoordig een klein dorp
je;

je; dat elf duizend schreeden van Groninge / naar den zomerschen opgang der zonne toe / gelegen is; en wegens de brugtbaarheid der landerpen nauwelijks booz eenig dozz behoeft te wijken.

W I R T H U M.

Wirthum / t'hans Werdum genaamd / is tien duizend schreeden van Groninge / en niet verre van de Fivel / gelegen. Het wordt allereerst vermeldt in 't verbolg van Menco, op het jaar 1280.

EMETHA, dat is WESTEREMDEN,

Deze plaats word dikwils van Emo en Menco van Werum vermeldt / als zijnde een Emeth een oud dorp. dozz onder Fivelgo behoorende. Het is aldus genoemd naar de Embz: van welken bloed / tot dit dozz toe / een haben plagt te strekken. Waar dat dit dozz gelegen is geweest / blijkt genoegzaam uyt den naam; die noch oberig is gebleeven in een gering dozzie / betwisten de Fivel of de Dammer baart / negen duzzend schreeden van Groninge / en vier duzzend van Werum.

Dolgens het schryven van Menco had dit dozz eene Parochikerk / die den H. Andreas toegewijdt was: en ober dewelke de Abten van Werum / zoo als we reeds aangewezen hebben / ja Emo zelf de Stichter van die Abdy / maagt geoeffent hebben

Het heeft een vermaarde markt gehad / zoo lang als het dienst van de haben konde hebben: ja is langen tijd bekender geweest onder den naam

naam van de markt (1) als van Embde. Dan heeft het noch verscheidene rechten gehad; als (2)

1. Het Stapelrecht.

2. Het recht om geld te slaan; welk geld Embder-munt wierd genoemd; en langen tijd hier om streeks gangbaar is geweest. zelfs is de geheuggenis van de 3 Embder gulden noch niet te niet gegaan.

3. Het recht van eene vermaarde Schole / om 'er op de wetenschappen te studeeren / en ook van eene laage schole. Over de eerste heeft Emo het opzigt gehad / eer dat hy tot Abt aangesteld wierd. De tweede is 'er door Menco*, als een queekschool / in't jaar 1286. bygeboegt.

4. Eindelyk zijn 'er ook gilden geweest; zoo als de plaats Gildekamp / die noch in wezen is / te kennen geeft.

Maar deze luister is door het noodlot vernietigt: want de bloed Embg heeft zoo veel slyk in de haven ingeboert dat ze gansch verstoppt is geworden: en allengs uytgedroogt is; en bozder met den dyk van de misthoopen / en met stroo / gedempt wierd.

Omtrent den zelven tijd is de kerk van S. Andries ook afgebrandt: en aldus wierd het al kleiner en kleiner / en begon Wester-Emde genoemd te worden.

* De Abt Menco, zoo als 'er in 't gevolg van zijne Kronijk op het jaar 1282. aangetekend staat, heeft het kinderschool op het bevel van Mijnheer den Abt van Premonstreit; en van de andere Oversten (dissuitores) der Premonstreit-order; in de Parochikerk van Emetha overgebracht.

A A N T E K E N I N G E N.

1. Op deze markt, dat is te Emde aan deze zijde van de Eembs, of Wester-embde, plagten de Fivelingers op den eersten Maandag na drie Koningen, t'samen te koomen om hunne Burgermeesteren den eed af te neemen.

2. Volgens *Menzo a Alting* zогten de Wester-Emders van hun dorp eene stad te maaken: en, zoo als hy vorder schrijft, hadden zy die rechten niet van de Oppermagt verkreegen; die alleen gerechtig is om zulke rechten toe te staan: maar zy hadden ze zich zelven tegen de keuren van de algemeene byeenkomste der Vriezen aangematigt. Dus is die gansche toeleg, zoo als 'er by den zelven Schrijver volgt, in eene andere algemeene byeenkomste, die te Groningen in 't jaar 1232. gehouden wierd, door de Groningers en Hunzingers belet.

3. Deze Embder munt, en Emders guldens, zoo als *Ubbo b Emmius* het verstaat, zien niet op Wester-Embde, maar op de vermaarde stad Embden, over de Eembs, in Oostvriesland. Hy zegt dat dit Embden in Oostvriesland, in zekeren brief over de 340 jaaren met de hand geschreeven, *Emetha* word genoemd; en toen een klein stedeke was, met geringe en enge vesten omringd: dat het toen evenwel onder de steden gerekent wierd, en al burgerrecht had: dat de Oudheit van deze stad daar uyt blijkt, dat het Embder Gewigt, en de Munt, toen al vermaard en in gebruyk waren: want die van Norden, door een twaalfjarigen oorlog tegen eenige nabuuren afgemat en overwonnen, moesten volgens den gemelden brief duizend marken louter goud, en vijf duizend marken zilvers, *Embder gewigt en munt*, aan de Overwinnaars betaalen. Hier uyt, zegt hy vorder, blijkt de quade trouw of ten minste de grove dwaling der geuen, die getracht hebben den onkundigen lezer wijs te maaken dat Embden (aan de overzijde van de Eems in Oostvriesland) over 160 jaaren noch een gering dorpje was, slechts uyt eenige visschers hutjes bestaande.

^a Part. 1. in *Emetha*.

^b De Friis. Orient.

^c Dit schreef *Emmius* in 't jaar 1615.

Doch de Heer *Menso Alting*, die *Menco* tot een gidze heeft, en van onzen Schrijver nagevolgt word, stelt het als eene gewisse zaak dat het vermaarde Embden, aan de oostzijde van de Eembs, in 't jaar 1300. niet anders was als een slot en een dorp. Dat ze dierhalve leelijk mistaften; die de Embder munt, zoo even gemeld, aan Embden in Oostvriesland toeschrijven; om die stad aldus eene eeuw ouder te maaken. Hy voegt'er by dat ze geen ander bewijs van hun zeggen hebben, als dat de Embder munt, volgens het schrijven van *Emo*, in 't jaar 1233. over de Eembs gangbaar was: als of het geld, zegt hy, noit gangbaar ware buiten de stad daar het gemunt is; zelfs niet by bondgenooten, die maar door eenen vloed van die stad gescheiden zijn.

Maar de Heer *Gerbardus d Outhof* neemt het voor Emden in Oostvriesland en voor *Emmius* op: en ik moet bekennen dat zijne redenen niet te verwerpen zijn. Dat de Heer *Alting* het Groninger dorp *Wester Emde* veel ouder stelt als *Emde* over de Eems, koopt den Heere *Outhof* gansch ongerijmd voor. Dan had men ons Emden, zegt hy, tot onderscheiding van 't Groninger Emden, Ooster-Emden moeten noemen: want men geeft nooit eenen bynaam aan een ouder plaats, ter onderscheidinge van een nieuwe: maar wel aan een nieuwer plaats ter onderscheidinge van een ouder. Hy twijfelt ook of *Wester-Emden* wel voor den rechten naam van het Groninger dorp mag gehouden worden: wijl men in oude handschriften ook *Wester Ende* en *Wester Emde* geschreeven vindt. Dan hier op wil hy zoo sterk niet dringen.

Voor al kan 't de Heer *Outhof* niet lijden dat de Heer *Alting* het begin van de stad Emden tot het jaar 1300. toe verschuift. Hy wil veel eer met *Phil. Cluverius* gelooven dat *Amasia*, van *Ptolomeus* en andere Schrijvers vermeld, voor de stad Embden moet genomen worden.

Voorts dat het oude *Emetba*, of *Emede*, van het tegenwoordige Embden niet onderscheiden is, en geene overeenkomste heeft met het Groninger dorp *Wester-Emden*, bewijst hy uyt de oude zegelen van

d Van de Watervloeden; 359, 360, enz.

de stad Emden; dewelken noch tegenwoordig op het Embder Raadthuys bewaart worden. Op de zegels, op dewelken de H. H. *Kosmas* en *Damianus* afgebeeldt worden, staat dit omschrift: *sigillum Burgerm. in Emeden.*

Ik wil het zeggen van den Heer *Outhof* niet al te sterk tegenspreken: maar dat *Menco*, een Schrijver van de dertiende eeuw, den naam van *Emetha* aan Wester-Emden geeft, schijnt het zeggen van den Heer *Alting* merkelyk te bevestigen: aan Wester-Emden, zeg ik; want men zal niet bewijzen, zoo als ik althans meene, dat het klooster van Bloemgaarde in de kerk van Emden, over de Eems, iets te zeggen heeft gehad, daar het nochtans, volgens het schrijven van *Menco*, te zeggen had in de kerk van *Emetha*. Wat den bynaam of toenaam van *Wester*, in Wester-Emde, belangt; indien men bewijzen kon dat die in de dertiende eeuw, of ook wat vroeger of later, in gebruik was geweest; dan zoude de opwerping van den Heer *Outhof* niet onbillijk zijn: maar die benaming kan opgekomen zijn, toen Emden in Oostvriesland het Groninger Emden over 't hoofd begon te wassen. Want door dien Emden in Oostvriesland toen magtiger, vermaarder, en aanzienlijker wierd; zal het Groninger Emden, tot onderscheid, zoo eenen bynaam van noodde gehad hebben.

Ik strijk echter geen vonnis; ik geef maar op, wat dat 'er wederzijds kan ingebracht worden. Ik heb achtung voor den Heere *Outhof*; en daarom geloof ik niet dat hy mijnen yver, in 't naspeuren van de waarheit, ten quaade duyden zal. Ja ik beken, indien ik gehouden ware over dit geschil oordeel te vellen, dat ik my noch langen tijd zouw moeten be-
taalen.

e Pag. 173.

STEDHEM, of STEDUM,

by verkorting

S T E E N.

Dit doorp / in Fabelgo gelegen / is eertijds
santzenlyk geweest door eene Doostop; en
B b hest

heeft den naam gegeven aan het bygelegen bosch Stederwalde. Dit bosch / 't welk in den Werder bryef vermeldt word / is naderhand uytgerocit; doch de plaats / daar het gestaan heeft / is noch bekend onder den naam van Stuerwold.

De naamlooze Schryber / die het verbolg op Menco gemaakt heeft / schryvende ober het jaar 1284, maar niet 1290. gelijk by Menso Alting staat / sprekent met lof van eenen Eppo Bolesmona van Stedum. 't Was een byoom en deugdzaam man; die met meer andere eben byome luden eenen Elbo, en de bedziegerpen van eenen Deken Albertus, tegenstond; en den Abt van Werum begunstigde.

Hier staat het adelyk hups Pittersum.

W E R U M.

Werum is een dorp tusschen Groninge en Damme; 't welk / zoo als Menco in zyne Kronyk ook schryft / beoosten den Dliet Ribel gelegen is.

Daar stond een Parochiakerk; ober detwelke Emo in 't jaar 1210. het recht van de Pastorp te vergeeven gekreegen heeft.

Emo, een leek te Romergerwerf / had zyn afscheid van de (1) weerd genomen; en de (2) kleeding van S. Benedictus, zonder eenige gelofte gedaan te hebben / aangeroken.

Ook had hy met de toestemminge van Otto I, Bisschop van Munster / eene kapelle op zyn landgoed gebouwt.

By dezen Emo heeft zich in 't jaar 1209. een andere Emo geboegt; na dat hy zich als boorens van de Pastorp van Husdinge ontflagen

lagen had. Beide die Emoos, na dat 'er met (3) Reinerus of Reindo den Abt van 't naastgelegen klooster een bergelyk getroffen was / hebben zich in de (4) Premonstreit order gegeven. Doch de Stichter (der gemelde kapelle) heeft den laatsten Emo, als van hooger waardigheid zijnde / den voorrang (5) gegeven: 't welk alles in den volgenden brief van den Bisschop van Munster uytgedrukt staat *.

De Bisschop der Munstersche kerke wenscht allen den geenen die dit geschrift . . . Meester *Emo*, voor deezen Plebaan te Husdinge, is by ons gekomen; en heeft ons bekend gemaakt hoe dat zeker leek, *Emo* van Romerswerf, begeerende godvruchtig te leeven, op zijn landgoed een kapelletje opgerecht; en de kleeding van *S. Benedictus*, zonder eenige geslofte gedaan te hebben, uyt handen van den Abt van Fildwert ontvangen heeft; en naderhand weder naar zijn landgoed gekeert is; daar hy vryen op zich zelve heeft geleest. Naderhand is 't geschiedt dat de voornoemde Meester *Emo*, de weereld verlatende, op de zelfde plaats naar den Regel van *S. Augustinus* en van de Premonstreit-order heeft beginnen te leeven, en den Heere te dienen: wien de andere *Emo*, te weeten de Stichter der gemelde kapelle, om dat hy van hooger waardigheid was, den voorrang gegeven heeft; en hy begoft ook naar den zelve Regel, die hem verhevender en vryer scheen, te leeven. Zoo is het dan dat wy, die hun-beider bedrijf goedkeuren en prijzen, den voornoemden Meester *Emo* volko-

* Emonif. Chron. pag. 10. Mene. Chron. pag. 168.

mene magt gegeven hebben om Godt den Heere in de gemelde plaatze volgens den voorgemelden Regel te dienen; en om daar ook, met de toestemminge van den tegenwoordigen Stichter, Broeders en Zusters te verzamelen. En, op dat hier over by de nakomelingen geen twijfel mag ontstaan, hebben wy deze vergunning met ons handschrift en zegel bekrachtigt. Gedaan in't jaar 1209. enz.

De kerk
van Werum
aan dit
nieuwe
klooster
gegeeven.

In 't jaar 1211 is de Parochiakerk van Werum aan dit nieuwe klooster gegeven; na dat de Pastoor Benediktijner Monnik geworden was.

De voorsz. Abt Emo, nu Oberste van 't klooster zijnde / is niet eenige reisgezellen naar de Abdy Premonstreit getrokken; en heeft zijn voornemen daar aan den Abt Gervasius te keenen gegeven. Gervasius, zijn godvruchtig voornemen prijzende / heeft hem dezen brief van voorsz. schryvinge aan den Paus van Rome mede gegeven:

Aan den Eerwaardigsten Vader en godvruchtigsten Heere, by Gods voorzienigheid Opperpriester der Heilige Roomsche Kerke, word van deszelfs ootmoedigsten dienaar *Gervasius*, geringen Bedienaar van de Premonstreit-broeders, een zeer ernstige wil om te gehoorzaamen aangeboden. De bringer van den tegenwoordigen brief, zijnde een Kanonnik van een nieuw klooster onzer Order, is in Vriesland gebooren; daar weinige Premonstreit-broeders, of die in een andere Order hunne * professi ge-

* In 't Latijn staat Professores: maar alle omstandigheden schijnen te keenen te geeven dat zulks Monnikken betekent, die hunne professi gedaan hebben. *Vertaald.*

daan

daan hebben, gevonden worden. Hy is onlangs by my gekomen; om dat hy dagt dat de voorspraak, die mijne geringheit voor hem zoude doen, by uwe Heiligheit zekerlijk ingang zoude vinden. Derhalve, of schoon ik niet waardig genoeg ben om voor my zelven te smeeken; om dat gy echter den onwijzen zoo wel als den wijzen, en den armen zoo wel als den rijken, uwe zorg schuldig zijt; zoo bid ik uwe godvruchtigheid zeer ootmoedig dat het uwe Hoogheit believe deszelfs voorstellingen, zoo verre als de betamelijkheit zulks toelaat, genadig te verhooren. De eenvoudigheid van den persoon die het verzoek doet, en 't kleine getal der Religieuzen van dat land, spreken voor hem: en 't schijnt dat het een werk van liefde zoude zijn, het kloosterlijk leven aldaar breeder voort te zetten. Uwe Heiligheit moet in den Heere welvaaren; en ten dienste van Gods kerk een lang leven hebben.

Menco, weder in zijn klooster aangekomen/ heeft deezen brief / tot bevestiging van zijn boozneemen dienende / medegebragt.

Gervasius, by Gods toelating Abt van Premonstreit genoemd, wenscht allen de Abten van de Premonstreit-order zijne Broederen in *Christus*, die deezen brief zullen zien, de eeuwige zaligheid, en eene oprechte liefde in den Heere. Het moet niet ligtelijk om verre gebruikt worden, dat met moeite te weeg gebragt is; en de kinderen behooren 't niet te veranderen, 't welk de goedkeuring der Vaderen heeft. In tegendeel moet het altijd zijnen vol-

komen stand houden, het geen met groote vlijtigheit bezorgt, en door de voorzigtige ordonantzie der Vaderen vastgesteld is; en daarenboven door de eerlijkheit der zake zelf onsteunt word. Het is dan zoo dat onze in *Christus* beminde Broeder *Emo*, Overste van 't klooster Bloemgaarde, onlangs hier te Premonstreit is gekomen; daar hy veel moeite gedaan en groote vlijt aangewendt heeft, op dat zijne kerk, die pas gesticht is, kerkboeken zoude hebben; die zoo wel in de letter, als in den zang, ganschelijk over een mogten komen met de boeken, die van de Premonstreit-order gebruykt worden. Ook heeft hy een zangboek naar dat van onze Order en volgens onze inzettingen uytgeschreeven. . . . Nademaal dan ieder geheel des te schoonder is, indien de deelen van malkander niet verscheelen; en de ledematen des te fraayer geschikt zijn, hoe dat ze ordentliker aan 't hoofd zijn gevoegt; daarom is het dat wy den gemelden *Emo*, die zijn best zoo gedaan heeft, op dat zijne kerk met haar geheel, dat is met onze Order, zoude overeenkoomen; en met haar hoofd, te weeten onze Kerke, door de gelijkformigheit der kerkgewoonten zoude vereenigt zijn; uluiden in den Heere ten hoogste aanbeveelen: ja in de kracht des H. Geests, en op den ban, scherpelyk gebieden dat het gebruyk van te leezen en te zingen, 't welk hy om de gelijkformigheit van onze Order te bewaaren van hier medegenomen heeft, in de kerk van Bloemgaarde altijd en in alle manieren zal moeten gevolgt worden: zoodanig dat noch Prior, noch Abt, noch eenig Leeraar van onze Order, in alles wat hy angetekent of geschreeven heeft, zal

vermogen eenen tittel of enkel streepje te veranderen. En zoo wie zulks gedaan zal hebben, die moet weten dat hy van stonden af in den ban vervallen is, zoo ras als hy bestaan zal hebben iets van 't voorgemelde te veranderen; zoo hy niet weet dat zulke een verandering in de Premonstreiter kerk gedaan en aangenomen is. Gegeven te Premonstreit, den 8 Juny, in 't jaar der genade 1214.

Daar nae heeft hy den Broederen / die dezelfde begeerte hadden / over het uytvoeren van dit boozneemen heel geluks getoewenscht: en aldus onder den brief geschreeven: Ik geloof, Broeders, dat de onderhouding van de inzettingen der Premonstreiter kerke, die waarlijk eene Apostolische kerk is, als een stad is die op eenen berg is gelegen: welker burgeren, te weten de Apostelen onze Voorvaders, de Heer aldus aangesproken heeft: *Wie uluiden ontvangen, die ontvangt my.* Daar hy in tegendeel van de quaade menschen zegt: *Zoo iemand uluiden niet ontvangen, en naer de woorden der mijnen niet zal geluistert hebben, . . . het zal den lande van Sodoma verdraaggelijker zijn, enz.* Deze dingen zeide hy tot de Apostelen: maar nu worden ze uluiden, die u aan de Premonstreit-order door gelofte verbonden hebt, door de nazaten der Apostelen ook voorgedragen; op dat gy dezelve aanhooren, aanneemen, en op de voorgemelde hoope of straffe onderhouden zoud. Eindelijk als ik door ingeeving van den H. Geest, zoo als ik vertrouwe, en door Gods schikking, de inzettingen van deeze heilige stad naer mijn vermogen behertigde; heeft het my gesmert dat in de zaken, tot den Godde-

lijken dienst behoorende, geene gelijkformigheid was: daar nochtans zoo eene de gelijkformigheid in den text van 't Missaal door 't Kapittel 't zijner plaatze aangepreezen word. Voorts wierd ik eenigen tijd omgeslingert door den wind van verscheide kerkgewoonten: tot dat ik, met Gods hulpe, den geest der godvruchtigheid ingeaasemt heb. Toen heb ik, op dat men Gode op eene gelijkformige wijze offerhanden van vreugde opdraagen zouw, den kerkzang, zoo als die in de Premonstreiter kerk gebruykelijk is, niet zonder moeite en met de hulpe van Broeder *Thiardus*, uytgeschreeven. Maar, de liefde tot de Broeders overtuigde my dat het een zoete arbeid was: voor welke Broederen ik geen minder liefde had als voor my zelve; en voor die door dezelve ingeeving van den H. Geest onderrecht waren om dezelfde zaak te begeeren en te wenschen. De gaven der geboorzaamheit, die de moeder derdeugden is, maakte my het zelfde wijs: en ik wierd 'er toe aangeport door de liefde tot de gelijkformigheid.

Doch daar zullen 'er niet ontbreken, o Broeders, zoo als ik althans geloove, dewelken het voor eene loutere nieuwigheit zullen aanzien, dat men zoo bezorgd is voor zulke (6) kleinigheden: gelijk de Heer de Wetgeleerden en Pharizeen berispte: *Die tienden gaven van Muntbe en Anys, en de voornaamste zaken van de Wet achter lieten.* Maar, daar volgt aanstonds: *Deeze dingen moest gy doen; en de andere niet achterlaaten.* Ik wensch met Gods hulpe, en naar mijn vermogen, een gebouw tegen 't gemeene gebruyk te maaken: want men leest dat de Romeinen hunne stad eerst met muuren omringden; en dat

dat zy ze toen van wetten gingen verzorgen. Maar een Religieus moet eerst geestelijke rijkdommen zien te krijgen, eer dat hy op de tijdelijke denkt. Sommigen, geloof ik, zullen ook al knorrende zeggen dat ik de gewoonte der nabuurige kerken had kunnen volgen. Maar laat die menschen de volgende spreuk met my leezen, en wel bevroeden: *Wilt niet anders zingen, als 't gene zeker is dat gezongen moet worden.* Wat is 'er duidelijker en eenvoudiger als de gemelde woorden?

Maar dat daar gelaaten; 't is aan uluiden, allerlieffte zoonen, die een goeden smaak hebt; 't is aan uluiden, zeg ik, dat ik mijn moeyelijken doch evenwel zoeten arbeid voor de gelijkformigheid van de Order aanbeveele. Bevroedt gyluiden wat eene vrolijkheit dat het voor 't gemoed is, Gode al in dit leven, zonder eenige ketterische tegensprake, op eene gelijkformige wijze lofzangen te zingen, volgens de inzettingen der Premonstreiter kerke; die de moeder van alle de kerken van haar order is, Voorts, naer mijne onvolmaaktheit, die men ligt bespeuren kan, bid ik ulieden dat gy my de stoutigheid van zoo groote eene onderneming vergeeven wilt. Maar gy moet weeten dat 'er tweederhande soort van onvolmaaktheit is: te weeten als het gemoed, altijd vorder trachtende, zich zelve laat voorstaan dat 'er niets gedaan is; zoo lang als 'er noch iet gedaan moet worden: en het oude gebruyk; 't welk iemand de deugd doet verzuimen, schoon dat hy ze kent.

Echter heeft hy een zekere maat in het tekenen der boeken gehouden.

* Hier spreekt hy van eenige tekenen en noten, die t'bens onbekend en buiten gebruyk zijn: eindelijk dankt hy Godt dat hy zoo een gewenscht en heilig werk ten einde gebragt heeft.

Naam van 't klooster. Het gemelde klooster / gelijk op 't opschrift van den brief te leezen staat / had den naam van Bloemhof. Het wierd ook Wittelwerum genoemd / tot onderscheid van andere plaatsen ook Werum genaamd: en kreeg die benaming; om dat de Religieuzen witte kappen droegen.

In 't jaar 1251. den 18 Maart, zegt *Emo*, is de kerk van Werum door alle de Patroonen (7) geschonken (aan 't gemelde klooster) in de tegenwoordigheid van *Menco* Deken van Loppersum, en van veele andere personen: na dat de Broeders reeds den Regel van de Premonstreiit-order aangenomen hadden.

Emo, in 't zelfde jaar naar 't Algemeen Kapittel van de Premonstreiit-order gereisd / heeft den volgenden brief van daar medegebragt:

Ik *Gervasius*, by Gods toelating Abt enz. Wy willen dat het aan alle menschen, zoo tegenwoordige als toekomstige, kundig zy dat, wanneer de kerk van Bloemgaarde in Vriesland door Gods genade begon uytgebreidt te worden; zoodanig dat ze van een arme grondlegginge oprijzende nu al eenigen aanwas gekreegen had; door dien dat de godsdienstige man *Emo*, die daar Proost is, en een van de twee eerste inwoonders is geweest †. . . . Dat,

* *Vertaelder*:

† De zin is ook in 't Latijn onvolmaakt. *Vertaelder*.

zeg ik, de gemelde Prooft *Emo* eindelijk in 't Algemeene Kapittel te Premonstreit aangekomen is: dat hy daar zich zelve en zijne plaats aan de kerk en de Order van de Premonstreit, die hy van de eerste grondlegginge zijner kerke verkooren had, opgedragen heeft; en dat hy de Premonstreiter kerk onmiddellijk voor zijne moeder heeft verkooren: zoodanig dat de kerk van Bloemgaarde, als eene byzondere dochter van de Premonstreiter kerk, door den Abt van Premonstreit als haaren Vader zoude geregeert worden; op die wijze als de inzettingen onzer Order vereyffchen. Daarom is het dat wy, na dat wy zijne godvruchtigheid en de godvruchtigheid zijner Broederen gepreezen hadden, gelijk ze waarlijk prijsbaar was, hem voor onzen geestelijken zoone, en zijne kerk voor onze geestelijke dochter, aangenomen hebben. Op dat niemand dan in toekomstende tijden hier over eenige twijfel opvatten mag; hebben wy goed gevonden den tegenwoordigen brief, tot oirconde der waarheit, door het aanhangen van ons zegel te bekrachtigen. Gedaan in 't jaar der genade 1217.

Emo heeft 'er een klooster gebout naer Klooster
't maakzel van de Premonstreiter-kerk in opge-
Dankrijk: en heeft 'er ook eene kerk aan ge- bouwt.
timmerd; die prachts en heerlijkheitshalve Schoone
haar weergae in dat geweste niet had. kerk.

* Willem Bisschop van Munster/ de na-
zaat van Otto vander Lip, en de broeders-
zoon van den Bisschop Ludolphus, heeft
de kerk ingewijdt in 't 21 jaar naer dat
men de opbouwning begonnen had; in 't

* Ubb. Ann. lib. 11, pag. 164.

46 jaar nae dat de optimmering van 't klooster begonnen was: † in 't 21 jaar nae de dood van den eersten Stichter Emo; als Men-co, de derde Abt/ het bewind over 't klooster hoerde.

Emo (te weteu die eerst Plebaan was geweest / en meermaals vermeldt is) heeft het klooster eerst geregeert onder den naam van Proost: maar is niet lang daar na / 300 als hy zelf getugt / Abt geworden. Op den ‡ zelfden dag, zegt hy, heeft Emo, Proost van Bloemgaarde, door de hand-oplegging van den Eerwaardigen † Bisschop, den naam en het ampt van Abt aangenomen.

Deeze zelfde Emo heeft eene kronijk geschreeven / die met het jaar 1203. begint / en met het jaar 1237. eindigt. In deeze kronijk / die dooz Ant. Matthæus * uytgegeeven is / heeft hy / behalven meer andere zaken / de beginzels en den voortgang van de gemelde Abdij / met de aanbechtigen die ze uytgestaan heeft / beschreeven.

Hy had in den begiune een zwaar kraakeel met Hardericus, Overste van het klooster te Schiltwolde; welk klooster uyt dat van Wittewerum voortgesprooten was. Hardericus had den Bisschop van Munster op zijne zijde gekreegen; en was om zijne gierigheid / wereldsche pracht / ongehoorzaamheit / en halssterrigheid in den ban gedaan.

't Geen in deezen twist boozgeballen en eindelijk besloten is / staat in de gemelde kronijk

* Ik heb hier iets uyt Uobo Emmius bygevoegt. *Vertaald.*

• Den 21 Febr. 1225.

† Die was, volgens Emmius, Theodoricus genaamd.

• Analect. tom. 3.

nijk van Emo, van het 104 tot 112 zjdtje toe /
 breeder beschreeven : daar ook het vergelyk
 op deeze wijze opgegeven word.

In den naame des Heere Amen. (8) Ik *Theo-*
doricus, Biffchop van Munfter, wensche alle
 den genen, die dit gefchrift in handen zullen
 krijgen, de zaligheid in den Heere. Wy
 willen dat het een ieder kundig zy dat het
 verschil tuffchen ons ter eener zijde, en *Emo*
 Prooft van Bloemgaarde met zijn Konvent
 ter andere zijde, op deze wijze geflist is. De
 Prooft *Emo* zal dezelve gehoorzaamhet, die
 door eenig Abt of Prooft van de Premonftr-
 order, behoudens de voorrechten hunner Or-
 der, aan hunnen Biffchop beweezen word, of
 tot noch toe beweezen is, aan zijnen Heer den
 Biffchop van Munfter betoonen en bewijzen :
 en daar mede zullen alle pleitzaaken of betich-
 tingen, over wat punten dat het zy, die hem
 of zijn Konvent aangedaan zijn, beflift en ver-
 nietigt zijn. Ook zullen alle zijne begunfti-
 gers, zoo Geestelijken als leeken, die om de
 gemelde pleitzaaken in eenige bezwaarnis ge-
 vallen zijn, van die bezwaarniffe gansch vry en
 ontheven zijn. Alle akten, die wy van onze
 kant, en *Emo* met zijn Konvent van de andere
 kant, van wien dat het zy, verkreegen hebben ;
 zullen van geener waarde zijn. De Prooft zal ons
 op de voornoemde wijze onderdanig zijn ; en
 wy zullen hem naar ons vermogen voort helpen.

De twift, die tuffchen den Prooft *Emo* met
 zijn Konvent van de eene kant, en *Herdericus*
 Prooft van Schiltwolde met zijn Konvent van
 de andere kant, gaande was, is op de volgen-
 de wijze bygelegd. Beide de Proosten hebben
 mal-

malkander de rechter hand gegeven; en be-
 looft dat ze over en weer eene oprechte vriend-
 schap getrouwelijk zullen onderhouden. En
 zy hebben d'er bygevoegt dat geen van hen
 beiden den anderen, met raad of daad, in't al-
 gemeen Kapittel of elders, zal bezwaaren:
 maar als een van beiden op zijn gemoed daar
 toe verzogt mogt worden; dan zal't hem vry
 staan over de zake, daar hy toe verzogt word,
 de waarheit te zeggen. Ook zullen ze de ak-
 ten, die ze wederzijds hebben, 't zy dat ze
 van Mijnheer den Paus, of van een Gemagtig-
 de, of van de kerke van Keulen, of van den
 Bisschop van Munster, of van't algemeen Ka-
 pittel verkreegen zijn, ter hande stellen aan
Gerco den Abt van Fermesum, en *Alfardus* Abt
 van Midlestum: zoodanig dat die akten nim-
 mermeer de minste kracht zullen hebben. Ook
 zullen de begunstigers van beide de partyen vry
 en ontheven zijn van alle bezwaarnissen; in de-
 welke zy om hunnent wille gevallen zijn: ge-
 lijk ook vry en ontheven zullen zijn; die zich,
 om het aankundigen van eenig banvonniss, aan
 de Synode onttrokken hebben. Gedaan te Lop-
 pershem, in 't jaar van 's Heere Menschwor-
 ding 1224, den 17 September; in de tegen-
 woordigheid van deeze getuigen; G. Deken van
 Fermesum; P. en A. Dekens van Loppershem;
 en zeer veele anderen. En op dat dit vergelijk
 bestendig en onwrikbaar blijve; is deze brief
 door ons zegel en door de zegels van E. Proost
 van Bloemhof, en H. Proost van Schiltwolde,
 bekrachtigt. Gegeeven door handen van Mees-
 ter A. Notaris van den Bisschop van Munster.

In 't jaar des Heere 1237. is Meester Emo, Lijst der Abten. de eerste Abt van 't klooster te Werum / in den Heere ontslaapen. Hy wierd opgevolgt dooz Paulus, die de Onder prior van 't klooster was. Paulus, de tweede Abt van Bloemgaarde, zegt Menco over het jaar 1242, wierd in 't elfde jaar nae de dood van Heer Emo, dat ook het elfde van zijne waardigheit was, van eene zeer vinnige koortze aangetast; en is uyt het slot der Zusteren in de Abdy overgebracht.

In zijne plaats is gekhooren Menco; die een verbolg heeft geschreeven op de Koningk van Emo tot het jaar 1273. toe; en Emoos lof op de eerste zijdtjes van zijn werk ophaalt. Men meent dat Menco in 't gemelde jaar uyt het leven gescheiden is.

* Menco, indien 'er geen fout in de getallen is / wierd opgevolgt dooz den Abt Audgerus: welke Audgerus, of Audgarius, wordt opgevolgt wierd dooz Folcardus. In 't verbolg van Menco, op het jaar 1276, wordt gewag gemaakt van eenen Abt Eilwardus.

† Deze Abten hebben hunne magt oer beele nabuurige kerken / zelfs oer die van Emet (of Wester-Emde) uytgebreydt. Doozt was hier een dubbeld klooster / of twee kloosters; die slegts met muuren gescheiden waren. Dubbeld klooster. Het eerste / booz manluiden geboutod / wierd Bloemhof genoemd. Aan het tweede / dat dooz den zelven Emo booz Nonnen opgebout was / wierd de naam van 't Nieuwe klooster en Koozekamp gegeven. Dit zijn wederom de woorden van Menco, schrybende oer het

* Zie de Opdragt van Ant. Mattheus, staande voor het derde deel zijner Analecta.

† Continuat. Menconis, pag. 277.

jaar 1273. Hy is in 't Nieuwe klooster, dat hy, als de belpoeyer, Roozekamp had genoemd, in tegenwoordigheid van de Broeders en Zusters, van al zijnen arbeid en ellenden verlost, en in den Heere ontslapen.

De toren
ingestort,
de kerk af-
gebrand.

Doozts is de toren / in 't jaar 1262, dooz eene aardbeebing ingestort: ook is de kerk na derhand afgebrandt.

Eindelijk is het klooster ook / gelijk meer andere kloosters / in de beeldstormery onder de voet geworpen; na dat de inkomsten des zelven kloosters dooz de Bulle van *Pius IV.* aan 't Kapittel van Groningen toegewezen waren (9).

A A N T E K E N I N G E N.

I. Of dit *afcheidneemen*, zoo als het door *Emo* gedaan is, in alles prijsbaar zy, daat over zoude ik zeer twifelen: of, om zekerder te gaan, wil ik het aan 't oordeel van wijzer stellen.

De andere *Emo*, te wecten de Plebaan, die naderhand Abt geworden is, en eene Kronijk geschreeven heeft, verhaalt * de zaak op deze wijze. *Emo*, te wecten de Leek, een godvruchtig en oplettend jongman, was met een adelijke Juffrouw getrouwt: maar als zijn vrouw geene kinderen kreeg, en hy 't al eenige jaaren ingezien had, begoft hy 'er verdrietig over te worden. 't Ging zoo verre dat hy de gedagte kreeg van vrouw, weerd, en al, te verlaaten, en 't kloosterlijk leven aan te neemen: maar dat konde noch mogt hy niet doen, buiten de toestemming van zijne gemalin. Hy ondergaat ze dan met zoete woorden; en tracht ze zoo eene toestemming af te troonen. Maar zy was 'er geenszins toe te beweegen; en heeft zijn verzoek, waarschipnelijk meer als eens en meer als driemaal, plat afgeslagen. Maar 't gaat doorgaans zoo; geweigerd vermeerdert den lust. *Emo*, om tot zijn oogwit te koomen, begoft hoe langer hoe meer

* Menconis Chrou, pag. 1, 2, euz.

te waaken en Godt te bidden. Dat prijs ik: maar hy schuwde zijn vrouws bedde, en liet haar alleen leggen: moet dat ook gepreezen worden? Hy sloop slegts op de harde vloer: zoo dat de knechts en dienstmaagden, 's morgens vroeg op staande, en in 't donker door het huys gaande, hunne voeten dikwils tegen zijn lichaam stieten, en 'er over tiruikelden. Ik wil niet denken dat hy 't uyt ydele glorie gedaan heeft; om in dien staat gevonden te worden: maar ik zal 'er evenwel by denken; dat hy, indien hy toch gezind was zulke verstervingen te pleegen, wel een vrye kamier kost genomen hebben. Neen, ik wil geen argwaan opvatten, en ik zal de Heiligen zoo heilig laten als ze zijn. Meer andere strengigheden, door hem gepleegd, zal ik hier overlaan; en dit maar zeggen dat hy zijn voornemen eindelijk aan zijne zusters en echtgenoot duidelyk openbaarde. Hy zeide dat dat hy van zijn erfgoed een klooster wilde bouwen. De zusters, zoo wel als zijne vrouw, begekten hem over dat voornemen: de zusters om dat ze zijne goederen hoopen te erven; de vrouw, om dat ze liever 't genot van 't huwelyk wilde hebben. Juyst op dien tijd wierd de Kruysvaart in Vriesland gepredikt: 't welk *Emo*, zegt de Schryver, voor eene schoone gelegenheit aanzag om zijn kruys op te neemen en *Christus* te volgen. Zijne vrouw ziende dat hy niet te verzetten was, pakte haar goetje met haare huwelyksgifte by malkander, en nam met droetheit haar afscheid, om weder onder 't opzicht van haare ouders te gaan leven.

Ik zie niet zeer dat men zoo eene toestemming voor een rechte toestemming houden kan: en ik ken 'er wel die *Emo*, indien hy nu leefde, en raad quam vraagen, inzulke omstandigheden naar geen klooster zonden wyzen.

2 Eer dat hy de kleeding van *S. Benediktus* aantrok, was hy van de andere kloosters, daar omi streeks gelegen, sterk aangezocht geweest. Eerst was hy naar Klaarkamp gegaan, om daar aangenomen te worden: maar die hadden liever gezien dat hy zijne landgoederen eerst verkocht had; en dan in hun klooster gekomen waar. Maar alzo *Emoos* zusters en bloedvrienden hen daar over begosten te vervolgen; heb-

ben zy die zaak laten steeken. De andere kloosters deden hun best ook, om zoo een vette prooy in 't netje te krijgen. De Schrijver voegt 'er by dat die Monnikken *Emoos* zusters heimelijk deden ontbieden; en met haar zoodanig een verdrag aangingen dat *Emo* eindelijk in 't klooster zoude gaan, en eens voor al 200 marken betaalen; en dat ^b zy dan in 't bezit van zijn vorder goed zouden blijven. Maar Godt, zoo als de Schrijver te kennen geeft, liet zoo eene vleeschelijke uytvinding van de begeerlijkheit tot geen uytkomst komen. Eindelyk heeft *Emo* zich zelve, en al wat hy had, opgedraagen aan *Reindo*, die de Abt van 't naastgelegene klooster was: met dit beding nochtans, gelyk *Emo* altyd gezegt heeft, dat *Reindo* ter gemelde plaatze een Konvent zoude oprechten: en dat hy, *Emo*, daar altyd zoude blyven. Dat wierd hem van de Monnikken met vreugde beloofst; en men had 'er wel haast een kerkje opgeboüwt. Het kerkje moest ingewydt worden: daar toe wierd de Bisschop van Munster ontboden. Als die werk beginnen zouw; deden *Emoos* zusters haar beste om zulks te beletten. De Bisschop ging echter met het inwijden voort, en zeide: die 't proces winnen zal; zal de kapél en alles hebben.

Hier mengt de Schrijver sommige andere dingen tusschen malkander; en maakt zijn gansch verhaal ten eersten aanzien wat duister: zoo dat men somtijds nauwelyks onderscheiden kan van wat Abt of klooster dat hy spreekt. Maar, indien men wel op zyn zeggen let, kan men d'er het volgende uyt vatten. De gemelde Abt (*Reyndo*) begaf zich, volgens het verdrag, naar de nieuw-gebouwde kapél: daar eenige huysjes gestaan zullen hebben. Maer 's anderen daags vertrok hy weder naar zyn klooster, zonder dat hy die plaats naderhand weder bezigtigt heeft. Geen wonder: *Emo* zocht, volgens 't verdrag, vry en zyn eigen voogd te zyn; en zyn landgoedje voort te zetten; dat is nieuwe Monnikken derwaarts te lokken. Maar, 't wierd goedgevonden, twaalf Nonnen met eenen

^b Zy: te weeten zijne zusters: in 't Latijn staat illi: maar ik meen dat hier moet zijn illa. Anders is zin dat hy aan zijne zusters 200 marken zoude uytgekeert hebben; en dat dan de Monnikken in 't verder bezit zouden blijven. *Ventaalder*.

Prior,

Prior, derwaart te zenden. Die Prior zocht ruimer onderhoud, als *Emo* noodig oordeelde. Daar op raakten zy aan 't twisten, en de Prior uyt het klooster. Men zondt 'er een anderen Prior, met minder gezelschap: maar de Prior wilde zich ook in alles naar *Emo* niet voegen; en moest insgelyks vertrekken. Daar op zegt de Schryver: de eenvoudige menschen hebben twee zaaken in hem aangemerkt: ten eerste deed hy ongemeene moeite om geleerd te worden; maar zyn verstand, zoo als gebleeken heeft, was te dor; en heeft geene vruchten voortgebracht. Echter quam hy noch zoo verre voor zyne dood, dat hy zeer wel konde leezen, en Diaken wierd. *Het tweede was*, zegt dezelve Schryver, *dat hy de Oversten der gemelde plaatze (dat is den Abt, den Prior, enz.) niet naar behooren konde gehoorzaamen.* Dit word echter voor een der voornaamste pligten van een goeden Monnik gehouden. Hy voegt 'er evenwel by dat hy (te weeten de Leek *Emo*, die van den Schryver *Emo* wel moet onderscheiden worden) in den eersten yver van zyn goed voorneemen groote en veelerhande beuauwdheden en moeite uytgestaan heeft; en dat hy geduurig getrouwe medewerkers zocht; zonder dat hy dezelve, in den tyd van acht jaaren, konde vinden.

3. Daar moest een vergelyk gemaakt worden; om dat de Leek *Emo* zich zelve, en al wat hy had, aan dat klooster opgedraagen had. Maar dewyl 'er geen openbaare gelofte op volgde, *Emo* onder hunne regeeringe niet genoeg wilde staan, en genoegzaam naar zyn eigen zin wilde leeven, is dat gedrag niet bevestigd geweest. Zelfs schrijft de Abt *Menco* c dat de Leek *Emo* door den Abt *Reindo* over die zaak in een proces betrokken was.

Beide die *Emos*, d die volle neeven waren, waren eerst naar Klaarkamp gereist, en hadden daar de geestelijke kleeding verzocht: maar zy wierden afgeweezen. Misschien had men daar van den Leek *Emo*, en van zyn ongevoegzaamheit, al hooren spreken. Wie weet ook of het verlaaten van zijne vrouwe, zoo als het hoven beschreeven is, daar goed gekeurd wierd. Daar op trokken zy naar 't land van Mun-

ster; daar zy door eenen Abt van dat land in de Nor-
berriner Order aangenomen wierden.

5. 't Is waar dat de Leek *Emo* den voorrang gaf aan
den gewezen Plebaan *Emo*: maar die ootmoedigheid,
of gevoegzaamheit, was van geen langen duur. Nau-
welijks waren ze in 't nieuwe klooster aangekomen,
zegt de Abt *Emo*, of hy begoft wederom door den geest
van tegenspraak gedreeven te worden: 't zy dat hy zich
zelven de regeering wilde aanmatigen; daar hy geene
bequaamheit toe had; 't zy dat hy opgemaakt wierd door
een valschen broeder, te weeten den Priester *Waldricus*;
die op een zeer listige wijze in 't klooster gekomen was.
Deze Priester, zoo als de Schrijver *Emo* meent, zocht
te regeeren door den Leek *Emo*; maar hy wierd door
het toedoen van godvruchtige mannen uyt het klooster
geholpen. Door de vermaningen en dreigementen der
zelfde godvruchtige mannen wierd de Leek *Emo* zoo
verre gebragt dat hy eindelijk al knielende en met het
aanraaken van de Stool beloofde dat hy voortaan ge-
hoorzaam zoude blijven. Of ik een ligtvaardig oordeel
strijke weet ik niet: maar ik beken dat ik, zoo als ik
de zaak bevat, in al den handel van den Leek *Emo*,
tot noch toe, meer losligheids, onbescheidenheids,
eigenzinnigheids, en ongeduurigheids, als godvruch-
tigheids zie. Een vrouw te hebben; en het trouw-
bedde te mijden, ja zijne vrouw tot echtscheiding ge-
noegzaam te dwingen; Monnik te zijn, en onder
Abt noch Prior te willen staan; het Monnikskleed pas-
aan te hebben, en daar by noch nauwelijks te kon-
nen leezen; en reeds het gebied te willen voeren; dat
zijn by my geen groote tekenen van heilichheit.

Maar misschien zal hy nae de gemelde belofte be-
ter opgepast hebben, en gevoegzaamter zijn geweest:
dat blijkt uyt het gevolg niet. De Schrijver ver-
haalt dat hy noch al opschuddingen maakte: op zich
zelven wilde vasten, en 't middagmaal houden. Ja,
om quansoys te studeeren, reisde hy naar allerhande
gewesten; of, om de woorden van den Schrijver te
gebruiken, dan naar 't Zuiden; dan naar 't Westen;
en dan wederom naar 't Oosten. En, om zijne reis
te doen, zag hy een lastbeest te krijgen; en nam al-
les mede wat hy maar bekomen kost: 't welk alles

regelrecht tegen den regel der Monnikkenstrijdt. Dan geliet hy zich als of hy in zijn gemoed ongerust ware over 't afleggen van de Benediktyner kleeding: en is daar op, zonder raad te vraagen, zonder verlof van zynen Abt te hebben, naar Rome gereist. Naderhand sprak hy van geene ongerustheit meer: maar hy moest wederom reizen en studeeren. Zoo ging hy dan naar de Abdy van Hildersheim; daar hy in de kleedinge van die Religieuzen studeerde. Maar ziek geworden, en van een goed Religieus over zynen staat en levenswijze ondervraagd, wierd hem op het scherpste bevolen, weder naar zijn klooster te keeren; en onder de gehoorzaamheit te leven. Hy quam weder op; keerde naar zijn klooster; en is sedert gezeggelijker geweest. Misschien was het zijn geluk, en 't geluk van 't klooster ook, dat hy niet lang daar na uyt de weerdeld wierd gehaald: wie weet of de oude maaldery, en wispeltuurgheit, niet weder zouden boven gekomen zijn.

6. Om de waarheit te zeggen; hy schijnt veel te grooten ophef van die gelijkvormigheit in 't zingen te maaken. Ik wil die gelijkvormigheit voor prijsbaar houden: maar hy maakt 'er zoo veel ophefs van, als of 't eene zaak van de uysterste aangelegendheit ware. Doch daar tegen moet ik bekennen dat hy 't zelf voor *kleinigheden* aanziet; en de woorden van *Christus* niet qualijk te passe brengt, dat men ook de kleindere zaken niet achter laten moet. Echter moet ik by deze gelegendheit hier aantekenen hoe dat sommige Monnikken, al over langen tijd, by luiden van kennis den naam gehad hebben van eenige kleinigheden schier hooger te stellen als de goddelijke geboden zelf. Ik zoude mijn zeggen door de getuigenis van verscheidene luiden van vromigheit en geleerdheit konnen bewijzen: maar zal nu slegts eene plaats bybrengen uyt den vermaarden *Johan Gerson*. Onder de luiden, zegt hy, die by *uytneemendheit Religieuzen* genoemd worden, zult gy *zwaarders straffen* zien pleegen over het overtreeden van *zekere inzettingen*, die somtijds van weinig belang zijn; als over het overtreeden van de *Goddelijke Wet* zelf; by voorbeeld, over eenen doodslag of eene meinedigheit. Dit wil ik evenwel den Abt *Emo* niet toegepast hebben; dewel-

Gerson Opera tom. 2.

ke de gemelde gelijkformigheid, aan dewelke hy zich zoo veel liet gelegen leggen, evenwel onder de kleinheden rekent.

Wat nu den kerkelijken zang belangt, voor wiens gelijkformigheid *Emo* zoo bezorgd was; daar omtrent heb ik nu maar te zeggen dat dezelve, in 't begin der kerke, veel eenvoudiger was als tegenwoordig. De eerste kerk, zegt g *Rabannus*, zong zoodanig dat de zanger zijne stem onder 't zingen slechts een weinigje boog; en dat hy meer scheen te spreken als te zingen. Maar de gewoonte van te zingen is voor de vleeschelijken ingestelt, niet voor geestelijken: op dat de vleeschelijken, die door geene woorden getroffen worden; ten minste bewogen worden door de zoetigheid of aangenaamheit van 't gezang. Maar wy hebben ^h elders breeder van den kerkzang gesproken.

7. De kerk van Werum, gelijk boven verhaalt is, was aan 't gemelde klooster al geschonken in 't jaar 1211: maar, om dat 'er eenige Kanonnikken tegen waren, hebben de Broeders van 't Nieuwe Klooster veele stribbelingen over die gifte ontmoet. Een vermoogend persoon, met name i *Ernestus*, door de tegenstreevers opgemaakt, eigende een gedeelte van de kerk. De Bisschop van Munster, door *Ernestus* gewonnen, gaf een vonnis tegen de Kanonnikken van 't Nieuwe Klooster. De Proost *Emo* beriep zich op den Paus; en moft ten dien einde eene reis naar Rome doen. En 't was op deze reis dat hy den brief aan den Paus, daar boven van gesproken is, van den Abt *Gervasius* verkreeg. Te Rome wierd hy naar zijne begeerte geholpen; en, als hy t'huys gekomen was, is 'er een vergelijk tusschen den zoon van *Ernestus* en het klooster getroffen. Dat vergelijk wierd vijf jaaren daar na wederom van *Ernestus* kant gebroken: dewelke ook met een deel gewapend volk naar Lopperhem trok, om daar de helft van de kerk in 't bezit te neemen; en *Eghardus* uyt het Pastoors huys te verdrijven. Maar in 't zelve jaar storf *Ernestus*; en toen wierd de kerk van Werum, door alle de zoogenaamde Patroonen, aan het gemelde klooster gegeven.

g Lib. 2 de Instit. Cler. cap. 48.

h Aantek. op de Oudheden van Utrecht.

i Zie *Emo*, pag. 14.

8. Dit alles zullen wy breeder onder Schiltwolde ophaalen.

9. Wy hebben meer als eens gezien hoe dat *Emo*, de eerste Abt van de kloosters Bloemgaarde en Roozekamp, eene Kronijk van zijn klooster geschreeven heeft. Het zal niet ondienstig zijn uyt dezelve Kronijk hier aan te haalen; hoe dat het omtrent die tijden in Vriesland met het onderhouden van den Christelijken Godsdienst, en de kerkelijke regels, gelegen was. Hy *b* zegt eerst dat Vriesland zeer volkrijk was, eene volle vryheit genoot, overvloed van beesten, weiden, en landvruchten had; en daar by een vermakelijke landsdouwe was. Maar misschien, zegt hy vorder, heeft het den Heere voor zoo veele weldaaden geene behoorlijke dankbaarheid bewezen: en hy meent dat de ingezetenen om die reden, en op dat ze hunne misdaden zouden erkennen, van den Heere met waternood, honger, en pest bezocht zijn geweest. Dan gaat hy de ongeregelheden, die daar in zwang gingen, aldus optellen. *De Priesters worden d'er gewijdt zonder een vasten tijtel te hebben: de zuivering door't gloeyende yzer is 'er noch niet vernietigt: de kerken, die 'er gebouwt worden, blijven hier en daar onder de magt der Bisschoppen; die dezelve dan tot hun profijt gebruyken: de Geestelijkheid gaat ter kerke, zonder gesicht te worden: de leeken leeven naar hun welgevulle met de inkomsten der kerken, of verkoopen ze: men perst den menschen geld af voor het Chrisma. De zoonen der Pastooren bezitten de kerken by wijze van erfenis: de Priesters, en vordere bedienaaren des altaars, teeren en smeeran van de offerpenningen, en gaan in de herbergen: getrouwde luiden neemen de geestelijke Wijdsels; en die kerkelijke ampten bezitten, begeeven zich in't huwelijk: de goederen, die zy in hunne kerkelijke ampten verkrijgen, laaten zy de kerken niet nae, maar hunne kinderen.* Dan klaagt hy vorder hoe dat het Lichaam des Heere, zonder onderzoek en voorbereidinge, en op eene onwaardige wijze, van de Priesters genuttigt wierd.

N O T H E N S U M.

Emo, Abt van Merum / schryvende over het jaar 1208, maakt gewag van het doop Nothensum; daar de Pastory / zoo als het schijnt / bekleedt werd door eenen Eggardus; zijnde een van de Gemagtigden / die door Otto Bischof van Munster afgezonden wierden / om het verschil tusschen den Abt Reindo en Emo by te leggen.

Menco, schryvende over het jaar 1267 / maakt gewag van eenen Ripertus, die een fatsoenelyk man te Nothensum was.

De Heer * Alring zoude naast gelooven dat het een doop is geweest van Fabelgo / dicht by Merum of Shiramer / van 't welke gansch geen teken overgebleeven is of het moest / zegt hy / onder een onbekenden naam schuilen.

S C H I L T W O L D E

van ouds

S C H E L T W A L D E.

Schildwolde / naar het Schild een bygeleggen water aldus genoemd / en in 't verbolg van Menco onder den naam van Schelt, dat is een water / of een zee / vermeld / is in de Noordstreek negen duizend schreden benoorden Groninge gelegen. Hier is wel eereene Doopstey geweest / dewelke bekleedt werd door eenen Rodbernus: zijnde / (1) volgens † Emmius, een man van eenen zeer boosaardigen inboest; dewelke een ander mans begeerlykheit / te weten die van den Bisschop van

* Part. 2, pag. 160.

† Hist. Fris. lib. 9, pag. 132.

Munster ten dienste stond. Onder anderen heeft hy Emo van Werum / over het boornemen van daar een klooster te stichten / g'roote quelling aangedaan.

De partyfchap tusschen de Geestelijkheid en het volk, zegt de zelfve Schryber / is door de schelmery van † Herdericus in een zwaar en zorgelyk oproer uytgeborsten ; in 't welke de kerk en de vordere huizen van Schiltwolde door het verbolgen volk voor 't einde van 't jaar 1224. aan brand gestoken en aan koolen gelegd zijn.

Onder deze Parochie had Emo een Nonneklooster van zijne Orde gesticht : en noemt ze de Parochi van Schelt : de Parochiaanen noemt hy de Woltluiden van Schelt.

Het stichten van dat klooster verhaalt hy met deeze woorden : Omtrent den zelven tijd is het Nonneklooster in de Parochie van Schelt door een *Henricus*, Kanonnik te Koppenburg, en Proost van Marne, begonnen opgebouwt te worden. Doch het klooster is ter gunste van de *H. Maria* lustig opgekomen door de hulp van eene oude vrouw, die religieus geworden was : zijnde de moeye van Broeder *Herdricus*, die daar naderhand Overste is geworden.

† In 't Latijn staat *Henrici scelere* : maar uyt Emo en *Ubbo Emmius* blijkt dat het moet zijn *Herderici scelere*. *Verzaelder.*

A A N T E K E N I N G E N.

I. Dit zegt *Emmius* van *Rodbernus* niet, maar van *Herdericus* ; van wien boven reeds gesproken is, en hier onder Schiltwolde noch meer gesproken word : *Rodbernus* zal elders te pas koomen. Dewijl nu onze eerw Schrijver, zoo hier als onder *Ufquert* en *Werum*, in het verhaal van deze onlusten wat duisterachtig is, en sommige zaken door malkander mengt,

zal ik de gansche zaak uyt *Emo* en *Emmius* wat breeder ophaalen. 't Is waar dat het verhaal van *Emo*, als party, zouw kunnen gewraakt worden. Daar by is het waar dat *Emmius*, voor zoo veel als ik bespeuren kan, geen anderen zegsman heeft als *Emo*. Maar men ziet uyt het gansche verhaal dat *Emo*, in den grond der zake, gelijk heeft, en met oprechtigheid spreekt. Daarenboven brengt hy vele stukken, brieven, en akten by, die de zaak schijnen uyt te wijzen: en, 't geen alle achterdocht schijnt weg te neemen, de beruchte Kruyspreeker *Oliverius*, die in de Vriessche Historien als een dengdzaam man beschreeven word, ondersteunt het zeggen van *Emo* door zijne getuigenis, die zoo aanstonds zal bygebragt worden. Zoo verhaalt *Emo* dan dat *Herdericus*, Proost, dat is hier te zeggen Prior of Kloostervoogd van Schiltwolde, dien 't volle bestier in Groningerland door den Bisschop van Munster aanbevolen was, veel te trots en hoogmoedig wierd: ten eerste om dat hy geen hoofd, dat is geen Abt, voor zijn hoofd erkende: ten andere, om dat hy rijk en naar de weereld welvaarend was. Hy zeide vlak uyt; 't konde hem niet scheelen wat gevoelen dat alle de Religieuzen van hem hadden; als hy slechts wel by den Bisschop stond. Om zijne dronkenschappen en slemperyen daar te laten, zegt *Emo* vorder, hy velde en ligte de banvonnissen voor geld; hy sloot en opende de kerken met den sleutel der begeerlijkheit, enz. Het zelve zegt de voornoemde Meester *Oliverius* wiens eigen brief, dewijl hy niet al te lang is, ik hier tusschen voegen wil. „ *b Oliverus*, de ge-
 „ kochte slaaf van 't H. Kruys, en Kantzelier van
 „ Keulen aan de eerwaardige mannen en Heeren,
 „ *Conradus* Abt van Premonstreit, en aan de vordere
 „ Abten, en het Premonstreiter Kapittel. . . Wan-
 „ neer ik Vriesland, onder 't Aartsstift van Keulen be-
 „ hoorende, op het bevel van den Apostolischen Stoel
 „ doorreisde, heb ik daar twee mannen gevonden
 „ die de Premonstreiter kleeding droegen. Aan den
 „ eenen, te weeten *Emo* Abt van Bloemgaarde,
 „ word door de Geestelijkheid en het volk deze getui-
 „ genis gegeven, dat hy zedig van gedrag en van een

^a Pag. 96.

^b Ibid. pag. 103.

„ Ioffelijk leven is. De tweede, *Herdricus* Prooft
 „ van Schiltwolde, word niet alleen van het volk,
 „ maar ook van degelijke en aanzienlijke luiden,
 „ zwaarlijk beschuldigt. Want dewijl hy hetampt
 „ van Officiaal bekleedt, zoo velt hy banvon-
 „ niffen en ligt ze voor geld: gelijk hy ook de ker-
 „ ken voor geld toefluyt en opent. Dat noch grou-
 „ welijker is; hy tracht het doopen der kleine kin-
 „ deren te beletten; met het *Chrisma*, om de misdaad
 „ van eenen of weinige perfoonen, aan fomnige
 „ kerken te weigeren: 't welk hy doet, op dat ze
 „ voor 't *Chrisma* geld zouden geeven. Dit laat ik
 „ ul. weeten, om dat ik het Vrieffche volk bemin-
 „ ne: dewijl het zelve, als volftandig in 't geloof en
 „ dapper in den oorlog zijnde, zich wederom ge-
 „ reed maakt om 't H. Land met eene groote meenigte
 „ van krijgsluiden en met wel toegerufte fchepen te
 „ hulpe te trekken. Derhalve, vermits ik groote
 „ achtung en genegendheit voor uwe Order hebbe;
 „ zoo fchrijf ik uwe Doorluchtigheit met alle eer-
 „ biedigheit deezen brief; en ik raede u uyt loutere
 „ liefde, indien de wonde van den voornoemden
 „ Broeder geneeffelijk is Anders moet de
 „ wonde, indien ze niet te geneezen is, door de
 „ fcherpte des zwaards uytgekapt worden; op dat
 „ het gezonde deel ook niet bederve; en dat de ver-
 „ argernis onder dat godvruchtig volk, 't welk zoo
 „ bereidwillig is om den Zaligmaker te dienen, niet
 „ vorder mag voortkruypen; en aldus de zielen
 „ noch in grooter gevaar ftellen.

Emo, de Overfte van Bloemgaarde, en 't gansche
 konvent, lieten zich aan dé zaak gelegen leggen.
 Zoo is hy dan, met drie andere Abten van Vries-
 land, naar Premonftreit getrokken; en heeft den
 Premonftreiter Abt *Conradus* van alles onderrecht.
 En om dat het onftuimig gedrag van *Herdericus* daar
 aan toegefchreeven wierd, dat hy, die niet meer als
 Prooft of Prior was, geen hooger Overfte in Vries-
 land kende; heeft de gemelde *Conradus* aan de Ab-
 ten van Mariengarde, van Dokkum, en van Ma-
 riendale gefchreeven; en hun op de gehoorzaamheit
 bevolen, den Prooft *Herdricus*, en noch een ande-

e De zin is hier in 't Latijn onvolmaakt en onverftaanbaar.
 Vertaaler. ren

ren Prior, te ontbieden: en hun op zwaare kerkstraffen aan te zeggen dat ze eenen Abt van Vriesland, dien ze begeerden, binnen zekeren tijd, voor hunnen Overste hadden aan te nemen. *Herdericus* wierd door de gemelde Abten gedaagt: hy kreunde zich aan geen schrijven noch daagen; en wierd in den ban gedaan. Daar op heeft hy zich, tegen 't gemeen gebruyk, voor den Paus beroepen: maar beter onderrecht, zond hy gemagtigden naar den Abt van Premontreit; en verzocht dat zijne zaak door twee andere kloostervoogden mogt onderzocht worden. Hy wierd verhoort: de zaak wierd aan andere Kommissarissen gestelt. Hy schepte dan moed; en dagt dat het nu zijne beurt was om voor beschuldiger te spelen. Hy deed *Emo* en 't gansche konvent voor den Bisschop van Munster ontbieden. *Emo* met het konvent beriep zich op den Paus: maar wierd evenwel door *Herdericus*, uyt name van den Bisschop, met den ban geslagen: en wel zoodanig, dat het ieder een verboden wierd, het minste aan 't klooster te verkoopen, of van 't klooster te koopen. Maar *Emo*, zulks te gemoet ziende, had zich op den Aartsbisschop van Keulen beroepen. Het Kapittel van Keulen zond bevel om het vonnis, indien *Emoos* zeggen waarachtig was, nietig te verklaren. Maar over de vordere bezwaaruijfen, daar *Emo* over klaagde, wierden de partyen naar Rome geweest; om dat *Emo* zich op Rome beroepen had.

Ondertusschen zijn 'er drie brieven van den Paus aangekomen; een aan den Bisschop van Munster om den ban, indien de zaak naar *Emoos* zeggen toegegaan was, te ligten: een tweede aan de Priors van Mariengarde, en Dokkum, en aan den Pastoor N; om, indien de Bisschop weigerig bleef, *Emo* en zijn konvent van den ban te ontheffen: en een derde aan de Abten van Mariengarde en Dokkum, om kennis van de gansche zaak te nemen: en alles zoo veel als ze kosten tot een goed einde te brengen. De zaak wierd den Bisschop tegengeweezen; en *Herdericus*, om zijne halsterrigheid, in den ban gedaan.

Ondertusschen wierd de Bisschop vermaant, om *Herdericus* het ampt van 's Bisschops Gemagtigde, af te nemen. De Bisschop kreunde zich aan gene ver-

maninge: en *Herdericus* bleef even hardnekkig. Daar op wierd het vonnis, dat tegen hen gevelt was, den volke door een heilig man aangekundigt. Het volk, zulks verstaande, begon den Bisschop en *Herdericus* tegen te vallen. Na veel stribbelens is de zaak, zoo als onder Werum verhaalt is, bygelegd. Maar dat byleggen bestond in woorden. Die van Bloemgaarde, en die 't met dat klooster hielden, verzoonden aan den Abt van Premonstreit dat *Herdericus* het ampt van 's Bisschops Officiaat behoorde af te leggen, dat 'er anders geen rust zoude koomen enz. *Herdericus*, die noch aanhang had, had daar veel tegen te zeggen. Die van Bloemgaarde kreegen gelijk; en *Herdericus* bevel, om van zijn ampt af te stappen.

Herdericus kon evenwel niet rusten: hy bezat de helft van de kerk (ik meene de Parochiekerk) die dicht aan zijn klooster stond: en zouw ze gaarne geheel en al bezeeten hebben. Hy bragt zoo veel te weeg dat de Priester, die de andere helft in bezit had, zich in een klooster begaf. Toen meende *Herdericus* de kans schoon te hebben, om meester van de geheele kerk te worden. Maar 't volk, tegen *Herdericus* ingenomen, raakte op de been; en smeet alles uyt het Pastoorshuysje, dat 'er *Herdericus* ingebragt had. Dat stond zoo een man, als hy wezen wouw, niet te lijden. Hy straks al zijne maagschap en vrienden by malkander geroepen, en in slagorder gesteld. Hy ging het huys met een doller kop belegeren: maar het volk, even dol, en door geene vermaningen tegen te houden, belegerde het klooster. Het ging 'er op een stormen en vechten: en daar bleef 'er een aan de zyde van het volk dood. Toen was 'er geen houden aan. Zy kreegen het klooster in: ontzagen klooster noch kerk; verbrandden alles wat hun voorquam, en roofden wat 'er te rooven was: de kerk bleef evenwel onverbrand.

Daar over most wederom een vergelijk getroffen worden: 't welk nae veel twistens en raazens daar op uytquam dat *Herdericus* van de gemeente, voor 't afbranden van 't klooster, 1600 marken trekken zouw; maar geen het minste recht op de parochiekerk zoude behouden: de Bisschop zoude voor de bannen (dat is hier te zeggen het spannen van de vierfchaar) negenhonderd marken genieten. Ik

Ik mag hier niet verzwijgen hoe dat de gemelde Bisschop *Theodoricus* eindelijk noch, om het begaan van zwaarder misdaden, afgezet is. De d' zoo genaamde Advokaaten der kerken en abdyen, zijnde doorgaans Graven en Vorstelijke personen, gingen omtrent deezen tijd zoo grof te werk, en knevelden de kerken en abdyen zoo veel geld af, dat 'er de gansche Christenheit van waagde. Zekere Abdis, van die Advokaaten zonder ophouden geplaagd, bragt haare klagten voor *Engelbertus* Aartsbisschop van Keulen; en had het voornamentlijk tegen *Fredericus* Graaf van Yzenburg, 's Bisschops volle neef; en den broeder van *Theodoricus* Bisschop van Munster, en den Bisschop van Osnabrug. *Engelbertus*, een deftig en oplettend man, vermaande zijnen neef *Frederik* om zijne begeerlijkheit te beteugelen; en niet meer te eiffchen als hy van rechtswege te eiffchen had: met toezegginge dat hy hem, indien hy dat afknevelen achterliet, van zijn eigen goed rijk genoeg zoude maaken. Maar 't is bekend wat ingang dat zulke vermaningen by gierige en trotze menschen hebben. De Aartsbisschop had eene reis te doen naar Zoest; en wierd onderwegen door gemelden *Frederik* doodgesmeeten. Aanstonds liep 'er een algemeen gerucht, op geen losse gissingen steunende, dat de Bisschoppen van Munster en Osnabrugge, *Frederiks* broeders, den moordenaar met raad en daad geholpen hadden. De zaak wierd te Luyk in eene zeer talrijke vergaderinge van Bisschoppen, Graaven, en allerhande volk, onder het opzicht van eenen Kardinaal onderzocht: de Bisschoppen schuldig verklaart, en in hunne bedieningen opgeschort. Zy reisden naar Rome, daar ze na behoorlijk onderzoek afgezet wierden. De Bisschop van Munster, waarschijnlijk van hartzeer getroffen, bestorf het binnen eenige dagen. Die van Osnabrugge wist weder in de gunst van den Paus te koomen.

Volgens de Kronijk van e Augsburg, die den moord op het jaar 1225 verhaalt, zoude de gemelde *Frederik* de zusters man van den Aartsbisschop *Engelbertus* zijn geweest. In dezelfde Kronijk staat ook

(1) d' Emo pag. 122. &c.

(2) e Chronis. August. ad ann. 1225.

aangemerkt dat de Kerkvoogd met drie en twintig wonden dood gestookt is. Maar in de groote f. Nederlandsche Kronijk word de daader voor den neef van den Aartsbisschop opgegeven; en de Aartsbisschop zelf als een pylaar der Kerke geroemt. De daader, ziende dat hy al de weereld tegen had, met den eenen ban voor den anderen na geslagen wierd, en daar by hoorende dat 'er door den Roomschen Koning groot geld op zijn lijf was gezet; wist niet waar hy zich best verschuilen en bergen zouw. De geheele weereld was hem te nauw. Hy verkleedde zich als een koopman; reisde naar Italie, naar Duytsland, naar Luyk: daar hy eindelijk gekent en aangehouden wierd. Toen wierd hy aan de Keulenaars voor een groote somme gelds overgelevert. Daar wierd hy, als een hond, langs de stads wiken en straten gesleept; en opeen radt van eene uytneemende hoogte gezet. De Kronijkschrijver voegt 'er by, dat hy de doodstraffe met een groot leetwezen en godvruchtigheid uytgestaan heeft.

f Pag. 226

H E L L U M.

Hellum / een dorp van Fivelgo in de Zuidwolden / is tien duyzend schjeeden van Groninge noordwaart op gelegen; en behoudt noch tegenwoordig zijnen ouden naam. Volgens den naamloozen Schrijver / die een vervolg op Menco gemaakt heeft / stond het op 't afgaan der dertiende eeuw onder de Menaldaas. Hy voegt 'er by dat Elbo in 't jaar 1295. van Rodmars erfgenaamen de helft van een kasteel / en van al het erfgoed / gekocht; en alles / tot het opbouwen van eene Parochiakerk / gegeven heeft.

S L O C H T E R.

Slochter / in 't Latijn Slocthra, zijnde een dorp meteen Parochiakerk in de Durswolden / word

wordt in 't verbolg van Menco altijd Slothra genaemt; en is 9000 schreeden van Groningen gelegen. Omtrent het einde der dertiende eeuw / zoo als de Heer Alting schrijft / was het meeste gezag hier in handen van het geslacht Haigienga.

Hier staat het adelyk slot Fraplenburg.

S C H A R M E R.

Oude naam
van Schar-
mer.

Scharmer / by de Abten van Werum en in meer oude Gedenkschryften Skiramere genaamd / is tegenwoordig een dorp van Fibelgo / by de Ouzterwolden / en niet meer als vyf duyzend schreeden van Groningen gelegen.

Het had een oude kerk; dewelke volgens het schryven van Emo den 21 Mey 1231, op den zondag van de H. Drievuldigheid / doord de vermoogendste Patroonen gegeven wierd aan de Abdij van Werum. Maar om dat 'er alle de Patroonen niet tegenwoordig waren geweest; is die gifte op het verzoek van eenige luiden / voornamentlyk van de Dekens / den 11 July nietig verklaart. Zoo is ze dan den 29 July / als 'er de Dekens nu by geroepen waren / wederom vernieuwt.

In 't jaar des Heere 1296, zoo als men in 't gebolg van * Menco vindt / is 'er te Scharmer een nieuwe kerk op het Zand gebouwt; veel schooner dan de andere steene kerk / die hunne voorzouders op een moeras gebouwt hadden. By de Parochiekerk wierd ook een Krupsbroeders klooster getimmert.

By L. o Sibrandus, in de Levens der Ab-

ten van Midlum / is te leezen hoe dat het P^{re}monstreiter klooster (van Schiltwolde) in 't jaar 1401. door 't gezag van den P^{ro}ost van Schiltwolde aan de Huysbroeders in eigendom overgegeeven is. Hy voegt 'er by dat het wel- eer 't Huys des Lichts genoemd is geweest.

B R O K E.

Het boornaamste dorp van de Wold-Oldamsters / daar de Guerman zijn verblijf houdt / en 't welk in twee groote kerspelen gedeelt is / staat onder die benaminge vermeld by den Abt van Werum / Menco. Tegentwoordig is het verdeelt in Zuydbroek en Noordbroek. Die omtrent eben verre / te weeten 13000 schreeden / van de hoofdstad (Groningen) gelegen zijn.

L O P P E R S H E M,

door de wandeling

L O P P E R S U M.

Loppersum / daar het slot ten Ham staat / is een booztreffelicht dorp van Fivelgo / en tien duyzend schreeden van Groningen gelegen.

Te Loppershem, dat een schoone kerk had / Pröosten en Dekens te Loppershem. plagt van ouds een P^{ro}ost te staan: doch in 't jaar 1217. is de kerk afgebrandt. De P^{ro}osten en Dekens van Loppershem worden by de Abten van * Werum geduurig vermeldt.

In 't jaar 1215. was Menco Deken te Loppershem.

Rippertus, † wel- eer Deken te Loppershem / en een roofgierig man / maar nu over

* Te weeten Entlo en Menco.

† Ubb. Sm. Rec. Fris. lib. 10.

zijn ondeugend gedrag met berouwt getroffen / en alles wat hy gerooft had wederom gegeven hebbende / wierd in 't jaar 1252. door den Abt van Werum tot een Monnik geschooren; en is ook Monnik gestorven.

In 't jaar 1280. was Albertus Proost van Loppershem; en in 't jaar 1290. Elbo (1).

Geleerde Mannen te Loppershem gebooren.

Gerardus van Loppersum, aldus naar zijne geboorteplaats genoemd / is eerst te (2) Groninge en naderhand te Maastricht Schoolhoofd geweest; en is ook in de laatste stad omtrent het jaar 1582. overleden. Hy heeft het Handboekje van Epictetus, dat Hier. Varlemius ook gedaan had / uyt de Uyttrekzelen van Stobaeus † vermeerdert; en 'er de Afbeelding des Levens, die hy uyt het Grieksch in Latijnsche beerzen vertaalt had / achter bygevoegt. Ook heeft hy tegen Marfilius van Napels eene Verdediging geschreeven voor 't gevoelen van den Kardinaal Baronius.

Johan van Loppershem heeft te Rome / in de zaak van de Venetiaansche scheuring / een werkje geschreeven voor den Kardinaal Baronius: hebbende die woorden der H. Schrift / Slae dood en eet, opgenomen: waar over † Thuanus kan nagezien worden.

† Dit werkje is te Loven gedrukt in 't jaar 1550.

‡ Ad ann. 1606.

A A N T E K E N I N G E N.

1. In 't jaar 1423 en 1424 heeft hier als Proost of Deken gestaan *Jakob Beyer*, dewelke met de gemeente, onder zijn Dekenschap hoorende, eenigen tijd over-

overhoop heeft gelegen. « Hy begoft zich zelven grooter magt aan te matigen dan zijne voorzaaten gedaan hadden; nieuwe of grooter lasten in te voeren, enz. De gemeente, die evenwel genoeg van de Dekens gerinceloort wierd, wilde van geen nieuwe of grooter lasten hooren: en zetten hem den voet over al dwars. Toen had men 't leven gaande: kiven, schelden, verwijten, was dagelijks werk. Ecnige goede luiden, vreezende voor erger, en dat 'er interdikten en vordere onheilen op volgen zouden; zochten de zaak in den beginne te smoooren. Zy bragten 't zoo verre dat het gansche verschil aan de uytpraak van goede mannen verbleven wierd. De keur van goede mannen viel op *Bojo*, Abt van *Ter munte*; *Bartholdus* Pastoor van *S. Maartens* kerk te Groninge; *Bruno Kling*; *Hendrik Brugge*; *Ditmaar Regnerus*; *Baroldus Ebbinga*; alle vier Hovetmannen enz. Die hebben in Februaay 1424 de volgende uytpraak gegeven; die van beide de partyen aangenomen wierd: *Eerst* wierd 'er bepaalt van wat zaaken dat de Deken kennis mogt neemen; en over welke zaaken dat hy boeten vorderen mogt: ook wierd 'er de grootte van de boete bepaalt. En voor eerst wierd bent de magt toegestaan om de klagien der Geestelijken aan te hoor. n over de schulden, die eigentlijk de Geestelijkheid toe behoorden; de schulaenaars tot betaling te dwingen; en de weigerigen in de boete te slaan: de woekeraars gevangen te zetten, en te boete doen betaalen; ja 't geeth zy by 't woekeren gewonnen haaden, hun af te neemen en den beledigden weder te geeven. Voorts om ook boete te vorderen van de genen, die op feestdagen of anderte verbode tijden werken; die voor den Proost niet verschijnen als hy recht dag houdt; en als 't hun pligt is te verschijnen; die de handen aan hunne Ounders slaan; die de Geestelijkheid op wat wijze dat het zy hooggelijk beledigen; die vechten; de gemaakte akkoorden verbreeken; op heiligendagen, of zulke dagen als de Proost zinne vierschaar spant, iemand quetzen: eindelijk die tegen de wetten van 't heilig houwelijk zondigen; 't welk eigentlijk tot zijn rechtsgebied behoort. Daarenboven dat hy volgens ouder gewoonte de tienden zal neemen van lammeren, kalveten, en diergelyke dingen; dat hy de ker-

* Erasmus ad ann. 1423.

ken, en de kerkelijke plaatzen, vaten, klederen, in eigen persoon of door een man van kennis, jaarlijks zal bezigtigen; indien 'er iets aan schort, order geeven om het te verbeteren; en de kosters, indien ze niet gehoorzaamen, bekeuren.

2. De Wethouders van Groningen hadden hem het bewind over hunne Schole, met een goed jaargeld, opgedragen. Maar 't was zijn ongeluk dat hy de opvolger van *Regnerus Prædinius* wierd: want ^b dewijl hy op het stuk van de uyerlijke gaven, als de stem en bevallige bewegingen, verre achter *Prædinius* stond; en daar by de Poezy in zwang wilde brengen, die *Prædinius* gansfeh verwaarloost en buiten de Schole gehouden had; wierd hy van de jonkheit uytgelachen. Zijn gezag lag 'er toe; en hy wierd genoegzaam voor 't gekje gehouden. Dit verdroot hem zoo, dat hy schier van knyzerye verging; en, toen 't eerste jaar om was, zijn afscheid verzocht. Als hy naderhand met *Suffridus Petri* over die zake sprak, klaagde hy ook over de Ondermeesters, of de meesters der laagere Scholen. Hy zeide dat die alle middelen inspanden om hem den voet te ligten, en dus in zijne plaats te koomen. Die schrolden op zijne stem en beweegingen; die maakten de Studenten op. En *Suffridus Petri*, die daar in geloof mag worden, verzekert dat het waarlijk alzo toegegaan was: en dat hy van andere perfoonen, die de zaak wisten, eveneens onderrecht is geweest. Dezelfde *Suffridus* voegt 'er by dat hy zelf om diergelijke redenen, het bewind of Rektorschap der Scholen, hoewel dikwils aangezocht, noit aangenomen heeft. De Rektors, zegt hy, worden meer geplaagt van hunne Ondermeesters, als van de Studenten. De Ondermeesters, zoo vervolgt hy, zorgen dikwils maar voor hun eigen voordeel; en 't gebeurt niet zelden dat ze met de Studenten aanspannen, en de Rektors over boord werpen.

^b De Scriptorib. Fris. lib. 13. §. 3.

S P I K , S P I J K .

Spik / * een dorp van *Fivelgo* / is gelegen aan dien mond van de *Eembs* / die by *Ptolomæus* den bynaam heeft van de (1) *Wider*. *Menco* schryft / dat 'er in den waterbloed van *S. Lucas*, in 't jaar 1246, een groot schip / 't welk die van *Keentwaarden* toebehoorde / tegen 't strand by *Spik* aangedreeven is; en dat hy dat schip gekocht heeft. Het dorp staat 'er tegenwoordig noch; maar word t'hang met een voller uyt spraak *Spijk* genoemd.

* *Alting*, parte 2, &c.

A A N T E K E N I N G .

1. Dit is naar het gevoelen van den Heer *Alting* gesproken; 't welk gansch niet te verwerpen is. De woorden van *Ptolomæus* luiden aldus: *De noordzyde van Duytsland word bepaalt door den Oceaen: welke bepaling aldus beschreeven word.*

Na de monden van den Rhyjnstroom volgt de haven van Marnmannes: dan de monden van den vloed Vindrus, ('t welk de Heer Alting de Wider vertaalt:) dan de monden van den vloed Eems: dan de monden van den vloed Wezer: dan de monden van den vloed Elve.

Zoo meent hy dan, en niet zonder reden, dat de *Wider* niet anders is als de *Wester* mond van den vloed *Eembs*, of de *Wester Eembs*. Die mond, zegt hy, zal den naam van *Wider* gekregen hebben, om dat hy inderdaad wijder is als de *Ooster Eembs*. 't Geen hy vorder tot bewijs bybrengt, kan by hem nagezien worden.

B E R U M .

Berum / een treffelyk dorp met een *Parochiakerk* onder *Fivelgo* / en bynae aan den

oever van de Gemb's gelegen / heeft zijnen ouden naam zonder eenige veranderinge behouden. Het gemeen gevoelen is dat Herbertus Bisschop van Utrecht / en zijne twee broeders de Steeboogden van Groningen en Roerboerde / uyt deze plaatze * afkomstig zijn.

Menco van Werum, schryvende over het jaar 1247, verhaalt dat de herken van Berum en Holtwirth in dat jaar ontheben zijn van een interdikt: in 't welke zy vervallen waren om dat daar / dooz 't opstoochen van eenen Raperus aan de eene zijde / en de vrienden van eenen Albertus aan de andere zijde / een bloedig trefsen boozgeballen was.

De Berum staat het Heerenhuys Luinga.

F E L D W I R T H.

Feldwirth, een Benedictijner klooster, voor Monnikken en Nonnen.

Feldwirth / eene zeer oude Abdy van S. Benedictus Order onder Fivelga dicht by Dammme / is beertien duyzend schjeeden van Groninge gelegen.

In 't jaar 1183. heeft Hatebrandus of Hathebrandus, zoo als † Miræus zegt / by Appingendam in Driegland een Benedictijner klooster booz mans en vrouws personen begonnen.

Het kreeg naderhand den naam van Oude klooster; 't welk van een ander Oudeklooster / dat van de Hoobertijner Order was / en op de Marne stond / moet onderscheiden worden.

* In Oostvriesland staat een oud en adelijk slot, Berum genaamd; uyt het welke de Bisschop Heribertus en zijne Broeders, volgens eenige deftige Schrijvers, gesprooten zijn. Althans hangen hunne schilderyen daar ten toon.

† In Faltis Belg. & Burg. pag. 450. &c.

De Overste van dit klooster / 't welk zeer dikwils by de Schryvers van Werum bermeidt word / heeft al in de twaalfde eeuw den tijtel van Abt gevoert.

De Overste
wird Abt
genoemt.

De eerste Kloosterhoogd / te weten Hatebrandus zelf / is van hier gescheiden in 't jaar 1198 ; en in 't midden van de kloosterkerk begraven. In 't jaar 1617. wierden zijne gebeenten uyt de tombe genomen / en eenigen tijd op eene veilige plaats geborgen. In 't jaar 1620 wierden ze te Antwerpen in 't Bernardpner klooster gebragt ; en vooz de godbuchtigheid der geloobigen ten toon gestelt. Zp worden byzonderlijk ge-eert op den 30 Julij / die de geboortedag van Hatebrandus is ; na dat Johannes Malderus , Bisschop van Antwerpen / den genen die hunne godbuchtigheid daar ter plaatze dan zouden hoorn pleegen / 40 dagen afaats had verleent. Hier nebens de brief van den gemelden Bisschop zelf ; zoo als wy hem uyt Miræus getrokken hebben.

Hatebrandus, de eerste Abt, op de lijst der Heiligen gezet.

Johannes, by de genade van Godt en van den Apostolischen Stoel Bisschop van Antwerpen, wenscht enz. Nademaal wy door het zien van eene autentijke akte, die door veele geloofwaardige getuigen ondertekent is, zekere kondschap gekreegen hebben dat de Overblijfzelen van bynae het geheele lichaam van S. Hatebrandus, den eersten Abt van de Benediktyner Abdy Oldenklooster, by Appingendam, onder 't Bisdom van Groningen, 't welk t'hans onder de magt der Andersgezinden is, in 't jaar 1617. uyt de tombe, die in 't midden van de kerk der gemelde Abdye legt, door N. N. gehaalt zijn; en na de dood van N. te bewaaren zijn gegee-

ven aan den vroomen en eerzaamen man N. welke (vroomen en eerzaamen man N.) in de tegenwoordigheid van Heer *Kornelis de Witte*, Licentiaat in de Godkunde, onzen Aarisdjaken; van den Eerw. Vader *Hendricus vander Heyden*, Prior van *S. Salvators* klooster in deze stad van Antwerpen, van Heer *Laurentius Beyerlink*, Licentiaat in de Godkunde, en Aantsprieſter onzer Biſchoppelijke kerke; en van Heer *Franciscus vander Zype*, Licentiaat in beide de Rechten, voor ons met plegtige eede verklaart heeft dat hy de gemelde Reliquien van den voornoemden N. ontvangen, en in deeze stad van Antwerpen gebragt heeft; om daar behoorlijk ge-eert en gevierd te worden: zoo is het dan dat wy, willende die dingen volgens onzen pligt gaerne bevorderen dewelke dienen om de geloovigen tot het behoorlijk eeren van de Heiligen en van hunne Reliquien op te wekken, de voornoemde Reliquien goedkeuren; en verklaaren dat het de rechte Reliquien van *S. Hatebrandus* zijn. Om deze reden ſtaan wy toe dat dezelve Reliquien, als van ons genoegzaam onderzocht en goedgekeurt zijnde, in de kerke van *S. Salvators* klooster voornoemd, even zoo als in de kerk daar ze uyt gehaalt zijn, voor de godvruchtigheid der geloovigen mogen ten toon geſtelt worden: en dat wy aan alle geloovige Chriſtenen, die op den 30 Julij, dat is op den geboortedag van *S. Hatebrandus*, de voornoemde kerk jaarlijks godvruchtiglijk bezoeken, en voor den welſtand der kerke, de eendracht der Chriſtene Vorſten, en de uytroeyinge der ketteryen, hunne godvruchtige gebeden aldaar tot den Heer ſtorten, veertig dagen waarachtigen aſtaats, naar de gemeene

meene form der kerke, door den inhoud dezes in den Heere verleenen. Gegeeven te Antwerpen, den 17 January, 1620.

Tegenwoordig word de plaats / die noch den ouden naam behouden heeft / van hoespachters bewoont.

Wenbeng de Reliquien wierd ook een boek Hatebrandus heeft drie kloosters in Vriesland gesticht. obergelykt / dat met de hand geschreeven was: waar in het leven van S. Hatebrandus, in lessen verdeeld / beschreeven stond. Dit leven zullen de Monniken van Feldwirth / zoo als het schijnt / in hunne kerkdiensten gelezen hebben. Onder anderen word daar van hem verhaalt / dat hy by zyn leven drie kloosters in Vriesland heeft gesticht: dat van Feldwirth; dat van Meerhuzum; en dat van Gernerewald.

G A R M E R W O L D E.

Garmerswolde / een dorp van Fivelgo / is vier duysend schreeden van Groninge / naar de kant van de Eems toe / gelegen; en heeft genoegzaam zynen ouden naam behouden. Het heeft in den waterbloed van S. S. Simon en Judas, in 't jaar 1284, om de laagte van zyne landeryen / groote schade geleden. Wy hebben zoo eben gezien dat hier een klooster heeft gestaan; ook is het geslagt Stitinga, zoo als upt Menco blykt / hier in aanzien geweest.

In 't verbolg van Menco, op het jaar 1284, word Eppo Stithenga van Garmerswolde als een vroom en deugdzaam man vermeldt; als hebbende den Heer Elbo, en den Deken Albertus, tegenstand geboden.

R O M E R S W E R F.

Romers-
werf. Ka-
pél aldaar
gesticht.

De Romerswerf / dicht by de Nonnikken
van Feldwerth naar de Fabel toe gelegen /
had * Emo, na dat hy de Benediktiner klee-
ding aangetrokken had / in 't jaar 1204 op
zijn eigen landgoed / eene kapél gebouwt. Na-
derhand / gelijk boven al verhaalt is / heeft
hy zynen neef Emo, Pastoor van Husdinge /
in zyn gezelschap gekreegen: welke Emo, ge-
lyk we boven ook breedter verhaalt hebben / de
eerste Abt van Bloemgaarde getoonden is. Als
hy dan den gemelden neef Emo by zich ge-
kreegen had; heeft hy de voornoemde kapél
in een Nonneklooster veranderd; en aan dit
klooster den naam van Roozekamp gegeven.
In dit klooster is Emo, Abt van Werum /
en de neef van den eersten Emo, in 't jaar
1237. overleden; zoo als hy Menco in 't leven
van Emo verhaalt word. De naamen van
Romerswerf en Roozekamp zyn metter tyd
te niet gegaan: maar de naam van 't Ppe-
klooster is noch in wezen.

In 't jaar 1208. was Evo, volgens het
schryven van Emo, Pastoor van Romers-
werf.

In 't jaar 1261. is het grondwerk van de
kerk te Roozekamp / zoo als Menco schryft /
voltrokken: en de muuren der kerke waren in
den tyd van drie jaaren opgebouwt.

J U K W E R T.

Jukwert / hooz dezen Jukatwert genaamd /

* Zie boven, pag. 386, 387, enz.

is een doorpje van Fibelgo; benoorden de Fibel dicht by Appingendam gelegen.

Emo van Werum / schryvende over het jaar 1208, noemt den Pastoor van Jukwert Olbrandus van Jukwert, niet Oswaldus gelijk by den Heer Alting staat (1).

A A N T E K E N I N G.

1. Daar word van geene Pastooren gesproken: daar staat maar dat het vergelijk tusschen den Leek *Emo* en den Abt *Reindo*, die echter niet verschijnen wouw, ten overstaan van drie getuigen gesloten is. *De getuigen*. zegt hy vorder, *zijn geweest*; *Olbrandus van Incawert* (lees Jukawerth) *Evo van Ramerswerve*; die zoo even misschien ook verkeerdelijk voor Pastoor van Ramerswerve opgegeeven is; en *Eggardus van Nothensum*.

T J A M S W E E R.

Tjamsweer / van ouds ook Tjamersterbe genaamd / is een doorp van Fibelgo by de Dliet van Damme. In 't jaar 1209, zoo als *Emo van Werum* op dat jaar verhaalt / heeft hier als Pastoor gestaan *Popeko van Tjamerwerf*: een doorluchtig man, zegt hy, en die om zijn godvruchtigheid vermaard was.

O P W I E R D E,

van ouds

U P W I R T H E,

Ouwierde / een doorp van Fibelgo / niet verre van den oever van de Fibel / aan de rechter zijde / is duyzend passen van Appingendam gelegen; en heeft van ouds ook eenen Plebaan gehad.

In

In't jaar 1227. * heeft de Bisschop van Munster / met het oberleg van de Dekens en Abten / eenen brief uytgegeeven ober het doodslaan van den Prieester H. (1).

* By Emo over het jaar 1228.

A A N T E K E N I N G.

I. Door den Prieester H. word verstaan *Herbrandus Pastoor van de Ryp* ; waar van , onder de Ryp breeder zal gesproken worden.

K R E W E R T.

Dooz Krewert / in't verbolg van Menco , moet gelezen worden Krewert ; 't welk tot dien tijd toe / met Arnewerth / onder de Parochie van Holtwirth had gestaan : maar in't laatste der dertiende eeuw / na dat 'er een kerk getimmert was / het recht van eene Parochie gekreegen heeft. De Heer Alcing houdt het schier booz zeker dat dooz de gemelde twee dorpen in 't gebolg van Menco vermeld / verstaan moeten worden Krewert en Katmis. Het eerste van deze twee heeft in 't verbolg een kerkje van O. N. Vrouwe gekreegen ; 't welk den Abten van Bloemgaarde gegeeven wierd ; en naderhand van beide die dorpen gehaupt is geweest. Krewert is duyzend passen van de oude Parochie Holtwierde gelegen.

H O L W I E R D E.

Dit doyp / 't welk van Emo op het jaar 1248. vermeldt word / en een hoogen steenen toren heeft / is drie duyzend passen van Aypingadam schier op den oever van de Cembse gele

gelegen. Alfricus, in 't leven van S. Ludgerus, schijnt het Helewyrd te noemen: maar die het verbolg op Menco gemaakt heeft / noemt het Haltwirth; dat zoo veel is als eene geheiligde hoogte; en geeft het ook den naam van Hiligloo, en Heiligelee. Tegenwoordig heeft het den naam van Holtwierde: daar staat ook een slot van den zelfden naam.

F A R M S U M.

Farmsum / van ouds Fermeshem / is een doorp van Fribelgo / op den oever van de Ems; daar Delfzyl / aan de suiker zijde / schier onmiddelyk aan paalt.

Dicht by Farmsum staat het adelyk slot Ripperda: welk geslagt het gemelde doorp by erfrecht plagt te bezikken. De Pastory / die Vette Pestaoren. zeer goede inkomsten had / staat dikmaals vermeld by de Schrybers van Wierum.

Geyko, Deken te Farmsum / was volgens Dekens van Farmsum. * Emo in alle weereldyke wetenschappen wel bedreeven: daar hy van een godbzuchtig leven / en gediensig. Hy is gestorven in 't jaar 1223: (†) en wierd opgebalgt door Sikko; die / van † zynen Obergrootvader Sigrepus af te rekenen; de vierde Deken was.

In 't jaar 1284: wierd het ampt van Deken aldaar bekleedt door eenen Hesselus.

† Hessel was met eenen knecht en twee reisgezellen naar Parijs getrokken; ten deele om 'er te studeeren; ten deele om 'er zyn een oog te laten geneezen. Terwyle dat hy daar verkeerde / was het verschil over de

* Pag. 139.

† Ibid.

* In 't Vervolg van Menco, pag. 304.

Ontvangenisfe van de H. Maagd Maria in de
 fchole en kerke van Parijs in zijne volle
 kracht. Dit vorschil was in Frankrijk al op-
 gekomen ten tijde van S. Bernardus; die daar
 ober eenen zeer krachtigen † brief geschreeven
 had 2) aan de Kanonniken van Lyons. In
 de gemelde kerke van Parijs wierden zekere
 getijden van de H. Maagd Maria gelezen;
 die Hessel, uyt Frankrijk wederkeerende/
 medegebragt heeft. Die getijden deed hy/
 waarschijnelyk met verlof van den Biffchop/
 jaarlyks onder zijn Dekenschap leezen: 't welk
 in 't Vervolg van Menco op deeze wyze ver-
 haalt word.

In 't jaar des Heere 1280. is *Hesselus*, Deken
 van Fermessum, met eenen knecht en twee
 makkers uyt zijn vaderland vertrokken, en te
 Parijs aangekomen; om 'er zijn een oog te laa-
 ten geneezen, en ook om 'er te studeeren.
 Terwylle dat hy te Parijs was, hoorde hy twee
 Meesters twistredenen over de Ontvangenisfe
 van de H. Maagd *Maria*; te weeten, of ze
 verdiende geviert te worden of niet. Als ze
 niet eens kosten worden; en de eene met krach-
 tige redenen bewees dat ze behoorde geviert
 te worden; maar de andere daar tegen leerde
 dat men ze niet vieren moest; zoo is het op
 den dag der Ontvangenisfe geschiedt dat die
 Meester, dewelke de Ontvangenis van de H.
 Maagd niet begeerde te vieren, als hy voor zij-

† Dat deeze brief, die van eenige hedendaagsche Schrij-
 vers tegengesproken word, waarlijk van S. Bernardus ge-
 schreeven is, blijkt uyt alle de handschriften of ongedrukte
 werken van den zelve Bernardus; en uyt de eenparige getui-
 genisse van de oude Schrijvers. Natalis Alexander Hist. Eccl-
 tom. 6.

ne scholieren zoude gaan spreken op dat ze zijn gevoelen zouden toevallen, in de tegenwoordigheid van alle de Omstanders (3) stom en sprakeloos wierd. Als hy dan gansch niet spreken kost, kreeg hy een inkeer en berouw dat hy de Ontvangenis van de Roemwaardige Maagd op zoo een snoode wijze bestreeden had. Ja hy beloofde, indien de Moeder der Genade hem de spraak wederom gaf, dat hy de Ontvangenis der H. Maagd alle de dagen zijns levens als een feestdag zoude vieren: en allen menschen, die hy spreken konde, zoude aankundigen dat het feest der Ontvangenis plegtiger wijze moet geviert worden. Wat draal ik langer? De Moeder aller genade, dewijl zy den schootder barmhertigheid voor allen die haar uyt ganscher harte aanroepen goedertierentlijk opent, heeft geen langer wrake over die versmadinge gepleegt. Maar gelijk hy op eenen oogenblik stom was geworden; heeft hy de spraak ook op eenen oogenblik wederom gekreegen: en verkundigde opentlijk wat hem wedervaren was. Door dit teken begoft men groote eerbiedigheid voor het feest der Ontvangenis te hebben. Zoo dat de voorn. Deken, die dat alles en meer diergelijke dingen te Parijs gehoort had, en daar ook zekere Getijden van de Ontvangenis had gevonden; dezelve Getijden in zijne wederkomst medebragt; en in de dorpen van zijn Dekenschap, met verlof van den Officiaal des Bisschops, ten eerste alle jaaren deed leezen. „

Op dat de Leezer van de gansche zake oordeelen mag; heb ik goedgebonden het verschil over die stoffe alhier in 't kozt uyt Edmundus Richerius op te geeven.

Verhaal van 't verschil over de Ontvangenis der H. Maagd.

In de elfde eeuw zijn 'er eenige Getijden van de H. Maagd *Maria* ingestelt; dewelke in zekere uren verdeelt waren; op de wijze van den kerkelijken dienst, dien men Gode ter eere gewoon is te verrichten. Dit gebruyk, dat eerst door Benediktyner Monnikken ingevoerd was, wierd naderhand van anderen nagevolgt. Eindelijk hebben de Kanonniken van Lyons, ten tijde van S. *Bernardus*, allereerst in hunne kerkelijke getijden gewag gemaakt van de onbevleete Ontvangenis der H. Maagd: tegen dewelken S. *Bernardus*, in zijnen 154 brief, zeer krachtig geschreeven heeft. In de naastvolgende eeuw, als de schoolsche Godtgeleerdheit, dewelke over alle zaken over en weer laat disputeeren, te Parijs stand gegreepen had; hebben de Dominikaner en de Franciskaner Monnikken, die toch met een aangeboore ja-loersheit tegen malkander ingenomen zijn, over die zake met vinnigheid beginnen te twistredenen: 't welk zoo verre ging dat S. *Bonaventura* het gansche Psalmboek (4) van *David* in lofredenen van de H. Maagd veranderde, en haar ter eere zong. De Dominikaner Monnikken daar tegen keurden dat gebruyk af: dewelken ook in hunne boeken, sermoenen, en lessen, met vinnigheid verklaarden dat de H. Maagd in de erfzonde ontvangen was, even als de andere menschen. De Fakulteit van Parijs, die als het toneel van al dit twisten was, na dat ze de redenen der beide partyen overwogen had, heeft het eerst uyt een godvruchtig en loffelijk inzicht, en om de eerbiedigheid die men *Ghristus* schuldig is, met de Franciskaner Monnikken gehouden; en verklaart dat de H. Maagd zonder erfzonde ontvangen was: zonder toe te laten

laaten dat iemand het gevoelen der Predikheeren of Dominikaner Monnikken in de Akademie van Parijs verweeren zouw. Dit alles blijkt uyt de akten onzer Schoole . . .

Voorts blijkt het uyt de brieven der Fakulteit van Parijs dat de Preekheeren de zaak van den voornoemden Broeder (5) *de Montefano* dikmaals vernieuwt hebben: maar zoo dikwils door de gemelde Fakulteit veroordeelt wierden, als ze zulks bestonden. Dit heeft aldus geduurt tot de Kerkvergadering van Bazel toe: en ik meen dat het ook de Vaders van Bazel bewogen heeft om een Dekreet (over de onbevleete Ontvangenis) uyt te geeven. Maar die 't met met (6) *Eugenius* hielden, spraken het Dekreet van Bazel, over de onbevleete Ontvangenis, des te vrypostiger tegen; zoo als wederom in de akten onzer Scholen gezien kan worden. Dierhalve hebben onze Voorouders, om dit quaad tegen te gaan, het volgende Dekreet in 't jaar 1496. uytgegeeven.

Nadien onze Voorouders, die allersterkste en kloekste voorvechters des Katolijken Geloofs, veele ketteryen, van tijd tot tijd opkomende, zonder door eenigen arbeid of gevaar afgeschrikt te worden, door hunne Godkundige disputen t'ondergebracht hebben; zoo hebben zy nochtans geoordeelt dat ze die dolingen met een byzonderen, heiligen, en volmaakten haat kloekelijk mosten tegen gaan, en met meet yver bestrijden, die den lof en de waardigheit van de onbevleete en roemwaardigste Moeder Gods en altijd Maagd *Maria* scheenen te kort te doen: vermits zy oordeelden dat die smaadenzen Heer *Jesus Christus* zoude raaken, die

voor zijnen Vader en Moeder eene allergrootste liefde en genegendheit heeft. Want 't geen de *Ecclesiasticus* in 't derde hoofdstuk van den Vader zegt, is ook volkomentlijk waar van de Moeder, en moet op beide de ouders geduidt worden. *Beroem u niet, zoo staat 'er, over den smaad uws Vaders; want dat is geen roem voor u, maar schande. Want het strekt den mensche tot eere dat zijn Vader ge-eert word; en een eerlooze Vader is de schande van den zoon.* Wanneer dan het geschil over de zuiverheit van de Ontvangenis der H. Maagd en Moeder Gods *Maria* dikwilder als naar gewoonte in de voorgaande eeuw verhandelt wierd; dewijl de H. Geest de waarheit dezer zake eens in 't licht wilde brengen; zoo hebben zy (onze Voorzaaten) terwijl dat ze de redenen der beide partyen met groote oplettendheit overwoegen, hun oordeel eenigen tijd met zeer groote voorzigtigheit opgeschort. Als ze naderhand tot die party overhielden, die de glorie en zuiverheit der Heilige Maagd scheen te begunstigen; zoo hebben ze de onbezuysde roekeloosheit der genen, dewelken zonder wettig bewijs met hardnekkigheit staande hielden dat de H. Maagd in erfzonde ontfangen was, krachtig wederlegt: en daar by verklaart dat het ander gevoelen, volgens het welke de H. Maagd in haare ontvangenis door eene byzondere werking van Godt van alle smet der erfzonde vry bewaart is, met de godvruchtigheit, het geloove, de gezonde redenen, en de goddelijke Schriften, ten hoogste over een quam. Dit zelve gevoelen is eenige jaaren daar nae in de volle Synode van Bazel, nae een lang dispuut over die zake, en nae een zeer rijpe berading door 't ingeeven van den H. Geest,

Geest, goedgekeurt: en dezelve Synode heeft verklaart dat die leere, dewelke zegt en beweert dat de Allerhoogste Moeder Gods *Maria* in haare ontvangenis door eene byzondere en uytteekende genade Gods van alle smet der erfzonde bevrijdt is geweest, als godvruchtig en met den kerkelijken dienst, het katholieke geloof, de rechte reden, en de H. Schrift overeenkomende, van alle Katholijken moet goedgekeurt, omhelst, en gehouden worden: en daar benevens heeft dezelve Synode onder de bedreiging van 't goddelijke oordeel verboden; de andere stelling, hier tegen strijdende, ten eenigen tijde te leeren of te verweeren. En aangezien wy dit heilig dekreet der gemelde Synode door 't oordeel, de toestemming, en de godvruchtigheid van alle kerken en van al het Christen volk goedgekeurt en bevestigt zien; zoo kunnen wy ons niet genoeg verwonderen, en niet genoeg gebelgd zijn, over de verwaande hovaardigheid en de roekelooze en dolle hardnekkigheid van sommige menschen; dewelken zich noch ten huidigen dage niet ontzien zoo eene godvruchtige en godsdienstige leere, die door 't oordeel en gezag der algemeene Synode en Kerke goedgekeurt is, te bestrijden en in twijffel te trekken; en die aldus tegen de uytmuntende waardigheid van de allergoedertierenste Moeder Gods een onverzonnen en allergodloosten oorlog voeren: welker dolligheid op dat wy des te kloeker en krachtiger volgens ons beroep, waardigheid, en post, zouden tegengaan en wederstand bieden; en aldus de voetstappen onzer Voorvaderen zouden natreeden: zoo is het dat wy alle-gader voor de derdemaal vergadert zijnde, na

eene ernstige en rijpe berading, ons zelven door een byzonderen eed verbonden en verplicht hebben tot het voorstaan en verweeren van die allergodvruchtigste leering, dat de gezegende Moeder Gods, door eene byzondere gunst des Heere, van de erfzonde bevrijd is gebleeven: welke leering wy al overlang voor waarachtig gehouden hebben, en tegenwoordig noeh voor waarachtig houden. Daar by maaken wy deze ordonantzie dat niemand voortaan in ons genootschap zalaangenomen worden, of hy moet altoorens door eenen diergelijken eed belooven dat hy de gemelde godvruchtige leere altijd naar zijn vermogen zal verdedigen en voorstaan.

En ingevalle iemand van de onzen, 't welk de Heer verhoede, tot de vyanden van de H. Maagd quam over te loopen; en met versmadinge van ons gezag, of liever van 't gezag der Synode en Kerke, 't welk buiten alle twijfel 'tallerhoogste gezag is, het andere hier tegenstrijdende gevoelen, op wat wijze dat het zy, quam te verdedigen; welk gevoelen wy voor vals, godloos, en onwaarachtig houden; zoo ordoneeren en verklaaren wy dat zoo een overlooper, na dat hy eerst van alle onze eertijtels zal berooft en afgezet zijn, van ons en uyt ons gezelschap, als een heiden en tollenaar, verre zal weggejaagt worden.

Wy keeren dan onze reden tot u, en wy spreken u aan, Hoogwaardigste Bisschoppen, Harders, en Hoofden der kerken van *Christus*: gelooft en predikt benevens ons dat de allerheiligste en roemwaardigste Maagd en Moeder Gods *Maria*, door eene byzondere gave des Heere, van de erfzonde bevrijdt is geweest;

en helpt ze met uwe zegeninge en middelen, die het zelve preeken. En wy smeeken u door de ingewanden der barmhertigheid van *Jesus Christus*, en door de liefde van zijne Moeder, de onbevleete Maagd, wilt toch volgens uwen pligt, en uyt krachte van 't goddelijk gezag, onze vyanden, of liever de vyanden van de Heilige Maagd *Maria*, krachtig wederstaan; verdrijft ze uyt de paalen van uw gebied; strafte ze, en verjaagt ze: op dat de heilige godvruchtigheid, genegendheit, en liefde van 't Christen volk tot de allerroemwaardigste Moeder Gods, de eenige hoop, patronesse, en Moeder van 't menschelijk geslacht, dagelijks meer en meer aangequeekt, vermeerdert, en ontstoken worde. Alzoo zult gyl. eene zaak doen; die haaren goedertierenste zoone, onzen Heere en Verlosser *Jesus Christus*, ten uysterste behagen zal; en van eene uysterste nuttigheit zal zijn voor het volk, dat *uwe zorge aanbevolen is*. Gegeeven enz.

Van den dag af / zegt Richerius, dat dit Dekreet der schole van Parijs uytgegeeven is; is 't een gebzuypt geworden dat alle de Doktooren en Bacelieren van de Fakultheit der Godkunde vooz de gausche Fakultheit een zekeren eed moeten doen. De Dekan bzaagt van hen by wijze van een boozwaarde: Zult gy zweeren dat gy u houden zult aan de uytpraak der Fakultheit over de Ontvangerisse van de onbevleete Maagd *Maria*; te weeten dat zy in haare *Ontvangerisse bevrijdt is geweest

* Over de Feestdagen van de Ontvangeris en geboorte der H Maagd *Maria* konnen de *Memoires van Tillemont*, tom. 1, note 4, nagezien worden.

van alle erfzonde? Daar de Dokter / of de
Baceliter / dan op antwoordt; Ik zweere: zyn-
de 't Formulier van deezen eed genomen upt
het Belireet / dat de Kerkvergadering van
Bazel over die zake uitgegeeven heeft (7).

AANTEKENINGEN.

1. *Gaiko* wierd eerst opgevolgt door een zontje
van *Rodbernus*, dat noch geen veertien jaaren oud
was: 't welk aanleiding tot groote opschuddinge en
onheilen gegeeven heeft. *a Rodbernus*, een ver-
mogend persoon, had het by den Bisschop van Mun-
ster zoo weeten te bekuipen dat de Pastory en het
Dekenschap van Farmsum, na de dood van *Gaiko*,
aan zijn zontje begeeven wierd. Dat had hy des te
ligter verkreegen; om dat hy van *Gaikoo's* maagschap
was; en de Dekenschappen, gelijk elders aangete-
kent is, van den vader op den zoon, of op de naaste
vrienden, plagten te verterven. *b Wilbertus Eppinga*,
ook een magtig heer, by zijne landsluiden wel ge-
zien, en al te vooren een vyand van *Rodbernus*, kost
zijn vyands voordeel met geen goede oogen aanzien.
Hy woelde eerst onder de hand; sprak 'er den eenen
en den anderen van; en kreeg te mets grooten aan-
hang. Dat koopen en verkoopen van geestelijke amp-
ten, zeide hy, was niet langer te lijden: de heersch-
zucht en geldgierigheit des Bisschops, en de ondeu-
gendheit der Geestelijken, was even onverdraaggelijk.
't Was hun maar te doen, om het volk uyt te zui-
pen en te overheerschen. Men moest 'er by tijds een
schot voor schieten; zoo men langer wachte, zouw
het niet te verhelpen zijn. Hy kreeg het volk op
zijne hand, daar de *scheele Herkwer* door zijne glad-
de tong veel toe geholpen heeft. Alle de Reiderlan-
ders Eemsländers, en Oldampsters, quamen ook
in 't spel, en op de been: die van Broekmeer ook.
En 't staat wel te letten dat de Dekens, volgens de

a Menco & Ubbo Emm ad ann. 1271.

b Zoo noemt hem Menco. Maar Emmius noemt hem
Walbertus.

bekentenis van *Menco* zelf, het volk door het afsperfen van boeten op een uytspoorige wijze plaagden. Het volk, dus t'zamengerot, en eene lijn trekkende, doet de Dekens en hunne medestanders vermaanen; zy hadden hun gedrag te verbeteren, en zich binnen de paalen van hun pligt en bediening te houden: zoo niet, zy mogten zien, wat 'er van komen zouw. De Dekens, ziende wat 'er gaande was, en in geen staat om zoo een meenigte tegen te staan, koomen tot een gesprek; zy zetten hunne kinderen te pande, en be-looven dat zy 't aan de uytspake van goede mannen verblijven zullen. Maar ondertusschen brengen zy de zaak voor den Bisschop; en wraaken de goede mannen, die 't volk gekooren had. De Eemslan-ders, die dat voor draeyerye en uytvlugt hielden, rotten weder t'zamen; steeken de huizen van de De-kens aan brand; en doen de Dekens zelf het land ruimen. Toen trokken ze naar *Fivelgo*; om het huys van *Rodbernus*, dat daar stond, en wel versterkt was, insgelijks over hoop te werpen: maar zy von-den d'er grooter tegenstand als ze verwacht hadden; en mosten met verlies van 15 man af trekken. Doch hunne meening was, met beeter gereedschap weder-om te koomen: 't welk zy kort daar nae ook dee-den, en 't huys onder de voet wierpen. De Bisschop van Munster, ziende zijn gezag aldus met de voeten getreden, velde een interdikt over 't gemelde land. Daar op wierden de kerken geslooten: de kerkdien-sten stonden stil, de dooden bleeven onbegraven: enz. *Wilbertus* en zijn aanhang, vreezende dat het volk uyt schrik voor zoo een vreeslijk interdikt mogt bezwijken, deden den Priesteren van 't Olde-Ambacht aanzeggen dat zy een van twee te kiezen hadden; de kerkdiensten te doen, of het land te rui-men. De Priesters van 't Olde-Ambacht koozen het eerste. Dat wierd op sommige plaatzen van de Pries-ters nagevolgt; op sommige niet. Zy verdedigden zich ook by openbaare geschriften; en beweerden dat ze geen onhebbelijkheid pleegden. Een onrede-lijk en godloos interdikt, zeiden zy, behoest niet ontzien te worden. De Dekens, zeiden ze vorder, die ze verdreeven hadden, waren uytzuipers van de gemeenten; hadden vrouw en kinderen; maakten

hunne ampten erfelijk, 't welk tegen alle kerkregels ftreed; waren door geene verkiczing tot dat ampt gekomen; en ook niet wettiglijk bevestigd. Zy zeiden noch al vorder dat de Biffchop zelf tegen de kerkregels zondigde; met de kerkelijke ampten te koop te houden; en kinderen, die geen dienft konnen doen; tot zulke ampten te bevorderen.

Daar waren d'er, die de pen voor den Biffchop opnamen; en *Wilbertus* met zijnen aanhang in 't ongelijk fteden. Die redeneerden zoo; fchoon of *Wilbertus*, en al het volk, van den beginne gelijk gehad hadden; zy mogten geen rechtèrs zijn in een geestelijke zaak; en de Priefters, zonder eenige form van rechten, geweldiger hand verdrijven.

Om die reden waren zy, als fchuldig aan het quetsen van het goddelijke recht, met een interdikt geflagen; en hadden al hun recht verlooren. Ja, zoo wierd 'er van 's Biffchops kant gezeyt, zy mogten geen gehoor voor 't gerecht hebben; voor dat ze bequaame borgen gefteft hadden van alle de fchade en verongelijking, die ze de Geestelijkheid aangedaan hadden, behoort te zullen vergoeden. Doch het volk, meenende volkomen gelijk te hebben, ftoorde zich aan alle die opwerpen niet; zoo dat de Priefters, die de kerkdienften niet verrichten wilden, hoe langer hoe meer gehoont, ja in ballingfchap gezonden wierden. De gemelde Biffchop, *Gerardus* genaamd, begeerde ook geen koop te geeven; en is aldus, zonder een einde van de zaak te zien, uyt het leven gefcheiden. Zijn nazaat, *Eberhardus*, ftond in 't eerfte zoo ftijf op zijn ftuk als *Gerardus*: en, om dat 'er de eene en andere belediging by kwam, fcheen de vyandschap meer toe als af te neemen. Maar eenige deftige mannen, en daar onder de Abten van de naaltgelegene kloofters, vreezende dat alles t'onderfte boven mocht gaan, deden alles wat mogelijk was om de zaak tot een goed einde te brengen. Eindelijk begoft de Biffchop wat beter te luiften; en het volk ook in zijne vuurigheid te flauwen. Zoo wierd dan de zaak, in 't begin van 't jaar 1276, aan goede mannen gefteft: die aldus van *Ubbo Emmius* opgegeeven worden, *Eggardus* Abt van Adewert; *Hatebrand*

c Zie Emmius ad ann. 1275, 1276.

Abt van Thedinge; *Adolphus* Abt van Yle; *Hugo* Abt van Oldeklooster; *Rembertus* Abt van Silowert; *Remboldus* Abt van Feldwert; *Otto* Prior van Bloemgaarde; *Suido* Prior van Langerne; *Ludovicus* Kommandeur van Steenvoorde; *Albertus* Prior van de Preekheeren te Norden met zijnen Onderprior. De uitspraak zelf kan by *Ubbo Emmius* nagezien worden.

2. Die brief van *S. Bernardus* is al vry krachtig; en steunt voor een gedeelte daar op dat de H. Maagd in erfzonde ontvangen was. Hoe kan *d* men eene Ontvanging vieren, zegt hy, die niet heilig is? Want, zegt hy vorder, in heiligheit ontvangen te worden, is een voorrecht, dat *Christus* alleen toekomt. Maar wy willen hier geene uyttekzels van brieven maaken. *S. Bernardus* voegt 'er by dat deeze doo-ling, zoo als hy ze noemt, elders al ingevoert was. En 't is de waarheit dat *S. v Anselmus*, die in 't jaar 1109. gestorven is, veel geholpen heeft om 't gemelde feest in Engeland voort te zetten: daar de Kanoniken van Lyons het zelve feest niet begosten te vieren voor 't jaar 1144. In Vrankrijk heeft het meer tegenstands gevonden; ten deele om dat dit vieren voor eene nieuwigheit, die geen reden had, aangezien wierd: ten andere; om dat de leering, dat de H. Maagd zonder erfzonde zoude ontvangen zijn, by zeer veele geleerde en vroomme luiden geen ingang vond. *Petrus* Abt van Celles, *Johan f Beletb*, *Guiselmus* g *Durandus*, spraken d'er tegen. De Preekheeren voor al hebben 't invoeren van dit feest, en de onbevleete Ontvanging zelf, langen tijd met groote driftigheit tegen gesproken; en tegen de Minnebroeders, de yverigste voorstanders van de onbevleete Ontvanging, in 't harnas gestaan.

Het vieren van 't gemelde feest begon evenwel in in de dertiende eeuw hoe langer hoe meer in zwang te gaan. *Henricus b de Gandavo*, een vermaard Godtgeleerde van dien tijd, dat vieren niet durvende tegenspreken, verzon eene uytlegging die van veelen noch voor zeer redelijk aangezien word. Men kon-

^d S. Bernard. ep. 74.

^e Zie Thomassin des fetes livr. 2. chap. 5.

^f Zie Du Pin Bibliot. siecle 12.

^g Ibid. ^h By Thomassin, ibid.

de dat feest wel vieren , zegt hy , zonder het met de onbevleete Ontvangeniſſe te houden : want dewijl de kerk niet verklaart had dat de H. Maagd zonder erfzonde ontvangen was ; koſt dat vieren daar op zien dat de H. Maagd in haar Moeders lichaam van alle ſmet der erfzonde gereinigt en geheiligt was. Volgens dit gevoelen zoude zy , zoo wel als de andere menſchen , in erfzonde ontvangen zijn : maar de H. Geest zoude haar , in haar Moeders lichaam , van die zonde gereinigt en geheiligt hebben.

3. *Heſſelus* , en de anderen die dat mirakel zoo eenvoudig geloofte hebben , moeten al vry aan de ligtgeloovige kant zijn geweest : die wat verder zagen , zullen zich door diergelijke greepen niet hebben laaten bedotten. Maar , om eenvoudige zieltjes en het domme volk te begoochelen , en tegen de beſtrijders van 't gemelde feest op te maaken , was het zoo kwalijk niet verzonnen. Twee Meesters (zekerlijk in de Godgeleerdheit) diſputeeren met alle kracht over de onbevleete Ontvangeniſſe , en ſchijnen alle beiden even ſterk op hun ſtuk te ſtaan. Hoe krachtiger en vinniger dat ze diſputeerden , hoe 't ligtgeloovig volk beter te bedotten was. De beſtrijder van de onbevleete Ontvangeniſſe , als hy zijn gevoelen quanswys op 't krachtigſte zal gaan beveiligen , word ſchielijk ſtom , zonder een woord te kunnen ſpreken. Kort daar nae kon hy wederom ſpreken : en hy vertelt dat hy door zoo eene gelofte , als boven beſchreeven word , zijne ſpraak wederom gekreegen heeft. Zal men zoo eenen man , eenen Meester in de Godkunde , geen geloof geeven ; die genoegzaam tegen zich zelve ſprekt , zijne ſchande bekent ; en zijn eigen vonnis ſtrijkt : die zijne tegenpartye gelijk moet geeven ; die voor al de weereld ſprakeloos ſtond ? En zoude iemand het hart gehad hebben van zoo een mirakel , ja een mirakel van de H. Maagd zelf , intwijfel te trekken ? Ik zeg het dan noch eens dat het kunſtje wel uytgevonden was.

Een yveraer zal zich miſſchien aan mijn zeggen ſtooten : en als een vyand van O. L. Vrouw , of van de mirakelen , beſchuldigen : maar laat hy zich alvorens wel bedenken of hy de H. H. *Bernardus* en *Bonaventura* ook beſchuldigen wil , of beſchuldigen durft.

durft. Men was in hunnen tijd ook, om het feest der Ontvangenis gangbaar te maaken, met een goddelijke openbaring voor den dag gekomen. Een goddelijke openbaring zal by die yveraars ten minste zoo hoog gelden als een mirakel. Maar wat hebben die deftige mannen op zulke veropenbaringen geantwoort? *Men brengt ons zeker geschrift, zegt de heilige Bernardus, daar dit feest, zoo als zy zeggen, door een goddelijke openbaring bekrachtigt word. Als of men een diergelyk geschrift niet zouw konnen verdenken; daar men de H. Maagd doet zeggen dat alle haare Voorouders ook moeten geviert worden. Wat my belangt: ik geloof niet ligt aan zoodanige schriften, die noch op de reden noch op een onfeilbaar gezag steunen.* De Heilige k Bonaventura, die op verre nae zoo vierig in 't schrijven niet is als S. Bernardus, maar altijd even ingetogen is, spreekt van die openbaring ook. Hy zegt 'er maar op dat ze niet *authentijk* is; en dat wederhalve niet verplicht zijn dezelve te gelooven. Hy voegt 'er evenwel by, dewyl ze tegen 't rechtzinnig geloof niet strijdt, dat we ook niet gedwongen worden om de gemelde openbaring te verwerpen. 't Is nu voor mijn inzicht genoeg dat wy, volgens dien deftigen man, niet gehouden zijn zulke veropenbaringen te gelooven.

De gemelde openbaaring, om 'er dit voor den nieuwsgierigen lezer by te voegen, bestond hier in, of wierd op deeze wijze vertelt. *Zeker Abt uit Engeland was om eenige redenen 't sloop gegaan om over de zee naar . . . te vaaren. Maar het schip, midden in de zee zijnde, wierd van zoo geweldigen een storm beloopt; dat men de dood ieder oogenblik als voor de oogen zag. De Abt, zijn gebed stortende, kreeg eene openbaring, dat hy 'er leevend afkoomen zouw; indien hy eene gelofte deed van de onbevleete Ontvangenis der H. Maagd als een feest te doen vieren. Zouw het niet eene groote voorzigtigheid zijn geweest, op het enkeld zeggen van eenen Abt, een nieuwen feestdag in te stellen; en een gevoelen, dat pas in de weereld begon te koomen, als te kanonizeeren?*

i S. Bernard, ut supra.

l Ibid.

k By Thomassin, *ibid.*

By deze gelegendheit kan ik niet nalaten het gevoelen van den hooggeleerden en wijsvermaarden *Gerson*, over de veropenbaringen en mirakelen, hier op te geeven. Dit doe ik des te liever; om dat 'er in dit werk al nu en dan van gezigten, veropenbaringen, en mirakelen gesproken is; zonder dat ik daarom alle mirakelen zoek af te keuren, of Gods magt te verkorten. Als hy dan van de gezigten, en *visioenen* *m* spreekt, geeft hy onder meer andere onderrechten deeze regels; dat men wel toezien moet of zoo een persoon, die van zijne visioenen en openbaringen spreekt, een goed oordeel heeft; of hy geen razende ziekte heeft, of hy van geene driften bezeten is; als van gramfchap, jaloersheit, liefde, ja zelf van een groote zucht voor nieuwe foorten van godvruchtigheid. Men moet 'er ook op letten, zegt hy, hoedanig dat zoo een persoon opgevoedt en onderrecht is; met wien dat hy verkeert heeft; waar in dat hy zijn meeste vermaak plagt te scheppen; eindelijk of hy arm is, of rijk. Is hy rijk, zegt hy, dan staat 'er zeer te vreezen dat 'er de hoovaardigheid onder speelt. Maar is de persoon arm, zegt hy vorder, dewijl de armoede een quaade raadvrouw is, zoo gebeurt het maar al te dikwils dat men zijne toevlugt tot leugentaal en bedrog neemt, om van de armoede verlost te worden.

Wat de gezigten zelf belangt, zegt hy noch al vorder, men moet wel ernstig onderzoeken of alles waarachtig is. . . . Men moet toezien of men in die gezigten wel eenige merktekenen kan bespeuren van de wijsheit van om hoog; waar van de Apostel *Jacobus* aan 't derde ons een schets gegeeven heeft.

Of die gezigten, zoo redeneert hy al vorder, behelzen niets dan 't geene wy uyt de H. Schriftuur of door ons natuurlijk verstand reeds weeten; of zy behelzen wat anders. Behelzen zy wat anders; zoo moeten ze daarom alleen, verdagt gehouden worden; dewijl wy ons aan de Wet en de Profeten moeten houden. Indien ze niet anders behelzen, dan 't gene wy uyt de H. Schrift, of de gezonde reden, reeds geleert hebben; dan zijn de gezigten en veropenbaringen van geen gebruyk: want wy hadden reeds eene veropen-

m Gerson de probat. spirituum.

baring,

baring, daar wy ons aan houden moeten. „ Anders,
 „ zegt hy, zouw het van ieders inbeeldinge afhan-
 „ gen, gezigten op gezigten te stapelen; die men
 „ dan, als waren ze van Godt gekomen, zouw moe-
 „ ten aanneemen. En dus zoude de Christene Gods-
 „ dienst, die volgens *S. Augustinus* in weinige artij-
 „ kelen bestaat, onvergelykelyk lastiger worden
 „ dan de Wet van *Moises*. „

Ja, zoo als hy daar nae verklaart, al heeft men
 een goed inzicht voor oogen, 't zy tot bevordering
 van de goede zeden, of om de Leering (der Kerke)
 voor te staan; 't is Godt tergen, verre van hem daar
 door te verheerlijken, dat men zijne toevlugt tot
 gezigten en openbaringen neemt: want dat is even eens
 als of Godt voor de zeden en 't geloove niet genoeg
 gezorgt had door de H. Schrift, en de vordere middelen
 van zijne voorzienigheid. Even te voore had hy ge-
 zeyt: „ 't is niet te begrijpen hoe veele menschen dat
 „ 'er door deze nieuwsgierigheid, voor de visioenen
 „ en mirakelen, verleidt en van den waarachtigen
 „ Godsdienst afgetroont zijn. Daar uyt zijn alle die
 „ bygeloovigheden voortgekomen, die onder 't volk
 „ in zwang gaan, en den Christelijken Godsdienst
 „ bezoedelen. Men loopt naar de mirakelen, gelijk
 „ de Jooden tekenen zochten; men bewijst godde-
 „ lijke eere aan beelden; en men geeft geloof aan
 „ Heiligen, die niet eens gekanonizeert zijn; en aan
 „ eenige geschriften zonder gezag, als aan waarach-
 „ tige Heiligen, en aan 't Evangelij zelf.

Hy geeft te kennen dat hy zelf de waarheit van 't
 gene zoo even beschreeven is in veelerhande per-
 soonen, en zeer dikwils, bevonden heeft. Zoo ziet
 men dan uyt hoe veele hoofden dat die gezigten en
 veropenbaringen vals en verdagt kunnen zijn: en
 wat men wegens de bequaamheit van die bestierders
 oordeelen moet, die aanstonds gereed staan om hun-
 ne geestelijke onderdaanen te gelooven, die met zul-
 ke visioenen, openbaringen, verschijningen, voor
 den dag koomen. Al 't gene *Gerson* zegt, spreekt
 van zelfs; en kan met geen schijn van reden tegen
 gesproken worden.

Maar, indien men alle zoodanige gezigten en ver-
 openbaringen eens wilde doorschrappen, of uytmon-
 steren

steren; hoe zouw men de levens van sommige Heiligen, voornamentlijk die van zoo of zoo eene Orde zijn geweest, dienen te verkorten: en hoe dun zoude de groote Legende worden?

4. S. *Bonaventura* heeft een groot en een kleyn Psalmboek of *Psalterium* gemaakt: maar of hy O. L. Vrouw daar van de erfzonde vry spreekt kan ik niet zeggen; dewijl ik geen van beide die Psalmboeken heb, of bekoomen kan. Maar dit kan ik zeggen dat hy, over de boeken van den bekenden *Magister n Sententiarum* schrijvende, geen grooten yver voor het vieren van dien feestdag heeft getoont. „ De Kerk, „ zegt hy daar, viert geen andere Ontvangenis als „ die van den Zoone Gods; 't welk zy op de Boodschap van de H. *Maria* doet. Echter zijn 'er sommigen, die de Ontvangenis van de H. Maagd uyt eene byzondere godvruchtigheid vieren; die ik niet volkomentlijk durf prijzen, noch ook volmondig berispen. „ Hy durfde ze niet prijzen; om dat het gemelde feest niet geviert was geweest van de Vaders, die nochtans de andere feestdagen geviert hadden. Hy durfde ze niet berispen; om dat het vieren van dit feest, volgens sommiget zeggen, op eene veropenbaring steunde. Doch dewijl dat zeggen niet autentijk was, zegt hy, is men niet gehouden het zelve te gelooven, enz.

Om dat het nu zoo gelegen komt, moet ik hier byvoegen wat lof dat den gemelden *Bonaventura* van twee deftige mannen gegeven word. De eerste is *Gerfon*, die in zulke zaaken zoo ervaren is als de beste; en de eerste stem wel hebben mag: o Indien iemand van my vraagt, zegt hy, wie van alle de Leeraars my de bequaamste schijnt voor de onderrechttinge der geloovigen; zoo zal ik, zonder iemand te willen verkorten, dit antwoord geeven, dat S. *Bonaventura* de bequaamste van allen is; om dat hy is bondig, verlig, godvruchtig, rechtmatig, godsdienstig, en dat hy zich, zoo veel als mogelijk is, van alle nieuwsgierigheid onthoudt; zonder dat hy vreemde stellingen of redenkunstige en natuurkundige verschillen, die zoo wat op zijn Theologisch uytgedrukt zijn, verhandelt: gelijk veele gewoon zijn te doen: maar dat hy den geest ver-

n Lib 3. Dist 1, pag. 1, q. 1.

o De exam. Doctria.

licht, en al zijne kennis tot voortzetting van de godvruchtigheid en den godsdienst doet strekken. Dit is de reden, zegt hy zorder, dat de ongodvruchtige Scholastyken, die eylans 't grootste getal uytmaaken, bem niet gebruyken; schoon dat 'er geene verhevender, goddelijker, heilzamer en voor de godtgeleerden aangenaamer leering is, als die van Bonaventura.

Geen minder lof word hem gegeven van Trithemius. Bonaventura, zegt p hy, heeft veele zeer diepzinnige en godvruchtige boeken geschreeven: welker uytdrukking, vol van vuur, het hert van de lezers niet minder ontsteeken door een heilige liefde, als ze den geest met de allerheiligste kennissen verlichten. Want zijne werken overtreffen alle de werken van de Leeraars die in zijnen tijd geleest hebben: indien men acht geeft op den geest der goddelijke liefde, en de Christelijke godvruchtigheid, die door zijnen mond spreken. Hy is diepzinnig, en niet overtollig in woorden: spitsvinnig zonder nieuwsgerigheid; welspreekend zonder ydele glorie; en zijne woorden zijn vurig zonder dat ze opgeblazen zijn. Andere Leeraars onderwijzen den lezer in de geleerdheit: anderen wederom preeken de godvruchtigheid aan: weinigen zijn 'er, die beide die zaaken in 't schrijven van boeken gepaart hebben. Maar zy worden beidegaar in Bonaventura gevonden: wiens godvruchtigheid den Lezer onderwijft, en wiens onderwijzingen de godvruchtigheid inboezemen. Al wie dan geleerd en godvruchtig wil zijn: moet zijn werk maaken van zijne boeken te lezen.

5 Deze Johan de Montefono was een Spaansch Preekheer, en Leeraar in de Godkunde te Parijs. Zijne zaak heeft veel geruchts te Parijs gemaakt, en verdient wel omstandiger verhaalt te worden. 9 In 't jaar 1387 hield hy te Parijs verscheide stellingen staande; die veel geruchts maakten, en door 't genootschap der Godgeleerden quaad gekeurt wierden. Vier van die stellingen liepen daar op dat het gevoelen, dat de H. Maagd zonder erfzonde zoude ontvangen zijn, regelrecht tegen de Schriftuur en het geloof streedt. Hy wierd van de Fakulteit vermaant, zijne stellingen te herroepen: maar hy verklaarde dat

p De Scriptorib. Eccles.

9 Zie El. du Pin Siecle 14.

hy ze tot de dood toe zoude staande houden. De Fakulteit bragt de zaak voor de Univerfiteit, die 't oordeel van de Fakulteit goedkeurde. *Montefono* wierd door den Biffchop van Parijs gedaagt: en dewijl hy niet verfcheen, gaf de Biffchop een vonnis uyt, waar in het beweeren der gemelde ftellingen op den ban verboden word; en bevel gegeven om den Monnik gevangen te neemen en op te fluyten. *Montefono* beriep zich op den Paus *Clemens VII*: daar hy niet beeter zouw gevaaren hebben. Maar, ziende dat het niet wel uytvallen zouw, nam hy de vlugt naar Spanje, en voegde zich aan den kant van Paus *Urbanns VI*. De Gemagtigden, door *Clemens VII* aangeltelt, velden een banvonniff tegen den Monnik; die, buiten hun geweld zijnde, weinig naar die vonniffen vroeg. Maar zijne Overften en Klooster-genooten te Parijs hadden des te meer te lijden; en wierden genootzaakt hun gevoelen te herroepen. De Biffchop van *Evreux* zelf, die ook een Preekheer en daar by 's Konings Biechtvader was, wierd 'er ook toe gedwongen. Maar, voor al hadden zy van 't volk te lijden, dat hen, als vyanden van de H. Maagd, niet zien of luchten mogt: zoo dat ze nauwelijks op straat durfden verfchijnen.

Eindelijk wierd de veroordeeling van *Montefono* door den Paus bevestigd; en door de Hooge Schole van Parijs een dekreet uytgegeeven dat alle de geenen, die de leeringen van *Montefono* niet wilden afzweeren, van het lichaam van de Fakulteit zouden afgefneeden worden. De Preekheeren, geloovende dat zoodanig een dekreet de leere van *S. Thomas* benadeelde, wilden den eed niet doen; en wierden buiten de Fakulteit gefloten. Daar door wierden ze zoo hatelijk dat men hun het preeken, biecht hooren, en alle bedieningen verbood. Het volk voot al was zoodanig tegen hen ingenomen, dat ze den Preekheeren langer geene aalmiffen gaf: ja dezelve in alle gelegendheden mishandelde en vervolgde. De Preekheeren, van alle kantén benard, namen hunne toevlugt tot den Paus.

Men vindt niet dat ze iets by den Paus opgedaan hebben: in tegendeel vindt men dat zy, om zich uyt alle die ongemakken te redden, eindelijk beflou-

zen hebben het feest der Ontvangerisse ook te vieren; en van geene bevelkte of onbevelkte Ontvangerisse meer in 't openbaar te spreken. Toen kreegen ze rust, en wierden weder tot het verrichten van hunne bedieningen toegelaaten; zonder nochtans voor eerst weder in de Fakuliteit te koomen. De reden was dat ze de verdoeming van de voorgemelde stellingen niet wilden be-eedigen. Eindelijk wierden zy in 't jaar 1403, op het sterk aanhouden van den Koning, weder in de Fakuliteit aangenomen: na dat ze hun voorgemeld beroep ingetrokken hadden.

6. In 't jaar 1497 was 'er noch een Preekheer, *Johannes Verger*, genaamd, die te Rowane tegen de onbevelkte Ontvangeris preekte; maar aanstonds door een strafvonnis van de gemelde Fakuliteit gekastijdt wierd. Sedert dien tijd is 'er over die zaak, zoo veel als men weet, in langen tijd niet veel te doen geweest. Maar in 't jaar 1574 kreeg *Maldonatus*, een zeer geleerd en vermaard Jesuyt, eene buy om de Doktoren van Parijs aan te randen, en ten dien einde het oude verschil weder op te haalen; de Doktoren van Paris, die de onbevelkte Ontvangeris voor een geloofs-punt wilden aangezien hebben, en vervolgens over het bestaan van *Maldonatus* ten hoogste ge-ergert waren, bragten hunne klagten voor den Bisschop, *Petrus de Gondi*. De Bisschop, die 't met *Maldonatus* hield, gaf eenen brief uyt, waar in *Maldonatus* vrygesproken wierd; met verklaringe dat hy niets tegen den Katholijken Godsdienst, of 't geloof der Kerke, voorgestelt had. Dat steunde daar op dat de onbevelkte Ontvangeris, zoo als eenige Doktoren in 't onderzoeken van die zaak verklaart hadden, in de Kerkvergaderinge van Bazel niet vast gestelt was als een punt des geloofs; maar als een gevoelen, dat met het geloove en de godvruchtigheid wel over een quam: *velut aliquid Fidei & Pietati congruum*. Zy voegden d'er by, gelijk ook de waarheit was, dat de Kerkvergadering van Trenten ieder een de vryheit gelaaten had, van zoo een gevoelen op dit stuk te volgen, als 't hem beliefte.

De Jesuyten, van yreugde gansch uytgelaaten, deden den brief des Bisschops over al aanplakken:

men begoet op veele plaatzen tegen de voorstanders van de onbevleete Ontvangenis te preeken; en dezelven, tot smaad, *Conceptionarissen* te noemen. De Fakulteit van Parijs klaagde by den Bisschop over 't gedrag der Jesuyten: de Bisschop zeide, hy had nergens van geweeten. De Jesuyten bragten 't voor den Paus, en zeiden, 't was de schuld der Doktoren dat de Kerkvergadering van Trenten in Vrankrijk niet aangenomen wierd; dewijl zy 't met die van Bazel hielden. Al reden genoeg om de Doktoren van Parijs te Rome hatelijk te maaken. Maar, om dat men die Kerkvergadering te Rome niet openlijk durfde afkeuren; wierd 'er een andere draay gebruykt. Die van Rome zeiden dat de onbevleete Ontvangenis in de gemelde Kerkvergaderinge niet vast gestelt was als een leere des geloofs. De Doktoren van Parijs, die 't niet gewonnen wilden geuen, hebben den eersten February 1576 eene plegtige vergadering gehouden; en daar in verklaart dat ze geloofden, en openlijk verklaarden, dat de H. Maagd zonder erfzonde ontvangen was: dat dit geloof door 't Koncili van Bazel vastgestelt was; en ook bevestigt wierd door 't feest der Ontvangnisse, dat door de Katholijke Kerk gehouden wierd. De Bisschop, daar door getetgd, en zijn gezag door zoo een besluit gekrenkt achtende, deed den Deken en den *Syndicus* der Fakulteit in den ban. De Fakulteit beriep zich op het Parlement. Het Parlement; de partyen gehoord hebbende, deed de Deken en den *Syndicus* uyt voorzorge van den ban ontslaan. De zaak is eindelijk daar by gebleeven dat men zich houden zouw aan een dekreet van *Sixtus IV*: te weeten dat men over dit verschil niemand verketteren mag, welke party dat hy ook volgen wil: zoo nochtans dat men tegen de onbevleete Ontvangenis niet openlijk mag disputeeren of preeken. Naderhand is de zaak, op zekere wijze, wederom verandert. Veele Sorbonisten, ja misschien de meeste, staan tegenwoordig zoo stijf niet op de onbevleete Ontfangenis: de Jesuiten, die 'er toen zoo tegen waren, zijn van bestrijders voorstanders geworden.

Ik moet hier nog byvoegen dat de Doktoren van Parijs, in 't geene de eer der H. Maagd raakte,
voor

voor dezen al vry teer en vies zijn geweest. Zeker *f* Preekheer, *Johan Morcel* genaamd, had in 't jaar 1497 deze vier stellingen onder 't preeken staande gehouden: 1. Godt kan door zijne *absolute* magt een schepzel voortbrengen, dat noch heerlijker is al de H. Maagd: hoewel dat hy zulks niet doen kan volgens zijne gewoonlijke magt. 2. *v* Het kan over en weer betwist worden, of de Heilige Maagd lichamelijk Ichoonder is geweest dan *Eva*, 3. 't Is *apokrieff* dat *Jesus Christus* de H. Maagd, in haare Hemelvaart, zoude te gemoet gegaan zijn. 4. Wy zijn op geen doodzonde verplicht om te gelooven dat de H. Maagd met lichaam en ziele ten hemel opgenomen is. De Fakulteit, daar over vergaderd, streek 'er dit vonnis over. „ 1. *De eerste stelling*, „ hoewel in haar eerste deel waarachtig; is zottelijk, „ onbescheidenlijk, zonder vrucht en slichtinge des „ volks gepredikt: wat het tweede deel belangt, in „ dien hy de H. Maagd met de Menschheit van *Chris-* „ *tus*, en met zijne ziele voor zoo veel de glorie „ betreft, vergeteken heeft, is vals, strijdt tegen 't geloof: en moet herroepen worden. „ Over dit vonnis valt men niet: en ik geloof dat de meeste Leezers het goed zullen keeren. 2. „ *De tweede* „ stelling is roekeloos, doet de eere en waardigheid „ der H. Maagd te kort, is vals, strijdig tegen de „ leere der Heiligen, verdagt van ketterye: en moet „ herroepen worden. „ Zoude het vonnis, dat ze over 't eerste deel van de eerste stelling gestreken hadden, hier niet beter te pas gekomen zijn? 3. „ *De* „ derde stelling is vals, strijdt tegen de geschriften „ der Doktoren: begunstigt de godloosheit, en quetst „ de godvruchtige ooren. „ Daar zeg ik maar op dat men tegenwoordig te Parijs doorgaans zoo eene taal niet voeren zouw. „ De vierde stelling, zeggen „ die Leeraars, is roekeloos, ergerlijk, godloos, „ bequaam om de godvruchtigheid des volks tot de H. Maagd te verminderen, vals, ketterisch. „ Daar op zeg ik maar, 't geen ik zoo even op het derde strafvonnis zeide.

f Zie du Pin, als boven.

* Plus glorieuse.

v C'est un probleme.

D E L F Z Y L.

Delfzyl
waar gele-
gen, enz.

Delfzyl is dicht aan Farmsum / op den oever van de Eems / en aan de uytwateringen van de Fivel gelegen. Het is op de wijze van een stad met groote en vaste werken versterkt.

D E R Y P.

Naamrede
van de
Ryp.

De Ryp / een doorp met een Parochiëkerk onder Fivelgo / schijnt dien naam gekreegen te hebben om dat het certijds op den oever (in 't Latijn Ripa) van den Boezem van de Eems / of van de haven van Wester-Embden / gelegen was. Het is duizend scijceden van Wester-Embden / naar 't Noord oosten ten Oosten toe / gelegen.

Herbrandus, die hier volgens Emo in 't jaar 1217 de Pastoor der Kerke was / wierd in 't zelfve jaar den 21 Mey op eene (1) schelmische wijze doodgestoken. Om deezen doodslag / zoo als dezelve Emo getuigt / is er een interdikt over 't land van Fivelgo gevelt.

In 't jaar 1252, zegt Emo, is schielijk gestorven Menco Abt van de Ryp; zijnde een Rechtsgeleerde / die by geleerd was. Ubbo * Emmius noemt hem den Pastoor van de Ryp; en boegt 'er by dat hy onder de geleerden van zijnen tijd gerekent mag worden.

* Pag. 192.

A A N T E K E N I N G E N.

1. Daar wierden in dat jaar drie gewijde Geestelijken a doodgeslagen: *Hecco*, een Onderdiaken; *Folkardus*, een Diaken; en *Hierbrandus*, Pastoor van de Ryp. Daar op is *Ludolphus*, Bisschop van Munster, in 't land gekomen; om de doodslagers in de boete te beslaan; en 't geen^a er vorder gedaan diende, te verriichten. Of *Ubbob Emmius*, die dit alles ook verhaalt, en alle die onlusten en onheilen op de rekening van de Geestelijkheid stelt, in dit verhaal van ingenomensheit vry zy, daar zoude ik eenigzins aan twifelen. De Leezer kan niet zeggen dat ik de Geestelijkheid en Religieuzen te veel spare. Ik durf hunne ongebondendheden wel aan den dag brengen. Maar wee den genen, die in een quaad gerucht is; die krijgt de schuld van alles. Daar zijn ook plaatsen en tijden geweest dat de Pastoors hunne pligten behartigden; en de Religieuzen op 't onderhouden van hunnen regel patten: hoewel ik bekennen moet dat de ongebondendheit, en lossigheid, doorgaans de overhand had. Om tot de zaak te koomen; *Ubbob Emmius* zegt dat de Geestelijkheid, om haar lossigheid, gierigheid, en vuyl gedrag, by 't gemeene volk in verachting gekomen was: 't geen zoo verreging, zoo als hy vorder verhaalt, dat 'er twee of drie gewijde Geestelijken omgebragt wierden. De tijd, de plaats, en alle omstandigheden, geeven te kennen dat hy de drie Geestelijken meent, daar *Emo* van spreekt. 't Waren menschen, zegt *Emmius*, die de herbergen naarstiger bezochten als de kerken. Ik wil hem niet volmondig tegenspreken; ik weet hoe slordig dat de Geestelijken het doorgaans maakten; maar ik wenschte dat hy zijne zegsmannen had genoemd. *Emo*, die anders de waarheit wel zeggen durft, en daar *Emmius* groote achting voor heeft, spreekt van hunne ongebondendheit niet. In tegendeel zegt hy van den Onderdiaken *Hecco*, dat het een eerlijk jongman was. Ik wil daar echter niet veele woorden over maaken: ja 't staat te vreezen, ik beken het, dat *Em-*

^a Zie *Emo* pag. 127, 128, enz.

^b *Ad ann.* 1217.

minus niet al misgeraaden heeft. Maar men moet 'er ook tegen bekennen dat het dikwils ook aan de Leeken schorte; die dikwils op de Geestelijkheid roofden wat ze kosten; de huur voor hun land niet betalen wilden; geene vermaningen of bestraffingen wilden hooren, enz. daar weeten de Historien ook genoeg van te vertellen. De Bisschop *Ludolphus*, in 't land gekomen, hield vergadering op vergadering; hoe dat men voor de veiligheid der Geestelijken best zorgen zouw. Zoo wierd 'er dan eindelijk beraamt en vastgesteld dat het doodslaan van een Priester, in de Omlanden, voortaan geboet zoude worden met duyzend mark Groninger munt: welke boete, zoo als *Emmius* zegt, kleinder plagt te weezen. De boeten voor de andere misdaden wierden insgelijks verhoogt. Dit alles, zegt *Ubbo Emmius*, diende meer om de baldadigheid der Geestelijkheid noch meer gaande te maaken als in te toomen. En hy voegt 'er by dat de Geestelijken nae 's Bisschops vertrek noch moetwilliger, lossier, baldadiger, te werk begosten te gaan als te voore: dat ze den gemeenen man verachteden; en zoo veel gelds af kneveldten als ze kosten. Dan verhaalt hy dat het volk, tot voorganger en Kapiteyn hebbende eenen *Ecellus*, 't welk een schatrijk, welspreekend, en zeer achtbaar Heer was, openlijk begost te morren; en vrypostige taal te voeren. De Bisschop, zeiden ze, zag op geene verbetering van zeden, of voortzetting van Godvruchtigheid: hy zocht maar geld; en zag de moetwilligheden der Priesteren om die reden door de vingeren.

De *c* Bisschop, van deze beroerte verwittigd, veldede weder een interdikt over gansch Fivelgo. Het volk, door *Ecellus* opgestoekt, en van zelfs tot hollen genegen, raakt op de been; en kreunt zich aan geen interdikt. Zy geeven by malkander een plakkaat uyt dat men het doodslaan van een Priester niet hooget zal boeten als met 400 mark; en maatigen de andere boeten naar gerade, en op den ouden voet. De Bisschop neemt zijne toevlugt tot den Paus: die drie Gemagtigden naar Fivelgo zendt. Die Gemagtigden, daar aangekomen, laten geene middelen onbezogt, om het volk tot gehoorzaamheit te bewe-

c Ibid.

gen. Toen goedheit niet helpen mogt, dagten zy 't met quaadheit te krijgen; en komen met noch schrikkelijker interdikten voor den dag. Dat was maar oly in 't vuur: 't volk was noch minder door dreigementen en interdikten te winnen als door vermaningen: 't welk al merkelijken tijd heeft geduurt. Dit is zoo verre het verhaal van *Ubbo Emmius*. De meergepreezen *Erno*, Abt van Werum, zegt maar dat *Hewelgo*, over het ombrengen van den Pastoor *Herbrandus*, onder 't interdikt wierd gestelt; en dat de Bisschop van Munster den doodslag, aan den persoon van gemelden Pastoor begaan, met 1000 marken Groninger munt geboet wilde hebben. En uyt zekeren brief, die by hem te leezen is, heeft men dit noch dat 'er tusschen den Overste *Godeschalcus*, en eenen *Gerco*, die den voornoemden Pastoor omgebragt had, een geschil was ontstaan over den gemelden doodslag: en dat 'er tusschen den zelve *Gerco*, en den Bisschop van Munster, ook een verschil (of proces) ontstaan was over de boete, die door *Gerco* betaalt moest worden. Van 't eerste verschil, tusschen *Godeschalcus* en *Gerco*, weet ik niets te zeggen. Wat het andere belangt; dat liep daar over dat de boete van 1000 mark, die de Bisschop ingevoert had, veel te groot was. De goede mannen, die de zaak byleggen zouden, gaven deze uitspraak; dat de ordonantzie van den Bisschop, wegens het betaalen van 1000 mark, in haar geheel zoude blijven. Maar om dat de Opper-penitenciaris van den Paus voor *Gerco* gesproken had, zoude hy volstaan met het betaalen van 700 mark.

d Ant. Mariæus meent dat door *Pugil* een Ridder, Overste, of groot Heer, verstaan moet worden. Maar onder Witweim zal van eenen *Vries* gesproken worden, die van beroep een *Pugil* was; *arte Pugil*. Dat schijnt beter op een Kampvechter te zien: want daar waren certijds Kampvechters, die zich van anderen tot een kampgevecht lieten gebruiken. Zie de *Cange*, v. *Campio*.

O O S T E R W I E R U M

W Y T W E R D.

Nonne-
kloosters
alhier.

In beide deeze plaatzen / die aan de Gens gelegen zijn / heeft eertijds volgens eenen brief van 't jaar 1529. een Johanner Nonne-klooster gestaan. De Parochielerk van Wytwert had eenen Plebaan; want in de Krouyk van Worperus Thaboritha word herhaalt hoe dat het volgende wonderteken den Plebaan van Wytwert wederbaren is.

In 't jaar des Heeren 1217, als het Kruys door Vriesland en gansch Duytsland tegen de ongelovigen gepredikt wierd; was 'er in Vriesland een Vries, van zijn beroep een kampvechter: dewelke, zoo dikwils als hy uyt de herberg dronken t'huys quam, zijne vrouw dapper sloeg en afroste. Op een zekeren tijd heeft die vrouw, uyt vreeze voor haar man, zich zelve ziek gehouden; en op dat haare veinzing niet zoude gemerkt worden, verzocht ze dat men haar het Lichaam des Heere zoude geeven. Als dan de Priester met het Hoogwaardigste Sakrament aanquam; ging de voorgemelde kampvechter hem met een beker vol bier te ontmoet; en verzocht hem dat hy drinken zouw. Als de Priester zulks weigerde, en zeide: *Ik draag het Lichaam des Heere, ik zal deze reize niet drinken*; heeft de Vries, van gramschap opstuivende, met den beker op de buffe gellagen; zoo dat 'er alle de Hostien uyt vielen, en op de vloer verstroyd lagen. De vrouwen, die gekomen waren om de zieke te troosten, zagen op elke Hostie als

een blinkende sterre zitten : doch de Priester heeft de Hostien al zuchtende en treurende opgeraapt, en is hene gegaan. De Vries wierd door den Deken van Vriesland gedaagt, en in den ban gedaan; maar hy liet 'er zich niet aan gelegen leggen. Eindelijk wierd hy gedwongen om met het Kruys getekend, in 't gezelschap van den gemelden Priester die ook met het Kruys getekent was, naar Rome te reizen. Als hy daar zijne schuld voor den Paus *Honorius III.* beleden had; wierd hem beneffens den Priester voor boete opgelegd, gezamenlijk over de zee te vaaren; en *Christus* aldaar drie jaaren lang in den krijg te dienen. Om het kort te maaken, zy zijn beidegaar over de zee getrokken; en zijn ook beidegaar voor *Damiate* gestorven. In 't jaar 1218, als zy reeds overleden waren, heeft de zee in Vriesland over haare paalen, de dijken, hene gestroomt, veele gewesten onder water gezet, veele dorpen weggespoelt, steene kerken om verre geworpen; en eene zoo gruwzaame menigte van menschen om 't leven gebragt, dat de dooden het getal van honderd duizend menschen te boven gingen. De zeebaaren gingen zoo hoog, dat ze de hoogten der torens scheenen te bedekken. De eene golf stiet den anderen voort: zoo dat 'er voor een algemeenen watervloed gevreesd wierd; en de woedende baaren de aanleggende landschappen ook overstroomden. Om die reden heeft *Theobaldus*, Bisschop van Munster, onder wiens Bisdome een groot gedeelte van Vriesland gelegen is, aan het volk van dat gewest door eenen brief bevolen, een plegtige boetvaardigheid voor hunne zonden te pleegen. Maar om dat 's volks boetvaardigheid

niet groot genoeg was; is 'er het derde jaar daar na een andere watervloed gevolgt; waar in veertig duizend menschen omgekomen zijn. Daar door is 'er zoodanige een vrees over Vriesland gekomen; dat ieder elk oogenblik de dood verwachtte; en van vreeze uytdroogde. De elende van Vriesland was zoo groot, dat de veel Vriezen naar vreemde landen trokken: zoo dat het woord des Zaligmakers vervult wierd. *Daar zal benauwdheit zijn onder de volkeren der aarde: uyt verbaasdheit van het gedruysch der baaren van de zee zullen de menschen bezwijken van vreeze.* Toen heeft zekere Ichatrijke Mevrouw, uyt het geslagt van den voornoemden kampvechter, een kerk getimmert. Dit is getrokken uyt de t'Samenspraken van *Cesarius*; wiens Abt in 't zelfde jaar, als deze dingen gebeurt waren, de kloosters van de Cisterci-Order in Vriesland bezigtigt heeft. Maar op welke plaats dat de gemelde gruweldaad gebeurt, of de kerk getimmert zy, heb ik niet kunnen ontdekken. Sommige zeggen dat het te Wyelstrop by Franeker gebeurt is, en dat daar de gemelde kerk is getimmert. Doch ik geloof, behoudens beter oordeel, dat het gemelde gruwelstuk is voorgevallen, en de kerk getimmert is, aan de oostzyde van de Lawers, in Groningerland.

Op de kant staat aangetekend: Het is gebeurt op eene plaats Wiswert genaamd: 't welk nu een S. *Jans* klooster is.

Gellius* Ilstanus, die verscheide Pastoren bedient had / en ook Kommandeur van S. *Jans* Gasthuys buiten Sneek / en daar nae

* Suffr. Petri de Script. Fris. Dec. 15. S. 10.

Pastoor en Kommissaris van Basto was geweest / is eindelijk Kommandeur te Wytwert geworden.

Het Harderampt van deeze gansche streek / die zich wyd en zyd uytstrekt / is eenige jaaren herwaards dooz de volgende Pastoors bekleedt geweest.

Jacobus Egbertus Geersema, overleden in 't jaar 1689.

Antonius Kokkaart, te Dilboorde gebooren; t'hans Pastoor te Kuilenburg

Christoffel vander Heyde, te Marnhem gebooren; naderhand naar 't Land van Kleef betrokken.

Gerardus Beer, uyt het Land van Ctoent / naderhand Pastoor van Hoksberge geworden.

Christophorus Bernardus Verlaghe enz.

De andere staatz op het Laage Land / die sedert de Reformaatzi om de benautodheit der tijden geen vasten Pastoor had gehad / is langen tijd bedient geweest dooz

Johannes Oosterweer; die te Groningen overleden is in November 1679.

Naderhand heeft zeker Minnebroeder / met naame Johannes Homan, die post by de 33 jaaren waargenomen.

F E N E, 't V E E N.

Dolgens de gissing van Menso † Alting is Fene een Parochiakerk of ten minste een kapel geweest; en heeft in de Laage Landen van Fivelgo gestaan: om welke kerck of kapel eenige beenluiden gewoont zullen hebben / die aan de omleggende kloosters turf bezorgden.

† Ad Vocem Fene.

Als het land uitgebeent was / zal de plaats verlaaten zijn geweest; gelijk ook het kerkje: over het welke de naastgelegene Abten eene (1) Diaken plagten aan te stellen. Zoo een Diaken van Fene, Folkardus genaamd / wierd volgens het verhaal van Emo in 't jaar 1227. doodgestooten; om welken doodslag / en den doodslag van meer andere Geestelijken / een interdikt over Fibelgo is gevelt.

Die verlaate plaats behoudt noch tegenwoordig den naam van Gaarbeen; en is bevoorden Sappemeere gelegen.

In 't jaar 1507. is te Sappemeere / gelijk reeds aangemerkt is / tot groot nut der Katholijken / eene derde staatz der Geestelijkheid opgerecht.

Deze staatz bestond eerst uit een kleyn getal Katholijken / meerendeels arme luiden; en strekt zich wyd en breed uit; als door 't Olde-Ambacht / Reiderland / de Westertwolde: en loopt tot de Portange en de uiterste paalen van Groningerland toe.

Dit zijn nu de voornaamste plaatzen / die daar gelegen zijn.

A A N T E K E N I N G.

1. Dat is wat oneigentlijk gesproken: de mindere kerken, of kapellen, wierden in de dorpen, die geene Parochikerken hadden, eigentlijk ten dien einde gebouwt; om dat de luiden van dat dorp, te verre van de Parochiakerk afwoonende, des Zondaags en des Heiligendaags zouden kunnen te kerk gaan; Mis hooren, enz. Een Diaken kan geen Mis se leezen: en vervolgens kan zoo eene kapel, of kerkje, zijne zorge niet aanbevolen worden. Ook zegt het *a Emo* niet, daar de Heer *Alting* zijn zeggen op vestigt.

* Zie boven in de Ryp.

Erno zegt maar dat *Folkardus*, Diaken van Fene, dood-
 geslagen is: hy kan 'er Diaken zijn geweest, zonder
 deel aan de regeering of Paltory van 't kerkje ge-
 had te hebben.

W I N S C H O T E N.

Winschoten is eene byzheit / die grootheits-
 halve naar een stad gelijkt.

M I D W O L D E,

In 't vervolg van Menco Middenwalda ge-
 naamd / is een zeer wijde Parochi van 't Olde-
 Ambacht. De kerk / van eene ongemeene
 hoogte / en kruysgebouws gebouwd / heeft vier
 torens / die tot boven toe van steen zijn / en
 zeer verre gezien worden: 't welk een wonder-
 baar gedenktcken van die tijden is. De vier
 torens geeven volgens het gebruik van die
 tijden te kennen (1) dat 'er vier kapellen / of
 kerken die geen Parochierecht hadden / onder
 de kerk van Middewold stonden. 't Spoorste
 en beste gedeelte van dit land is in den Vol-
 lert veranderd. De kerk zelf / die t'sedert lan-
 gen tijd van alle kanten door de golven ge-
 beukt word / staat noch tegenwoordig op een
 betten grond; maar een van de vier torens is
 onlaang ingeballen.

A A N T E K E N I N G.

1. Dit wenschte ik wel beweezen te zien; te wee-
 ten dat vier zulke torens het gebied over vier kapel-
 len zouden betekenen. Heb dat al met een woord
 aangeroert in de Aantekeningen op a Delft. Ik wil
 liever met den Heer *Bleiswijk* gelooven dat zulke to-

462 OUDHEDEN EN GESTICHTEN

rentjes een teken zijn geweest van zoodanig een voorrecht, en hooger gezag, boven mindere kerken; maar dat 'er uyt het getal van drie of vier, of vijf torentjes, geen besluyt kan genomen worden dat 'er even zoo veele kapellen zouden onder gestaan hebben. *S. Hippolytus* en *S. Ursulaas* kerk, te Delft, hebben ieder vier zulke torentjes. Middewold had 'er ook vier. Hebben die alle vier juyst het gezag gehad over vier kapellen? Daar vinde ik het minste bewijs niet van.

E E K E R S T E E en S C H E E M T E.

Eekerstee / in 't Latijn **Eekstae** / en op zijn Duytsch tegenwoordig de **Eekste** genaamd / is een doorp van 't **Olde-Ambacht**. Het paalt onmiddelijk aan een ander doorp / met naame **Scheemre**; dewelke / dus t'samen gevoegd / de gedaante van een redelijk stedekke vertoonen.

O O S T W O L D.

Oostwold / van ouds op zijn Latijnsch **Asterwalda** genaamd / is een doorp van 't **Olde-Ambacht**; 't welk al van (1) * **Menco** onder de **Oldampsters** gerekent wierd: maar doorden **Dullaert** zeer vermindert is. Daar zijn noch twee dorpen / die den naam van **Oostwold** hoeren; 't eene onder **Westerwold**; 't andere onder **Frederwold**.

* Op 't einde van zijne *Kronijk*.

A A N T E K E N I N G.

1. *Menco* spreekt 'er by deze gelegenheit van dat de **Oldampsters**, doch voor al die van **Oostwold** en **Broke**,

Broke, in den geweldigen hongersnood van 't jaar 1272, om de nattigheid hunner landeryen, het meeste van allen geleden hebben. Dien hongersnood, dewijl hy zeer aanmerkelijk was, wil ik hier uyt gemelden *Menco* en *Ubbo* ^a *Emmias* wat breeder beschrijven. In 't jaar 1272, zegt hy, was 'er in Vriesland, en door geheel Westfalen, een geweldige hongersnood. Dan zegt hy dat de Vriezen, doch voor al die over de Lawers woonden, van Fivelgo tot de Eems toe, in 't zelve jaar met meer andere plaagen bezocht zijn geweest. Ten eerste was het land uytgeput door de Kruysvaarders. Ten tweede was 'er vier jaaren achter malkander zoo eene kracht van regen gevallen; dat 'er in Vriesland, doch voor al in de Wolden daar veel koren plagt te wassen, geen koren opgekomen was. Zoo was het ook geheel aan de kant van de Eems, en in 't land van Drent. Dat noch het ergste van allen was, ze kosten nergens koren te koop vinden als in Denemarken en by de Slaven. Ten derde had de Bisschop van Munster, om de Eemslanders en Reiderlanders over hunne ongehoorzaamheit in de zaak van *b* *Rodbertus* te straffen, de jaarmarkten aldaar verboden; 't welk van die uytwerking was; dat 'er geen buitenluiden te markt durfden koomen; en de Vriezen van hunne koeyen, paarden, en zuivel, geen geld kosten maaken om koren te koopen. Zy kosten ook geen koren by ruilinge krijgen: want de Deenen en Slaven, zegt *Menco*, vroegen naar hun vee of zuivel niet; zy vlamden maar op hun geld. Daar by had de Bisschop van Munster by de Deenen en Slaven te weeg gebragt dat ze genoegezam onwillig waren om aan menschen, die een interdikt op 't lijf hadden, en als vervloekte menschen aangezien wierden, einigen leestogt te verkoopen. De Vriezen, zoo veel geld by malkander gekreegen hebbende als ze kosten, kogten noch eenig koren te Gripswalde: maar toen het gekocht en betaalt was; wilden 't de Rechters niet uytgevoert hebben. Toen moesten de Vriezen hun de handen ook vullen; en het koren als tweemaal betaalen.

Het vierde ongemak was, dat de sterfte onder de

^a Ad anno 1272.

^b Zie boven in de Aantekening op Farmsum.

Schaapen gekomen was: en die sterfte, die nu seven jaaren geduurt had, en van 't eene land tot het andere liep, had in de laatste jaaren zoo gewoedt, dat 'er ook gebrek aan zuivel was; 't welk de menschen anders zonder brood zouden gebruykt hebben. De elende was op zijn hoogste, het land konde geen geld gelden; en daar was ook geen geld om het te koo- pen. De menschen storven van honger; en daar zouden d'er noch al meer gestorven zijn; waren de kloosters hun niet te hulp gekomen. De Oldamp- sters, doch voor al die van Oostwold en Broke, ge- lijk gezegt is, hadden 't quaadt van allen; zoo dat 'er veele Oldampsters, en meer andere Vriezen, naar de Steden liepen, om de kost al bedelende te winnen, of ergens voor de kost te werken. Die niet anders hadden, leefden by netelen, distelen, en vorder onkruid; enz.

A S T E R L O O.

Asterloo,
of Ooster-
lee,
een kloos-
ter.

Die 't Verbolg op Menco Wbt van Werrin gemaakt heeft / verzekert dat 'er in de Wold- streek onder Fibelgo / of by de Oldampsters / een klooster van dien naam heeft gestaan; wiens Oberste van groot gezag was by de Fi- belingers.

In 't Olde Ambacht / 16 duizend schreedden van Groninge naar 't Zuid-oosten toe / is noch tegenwoordig een doorp / dat den naam van Westeriee draagt / een gewis teken dat 'er ten Oosten een ander doorp heeft gestaan / Oostee- lee of Asterloo genaamd.

B E E R T H E.

Beerthe / van ouds Beerthe genaamd / zijnde een doorp van 't Olde Ambacht / is het grootste doorp tusschen de Gemis en de Halwers; en 18 duizend schreedden van Groninge / naar 't Oosten toe / gelegen.

Hier heeft voorene een Nonneklooster van de Premonstreat Ouder gestaan; maar is naderhand te Mariaas poort verplaatst: zijnde beide die kloosters door eenen en den zeiven Stichter opgebouwt; dewelke volgens het schryven van * Emo wel-eer Abt was geweest te Dokkum.

HEILIGERLEE.

Heiligerlee betekent een heilige plaats / die op een hoogte gelegen is: even gelijk Heiligoor / of Heiloo / in Kennemerland. Op deeze plaats / die in 't Oude Ambacht ten halver wege tusschen Winschoten en Westerlee gelegen is / en tegenwoordig Hilligerlee genoemd word / heeft eertyds een Nonneklooster van S. Norbertus Ouder gestaan. Dit klooster / 't welk ook eene kerk had / en op een schraalen en onvruchtbaaren grond gebouwt was / is daar ten tijde van Emo van Werum gebouwt door den Proost Herdericus; die het van Schiltwoolde herwaarts overbragt. Heiligerlee is 17 duizend passen van Groninge / naar 't Zuid oosten toe / gelegen: en is in de zestiende eeuw vermaard geworden door de neerlage der Spanjaarden. Het verhebenste gedeelte van 't klooster is noch tegenwoordig in wezen; 't welk ict zeldzaams in deze gewesten is; en is de woonplaats van een voornaamen landman.

Heiliger-
lee, kloos-
ter aldaar.

M E N T E R N E.

Menterne / al van ouds 300 genaamd / en 300 wel by Emo als by Menco en in 't

bolg van Menco vermeld / heeft zijnen ouden naam behouden; en is gelegen in 't Olde Ambacht / aan de wester zijde van den Dullaert. In 't jaar 1224, zoo als Emo vertelt / heeft Oliverius te Menterne staatzi gehouden (1).

In 't jaar 1276. is 'er tusschen de Folkringen en Gaddingen, twee adellijke geslagten van Groninge / ober 't recht op Menterne gebochten.

Dolgens het meergemelde handschrift / daar de levens der Abten van Adewert beschreeven worden / heeft hier een Abdy van de Cisterci. Ouder gestaan; 't welk den naam van S. Benediktus klooster boerde; en anders ook Termunte of het klooster der * Drie Bergen wierd genoemd. Om dat de Monnikken toen gryze happen droegen / wierd het ook † Gryze Monnikken genoemd: welke naam daar tot nu toe overgebleeven is.

Dolgens het gemelde handschrift is deeze Abdy eerst gesticht in 't jaar 1358. zijnde het tweede jaar van Eppo, den zesden Abt van Adewert / die daar ook vooz den Stichter opgegeeven word. Want zoo staat in dat handschrift te leezen. Ook heeft de Abt Eppo, in het tweede jaar zijner regeeringe, eene Abdy gesticht die onze tweede dochter is geweest: te weeten de Abdy van S. *Benedictus* te Menterne, anders Termunte.

De eerste Abt Elratus, zoo als in 't zelve handschrift staat / wierd op den dag van S. *Benedictus* Dervoering met twaalf Broederen

* Trium Montium.

† Emmius ad calcem libri de Gron. item Charta ann. 15 2. apud Ant. Matth. Annal. tom. 6.

gezonden; om het nieuwe klooster te bewoonen.
Het was gesticht in het doorp

M E N T E R W O L D E,

't Welk een der voornaamste dorpen van de Kleyn-Oldampsters is / die door den Dol- laert weggespoelt zijn; en zoo by de Abten van Werum als elders dikwils gemeldt wor- den. De plaats / daar het eerst gesticht was / hiete Woldkamp: daar een kapel had gestaan.

Het klooster heeft daar ter plaatze onder drie Abten gebloeyt / die in de kapelle aldaar begraven zijn.

(2) Boyngus, de zeventiende Abt / heeft niet alleen de Abdy van Menterne / maar bynae alle de * Abdoyen van Driesland / zoo in het tydelijke als geestelijke / herboymt: want hy was de kloosterbezoeker en kommissaris van dat gansche land.

Alzoo de Abdy omtrent de tijden van de Spaansche beroerten afgebrant en zoodanig verballen was / dat 'er maar een Monnik of twee / behalven den Abt / gebleeven waren; hebben de Prelaten goedgebonden / 't welk ook door den Paus goedgekeurt wierd / dat de goederen en inkomsten van de Abdy Menterne zouden overgegeeven worden aan de Abdy van Adelwert; en de Monnikken van Menterne insgelijks tot de Abdy van Adelwert zou- den overgaan. Ondertusschen hebben die van de nieuwe gezindheit / dien men den naam van Geuzen gaf / zich van het klooster Menterne meester gemaakt.

Omtrent deesen tijd was Arnoldus Kennink

* Te weeten van de Cisterci o der.

Abt van Menterne: maar hy wierd Arnoldus Lanth, Abt van Adewert / die tot een on-
tuchtig leven vervallen was / booz Medehel-
per toegeboegt.

Dit klooster / gelijk toen gebruikelijk was /
wierd van Monnikken en Nonnen bewoont:
zoo nochtans dat ze booz een tusschenmuur
van malkander gescheiden waren. Althans
vindt men dat 'er dicht by Menterne een
klooster heeft gestaan van Cisterci-
nonnen; de Gypze Vrouwen genaamd. Het wierd ook
Trymont, als of men Drieberge zeide / ge-
noemt / welke naam naderhand verandert is
in Termunte. Doch dit Trymont moet on-
derscheiden worden van een ander Trymont;
zijnde een Nonneklooster van de Pzemonstreit-
oeder / dat in de Fredewolde gelegen was.

Als dit Trymont / daar toe nu van spre-
ken / tot armoede vervallen was; heeft Ey-
lardus, de veertiende Abt van Adewert / de
zorg over 't klooster op zich genomen.

En omtrent het midden der zestiende eeu-
we / als 'er zeer weinige Nonnen waren / die
daar by sobere inkomsten hadden; heeft Go-
defridus, de zestiende Abt van Adewert / zijn
beste gedaan om haar in 't Nonneklooster van
Essen / 't welk van dezelfde Ouder was / over
te brengen. Hy had ten dien einde reeds een
Pauffelike Bulle en de toestemming van Ko-
ning Philips verkreegen. Maar alzo de Non-
nen van beide de kloosters zijne begeerte en
goed boozneemen tegenstreefden / kost hy zijn
voegwit niet bereiken: echter zijn 'er eenige
weiniggen overgegaan.

A A N T E K E N I N G E N.

1. Dat is te zeggen dat de meergemelde Kruyspreeker, *Oliverius de Scholasticus* van Keulen, zich daar eenigen tijd opgehouden heeft, om Kruysvaarders aan te neemen, enz.

2. Dit zal misschien dezelfde zijn, die van *Emmius Bojo* word genoemd; en zeker krakeel tusschen den Deken van Loppersum, en de Gemeente onder dat Dekenschap staande, als Goede-man heeft helpen byleggen. Doch hier van is breeder gesproken onder Loppersum.

R E I D E R L A N D.

Reiderland is eertijds het grootste van alle de landschappen tusschen den Eems en de Lauwers geweest. Het paalt westwaarts aan 't Olde-Ambacht en de moerassen van Dzent: oostwaarts aan de Eems / en aan zeer groote en wijde moerassen / de Bourtaugen genaamd: doch zoodanig * dat het tegen de Eems alleen van booren plaalt: maar dooz de gemelde moerassen van booren en van ter zyde gedekt word. De breedte is niet eenerley; en gelykt wel naar die van een ep. Daar 't op zyn langste is / te weten van 't Zuiden noordwaarts op te gaan / of tusschen Apel en den oever van de Eems recht ober de stad Embden / is het 23 duizend schreedden lang. Ooster-reide / 't welk langst in stand gebleeven is / wierd dooz zeven splen of sluizen van 't Wester reide / gescheiden; 't welk tegenwoordig op 't upterste van 't Olde Ambacht gelegen is Dit land is zeer vermudert dooz den Dollaert.

* Wy volgen hier de Beschrijving van de Heer Alting.

De Dollaert is een zeeboezem; die in de landeryen van Reiderland en 't Oude Ambacht door 't inbreeken van de zee een begin genomen heeft in 't jaar 1277. Naderhand heeft de zee haare woede van tyd tot tyd zoodanig vermenigt en verdubbelt / dat ze 33 merktplaatsen / dorpen / en kloosters / de schoonste en rijkste van Driesland / ingeslokt heeft. In 't midden van deze dorpen was gelegen

R E I D E R W O L D.

Reiderwold / eertydſ bewoſten den bliet Gelegen / was het grootſte en rijkſte van alle de gemelde dorpen / gelijkende naar een deſtighe koopſtad; en wegens zynen rijkdom en grootheit / en het getal der adelyke huizen / ober al vermaard. Daar ſtonden twee kerken; waar van de eene een Kapittel van Nonnikken had.

Het berre van hier ſtond eene Abdij van de Nozbertijner Ouder / Palmar genaamd.

O O S T E R R E I D E.

Bolgens den meergemelden * brief van 't jaar 1529. heeft hier wel eer een Nonneklooster van de Dominikaner Ouder geſtaan.

Enige Maagden van dit klooster zyn naar het ſchryven van Ubbo † Emmius over de Eems verplaatſt; daar zy het begin gegeven hebben aan 't klooster Dijkhuize of Dijkhuize. Dit zyn Emmius eigene woorden: In 't jaar 1378. hebben Folkmaar en (1) Occo, die veele landeryen in Eemſterland bezaten, en in 't midden van

* By Ant. Matth. Anal. tom. 6.

† Pag. 314.

hunne vrienden en vyanden woonden, met de hulpe van *Haro van Walderen* en *Luwert van Westerhuizen* het klooster van *Dikhuize* gesticht, en de *H. Margareta* toegewijdt. Om het te bevolken; hebben zy eenige Maagden uyt het klooster van *Reide*, dat aan de andere zyde van de *Eems* gelegen was, herwaarts gebragt. Zy stelden de gemelde Maagden een bezegelden brief ter hand; waar in zy beloofden dat ze haar Koubent onder hunne bescherming zouden neemen: welke brief door *Florentius*, Bisschop van *Munster* / bevestigd is. De Maagd *Hintana*, de zuster van (2) *Foelke* *Occoos* vrouw / wierd 'er tot eerste Kloosterhoogdesse aangesteld. Nocht heeft de gemelde *Occo*, zoo als *Emmius* vorder verhaalt / de Abdye van *Wle* en *Meerhuize* van de *Cisterciorder* / onder 't gebied van *Murik* / die uyt de Abdye van *Wdewert* voortgesproten waren / in 't zelfde jaar onder zijne bescherming genomen; en daar ober eenen eed voor 't autaar gedaan. Van deze twee kloosters is boven reeds gesproken in 't leven van *Albertus*, den eifden Abt van *Wdewert* / daar onze *Wanteheningen* ook dienen nagezien te worden.

Derze plaatsen / zoo als uyt de oude brieven blijkt / hebben onder de Bisdømmen van *Osnabrugge* en *Munster* gestaan.

Doorts is deeze staatzi / t' zedert de bekende verandering / allereerst bedient geweest door

Antonius Bernardus Lanzing, te *Amsterdam* geboren; die naderhand te *Schage* heeft gestaan / en zijne kudde met een loffelijken pber bedient heeft. Hy wierd in de Pastory van *Kreiderwolde* opgevolgt door *Bartholomaeus Gerardus*

rardus Peze, in 't land van Twent geboren.

't Andere land / westwaarts gelegen / wordt door twee Jesuïten bedient. De eerste / Johan Baptista Thyssens, is de nazaat van Francois Pauli, en Christianus de Plakker: die 40 jaaren lang in de Omlanden heeft gestaan

De andere / Henricus Herrewyn, is de opvolger van Johan Langedul; die daar in 't jaar 1704. overleden is.

Doozts heeft Martinus Schoockius, in zijn Boek * van de Kerkelijke Goederen, en van de Kanonniken, doch byzonderlijk van de Kanonniken van Uirecht, historischerwijze beschreeven hoe dat de Reformatzi in de stad Groninge en by de Omlanden ingevoerd is: daar hy dan de lijst † der eerste Predikanten van zijne gezindheit byvoegt.

Hy begint die lijst met den grooten *Wessel Gansvoort*; die 's Weerelds Licht genoemd is geweest; en naar zijn zeggen met goede reden de Voorlooper van *Luther* genoemd mag worden.

Of hy daar gelijk in heeft; daar van is boven gesproken. Dan gaat Schokius op deeze wijze voort: In 't jaar 1523, op het feest van *S. Gregorius*, is 'er by de Preekheeren of Dominicaner Monniken, als tot ondersteuning van 't Pausdom, een *dispuut* aange stelt. Het ampt van Voorzitter wierd bekleedt door den Hoogleeraar *Laurens van Groninge*: de Pastoor *Ludolphus*, en de Onder prior *Pittink*, waren de verweerders. De tegenwerpingen wierden met sterke en krachtige redenen gedaan door *Her-*

* De Bonis Ecclesiasticis de Canonicis &c.

† Pag. 511, 512, 513, &c.

man *Abering*, Leeraar in beide de Rechten; door Meester *Gurardus Pistoris*, of *Geraard Bakkers*; en voor al door den Regent van 't Kollegie, Meester *Niklaas Lesdorp*. Uyt de Voorreden van 't gemelde *dispuut*, 't welk in 't jaar 1523 te Bazel gedrukt en uytgegeeven is, kan men duidelijk bespeuren dat de Hoofdpattoors van de stad, te weeten (3) *Willem Frederiksz.* Meester in de vrye Kunsten en Leeraar in de Geneeskunde, mitsgaders *Evert Jargis*, Leeraar in de Rechten, de gemelde Tegenwerpers in 't heimelijk begunstigden. En dient gelet dat de voornoemde *Willem Frederiksz.* de voornaamste van de Geestelijkheid was; en den titel van *Persona* voerde.

Ober dit gansche dispuut zonden wy nauwelijkeriger bouwis konnen bellen; indien wy 't zeibe by der hand hadden. *Willem Frederiksz.* en *Evert Jarga* (of *Jargis*) hebben wy onder de *Paatoors* van *Groninge* vermeidt.

De *Reformatzi*, zegt *Schokius* al vorder, wierd al meer en meer voortgezet: daar *Goossen van Halen*, Overste van 't *Fraterhuys* boven vermeld, meest van allen toe hielp. Als die in 't jaar 1530. overleden was; heeft *Regnerus Prædinius*, Regent van *S. Maartens Schole*, alle middelen aangewendt om de *Reformatzi* voort te zetten. Hy wierd daar in door twee *Priesters* geholpen: te weeten *Radingus Koning*, en voor al *Johan Eelst*, dewelke tegen de ceremonien, van menschen uytgevonden, met een doodelijken haat ingenomen was; zoo dat hy ook eens genootzaakt wierd in ballingschap te gaan.

Maar *Suffridus Petri*, de tijdgenoot van *Eelstius*, en zelf ook een *Dies* / heeft een gansch

gansch ander * oordeel wegens den zelven Eelstius gestreeken: zoo als wy boven al aangewezen hebben.

Schokius zelf moet van hem bekenen dat hy in de waarheit / na dat hy ze naar zijn zeggen gekent had / niet volstandig is gebleeven: een volslagen bewijs dat hy in den Rooms-katolijken Godsdienst / dien hy naar het schryven van Suffridus met grooten pber berdedigt en voortgezet heeft / volstandig gebleeven en gestorven is.

Echter schryft Stokius dat Eelstius in het doorp Helpen, dicht by Groninge gelegen, eenen Predikant van den Gereformeerden Godsdienst, met de toestemminge van twee Burgermeesters, ingevoert heeft: dat aldaar / niet buiten weten † der Princesse van Parma / eene vergadering verzamelt wierd: aan dewelke Menso Alting, Wicher Milelius van Hinten, en Feico of Feito Ruwardszoon, de Evangelische leere / zoo als hy ze noemt / in 't jaar 1566. opentlijk begosten te verkundigen.

In het zelfde jaar, zegt hy vorder, zijn de Standbeelden en schilderyen, die hy *Idola* of Afgodenbeelden noemt, door de stads werkluiden uyt de kerk der Minnebroederen geworpen: maar in 't volgende jaar, te weten 1567, is den Gereformeerden het beoeffenen van hunnen Godsdienst verboden; en heeft de Graaf van *Aremberg* door een zonderlinge list bezetting in de stad gebragt. In 't jaar 1568. is zeker Schoenmaker, met naame *Jakob*, onthoofd; zijnde beschuldigt van de beelden der Heiligen

* In Append. ad W. Hedam.

† Misschien kost zy het niet beletten.

mishandelt te hebben. In 't zelfde jaar is *Johan Knyf*, die te Utrecht uyt een Burgemeesterlijk geslagt gebooren was, en een Franciscaner Monnik was geweest, als Bisschop ter stad ingeleidt. Hy is overleden, niet in 't jaar 1572 of 1576, maar in 't jaar 1579; wanneer *Johan Brubeze* door de Roomschen Paus tot zynen opvolger aangestelt wierd. . . . Sedert dien tijd zijn de belijders van de waarheit, zoo als hy ze noemt, harder gehandelt: want in 't jaar 1579. heeft de Kommissaris *Quare* eenige van de werklieden, die de beelden afgebroken hadden, laten onthalzen; en de goederen van de uytgeweekenen, als wederspannelingen, aangeslagen. In 't zelve jaar 1579. hebben de voorstanders van de waarheit, zoo als hy spreekt, wederom begonnen aassem te scheppen: want de Graaf van *Renneberg* deed de Religionsvrede afkundigen; en den Gereformeerden de *Walburgs* en *Minnebroerskerk* inruimen: wanneer het predikamt voornamentlijk door *Johan Milius* Bedienaar des Woords te Damme, en *Feico Ruwaardsz.* boven reeds vermeld, waargenomen wierd. Maar in 't volgende jaar 1580. heeft de zelve Graaf niet alleen de kerk gestoort; maar ook alle de genen, die de goede gevoelens noch behouden hadden, ter stede uytgejaagt. Deeze verdreevene menschen zijn aldus tot hunne groote schade genootzaakt geweest, in ballingschap om te zwerven tot het jaar 1594. toe.

Doch den 13 July van 't gemelde jaar is de stad, na het uytstaan van een moeyelik beleg, benevens de Omlanden, tot de Bondgenooten overgegaan. Na dat dan de instrumenten der afgoderye, zoo als hy spreekt, weggenomen waren;

waren; is de eerste preek den 17 July gedaan door *Mensö Alting*, Predikant van Embden. Hy wierd opgevolgt door *Sibrandus Lubberti*, en *Martinus Lydius*, Hoogleeraars der Godkunde in de Hooge Schole van Franeker. . . . Daar zijn 'er in 't zelfde jaar noch anderen bygekomen; waar onder voor al gemeldt moet worden *Antonius Thomaszoon*; die wel-eer Priester was geweest. Dus verre *Schokius*; met wiens woorden wy de kerkelijke Oudheden van Groningen en de Omlanden besluiten zullen.

A A N T E K E N I N G E N .

I. Een eenvoudige ziel zoude hier ligtelijk denken, dat zijn immers godvruchtige luiden geweest; die zulk eenen yver hadden om een klooster te stichten: voor al moet *Occo* van een heiligen yver geblaakt hebben; die niet alleen een der voornaamste Stichters is geweest; maar ook zoo een dierbaaren eed voor 't outaar heeft gedaan, dat hy twee kloosters tegen alle geweld beschermen zouw. Maar elders is al getoont hoe dat zulke menschen, die den minsten geest van godvruchtigheid hadden, en op het verbeteren van hun leven niet of weinig dagten, somtijds den grootsten drift hadden om godvruchtige plaatsen te stichten en te begiften: 't was of alles daar mede by Godt goed te maaken waar. 't Is ook dikwils uyt godvruchtigheid gedaan; ik beken het: maar 't is somwijlen ook gedaan, om Godt daar mede als te paayen; en 't knaagen van zijn gemoed eenigzins te verdooven; zonder zijn gedrag daarom veel te veranderen. Ik heb *Mezerai* tot mijnen zegsman; dewelke verzekert dat de kerken en kloosters allermeest en rijkst door schacheraars, en hoeren en boeven, begiften wierden. Ik zeg het noch eens; ik heb het tegen 't stichten en begiften van kerken en kloosters niet; en 't is de waarheit dat de godvruchtigste personen, en beste Vorsten, daar door groot roem verdient en verkreegen hebben. Ik zeg
maar

maar dat zulk stichten en begiffigen geen vast bewijs van heiligkeit is. Om tot onzen *Occo* te koomen; zoo als zijn gedrag by *Ubbo a Emmius* beschreeven word; was 'er niets dat hem minder ter harte ging, als het betrachten van een godvruchtig leven. Hy was van *Johanna I*, Koninginne van Napels, Ridder, gellagen. In zijn land aangekomen, was hy zoo trots op zijne waardigheit, en slak het hoofd zoo hoog in de wolken, daar by was hy zoo fors en hard tegen zijn eigen volk; dat de genegendheit die, de Vriezen i' hemwaarts hadden, schielijk begon te flauwen. Hy had al het geld en goed van zijne nicht of broeders dochter in handen. *Folkmarus*, met die nicht getrouwd, eischte dat geld en goed met alle vriendschap op. Maar *Occo*, die aan zijn grooten rijkdom niet genoeg had, en bedagt was om noch meer te krijgen, zoekt *Folkmarus* met goede woorden te paayen, en niet of weinig uyt te keeren. Daar op is het stichten van het klooster te Dykhuizen gevolgt; daar *Occo* en *Folkmarus* meelt van allen toe geholpen hebben. Toen zal *Occo*, zouw iemand denken, zijne nicht ook haar erfdeel niet geweigert hebben; maar 't stichten of begiffigen van een klooster had zijn gemoed niet verandert. Hy begoft *Folkmarus* vlak af te slaan: en om dat hy rijke nabuuren had, en Eemsterland een rijk en vruchtbaar landschap was; was hy geduurig bezig met krakeel te zoeken, om al vorder en vorder een voet in Eemsterland te krijgen. Het barste tot een oorlog uyt; *Occo* bleef verwinnaar; en daar door zoo opgeblazen, dat hy van niemand gemaant wilde zijn. 't Zijne te eiffchen, gelijk *Folkmarus* wederom op het beleefste deed, was zoo veel als den man op 't hoogste beledigen. In 't kort gezegt; *Occo* liet *Folkmarus* eiffchen, en smeecken, en achteraan loopen; en gaf hem geen rooden duit. Als hy nu merkte dat hy daar door in ieders haat quam; en vreesde dat hy van de getergde Edelluiden, of van de gemeente, eens onvoorziens mogt aangetast worden, en nergens heul zoude vinden; verzon hy een middel dat in Vriesland tot dien tijd toe ongehoort was; en hem noch duyzendmaal hatelijker maakte. Maar bemind of gehaat, dat kost

hem niet scheelen; als hy zijn oogwit maar bereiken kon. Dat middel bestond daar in, dat hy heimelijk naar Holland reisde; en al wat hy in Vriesland gerechtelijk of ongerechtelijk bezat aan *Aalbert van Beyeren* opdroeg: welverstaande dat *Aalbert* hem alles wederom zoude geeven; van wien hy het dan te leen zoude houden. Dus zoude hy de leenman van gemelden Hartog, en van alle des zelfs nazaten de Graaven Holland blijven: en hun, des noodig zijnde, als een leenman ten dienste staan: die dan ook gehouden zouden zijn, hem alle noodige hulp te bewijzen. Ieder ziet wel hoe gevaarlijk dat het voor de vryheit der Vriezen was dat Hartog *Aalbert* aldus een vasten voet aan de Eems stond te krijgen. Maar *Occo* liet daar een ander voor zorgen: hy maakte al valt dat hy daar om-streeks den baas konde speelen. Eindelijk is hem zijne verdiende straf, hoewel op eene onbillijke wijze, t'huys gekomen. *Felmarus*, een deel volk in stilte by malkander gekreegen hebbende, verraste de stad Aurik, daar *Occo* zijn verblijf had. *Occo* week op het kasteel; en geen uytkomst ziende, verzocht een mondgesprek. Men kost tot geen verdrag koomen: *Occo* zoude weder nae 't kasteel keeren; maar sommigen van de belegeraars, niet konnende lijden dat hy hunne handen misschien ontsnappen zouw, liepen hem nae, en sloegen hem dood: hoewel anderen meenen dat hy van zijn eigen trawant zoude doodgestoken zijn.

Dit heb ik daarom wat breeder willen verhaalen; op dat het bliken zouw dat het stichten en begiftigen van kerken of kloosters geen valt bewijs van heiligheit is. En, indien 't my luste een goed getal van Historischrijvers over die zake aan te haalen, zouw ik een goede lijst van zulke stichters of begiftigers kunnen opgeeven. *Klodovans* by voorbeeld, de eerste Christen Koning van Vrankrijk, was vry ^b rustig in 't begiftigen van kerken en kloosters: inaar op zijne heiligheit valt niet veel te roemen. Schier alle de rijken, rondom zijn rijk gelegen, waren zijne gading; en 't scheelde hem niet, hoe dat hy ze magtig wierd. Hy maakte ^c *Sigebertus* eigen zoon door groote beloften op, om zijnen Vader te

^b Zie Greg. Turon lib. 2.

^c Idem lib. 2. cap. 40.

vermoorden; en deed hem, als hy zynen Vader vermoordt had, insgelijks doodsteeken.

Hy deed den gebroederen *Regnacarius* en *d Ricarius*, die hun Hof te Kamerijk hielden, en hem in den bloede bestonden, zonder eenige reden den oorlog aan. Als hy ze beidegaar gevangen had gekreegen, deed hy *Regnacarius* doodsteeken, om dat hy zich gevangen had laten neemen, en niet al vechtende gestorven was: maar *Ricarius* sloeg hy zelf met een byl dood, om dat hy zynen broeder niet beter geholpen had. Hunnen broeder *Rignomeris*, die by Mans als Koning heerschte, deed e hy ook om hals brengen. Als die drie Gebroeders dus uyt de weereld geholpen waren, heeft *Clodoveus* hunne rijken en groote schatten in bezit genomen. Dat was toch het einde, daar hy op doelde: die in zyne buurschap heerschte; die groote rijkdommen had; die hem al te nae bestond, en vervolgens in de weeg konde zijn; die was een schelm; die was niet waardig om van de zonne bescheenen te worden; die had de dood verdient. Als hy zyne naaste bloedvrienden dus omgebragt had; deed hy zyne klagten eens dat hy als een vreemdeling onder een deel nytlanners woonde; en geene navrienden had, om hem in tijd van nood te helpen. Maar 't schorte hem aan die kant niet; zoo als *Gregorius f Turonensis* verzekert: 't quam uyt een valsch herte; of hy door dat kunstje noch iemand van zyne vrienden had kunnen ontdekken; dien hy dan ook gedoodt zoude hebben. *Steven g Pasquier*, alle deeze wreedheden en godloosheden van *Clodoveus* voor oogen hebbende, gelooft niet dat hy tot het verkiezen van den Katolijken Godsdienst gedreeven is geweest door waare godvruchtigheid: maar door menschelijke wijsheit: dat is, dat hy zich Katolijk veinzende, beter tot zyn oogwit konde koomen. *Beter en voorzigtiger raad*, zegt dezelve *Pasquier*, kost hy naar de weereld niet neemen, om zyne staaten te behouden; als men op zyn *Machiavels* zonde spreeken, enz. Men kan uyt die staaltjes ligtelijk oordeelen uyt wat voor een herte

d Gregor. Turon. lib. 2. cap. 42. e Ibid.

f Ibid. g Pasquier Recherches &c. livr. 5. chap. 1.

dat die begiftigingen van kloosters en kerken voortgekomen zijn.

Willem I, Koning *h* van Engeland, heeft wel drie kloosters gesticht, en rijkelijk begiftigt: maar van zijne godvruchtigheid is niet veel te vertellen. Het volk uytputten, de ingeboorenen verjaagen en berooven, en meer andere geweldenaryen pleegen, zijn geen groote blijken van heiligheid.

Ik bevind ook niet dat *Zwentiboldus* of *Zwendebaldus*, die onder de Koningen van Lotteringen gerekent word, in godvruchtigheid uytgescheenen heeft. Echter heeft hy de kerk en het klooster van *i* Zusteren zoodaanig begiftigt, en zoo heerlijk vergroot en verbeterd, dat hy voor den *k* Stichter gehouden word. Hy moet zekerlijk een groot weldoender van dat klooster zijn geweest; dewijl hy daar, naar 't schrijven van *W. i Heda*, als een Martelaar plagt gevierd te worden; en zijne gedagtenis den 13 Augusti gehouden wierd. Om van zijne godvruchtigheid of ongodvruchtigheid te kunnen oordeelen, hoeven wy slechts twee goede Historischrijvers te hooren spreken. Hy was, volgens het verhaal van *Heda*, niet algemeene toestemminge voor Koning van Lotteringen aangenomen; maar om de geduurige plunderingen en rooveryen, die door zijn volk in dat gansche Rijk geschieden, is 'er tuschen *Zwendibaldus* en de grootste Heeren van 't Rijk een onverzoenelijke haat ontstaan. Hy bestierde zijn rijk met den raad van een deel vrouwluiden; en met het slechtste volkje van 't gansche land; en hy zette de eerlijkste, en die van den besten adel waren, van hunne bedieningen af.

't Ging zoo verre, dat ze hem gelijkerhand afvielen; en *Zwentiboldus* broeder, *Lodewijk* genaamd, de kroon opdroegen. *Zwendibaldus*, niet wetende hoe dat hy zich best wreken zouw, liep met een opgeraapt leger van stad tot stad; en roofde of verbrande alles, daar hy by konde koomen. Hy meende, zegt *Heda*, dat hy de genen, die om zijne baldadigheid en uytspoorige boosheit van hem afgevallen

h Polyd. Virgil in Guilelmo Conq.

i W. Heda pag. 38.

k Buchelius in W. Hedam, pag. 69.

l Heda ibid.

waren;

waren , zoude doen wederkeeren , met noch uyt-
spooriger boosheden en erger guitestukken te be-
drijven.

P. Divaus , een keurlijk Historischrijver , ver-
meldt zijnen lof met deeze woorden : *Zwendealdus* ,
door zijn Vaders gifte Koning van Lotteringen gewor-
den ; is om zijne boereryen , rooveryen , en wreedheit ,
zondanig in den haat van zijne landsluiden vervallen ;
dat ze eenige Raadsbeeren naar Lodewijk gezonden
hebben , om hem voor Koning aan te neemen . *Zwen-*
dealdus , daar door noch dolder geworden , als by de
Sloten der Edelluiden geslecht had , en hen door noch
grooter wreedheit tot geboorzaamheit meende te dwin-
gen , is in 't jaar 901 by de Maas verslagen .
Ik zie wederom niet dat hy , hoewel zoo mildadig
in kloosters en kerken te begiftigen , daarom een
hair te heiliger is geweest . Maar , zal iemand zeg-
gen , hy wierd volgens het zeggen van *Heda* te Zus-
teren als een Heilig geviert en aangeropen . Doch
de Relegieuzen van Zusteren kosten hem gemakke-
lijker den naam van heilig geeven , als de heiligheit
zelf . En 't is wel meer gebeurt dat de Stichters
van godvruchtige plaarzen , al was 'er op hunne hei-
ligheit niet veel te roemen , om die mildadigheid van
sommige yveraars onder de Heiligen gerekent wier-
den .

2. Deeze *Foelke* , *Occoos* gemalin , zal haare toe-
stemming tot dat stichten naar allen schijn ook ge-
geeven hebben : maar zy was niet heiliger als haar
gemaal . *Emmius* m getuigt dat ze haaren zoon *Keno*
tot het pleegen van allerhande lelijke feiten plagt
aan te zetten . *Keno* had twee zeer edele jongmans,
die van zijn naaste maagschap waren , zonder dat
men de rechte reden weet , in hun kasteel belegert ;
en tot overgave gedwongen . De jongmans mogten
volgens 't verdrag niet gedoodt , noch in een vuile
of eenwige gevangnisse opgesloten worden . Zy
wierden echter in een naaren en yülen kerker ge-
smeeten : en *Foelke* , die de sleutels van den kerker
had , en zich aan 't gemaakte verdrag niet kreunde ,
liet hen daar een langen tijd van verdriet en onge-
mak half vergaan . Daar mede was haare wreedheit

m Emmius ad ann. 1409.

niet verzaadt: zy besloot de jongmans, die haar zoo nae bestonden, van honger te laten sterven. Om verzekert te zijn dat ze ter smuik geen eeten kreegen; hield ze de sleutels der gevangenisse in eige bewaringe. De jongmans; van honger raazende, aten eerst hunne kleederen en vuiligheit op; en trachten daar nae den raazenden honger door 't verslinden van hunne eige ledemaaten te stillen. Deeze grouweldaad zoude *Keno*, die noch zoo boosaardig niet was als zijne moeder, ten hoogste verdrooten hebben. Maar 't was zijne moeder; en zy had hem genoegzaam onder 't zum. Dit was het laatste van haare grouwelftukken niet. Zy had een dochter, *Occa* genaamd, die zy na de dood van haar gemaal *Occo* aan eenen *Lutetus Dornumaten* houwelijk gegeven had. *Occa* had niet alleen den vuilen aard van haare moeder; maar spatte daarenboven tot allerhande onkuysheit uyt; zonder naar man of opspraak te vraagen. De goede vermaningen van haar gemaal dienden maar om haare onkuysheit noch meer aan te hitzen; en over alle paalen van eerbaarheid met noch grooter onbeschaamdheit heen te stappen. *Lutetus* wist langer niet waar dat hy zich keeren of wenden zouw. De menigvuldige overspelen van zoo een toemelooze vrouw waren niet langer te lyden; en tot hardigheit durfde hy niet koomen: want zoo een forse en magtige vrouw, als *Foelke* was, zouw 't niet ongewroken gelaaten hebben. Hy neemt eindelijk het besluit van *Foelke* zelf over die zaak aan te spreekken; en over 't gedrag van haare dochter te klaagen. *Foelke*, die de geiligheit van haar geslagt dus onteerde; zeide uyt haastigheit; hy most ze met grooter straffigheit ondergaan; en, indien ze nergens naar luisterde, met de dood straffen. Zy wist hem, zoo als ze volmondig verklaarde, geen beter raad te geeven; zoo om zich zelven te redden; als om de vordere onteering van haar geslacht te beletten. *Lutetus*, als hy zag dat 'er met goede vermaningen en met dreigementen en hardigheden evenveel op te doen was, en *Occa* hoe langer hoe dolder holde; heeft haar eenige jaaren daar nae om 't leven gebragt. Toen *Foelke* zulks hoorde,

de, quam de moederlijke liefde weer boven; en zy beſloot met haaren zoon *Keno*, dat ombrengen van haare dochter niet ongewroken te laaten. Doch of ze eigentlijk door liefde tot haare dochter, en door 't medelijden over dat onverwacht ombrengen, tot dat beſluit gekomen is; dan of ze *Lutetus* dien raad met een vals herte gegeven had om reden van krakeel tegen hem te hebben; eindelijk, of ze toonen wouw dat zy *Lutetus* zoo eenen raad niet gegeven had, en haare dochter voor onſchuldig hield; daar durft *Emmius* geen uytſpraak over geven. Maar, dat daar gelaaten, zy deed alles met grooren haast gereed maaken, om *Lutetus* geweldigerhand aan te taſten. *Lutetus* mogt haar boden op boden ſtuuren, om het feit te verſchoonen, en haar door goede woorden te neer te zetten; dat hielp even zoo veel, als oli zoude helpen om 't vuur te bluffen. *Lutetus* week op het kasteel van zynen vader, *Hero Dormuna*: daar ze ten eerste van *Foelke* zelf belegert wierden. 't Kasteel, met *Hero* en *Lutetus*, viel wel haast in *Foelkes* handen. De vader en de zoon vielen haar te voet; baden om vergiffenis en om 't leven: maar 't antwoord was dat ze door beuls handen ſterven moſten; 't welk ook aanſonds uytgevoert wierd. Alle die zulke een wreedheit hoorden, ſtonden van verbaaltheit verſlagen: maar niemand had het hart, om zoo een magtige vrouw voor 't gerecht te dagvaarden. Het ſlot van *Hero* wierd aanſonds onder de voet geſmeeten: en niet alleen dat van *Hero*; alle die van de vrienden of naaſte bloedverwanten der gedoode Edelluiden waren: die hun hulp geboden hadden: die hun zoo een treurig einde niet gunden: moeſten 't met goede oogen aanzien dat hunne Sloten inſgelijks om verreworpen wierden. Zy mogten noch van geluk ſpreken, dat zy 'er zelf heelshoofds afquamden.

3. De Eerw. Schrijver had 'er noch konnen byvoegen dat *Willem Frederiksz.* en *Evert Farga* van *Emmius* onder de aanhangers van de nieuwe gezindheit niet gerekent worden: daar niemand zulks beter zouw geweeten hebben als hy. En wat *Radinus Koning* en *Johannes Eelſtius* belangt; *Suffridus Petri*, by den Schrijver reeds aangehaalt, ſchrijft

'er duidelijk van dat ze den ouden godsdienst met alle kracht verdedigt hebben: zonder een woord van hunne veranderinge te melden. En zoude *Johan Eelst* door den Bisschop *Johan Knyf* tot eersten Aartsdiaken en Proost verkooren en aangestelt zijn: indien hy de nieuwe leere begunstigt had: ja een Predikant van de nieuwe gezindheit had helpen invoeren? Althans zouw ik gewisser blijken moeten hebben, om *Schokius* op dit stuk geloof te geeven. *Eelstius* zoude den gemelden Predikant, volgens *Schokius*, te Helpen ingevoert hebben voor 't jaar 1566: doch *Suffridus Petri*, die alle die zaaken tot het jaar 1573 toe beschrijft, en gencegzaam ooggetuige van alles is geweest, geeft te kennen dat hy 'er in 't jaar 1568 Aartsdiaken en Proost geworden is: dat hy een kloek voorstander van den ouden godsdienst was, zonder eenig woord van zijne veranderinge of zucht voor den nieuwen godsdienst te gewaagen.

Eelstius kan eenige ceremonien van menschelijke uytvinding afgekeurt en tegengesproken hebben: maar daar zijn tegenwoordig noch zekere ceremonien, niet van de gansche Kerk maar van byzondere kloosters of andere vergaderingen, die van de geleerdste en yverigste Katholijken niet goed gekeurt worden.

HET LANDSCHAP DRENT.

't Land van
Drent.

In de oprichtinge der nieuwe Bisdommen wierd het zoo geschikt dat het land van Drent / gelijk we reeds verhaalt hebben / in 't geestelijke onder den Bisschop van Groninge zoude staan.

Dit landschap was wel eer het derde deel van het Stift / dat over den Rissel lag; doch was boeder van Utrecht gelegen / als het eerste en tweede gedeelte. In de moederlijke tale word het Drente genoemd / dat van (1) Drie afgeleidt is. De Ouden plagten het Trenta en Trentonia te noemen; 'twelk meer
overs

obereenkomstē heeft met het Latijnsche woord
Tria.

Dooz de vermaarde giste van Hendrik ^a II
van 't jaar 1224 / en dooz die van Hendrik ^b
III van 't jaar 1240 / welke giste naderhand
noch vermeerdert is dooz Hendrik IV, is al-
les wat onder den naam van Dzent begreepen
was onder 't gebied van den Utrechtschen
Bisschop gekomen: welke Bisschop ook / na
veele oorlogen / in het vast bezit van dat alles
gebleeben is

Zoo hebben dan de gemelde Bisschoppen
den Dzentenaaren wetten en willekeuren
voorzgeschreeben. Frederik van Blankenheim
heeft hun de volgende rechten gegeven / die
upt den blaffert van de Domkerk ge-
trokken zijn; en by de Dzentenaars zelf / eer
dat ze dooz Ant. Matthæus uptgegeeben wier-
den / onbekend zijn geweest.

„ In den naam ons Heeren Jesu Christi Amen.
„ Wy *Frederic van Blanckenheim* bi der genaden
„ Goeds Bisscop t'Utrecht doe cont ende ken-
„ lic allen luden mit desen openen brieuve, dat
„ wy in voertiden onsen ondersaten in onsen
„ lande van Drenthe enen openen besegelden
„ brieff gegeven hebben, besegelt met onsen
„ seghel, en mit seggelen der vyf Godshusen
„ onser ecclesien t'Utrecht, ende mit seghelen
„ onser drie Steden op dese syde der Yselen als
„ Deventer, Campen, ende Zwolle, des die
„ selve brief inhoud mit anderen punten die
„ daar in verclaert zyn, dat wy onse ondersa-
„ ten in onsen Lande van Drenthe houden sel-

^a Zie de opene brieven by W. Heda, p. 112, 113.

^b Ibid. pag. 120 & 124.

„ len in horen ouden Lantrechte ende wilco-
 „ ren, gelijk die voertz brief daar of inhoudt.
 „ Ende want ons noch onsen Amptman voer
 „ deser tyt niet claerliken kundig en heeft ge-
 „ weest, hoe ende in wat maten dat dat oude
 „ Lantrecht van Drenthe geweest heeft, ende
 „ wy daer oec gheen clare besegelde brieve of
 „ gesien en hebben, des tusschen ons, onsen
 „ Ampman, ende onsen ondersaten in onsen
 „ lande van Drenthe voersz veel twistes ende
 „ schelinge daarom geweest heeft, ende om
 „ te verhoeden tot ewighen daghen meerren
 „ last ende twidracht, die tusschen ons ende
 „ onsen lande van Drenthe daar af comen
 „ mocht, ende oec niet behooric en is, dat
 „ enich Lantrecht op hoechnisse van luden
 „ staen sal, want alle menschen natuerlike
 „ doot sculdig sijn, ende mit versterften den
 „ lude noch meerre schelinge daar in comen
 „ mocht, daarom hebben wy ons laten onder-
 „ wisen mit open besegelden brieven, ende
 „ hebben inder waerheyt mit witachtige kun-
 „ den ondervonden, dat dit dat oude Lantrecht
 „ van Drenthe is ende altoos geweest heeft,
 „ ende hebbent oec in den ouden Lantrecht
 „ gevonden, des onse ondersaten van onsen lande
 „ de van Drenthe alle weghe gebruect hebben,
 „ ende dat sel tot ewigher daghen hoer Lant-
 „ recht blijven, gelijk dattet hier na beschre-
 „ ven ende verclaert staet, behoudeliken den
 „ voersz brief, dien wy onse Ecclesie ende on-
 „ Stede voersz besegelt hebben in onser volko-
 „ menre macht te blijven van allen punten, die
 „ daer in bescreven staen, ende elc punt by-
 „ sonder. *In den eersten* so is een out Lantrecht
 „ ende gewoonte in den lande van Drenthe,

„ waert sake dat dat ghemene lant mit malcan-
 „ deren toesprekene hadde van saken, die den
 „ lande aanruerende waren, so mach dat ghe-
 „ mene lant wilcoren, bi malcanderen toe co-
 „ men bi eenre penen, die si daar op setten,
 „ ende een hachelsprake toe houden, ende des-
 „ gelikes mach ellick dincspul, elc kerspel, en-
 „ de elc buerschap bi hem selven te samende
 „ toecomen om hoer marcke te berichten, als
 „ esch ende saet, hoy ende hout toe beridene
 „ ende anders toe doene, des hem noet is in
 „ den lande, ende in haer merke, uytgeseyt
 „ ander verbonde mit recht tegen der Heer-
 „ licheyt ginghen sonder arghelift.

„ Item so een out Lantrecht in den Lande
 „ voersz datmen houden sal drie lutting ende
 „ meer op drie termine, dat eerste des ande-
 „ ren Manendaghes na Paschen tot Banlo,
 „ dat ander toe Roelden des Dinxdaghes na
 „ Pinxsteren, dat derde lutting tot sinte Mag-
 „ nus daghe tot Aulo.

„ Item so is Lantrecht dat die Amptman die
 „ vertugheden brueken, die hem die buer ver-
 „ tughet hebben, uytpanden mach, ende daer
 „ op en zelmen geen pandeweringe doen, mer
 „ waer dat sake dat sy die Amptman hogher
 „ panden wilde dan sy vertughet waren, of
 „ dan sy gebruket hadden, daar mochten sy
 „ dan pandeweringe op doen, of die wijsheyt
 „ van den lande wijsden, dat sy meer gebro-
 „ ken hadden, oft hooger vertughet waren,
 „ dan see bekant hadden, daer souden sy dan
 „ hoer broken of ghelden van den pandewe-
 „ ringhe.

„ Item so is Lantrecht, worde enich man op
 „ te voersz lutting of op den weghe uyt ende

,, toe huus doot geslegghen die den dootslach
 ,, dede, dit bruecte hondert oude marck. En-
 ,, de worde enich man dan daer gelemmet, als
 ,, dat hy een hant verloer, een voet of een
 ,, ooghe, die hantdanighe daar van die hadde
 ,, gebroken vyftich oude marck. Item quame
 ,, ymant daer die den anderen beroofden een
 ,, fingher, of eenre tee, of eens anderen clei-
 ,, nen leets, die brake van elke vyftien oude
 ,, marck. Item worde daer iemant gewondet
 ,, sonder leempte, die hantdadighe brake vyf-
 ,, tien oude marck. Item worde dan daer ymant
 ,, gevangen in toren moede, die handadighe bra-
 ,, ke vyftien nye Groninger marc, alsse gene-
 ,, achtis in der Stat van Groninghen ende in
 ,, den lande van Drenthe. Voert meer waert
 ,, sake, dat yemant bleve of bliven woude in
 ,, der merke, daermen dat lutting halde, of
 ,, of onder wèghen langher dan enen dach na
 ,, den tyt, dat luttingh gedaen ende opgeghe-
 ,, ven waer, worde hi dan in der rife doot ge-
 ,, slagen, die den dootslagh dede, die sel bre-
 ,, ke, gelyc of dat anders geseiet waer buten
 ,, luttinge.

,, Item waer iemant die den huusrade braec-
 ,, ke ende floec enen man doot in den huuse of
 ,, in de huses betuende vaelde, die brake hon-
 ,, dert oude marc, ende die daer enen man
 ,, lemmede die brake vyftien oude marc, ende
 ,, die daer enen man wondede sonder leempte,
 ,, so brake hi vyftien oude marc, ende waer
 ,, ymant die daer mede liepe in dat huys of in
 ,, den vaelt mit wapender hant, die brake vyf-
 ,, tien nyer Groninger marc, als ghenacstich
 ,, ende voorfsz staat. Ende waer ymant die met
 ,, eenen steen worpe op of in dat huus of in

,, vaelt,

„ vaelt, of stake daar op of in die brake ses
 „ horet losen, elc horet lose twee Vleemfche
 „ groot.

„ Item waer enich Lanfman, die in een
 „ huus quame gaende, daar hi enen anderen
 „ landman in fitten vonde die fyn vyant wa-
 „ re, worde hi daar van vermaent, dat hi uten
 „ hufe ginghe, ende men dat bewifen mochte
 „ mitten weerde of mit anderen goeden luden,
 „ bleve hi daer in boven in den hufe, en de
 „ ghinghe fitten, fo brake hi vyftien nyer
 „ Groningher marc als voorfz is, ende flaet
 „ hi hem daer en boven doot, fo breket hi
 „ hondert oude marc. Ende waert fake dat die
 „ ghene die eerfte in den hufe fate den ande-
 „ ren dootfloege, die en brake geen huus-
 „ vrede.

„ Item waer ymant die den anderen doot
 „ floeghe mit verlove de wapenen, als mit enen
 „ melle, die brake hondert nye Groninger
 „ marc als voorfz is. Ende waer ymant die den
 „ anderen lemmede mit enen melle, brake vyf-
 „ tich nye Groningher marc voorfz. Ende
 „ wonde hi hem, fo brake hi hem vyftien nye
 „ Groningher marc, uytgefet dat dit dinc-
 „ fpuel van Ooftermoer, ende van Noerden-
 „ velde, ende van Roelde, daarmen in den
 „ voerfz wondinghe niet meer en brake dan
 „ een en-twintich Groninger feillinge na hoer-
 „ re ouder gewoonte.

„ Item waer ymant die den anderen doot-
 „ ftote mit een arborft of hantboghe, die
 „ brake hondert oude marc. Ende wonde hi
 „ een daer mede, fo brake hi vyftien oude
 „ marc. Ende lemmede hi een daer mede, dat
 „ waer vyftien oude marc.

„ Item waer ymant die den anderen door-
 „ floege mit onverlovede wapen, die sel bre-
 „ ken vyftich nye Groeninger marc als voerfz
 „ is, ende die daer den anderen mede lemme-
 „ de, also dat hi hem berovede van eenre
 „ hant, of van enen voet, of van enen oge,
 „ die brake vyf ende twintich nye Groningher
 „ marc als voerfz staet. Ende waer ymant die
 „ den anderen beroofde mitter voerfz wapen
 „ eens vingers, of eens anderen cleyne ledes,
 „ die brake vyftien nye Groningher marc
 „ voerfz, ende die den anderen wondede daer
 „ mede, die brake twee hovet losen. Ende
 „ waer ymant duwe flagen dede, die brake
 „ een hovet lose.

„ Item so is Lantrecht, waer ymant die den
 „ anderen dootfloege, ende liete die man niet
 „ toe gelde beden, dat soude men voor moort
 „ houden.

„ Item so is Lantrecht, so wie den anderen
 „ slaat boven enen vrede, die heeft syn lyf ver-
 „ boert, ende lemmet hi enen boven den vre-
 „ de, die sal breken vyftich oude marc. Ende
 „ wondemen ymant boven den hantvreden,
 „ die sal breken vyf ende twintich oude marc.
 „ Ende die den anderen boerde of jaghede bo-
 „ ven den vrede, die brake vyftien nywer Gro-
 „ ningher marc als voerfz is.

„ Item so is Lantrecht, waer ymant die mit
 „ witteliken openbaer dieverie begrepen of be-
 „ vonden worde, die heeft syn lyf verboert.

„ Item so is Lantrecht, so wie den anderen
 „ vermoerde, of moertbrande, of vrouwe ver-
 „ craste, die hebben hoer lyf verboert, ende
 „ van den sculdigen goede sal nemen die clager
 „ een derdendeel, ende die gemeente een der-

„ den

„ dendeel, ende van anders syns selfs goet sal
 „ syn wyf ende syn kynderen nemen die helf-
 „ te, so veer als hise ontdraget rades ende ra-
 „ des. Ende van synre helfte sal nemen die cla-
 „ ger een derdendeel, ende dat gerechte een
 „ derdendeel, ende die gemeente een derden-
 „ deel. Ende desgelikens sal men doen van
 „ moerdenaers, moertbranders, van noetmon-
 „ ders, ende van allen anderen ondaden, daer-
 „ men dat lyf in verboren mach.

„ Item waer ymant in den lande van Dren-
 „ the bi den anderen dronken, of in haesten
 „ moede, dieven, verraders, of moerders hiet,
 „ ende hi sinen voet daar niet bi setten en wou-
 „ de, ende hem beticht niet bewisen en wou-
 „ de, die hevet gebroken vyftien nye Gro-
 „ ningher marc voersz. Ende waert sake dat
 „ hy sinen voet daer bi setten woude, ende
 „ bewisen hem, dat so wie dan an den sake
 „ vellich worde, die hadde syn lyf verboert.

„ Item so is het Lantrecht, waer ymant in
 „ den Lande, die den anderen dief, verrader,
 „ of moerder hiete, of anders ondade aentyen-
 „ de waer, ende hi bewisen mochte dat hem
 „ daer voor die Buer vertughet hadden, ende
 „ die den gerechte daer voor verneughet of
 „ gegouden hadde, die en sal ghene brake daer
 „ aen doen.

„ Item waer een rechter te rechte sit, die
 „ dan dat gerechte berechte, ende maket daer
 „ een boer, die brake vyftien Groninger marc
 „ voersz, ende die den andere wondet, die
 „ gebreket dertich nye Groninger marc voersz,
 „ ende die den anderen daer lemnet of doot-
 „ slaet, dat is twy boet. Ende waer enich
 „ Scoute in Drenthe of enich man die onrecht

„ pan-

„ pandinge dede boven pandeweringhe gebra-
 „ ke vyftien marc voorfz.

„ Item waer ymant die enen Scoute doot-
 „ floeghe, daer hi toe rechte fate, of wanneer
 „ hi van gerechte wegen ute waer te rechten
 „ na Lantrecht, die brake twee boeten.

„ Item is Lantrecht, datmen genen uyt-
 „ heemschen man tot enen onder Scoute in den
 „ Lande van Drenthe fetten en fal, ten waer
 „ dat die uytheemsche man een redelic be-
 „ fceyden man waer, en waer een onredelic
 „ man Scout gefet, dat men bewifen mochte,
 „ die soude men of fetten. Item fo fullen wy,
 „ onse nacomelingen Biffchoppen te Utrecht,
 „ of onsen Amptman in Drenthe, ende die ge-
 „ meen meente, of die fi daer befceicken uyt
 „ elken dincful, allen jaren des anderen Ma-
 „ nendaghes na Paschen die Etten kiefen ende
 „ fetten mit malcanderen, ende gheen buten
 „ den anderen. Ende waert sake dat hoere
 „ enich buten den anderen Etten fette, fo wes
 „ bewyden, dat en soude niet ftantvastich we-
 „ fen, ende die Etten die wy ende dat lant
 „ voerfz fetten ende kiefen, die fullen fy alle
 „ jaer die een helft voerfeten, ende voer an-
 „ der faken. Ende waert sake dat ons ende
 „ die lande nutte ende orbaer dochte wesen,
 „ dat men die alinghe Etten verfetten soude,
 „ fo mochten wy ende fy die dan verfetten en-
 „ de veranderfaten als voorfz is.

„ Item fo is Lantrecht datmen ghenen Lant-
 „ man vanghen en mach in den Lande van
 „ Drenthe omme gheenleyen faken wille, daer
 „ hi of fyn maghen den broke voor besetten
 „ willen ofte moghen, dat en waer sake dat hi
 „ fyn lyf verboert hadde, want fo machmen
 „ hem

hem vanghen, ende in wat marcke dat hi
 dan ghevangen worde, daar sult hem die
 Buer waren drie daghe en drie nacht lanc na
 dertyt dat hi den ghebueren van den gerech-
 te gebonden ende sloten geleverd wert, en-
 de dan so selmen over hem rechten in der
 selven marc, ende waert sake dat hier en bo-
 ven die man den Bueren binnen den voersz
 tyt ontliepe, so brake elc huus vyftien nyer
 Groninger marc voersz. Ende waer sake dat-
 men niet en rechte binnen den drien da-
 ghen voersz over den vanghenen, dan so
 sout hem die voersz Buer weder overleveren
 den gerechte, ende dat sel hem voert in der
 selver marcke waren so langhe datmen over
 hem gerecht hevet.

Item so is Lantrecht, waer eenig man die
 straten roof dede, die sal breken vyftien nye
 Groningher marc voersz, ende den roof sel
 hi weder so goet inbrengen des anderen da-
 ghes, als die roes betughet werde. Doet hi
 des niet, so sal hi den roof des anderen da-
 ges daar na twiscat inbrengen, des derden da-
 ges driscat. Doet hy des niet, so salmen des
 vierden daghes mitten sweerde roepen ende
 volgen den roeve. Item desgelikes van
 den acker roeve, van huus roeve, ende van
 ekenen houte. Item waer enich man die den
 anderen dede enen roef aen els-hout, aen ri-
 se, of aen anderen weken houte, dat hi hem
 of houwe of neme, die sal wreken eenen
 veltroef, dat syn twe hovef lose, ende den
 roef in te brengen in allen gevolghe, als van
 straten rove voersz staat, of den clagher daer
 vol voer te doen, en om aldusdanighe sake
 en sal niet dan een man uyt elker buerschap

„ cla-

„ claghen. Ende waer enich man die den an-
 „ deren scuttinge neemt of ontjaghede, dat
 „ den Bueren kundich waer, de brake vyftien
 „ nyer Groningher marc voersz.

„ Item waer enich man die toe Coevoerde
 „ scult mudde sculdich waer, ende niet en be-
 „ taelde op den rechten dach, die falsche des an-
 „ deren daghes twiscat gheven, die breke drie
 „ pont, elc pont van seven penninghe, des sel-
 „ men voor drie pont gheven vier Vleemsche
 „ groot, ende die onthoude een mudde van
 „ den Bisschop van Utrecht panden laten bin-
 „ nen den jaer, ende die Buer sullen die be-
 „ sculdighen wisen des selven daghes als die
 „ pander coemt, ende doen sy des niet, soo
 „ mach hi elken Buer panden voor drie pont,
 „ ende binnen drien weken enen sculdighen
 „ bewisen.

„ Voert meer alle die ghene die scout mud-
 „ de gheven als voersz is, die sullen gheven
 „ tho battlingh penningen also menighen Lo-
 „ veschen, als hi menich mudde ghevet, of
 „ payment dat daer goed voor is in Drenthe to
 „ segghen der wysheyt van den Lande.

„ Voert meer elc huus in den Lande van
 „ Drenthe daer roec uytgaet uytgesproken dat
 „ Kerspel van Ewe, ende leen goed houden
 „ van ons ende van onsen Gestichte van Utrecht,
 „ die sellen gheven der Heerlicheyt van Coe-
 „ verde jaerlix voor roekpenninge twe Groe-
 „ ningse of payment dat daer goet voor is na
 „ seggen der wysheyt van den Lande, uytghe-
 „ segghet geesteliker lude huse, ende dienstlude
 „ huse, ten waer datmen bewisen mocht, dat
 „ syt mit recht oec sculdich waer, so souden
 „ syt gheven.

„ Voert

„ Voert meer battines penninghe, roecpen-
 „ ninghe, sal die Biscop van Utrecht kundigen
 „ laten tot elker kerken op eenen Sonnendagh,
 „ op wat daghe hise ontfangen wil, ende wie
 „ so dan niet en betaalt, die sal breken drie
 „ pont, ende die salmen uytpenden als voorsz
 „ staet van den Scout mudden.

„ Voert meer alle broken die verschinen
 „ mach van Scout mudden, van Battines pen-
 „ ninghe, die behoert ons en onsen nacom-
 „ lingen Bisschoppen van Utrecht alleen toe.

„ Item waer enich man die klagen woude om
 „ waterlofinghe of om een jakwech, die sal
 „ int eerst daer bi nemen twe buer ende cla-
 „ ghen opten anderen om sijn waterlofinghe,
 „ ende jakwech, woude hise hem dan niet ru-
 „ men, so soude die clagher roepen, en bren-
 „ ghen aen die meen buer, ende vertughent
 „ dan die buer dat die clagher recht hevet, so
 „ sal die ghene daer die claghe op gaet die wa-
 „ terlofinge ende jakwech op rumen binnen
 „ drien weken. Doet hi des niet, so breket
 „ hi vyftien Groningher marc voorsz.

„ Item waer ymant die des sweerder behoef-
 „ de, die sel dat versoeken ende winnen aen
 „ der overster bruggen tot Coeverden om vyf
 „ nye Groeningher marc voersz, ende dat sel-
 „ men hem toe rechte gheven sonder weyghe-
 „ ren. Ende waert sake dat hem die Amptman
 „ des weygeren woude, so soude hi houwen
 „ al die brugghe mit getughe, ende legghen dat
 „ voersz gelt daer, ende mede so sal yder dat
 „ sweert gewonnen hebben, ende voertvaren,
 „ ghelikerwys oft hem dat gegheven ware,
 „ ende wil hi daer mede voortvaren, so mach
 „ hi dat verhouden een jaer lanc mitten selven

„ vyf marcken voersz, also veer als hi dat tot
 „ allen ses weken verfoekt dat jaar om als
 „ voersz is.

„ Item waar enich lantman die hadde enen
 „ uyttheemschen knecht, die enighe breucke
 „ of misdaet dede in den Lande, die knecht
 „ sal op syns selves hals wreken. Ende waert
 „ sake dat syn brootheer oec mede berucht waer
 „ van der selver sake, die mach syn onscout
 „ doen daar van met twalman sinen maghen
 „ binnen twee weken in den dinxspuel daert
 „ vertuucht is. Ende woude die brootheer die
 „ onscout niet doen, so soude hi voer den knecht
 „ antworten, ende die knecht mocht dat lant
 „ rumen mitten halven breuke, ende mitten
 „ halven gelde.

„ Item so is Lantrecht, worde enich man
 „ vertughet van den den Bueren voor een ge-
 „ luut of voor een gheruft van enigher saken,
 „ die mach syn onscout doen mit twalof sine
 „ maghen binnen drie weken na der vertughin-
 „ ge in den selven dinxspuel, daer hi vertu-
 „ ghet is, ende dat sal hem die Amptman achte
 „ daghe te voren laten weten, waer hi syn on-
 „ scout doen zel, ende hadde hi ghene maghe
 „ in Drenthe, so mach hi twalof ander goeder
 „ manne nemen, daar hi syn onscout mede doen
 „ zel als voersz is.

„ Item so is Lantrecht so wie dat pandewē-
 „ ringhe dede mit onrechte, die sal breken des
 „ eersten daghes drie pont, des anderen daghes
 „ twiscat, des derden daghes vyftien nye Gro-
 „ ningher marc, ende daer mede, waer hy van
 „ den pande quyt. Ende des vierden daghes
 „ machmen dat hoochste gerichte sueken mit
 „ ten sweerde, die meente daar mede uyt te

roepen, ende so salmen den sweerde volgen
 by vyftien nye marc voertz, ende helpen den
 clage rechts op hoers selvers coft, ende dat
 sweert selmen verfteken als voertz is. Ende
 wie in der voertz sake vellich worde, die sal
 den breuke, coft, ende allen onraat opslaen.
 „ Item so is Lantrecht, waer ymant die on-
 recht aenfoekinghe dede, die brake des eer-
 sten dages drie pont, des anderen dages twi-
 scat, des derden dages vyftien nye Groninger
 marc voertz, ende worde daer pandewerin-
 ghe gedaen tot Lantrecht, so sal die Scoute
 den clager ende den sculdighen die sake leg-
 ghen ende versten tot den naesten lordingh
 op die wysheit van den Lande, ende daeren-
 binnen en selmen geen broke daer van nemen,
 eer die wysheit van den lande die sake claer
 ondergewyft heeft, ende dan selmen den cla-
 ger op den sculdigen voert rechten na Lan-
 recht als voertz is.

„ Item so is Lantrecht, een man die breuke
 gedaen heeft, ende een Hoefman is, so selmen
 den Hoefthere eerst sueken, eermen die mage
 suekt. Ende heeft die Hoeftheer ernisse, die
 mach die Here veile bieden, ende verkopen,
 ende wies hi daer van crighen can, dat mach
 hi nemen, ende ontbreket den Heere daer eet
 an, dat sullen dan sesse die naeste hande gelde.
 Ende waer des mans goet beter, dat selmen
 hem weder gheven, ende die Buer sullen dat
 goet waerdighen te nemen of te gheven.

„ Item so is Lantrecht, so wanneer dat die
 Buer horen tughen niet doen en willen inder
 goesprake, of dinghen, of op een rechte, so
 breket elkes huus drie pont als voertz is, noch-
 tans so sullen si horen tughe doen, ende doet

„ si des dan niet, so is dat des anderen daghes
 „ twifcat, des derden dages driefcat, des vier-
 „ den dages vyftien nye marc voersz.

„ Item so is Lantrecht, so wie geen rech-
 „ te mate en geuet van boteren ende van zade,
 „ die breket vyftien Groninger marc voersz.
 „ Item of een bastert broke dede, den soude
 „ men ouden aen der moeder magen ende niet
 „ aen des vaders.

„ Item so is Lantrecht, so wanneer een weer-
 „ lich manden anderen weerliken man aanspre-
 „ ket met geesteliken rechte van weerliken sa-
 „ ken of goede, die breeft vyftien nye marc
 „ voersz. Ende waer dat een Lantman den an-
 „ deren buten lands besette, die broke vyftien
 „ nye Groninger marc voersz, ende doet hi
 „ hem daar mede scade ende cost, die sal hy
 „ daer toe gelden ende betalen.

„ Item so is Lantrecht, waer enich man in
 „ den lande die gebroket hadde, ende die daer
 „ van een moetsonich dede der Heerlicheyt, en-
 „ de dat gerechte liete hem daer van quyt, ende
 „ woude daer geen buertucht horen, so soude
 „ dat selve gerechte den lande ende der meente
 „ enen onderfcouten setten ende gheuen, die daer
 „ die buer toe brochte mit rechte, dat si een
 „ tuch deden van den manne, waer hi gebro-
 „ ket hadde, of niet, op dat die meente twifte
 „ wes broke hem daar an verschenen waer.

„ Item so is Lantrecht, waer ymand die den
 „ anderen venghe in den Lande van Drenthe,
 „ die sal breken hondert oude marc, uytgefeghet
 „ misdadige lude, als voersz staet, die macht
 „ man elc vaen ende houden sy tottes gerichtes
 „ behoef.

„ Item so is Lantrecht, waer ymand die enen
 „ voer-

voerpaal afbrake mit wille of opeerde, die zal breken vyftien nye marc voerfz.

„ Item zo is Lantrecht, dat een Scout in den Lande hebben zal een plack voor de aanpandinge, ende twee Vleemfche groot voor die uyrpandinge.

„ Item zo is Lantrecht, zo wanneer dattes Biffchops Amptman van Utrecht in Drenthe dinge houden zel, zo zal hi dat houden van der eenre vespertyt tot den ander mit dertich peerden ende mit dertien personen, ende wes hi dan verteert in der buerhuzen, daer dat dinc is, dat zellen die felve bueren beralen, ende wil die Amptman mit meer luden ende peerden dat dinc houden, dat mach hi doen op zyns zelfs cost, ende dat dinc zel beginnen te houden tot drien tiden des jaers, als verrinnacht na Paschen, ende des anderen Manendages na fant Agathen, ende des Manendages na finte Pontiaen.

„ Item zo is Lantrecht, waer enich man die enigerhande goet aenvoer, daer die vredeban ingelegchet ware, alzo vake als hi dat doet, zo breket hi vyftien nye Groninger marc voerfz, zo veer als hem die Buer voerfz vertugen.

„ Item zo is Lantrecht, datmen geen voortuuch doen en zel buten den Lande van Drenthe, ende de Buerfchap zel hoer tuuch doen to dingen to hoefprake ofte to richte binnen horen dincfpiel ende niet verder.

„ Item zo is Lantrecht, dat die Heerlicheyt niet roepen en zal mitten fweerde, dat en zy witlich landes noet, ende zo zal ele man volgen den fweerde by vyftien nye Groninger marc voerfz niet vorder dan opte palen

„ des landes van Drenthe, ende daar en sullen
 „ zy niet langer leggen dan drie dagen en drie
 „ nacht, dat en waer sake dattet den lande
 „ noorfaken dede; ende waer ymant die den
 „ anderen dootsloege, wanneer hi den sweer-
 „ de uytwert volghede, ende binnen drien
 „ dagen ende nachten voersz, die brake hon-
 „ dert oude marc. Ende waer ymand die den
 „ anderen daer dan lemmede of wondede, die
 „ zal breken simpel broken of dat binnen
 „ sweert recht gesiet waer.

„ Item zo is Lantrecht, waer ymant die
 „ niet en waer daermen mit rechte cluchten
 „ mochte in der cluchtinge die brake twee
 „ hovet losen.

„ Item zo is Lantrecht, datmen van genen
 „ man in den lande broken nemen en zal van
 „ faken, hi en zy eerst van den Bueren daer
 „ voer van vertuiget, ende van den broke,
 „ ende van alle broke voersz, daer zal die Bis-
 „ schop van Utrécht of sijn Amptman of bue-
 „ ren in hebben een derdendeel, en die twee-
 „ dedeel die daer achter bliven, daar zel of
 „ hebben die clager een derdendeel, ende dit
 „ ander zel die meente hebben, uytgesproken
 „ die voersz broke van Scoutmudde, roek pen-
 „ ninge, ende battinx penninge, die zal die
 „ Heerlicheyt alleen hebben, ende de broke
 „ van stolenen goede voersz die salmen deylen
 „ als voersz staet. Voert meer zo mach die
 „ ciager ende die gemeente horen broken uyt-
 „ panden mit dagelixgen rechteren ende Scout-
 „ ten in den kerpel daer die broke versichenen
 „ is, zo wanneer dat dat gerechte sine broke
 „ daer van hevet, alse voersz is. Item alle bro-
 „ ke voersz die zullen dubbelt wesen op ten
 „ vier

„ vier hoechtiden, als opten Paeschdage ende
 „ nacht, opten Pinxsterdage ende nacht, op
 „ ten Korfdage ende nacht, ende onzer liever
 „ Vrouwen dage ende nacht *Assumptio*, ende
 „ op al onzer Vrouwendage, op Apottel dage,
 „ ende op al der zelve nachten.

„ Item zo is Lantrecht, dat geen broken op
 „ geen tyt twy boeten zijn, dan alse voertz
 „ staet. Voert alle ander broke, die hier in
 „ niet genoemt en staen, die zullen staen na
 „ den ouden recht.

„ Ende alle dese voersz punten ende elc hi-
 „ zonder geloven wi *Frederic*, Bisschop t'U-
 „ trecht, voer ons ende voer onze nacomelin-
 „ ge Bisschoppen t'Utrecht ouzen Lande van
 „ Drenthe voersz ewelike vast ende onverbre-
 „ kelinge te houden, ende dat wy noch onze
 „ nacomelinge Bisschoppen t'Utrecht noch on-
 „ ze Amptlude daer nimmermeer tiegen noch
 „ boven doen en zullen, maer wy ende onze
 „ nacomelinge zullen onze goede lude van on-
 „ zen lande van Drenthe tot ewigen dagen
 „ daer in houden, ende deze voersz brief die
 „ zal in allen dier zelve volcomen macht we-
 „ zen en bliven tot ewigen dagen, gelyc die
 „ brief is, dien wy onsen landen voertz gege-
 „ ven hebben, bezeugelt mit onzen zegel ende
 „ mit zegelen onzer vyf Godshuyzen, ende
 „ onzer drie Steden voersz, behoudeliken dien
 „ zelve brief in zynre volcomenre macht te
 „ bliven gelyc voersz staet zonder enich arge-
 „ list, ende des tot eenen oerconde zo hebben
 „ wy dezen brief mit onzen zegel bezeugelt.
 „ Ende om dat wy willen dat alle saken ende
 „ punten voersz vast ende stede bliven zullen
 „ tot ewigen dagen, zo hebben wy gebeden

„ die eerbaren, wyzen, ende besceyden luden
 „ der Prelaten ende Capittelen onzer kerken
 „ van den Doem, van Oudemunster, van sun-
 „ te Peter, van sunte Johan, ende van sunte
 „ Marien t'Utrecht desen brief mit ons te be-
 „ z gelen; ende wy Prelaten en Capittelen van
 „ den Doem, Oudemunster, sunte Peter, sun-
 „ te Jan, ende van sunte Marien kerken t'U-
 „ recht aansende, dat die Eerwoerdige in Go-
 „ de onze lieve Genadige Here van Utrecht
 „ voersz om oirbaer sijne kerken ende sijne
 „ nacomelingen Bischoppen t'Utrecht deze
 „ voersz overdracht ende punten mit sinen
 „ lande van Drenthe is overcomen, zo hebben
 „ wy tot enen oerconde ende eenre ewiger
 „ memorien dezen brief mit hem mit onzer
 „ kerken zegelen doen zegelen. Gegeven in
 „ 't jaer ons Heren duzent vier hondert ende
 „ twalof, des zethienden dages in Septem-
 „ ber. „

A A N T E K E N I N G E N .

I. Deze naamrede, die de Eerw. Schrijver uyt
Mensö Alting getrokken heeft, sicheelt veel van de
 naamrede, daar *Johan a Pikart* zoo sterk op staat;
 en die hy buiten alle tegenspraak houdt. Hy meent
 dat de Drenters afkomstig zijn uyt Scandinavie. In
 dat Scandinavie, zegt hy, te weeten in Noorwegen,
 is gelegen het landschap Dront, ook Tronten en
 Drunten genaamd. Dit Dronten, meent hy, heeft
 den naam gegeven aan 't landschap *Drent*. Veran-
 dert O in E, zegt hy vorder, zoo heeft men Dren-
 ten. Tot bewijs brengt hy meer andere plaatzen by,
 die haaren naam, naar zijn zeggen, van Noordsche
 plaatzen gekreegen hebben. *Veelen van dat volk, zoo*
als hy vorder redeneert, zijn Firesen of Vriezen ge-
naamd. In 't land van Drent is ook een dorp dat den

* In de Kronijk van Drent &c.

naam

naam heeft van *Vries*. Noorwegen plagt ook *Norg*, *Norge*, en *Norige* genoemd te worden. Zoo heeft men ook *Norg* of *Norge* in *Drent*. In *Gotland* heeft men een *Grenge* en *Gronge*; in *Vriesland* heeft men *Groningen* of *Grongen*. In *Noorwegen* is gelegen een plaats, onsla genaamd: in deze landschappen is ook een oud dorp, dat bekend is onder den naam van *Anlo*. Gelijk men daar de *Gotten* of *Geten* heeft, zoo heeft men hier het dorp *Geten*. Daar heeft men *Gastrije*, *Oren*, *Affen*, *Dalen*, *Ontra*: hier heeft men *Gastieren*, *Oren*, *Dalen*, en in de *Omlanden* *Ontra* enz.

Wat zal ik daar op zeggen? De Heer *Alting*, die men bekennen moet dat in zulke zaaken meer als twee *Pikarden* weegt, gewaardigt zich niet, die naamrede eens aan te raaken. Maar ik moet 'er ook by zeggen dat zulke verschillen door geen kleinder of grooter gezag uytgewezen worden. Ieder weet hoe dat menige en deitige Schrijvers de naamen van veele plaatzen, in *Holland*, *Zeeland*, en *Vriesland* gelegen, ja de naamen van *Holland*, *Zeeland* en *Vriesland* zelf, van de naamen der Noordiche steden en landschappen afleiden. Ik wil daar voor deeze reize geen vonnis over strijken; de Leezer moet ook wat keur en vryheit hebben.

Maar even te voore had *Pikart* de *Drentenaars* voor *Vriezen* en ook voor *Tenkters* opgegeeven; en hy zegt duidelyk genoeg dat *Tenkters* de eigen en zelfste naam is met *Drenters*. Maar dat hy de *Tenkters* voor de rechte *Drentenaars* houdt; daar in zie ik niet dat hy de beste *Weereld* beschrijvers op zijn zyde heeft. Althans *Cellarius* en *Menjo Alting* plaatzen de *Tenkters* aan den *Rhijn*, omtrent recht over de *Ubiërs*, een goed einde van de *Drentenaars* af. En *Tacitus*, wiens zeggen niet gewraakt kan worden, zegt duidelyk dat ze door den *Rhijn* (van de *Ubiërs*) *b* afgezondert waren. Van de *Ubiërs*, zeg ik: want zoo verstaat het *c Cellarius*: en 't schijnt daar uyt te blijken dat hy zoo even van de *Ubiërs* gesproken had. Wil iemand de plaats liever zoo verstaan dat ze door den *Rhijn* van malkander afgezondert waren, en den oever van den *Rhijn* van

b Rheno discreta gens. Tacitus Hist. lib. iv. cap. 64.

c Geograph. ant. lib. 2. c. 5.

weerskante besloegen, 't welk om veele redenen onwaarschijnlijk is, die zoude ons zeggen noch meer bevestigen; te weten dat ze dan een ander volk zijn geweest als de Drentenaars.

Maar 't is den gemelden *Pikart* niet genoeg dat de Drentenaars rechte Vriezen zijn: en dat ze naar zijn zeggen voor de Tenkters moeten gehouden worden. De eerste en oudste Drentenaars, zoo als hy valt *d* gelooft, zijn Reuzen geweest. Althans houdt hy dit voor gewis dat het land van Drent in oude tijden gekrielt heeft van Reuzen; die uyt Gotland, Zweden, Noorwegen, Denemarken, en de vordere Noordische landen, herwaarts gekomen zijn, en het land van Drent tot hunne woonplaats verloorren hebben. Om zijne meening dan wel te verstaan, en te weten waar op dat hy zijn zeggen vestigt; dien ik de bekende steenhoopen, die in 't land van Drent in zoo eene meenigte gevonden worden, met zoo korte woorden als ik kan aan te raaken.

Het is de waarheit dan dat in 't land van Drent een groote meenigte van *steehoopen*, zoo als hy ze noemt, gevonden word. Door die *steehoopen*, zoo als wy ze ook noemen zullen, word een verzameling van steenen verstaan, die in zeker order by malkander leggen. Zy zijn meestendeels settien treden lang; sommigen ook twintig, en meer. Ze zijn vier, vijf, of ses treden breed; en leggen altemaal van 't Westen naar 't Oosten toe enz. Een ander * Schrijver, die waarschijnlijk noch in 't leven is, en alles met groote naarligheit onderzocht heeft, spreekt omtrent even eens. Men ziet doorgaans; zegt hy, twee of drie groote steenen, zelden meer, die in een rechte ry en niet verre van malkander geschikt leggen; en rond, of eyrond, of noch anders van maakzel zijn; zonder dat 'er de kunst eenig fatzoen aangegeeven heeft. Onder ieder grooten steen leggen twee, of drie, of somtijds vier kleiner steenen; die den grooten steen (aan beide zijne einden) ondersteunen; 't welk zoodanig beschikt is, dat die groote steenen, op kleiner steenen rustende, drie voeten bo-

d Antiquiteiten enz. distinctie V.

* Jod. Herman Nunning in *Sepulcreto Westphalico-Mimigardico-Gentili*. Sect. 2, cap. 1.

ven de aarde verheven zijn. By gevolg kan niemand onder die groote steenen doorgaan, zonder zijn lichaam te buigen. Rondom die langwerpige steenen, omtrent drie treden daar af, staat een andere ry van steenen, elk vier, vijf, zes voeten hoog; die de groote steenen kringsgewijs omringen, en altemaal recht op staan.

Ik heb gezegt dat die groote steenen, op de kleinder rustende, drie voeten van de aarde verheven zijn; en dat men daar niet onder kan gaan, zonder zijn lichaam te buigen. Dat is ten dien einde geschiedt, zoo de gemelde Schrijvers het bevatten, op dat iemand, daar onder doorgaande, gehouden zoude zijn de asschen aldaar rustende, door dat buigen een soort van eerbiedigheid te bewijzen. Doch voor al schijnt de reden van den Heer *Nunning* hier te gelden; te weten dat de groote steenen aldus op kleinder steenen gelegd zijn, en de aarde niet raaken, op dat ze de asschen der overledenen niet zoude drukken. Want ieder weet hoe dat het by de Heidenen voor een groot geluk gerekent wierd, naar zijne dood onder een ligte en bolle aarde te rusten.

Zulke steenhopen worden allermeeft gevonden in 't landschap van Drent: men vindt ze ook op den *Hummeling*, te Emsbuiren, te Saltsbergen, onder 't Bisdom van Munster. Vorders ook te Tekelenburg, en in 't Graaffchap Benthem: maar, gelijk gezegt is, by de Drentenaars is 'er de stapel van. Waar uyt *Johan Pikart* dan besluit dat geen ander landschap zoo bewoont is geweest van zulke grove, sterke, en groote menschen, die zulke steenhoopen by malkander kosten brengen. Want die graf-steenen zijn somtijds zoo groot; dat 'er dikwils, by regen of onweer, honderd schaapen f onder gescholen hebben. Zoo beweert hy dan dat het zekerlijk Reuzen zijn geweest, die zulke monsters van steenen, om zoo te spreken, op malkander gestapelt hebben. Hy voegt 'er by dat die Steenhoopen niet opperecht zijn van de Romeinen; dewijl de Romeinen die alle hunne daaden zoo naarstig beschreeven, zulks zekerlijk niet ongemeld zouden ge-
laaten hebben. Voor al trekt hy zijn bewijs uyt de

f *Joh. Pikart*, en de Heer *Nunning*, als boven.

Noordsche landen; die hebben naar zijn zeggen van Reuzen gekrielt. Dat getuigen alle hunne laudshistorien, alle hunne oude veerzen en gedichten, alle hunne Graf-schriften. Dat getuigen, zegt hy al vorder, hunne graven, van uytermate groote steenen t'zamengesteld; die noch eenige overblijfszels van Gottische letteren vertoonen enz.

En, 't geen hy dan byzonderlijk doet gelden, de steene grafsteden, of zoo als hy ze noemt Steenhoo-
pen, die in 't land van Drent en daar omtrent gevonden worden, hebben 't zelfde maakzel en fatsoen, en zijn even zoo hoog en breed, als de gemelde begraafplaatzen der Reuzen in de Noordsche landen: leggen daar ook Oost en West, gelijk hier; hebben daar ook ten Weste een vierkantig gat, om 'er onder te schuilen: leggen daar, even gelijk hier, op heuvelen of bergjes. Geloofwaardige mannen, die ze op beide de plaatzen gezien hebben, zegt hy, verklaren dat het een en 't zelfde soort van graven is. En gelijk de steenen van die Noordsche graven, zoo als hy voor onwederspreekelijk houdt, door Reuzen by malkander gebragt zijn; zoo moet men ook voor ongetwijfeld houden dat de steenen van de Drentsche graven door Reuzen by malkander zijn gebragt enz.

Een leezer, die zich met geen ophef van woorden laat paayen, en 'er niet al te voorbarig over heen loopt, zal al gemerkt hebben dat de voornoemde *Pikart* eenige dingen als zeker onderstelt, die bewijs van noode zouden hebben. Maar alzo de gemelde Heer *g. Jod. Herm. Nunning* tegen 't gevoelen van *Joh. Pikart* reeds geschreeven heeft; zal ik zijne redenen, dewijl ik ze meest voor goed en bondig houde, op mijne manier slegts uytgeschrijven: op mijne manier, zeg ik; dat is zoodanig dat ik 'er 't eenen 't an-

g Sommige Leezers zouden d'er zich misschien aan stoeten dat ik *Nunning* den eer-naam van Heer geeve, en *Joh. Pikart* niet. Maar daar in volg ik de gewoonte van de meeste Schrijvers; die den tytel van Heer aan levende Schrijvers geeven, aan dooden niet: en ik weet niet dat *Jod. Nunning*, die zijn Sepulcretum in 't jaar 1714. uytgegeeven heeft, noch overleden is.

der als het zoo pas geeft byvoegen zal ; en ook de vryheit neemen van somwyle iets te veranderen.

Groote grafsteden , of grafsteen , geeven geen bewijs dat 'er groote s'chaamen , veel min lichaamen van Reuzen , begraaven leggen. Groote grafsteden zijn doorgaans een teken dat 'er luiden van aanzien of magt , of die het verdient hebben , begraaven zijn. De *b* Keizer *Probus* had eenen *Aradion* in een twee gevecht overwonnen en verslagen. En om dat *Aradion* een dapper held was geweest , en zich zelve nytermate wel verweert had , deed hy hem in eene zeer groote grafstede begraaven : want hy deed door het krijgsvolk een graf maaken , dat twee honderd voeten in de breedte had.

't Geen *Pikart* meent dat zoo een hoop van zulke groote en overzwaare steenen niet als door Reuzen op malkander kunnen gestapelt zijn , staat insgelijks niet door. Men ziet tegenwoordig noch menschen , zegt de Heer *Nunning* , die geen Reuzen gestalte hebben , en in krachten by geen Reuzen te vergelijken zijn ; en nochtans de behendigheit hebben van zeer groote en zwaare pakken zonder eenig help-tuig op te ligten , en op de wagens te smijten. Dat meer is ; tusschen *Osnabrug* *i* en *Wallenhörst* , op den top van een berg , staat een oud altaar , uyt een enkelden steen bestaande , die de gedaante van een tafel heeft , zeven en twintig voeten lang en drie voeten dik is ; op negen steunen of kleinder steenen rust , en ook drie voeten boven de aarde verheven is. Geen een van alle de steenen die van *J. Pikart* beschreeven worden , kan by die tafel , of dien steen , in gelijkenis komen. Nochtans staat het by de kenders buiten alle twijfel dat het gemelde outaar , of tafel , of steen , daar van de Brukters opgerecht is ; welke Brukters van geen eenen Schrijvers als Reuzen beschreeven worden.

De Heer *Nunning* tracht *Pikart* ook uyt zijn eigen woorden te overtuigen.

Pikart zegt ergens dat 'er op de meergemelde grafsteden letteren gestaan hebben ; en hy houdt voor zeker dat het Gottissche letteren zijn geweest. Daar op

b Vopiscus in *Probo*.

i Jud. *Nunning* , *ibid*.

zegt *Nunning*; hebben de Reuzen dan de kunst gehad om te schrijven; en hebben ze dat juist met Gottische letteren gedaan. Of zijn de Gotten mischien, lang na dat de Reuzen verdelgt en uytgeroeit waren, in deze landen aangekomen? En zijn die Gotten zoo bezorgd geweest om de daaden der Reuzen aldus te vereeuwigen? Staat dit van de Gotten tegelooven, zegt hy, die zoo achteloos zijn geweest omtrent hunne eige daaden; en hunne verrichtingen, hier te lande, met geen eukeld woord beschreeven hebben? De Gotten, zoo gaat hy voort, die alles dat opperecht en in goeden staat was overhoop wietpen en verdelgden, hadden die zoo eene zorg om de daaden der oude Reuzen op steenen te snyden? Maar die opwerping komt my gansch niet effen en dringend voor. *Pikart* wil daar hene dat het landschap van Drent door Reuzen bewoont is geweest. Die Reuzen, zoo als hy vorder drijft, zijn voor 't grootste gedeelte uyt Denemarken, Zweden, Noorwegen, Gotland, enz. overgekomen. Die Deenen, die Gotten, enz. hebben naar zjn zeggen, hunne eige daaden op de gemelde steenen gesneden. Zoo komt hier dan geen vrage te pas, of die Noordsche volkeren zoo bezorgt zijn geweest voor een deel Reuzen, die al over lang uytgeroeit waren. Dat hy van alle die volkeren Reuzen wil maaken, en daar uyt trekken wil dat de oude Drentenaars Reuzen zijn geweest, daar in heeft hy naar allen schijn by de meeste Leezers reeds ongelijk gekreegen: daar mogt de Heer *Nunning*, gelijk hy doet, tegen pleiten: maar daarom hebben zy voor de oude Reuzen niet gezorgt. Ten tweede moet de Heer *Nunning* niet zeggen dat die Noordsche volkeren zoo achteloos zijn geweest, om hunne daaden by geschrift te vereeuwigen. Daar van is elders al gesproken: maar dat ze ten minste de naamen van hunne ouders, naaste bloedverwanten, en beste vrienden, met eenige van hunne voor naamste daaden, op de grafsteden van die ouders, bloedverwanten, en vrienden, deden schrijven, is buiten verschil: en dit is genoeg, om *Pikarts* zeggen voor zoo verre te verdedigen. Men heeft de *Monumenta Danica* van *Olaus Wormius* maar eens ter loops te doorbladeren; daar zal men een overgroot getal van oude

de grafsteen en zien, die de Deenen, Gotten, en andere Noordsche volkeren, voor hunne vrienden opgerecht hebben. By den zelven *k Wormius* zal men beweezen vinden hoe dat de Noordsche Koningen hunne daaden op zarken, ja op rotzen en andere steenen, deden uythouwen. Dit zijn geen losse vertellingen, die slegts op het zeggen van de voorheen gemelde Schalders of Noordsche Rijmers en P. ëten steenen. Zulke zarken, rotzen, en steenen, zijn noch ten deele in weezen; de geschiedenissen, die daar met Runissche letteren verhaalt worden, zijn somtijds verstaanbaar, somtijds niet; zoo als de LEEZER, die de moete doen wil van *Ol. Wormius* na te zien, aanstonds bevinden zal. Dat ze somwijlen niet verstaanbaar zijn, koomt daar van daan dat de Noordsche taal ook verandert is; of de letteren, die ook veranderinge onderworpen zijn, niet kunnen geleezen worden. Dit geeft de oudheit van die opschriften te kennen; en dient tot een zeker bewijs dat de Noordsche volkeren al van ouds bezorgd zijn geweest om hunne daaden aan de nakomelingen bekend te maaken. De zaak verdient wat breeder uytgehaalt te worden. *Saxo l Grammaticus* verhaalt dat *Hyldebrandus*, Koning *Haraldus* zoon, zijn vaders krigsdaaden op een rotze met Runissche letteren heeft laten beschrijven; of, om netter te spreken, uythouwen. Dit zoude by veelen verdagt gehouden worden; om dat de voornoemde *Haraldus* omtrent het jaar 300, wat vroeger of later, geleest moet hebben; en de Noordsche historien van die tijden niet vry zijn van fabelen en opgesinukte vertellingen. Maar de gemelde steenrots heeft altijd den naam van *m Haraldus* rots gedragen, en draagt dien naam tegenwoordig noch: en de letteren, die de daaden van *Haraldus* verhaalen, staan 'er noch op. Noorwegen, zoo als *Wormius n* getuigt, pronkt met een groot getal van diergelijke rotzen. Onder anderen staat 'er zoo een rots in 't midden van een meir; die zijnen kruin zeer hoog boven 't water uytsteekt; en zeer net met Runissche letteren beschreeven is. Een diergelijke rots staat 'er ook in 't midden van

k Lild. 1. cap. 13. & 14.

l Lib. 7.

m Ol. Worm. ibid. lib. 1. c. 3.

n Ibid.

eenen stroom, drie mijlen gaans van Stokholm, *Regnerus Lodbroch*, in de historien wel bekend, die ten tijde van *Karel den Grooten* en *Lodewijk den Goeden* gelceft heeft, deed zijne heldendaaden ook op een steenrots graveeren.

Maar jammer is het dat die opschriften, gelijk gezegt is, dikwils gansch onverstaanbaar zijn. Daar klagen de geleerden tegenwoordig over; en daar heeft *Saxo Grammaticus* in zijnen tijd, dat is in de twaalfde en dertiende eeuw, al over geklaagt. Hy spreekt van *Haraldus* rotze, daar wy zoo even van gesproken hebben: en om dat hy eene nette en bemerkenswaardige beschrijving van die rotze geeft; wil ik zijne woorden ten dienste van den Leezer hier wel vertaalen. By *Bleking* is eene rots te zien, daar men over gaan of wandelen kan, en die met wonderlijke letteren afgetekent is. Want van de Zuidzee af tot de wildernissen van *Wermeland* toe loopt een steenen weg: welke weg van weerskanten bezet is met twee ryen die niet verre van malkander staan; maar een langen streek duuren. Tusschen die twee ryen is de weg effen en vlak, en van weerskanten met letteren beschreeven, om geleezen te kunnen worden. En hoewel dit pad zoo ongelijk legt dat het nu tusschen de hooge berge bene loopt, nu weder langs de laage daalen strekt; zoo is't over al met zulke letteren bezet, die malkander op order volgen. De *Koning Woldemarus*, de zoon van den *H. Canutus*, begeerig om die verwonderens waardige letteren te verstaan, zond eenige luijden uyt, om die rots ten einde te gaan; de reeks der letteren, die daar ten toon stonden, nauwkeurig na te speuren: en ieder letter, even eens als ze daar afgebeeld stond, op eenige teenen of rijsjes af te tekenen. Maar zy hebben geen begrip van die letteren kunnen krijgen; om dat de holligheid van't graveerzel ten deele met slijk bezet, ten deele door de voetstappen van de reizigers uytgesleeten was: zoo dat men de rechte gedaante van de aaneengeschakelde letteren niet bekennen konst, enz. Indien die letteren ten tijde van *Woldemarus* of *Wildemarus II*, dat is in de twaalfde en dertiende eeuw, door den regen, door't slijk, en door de voetstappen der reizigers, reeds zoodanig uytgesleeten waren; kan ieder ligt oordeelen dat zy

'er al honderden van jaaren moesten gestaan hebben. Dit blijkt voor al daar uyt dat die letteren noch niet geheel *p* uytgesleeten zijn. Maar ik behoef zulke zarken, rotzen, en steenen, niet breeder op te haalen: want, gelijk te kennen gegeven is, de Noordsche landen zouden ze met honderden, ja misschien met duizenden, kunnen opleveren.

Ik zal 'er evenwel noch byvoegen dat ze die opschriften *q* dikwils met beeldsprakige beeltenissen van verscheide dieren, en wonderlijke letterverlechtingen, piagten te verciereren. Die beeltenissen en letterverlechtingen dienden om iemands krijgsdaaden, ampten, zeden, deugden, ja zijne fouten en gebreken zelf, op eene verbloemde wijze te kennen te geeven. Een geweldenaar, een bloeddorstig Vorst, wierd door een Wolf verbeeldt; een zachtmoedige karel door een Lam. Het Varken was een verbeelding van een vuilen vent; het Paard van een kloeken held. Om den Koning uyt te drukken, gebruykten zy het beeltenis van een Leeuw; en dat van eenen Adelaar, om iemands lichamelijke sterkte te beduiden.

Zoo kan ik dan den Heer *Nunning* op dit stuk geen gelijk geeven; te weeten dat de grafsteenen van Drent, indien 'er letteren op gestaan hebben, het werk niet kunnen zijn van de Gotten of Noormannen. In tegendeel; indien men doortgaans letteren op die steenen vond staan; zoude het tot een grooten stut aan *Pikarts* meening verstrekken; te weeten dat de Noormannen hier huys gehouden hebben, en voor de maaikers van die steenhoopen en grafsteenen moeten gehouden worden.

De Heer *Nunning* zoude misschien zeggen dat die alverwoestende Noormannen, die maar op rooven, moorden, en vernielen gezet waren, schoon dat ze in hun eigen land voor 't oprechten van gedenksteenen gezorgt hadden, in vreemde landen op zulke liefhebbery niet eens gedagt zullen hebben. Maar hy moet 'er op letten dat; *Picart*, dien hy door zijne eigen woorden overtuigen wil, van zulke Noormannen en Gotten spreekt, die het land van Drent naar zijn zeggen voor hunne vaste woonplaats verkooren hadden. Of hy daar gelijk in heeft, dat onder-

p Zie Ol. Worm. lib. 3. cap. 27.

q Ibid.

zoek ik tegenwoordig niet: ik beweer maar, dat hy op dit stuk in zijne eigen woorden niet achterhaalt kan worden. Die Noormannen, indien ze hier leeven en sterven wilden, en genegen waren om het land van Drent aan hunne kinderen en kindskinderen na te laten, 't welk het zeggen van *Pikart* is, zullen hier zoo wel eene begeerte gehad hebben om hunnen naam te vereeuwigen; als ze die begeerte in hun Vaderland gehad hadden. De zucht tot een onsterfelijken naam gaat door 't verhuizen niet te niet; en zal in een zachter lucht niet uytgedooft zijn. Ik maak mijn werk niet van den *Nunning* tegen te spreken: in tegendeel ik keure zijne redeneeringen doorgaans goed. Doch ik kan niet zien dat hy 't wit hier getroffen heeft: en 't is een Schrijver geoorloofd 't geen hy voor waar of onwaar houdt, voor waar of onwaar op te geeven. Maar dat *J. Pikart* van alle die Gotten en Noormannen, of van meelt altemaal, reuzen wil maaken; daar in wil ik hem geen zins voorspreken: en zal zoo aantonds noch iets wegens die Noordsche Reuzen aantekenen. Maar ik wil eerst weder tot den Heer *Jod. Nunning* keeren; en zijne vordere redenen tegen 't gevoelen van *J. Pikart* opleveren.

Eene voornaame reden, die den meergemelden *Johan Pikart* misleidt zal hebben, is geweest de naam van Hunnebedden en Huinebergen, die aan sommige heuvelen of bergjes in 't land van Drent gegeven word, en al van ouds gegeven is geweest. Veele van die heuvelen zijn oude begraafplaatzen; want men vindt 'er dikwils gebeenten van menscheijke lichaamen en afchkrücken onder leggen. De gemelde naam van Hunnebedden is volgens sommige Schrijvers afkomstig van de Hunnen, die hier langen tijd zouden huysgehouden en den baas gespeelt hebben. Maar *Huine* word ook voor een Reus genomen: en daarom zal *J. Pikart*, door de overetkomst van de naamen *Hunnen* en *Huinen* bedrogen, de voornoemde begraafplaatzen voor Huinebedden, dat is voor graven van Reuzen, genomen hebben. Wie ziet niet dat de overeenkomst van een naam al te zwak een stut is, om 'er zoo een vreemd en onwaarschijnlijk gevoelen op te bouwen?

Maar,

Maar, zegt de Heer *Nanning*, wat behoeft men zoo veele bewijsredenen over eene zaak over hoop te haalen, die door 't gezigt kan uytgewezen worden? Hy r heeft een groot getal van zulke kruiken uyt de aarde gegraven en bezigtigt; die geen affchen van Reuzen, maar van menschen van eene gemeene en middelmatige lengte waren. Dat het geen affchen van Reuzen waren, befluyt hy uyt de weinigheid der affchen, enz. Maar dewijl dit bewijs niet al te dringend is, zoo zal ik hier byvoegen dat de beenderen en tanden, die in zulke afchkruiken gevonden worden, volgens het zeggen van oog-getuigen niet grooter zijn dan de beenderen en tanden van gemeene menschen: een zeker bewijs dat 'er doorgaans geen Reuzen begraven leggen.

Dat 'er in de Noordsche landen wel-eer Reuzen zijn geweest, gelijk *J. Pikart* met veele woorden doet gelden, wil ik niet tegenspreken. Ja *Ol. v. Wormius* getuigt zelf dat 'er somtijds gebeenten van Reuzen opgegraven worden. Die de Historischrijvers van die landen gelezen heeft, zal 'er ook niet ligtelijk aan twifelen: maar de menscheu doorgaans waren geen Reuzen. Als die Schrijvers van een Reus te spreken hebben, tekenen zy wel duidelijk aan dat het een Reus was: 't welk onnoodig waar, indien 'er de menschen doorgaans een Reuzen gestalte gehad hadden. Ik behoef mijn zeggen niet vorder te bewijzen; men heeft *Saxo Grammaticus*, *Johannes Magnus*, en diergelijke Schrijvers maar op te slaan. Ja, als 'er ergens een Reus begraven was, wierd dat als iet byzonders in de gedagtenisse gehouden: en v de omleggende boeren plagten dat als eene zonderlinge en aanmerkenswaardige zaak aan de reizigers te vertellen. Dat is voorwaar geen bewijs dat 'er zoo een groot verschot van Reuzen was.

Evenwel zoude iemand, die 't voor *Pikart* zouw willen opneemen, eene plaats kunnen bybrengen

r Sect. 2. c. 2.

f Job. Henr. Cohauzen, Collegium Medico-physicum, pag. 19.

• Monum. Danic, lib. 1. c. 5.

v Zie Ol. Worm. lib. 4. c. 11. item cap. 246.

uyt *Hector Boethius*; om te bewijzen dat de Noord-sche volkeren doorgaans in de oude tijden de gestalte van Reuzen hadden. In Schotland is een stuk lands gelegen, 't welk voor dezen den naam van *Crojudain* had. *Crojudain* is zoo veel te zeggen als der Deenen dood: en het had dien naam gekreegen, om dat 'er in een schrikkelijken veldslag een onbeschrijfelijk getal van Deenen gesneuveld was. Uyt dit veld hebben sommige Schotten in 't jaar 1521 een deel beenderen opgegraven, die voor Reuzen beenderen aangezien wierden. *Hector w Boethius*, die ze zelf bezigtigt heeft, getuigt dat 'er ieder over verwondert stond; en, om de grootte van de tanden, kakebeenen, en 't vorder gebeente, als een zekere zaak vaststelde dat het beenderen van Reuzen waren.

Echter meen ik dat de redenen, die ik zoo even tegen *J. Pikart* ingebracht heb, door het vinden van deeze beenderen niet verzwakt of ontzenuwt worden. Ik zeg dan noch eens; als de Historischrijvers zoo spreken: op deezen tijd leefde een Reus *Uffo* genaamd: in dit jaar heeft *Starkaterus*, die een Reus was, zoo veele karels overwonnen, enz. is dat geen klaar bewijs dat de Deenen en Zweeden doorgaans geen Reuzen waren? En als de boeren voor wat zeldzaams vertelden, dat op zoo of zoo eene plaats een Reus begraven lag; gaven ze dan niet openlijk genoeg te kennen dat het land zoo niet van Reuzen kriede, als *J. Pikart* zich zelven ingebeelt heeft. Maar waar blijven wy dan met het verhaal van *Hector Boethius*? Voor eerst zoude *Tb. x Bartholinus* hier niet verlegen staan: want die houdt voor gewis dat die overgrootte gebeenten, die men zoo nu zoo dan onder de aarde vindt, de gebeenten zijn van gemeene menschen: maar onder de aarde door lankheit van tijden tot zoo eene grootte aangegroeit zijn. Dat zal zoo te verstaan zijn; indien de aarde eene zekere en vereischte hoedanigheid of voedzaam sap heeft om zoo een nieuwen groey aan de beenderen by te zetten: want anders waar dat vinden van Reuzen beenderen dagelijksch werk. Maar dewijl ik op

w Apud Stephan. Stephaniuni in Praefationem Saxonis Gramm.

x Centur. 4. Observ. 24.

dit zeggen van *Bartholinus* geen grooten staat durf maaken, wil ik my liever van andere oplossingen bedienen. Men kan dan eerstelijk zeggen, en 't is ook van geleerde luiden aangemerkt, dat men omtrent die gebeenten, die uyt de aarde opgegraven worden, dikwils bedrogen word. *Baglivinus* spreekt er gens van een steen, die volkomentlijk naar een Olifants been gelek; en nochtans niet anders was als een tuffsteen. En *Sachsus* verhaalt ons hoe dat hem een dybeen van een Reus, zoo als de menschen althans meenden, overgezonden wierd. Men zoude gezworen hebben dat het zoo een dybeen was; daar het nochtans niet anders was als een natuurlijke steen. Zoo spreekt de Heer *S. H. a Cobanzen* van een spelonk, daar men dagelijks steenen uyt haalt die de volkome gedaante van kiezen, schenkels, en andere menschelijke beenderen hebben. En hy merkt wel aan dat een liefhebber, die in zulke dingen niet bedrogen wil worden, zeer nauwkeurig moet toezien, of 'er alles in te bemerken is, 't geen tot zulke beenen vereischt word: als by voorbeeld, naar dat het beenen zouden zijn, uytstekken, holligheden, gaten. 't Is niet gezet dat de Schotten, die de gemelde beenderen gezien hebben, of *Hector Boëthius* zelf, zulke kenders van beenderen, en in de ontleedkunde zoo bedreeven zijn geweest. Echter wil ik hier wederom niet al te sterk op dvingen: sommigen zouden 't voor een uytvlugt houden: en de plaats, daar die gebeenten gevonden zijn, te weten daar zoo een schrikkelijk gevecht voorgevallen was, geeft een sterk vooroordeel dat het waaren Reuzen-beenderen zijn geweest. Ik zal dan zeggen dat *Hector Boëthius*, zoo als zijne woorden van *Stephanus Stephanus* aangehaalt worden, segts van eenige beenderen spreekt, die daar opgegraven zijn, en de gedaante van Reuzen-beenderen hadden: *Ossa quaedam eruta &c.* Dat de Noordsche landen nu en dan Reuzen voortgebracht hebben, kan ik niet ontkennen; en heb het boven reeds te kennen gegeevert: daar valt geen kraakeel over. Zoo können dan de Deenen, in den veldtogt op Schotland,

y Vide Baglivi opera, pag.

z Grammarolog, pag. 159.

z Colleg, Historico-phys. pag. 33.

van eenen Reus of twee vergezelschap zijn geweest. Ja, om het ruim genoeg te neemen, laten d'er drie of vier Reuzen in 't leger zijn geweest: want dit wil ik *Pikart* wel toestaan, dat de Reuzen in die Noordfche landen gemeener waren als elders. De beenderen van die Reuzen zullen daar opgegraven zijn; en tot verwondering getrekt hebben.

Dit raakt tot nu toe de rechte Reuzen. Wil iemand zeggen dat de menschen in dien tijd langer van gestalte waren als nu; of dat de Noordfche volkeren sommige andere volkeren in lengte overtroffen; dat zouw een ander geschil kunnen worden. *Plinius* zegt ergens dat de gestalte der menschen van tijd tot tijd korter wierd. En wat de gestalte der Noordfche volkeren belangt; de oude en beste *b* Schrijvers slaan daar in op malkander, dat de Duytschers in 't gemeen, en voor al de *c* Cimbrén, kloeke lichaamen hadden. Zulke lichaamen hadden de *d* Gauloizen ten opzigt van de Romeinen ook; maar daarom worden ze noch van *J. Caesar*, noch van iemand anders, voor Reuzen gehouden, of als Reuzen beschreeven.

Nu is 'er noch een groot verschil aan welk een volk dat die Steene hoopen moeten toegeschreeven worden. Veele Schrijvers stemmen voor de Romeinen; en ik moet bekennen dat hunne redenen niet ongerijmd zijn. 1. De aschkruiken, die in die grafsteden gevonden worden, geeven een vast bewijs dat de lichaamen van die menschen verbrandt zijn geweest; en 't is bekend dat de Romeinen langen tijd de gewoonte gehad hebben van de doode lichaamen te verbranden. De aschen van die verbrande lichaamen, zeggen ze vorder, wierden zeer dikwils in even zulke grafsteden begraven, als we de grafsteden van Drent beschreeven hebben: te weten die maar twee of drie voeten boven de aarde verheven waren enz. Tot be-

b Tacitus in Germ. & Annal. l. 1. n. 4. Pomp. Mela, lib. 3. c. 3. &c.

c Sub septentrione natiuatur gentes immanibus corporibus. *Vitruv.* Et *Quintilianus* decl. 3. de Cimbris loquens: Non minus animorum immanitate, quam corporum, belluis suis proximi sunt.

d Jul. Caesar de Bell. Gall.

wijs van hun zeggen weet en zy een oneindig getal van zulke Roomsche begraafplaatzen op te tellen, die in Italie, Vrankrijk, Engeland, ja Duytsland zelf, gevonden worden. Maar anderen hebben d'er dit tegen te zeggen dat die slechte begraafplaatzen, en die rouwe en lompe grafsteenen, en wat 'er vorder tot die grafsteden behoort, met den pracht en zwier der Romeinen gansch niet overeenkoomt: dat 'er rondom Rome zulke steenhoopen niet gevonden worden; een vast bewijs, zeggen ze, dat zulke steenhoopen by de Romeinen in geen gebruyk zijn geweest. Eindelijk willen zy 't om hooger noch laager toestaan dat de gemelde grafsteden, die in Vrankrijk, Duytsland, Engeland, gevonden worden, van de Romeinen zouden opgerecht zijn. En 't is zeker dat zy daar in, althans voor een gedeelte, groot gelijk hebben. 't Is gewis dat zulke grafsteden, die met menigte in Noorwegen, Denemarken, Zweden, en de omliggende landen gevonden worden, door die Noordsche volkeren zelf opgerecht zijn: daar zal niemand geschil over maaken; dat getuigen alle Schrijvers: dat spreken de Grafschriften zelf: dat stellen de Runische letters buiten alle twiifel. Van de Sarmaten schrijft *Alexander e Gaguinus* dat ze hunne dooden in de bosschen en velden plagten te begraaven; en de begraafplaatzen rondom met steenen te bezetten: *hoedanige grafsteden*, zegt hy, *in de landschappen van Russie noch overal gevonden worden.* In Sicilie, zoo als *Georgius f Gualterus* schrijft, plagt een oneindig getal van zulke grafsteden gevonden te worden. Die grafsteden waren daar van geene Romeinen gemaakt: want dat zwydig getal van zulke graven geeft volgens den zelven Schrijver een klaar bewijs, dat ook de armste en geringste menschen aldus begraven wierden; voor de welken de Romeinen zoo veel moeite niet gedaan zouden hebben. Van veele andere landschappen, indien het noodig waar, zouw men het zelve kunnen bewijzen.

Die voor de Romeinen stemmen, geeven 't daarom niet op: zy zeggen dat de Romeinen huune graf-

e In descript. Sarmatiae.

f Apud Ol. Worm. lib. 1. cap. 6.

steden met eenen steen plagten te bedekken; en in de rondte met een kring van steenen te bezetten. Zoodanig was het graf van *Augustus*, naar het zeggen van den beruchten Weereldbeschrijver g *Strabo*. Zoo zegt h *Virgilius*, of die het gedicht over de *Mugge* gemaakt heeft, dat hy een graf voor de *Mugge* maakte, en rondom met steenen omringde enz. Maar indien beweezen kan worden, gelijk reeds beweezen is, dat andere volkeren daar ook voor gezorgt hebben; zoo kan hier geen bewijs uyt getrokken worden voor de Romeinen.

Ik voeg hier noch by: by aldien de Romeinen in 't land van Drent zulke een zorg voor de grafsteden gedragen hadden; waarom zouden zy 't in Holland, en vorder in Gelderland, Vlaanderen, Brabant, en meer andere plaatzen ook niet gedaan hebben? Daar vindt men zulke steenhoopen niet: en men leeft ook niet dat zy 'er in vorige tijden gevonden zijn.

Maar wie zal men dan voor de makers van die grafsteden houden? Dit is zoo ligt niet uyt te wyzen; hoewel dat 'er gissingen genoeg opgelevert worden. 't Gevoelen van *J. Pikart* zoude zoo onbillijk niet zijn, indien het eenigzins verandert wierd. Volgens zijn zeggen, zoo als reeds getoont is, zouden de Gotten en andere Noordsche volkeren het land van Drent allereerst bewoont hebben. 't Geen hy 'er byvoegt dat het doorgaans Reuzen waren, is reeds afgekeurt: maar voor de rest mag het voor waarschijnlijk gehouden worden. Die Noordsche volkeren, gelijk bekend is, hebben hier van tijd tot tijd den baas gespeelt; en sommige landen eenigen tijd in bezit gehouden. In de Noordsche landen heeft men ook zulke soort van grafsteenen en steenhoopen als hier. Ze mogen ook elders gevonden worden, gelijk reeds aangewezen is: maar nergens in zulke een meenigte, en die in alles, zoo *Pikart* althans beweert, zoo net met die van Drent over een komen.

g *In medio autem campo busti ejus ambitus ex albo Saxo in orbem cinctus, lib. 5.*

h — *Tumulus formatum crevit in orbem, Quem circum lapidum laevi de marmore formas Conserit, assidua cura memor, &c.*

Doch dan komt die vrage wederom , waarom dat die Noordsche volkeren zulke grafsteden niet opgerecht hebben in Holland , en in meer andere landen , daar ze ook eenigen tijd huys gehouden hebben.

i Anderen , door de overeenkomste van den naam *Hunnen* en *Hunnehedde* bekoord , willen liever de Hunnen voor de makers van deze grafsteden houden : en beweerden dat dit land van de Hunnen bewoont is geweest. Maar dewijl *Hunne* noch op sommige k plaatzen hier omstreeks een dood lichaam betekent , en *Huinekleed* voor een waade of doodkleed genomen word ; zoo zouw ik al andere bewijzen moeten zien , om de gemelde Hunnen voor de oude inwoonders van dit landschap te erkennen. Dat de naamen van eenige plaatzen , als *Hunfingo* , *Hunteburg* , eenigzins naar den naam der Hunnen gelyken , is geen vast bewijs. Zulke gelijkvormigheid is dikwils gevallen : en de naam van *Hunzingo* komt zekerlijk van den vliet *Hune*. Ook zal niemand zeggen dat *Hungerfort* en *Huntington* in Engeland hunne naamen van de Hunnen gekreegen hebben.

Een ander zouw misschien liever zeggen dat *Drent* allereerst van oude en ingeboorene Duytschers of Germaanen bewoont is geweest ; en dat deeze Duytschers de gemelde grafsteden of steenhoopen opgerecht hebben. Op 't eerste valt niet veel te zeggen : maar 't laatste heeft zijne zwarigheid ook. Want dan moet men zeggen dat de Duytschers , in sommige gewoonten , onder malkander zeer verschilt zouden hebben : dewijl de Germaanen , naar het schrijven van *Tacitus* , zoo veel werks van hunne begraafnissen niet plagten te maaken. Dat kan weder beantwoordt worden : maar dewyl alles duyster en onzeker is , en nae veel zeggens evenwel duyster en onzeker zoude blyven ; wil ik den Leezer met geen losse gissingen langer ophouden. 't Is dikwils prysbaar , zyne onkunde te bekennen.

Hier zoude noch iets op de heuvelen , die tot begraaf-

i Zie *Nunning* , als boven.

k Zie *Republyk der Geleerden van de maanden Mey en Juny 1713*

520 OUDHEDEN EN GESTICHTEN
plaatzen gediend hebben, kunnen aangetekent worden. Maar ik denk dat deze Aantekening reeds wydloopig genoeg is; en zal beneden de gelegendheit hebben, om daar iets van te zeggen.

DEKENSCHAP VAN DRENT.

S. Maartens kerk te Groninge:
S. Walburgs kerk te Groninge:
O. L. Vrouws kerk te Groninge:
Haare. *Runen.*
Noirtlaare. *Haffelt.*
Engelbert. *Hesselte.*
Broek. *Dieveren.*
Krepswold. *Koekangen,*
Zuytwoldt. *Dwingelo.*
Norch. *Wasperveen.*
Veenhuizen. *Anlo.*
Koeverde. *Radijn.*
Dalen. *'i Konvent te Dyke-*
Sleen. *ningen.*
Zwelle. *Yhorst.*
Emme. *Overeersten.*
Schonebeek. *Roden.*
Oederen. *Rodeswolde.*
Rooswinkel. *Vreze.*
Beylen. *Zuydlare.*
Woltberg. *Vledderen.*
Peize.

Bleym.

Bleyenstein. Borgeren.

Gieten. Borch.

In een oud en ongedrukt Boek der Utrecht-
sche Kerke / 't welk onder my berust / staan
zekere en getuiffe blijken dat de Wartsdiaken
of Proost van Oudmunster te Utrecht in 't
geestelijke het gebied had over 't Graaffchap
van Oostergouw, Staveren, en Odemardum :
dat het Graaffchap van Westergouw onder den
Wartsdiaken of Proost van S. Jans kerke stond:
en dat de Wartsdiaken of Proost van S. Ma-
riaas kerck / te Utrecht / het zeggen had over
Stellingwerf of de Sevenwolden : mitsgaders
over Groninge en de nabuurige plaatzen , de
Omlanden genaamd ; over 't Goe en 't Wold ;
en over de dorpen , die onder het Dekenschap
van Groninge en 't Goe en Wold behooren.
Uyt deze woorden kan bespeurt worden dat de
naam van Omlanden daar in een andere be-
tekenisse genomen word / als huidendaags.
Want een groot gedeelte van die oorden / gelijk
meermaalen gezegt is / heeft vooz de oprech-
ting van 't Groninger Bisdom onder den
Bischof van Munster / ja ten deele ook on-
der die van Bremen / en meer andere kerk-
boogden gestaan. Maar daar door word het
Go-en-Woldrecht verstaan ; 't welk de gren-
zen van dat gansche land / een groote streck
te gaan / tegen 't landschap van Dzent aan
de Zuid-zijde dekt : zoo nochtans dat onder
het Dekenschap over deze landen / het De-
kenschap van Dzent genaamd / niet alleen de
stad Groninge / maar ook verscheidene dor-
pen / ja meest alle de dorpen van Dzent / niet
de stad Koeborden / begreepen waren.

Van de kerken en kloosteren / en van de
Pastooren / Klooster boogden / en bozdere ker-
kelijke zaken der stad Groninge / hebben wy
hier boven reeds gesproken.

Ook hebben wy de dorpen van 't Gorecht
bezigtigt; als onder anderen

H A R E N,

't Welk / gelijk daar reeds aangevozen is /
2000 passen van Groninge gelegen is / en
daar byzeder beschreeven word.

N O O R T L A R E.

Noortlare / een dorp met een Parochiakerk
onder 't Gorecht behoorende / is op 't uiter-
ste van 't Groninger gebied dicht by Dzent ge-
legen; en is zoo genaamd / om dat het naar
't Noorden toe strekt.

E N G E L B E R T.

BROEK, dat is, WESTERBROEK.

Deze twee dorpen / onder den zelfden
rechtsban gelegen / hebben van ouds ook ou-
der het Dekenschap van Dzent gestaan.

K R O P S W O L D E.

Kropstwald / van ouds Krepstwald genaamd /
en in den zelven rechtsban gelegen / stond ins-
gelijks onder het Dekenschap van Dzent. In
dit dorp is Nithardus Fox, volgens de levens-
beschryving der Abten van Adewert / aan zyn
einde gekomen. Hy had een opgeraapt leger

in Duysland by een verzamelt; en de gemelde Abdye groote schade gedaan. Maar in 't jaar 1499 / op Maria Magdalenaas dag / wierd hy met drie honderd man te Kroonswolde dooz de Groningers verflagen.

Z U I D W O L D E.

Van het doorp Zuidwolde / onder Hunzinga dicht by Groninge gelegen; is boven ook gesproken. J. Pikart spreekt ook van een Zuidwolde / dat onder 't gerecht van Dieveren gelegen is.

N O R C H.

Dit doorp is in 't land van Dzent onder 't gerecht van Noordebeld gelegen.

V E E N H U I Z E N.

Veenhuizen / dat ook in 't land van Dzent en onder 't gerecht van Noordebeld gelegen is / heeft dien naam gekreegen van den veenachtigen grond; die den naam aan meer andere dorpen daar omstreeks gegeeven heeft.

K O E V O R D E N.

De hoofdplaats van het gansche land, en van het Dekenschap van Drent.

Het gemeen geboelen is dat de naam van Naamredes Koeborden afkomstig is van Koo of Koe, en van forum dat is merkt; zoo dat Koeverden eigents

eigenlijk te zeggen zoude zijn / Koe-merkt ; en om die reden word het ook van Wilh. Heda Vaccæ-forum genoemd. Anderen haalen den naam van Koe en vaart (om dat de koepen / naar hunne meening / hier overgeboert wierden.) Volgens den Heer † Alting zoude die benaming komen van Koe en van het smalle pad vorde, dat tusschen de moerassen gelegen is. En om dat dit de booznaamste weg was om in Driesland te komen; meent hy dat de toegang naar Driesland / van ongedenkbare tijden af / door een zeer sterk kasteel gesloten is geweest.

Doch J. * Pikart, de benaming die van een Koe zoude komen niet aanzienlijk genoeg achtende / en beweerende dat Koeborden wel-veer een † kasteel der Romeinen is geweest / doet dezelfs naam afkomen van de Romeinen; of van een hierlandschen Heer; dien de Romeinen, zegt hy, in hunne jaarboeken befaamd gemaakt hebben.

En om dat Koeborden / naar zijn zeggen / in oude tijden somtijds Kuffort genoemd is geweest; houdt hy 't voor waarschijnelyk dat het genomen mag worden voor de Hofstede van Kruptorik; daar † Tacitus in zijne jaarboeken van gewaagt. Maar over deze Hofstede dient (1) de Heer Alting in 't eerste deel van zijn † Nederduytsland nagezien te worden; alwaar hy / gelijk hy ook in 't volgende hoofdstuk doet / den naam van Vorden ber- klaart.

Wat daar van zy; het blijkt althans uit een Parkementen brief der Utrechtsche kerke

† Pag. 33. * Pag. 282, 283, 292, enz.
 † Villa Cruptorieis. † Annal. lib. 5. † Pag. 3.
 dat

dat de buurte rondom het kasteel gelegen den tijtel van stad al verkreegen had ten tijde van den Utrechtschen Bisschop Balduinus: want in dien brief word duidelijk vertelt dat de stad Koeboorden (in 't Latijn Villa Covordiaë) met de voozstad in 't jaar 1195. afgebrandt wierd; na dat Otto Graaf van Benthem op de blugt gedreeben was.

Want het heeft veel wisselvalligheden uytgestaan; dooz dien dat de kasteleinen nu en dan tegen de Bisschoppen opstonden. Zoo heeft Frederik van Blankenheim den kastelein t'onder gebragt en het kasteel verobert; waar op de kastelein zich zelven plegtiger wijze den Bisschop onderworpen heeft. Ant. Matthæus heeft de akte van die onderwerping uyt de pampieren van S. Mariaas kerk getrokken / en in zijne * Aantekeningen op den Naamloozen Schrijver ingelast. Sedert is het onder des Bisschops magt gebleeben tot het jaar 1522. toe: wanneer het dooz Karel Hertog van Gelderland ingenomen / en den Bisschop Philips van Borgonje afhandig'gemaakt is: waar ober L. † Hortensius kan nagezien worden.

De oorlogsgeballen / die het op verscheide tijden uytgestaan heeft / staan by J. Pikart beschreeben in de ‡ Kronijk van Koeboorden.

Koeboorden heeft eertijds twee kerken gehad: de eene / die de Oude kerk genoemd wierd / stond buiten de tegenwoordige binnen-schans / in 't westen van de stad. Deeze kerk was rondom met hooge ephen beplant; en had een groot kerkhof / op 't welke de dooden begraven wierden. De andere / de Nieuwe kerk

* Pag. 75. † Res. Ultraj. lib. 7.

‡ Pag. 289, enz.

genaamd / stond op dezelfde plaats / daar de tegenwoordige schoone kerk in 't jaar 1641. opgebouwt is.

Als deze kerk in 't jaar 1508. afgebrandt was / is ze kozt daar na weder opgebouwt ; na dat de Paus Julius II. allen den genen / die tot het opbouwen van de kerk de bepulpzaamme hand zouden bieden / op het verzoek van den Bisschop van Utrecht groote aflaten toegestaan had. De eerste kerk was een groot gebouw geweest : geheel met steenen overkoulft ; had twee rpen van pylaaren / en eenen zeer hoogen toren. De tweede / die op dezelfde plaats gebouwt wierd / had een toren van een middelmatige hoogte / in denwelken ook klokken hingen. Het land van Drent had hout / steen / yzer / en alle de nodere bouwstoffen / behalven meer andere geschenken / tot den bouw gegeven. Maar als deze kerk door den Drost en Steevoogd / Eberhard van Enze. ter bescherminge van de stad en het slot afgebroken en 'er geschut op geplaat was heeft men wederom op de zelfde plaats / in 't 1641. een nieuwe kerk getimmerd / die noch tegenwoordig den naam van Marie-kerk draagt.

Joh. Pikart, die zijne Aazonijkt in 't jaar 1660. schreef / spreekt aldus van de gemelde kerken. Beide deze kerken (de oude en nieuwe) zijn over 40 jaaren noch in wezen geweest ; zoo dat 'er noch dienst gedaan wierd : maar ten tijde der beroerten zijn ze verwoest en afgebrandt.

Daar waren vier Vikarjen : * zoo dat de gemelde kerken / ten tijde van den Katolijken Godsdienst / door eenen Hoofd-pastoor en

* Picart, pag. 295.

bier Vikarissen of KapPELLAanen bedient zijn geweest.

Doozts hebben die van Koeboorden van * Karel V verlof gekreegen om drie byze jaarsmarkten / ieder van vier dagen / te mogen houden: de eerste op Maandag voor Pinxteren; de tweede op S. Odulphus dag na Pinxteren; de derde op S. Egidius dag. De oorzpronkelyke brief / die den 4 Augusti 1541. te Brussel getekent is / berust noch onder de Stads pampieren te Koeboorden.

't Dordere landschap van Dzent / buiten Koeboorden / bestaat uyt doopen; en is in zes † Dingspils of Dingpals, dat is gerechten / verdeelt (2).

* Ibid.

† Van het Duytsche woord dingen, en van spil of spal, dat is scheidpaal: want het einde van ieder gerecht plagt door een reen afgetekent te worden.

A A N T E K E N I N G E N.

1. De Heer *Alting* neemt Hemrijk, een dorp van Upsterland, voor de hofstede van *Kruptorik* by *Tacitus* vermeld. *Hem*, of *Heem*, zegt hy, is *Villa* te zeggen: en 't is waar dat *heem* of *heim* voor iemands land genomen kan worden. *Rijk* is volgens hem de verkorting van een eigen naam; by voorbeeld van *Krabbe Rijk*, *Grebbe Rijk*, *Kruppel Rijk*: want, zoo als hy vorder aanmerkt, 't is by de Vriezen (en de nabuurige Nederlanders) zeer gebruykelijk de eigen naamen dus te verminken. Als dit zoo bloot voorgesteld word; zouw het ligtelyk van iemand voor eene losse en onbezuifde giffinge kunnen aangezien worden. Maar de Heer *Alting* weet het verhaal van *Tacitus*, en alle de omstandigheden van tijden en plaatzen, zoo net te beschrijven, en 'er zijn voordeel zodanig uyt te trekken; dat men groote bekooring lijdt om hem

* Part. 1. in voce *Badueha* & *Cruptoricis Villa*.

gelijk te geeven. De uytlegging is al te lang, om hier opgegeeven te worden.

2. Ik zal hier ten dienste van den Leezer een lijst der Burggraven of Kasteleinen van Koevorden laten volgen; zoo verre als ik die uyt *Ubbo Emmius*, *W. Heda*, *J. Pikart* en andere Schrijvers opgesteld heb. 't Is waar dat *J. Pikart* zoo een lijst der Burggraven al opgesteld heeft: maar, behalven dat hy 'er niet weinig van hunne daaden by vertelt, meen ik dat ik ze merkelyk kan vergrooten. De Leezer moet voor af gewaarschouwd zijn dat de Burggraven van Koevorden dien naam al van den beginne gevoert hebben: maar dat de Landvoogden van Drent den titel van Maarschalk plagten te voeren. By verloop van tijden is de naam van Burggraven verandert in Amptmannen en Kasteleinen: en de Maarschalken van Drent hebben den naam van Drosten en Landdrossten gekreegen. Op die verandering van naamen of tijtels, dewijl de tijd der veranderinge doch onbekend is, zal ik niet zeer paffen.

I. *Rudolf*; dewelke *b* door eenige muitemaakers ingeroepen zich meester van Groninge maakte; *S. Walburgs* kerk versterkte; en de gansche stad op zijne hoornen nam. Maar de Bisschop, van Romen t'huys gekomen, deed den oproer metter haast verstuiven.

II. *Ludolf*; de broeder van den Bisschop *Herebertus*; door *Herebertus* zelf tot Burggraaf van Koevorden en Landvoogd van Drent aangesteld. Ik noem hem *Ludolphus* om dat hy zoo genoeemt word van *Ubbo c Emmius*: maar uyt den onbekenden Schrijver, door *Ant. d Matthæus* uytgegeeven, zouw men half besluiten dat hy *Leffardus* genaamd was. Hy verhaalt dat de Bisschop *Herebertus* twee broeders had, te weeten *Ludolphus* en *Leffardus*: en dat hy, om zijn geslagt te verheffen, den oudsten tot Steevoogd van Groninge, den jongsten tot Burggraaf van Koevorde aangesteld heeft. Hy voegt 'er by dat zy en hunne nazaten deze ampten van de Bisschoppen van Utrecht te leen zouden houden, enz. In-

b Zie *Ubbo Emm.* over 't jaar 1143.

c *Hist. Fris.* ad ann. 1143.

d *Scriptor. incertus de Reb. Ultr.* pag. 2.

dien hy , gelijk natuurlijk en gebruikelijk is, den oudsten broeder eerst heeft genoemd; zoude men *Ludolphus* voor Steevoogd van Groningen, en *Leffardus* voor Burggraaf of Kastelein van Koevorde, moeten houden. En ik zie dat *J. Pik. rz* hem *Liffrijt* of *Lyphart* noemt. Maar , om dat het eerst noemen van den oudsten voor geen vaste wet behoeft aangenomen te worden, zal ik den Burggraaf van Koevorde ; op 't gezag van *Ubbo Emmius* slegts *Ludolphus* noemen. Ja de gemelde Schrijver zelf, daar hy het leven van den Bisschop *Godefridus* beschrijft, zegt uytdrukkelyk dat de Steevoogd van Groninge, die ten tijde van den gemelden Bisschop leefde, *Leffardus* hierte : dewelke naar allen schijn dezelfde zal zijn geweest met den broeder van *Heribertus*. Alle de e Schrijvers merken aan dat *Heribertus*, het voordeel van zijn geslagt beoogende, de kerke van Utrecht grootelyks benadeelt heeft. Te vooren hadden de Bisschoppen, naar het zeggen van de Schrijvers, het volle en vrye bestier over Groningen en 't land van Drent; zonder van iemand belemmert te worden. Maar de Burggraaven van Koevorde hebben hun naderhand de handen vol werk gegeven; en dikwils niet verder gehoorzaamt als 't hun luste en gelegen quam.

III. *Rodolf*. De meergemelde onbekende Schrijver, tot het leven van Bisschop *Godefridus* gekomen, spreekt van twee gebroeders, die hy Heeren van Koevorde noemt. Maar hy geeft doorgaans den naam van Heer aan de Burggraaven. Zoo zegt hy op 't vierde zijde ; *de komste van den Bisschop wierd aar den Heer, dat is den Burggraaf of Schout van Koevorde, bekend gemaakt*. En kort daar nae noemt hy den Burggraaf wederom Heer van Koevorde. Zoo zegt hy dan dat de Heeren van Koevorde, te weeten de twee gebroeders *Rodolphus* en *Volquerus*, in goede vriendschap met den Bisschop *Godefridus* geleefd hebben : maar het schijnt uyt het gansche gevolg te blijken dat hun stiefvader, *Florentius* genaamd, het Burggraafschap voor hen bekleedt en waatgenomen heeft.

IV. *Florentius f; of Floris*, die ten tijde van den

1. *Ubbo Emmius*, Scriptor incertus sive Anonymus, Beka, Heda, Chronicon. M. Belgii &c.

f *Emmius ad anti.* 1196. Heda & Beka in *Baldrico II.*

Biffchop *Baldwinus II.* het Burggraaffchap bekleedde. Deze g *Floris*, door *Otto* Graaf van Gelderen opge- maakt, en naar het zeggen van *Ubbo h Emmius* door eige gierigheit aangezet, deed de koopluiden, die levensmiddelen of andere koopwaaren uyt Vriesland naar 't land van Benthem bragten, onmatige tollén betaalen. En dewijl hy den Graaf van Benthem zelf, die ook *Otto* hiet, en 's Biffchops broeder was, in 't afneemen van die tollén zoo weinig ontzag als den gemeenen man, is 'er wel haast een groote vyandschap uyt gereezen. De Graaf van Benthem klaagde geduarig zijnen nood aan zijn broeder den Biffchop. De Biffchop deed den Kastelein vermaanen en bestraffen: daar de Kastelein mee spotte. Hy deed hem in den ban; 't welk zoo weinig hielp als 't vermaanen. Zoo is hy dan met een goed leger voor Koeverde gekomen; en heeft het slot zoo geweldig bestormt dat de Burggraaf genootzaakt wierd het slot, met zijnen schoonzoon *Volkerus*, in 's Biffchops handen over te leveren. Daar op heeft de Biffchop een Hollandsch Ridder, met naame *Gifelbert Poskyn*, tot Kastelein en Landvoogd van Drent aangesteld. Eer ik vorder gae, moet ik aantekenen dat de gemelde Burggraaf *Floris*, zoo als uyt den onbekenden i Schrijver blijkt, bygenaamd was van *Vorenburg*; en getrouwt was met de moeder van de voorgemelde gebroeders *Rodolphus* en *Volkerus*. Haar eerste man; ook *Rodolphus* genaamd, en de vader van die twee gebroeders, was Advokaat, dat is Beschermer en Voorstander van Gore geweest. Zoo schijnt dan de gemelde *Floris* het ampt van Kastelein uyt hoofde van dat houwelijk, of uyt den naam van zijn oudsten stiefzoon *Rodolphus*, bekleedt te hebben.

V. *Gifelbert Poskyn*, hoewel het Burggraaffschap hem niet erfelijk gegeven was geweest, was evenwel Burggraaf: en moet vervolgens ook op de lijst der Burggraaven staan. De k Schrijvers geeven hem deezen lof dat hy het gansche land zeer loffelijk en met groote voorzigtigheit geregeert heeft. Maar de Biffchop, als door zijn ongeluk gedreeven, heeft

g Zie Beka, Heda, Scriptor. Anonym. &c.

h Ad ann. 1196.

i Pag. 5.

★ Beka, Scriptor. Anonym. &c.

den gemelden Ridder eenige jaaren daar nae afgezet; en het Burggraaffchap aan zijnen broeder, den Graaf van Benthem, opgedragen. De onbekende of naamlooze Schrijver voegt 'er by dat hy, de Graaf van Benthem, altijd het oog op dat Burggraaffchap had gehad: 't welk met het zeggen van *Beka* overeenkomt, dat hy eindelijk het langgewenschte Burggraaffchap magtig wierd. En hier uyt zouw men misschien mogen besluiten dat zijne klagten tegen den Burggraaf *Floris* op wat anders zagen, als het verzwaaren van de tollē.

VI. Zoo is dan *Otto*, Graaf van Benthem, ook Kastelein van Koevorde geworden. Maar de broeders *Rodolphus* en *Volkerus* zaten ondertusschen niet stil. *Rodolphus* stelde vrienden, magen, en groote Heeren in 't werk; om den Bisschop tot het wedergeven van 't Burggraaffchap te beweegen. Als dat niet helpen mogt; heeft hy alle zijne magen en de Groningers tegen den Bisschop, doch voor al tegen den Graaf van Benthem, opgemaakt. 't Ging zoo verre, dat ze 's Bisschops landgoederen, die in 't land van Drent gelegen waren, met geweld aantasten, alles roofden en blaakten, daar ze by kosten koomen. De Graaf zelf, die hun 't hoofd wilde bieden, wierd op de vlugt geslagen; de voorstad van Koevorde, en de stad zelf, afgebrandt; en allerhande vyandlijkheden gepleegt.

Maar even te voore had de jongste broeder, te weten *Volkerus*, die noch op het slot Horst gevangen zat, de dochter van een rijk Ridder beslapen; en daar op tot zijne huysvrouw genomen. De gemelde Ridder, *Aalbert de Leeuw* genaamd, bragt met zijne vrienden zoo veel te weeg, dat hy van den Bisschop op vrye voeten gestelt wierd. Als de Bisschop ondertusschen met andere onlusten belemmert was, en *Otto van Benthem* uyt het slot vertrokken om op de vyanden te passen; heeft *Volkerus*, die heimelijk door den Graaf van Gelderen gestijft en opgemaakt wierd, het slot by verrassing ingenomen. De Gravin van Benthem, met het gansche Hofgezin, en alle hare juweelen, vielen in zijne handen: en noch

moest 'er voor haare verloffinge groot geld opgebracht worden.

VII. *Volkert*. Ik weet niet waar dat ik den Burggraaf *Volkert* beter plaatzen kan als achter *Otto van Benthem*. Dewijl hy dan zoo wel van den onbekenden Schrijver, als van *Ubbo m Emmius* en *Pikart*, onder de Burggraven gerekent word; zal ik hem daar ook onder rekenen, en hier eene plaats vergunnen: 't welk ik des te geruller doe, om dat hy hier ook door *J. Pikart* word geplaatst.

VIII. *Rodolf*; niet de broeder van *Volkert*; want die was volgens het zeggen van den onbekenden Schrijver ten tijde van den Bisschop *Balduinus* buitens lands gestorven. Dit is dezelfde *Rodolphus*, die 't leger van den Utrechtschen Bisschop *Otto II*, met den Bisschop zelf, in 't jaar 1227. verslagen heeft. Deze neerlaag van den Bisschop is breeder in *Batavia o Sacra* beschreeven: daar *p* de Leezer ook vinden zal hoe dat *Wilbrandus*. *Ottoos* naraat, de dood van den Bisschop *Otto* gewroken heeft. De naamlooze *q* Schrijver merkt als iet gedenkwaardigs aan dat *Wilbrandus* ses legers tot zijnen dienst had, die ten deele uyt zijn eigen volk, ten deele uyt hulpbenden bestonden; en van alle kanten tegen de Drentenaars optrokken. Maar de Drentenaars hadden d'er zes legers tegen; en verweerden zig als helden. Men kan wel denken dat ieder leger uyt geen duizenden bestaan zal hebben: maar 't is evenwel een blijk van hunne magt en kloekmoedigheid. 't Kleine getal moest evenwel voor 't grootste buigen: *Rodolphus* koont tot een verdrag: geeft het slot van *Koeverde* en 't *Huys te Laar* in 's Bisschops handen: stapt van al zijn recht af, dat hy op 't landschap van *Drent* meende te hebben: belooft dat hy den Bisschop drie duizend marken zal opbrengen; en honderd Ruyters na *Lyfland* zenden, om tegen de Heidenen te dienen. Daarenboven belooft hy dat hy op 't *Zwarte-water*, by *Zwol*, een klooster zal stichten voor 25 *Benediktyner Nonnen*:

m Emmius ibid. item in Indicc.

n Pag. 6.

o Zie het tweede deel van het Duytsche *Bat. Sacra*, in *Otto II*.

p Ibid. in *Wilbrandus*.

q Pag 29.

en op de plaats, daar Bisschop *Otto* doodgesmeeten was, noch een kollegie bouwen voor 25 Kanonniken.

De Bisschop, nu volkomen meester, heeft een dapperen en bescheiden Ridder, met naame *Eilardus*, tot Kastelein en Landvoogd van Drent aangestelt.

IX. *Eilardus*, Burggraaf geworden, is niet lang in 't bezit gebleeven; 't welk de meergemelde Schrijver aan zijne al te groote wreedheit toeschrijft. Hoe dat hy hem dan een *bescheiden Ridder* kan noemen, kan ik niet al te wel begrijpen. Maar dat ter zijde gesteld; *Rudolphus* had de Burgt van Koevorde overgegeeven; maar de begeerte, om weder in 't bezit te komen, behouden. Hy krijgt ze ook met verraad en verrassing in. De Bisschop gaat hem met een magtig leger bezoeken; daar word, door tusschensprake van goede luiden, een bestand getroffen. *Rodolf* geen uytkomst ziende, en op het bestand betrouwende, gaat met eenen trawant naar den Bisschop toe; om alles mondeling over en weer af te doen. Maar de trawanten van den Bisschop, de ingezetenen van het Slot Hardenberg daar de Bisschop gelegerd was, en meer anderen die *Rodolf* een quaad hert toedroegen, spannen t'zamen om hem benevens zijnen trawant *Hendrik van Gravendorp* gevangen te neemen. Om het kort te maaken, *Rodolphus*, en zijn trawant *Gravendorp*, wierden in 't gezigt van eene ontelbaare menigte van menschen gerabraakt en op een rad gezet. *Menso van Gravendorp*, *Hendriks* Vader, was ondertusschen van de razende gemeente doodgesmeeten; en wierd ook by zijnen zoon en by *Rodolphus* op een rad gestelt. *J. Beka*, *W. Heda*, en de groote * *Kronijk van Nederland*, dit ombrengen van *Rodolphus* beschrijvende, stellen den Bisschop op dit stuk buiten alle schuld; en getuigen dat hy zijn best genoegzaam heet gedaan om *Rodolphus* te redden: maar dat het woedende volk niet te houden was. Volgens *Ubbo Emmius* kan men met geen zekerheit zeggen of 'er de Bisschop handdadig aan

* *Magnum Chron*, Belgii, pag. 230. enz.

was of niet. *J. f. Pikart*, die lest van allen kooft, meent het best van allen te weeten; en maakt ze voor verzierders en pluimstrijkers van den Bisschop uyt, die den Bisschop op dit stuk vry gesproken hebben. Ik ken *Heda*, noch *Beka*, noch den Schrijver van de Grootte Kronijk, voor zulke pluymstrijkers niet; en ik zie dat ze de gebreken der Bisschoppen wel durven ophaalen. Om evenwel by *J. Pikart* voor geen pluimstrijker te boek te staan, zal ik hier geen oordeel over strijken; en slechts zeggen dat de onbekende Schrijver, die omtrent die tijden leefde, en die men vervolgens zeggen zouw dat het best geweten heeft, den Bisschop zoo wel vry spreekt als de gemelde Schrijvers. Hy zegt dat de Bisschop, ziende dat al het volk even verwoed was, en *Rodolphus* op het lijf stond te vallen, alle middelen in 't werk stelde om hem te verlossen: doch dat het getal van *Rodolphus* doodvyanden al te groot was; dat ze door groote driftigheyt vervoerd des Bisschops kamer opbraken, de muuren aan stukken hakten, en *Rodolphus* die daar zat gevankelijk weg voerden. Dan voegt hy 'er noch by dat de Bisschop den ingezetenen van 't kasteel Hardenberg, en de vordere gemeente die zich zoo dol aanstelde, zijne vriendschap en guast opgezeit heeft. Eindelijk dat hy te Utrecht aankomen de Geestelijkheid trachte te beweegen om middelen voor de verlossinge van *Rodolphus* te bezaamen: maar dat hy van ieder een tegengesproken wierd. 't Is evenwel waar, zoo als uyt den zelven Schrijver blijkt, dat 'er toen al menschen waren, die 't gemelde feit den Bisschop weeten: maar hy voegt 'er wederom by dat hy zich over die zaak meemaal en genoegzaam gezuivert heeft.

Die het evenwel met *J. Pikart* zouw willen houden, of wat achterdogtig viel, zonde al dat poogen van den Bisschop voor gemaakt spel konnen houden: maar dat zoude in allen gevalle niet anders zijn als een losse achterdogt: alle de uyerlijke omstandigheden zijn voor den Bisschop.

Eer ik vorder gae; moet ik hier eene Aanmerking maaken omtrent de Bisschoppen, die met de voorgaande Burggraaven over hoop gelegen en geoorlogt

hebben. Ik zie niet dat ik daar door te verre buiten mijn bestek treede; en het dient toch tot opheldering van het tegenwoordig werk.

De onbekende Schrijver, door *Ant. Matthæus* uytgegeeven, en reeds meermaalen vermeld, schrijft van den voorgemelden *Balduinus II.* dat hy het gansche Stift door al zijn oorlogen, hoewel tegen zijnen dank, genoegzaam uytgeput heeft: de nazaat van *Balduinus*, te weeten *Theodoricus van Are*, quam in een land, dat niet alleen uytgeput was; maar daarboven in groote schulden stak.

Alle die schulden had de Bisschop *Balduinus* niet gemaakt: de Graaven van Holland en Gelderland hadden by 't openstaan van den Stoel als grijpende wolven in het Stift geoorlogt. Maar 't geen het zwaarste van allen was, en den nieuwen Bisschop *Theodoricus* tot de uysterste armoede bragt, was dat zijne voorzaaten, als ze tot Bisschop gekooren waren, by eenige wisselaars van Rome en Sene ruim drie duizend marken sterlingen opgenomen hadden. Zoo ras als hy in 't bezit van zijn Bisdóm was, wierd hy slag op slag door Pausselijke brieven gemaant om die drie duizend marken sterlingen op te brengen. De nieuwgekoorene Bisschoppen, om 'er dit tusschen beiden ook by te voegen, waren wel meer genootzaakt zich zelven voor 't bekomen van hunne bevestiging in groote schulden te steeken, en geld by de wisselaars op te neemen. Ieder kan wel denken dat die Italiaansche wisselaars, een geldzuchtig en woekeragtig slag van volk, voor al daar ze de Bisschoppen verlegen zagen, met geen kleinen winst te paaijen zijn geweest. *Johan van Arkel* wierd ook omtrent anderhalf jaar nae *Theodoricus* tot Bisschop van Utrecht gekooren; en, hoewel een magtig Heer, had geen gelds genoeg om de vereischte somme op te brengen. Hy v moest dan ook de Italiaansche wisselaars aanspreken; met belofte van het geleende geld op een bestemden tijd wederom te geeven. Hy had het op den bestemden tijd niet; en kost het zoo ten eerste niet geeven. Daar op is hy door de Rechters of Byzitters der Apostolische Kamer in de bedie-

† Pag. 9.

v Zie *Ant. Matth.* in *Notis ad incert. Autor.* pag. 125.

ninge van zijn Bisschoppelijk ampt, zoo in tijdelijke als geestelijke zaken, opgeschort, en in den ban gedaan; met verbod van staande den ban in de kerk te verschijnen. Hy bragt het geld eindelijk op; maar toen moest hy noch van zijne opschorting en banvonniss ontslagen worden; en om die ontslaging te verkrijgen, een gemagtigden naar Rome zenden. Dat zenden van een Gemagtigden kostte wederom geld; en 't heffen van 't banvonniss zal ook zonder geld niet gegeven zijn.

Even eens is Bisschop *Willebrandus* gevaren: die ook groot geld by de Romeinen te leen genomen had. Dat geld was ook ten eersten niet gereed: daar op word hy geduurig, en zoo de *m* Schrijver zegt onrechtvaardiglijk, gedagtvaart en in zijne bediening opgeschort. Het blijft by geen dagvaarden en opschorten: hy word ook in den ban gedaan. Ja 't een banvonniss is nauwelijks van Rome gekomen, of daar volgt weer een ander. Ik kan uyt de Historien niet bemerken dat *Wilbrandus* zich aan die opschorting en banvonnissen zeer gekreunt heeft: maar om rust te hebben, en om dat hy toch eenig geld schuldig was, is hy met de Romeinen tot een verdrag gekomen, en heeft de beloofde penningen betaalt.

Dat die bevestiging veel gelds koste is elders al aangetekent: *Philips van x Borgonje* moest 'er 12000 dukaaten voor geeven. *Jakob van Outsborn*, gelijk *Heda* in zijn leven schrijft, heeft zich zelven en zijn gansch geslagt op dezelfde wijze gansch verarmt. Van *Frederik II* schrijft dezelfde *Heda* dat hy te Rome ingewijdt is, maar zich zelven in zeer grootte schulden gestoken heeft; en, hoewel dat hy in een rijk Bisdome kwam, evenwel in korten tijd tot een grootte armoede vervallen is.

De Bisschop *Theodericus* was ook tot een uiterste armoede gekomen: maar hy heeft zich zelven evenwel op een eerlijke wijze gered; en heeft alle zijne schulden voor zijne dood betaalt: hoewel dat hy, die in zijn hert een oorlogsman was, ontelbare schatten met oorlogen had verdaan. Ja hy wierd

m Scriptor incertus, pag. 26.

x Zie Gerard Noviom. in zijn leven.

indelijk zoo rijk en magtig, dat zijne onderdanen, die hem te voore om zijne armoede weinig achten; nu voor hem opzaten; en op zijne bevelen en wenschen paffen.

Wat *Otto II* belangt, die quam volgens den zelve *y* Schrijver in een rijk en weelig Bisdom, dat volop van alles had. De Geestelijkheid, de Adel, de Kloosterluiden, koften rijkelijk bestaan, en noch overhouden. De steden, burgten, en dorpen, genooten eene gewenschte vrede, en zaten in de weelde. Met de boeren en hoefpagters ging alles naar wensch. Maar dat alles is onder den Bisschop *Otto II* metter tijd omgekeert; en in de plaats van rijkdom en overvloed is armoede en gebrek gekomen. De krig by Vollenho, zoo als hy zegt, was 't eerte begin, en koste een gruwzaam geld; behalven dat alle des Bisschops landgoederen daar omtrent verwoest en bedorven wierden. Een tweede oorlog, in Salland ontstaan, deed geen minder quaad: want alle de inkomsten der landeryen, aan deeze zijde van den Yssel gelegen, wierden daar door verslonden. De oorlogen tusschen den Hollander en den Geldersman, daar de Bisschop zich niet buiten konde houden, verslonden insgelijks een ongelooffelijk geld. Maar de vierde oorlog, die de Bisschop het leven koste, heeft niet alleen de menschen en 't overschot van 't Bisdom; naar des Schrijvers zeggen vernielt; maar is ook voor de zeden, voor de waardigheden, en voor alle de Bisschoppelijke rechten, bederffelijk en doodelijk geweest. *Dus is het buiten twifel*, zegt hy vorder, *dat hy zijnen Na-zaat niet anders nagelaten heeft als een uytgeput en berooid Bisdom, eene kerk die tot de keel in de schulden stak, een land dat al zijn goed verlooren had; arme, gevangene, en half leevende Ridders; kaale en volkelooze gemeenten; en daar by steden, burgten, en dorpen; die over 't verliezen van haare goederen en het verstaan van haare ingezetenen jammerden en kermden; zoo dat'er aan alle kanten niet geboort werd als een groot geschrey en gebuyt. Gelukkig ware het Stift geweest; indien de volgende Bisschop-*

pen, door dat voorbeeld geleerd, den lust om te oorlogen wat ingetoomt hadden.

Maar 't word eindelijk tijd om weder tot de Burggraven te keeren.

XI. Zoo vinde ik dan by den zelve α Schrijver dat het Burggraafschap na de dood van *Rodolf* door eenen *Frederik* of *Freterik* bekleedt is geweest: dit was aldus toegegaan. *Rodolf* was nu van kant geholpen; maar de Drentenaars noch niet getemt of t'ondergebracht. Ja 't oorlogen begon met grooter vinnigheid aan te gaan als ooit te voore. Echter wierden d'er eenige tot middelaars gekooren; volgens welkers uitspraak de Bisschop in 't bezit van Hardenberg moest blijven; maar *Frederik* het Burggraafschap van Koevorde van den Bisschop te leen zoude houden. Indien hy den Bisschop de behoorlijke getrouwigheid niet bewees, zoude het leen van 't kasteel en van 't gansche land aan den Bisschop en zijne nazaten vervallen. Al wie tegen dit vergelijk iets zoude doen; die zoude, zonder vorder bewijs, voor eerloos, en meenedig gehouden worden, enz. Maar het bewijzen van die getrouwigheid duurde niet lang: en het gemaakte verdrag wierd van *Frederik* en de Drentenaars, zoo als de Schrijver althans verhaalt, in geenen deele onderhouden. Daar op wierden zy door de gemelde Middelaars, of Zegmannen, met den ban geslagen; en trouwloos, meenedig, en eerloos verklaart. Toen wederom aan 't oorlogen en moorden: aan 't moorden zeg ik: want het leger van den Bisschop, 't welk de stad en voorstad van Koevorde tegen alle verwagting ingenomen had, gaf niemand lijfsgenade. Dat ze het gewapend krijgsvolk niet gespaart hadden, ware noch eenigzins in te schikken: maar vrouwluiden, kleine kinderen, zuigelingen, wierden zoo wel door de kling gejaagt als het gewapend manvolk. Zoo eene wreedheit is altijd verfoeibaar: maar in een Bisschops leger, zoo als de zaak my voorkomt, noch veel hatelijker. Als de Bisschop nu meende dat alles gewonnen was, en het kasteel 's anderen daags zoude bestormen, is de kans schielijk verkeert. Hy had noch twee legers in Vriesland, om de Drentenaars

te beoorlogen, en verwagte ieder oogenblik de aangenaame tijding dat ze wat goeds zouden uytgerecht hebben. Het eene voerde niet gedenkwaardigs uyt: van 't andere, daar hy zijne grootste hoop op stelde, quam de bedroefde tijding dat het geslagen was. Ein deze zege was den Drentenaren in zekeren zin te gunnen: want de Schrijver merkt wederom aan dat die van 's Bisschops leger zoo dorstig waren naar het bloed der Drentenaaren, dat ze hunne wijven noch kinderen niet zouden gespaart hebben. In deezen slag is *Hessel van a Lywart*, die van den Schrijver grootelijks gepreezen word, met elf Priesteren gebleeven. De Schrijver twijfelt 'er niet aan, en wil 'er niet aan getwijfeld hebben, of alle de genen, die in den slag gesnevelt zijn, zullen in den hemel als rechte Martelaars beloont zijn geweest. Te voore had hy ook gezeit dat de ziel van *Otto II*, die door de Drentenaars verlagen was, met een Martelaars kroon ten hemel was gevaren. Maar dat zullen die zoo ligt niet zeggen; dewelken het vechten in de Bisschoppen en Priesters afkeuren, en voor een grouweldaad houden. En wat de verslagene leeken belangt; dat waren zekerlijk ook nieuwerwetsche Martelaaren, die noch wijf noch kind in 't leven zouden gelaaten hebben. De Schrijver kan van dat martelie gesproken hebben zoo als hy 't meende: maar 't kan ook een kunstje zijn geweest; 'om de menschen voor de Rechten der Geestelijkheid met des te grooter yver te doen vechten. Zoo een kunstje had de Keizer of Tyran *Phocas* ook *b* verzonnen. Zijn krijgsvolk wierd doorgaans, en ten minste eens om 't jaar, door de Persiaanen geslagen: de moed lag 'er toe; en de soldaaten hadden 't hert niet langer om voor den vyand stand te houden. *Phocas*, om den vervallen moed op te beuren, trachte by de Geestelijkheid door te dringen dat de soldaaten, die van de ongeloovigen al vechtende verslaagen wierden, in 't getal der Martelaaren zouden opgeschreeven worden. Wat had men al guiten en rabauwen als Martelaars moeten eeren! 't Ging ook niet door: want de Patriarch en andere Bisschoppen vertoonden dat

a Dat is, van Leeuwaarden.

b Zie Baron.

iemand, die eenen doodslag in den oorlog gedaan had, volgens de leering van *S. Basilius* niet ter Communie mogt toegelaten worden voor dat hy boete had gepleegt.

De Kruysvaarders, die in den oorlog tegen de Turken storven, of van honger en ongemakken vergingen, wierden altemaal voor Martelaaren gehouden; hoewel dat ze juist niet als Martelaars geviert en aangeroepen wierden. Zeker *c* Schrijver, die den kruystogt van *Godefroi de Buljon* in eigen persoon bygewoont heeft, en de belegering van zekere stad beschrijft, spreekt aldus. *Wy zijn 7 weeken en drie dagen in 't beleg geweest. Veele van ons krijesvolk hebben de Martelkroon daar ontvangen; en hebben hunne gelukzalige ziel met vreugde en blijdschap Gode overgegeeven. Veele geringe en arme luiden zijn daar voor Christus naam van honger gestorven; dewelke met hun martelkleed zegepralende ten hemel zijn gevaaren. Wat d laager spreekt hy omtrent even eens; en maakt geen onderscheid tusschen sterven, en met de martelkroon ten hemel vaaren. De Aartsbisschop *c Baldricus* spreekt wat voorzigtiger: 't Word van ieder een geloofd, zegt hy, dat de Christenen, die in de belegeringe gestorven zijn, met de gelukkige Lauwerkran der Martelaaren gekroont zijn geweest. *Godefroi de Buljon* hield zich ook verzekerd, off sprak ten minste zoo, dat alle de Christenen, die in 't gevecht tegen de Turken sneuvelden, van mond ten hemel voeren. *Wy vreezen de dood niet*, zeide hy, *als de wyand op ons askoomt: want wy zijn verzekerd dat we na deze sterffelijke dood zekerlijk in den hemel beloont zullen worden.* Even te voore had hy de reden aan eenen *Sarazijn* gegeeven, waarom dat de Christenen zoo vrolijk en wel gemoed ten strijde trokken. *Weet*, zeide hy, *dat dit volk verzekerd is, dat het op buiden de kroon des Hemelrijks ontvangen zal: en dat het tot een beter leven staat over te gaan; indien het in dit gevecht voor den naam en glorie van Christus kooft te sterven.* Wy hebben echter boven getoont dat 'er op hunne heiligkeit niet veel te roemen viel:*

c Gest. Franc. pag. 6. *d* Ibid pag. 13.

e Ibid. pag. 97.

f Albert. Aquens. Histor. Hierosol lib. 6.

en wie zal zeggen dat ze voor 't geloove gedoodt zijn; en vervolgens onder de Martelaaren mogen gerekent worden. 't Was doorgaans maar om 't hebben en 't houden te doen; en die zich in 't minste beledigd achte, zoude eer het gansche leger in 't verdriet gebragt hebben, als een duimbreed van zijn recht af te stappen.

XII. By den zelven Schrijver vind ik eenen *Hendrik de Burdo* als Burggraaf van Koevorde vermeld. Hy heeft op den zelven tijd geleefd met den Burggraaf *Frederik*, en met den Schrijver zelf: doch of hy voor of na *Frederik* Burggraaf is geweest, kan ik uyt den Schrijver niet bespeuren. Hy zegt maar dat *Hendrik de Burdo*, wien de dochter van den Kasteleyn *Rodolf* met het slot van Koevorde en de heerschappy over Drent gegeven was, zeer veele krijgsluïden uyt Westfalen gehaalt heeft, om de Drentenaars tegen den Bisschop te helpen. Indien de Schrijver zeggen wil, gelyk hy misschien van sommige verslaan zal worden, dat *Hendrik de Burdo* met *Rodolfs* dochter getrouwt was, en 't gemelde Burggraafschap ten huwelyk gekreegen had; dan zoude hy voor *Frederik* moeten staan. Wat zijnen naam *de Burdo* belangt: die meen ik dat door *A. Matthæus* verkeerdelyk geleezen is. Althans *J. Pikart*, dien ik daar in volgen wil, noemt hem *Hendrik van Borkulo*: en ik geloof dat de meeste Leezers beter zin in dien naam zullen hebben.

XIII Ik zal hier *Reinout I* laten volgen; hoewel dat hy maar geleefd heeft ten tyde van den Utrechtschen Bisschop *Johan van Arkel*; dat is omtrent honderd jaaren nae de Burggraven *Frederik en Hendrik van Borkulo*. Indien 'er een of twee overgeslagen worden; die hebben hun ongeluk, zoo groot of klein als het is, de stillzwygendheit der Schryveren te wyten.

Deeze Burggraaf heeft in 't jaar 1328, benevens *Gouert van Borkulo* en *Siso Rutenberg*, als middelaar over zeker verschil gezeeten; dat 'er tusschen den gemelden Bisschop en de Drentenaars gereezen was, en schier tot eenen oorlog zoude uytgeborsten hebben. Ik wil hunne uytpraak hier laten volgen; om dat ze het recht begrip van 't verschil geeven kan;

kan ; en voor een gedeelte te kennen geeft op wat wyze het land van Drent door de Biffchoppen plagt geregeert te worden.

„ g De oude geregtigheden der Drentenaaren zouden in hun geheel en onverminderd blijven.

„ De Dekens, die door den Biffchop over 't land van Drent zouden aangestelt worden, zouden in 't land van Drent, te Groninge, en onder 't Go-recht, het zeggen over de Biffchoppelijke gevallen hebben.

„ De Biffchop zoude alle jaaren eenen Wybiffchop naar dit geweste zenden, om de kinderen te vormen ; de kerken en geheiligde plaatzen te wyden ; en die onder den ban lagen te ontbinden.

„ Hy zoude de Drentenaars en Groningers, in alle billyke en rechtmatige zaaken, ter goeder trouwe tegen ieder een befchermen ; en buiten de gestelde tyden niet buiten hun land dagvaarden.

„ De Drentenaars, de Groningers, enz. zouden den Biffchop om 't vierde jaar, en niet om 't zevende gelyk zy 't liever gehad hadden, 342 Engelsche marken voor een bede opbrengen. Maar, om die fchatting te ontvangen, zoude de Biffchop op een zekeren en gestelden dag te Hulsforde of te Biffchopsberg moeten koomen. Quam hy op den gestelden dag niet ; dan was hy van die bede voor die vier jaaren verfleeken.

„ Die eenige landgoederen van den Biffchop te leen hielden ; zouden dezelve niet mogen vervreemden zonder 's Biffchops toestemminge. Ook zouden zy geene vrye perfoonen, in de plaatze van flaa ven of onvrye perfoonen, op die landgoederen mogen brengen ; om dat de Biffchop of Kanonnikken zulke flaa ven of onvrye perfoonen tot geene flaa ffelyke dienften zouden kunnen dwingen.

„ Die den Biffchop eenige tienden te betaalen hadden, zouden dezelve volgens 't oude gebruyk betaalen. Die hier tegen deden ; die zoude de Biffchop mogen dagvaarden en straffen ; zonder dat het vorder volk zich daar aan flooren zouw.

XV. Uyt een open brief, die by *Ubo b Emmius* aangehaalt word, blijkt onwederspreekelyk dat

g *Ubbo Emmius ad ann. 1328.*

b *Ad ann. 1391.*

Johan, waarschijnlijk en wel zekerlijk de zoon van *Reinout I*, in 't jaar 1391. Burggraaf van Koevorde is geweest: want in dien brief word hy met naame uytgedrukt, en i Burggraaf of Heer van Koevorde genoemd. In den zelve brief word gezeyt dat zijn zoon, *Reinoldus*, noch minderjaarg was.

XVI. *Reinout II*, die in 't jaar 1395. door de wapenen genootzaakt wierd, het Burggraaffchap van Koevorde en de Landvoogdy van Drent, aan den Bisschop *Frederik van Blankenheim* over te geeven.

Ubbo k Emmius, die dit verhaalt, vermeldt den naam van den Burggraaf niet: maar *J. Pikart*, die het ook beschrijft, noemt hem *Reinout II*, en hy brengt de voorwaarden der overgave by; daar hem den naam van *Reinout* duidelyk gegeeven word. De zaak was aldus gelegen: Het i geslagt van dezen Burggraaf had al te voore den Bisschop en de Geestelyke Overigheit van Utrecht groot geld geschoten; en daar voor het Burggraaffchap en de Landvoogdy van Drent bekomen. Hy was nu langen tijd in 't bezit geweest; en meende die ampten als eerste te behouden. Maar in 't akkoord was bedongen dat de Burgt, en het gansche land van Drent, weder aan den Bisschop moesten koomen; zoo ras als de Burggraaf het verschoten geld zoude weder gekregen hebben. De Bisschop, een man die op zijne belangen paste, liet den Burggraaf weeten dat hy zijn geld kriegen kost; en verzocht dat hy de Burgt met het Burggraaffchap zoude overgeeven. De Burggraaf, *Reinoldus II*, had'er kleinen lust toe: maar ziende den Bisschop met een magtig heir aankoomen, en de beloofde hulp niet opdagen, heeft hy het kasteel met verdrag overgeeven. Echter is het Burggraaffschap daar mede niet te niet gegaan; zoo als uyt het gevolg blyken zal. De Bisschop zal daar op gezien hebben dat het gemelde geslagt, indien het Burggraaffchap altijd van vader op zoon als erfelyk had blyven overgaan, al te magtig zoude geworden zijn; en metter tijd niet veel naar den Bisschop geluistert of omgekeeken hebben.

Dat het Burggraaffschap niet vernietigt is, schijnt

i In 't Latijn staat, *Regulus Covordiae*.

k *Ad ann. 1395.* l *Ibid.*

onder anderen daar uyt te blijken dat *Emmius*, fchtijvende over het jaar 1398, wederom van eenen Burggraaf van Koevorde gewaagt. En 't is buiten twijfel dat het kasteel bezet moest worden, en die bezetting een Overste moest hebben. Of men dien Oversten den naam van Burggraaf, of van Slotvoogd, of van Kastelein geeft, dat zal op het zelfde uytkomen. Dit is echter aan te merken, dat het Burggraaffschap naar allen schijn geen erfelijk leen zal gebleeven zijn, en van den Bisschop altijd, aan wien hy wilde, kost gegeven worden.

XVII. De Burggraaf N. van *Ubbo Emmius*, gelijk gezegt is, op het jaar 1398. vermeld.

Om dat *J. m. Pikart* op het jaar 1414. van de bekende Landloopers spreekt, die de Leezer best onder den naam van Heidenen of Egiptenaars kennen zal; zal ik my de vryheit geeven van 'er ook 't een en 't ander van te zeggen. Hy schrijft dat de eerste Heidenen allereerst in deze gewelten gezien zijn om trent het gemelde jaar 1414.

Zy maakten den mensch wijs dat ze uyt Egipten gekomen waren: dat hunne voorouders het Christen geloof verlaaten hadden: dat zy, om die reden, voor eene boete gekreegen hadden dat ze eenige jaaren door de weereld moesten zwerven; gebedeld brood eeten; op geen bedde slaapen; altijd voort reizen; slecht en armelijk gekleed gaan. 't Is niet te zeggen; zoo gaat hy voort, hoe dat dit volk, als 't hier verscheen, gekoestert wierd. Maar 't bleek wel haast dat het niet anders was als een hoop hoeren en hoeren; wickers en waarzeggers; neigens beter in geoeffend, als in heimelijk te steelen.

Dit heeft hy waarschijnlijk uyt *Seb. Munsterus*, *J. Aventinus* of *Albertus Crantzius* getrokken. Hier nevens de woorden van *n Munsterus*: „ In 't jaar 1417. „ hebben zich allereerst in Duytsland vertoont zekere menschen, door de zon gebraden, vuyl in hunne kleedinge; in al hun handel en wandel morsig en ontijdig; dog voor al op alle gelegenheden loerende van te steelen: 't welk nochtans door de vrouwluiden van dat gespuys waargenomen wierd;

m In de Kronijk van Drent.

n *Cosmograph.* lib. 3.

„ want de manluiden leeven van de dieveryen der
 „ vrouwen. De gemeene man noemt ze Tarters of
 „ Heydenen: in Italie worden ze *Zanen* of *Czingaren*
 „ genoemd. Hunne soldaaten eeren een hoofd, dat
 „ ze hunnen Hartog noemen; anderen worden by
 „ hen als Graaven ge eert; en die Hartog en Graa-
 „ ven gaan ook deftiger gekleed. Zy houden ook jagt-
 „ honden, volgens het gebruyk van den Adel; maar
 „ zy können nergens te jagt gaan als steelsgewijs. Zy
 „ veranderen dikwils van paarden; doch gaan meelt al-
 „ remaal te voet. De vrouwluyden, die een bed by zig
 „ hebben, zitten met haare kinderens te paard. Zy
 „ hebben by zich brieven van Keizer *Sigismundus*, en
 „ eenige andere Vorsten; behelzende dat men hen vry
 „ en ongemoeid door de steden en landen moet laten
 „ trekken. Zy geeven voor dat ze uyt hoofde van
 „ een boetpleeging, die hun opgeleit is, de weerd
 „ als pellegrimhen op en neer reizen, en eerst uyt
 „ Kleyn Egipten gekomen zijn: maar dat zijn praat-
 „ jes. 't Is een slag van menschen, gelijk uyt de
 „ ondervindinge blijkt, 't welk in dat omzweruen
 „ gebooren zijnde, de ledigheid berint, geen vader-
 „ land kent, de landschappen omreift; en van het
 „ steelen der vrouwluiden leeft. Zy laten zich aan
 „ geenen Godsdienst gelegen zijn; al is 't dat ze hun-
 „ ne kinderen onder de Christenen laten doopen. . . .
 „ Zy neemen alle mansperfoonen en vrouwluyden
 „ aan, die zich by hun gezelschap willen voegen.
 „ 't Is een wonderlijk mengelmoes van allerhande
 „ menschen, in allerley taalen ervaren; maar dat
 „ den boer veel overlaff doet. Terwylle dat de boe-
 „ ren in het veld werken, passen zy op het besteelen
 „ van hunne huizen. Hunne oude bessen maaken
 „ haar werk van de handkijkery en waarzeggerij: en
 „ terwylle dat ze op de voorgesteide vragen antwoor-
 „ den, hoe veele kinderen, mannen, of vrouwen,
 „ dat iemand hebben zal; weeten ze de tassen van
 „ de vragers met eene wonderlijke listigheid en be-
 „ hendigheid ledig te maken.

Alb. • Krantzius spreekt op dezelfde wijze als *Mun-
 flerus*, zoo dat de een den anderen schijnt uytge-
 schreeven te hebben. Wat den brief van Keizer *Si-*

• Saxoniz lib. 11. cap. 2.

gismundus belangt; *Munsterus* heeft zoo eenen brief gezien, dien ze van den gemelden Keizer, zoo als men zeide, te Lindouw verworven hadden. In dien brief wierd van 't afvallen hunner voorouderen, en van de opgeleide boete, op de verhaalde wijze gesproken. Maar voegt 'er *Munsterus* by, de tijd van deze pellegrimaadje is langen tijd voor by; en nochtans houdt dat gespuys niet op van om te zwerven, te steelen, te liegen, te wikken en te voorzeggen.

De Schrijvers zijn gansch niet eens uyt wat landschap dat ze eigentlijk afkomstig zijn. Iemand zal zeggen; uyt allerley landschappen: want zy zwerven over al; en de eene word hier gebooren, de andere daar; zoo als het valt. Maar dat is de zaak niet; de vrage is; waar dat de eerste landloopers, die den naam van Egiptenaars aangenomen hebben, en als de Stamheeren van deze naatzie zijn, van daan zijn gekomen. Uyt Assyrie en Cilicie, zegt *Polydorus p Virgilius*; maar dat moest bewezen worden. *R. q Volaterranus* noemt ze Uxianen, en doet ze uyt Perse komen: maar 't hapert wederom aan 't bewijs. Evenwel kan dat gevoelen noch eenigerwijze voorgesproken worden; zoo als beneden breeder zal blijken. *r Aventinus* schijnt met kennisse van zaaken te spreken. Omtrent den zelven tijd, zegt hy, heeft dat allediefachtigste gespuys en mengelmaes van veelerhande volkeren, die op de grenscheiding van het Turksche Rijk en Hongarye wonen, en die wy Zigenen noemen, allereerst onder hunnen Koning Zinkelo begonnen door onze landen om te zwerven: zy krijgen de kost met strafeloos te steelen, te rooven, en voorzeggingen te doen. Zy zeggen valschelijk dat ze uyt Egipten koomen; en ze verdochten met de uysterste onbeschaamdheit dat ze van den hemel gedwongen worden om de zonden hunner voorouderen, die de Maagd en Moeder Gods Maria met het Kindeke Jesus geene huysvesting wilden geven... door een ballingschap van seven jaaren te boeten. Ik heb bevonden dat ze de Windissche (Slavissche) taal gebruyken; en dat ze verraders en verspieters zijn: het gene onder anderen Keizer Maximiliaan, en Albrecht

p De Rer Invent

q Comment. Urb. lib. 37.

r Anaal. Boior. pag. 826.

de vader van onze Vorsten, in hunne plakkaaten ook getuigen. Echter zijn de gemoederen der menschen met eene zoo ydele bygeloovigheid, als met eene slaapzichte, bevangen; dat zy 't voor eene zonde houden, die menschen te beleügen; en hen schier over al straffeloos laten rooven, steelen, en bedriegeryen pleegen.

Ik heb geene reden om *J. Aventinus* geen geloof te geeven; daarom zal ik het onderstellen dat ze oorspronkelijk uyt die gewesten afkomstig zijn. Dat ze somtijds voor verspieters speelen, zal ik ook niet tegenspreken: des te minder; om dat ze door *Karel V*, als Turksche bespieters, uyt gansch Duytsland gebannen zijn. Ten tijde van *M. Delrio* was 'er zoo eene bende, of gelijk ze zelf spreken, een Horde in Spanje. Die Horde had haaren Graaf; en die Graaf nam zoo veel Spanjaarden aan, als hy kost; en hy kreeg 'er schier zoo veele als hy begeerde. Deze zoo genaamde Graaf wilt alle de toegangen van Spanje, alle de omwegen, toepaden, ja de moeyelijkste en onbekendste achterpaden, tot de minsten toe. Hy wist hoe magtig dat iedere stad was; wie 'er de rijkten en voornaamten waren; en hoe veel inkomen dat ze altemaal hadden. Daar was schier geen Staatsgeheim, of hy wist 'er achter te komen. Dat verzweg hy niet; maar hy pronkte daarmee, en droeg 'er zijnen roem op. Menschen, die alles zoo kunnen uytvorschen, die niet anders zoeken als geld en buyt, die geen gewisse hebben noch kennen, zijn zekerlijk volgens *Delrio* de bequaamsten tot het bespieters ampt.

Dus weten wy wanneer dat de zoogenaamde Egyptenaars eerst in Duytsland verscheenen zijn; maar zy waren al lang te voore, hoewel misschien onder een anderen naam, in de weereld geweest. Als *Michiel de Stamelaar*, uyt zeer slegte ouders geboren, door honger en gebrek gedwongen wierd om dienst in 't leger te zoeken, en ten dien einde by een Krijgsoverste gekomen was, wierd 'er door eenen *Tinganus* gezegt dat die zelfde *Michiel* noch op den throon van Konstantinopelen zouden zitten: de voortegging viel wel uyt, en *Michiel* is metter tijd Keizer

f Apud M. Delrio de Reb. Mag. lib. 4. cap. 3.

z Ibid.

geworden. *Scylax* v, een Grieksch Schrijver, die de Historie van Konstantinopole beschreeven heeft, vertelt dat de gemelde voorzegging gedaan is door de *Uxiaanen*: en hy voegt 'er by dat die *Uxiaanen* door Mesie en gansch Europe verspreid waren; en zich bemoeiden met ieder een toekomende dingen te voorzeggen. Indien *Scylax* de waarheit schrijft, zijn 'er zulke landloopers al geweest ten tijde van *Lodewijk den Goeden*: want of men ze *Uxiaanen*, of *Heidenen*, of *Egiptenaars* noemt, de naam geeft geen verandering in de zake. Wil iemand *Scylax* niet gelooven, of zijn zeggen in twijfel trekken; daar ik echter geene genoegzame reden toe vinden kan; die moet evenwel toestaan dat 'er zulke waarzeggers al door Europa gezworven hebben ten tijde van den zelve *Scylax*; want hy kost ze niet beschrijven, eer ze geboren waren.

Dan voegt 'er *Cuspinianus* by; *Sommigen* houden deze *Uxiaanen*, die in onzen tijd *Zinganen* genoemd worden, voor een *Perfisch* volk. Zy zwerven alom door de weerd; en leeven als beesten, zonder eenige wet, en zonder kunsten; daar ze nochtans voor waarzeggers speelen. En alle de *Oostersche* volkeren, voor al die naast aan de *Chaldeërs* gelegen zijn, zijn de waarzeggerye toegedaan. Dit zal *Cuspinianus* waarschijnlijk van *R. Volaterranus* overgenomen hebben: en 't is zulke onmogelijkheid niet dat de oudsten van die landloopers ytt hooger landen zouden overgekomen zijn.

XVIII In 't jaar 1461. is *Rudolfus van Stellingwerf*, zoo als ytt *J. Pikart* schijnt te blijken, Landdrost van *Drent* geweest; en nademaal de *Landvoogdy* van *Drent* altijd aan het *Burggtaaffchap* van *Koelvorden* gehegt is geweest; meen ik dat de gemelde *Rudolf* ook op de lijst der *Burggraaven* moet staan.

XIX. *Johan van Stellingwerf*.

Pikart laat hier eenen *Wouter van Stellingwerf* voor *Johan van Stellingwerf* gaan: maar indien men op de tijdrekening let, zal deze *Wouter* de zelfde zijn, dien *Pikart* op een andere plaats *Rodolf* had genoemd. Ik zal my nu aan den naam van *Rodolf* houden: deeze *Johan* heeft geleefd in 't jaar 1470.

XX. N. v *Van den Klooster*.

v Apud Cuspinian. in *Michaele Traulo*.

w *Ubbo Emmius* ad an. 1512.

den

XXI. Op het jaar 1499. word *Adolf van Rechten* van *Ubbo Emmius* als Burggraaf van Koevorde vermeldt; welke *Adolf* met de Groningers in onmin heeft geleest.

XXII. In 't jaar 1505. is *Roelof van Munster*, naar 't schrijven van den zelve *Emmius*, Kastelein van Koevorde geweest.

Deeze *x Rodolf* had in het bedienen van zijn ampt slechts bedagt geweest hoe dat hy veel gelds by een schraapen zouw. Dat was hem zoo wel gelukt dat hy met het geld, 't welk hy den ingezetenen afgeknevelt had, een deftig en prachtig slot by Meppede deed opbouwen. Daar mede niet vergenoegd, deed hy het slot, tegen de wetten van 't land, met wallen en andere werken versterken. De steden aan den Yffel gelegen, op haare wetten en rechten steunende, geboden hem alle de werken af te breeken; daar hy geen ooren toe had. De steeden deden 't zelf: 't welk hy verkropte, om het by beter gelegendheit te wreeken. Hy had den Bisschop, om in 't bezit van het Burggraaffschap te koomen, borgen moeten geeven. Om die borgen niet in 't verdriet te brengen, en voor zijne eige eere te zorgen, gaf hy het Burggraaffschap aan de Utrechtsche Geestelijkheid weder over. Daar op is hy met vijftig krijgsknægten, en slaande trommelen en speelende sleuiten, Groningen ingetrokken enz.

XXIII. Ondertusschen was *Adolphus y van Rechten* weder in zijne plaatze tot Burggraaf aangestelt. Maar *Rodolf*, die van 't Burggraaffschap maar afgestapt was om zijne borgen niet in 't lijden te brengen, paste de stad en het slot van Koevorde by verrassing in te krijgen: en meende zijn leed, zoo als hy het noemde, op de Yffelsche steden meer als dubbeld te verhaalen. Maar de Utrechtens, die daar op niet sliepen, zonden een magtig leger voor het slot. *Rodolf*, die het niet zag te houden, trok 'er heimelyk uyt: 't welk de bezettingen binnen weinige dagen op dezelfde wyze deden. Van *Rechten* kreeg zyn Drostschap over 't land van Drent wederom: maar de Staaten van Utrecht vonden 't

x Zie J. Pikart, pag. 265.

y Idsm, paag. 685.

geraadzaamer iemand anders, die in de krygszaaken geoeffent was, tot Burggraaf aan te stellen.

XXIV. N. Kastelein van Koevorde; terwyle dat *Adolf van Rechteren* de Landvoogdy van Drent bekleedde.

XXV. *Frederik van Twiklo*, omtrent het jaar 1521 of 1522. Landvoogd van Drent en Burggraaf van Koevorden geworden, word van *J. Pikart* over zyne dapperheit en oorlogskunde zeer geprezen. Maar terwyle dat hy om eenige redenen naar Oostvriesland was gereist; word de stad Koevorden schieelyk door de Gelderschen berent en ingenomen. Het kasteel, hoewel dat 'er *Twiklo* by alle geluk noch binnen geraakt was, moest ook in korten tyd buigen.

XXVI. Daar op is *Johan van Selbach*, een Hoogduytsch Edelman, en zoo wel in de wetenschappen als in den oorlog ervaren, door den Hartog van Gelderen tot Burggraaf en Landdrost aangesteld. Hy bleef den tyd van omtrent 14 jaaren in 't bezit van zyn Burggraaffschap en Landvoogdy: maar alzoohy in 't jaar 1536. door den Stadhouder *Schenk* belegerd wierd, en het by gebrek van voorraad niet langer houden konst, moest hy het Kasteel, Burggraaffschap, en alles verlaten.

XXVII. *Rudolf van Echten*.

XXVIII. *Rutger van Boitzelaar*, Heer tot Tontenburg, enz.

XXIX. *Reinout van Burmania*, voor de Borgondische party.

XXX. In 't jaar 1555. *Engelbert van Enze*, Borgondisch.

XXXI. In 't jaar 1579 *Jarich van Botnia*; die zyne magtbrieven van Brussel ontvangen had, als het gansche land vol beroerten was.

XXXII. In 't jaar 1590. heeft *Eberhart van Enze* voor zyne groote diensten van *Philips II.* bekomen het Drostamp over Drent, met het Kasteleinschap van Koevorde.

XXXIII. In 't jaar 1592. *Hendrik de Vos*, van Steenwyk.

XXXIV. In 't jaar 1593. *Koenraad de Vos*, *Hendrikszoon*.

XXXV.

XXXV. In 't jaar 1594. *Gaspar van Ewsum*, Heer te Nyenoort, enz.

XXXVI. In 't jaar 1640. Heer *Rudolf van Echten*.

XXXVII. In 't jaar 1643. *Rutger van Boitze- laar*, Heer tot Toutenburg, enz.

Ik zal hier uyt *J. Pikart* noch by voegen dat de Burggraaf van Koevorde van ouds voor den veertienden vryen Leenman des Bisschops gerekent wierd: waar uyt hy een bewijs trekt voor de groote magt en achtbaarheid der Heeren van Koevorde; dewijl zelf eenige Vorstelijke perfoonen en Graaven onder 's Bisschops vrye Leenmannen gerekent wierden. Hy voegt 'er by dat ze groote en schoone goederen hadden; zoo dat ze een Graaffelyken staat konden voeren. Dan merkt hy noch aan dat zoo dikwils als 'er eenige Burggraaven van Koevorde door de Bisschoppen afgezet wierden, de nieuwe Burggraaven hunne geslagtnamen altijd verlaaten en den naam van Koevorde aangenomen hebben; zelfs dan, als ze uyt een deffigen en doorluchtigen Adel geboren waren.

H U L S V O R D E.

* Deze plaats was onder de heerlijkheit Hulsvorde van Koevorde tusschen Koevorde en Dalen waar gele- gelegen; en staat vermeld in eenen parliamen- ten ten brief der Utrechtsche kerke van 't jaar 1230.

Daar plagt in oude tijden een kapel te Kapel al- staan; in dewelke de Bisschoppen van Utrecht daar. als Heeren van Koevorde / en van t gene tot die heerlijkheit behoort / gehult wierden: by welke gelegendheit zy ook gewoon waren goude geldstukjes te grabbel te goopen.

Dolgens het schrijven van *J. † Pikart* heeft deze kapel voornamentlijk gebloeit omtrent

* Pag. 286.

† Pag. 292.

het jaar 1460; en was berucht door de omme-
 megingen der Drentenaaren en aangrenzende
 volkeren; die hier in groote meeningte qua-
 men; om dat 'er zeer vermaarde Reliquien
 bewaart en op zekere dagen ten toon gestelt
 wierden. Doch als het met de regeeringe der
 Utrechtsche Bisschoppen gedaan was / en er
 tusschen de Borgomers en Gelderschen bin-
 nig geoorlogt wierd / is ze ingestort / en bo-
 der afgebroken; en de bouwstoffen zijn elders
 verboert.

D A L E N.

Dalen / een dorp onder de kastelanpe van
 Koevoorde / en noch geen duizend passen van
 het Kasteel / op den weg naar Groninge ge-
 legen / word allereerst vermeldt in eenen brief
 van Werum.

S L E E N.

Sleen / een treffelijk dorp / en het boor-
 naamste van Opperdrent / is onder 't gerecht
 van Zuiderveld gelegen. De Schout van het
 dorp word by † J. Pikart de Schult tot Sleen
 en de Banderichult van Zuiderveld genoemd.

Z W E L L E,

Tegenwoordig Zwoel genaamd / is ook een
 dorp 't welk een Schout heeft / en onder 't ge-
 recht van Zuiderveld gelegen is.

E M M E.

Het dorp Emme / van ouds Emne genaamd /
 heeft ook een Schout / en is onder 't zelfde

gerecht 6000 schreeden van Koeborde gelegen. Volgens den Schryver van een parkementen brief der Utrechtsche kerke hebben de Twentenaars het doorp Emme / met alles daar onder behoorende / in 't jaar 1228. uytgeplundert en verbrandt.

S C H O N E B E E K E.

Het doorp Schonebeek / van ouds Schoenbeek / hoort onder 't zelve gerecht; en is dicht by Emme onder de Kastellanye van Koeborde gelegen.

O D O O R N,

Van ouds Odoren / is onder 't zelve gerecht gelegen, en staat volgens J. Pikart onder den Schout van Emme.

R O O S W I N K E L

Is ook een doorp onder 't zelve gerecht.

B E I L E N.

Beilen / een doorp in 't land van Dzent / heeft ook eenen Schout.

W O L F S B E R G.

Ik vinde geene plaats aldus genaamd in 't gansche land van Dzent; maar Westerborgh is een doorp onder 't gerecht van Beilen; en word van eenen Schout bedient.

P E Y Z E.

Peize / van ouds Pedese / en by verkozing Pedge / is een middelmatig doorp met een kasteel in het land van Drent; welk kasteel den Ridderen van Pedese, 300 als ze van Emo van * Werum genoemd worden / vooz deezen toegekomen heeft. En om dat de gemelde Ridderz de party van de (1) Groenenbergen volgden; is het gemelde kasteel / hoewel dooz de Utrechtenaars in 't jaar 1228. merkelyk versterkt / in 't jaar 1251 † dooz de Gelkingers onder de boet gesmeten; die den steenen toren ook om verre wierpen

Van Arnoldus Lant van Peize, die aldus naar dit doorp genoemd was / en de XXII Wt van Adewert getoest is / hebben wy boven al gesproken.

* Over 't jaar 1241.

† Zie Ubbo Emmius.

A A N T E K E N I N G.

1. De *Groenenbergen* of *Gelekingen* zijn van de magtigste Edelluiden van Groninge geweest: maar zy hadden magtige en harde vyanden aan de Gelkingen. In de twaalfde eeuw had *Egbert a Groenberg* het gebied over 't Ghorecht; en bekleede te Groninge, van 's Bisschops wege, het ampt van Schout: maar om dat 'er in 't jaar 1143. een zwaar oproer binnen Groninge gereezen was, 't welk van den Bisschop zonder wapenen niet gedempt konde worden; heeft dezelve Bisschop, te weeten *Herebertus*, de gelegendheit waargenomen om *Egbert* dat Schoutschap af te neemen. *Egbert* had ter weereld niets tegen hem misdaan; ja had zijn best gedaan om de oproermakers, eerst door zachte middelen en daar nae gewa-penderhand, te bedwingen. Maar de Bisschop, gelijk boven al gezegt is, had geen rust, voor dat hy zij-

a Zie Ubbo Emm. over 't jaar 1143.

ne broeders Kasteleinen zag. Indien het waar was, 't geene *J. Pikart* als waar vertelt, dat *Egbert* Erfdrost van Groninge was, en dat zijne voorouders groot geld voor dat ampt gegeven hadden; dan ware de Bisschop des te minder te verschoonen: maar ik vinde zulks by geen andere Schrijvers aangetekend: en *J. Pikart* zoekt de gelegendheit doorgaans om op de Bisschoppen te schrollen.

Evenwel is *Egberts* zoonszoon, die ook *Egbert* genaamd was, weder Drost of Steevoogd van Groninge geworden: en heeft groote krakeelen met *Rodolf* Burggraaf van Koevorde en de Gelekingen gehad. Hy moest voor zijne vyanden ter stad uyt vlugten; maar deed ze kort daar nae op hunne beurt de vlugt ook neemen. De *Gelekingen*, die op *Egbert* zoo lang als hy leefde geen vat hadden; zochten hun leed, na zijne dood, op zijne kinderen te verhaalen. De oudste zoon *Rodolf* genaamd, wierd vliemens gedoodt: de andere twee, *Egbert* en *Godschalk*, zouden even eens gevaaren hebben, waren ze niet by tijds op de vlugt getogen. Zy spannen met hunne bekenden t'zamen, en deden de *Gelekingen* ook een goed heenkomen zoeken: men deed malkander, over en weer, zoo veel quaads als mogelijk was; en daar men de vyanden zelf niet vinden kost, moestē 't de huizen ontgelden, die om verre gehaalt wierden. In 't jaar 1250. wierden de *Groenebergen* met hunne aanhangers door de *Gelekingen*, en die 't met de *Gelekingen* hielden, uyt de stad gedreeven. Zy quamen 'er weder met behendigheid binnen, maar wierden weder een andermaal uytgedreeven; tot dat de zaak voor een wijle tijds weder bygelegd wierd. De *Groenebergen* bleeven echter het Schouts ampt voor den Bisschop bekleeden; zoo als van den voornoemden *Egbert* noch gedaan wierd in het jaar 1284; die door zijnen zoon *Adolf*, en *Adolfs* zoon *Egbert*, en zoo vorder, opgevolgt wierd. Het Burggraaffschap, gelijk by *Ubbo Emmius* gezien kan worden, wierd ook veeltijds door de *Groenebergen* bekleedt.

M E P P E L.

Meppel / aan de Zuider grensscheiding naar
't Westen toe gelegen / gelykt beter naar een
stedekje / als naar een doorp.

R U I N E N.

Het doorp Ruinen / in het land van Drent
gelegen / heeft eenen Erfdoost. Om 'er van
Umme nae toe te reizen / moet men langz
moerassen gaan / en het riviertje heeft ober-
trekken. Dit zijn de woorden van een parhe-
menten brief der Utrechtsche kerke / die aldus
op het jaar 1228. van dit Ruinen spreekt.

De Ruinen / dat onder 't gebied van 't ade-
lijk geslagt Van Munster gelegen is / heeft wel-
ker een klooster van Cisterci-nonnen gestaan;
't welk naderhand elders is verplaatst.

A. Matthæus, in zijne * Aantekeningen op
den Naamloozen Schryver / brengt eenen
Open-brief van het jaar 1311. by; in den-
welken Ano zich zelven den tijtel van Abt van
Ruinen geeft.

H A V E L T E,

Van ouds Hasselt genaamd / is een doorp
van Westerdrent / onder 't gerecht van Die-
veren; daar de Bisschoppen van Utrecht door
de Standen van 't Land als Heeren van Drent
plagten ingehuld te worden.

De Pastoorz der kerke van Havelte † wierz

* In Notis ad incertum Scriptor. pag. 97.

† J. Lindeborn, Hist. Episcopat. Daventr. pag. 242.

den van ouds dooz 't Kapittel van Steenwijk aangestelt. De Schout van Havelte / volgens † J. Pikart, is ook ook Schout van Bledderen.

U F F E L T E.

Dooz Uffelte / 't welk in een handschrift van Utrecht ook Huffalte genoemd word / plagt men van ouds Uphelte te schryven. * Daer zyn verscheide andere plaatzen in 't Land van Drent / die haare naamen van Helte of Helt of Holt, dat een bosch betekent / gekreegen hebben. En hoewel de naam van Uphelte gemakkelijck ook daar hene kan getrokken worden; zoo staat het echter beter te gelooven dat Uphelt de benaaming gekreegen heeft van eenen (1) Ulfo, die deeze plaats van ouds in eigendom zal bezeeten hebben: zoo dat Uffelc zoo veel te zeggen is Ulfoos hout of Bosch †.

Dit † Ulfoos hout is 6000 schreeden van Steenwijk / naar 't Oosten toe / gelegen; en was wel-eer een gedeelte van † Drenter walde; 't welk dooz den Keizer Hendrik III aan Bernulphus, Bisschop van Utrecht / geschonken is.

† Pag. 270.

* Alting, pag. 2, p. 19.

† Ik volg hier den Heer Alting zelf; uyt wien de Eerw. Schrijver dit getrokken heeft. *Vertaelder.*

† Alting *ibid.*

† De Duytschers zeggen Forst tegen een bosch, dat door 't v. el jaagen vermaard is, en hier van daan koomt het nieuwbakken Latijnsche woord Forestum. Van dit Forest, (of Drenterwalde) word gewag gemaakt in de Opene brieven van Otto I, Hendrik II, en Koentraad II.

A A N T E K E N I N G.

1. Deze *Ulfo* staat in den brief van van *Hendrik III* by *a W. Heda* vermeld: en daar staat duydelyk by; dat *Ulfo* en zijn broeder dit Uphelte en meer andere plaatzen in eigendom bezaten: zoo zegt de gemelde Keizer dan dat hy de landhoeven Uphelte, Withelte, en Pithelo, die *Ulfo* en zijn broeder in 't Graafschap van Drent bezeeten hadden, met alle de werven, gebouwen, slaaven, bebouwde landeryen, beemden, weiden, velden, wateren, watergangen, molens, visscheryen, wegen, ongangbaare plaatzen, uytgangen, ingangen, met hun vordere toebehooren, en met alle de profyten daar van koomende, aan de kerk van Utrecht vereert.

In een anderen brief, die ook by *W. b Heda* staat, zegt de gemelde Keizer dat hy de landgoederen Lintherunge en Even, die *Ulfo* en deszelts broeders in 't Graafschap van *Rodolfus* bezeeten hadden, en al wat hun vorder tusschen de Eems en de Lawers toebehoort had, met alle de erven, gebouwen, enz. aan dezelve kerk in eigendom verleent.

Hy voegt 'er in beide de brieven deeze reden by; dat *Ulfo* en zijne broeders gerechtelyk van snood bedrijf overtuigt waren geweest; en daar door de gemelde goederen verbeurt hadden. Waar in dat dit snood bedrijf bestaan heeft, zegt hy niet: maar volgens *J. c Pikart*, die er ook van spreekt, en *Uffo* in de plaatze van *Ulfo* schrijft, is 'er eene oude overlevering dat *Ulfo* of *Uffo*, en zijne broeders, snoode straatschenderyen en geweldenaryen zoo tegen in-als uytlanders gepleegt hebben: ja dat hunne vermetendheit zoo hoog gesteegeen was dat ze den Keizer, die hunne moetwilligheden en geweldpleegingen wilde straffen, gewapenderhand tegenstonden. En dit gerucht houdt hy voor eene gewisse oorzaak van hun rechtvaardig verlies: 't welk ik ook, als op een oude overlevering steunende, en met den brief van den Keizer niet qualijk over een komende, tot naerder onderrechting voor waar schijnelijk houden zal.

a Pag. 120.

b Pag. 121.

c Pag. 172, 173.

W I.

W I T H E L T E,

In een parkementen bries der Utrechtsche kerke Withalte genaamd / is eene plaats in 't Graaffschap van Drent; die de booznoemde Keizer Hendrik III. uyt de goederen van Ulfo, en van dezselfs broeder / geschonken heeft aan den Bisschop Bernulphus.

Het behoudt tegenwoordig noch den naam van Witholte; en is gelegen tusschen Wapsterveen en Dwingelo; 4000. schpeeden van Steentwijk.

G A S S E L T E.

Dit doorp behoort ook onder 't gerecht van Dieveren / en is tusschen Havelte en Uffelte gelegen.

H E S S E L E N.

Hesselen / van ouds Hesselte / word ook Hesselen genoemt in de Bulle van Paus Pius; daar het in Wester Hesselen en Ooster Hesselen verdeelt word.

D I E V E R E N.

Dit doorp / dat in de Bulle van Paus Pius onder den naam van Deveren uytgedrukt staat / word ook van een Schout bedient / en heeft den naam gegeven aan 't gerecht van Dieveren.

Het had eene Parochielerk; daar de Drost van Drent / met den Drost van Oldenzeel / vol-

hol-

560 OUDHEDEN EN GESTICHTEN
gens J. * Lindeborn, het recht van Patroon-
schap over had.

K O K K A N G E.

Kokkange / van ouds Koeckaengen / is een
dorp onder 't gerecht van Dieberen; 't welk
met de Wijk / en de dorpen Peze / Echten/
en Nusen / van den zelven Schout bedient wor-
den; maar in 't Geestelijke / naar 't zeggen
van J. Pikart, onder de Heerlijkheit van Nui-
nen hooft.

D W I N G E L O.

Dwingelo / volgens de oude spelling Dwin-
geloe / word in de Bulle van Paus Pius ook
Dwingelo genoemd; en heeft dien naam van
de hoogte des gronds gekreegen. Het heeft
ook eenen Schout / en is onder 't gerecht van
Dieberen gelegen. De Pastory wierd door
den Pastoor van Dieberen begeeuen.

W A P S T E R V E E N,

Van ouds Wapster-veen / is onderscheiden
van Wanneperveen / een dorp van Ober-
Wessel / onder 't gebied van Dollenhobe: wiens
Parochielerke / die de H. H. Apostelen Philip-
pus en Jacobus toegewijdt was / een Pastoor
gegeuen wierd door den Pastoor van † Dol-
lenhobe. Maar Wapsterveen / niet verre van
Wanneperveen gelegen / en een dorp van
Drent / is aldus naar den veenachtigen grond
genoemt; en word in de Bulle van Paus Pius

* Lindeborn ibid. pag. 191.

† Lindeborn ibid. pag. 248.

onder 't Bisdom van Groningen gerekent. De Pastoor van Dieveren had het recht om den Pastoor te verkiezen.

Wanneperbeen en Wapsterbeen worde ook vermeldt in eenen brief van 't jaar 1285, in welken brief Aeldis, de huisvrouw van Broeder Bertholdus, en haare twee zoonen / Walterus en Bartholomæus, als ze in 't Duytsche Huys te Utrecht de kleeding van de Duytsche Order aantrokken / en aldus Opdragelingen der Order wierden / hunne goederen aan de gemelde Order in eigendom opgedragen hebben.

Aeldis, de huysvrouw van Radink, Broeder van de Duytsche Order, en haare zoonen Walterus en Bartholomæus, wenschen allen den genen, die den tegenwoordigen brief zullen zien, de zaligheid en kennis der waarheit. Nadien het leven der menschen broos en vergankelijk is; zoo is het de gewoonte dat de verichtingen der menschen op dat ze by verloop van tijden niet zouden vergeten worden, niet alleen door de tegenwoordigheid van getuigen, maar ook door blijk van geschriften, eeuwigduurend gemaakt worden: dierhalve moet het ul. allemaal bekend zijn dat wy, op de vergankelijkheit der aardische goederen en de eeuwigduurendheit der hemeliche met aandacht lettende, genegen zijn om zoodanig door de aardische hene te gaan; dat wy de hemeliche, 't welk Godt verhoede, niet verliezen. Om die reden hebben wy ons zelven, en al wat ons toebehoort, aan Godt en zijne allerheiligste Moeder opgedragen; met toezegginge en vaste gelofte dat wy de kleeding der H. Maagd *Maris* van de Duytsche Order te Utrecht zullen ontvangen; om Gode en zijne Moeder daar

altijd, zoo lang als wy in 't leven zullen blijven, onder eene behoorlijke gehoorzaamheit en tucht vrywillig te dienen. Zoo is het dan dat wy alle onze onze lichamelijke goederen, met alle de gerechtigheden en vorder aanhang der zelve, aan het Huys en de Order voornoemd tot hulpe van 't H. Land vrywillig overgeeven en overdraagen; en het Huys en de Order voornoemd in het bezit der zelve bevestigen. Ook hebben wy goed gevonden de volgende goederen, onder de genen die wy dus overgegeeven hebben, met hunne eigen naamen uyt te drukken: Te Wappenvene twee huysen; te Surebeke in *Rengers* huys eene tiende; en in *Altingens* huys anderhalf mudde tarwe, en twee mudden gerst onder zekere voorwaarde; noch een erve, te Oostervocht gelegen; 't welk met zeker beding, vijf schellingen, en op Allerheiligen dag tien kuikens betaalt. De voornoemde goederen dewelke my, *Aleidis* voornoemd, in 't byzonder toebehooren, heb ik goedgevonden, met alle hunne gerechtigheden en vorder aanhang, aan 't voorgemelde Duytsche Huys voor altijd en eenvoudig over te geeven. De volgende goederen koomen ons, *W.* en *B.* voornoemd, gerechtelijk en in eigendom toe. Te Zurebeke, in *Rengers* huys, een mudde tarwe, 't welk leengoed is. Te Wollenhoe een derde deel van een huys, in twee huysen. 't Eene huys staat te Westkerke; 't andere boven Zwol. Dit zijn leengoederen. Noch een tiende, en het rechtsgebied over vijf mansen onder de Parochie van Brokledede, in eene plaats, die door de wandeling Kurrich word genoemd: zijnde altemaal onze eige goederen. Noch onze werf by het

kasteel

kasteel te Wollenhoe gelegen, die onze vootouderen toegekomen heeft. Noch te Wapperveen tien (1) hoeven; dewelke tien emmeren boter betaalen. Noch op dezelve plaats elf maaten boter. Noch in Drent, in het dorp dat door de wandeling Wezepe hiet, twee huizen, met alle hunne gerechtigheden en vorder toebehooren. Alle deeze goederen koomen ons, *W.* en *B.* voornoemd, in eigendom toe: die wy, met alle hunne gerechtigheden en vorder toebehooren, zoo als ze leggen, aan 't gemelde Duytsche huys overgeeven. Zoo begeeren wy dan dat al het bovenstaande, op die wijze als gezegt is, bestendig en onverbreekelijk zal blijven: welverstaande indien de voornoemde *B.*, die noch minderjarig is, na dat hy meerderjarig zal geworden zijn, in de gemelde kleedinge en Order volhardt: maar by aldien dezelve *B.*, 't geen Godt verhoede, dan weder naar de weerd mogt keeren; zal hy alle de leengoederen hebben, als ook de werf te Wollenhoe, daar onze voorzaaten plagten op te wonen; en de (2) mannen, die ons mogen toebehooren, en aan geen landgoed (3) gebonden zijn. Daarenboven zal dezelve *B.* de helft van zijn broeders goederen genieten: maar al het andere, dat boven uytgedrukt is, zal in zijne volle kracht blijven: zoo dat *B.* voornoemd, indien hy weder naar de weerd keert, geen gedeelte van zijne moeders goederen zal kunnen eiffchen of genieten. En op dat dit alles krachtig en bestendig mag blijven; zoo stappen wy van alle uytzonderinge en verweeringe af, tot dewelke wy tegen het bovenstaande zouden mogen gerechtigd zijn. Ter getuigenisse en tot oirkonde van het bovenstaande

hebben wy, om dat we geen eige zegels hebben, verzocht dat de zegels van de edele Heeren, *Hendrik* Abt van *S. Paulus* klooster te Utrecht, en *Gifelbert* Prooft van *S. Mariaas* kerk, aan den tegenwoordigen brief mogten gehangen worden. En wy Abt en Prooft voornoemd verklaaren dat wy onze zegels, op het verzoek van *A. W.* en *B.* voornoemd, aan den tegenwoordigen brief gehangen hebben. Gegeeven op het feest van de *H. H. Simon* en *Judas*, in 't jaar 1284.

In deezen brief word ook gewag gemaakt van *Wezepe* / als een doorp van het landschap van *Dzent*. Tegenwoordig is 'er in 't land van *Dzent* noch een doorpje met eene kerk / dat omtrent den zelven naam voert / *Wesup* hiet; en niet verre van *Sleen* en *Zweel* / twee dorpen onder 't gerecht van *Zuiderveld* / gelegen is. Dit *Wesup* is onderscheiden van *Wezop* / een doorp in 't landschap *Sallant*; daar het kapittel van *Debenter* het recht heeft gehad om den *Pastoor* te benoemen / en in 't bezit te stellen.

A A N T E K E N I N G E N.

1. *Twee boeven* : in quaad *Latijn Mansus* : van *Mansum* is elders al gesproken. *Hoba*, *Mansus*, zegt *Meyer* in zijn *Woordenschat*, is een stuk lands, groot 12. *bunderen* *Brabantsch*; of 18 *morgen* 144 *roeden* *Rhynlandsch*, met eene woonplaats daar op. Of 't was eene woonstede, met zoo veel lands als een juk offen op een jaar ploegen kon. Dat de *Mansen* doorgans van die grootte waren, wil ik hem gaarne toe staan; maar dat het geen vaste wet was, kan ligt bewezen worden. Zoo leest men in 't leven van *S. a. En-*

a Vide *Gelenium ad vitam S. Engelberti.*

gelbertus,

gelbertus, Biffchop van Keulen: *Eene Manfe in het dorp Hertene, bestaande uyt festig mergen (60 jugera babentem).* Niet lang te voore had de Schrijver gezeyt: *Eene Manfe, bestaande uyt twaalf bunderen;* 't geen op het zeggen van Meyer staat. In eenen *b* brief van 't jaar 1247. staat dat een *Mansus* 16 Hollandfche *jurnalen* groot was. *Jurnalis* of *c journalis*, een Fransch woord, is zoo veel lands als een paar offen op eenen dag beploegen kan. Op sommige plaatzen van Duytsland was dat onderscheid noch grooter. In een oud *d* handschrift van de Abdy Hirsangen staat aangetekend dat een hoeve (*Mansus, bo-ba,*) in 't jaar 1103. in Frankeland uyt festig mergen bestond: maar dat een hoeve van dat land zoo groot was als twaalf hoeven van Hirsange. By de Italiaansche *e* Schrijvers word *Mansus* voor zoo veel landt genomen als 'er in een gansch jaar van een paar offen beploegt kan worden. 't Is dan geen wonder dat 'er omtrent de grootte der hoeven of Mansen al van ouds krakeelen zijn ontstaan. Op dat 'er onder het volk geen krakeel meer ontstaan mag; zoo zeggen wy dat een Manse (hoeve) 720 koninklijke roeden in de langte heeft, 30 in de breedte, met de beeken die door het land vlieten, enz. Het zijn de woorden van Frederik *f* Biffchop van Hamburg. Aan de Hollandfche boeren, die naar 't Stift van Breme ontboden wierden om de verlaatene landeryen daar te bewoonen en te bebouwen, wierden ook zulke *g* hoeven, te weeten 720 koninklijke roeden lang, en dertig breed, te bebouwen gegeven: zoo dat zoodanige hoeve of *Mansus* na de tegenwoordige Rhylandfche mate zou bedragen 36 mergen landts. By de oude *h* Franken, en meer anderen, was een hoeve zoo groot dat 'er de landman met vrouw en kinderen van leeven

b Apud Ant. Matth. de Nobil. lib. 4. cap. 33.

c Vide du Cange.

d Vide Cruffi Annal. Suev. part. 2.

e Vide du Cange, v. Mansum.

f Ap. du Cange ib.

g Vide Lindenbrog. de privil. Eccl. Hamb. pag. 17.

h Brouweri Antiq. Fuld. lib. 3. cap. 11. & ad vitam Ludwici comitis de Arnstein in fine. Lydius in Gloss. ad Nicol. de Clemangis, &c.

kost; en noch genoeg over hield om den Landheere, zoo veel als hy schuldig was, op te brengen.

2. *De Mannen* enz in 't Latyn *homines*: dit vertaal ik *mannen*; om dat ze doorgaans mannen en dienstmannen genoemd wierden. Zy wierden ook *i* Hofhoorigen; Hof-eigenen, Keurmedige, Eigenluiden, Hofluiden, Maalmannen, en op zijn Latijnsch *Casati*, *Ministeriales*, *Aldii*, *Aldiones*, *Smurdi*, *Conditionarii*, *Haiſtaldi*, *Hospites*, *Servientes*, *Malmananda* genoemd. Maar dient aangemerkt dat ze niet allemaal eigen luiden, of hof-eigenen, of dienstmannen waren, die op zulke hoeven woonden. Daar waren *k* driederhande hoeven; eerstelijk; *Dominicati*, die van den Heere of eigenaar zelf bewoont en waargenomen wierden. 2. *Ingenuiles*, die de Heer aan vrye luiden verpachte. 3. *Serviles*, dewelke aan dienstmannen, of slaaven, te bebouwen gegeven wierden. Van deeze laatste spreekt de brief van den Heer van *l* Abkoude: *zijne slaaven of mannen, tot zijne hoeven behoorende, door de wandeling Hofluiden genaamd, waar dat ze wonen mogen* enz.

Van dit zelfde slag waren de zoodanigen, die aan zeker landgoed of hoeve gebonden waren; daar we nu van spreken zullen.

3. *Aan geen landgoed of hoeve gebonden*: in 't Latyn staat, *nulli gleba adstricti*; die anders ook *m* *Servi de Gleba*, *servi casati*, *servi massati*, genoemd wierden. Zy wierden voor slaaven gehouden; en waren 't op zekere wijze. Niet op zijn Romeinsch of oud Heidenssch; hoewel de eene meer de andere min: nachte dat de meesters regt over hunne dood en leven hadden. Maar ze moesten hunne Heeren altijd ten dienste staan; zijne landeryen bebouwen; mogten zonder zijnen wille niet verhuizen, trouwen enz. kosten verkocht, weggeeven, en vermangelt werden. Zuike slaaven, en dienssluiden, waren hunne Heeren veelerhande diensten schuldig. Van die dienstbaarheden is elders gesproken; ik zal 'er hier noch eenige byvoegen. De huisluiden *n* van Egmond en Rynegom waren gehou-

i Zie Ant. Matth. *ibid.* *k* *ibid.*

l Vide Buchel. ad Hedam, pag. 235.

m Vide du Cange. V. *Setvi*.

n Bokkenberg Annal. Egm. cap. 20,

den, zoo dikwils als 't noodig was, aan de Abdy bedden, linden, huysraad, en kussens te leenen of te bezorgen. By *A. o. Matthæus* staat een uyttrekzel uyt de voorrechten van de Abdy te Muur; daar de diensten uytgedrukt staan die de dienstluiden aan de Abdy bewijzen moesten, benevens zy gehouden waren van tijd tot tijd op te brengen. Dewijl het uyttrekzel niet al te lang is, zal ik het hier in het Duytsch laten volgen.

„ Op het feest van *S. Sergius* zullen de hofluiden, die buiten de bosschen huizen hebben, een stuk linnen laken geeven, van twaalf ellen in de langte, en drie in de breedte; te weeten indien men hun vlaszaad geeven heeft. Is het hun niet geeven; zullen zy 'er een geeven van zes ellen in de langte, en vijf in de breedte.

Op het feest van *S. Andries* zal (*ieder van hen*) twee varkens geeven, dewelke drie volkome *Fonabuste* weegen.

„ Van het feest van *S. Andries* af, tot *O. L. Vrouwe Lichtmis* toe, zal (*ieder van hen*) gehouden zijn eenen os of eene koe (*voor de Abdy*) te weiden; of zoo veel hooy geeven, als ze van noode hebben.

„ Van dien tijd af moeten de Hofluiden ook alle nachten by beurten waaken; en de schade, die 'er voorvallen mag, betaalen: te weeten ieder voor dien nacht, als hy waaken moest. Maar dan moet hem, die zoo waakt, een half brood en een beker met bier geeven worden. Zy zullen driemaal in 't jaar (*voor de Abdy*) ploegen; te weeten in Juni, in de herfst, en in de lente.

„ Van *S. Jans dag* af tot *S. Remigius dag* toe zullen ze alle dagen dienen, behalven op de feestdagen. Op andere tijden zullen ze drie dagen ter weeke dienen; die zes weeken nochtans uytgezonderd als ze ploegen zullen; 't welk driemaal in 't jaar geschiedt.

„ In de herfst zullen ze met hunne wagens wijn uyt de Elsas of Brisingouw vervoeren enz.

En in deezen brief zelf hebben wy hoe dat sommige hoeven een zekere maat tarwe en gerst, en

• Als boven.

daar by eenige emmers of maaten boter, enz. opbrengen moesten.

't Is dan geen wonder dat zulke dienfluiden en slaaven niet ligt van hunne dienstbaarheid en slavernye ontslagen wierden. Want, als zoo een slaaf te deeg ontslagen wierd, en zijne volkome vryheit kreeg; dan verloor de Heer zijn recht dat hy op zoo eenen slaaf had gehad; hy verloor alle de diensten, die de slaaf hem schuldig was; hy verloor de inkomsten, die de slaaf opbrengen moest. Daarom zal men doorgaans en schien altijd bevinden dat aan zoo eenen Heer, tot vergoeding van die schade, een somme gelds gegeven wierd. Ik zeg, als hy zijne volkome vryheit kreeg: want de vryheit, die dus gegeven wierd, was dikwils onvolmaakt en zeer bepaald.

De *p* volkome vryheit bestond voornamentlijk in drie dingen: dat zoo een slaaf op vrve voeten gestelt wierd, en gaan wonen mogt daar 't hem beliefte: dat hy den vollen eigendom kreeg van 't geen hy aangewonnen had, en noch aanwinnen zouw: dat hy een testament maaken mogt. Maar veele vrymakingen waren met zekere voorwaarden vervoegd, en bevrijdden de vrygemaakte slaaven van hunne diensten niet. Zoo spreekt *Leo 9 Ostiensis* van eenen Abt, die aan alle zijne slaaven en slavinnen de vryheit gaf; maar zoodanig dat ze onder 't gebied en de bescherminge der Abdye zouden blijven; en ieder jaarlijks die diensten zoude doen, die hem geboden wierden. Anderen wierden zoo ontslagen dat ze *r den Heere*, zoo lang als hy leefde, zouden dienen, en dan vrve luiden zijn.

Die onvolmaakte vrymakingen begosten naderhand noch meer in zwang te gaan, en noch onvolmaakter te worden. De slaaven wierden quanswijs in vryheit gestelt; maar ze moesten de gewoonlyke diensten doen: de naam van slaaf wierd vernietigt, maar de slaafsche dienstbaarheid vermeerderd; zoo dat die vrygemaakte slaaven, om van die harde

p Du Cange, v. Manumissio.

q Lib. 1. cap. 16.

r Vide Formulas Marculphi, lib. 2. c. 33.

f Du Cange ibid.

voorwaarden verlost te worden, eene nieuwe vrymaaking van noode hadden. Zy wierden *homines de corpore* en de *capite* of *capitales* genoemd: want met hun lichaam moesten zy den Heere allerhande dienften doen; en voor hun hoofd jaarlijks een hoofdgeld opbrengen. Zy mochten hunne hoeven niet verlaaten; geen houwelijk aangaan zonder kennisse en bewilliginge van den Heer. Alle hunne vryheit bestond daar in, dat ze somtijds toegelaaten wierden om getuigenis tegen vrye luiden te geeven. Dat diende tot voordeel van den Heer; zoo dat de Heer al 't genot van die gewaande vryheit had.

Die vrymaaking heeft by de Franssen langen tijd stand gehouden: maar werd doorgaans geen vryheit maar dienstbaarheid genoemd; om dat ze alle de eigenschappen van eene rechte dienstbaarheid had. Metter tijd v hebben de Heeren, 't zy door barmhertigheit bewogen 't zy uyt eigen belang dat meer te gelooven staat en beter beweezen kan worden, die onvolmaakte vrygeeving in eene volmaakte verandert. Dit zal ik aanstonds uytleggen; maar zal altoorens zeggen dat die onvolmaakte vrymakingen (*manumissiones*) ook by de oude Romeinen in zwang gegaan hebben: 't welk de Leezer onder anderen by *Lipfius* beweezen zal vinden.

Metter tijd is die slaverny in Vrankrijk, en elders, door de Koningen, en ook door gemene Heeren, vernietigt: en de Leezer zal wel willen weeten op wat wijze zulks bygekomen is. Sommigen hebben 't uyt een godvrugtig inzicht gedaan. *Voor de verlossinge mijner ziele, en om met de eeuwige zaligheit beloont te worden, stel ik deezen mijnen slaaf in volkome vryheit...* Het zijn de woorden van N. by den meergemelden *Du Cange*. En de Kanonniken van *S. Landus* te Anjou, hunnen slaaf *Radulfus* op vrye voeten stellende, verklaaren dat zy het doen voor de zaligheit hunner zielen, en voor de ziele van hunnen wel-doender, den Graaf *Goffridus*.

* *Nemo homines de Capite in judicio recusare ullatenus praesumat Charta Caroli M. apud du Cange.*

v *Homines de Capite contra liberos in omni placito testimonium ferre concedimus Charta Carolo L. ibid.*

» In *Ann. Taciti* lib. 13. cap. 27.

x De Koningin *Blanca*, moeder van *S. Lodewijk V*, was verwittigt dat de Kanonnikken van O. L. Vrouw te Parijs veele lijfeigenen zoo mans- als vrouws perfoonen, die hunne hoofdgeld niet opbrengen konden, gevangen hadden gezet; en dat die arme menschen veel kommer en ongemak in de gevangenis leeden. Zy deed de gevangenhuyzen der Kanonnikken opbreken, en de gevangenen op vrye voeten stellen. En, om dat ze groot medelijden met zulke slaaven had, deed ze de vryheit op veele plaatzen aan de slaaven geeven; mits dat die vrygemaakte slaaven zulks met eenige andere diensten goed zouden maaken. Zy kost het niet langer lijden dat sommige schoone dochters, om haaren slaafschen staat, ongetrouwd moesten blijven; en daar door tot onkuysheden uytspatteden.

Maar 't is echter waar, en *Du Cange* zegt het uyt-drukkelijk, dat de Koningen tot dat vrymaaken door-gaans aangezet wierden door eigen voordeel. *Philip de schoone* stond in eenen zwaaren oorlog te treden met den Graaf van Vlaanderen, en had geld van noode. Onder meer andere middelen, om het te krijgen, deed hy een zeker getal slaaven op vrye voeten stellen; mits dat ze een zekere somme opbrengen zouden. *Lodewijk Hutin*, Koning van Vrankrijk, heeft ook een open brief uytgegeeven, hier in bestaande; dat het hem lief zoude zijn dat alle slaaven en lijfeigenen vry gemaakt wierden. Ten dien einde heeft hy zekere Heeren gemagtigt om de slaaven, in verscheide plaatzen, in vryheit te stellen. Maar die lijfeigenen, om hunne vryheit te bekoomen, moesten de diensten en voordeelen, die de Koning daar by verloor, met gereed geld of anderzins goed maaken.

Doch de Koningen kosten hunne eige slaaven wel vry verklaaren, maar die van de onderdaanen zoo niet. Daarenboven hadden de leenmannen door-gaans de magt niet om aan hunne slaaven en lijfeigenen de vryheit te verleenen: de Leenheer moest eer eerst zijne toestemming toe gegeeven hebben. Zoo leest men in de keuren van *S. Lodewijk I*: Geen Leenman of Edelman kan zijnen lijfeigen in eenige wij-

r In haar leven.

§ Lib. 2. cap. 34.

ze vry maaken, zonder de toestemminge van den Baron, of van den Opperbeer. En in 't Parlement van Parijs is deze uytſpraak in 't jaar 1277. gedaan, dat de Bisschop van Chalons zijne slaaven niet vry konde maaken zonder de toestemminge des Konings; al waar 't ook dat hy de toestemminge van zijn Kapittel had. Dit had zijne reden ook: want ieder Abt by voorbeeld zoude de slaaven der kerke, om een goede somme te trekken, op vrye voeten gestelt hebben. Hy had al vast die somme; en de kerk en zijne nazaten zouden de diensten van die slaaven gemist hebben. En dit was de reden dat Lodewijk VI, in 't jaar 1106, aan den Abt en de Abdye van S. Denys als eene zonderlinge v gunst verleende, dat ze de slaaven hunner kerke in vryheit mogten stellen. Men kan wel denken dat de Koningen en vordere Leenheeren, die zulke vryheit aan de kerken of aan hunne Leenmannen gaven, weder iets voor die vergunninge moesten hebben.

De Leenmannen zagen doorgaans ook toe dat ze by dat vrymaaken meer wonnen als verlooren. Het Kapittel van Orleans zoude alle zijne slaaven en slavinnen, in 't jaar 1224, ook van alle dienstbaarheid ontslaan en had 'er 's Konings toestemming reeds toe gekreegen. De Kanonniken deden zulks, naar hun zeggen, om den schandelijken naam en de schandte zelf van slaaf en slaverny in 't land van Estampes uyt te roeyen en te vernietigen. Zy hadden 't gemakkelijk te doen: zy behielden alle de rechten en diensten, die ze te voore genooten en bedongen d'er noch nieuwe diensten en rechten by. Het hoofdgeld alleen, dat een teken van slaverny was, wierd den vrygemaakte slaaven quijtgescholden, en de naam van slaaf vernietigt: maar dat moesten ze wel drie dubbeld betaalen. Daar vroegen de slaaven niet nae: als ze den naam van slaaf maar mogten afleggen, en onder de eerlijke en fatzoenelijke luiden gerekent worden; het mogt zoo veel kosten als 't wou, dan waren ze rijk genoeg. En zoo zijn de slaaven in Vrankrijk, Nederland, enz. metter tijd aan een kant geraakt.

z Apud du Cange ibid.

v Apud Chopin de Sacra polit tit. 2, §, 19.

w Apud du Cange.

A N E N.

Neerlage
van Otto
II Bisschop
van U-
trecht.

Klooster,
tot voldoe-
ning voor
zijne dood,
door de
Drente-
maars ge-
sticht.

Anen word dooz den Schrijver van een par-
kementen brief der Utrechtsche kerke eens
rampzalige en verbloekte plaats genoemd:
want Otto II Bisschop van Utrecht / als hy
met zijn leger van Hardenberg naar Hoebor-
den trok; heeft zijne tenten de allerlaatste
reize te Anen opgeslagen: van waar hy / om
de Dzentenaars te bebechten / in 't jaar 1227.
voortgetrokken is naar het naastgelegen mae-
rasch; daar hy met zijn volk ver슬agen wierd.
Het zelve staat by Emo van Werum en W.
Heda * beschreeven. De laatste / te weten
W. Heda, en J. † Beka, boegen d'er by dat de
Dzentenaars den 14 October dooz Willebran-
dus, Ottoos nazaat / geslaagen zijn: en † ge-
dwongen wierden / tot voldoening dooz Ot-
toos dood / ter plaatze daar hy ver슬agen was
een klooster van 25 kanonniken en geestes-
lijke Maagden op te rechten. Dit klooster
is naderhand te Assen verplaatst; daar wy
breeder van't zelve zullen spreken.

Enige arme hertekens / aan de rechter
zijde van de Vecht recht ober Gramsberge en
vier duizend schreeden van Hoeborden gele-
gen / behouden noch den naam van Anen.

Van deze neerlage / en van het klooster dat
by die gelegendheit moest gesticht worden /
spreekt Sibrandus Leo met de volgetide woo-
den: Otto Bisschop van Utrecht, uyt het
Hoogedel geslagt der *Vander Lippen* gebooren,

* In den Bisschop Otto II.

† In den Bisschop Willebrandus.

‡ Zie *Obbo Emmius lib. 10, pag. 146.*

had voor de verdediginge der kerkelijke rechten, en voor't behouden der tienden in de landen van Twent en Drent, die de ingezetenen hem niet betaalen wilden, een bequaam leger verzamelt, en heeft hun slag geleverd. Hy wierd overwonnen en met al zijn volk verflaagen. De volgende Biffchop, met de vyanden een vergelijk getroffen hebbende, heeft bevolen dat op dezelve plaats een Nonneklooster, Affen genaamd, op de kolten der Drentenaaren gesticht en met landeryen en inkomsten begiftigt zoude worden.

J. * Lindeborn, die ook van een klooster spreekt / dat by eene diergelyke gelegenheit opgerecht is / en die W. Heda tot zeggman heeft / plaatst het zelbe tusschen Hasselt en de Zwarte Sluys. Hy voegt 'er by dat dit klooster doorgaans het Zwarte-water wierd genoemd / om dat de wateren rondom die plaats / als dooz een veenachtigen grond loopende / bruin of zwartachtig zijn. Dit klooster / 't welk den siegel van S. Benedictus volgde / is gesticht omtrent het jaar 1227; en kreeg den naam van Mariaas berg. Daar was eene Oberste (ober de Nonnen) die den tijtel van Priorin boerde: de Nonnik / die 't opzigt ober de Nonnen had / boerde den tijtel van Proost.

De Biffchop Willebrandus heeft dit klooster / zoo ras als het gesticht was / onder zijne bescherming genomen. De brief / in denwelken hy het zelbe zijne bescherming belooft / staat geheel by J. † Lindeborn te leezen.

Maar (1) dat dit een ander klooster is / als

* Hist. Dav. cap. 5, pag. 261.

† Ibid. pag. 262.

't geen van Sibrandus Leo en J. Pikart vermeldt
 word en 't geen Menso Alting ook uit Ubbo †
 Emmius opgeeft / schijnt daar uit te blijken /
 dat het op een andere plaats gestaan heeft / en
 vaneene andere Orde was. Want Pikart
 schrijft duidelyk dat de Landstanden van Drent
 hun woord gegeven hebben dat ze een Nonne-
 klooster van de Cisterci orde zoude stichten
 en met jaarlyksche inkomsten begifigen :
 dat dit klooster eerst begonnen was in de heer-
 lijkhheit van Koeboorde / tusschen Koeboorde en
 Schoonebeek / aan het riviertje de A ; daar
 men noch by zynen tijd eenige overblyfsels van
 't begonnen Nonneklooster zag : dat de Sticht-
 ters eenigen tijd daar nae te raade wierden
 het zelbe over te brengen naar Dyrse ; eene
 zeer vermakelyke plaats aan den Dliet
 Kolde : dat ze daar ook eenige beletzelen ge-
 bonden hebbende / het klooster in 't jaar 1234.
 begosten op te bouwen ter plaatze / daar het
 noch by zynen tijd stond / te weten te Assen.

† Lindeborn bekent het ook dat het twee
 onderscheidene Nonnekloosters zijn geweest :
 dat de laatste Nonnen van de Cisterci orde
 waren ; dat ze allereerst aan den oever van de
 Beek A tusschen Koeboorde en Schoonebeek
 huns gehouden hebben : dat ze eenigen tijd daar
 nae / om dat die plaats wegens de menigvul-
 dige waterbloeden al te ongemakelyk was /
 de genegendheid kreegen om naar de Parochi
 van Assen / by eene plaats Belreke / onder
 't Graaffschap van Benthem / over te gaan.
 Dit geeft Otto Bisschop van Utrecht duide-
 lyk te kennen in eenen Open-brief van 't jaar

† Ubbo Emm. lib. 10. pag. 146.

‡ Cap. 2.

1312; die van * Lindeborn by gelegendheit van de Parochi van Wifem bygebragt word.

In dien Open-brief staat duidelyk dat dit klooster Mariaas-kamp hiette. Maar vermits de Drentenaars / die het klooster achtervolgens hun alkoozd met den Biffchop Otto III. in 't jaar 1233. geflicht hadden / niet begeerden dat ze buiten hun land zouden gaan; zoo gingen ze booz eerst te Duyrfe woonen aan den oeder van den Dliet frolde: naderhand hebben ze een vaste woonfede te Affen gehooren; niet in 't jaar 1234, gelijk J. Pikart fchryft / maar eenigen tyd laater / zoo als aanfonds betweezen zal worden.

* Pag 442.

A A N T E K E N I N G.

Rodolf Kastelein van Koevorde, die den Biffchop Otto II. verflagen had, en het tegen den Biffchop Willebrandus niet houden konft, had zich zelven den laaften Biffchop onderworpen, en onder anderen beloofst dat hy op 't Zwarte-water, by Zwol, een klooster zoude flichten voor 25 Nonnen van S. *Benedictus* Order ^a.

Daarenboven had hy beloofst dat hy ter plaatze, daar Otto II. doodgeflogen was, tot verzoening voor den doodflag, een kollegi zoude flichten voor 25 Kannonnikken.

Dit staat in de voorwaarden der onderwerpinge, die van J. Pikart bygebragt worden: met dit verfehif alleen dat hy, van 't eerste klooster fprekende, 25 *Begynen* zegt, in de plaatze van 25 Nonnen. Maar, dewijl hy 'er byvoegt, van S. *Benedictus* Order; ziet ieder een wel dat hy *Begynen* verkeerdelyk voor Nonnen genomen heeft. De andere voorwaarden, nadien ze hier niet te pas koomen, laat ik onvermeld.

^a Zie J. Pikaat, pag. 198.

b Beka, van die onderwerpinge spreekende, meldt dezelfde voorwaarden ook: behalven dat hy het stichten van een kollegi voor 25 Kanonnikken achter laat.

J. Pikart, wat vorder gekomen, verhaalt dat de Drentenaars, in hunne vredehandeling met Bisschop *Otto III*, beloofd hebben een klooster te zullen bouwen voor eenige Cisterci nonnen. Hy voegt 'er by, gelijk de Schrijver reeds aangemerkt heeft, dat het eerst begonnen is tusschen Koevorde en Schonebeek, enz.

Hier uyt blijkt wederom, 't geen de Schrijver ook bewijst, dat het klooster op 't Zwarte-water, en het Cisterci-klooster by Schonebeek, twee onderscheide kloosters zijn geweest. Of het kollegi van 25 Kanonnikken, dat de Kastelein *Raolf* ook stichten moest, achtergebleeven is; dan of het Nonneklooster van de Cisterci-order in de plaatze van dat kollegi gesticht zy, daar vinde ik het rechte bescheid niet van.

b In Willebrando.

A N L O,

Volgens de oude spelling *Anloe* / een dorp in 't land van *Ozent* / onder het gerecht van *Oostermooz* / heeft een *Schout* / en had van ouds eene *Parochi*kerk. Het is 13 duizend schreeden van *Groninge* gelegen / en word in een *Open-brief* van *Werde* vermeldt. De naam *Anlo* komt van het naastgelegen dorp *Anen* / dat op een laagere grond legt; en van *Lo*, om dat het op eene hoogte of hooger grond gelegen is. Op die hoogte is de kerk ook geboutwt / die een dikken doch spitzen toren / en ook een kerkhof heeft.

De kerk van *Anlo* word volgens eene oude overlevering vooz de moederkerk van de kerken van *Gasselt* / *Gieten* / en *Zuidlare* gehouden.

R A D Y N,

In't land van Trent word geen dorp van die benaminge gebonden. W. schien moet voor Radyn (in de Bulle van Paus Pius) geleezen worden.

R O L D E.

Rolde / in 't land van Drent / is het hoofddorp van het gerecht Rolde / en de plaats van 't opperste gerecht. Het is omtrent half weggen tusschen Roeborde en Groninge gelegen.

J. * Pikart, die het boorz zeer oud houdt / en 'er byvoegt dat 'er oude en zeldzaame ge-
denkstukken gebonden worden / is van geboe-
len dat het zijnen naam gekreegen heeft van Naamtede
van Rolde. den Noordschen Veld-overste (1) Rollo of
Rolde: welke Rollo, na dat hy alles hier om-
streeks afgestroopt had / Normandye van Ka-
rel den Eenvoudigen in eigendom gekreegen
heeft (2).

Die van Pedese / die de Roeborders om het
kasteel te herwinnen te hulp gekomen waren /
hebben Otto van Bentheim / Bisschop Bou-
dewyns broeder / te Rolde op de vlugt gesla-
gen. Dit word onder anderen verhaalt door
een onbekenden Schryver van een Parle-
menten brief der Utrechtsehe kerke; hoewel
dat daar verkeerdelyk Rocca geschreeven staat
voor Rolda; t welk waarschynelyk den uy-
schryver moet geweten worden.

De kerck / die een spitzen toren heeft / staat
op een hoogen heubel.

In't jaar 1570, den 26 Juny / stond hier

* Pag. 170.

als Pastoor Johan Bysterveld; die ook in ker-
kelijke zaaken de algemeene Rechter was door
het gansche land van Drent. Misschien is
dat te zeggen dat hy de Deken van dat land-
schap was.

Na zijne dood / in 't jaar 1571, is Ludol-
fus Alinge, die ook Pastoor van Gieten was /
zoo een algemeen Rechter geworden. Vol-
gens den onbekenden Schryver / door A. Mat-
thæus uptgegeeven / hadden die Dekens het
gemengeld rechtsgebied. Het Nonneklooster /
zoo eben onder Auen vermeld / is eindelijk te
Assen / 't welk dicht by Golde gelegen is /
overgebragt.

A A N T E K E N I N G E N .

1. Zoo iemand zin in die naamrede heeft, die
kan 'er zich tot naarder onderrechting van bedienen:
ik zal maar zeggen, 't geen ik by andere gelegend-
heden gezegt heb, dat de overeenkomsten van naa-
men, hoe groot dat ze zijn, niet altijd een zeker
bewijs geeven dat ze van malkander afkomstig zijn.

2. Om dat hier van *Rollo* en 't overgeeven van
Normandye gesproken word, moet ik eene omstan-
digheit verhaalen, die vry kluchtig is, en niet over-
al gevonden word. Het zal dienen om de beschrij-
ving van dit geweste, die by gebrek van stoffe wat
schraal en mager valt, eenigzins aangenaamer te ma-
ken *a Rollo*, zoo eene deftige gifte ontvangen hebben-
de, wierd vermaant om des Konings voeten volgens
de gewoonte van dien tijd te kussen. *Rollo*, in zulke
dienstpleegingen niet opgevoed, en 'er te groots toe,
gaf tot antwoord: *b Ne se bi Gott*: De Franssen, zijne
spraak niet verstaande, en dat by *Gott* hoorende, noem-
den de Noormannen lachensgewijs *bigotten*, dat is
schijnheiligen: en sedert hebben de Noormannen
dien naam langen tijd behouden. Daar mede was *Rollo*

a Chronicon vetus tom. 3. Historiz Franc.

b Dat is, Neen ik by Godt.

evenwel niet vry: en hy wierd van zijne eigen Hovelingen gepraamt om den Koning, zijnen weldoender, voldoening te geeven: 't quam eindelijk daar toe, dat de Koning zijnen eenen voet zoude uytsteecken; dien *Rollo* dan niet knielende, maar zijn lichaam buigende, kussen zouw. Maar hy ligte des Konings voet zoo hoog, dat de Koning agter over viel. Hy toonde zich zelven alzoo verbaasd als de Fransche Hovelingen; en verzoekt dat men hem verontschuldigd zoude houden; om dat hy in 't kussen der voeten gansch onbedreeven was. Wat konden de Fransken veel zeggen? Zy moesten wel andere zaaken verkroppen.

A S S E N.

Het dorp Assen / in 't land van Dyent / heeft sedert de Reformatzi naar het Schryben van J. Pikart onder 't Classis van Noorderveld en Oostermooz behoort.

Hier heeft eertijds een zeer groot en deftig Nonneklooster van de Cisterci-orden gestaan; 't welk eerst by Koeborde / en naderhand by Kolde / opgebouwt zijnde / eindelijk herwaarts overgebracht is J. Pikart, die van dit klooster ook gewaagt / heeft zich omtrent het begin der opbouwinge vergist. Volgens hem zouw die opbouwinge te Assen al begonnen zijn in 't jaar 1234: daar het nochtans eenigen tijd laater / gelijk we reeds gezegt hebben / alhier opgericht is. Het rechte jaar / dat het hier eerst begonnen is / heb ik gevonden in de ongedrukte Levens der Abten van Adewert; daar het begin der stichtinge gestelt word op het jaar 1258. Dit zijn de woorden van dat handschryft: Deeze Eppo (de zelde Abt van Adewert) heeft het Nonneklooster op S. Maas kamp te Assen (1) gesticht, in 't eerste

Deftig
klooster te
Assen.

Wanneer
erst op-
gebouwd.

jaar dat hy Abt geworden was, zijnde het jaar des Heeren 1258 (2).

De stichter. Dit verhaal geeft niet alleen het rechte jaar der stichtinge te kennen; maar ook wie dat de rechte en waarachtige stichter en aanlegger is geweest; te weten Epo, de VI Abt van Aduwert. Door dezelve woorden word ook de misgryp van P. Winsemius en andere Schrybers wederlegt; dewelken betweeren dat dit klooster van Affen npt een Nonneklooster van Driessland / van de Cisterci order / zoude voortgesprooten ziju

Naam van 't klooster. Npt dat verhaal blijkt ook wat naam aan het klooster gegeven is; te weten S. Mariaas-kamp te Affen.

Het was / volgens het schryven van J. Pi-kart, een heerlyk en koninklyk gebouw van Bentheimer en gebakke steenen met groote kosten opgehaald: want de Bentheimer steenen moesten met wagens ober land gehaalt worden. De gebakke steenen wierden van Groninge gehaalt; en ten deele te water ten deele met wagens / die van Ossen getrokken wierden / overgebracht. Zoo ras als het opgebout was; quam 'er zoo veel volks dicht aan het klooster wonen / dat het tot een dorp aangezoeit is. De Landstanden van Drent plagten hunne vergaderingen op de bestemde tijden alhier te houden.

Ten tijde dat 'er tusschen Edzaert Graaf van Oostbriessland / die Beschermheer van Groninge en Groningerland was / en Georgius Hartog van Saxon / die met zyn heir voo Groninge quam / hevig geozlogt werd / deed de Hartog de Abdy van Affen met grachten en schanssen versterken / en met krijgsvolk bezetten.

Als eindelijk de Rooms-katolijke Godsdienst 't ondergebragt was: is de Abdy ook vernielt en onder de voet gesmeeten.

In 't jaar 1416. is Lutgardis Pulmans Abdis van dit klooster geweest.

A A N T E K E N I N G E N.

1. Ik zoude ligt gelooven dat *Eppo*, in die ongedrukte Levens, voor den Stichter opgegeeven word; om dat hy het met Bernardyner Nonnen heeft bevolkt. Hy kan ook iets tot het opbouwen opgeschooten hebben: maar de rechte en voornaamste Stichters waren de Drentenaars zelf. Die hadden 't den Bisschop, *Otto II*, moeten belooven; die hadden d'er verscheide goederen en landeryen toe gegeeven. Al wierd het klooster verplaatst; de oude giften en landeryen bleeven in hun geheel; en de Drentenaars bleeven de rechte of althans de voornaamste Stichters: hoewel dat *Epo* het sichten of opbouwen van 't klooster ten deele kan bekostigt hebben; en aldus voor den Stichter gehonden worden.

2. *Eppo* zal 'er eenige Nonnen nae toe gezonden hebben, toen het opgebouwt was; en dat zal die Levensbeschrijver misschien sichten noemen: maar men kan aan 't optimmeren van 't klooster eenige jaaren vroeger begonnen hebben.

D Y K E N I N G E.

Dykeninge / eene zeer vermaarde Abdy van De Abdy
de Cisterci- order / en in 't landschap van Dykenin-
Drent gelegen / word van J. Lindeborn in de 2de.
Beschryvinge * van Deventer zeer geroemt;
en ook van Ubbo † Emmius met korte woorden
vermeldt. Maar in de Krouijk van J. Pi-
kart, en / dat wonder is / by de Historischy

* Cap. 7. §. 9, pag. 421. † Lib. 1, pag. 20.

bers van de Cisterci order / word 'er het minste gewag niet van gemaakt.

Jak. de la Torre, die dezelve in zijn Roomsche Verhaal vermeldt / geeft te kennen dat ze uit het dorp Haben te Dpheningen overgebracht is: maar wat voor een dorp dat dit Haben geweest zij / zegt hy niet; en heb ik ook / tot noch toe / niet kunnen verbinden

In het leven van Geraard van Zutfeen, by Revius, word gewag gemaakt van eenen Abt van Dpheninge; die Leeraar in de Geestelike Rechten was: met wien de gemelde Geraard dikwils over de geballen van het Recht plagt te spreken. Als hy dan eens met den Abt gesproken had / en in 't wederkeeren te Wijnhem vernachte; is hy daar in 't jaar 1398 ziek geworden / gestorven / en ver aarde bestelt.

Als 'er in 't jaar 1565, eene Provinciale Synode te Utrecht gehouden wierd: heeft de Abt van Dpheninge de tweede zitting door Br. Antoni Bartholomeusz. bygewoont*.

Y H O R S T.

Worst is een dorp van Over yssel / onder 't gerecht van Hassel / en had eene Parochykerk.

Dicht by dit dorp was het gemelde klooster Dpheninge / volgens J. Lindeborn, gelegen.

Z I B E R E T H O.

Dit is volgens het verhaal van Jakob de La Torre noch een andere Abdy / van S. Be-

* Acta Concil. Ultr. pag. 26.

nedictus Ouder / en in 't landschap van Ozent gelegen ; dewelke naer zijn zeggen gesticht is in 't jaar 1403, en Groot Galileë plagt geuoemt te worden.

Maar ik heb de gedagte dat die doozluchtigste Heer zich vergist ; en dat hy een Bernardpner Abdy / in de plaats van een Benediktynner / Salland in Ober-pffel vooz het land van Ozent / en eindelijk Zibekelo vooz Zibere-to, had moeten schryben. Want omtrent den zelven tijd / zoo als 'er in d'ongedrukte Levens der Abten van Aderwert staat / is 'er binnen de Parochi van Hardenberg een Bernardpner Abdy gesticht / Zibekelo genaamd ; dewelke upt een kollegi van weereldlijke Kanonnikken vooztgekomen was / en ook de Abdy van O. N. Drouw te Galileë wierd genoemt ; tot onderscheid van eene Abdy buiten Monnikendam / die ook den naam van Klein Galileë boerde.

Het begin en de vooztgang van deze Abdy staat by J. * Lindeborn in de Historie van 't Deventersche Bisdom beschreeben.

O V E R - E E R S T E N .

In 't land van Ozent is geen doorp / dat den den naam van Over - eersten boert ; maar J. † Lindeborn gewaagt van een Aderrest ; een doorp van Salland ; 't welk by de grenzen van Ozent gelegen is.

* Cap. 4. §. 4.

† Cap. 7. §. 15.

R O D E N.

Roden / een doorp onder 't gerecht van Noor-
deheld / heeft een kerck met een ronden toren;
en heeft ook een recht huyjs.

R O D E R W O L D E.

Onder 't gerecht van Roden is gelegen het
doorp Roderwolde. Wolterus I, de XXIII Abt
van Adelwert / had op eene landhoeve van die
Abdy eene kapel gesticht: sedert welken tijd
de gemelde landhoeve / die te boore de hel
wierd genoemd / den naam van 't Paradijs
gekreegen heeft. Godefridus van Arnheim /
de XXI Abt van Adelwert / gelijk in zyn
leven vertelt word / heeft in dit Paradijs een
nieuw gebouw gezet / en 'er eene kapel met
een outaar aan getimmerd. Doorts heeft hy
de muren der kapelle met alle de schilderyen
der Sibillen / en met haare hoorzeggingen we-
gens onzen Zaligmaker J. Christus, behangen:
waar door het Paradijs niet alleen zeer opge-
ciert / maar ook eene zeer bermakelyke plaats
geworden is. Sedert dien tijd heeft het den
Abten van Adelwert voor een upblugt of ver-
trekplaats gediend: maar tegenwoordig koont
het den Grave van Kniphuizen toe. Het heeft
een rondachtig torentje; en word / naar de ou-
de benaaming / 't Huyjs ter Helle genoemd.

P I T H E L O.

Pithelo schijnt dezelfde betekening te heb-
ben als Heiliglo / en Heiligerle; dat is / dat
het

het eene plaats was die op een hoogte lag; daar de menschen hunne godburchtigheit kostten plegen. Zoude de naam dan koomen van bidden en van Lo: 't welk een hoogte betekent. Van ouds stond hier eene kapél / die (1) onder de naaste Parochiêkerke behoort de. Het behoudt noch zijn ouden naam; en is duizend schreeden van Assen naar Groninge toe gelegen. Hier omstreeks hebben Ulfo en zijne broeders / die door Hendrik III in den rijkshand gedaan waren / verscheide landgoederen gehad; welke landgoederen door den gemelden Keizer den 1 Junij 1240. aan Bernulphus Bisschop van Utrecht geschonken zijn.

A A N T E K E N I N G.

I. Zoo eene kapél, gelijk meermaals in dit werk verklaart is, diende voor zulke menschen, die te verre van de Parochiêkerk woonden, en dus op Zondagen en Heiligendagen met groot ongemak te kerk moesten gaan. Maar het recht van begraaffenis, en om de Sakramenten te bedienen, bleef by de Parochiêkerk: en 't profyt, dat daar van koomen mogt, was voor den eigen Pastoor. Daar zal ik nu niet breeder van spreken; maar by deeze gelegenheit noch een woord van de Huys - kapellen en Huys - priesters of Huys - kapellaanen zeggen. De eerstgenoemde Kapellen en de Huys - kapellen koomen zoo verre over een, dat ze beide uytgevonden zijn om de goddelijke diensten in de Parochiêkerk niet by te wonen: maar de eerste zijn doorgaans nyt nootzakelijkheid en voor 't gemak van geheele gemeentens opgebouwt: de tweeden voor 't gemak van byzondere Heeren. Toen 't getal der geloovigen al grooter en grooter wierd; begosten de Heeren en vermogende luiden in huuse « huizen of 'er dicht by kapellen te bouwen, en Priesters op te zoeken, om de kerkelijke diensten in die kapellen te verrichten. Hier

* Zie den Meer van Espen in jus Can. part. 2. titulo 7.

in hadden die Heeren verscheide en byzondere inzigten. 1. Dan waren ze zoo aan geen uur gebonden om de goddelijke diensten by te woonen; en gingen de Misse hooren, als 't hun luste, en best gelegen quam. 2. De Parochi-mis, en de preek die door den Pastoor gedaan wierd, duurden hun veel te lang: de Huurpriesters, want beter naam verdienden zy in die tijden niet, kosten 't veel rasser klaaren. 3. Het schijnt dat'er de Edelluiden en vermogende personen eene zekere eer en glori in stelden, dat ze een eige kapel en een eigen Priester t'hunnen dienst hadden: althans schijnen de woorden van *Agobardus* aldus te luiden; en men zal het zonder groot bewijs wel kunnen gelooven. Deeze *Agobardus*, die in de negende eeuwē Aartsbisschop van Lyons was, valt aldus tegen die Huys-kapellen uyt: „ Daar is eene „ goddelooze gewoonte opgekomen, dat onder de „ genen die naar tijdeijke eer en glori staan nauwe- „ lijks iemand gevonden word, die niet een Huys- „ priester hebbe: niet om hem te gehoorzaamen: „ maar om hem allerhande diensten af te vorderen, „ niet alleen in geestelijke maar in weereldsche za- „ ken. Zoodanig dat meest alle die Priesters de tafel „ dienen; of den wijn schenken; of de honden oppas- „ sen, of de paarden, daar de vrouwluiden op zitten, „ by den toom leiden; of op het bebouwen der lan- „ deryen acht geeven. En om dat zoodanige Heeren „ geene goede Priesters in hunne huizen kunnen „ krijgen (want hoe zouw een goed geestelijk per- „ soon zynen naam en leven by zulke luiden dus „ laten onteeren?) zoo vraagen zy 'er gansch niet „ nae, hoedaanig (van gedrag) dat zulke Priesters „ zijn; en of ze gansch onweetend zijn, en in „ groote ondeugendheden steeken; om by die gele- „ gendheit hunne kerken, Pastoors, en openbaare „ kerkdiensten, te verlaaten. Dat zy hen niet hou- „ den om de eere van den Godsdienst, blijkt daar uyt „ dat ze hun geen eere bewijzen. Daar door geschiedt „ het ook, als zy ze tot Priesters willen ingewijdt heb- „ ben, dat zy hen met een verachtelijken naam noe- „ mende, ons met deeze of diergelijke woorden „ koomen bidden of gebieden: Ik heb daar een klerk-
 b De ptivil. & jure Sacerdot.

je, die eene van mijne slaaven, of dienftluiden, of landluiden is geweest; en dien ik voor mijnen dienst heb opgevoedt; of dien ik van zoo of zoo een perfoon, of van zulk of zulk een dorp, gekreegen heb: Ik begeere dat gy hem tot mijnen dienst-priester wijdt. Als dat gedaan is, meenen zy dat ze geen Priesters van hooger rang van nooden hebben; en blijven aldus uyt de openbaare kerk-diensten en predikaatzien.

De Synode van Pavye, die omtrent den zelven tijd gehouden is, klaagt over 't zelve misbruyk ook; en vermaant de Edelluiden en rijke perfoonen, dat ze de diensten der Parochikerken moeten bywoonen, om de openbaare predikaatzien daar aan te hooren. Maar als de gewoonte, van eene vereering voor de Missen te geeven, in de volgende eeuwen opgekomen was, begosten de Parochikerken hoe langer hoe meer verlaaten te worden. Toen quamen d'er gansche benden van Priesters op, die voornamentlijk van zulke vereeringen moesten leeven. De rijke luiden kosten zoo veele Priesters te kust en te keur krijgen als 't hun beliefde: en lieten de Mis in hunne huizen leezen. Zy zagen naar geen Parochikerken om: al het vieren van de zondagen en feestdagen bestond in het hooren van een Misse; die dan noch als ter jagt afgeroffelt wierd. Die de vaardigste was in eene Mis metter haast af te leezen, die was de beste. Op het hooren van de Parochipreek wierd niet eens gedagt: die mogt de gemeene man gaan hooren. Men had geen achtting meer voor Offerhanden, voor Priesters, voor Kerk-diensten.

Daar bleef het niet by: het quaad was noch op zijn hoogste niet. Men had in de achtste eeuw *a* draag-outers uytgevonden; om op lange reizen, of in de legers, of by andere gelegendheden, de Mis aan zoo een draag-outaar te doen. Dat kon ingeschikt worden, maar gaf naderhand gelegendheit tot grooter misbruyken. Het quam ieder een niet gelegen, eige kapellen in zijn huys te laten inwijden. Dat koste dikwils groot geld; de gelegend-

c Dom. Van Espen, *ibid.*

d Thiers des autels, chap. 2.

heit van 't huys was 'er niet nae; men woonde nu hier, dan daar; en men zouw vervolgens verscheidene kapellen gehad moeten hebben. Evenwel was men met de lange kerkdiensten der Parochikerken niet gedient, of men had andere inzigten. Zoo begoft men dan van den R. Stoel verlof te verzoeken om de Mis voor zoo een draag-outaartje, zelfs in ongewijde plaatzen, te laten leezen: en dat verlof wierd zonder groote moeite gegeven. Daar mede had men, om zoo te spreken, geen Parochikerk van noode.

De Preekheeren en Minnebroeders, door wat inzicht gedreeven laat ik daar, zagen van Paus *e Honorius III* verlof te krijgen om over al, zonder naadeel nochtans van de Parochikerken, de Mis voor zoo een outaar te mogen leezen. Die woorden, *zonder naadeel der Parochikerken*, moesten d'er welstaanshalve bygevoegt worden: maar de vrage is of het zonder zoodanig naadeel wel geschieden kost. Althans mogten zy het doen zonder verlof der Bisschoppen: men kan wel denken dat het gemelde naadeel hen niet zeer zal wederhouden hebben.

De andere Monnikken, en de weereldsche Prieesters ook, maakten dat zy dat verlof ook van den Paus of hun eigen Bisschop kregen. Men zag 'er winst in, en daar liep men op: maar het quam hoe langer hoe meer op de Parochikerken aan. Dus wierd de Mis schier over al in gemeene huizen geleezen: en, dat noch erger was, of de plaats daar ze geleezen wierd met de waardigheid der zake genoeg over een quam, daar wierd niet of weinig op gepast. Eindelijk ziju die draag outers in de Kerkvergaderinge van Trente afgekeurt; daar ook tegen 't veelvuldig gebruyk van zulke huys-kapellen gezorgt is.

Om weder tot de Huyskapellen te keeren; de Koningen van Vrankrijk hadden een groot getal van zulke kapellen. Dewijl zy veel te reizen hadden, zoo hadden ze overal paleizen staan; en ieder paleis had doorgaans zoo eene kapel. Die kapellen wierden in 't Latijn *Capella Palatinae* en *Sacella Regia* genoemd, en wierden al ten tijde van *Lodewijk den Goeden* misbruykt; daar de Franssche *f* Bisschoppen,

e Honorius III cap. 3. de privileg.

f In Synode Paris. ann. 829.

in een Synode van Parijs, niet weinig over klagen. Zy vermaanen den Koning zulke Hofkapellen, die tegen 't gezag en de achtbaarheid der Kerken gebouwt zijn, door zijn gezag af te schaffen. Zy voegen 'er by dat de Hovelingen en Hofbedienden, by gelegendheit van die kapellen, op de feestdagen, zoo als behoorlijk was, niet in de Parochie mis verschijnen. Maar hoe veel dat hunne klagten geholpen hebben, kan men uyt het bovenstaande bespeuren.

Dit was het eenigste niet, dat den Bisschoppen in die Hofkapellen mishagde: maar de Koningen bragten 't zoo verre dat zulke Hofkapellen van 't rechtsgebied en alle schattingen der Bisschoppen ontslagen wierden; en onmiddelijk onder den Paus van Rome stonden. Dit zal den Leezer by *g Du Cange* wijdloopig bewezen vinden; en daarom was *h Lodewijk VI* zoo gestoord op den Bisschop *N.* dat hy Mauriak, 't welk een koninklijke kapel was, scheen te quellen of te ontrusten. Zulke kapellen wierden en worden noch vrye kapellen genoemd, daar niemand over te zeggen heeit als de *i* Paus en de Koning. De Bisschoppen hadden daar dikwils veel tegen te zeggen; en begreepen 't niet hoe dat de Paus en de Koning eene kapel of andere plaats, die onder hunne regtsmagt behoorde, aan hunne rechtsmagt onttrekken kosten. Dit zal de Bisschop zoo even gemeld, ten tijde van *Lodewijk VI*, ook niet begreepen hebben. *Galo k*, Aartsbisschop van Sens, kost het zoo weinig begrijpen als de voornoemde Bisschop. *Maria*, de echtgenoot van Koning *Philips III*, was te Parijs in 's Konings Hofkapelle door den Aartsbisschop van Reims tot Koningin gezalft. Daar door meende *Galo* dat hy in zijn recht benadeelt was, en zeide openlijk dat een Aartsbisschop van Rheims niet gerechtigd is, de zalving der Koningen buiten zijn Aartsbisdom te verrichten. Maar hem werd van 's Konings wege geantwoord, *dat hy geen reden om*

g V. Capella.

h Chron. S. Petri Vivi, ad ann. 1110. ap. Du Cang.

i Charta Henrici II, Regis Angliæ, tom. 2. Monastici Anglic. pag. 14. Cum hæc Ecclesia de Waltham a primitiva sua fundatione semper regalis fuerit Capella, nulli Archiepiscopo vel Episcopo, sed tantum Ecclesiæ R. & regiæ dispositioni subjecta. *k* Nangius in Chronico ad ann. 1285.

te klaagen had; dat des Konings kapel te Parijs van alle Bisschoppelijk en Aartsbisschoppelijk gebied ontheven was; en dat hy vervolgens geen recht had om de zalving in die kapelle te verrichten. Galo heeft die ontheffing zekerlijk wel geweten; maar hy zal de wetigheid van zulke ontheffingen niet begreepen hebben. Maar kost hy tegen den Koning, en tegen den Paus zelf, zonder gevaar disputeeren? De Koningen moeten 't doch altijd winnen.

V R I E Z E.

Drieze / van ouds Dyeze / is een dorp onder 't gerecht van Noordeveld; de Schout van dit dorp word Schult tot Dries en Vaanderschult in 't Noordevelder Dingspil genoemd.

Arnulo / t'hans Caarlo / is een dorp in 't land van Dzent; 't welk onder de Parochi van Drieze behoort / en tien duizend scijceden van Groningen gelegen is.

L O O N.

Loon / in den brief van Werde vermeld / word geboegt by de dorpen Dalen / Arnulo / en Glemmeene; van welke dorpen daar gezegt word dat ze ten dienste van den Abt / en van zynen Advokaat / als ze ten bestemden tyd in Driesland (1) koomen / zullen geeven 300 heel gelds; die van Loon vijf schellingen enz. Het is naar allen schijn een dorpje van Driesland; 't welk by Holde legt / en noch tegenwoordig Loon word genoemd.

A A N T E K E N I N G.

1. Zoo hebben de Abten dan, althans op sommige plaatzen, het *Fus Procurationis* ook gehad. Dit recht

recht bestond daar in dat de Bisschoppen en Aartsdiakenen, als ze de ronde door het Bisdóm deden, gerechtig waren om van de geloovigen eenig onderstand te genieten. Eigentlijk gesproken zoude dat recht, of *Jus Procurrationis*, hier in bestaan dat ze kost en huysvesting by de Gemeente moesten hebben: maar metter tijd is dat recht, op sommige plaatsen, in een zekere somme gelds verandert. Dat recht heeft zijne billijkheit ook: want niemand is gehouden op zijne eige bezolding te dienen: en *Christus* zelf, als hy zijne Apostelen om 't Evangelie te preeken uytzond, zeide tot hen dat ze in de huizen zouden blijven, en eeten en drinken van 't gene hun voorgedient wierd. Maar de gierigheit weet alles tot haar voordeel te draayen, en dus de beste instellingen te bederven. Hier van heb ik elders al a gesproken: maar zal deeze gelegendheit nu waanneemen, om 'er 't een en 't ander noch by te voegen: en met eene ook van een diergelijk recht der Vorsten en Leenheeren spreken. De stoffe is niet onvermakelijk: en koomt hier juyste te passe.

In de Aantekeninge op de gemelde plaats is bewezen hoe dat veele Bisschoppen om hunne gierigheit en knevelaryen, die ze by deeze gelegendheit pleegden, van de geloovigen verfoeit en vervloekt wierden. Ja sommige Bisschoppen, zoo als daar uyt *Chr. Lupus* bewezen is, liepen d'er op, bezogten de eene plaats voor, de andere nae, om een deel geld by een te schraapen: en leefden op den roof als grypvogels. Hoe dat bezoeken somwijlen toeging, en wat onkosten dat de Gemeenten dan te draagen hadden, zal uyt dit staaltje blijken. *Men heeft een klage voor ons gebracht, het zijn de woorden van Paus b Innocentius III, dat de Aartsdiaken van Richemond, als by eens de ronde door zijne Parochi deed, met 97 paarden, 21 honden, en drie jagtvogelen de kerk van zekere Kanonniken ging bezoeken, (en daar zijne huysvesting neemen). Met al dien sleep heeft hy dat konvent op zulke kosten gejaagt, dat hy in een korten tijd meer verteerde, als ze in langen tijd van noode zouden ge-*

^a Aantek. op 't eerste deel van het Duytsche *Batavia Sacra* pag. 350. 351.

^b Vide *Monast. Anglic.* tom. 2. p. 165.

had hebben om te bestaan. De gemelde Paus geeft daar een dekreet tegen; en begeert, dat zulke Bezoekers zich aan het dekreet der Kerkvergaderinge van Laterane zullen hebben te houden.

Wat inzicht dat ze zeer dikwils in dat bezoeken hadden, geeft c *Stephannus*, Bisschop van Doornik, niet duisterlijk en al klagende te kennen. *Men is maar bekommerd voor het d bezorgen of onthaalen der lichaamen, niet voor de zaligheid aer zielen: men zorgt voor het getal van beesten en menschen, niet voor het bekoomen van dengden, of 't overwinnen der zonden.*

Zoo zien we dan dat de Bisschoppen, Aartsdiakenen, en somtijds Abten, het recht gehad hebben om in 't bezoeken der Bisdommen en Parochien door de geloovigen onthaalt en gehuysvest te worden. Dat recht hebben de Pausselijke Legaaten op hunne reis en weder-reis metter tijd ook gekreegen. Ja in den eed, dien *Gregorius VII* den Metropolitaanen by 't overleveren van 't *Pallium* afvorderde, was dit ook begreepen dat ze den Pausselijken Legaaten, zoo in 't koomen als in 't gaan, eerlijk onderhoud zouden geeven, en ben in alle noodtakelikheden helpen: welke eed naderhand alle Bisschoppen opgelegd is.

Maar toen het eens doorgegaan was, dat de Legaaten eerlijk onderhoud moesten krijgen; hebben sommigen van die Legaaten, die wat anders als de hervorming der zeden zochten, schoon spel gehad om hunne beurzen en koffers te vullen. Zy moesten quanswijs eerlijk onderhoud hebben, dat was hun reeds by Pausselijke wetten toegestaan, en door de gewoonte bevestigd. Tot het geeven van dat onderhoud was de eene geloovige zoo wel gehouden als de andere: en de Legaaten kosten qualijk over al gaan spijzen en vernachten. Het beste middel was, zoo als ze het deden gelden, dat de gemeente geschat wierd: en dat schatten deden de Legaaten doorgaans zelf; als ze vryheits genoeg hadden, en die hadden ze schier overal. Dit schacheren der Legaaten was ten tijde van *S. Bernardus* zoo openbaar

c Epist 190.

d *De Procurationibus agitar corporum, non de salute animarum: de numero quadrupedum & hominum; non de merito virtutum, aut victoria vitiorum.*

en

en alomme bekend, dat die H. man zich verplicht achtte om *Eugenius III* te vermaanen; „ e Hy, zoude toch passen zulke persoonen tot Kardinaalen te verkiezen; dewelken metter tijd Pausselijke Legaaten geworden, hun werk niet zouden maaken van de kerken te plunderen, maar te verbeteren; die de beurzen der menschen niet zouden leegen, maar de herten verquikken, en de zonden bestraffen; die weder te Rome komende, wel vermoeid zouden zijn (*van den arbeid*), maar niet overladen met geld en kosteljkheit): die dan zouden mogen roemen; niet dat ze alderhande kosteljkheden uyt verscheide landschappen mede gebragt hebben; maar dat ze de vrede aan de koninkrijken, wetten aan de barbaaren, rust aan de kloosters, goede order aan de Kerken, deftige tucht-regels aan de Geestelijke persoonen, en Gode een behaaglijk volk gelaaten hebben.

Die vermaaning zoude *S. Bernardus* den Paus niet gegeven hebben, was ze niet noodzakelijk geweest, en hadden d'er die ongeregeldheden niet omgegaan. Daarom zijn'er ook zoo veele dekreeten door verscheide Pauzen en Kerkvergaderingen f uitgegeven; om die onmatige asperffingen der Legaaten te bedwingen. *Johannes & Sarisberiensis*, die nochtans een voorstaander van de Pauzen was, klaagt met zeer weehartige woorden over dat schrokken der Legaaten. De Legaaten van den Apostolisschen Stoel, zegt hy, houden hunne handen niet gesluten voor giften en gaven; en zy gaan somwijlen in de Aartsbistenen zoodanig aan, als of de Satan van voor't aanschijn des Heere uitgegaan ware, om de Kerk te geesselen. En wat laager: zy rooven en plunderen de greedren der provincien; als of zy de schatten van *Crælus* weder by mal-kander zochten te krijgen. *S. Bernardus*, dien we reeds over die zake gehoord hebben, spreekt b ergens van een anderen Legaat des Roomschen Stoels, die't overal ook lelijk had laaten leggen. „ Uw

e Ab Eugen. III.

f Zie den Heer van Espen, in jus Canon. part. 1. tit. 21. cap. 2.

g Lib. 5. Polycrat cap. 10. & lib. 6. c. 24.

h Epist. 290. ad Hugon Episc. Oz.

„ Legaat, zegt hy, is van volk tot volk en van rijk
 „ tot rijk gegaan; en heeft over al by ons vuyle en
 „ afschuwelijke voetspeuren nagelaten. Die Apos-
 „ tolische man, van de voeten der Alpen en yt
 „ het Duytsche Rijk herwaarts gekomen; en schier
 „ alle de kerken van Vrankrijk, Normandye, en
 „ daar om hene, tot Rowane toe rondom bezocht
 „ hebbende; heeft alle die plaatzen niet met het E-
 „ vangelië maar met heiligschenderye vervult. Men
 „ vertelt van hem dat hy over al schandelijke dingen
 „ bedreeven, de goederen der Kerken tot buyt ge-
 „ maakt, mooye knechtjes, daar hy maar kost,
 „ tot kerkelijke eer-ampten gevordert heeft; en daar
 „ het met het vorderen van die knechtjes niet geluk-
 „ ken wou; dat hy daar evenwel, om zulks te
 „ doen, alles in 't werk heeft gestelt. Veele plaat-
 „ zen hebben groot geld gegeven, op dat hy daar
 „ niet koomen zouw. Daar hy niet koomen kost;
 „ vorderde hy het geld in, en kreeg het ook, door
 „ boden. In de scholen, aan de hoven, op de straa-
 „ ten, heeft hy zich zelven tot een sprookje ge-
 „ maakt. Weereldsche perfoonen, Religieuzen,
 „ met een woord alle menschen, spreken qualijk
 „ van hem; Armen, Monnikken, Kerkelijke per-
 „ soonen, klaagen over zijn gedrag.

Rogierius i Hoveden, een Engelsch Historischrij-
 ver, verhaalt hoe dat *Hendrik II*, Koning van
 Engeland, twee Gezanten naar Rome zond om het
 verschil tusschen den gemelden Koning, en *Thomas*
 Aartsbisschop van Kantelberg, by den Paus in der
 minne af te doen. Die Gezanten, ziende dat ze
 daar niet te recht konden koomen, verzochten van
 den Paus dat hy twee Legaaten naar Engeland zou-
 de zenden; om daar kennis van de zaak te neemen.
 Doch, zoo als de Schrijver verhaalt, hy was niet te
 beweegen om 'er eenig Kardinaal of Legaat te zen-
 den; weetende dat de Koning magtig in woorden en
 werken was; en dat de Legaaten ligtelijk om te koop
 waren; dewijl ze dorstiger zijn naar goud en zilver,
 als naar 't betrachten van de gerechtigheit en billijk-
 heit.

Die aperseffingen, gelijk gezegt is, hadden haaren

i Ad ann. 1165.

oorsprong daar van daan, dat de Legaaten, die te voore met de eenvoudige kost te vrede moesten zijn, naderhand, in de plaats van de kost, geld begotten te ontvangen. Dat ze te voore met de eenvoudige kost te vrede moesten zijn, blijkt uyt de Pausselijke Rechten zelf. Zoo zegt zekerè *Glossa* (of uytlegging over 't geestelijk k. Rechtboek.) *Men zal den Legaaten melk te drinken geeven, gelijk Joannes zegt; op dat ze de leere van het vasten niet zonden preeken met roode kaaken.* Dezelfde *Glossa*, voor de eere der Legaaten zorgende, wil niet hebben dat ze ter plaatze, daar ze onthaalt worden, meer als drie reizen (over 't maal) zullen drinken: daar l. *Gambarus* al scherffende over zegt: *zymogen maar drie reizen drinken: maar daar staat niet by hoe groot dat de beker mag zijn.*

Noch zegt de gemelde *Glossa* dat de Legaaten, gehouden waren vleesch met azijn, of anders spek, te eeten: welke wet echter volgens het zeggen van *Gambarus* uyt het gebruik is geraakt. En, zegt by vorder, die de Hoogwaardigste (Legaaten) onthaalen, moeten weeten dat men de boeren anders onthaalen moet als de Edelluiden. De boeren eeten uyen, boonen, en káas; en die hen anders onthaalen zouw, die zoude qualijk doen. Maar de Edelluiden, gelijk de Hoogwaardigste Kardinaalen, moeten met goede en gewoonlyke spijs onthaalt worden. Maar naderhand was het niet noodig, over de hoedanigheit van de kost zóo veel overlegs te maaken: men had nu maar voor 't opbrengen van geld te zorgen.

En om noch vorder te toonen met welke eene happigheit dat geld, 't welk tot afkoopning van de onthaalingen moest gegeeven worden, door de Legaaten ingevordert wierd; zal ik hier noch eenige staattjes opgeeuen. *Wilhelmus*, m. Bisschop van Ely, had het Legaatschap over Engeland en Ierland van *Clemens III* bekomen: en *Mattheus Paris* verzekert dat hy, om het te bekoomen, duizend ponden zil-

k Ad cap. Cum instantia; apud P. a Marca de Concord. Sac. Sec. lib. 5. c. 51.

l De Auctor. Legator. lib. 2 apud P. a Marca.

m Matth. Paris in Rica. do I.

ver opgeschoten had. Dat geld moest hy wederom hebben; en goeden winst daar by. Ook zegt dezelfde Schrijver, dat hy alle Kerken, zoo wel van de Bisschoppen als Religieuzen, in het beoeffenen van zijn ampt, lastig gevallen is. Hy reed gansch Engeland door met anderhalf duizend gespannen van paarden; wierd van gansche beneden van kerkelijke perfoonen gevolgt; en had een lijfwacht van gansche troppen van soldaaten. Al dat volk moest de kost hebben; en de Legaat noch groote schatten overhouden. 't Is dan geen wonder, 't geen *P. a o Marca* vorder aantekent, dat de geweldenary der Legaaten zoo hoog gestegen was; dat ze de outaaren ontblootten; de kerkelijke vaten (als ze geen geld genoeg kosten krijgen) wegnamen, de Kruys beelden roofden, en meer andere grouwelen pleegden. Maar al staaltjes genoeg van de inhaalendheit der Legaaten: die 'er echter meer hebben wil, die zal by den gemelden *P. a Marca* te recht geraaken. Daar zal men ook vinden hoe dat verscheide Pauzen tegen dat schrokken goede en strenge wetten gemaakt en uytgegeeven hebben: maar op 't onderhouden en handhaven van die wetten wierd dikwils niet of weinig gepast.

Ik heb gezeit dat de Pauffelike Legaaten, volgens het oude gebruyk, moesten vry gehouden worden: maar dat Recht hadden de *Nunciussen* niet: want tusschen eenen Legaat, en eenen *Nuncius*, gelijk we elders getoont hebben, is een merkelyk onderscheid. Maar *Martinus*, die door den R. Stoel in 't jaar 1244. voor *Nuncius* naar Engeland gezonden was, was alzoo happig op geld, als de gierigste Legaat. Hy wist zeer wel dat hy, als *Nuncius*, niet eiffchen had: en niet rijker uyt Engeland zouw moeten vertrekken, als hy 'er gekomen was. Goede raad was dier: maar de gierigheit kan zoo wel list zoeken als de nood. Hy p laat verluiden dat hy als Legaat was gezonden, en Legaat was: droeg hy de kleeding niet, dat was om den Koning te vol-

„ Mille & quingentis per Angliam evectus equitatus. Wil iemand equitatura voor een enkeld paard neemen; 't getal zal evenwel groot genoeg blijven.

p Matth. Paris ad ann. 1244.

o Ibid.

doen.

doen. Hy schreef dan brieven aan allerhande Abten en Kloostervoogden dat ze hem prachtige geschenken, schoone ry-paarden, lekkere eetwaaren, kostelijken wijn, en zwierige kleederen zouden zenden. De Abten en Kloostervoogden deeden 't: maar de *Nuncius* zond hun alles wederom wat hy gekreegen had. Waren dat geschenken, zeide hy, voor eenen Pausselijken Legaat; en hadden ze niet beters te geeven? Indien ze in 't kort geen kostelijker schenkaadjen zonden, zouden ze altemaal met den ban geslagen worden. Ja hy schorte hen metter daad in 't vergeeven der kerkelijke ampten op; welke opschorting zoo lang duurde, tot dat ze zijnen zin gedaan hadden.

Om dit beter te verstaan, dient geweeten dat de Koningen van Engeland, het schraapen der Legaaten meermaals ondervonden hebbende, dit voorrecht gekreegen of bedongen hadden dat 'er geen Legaat in Engeland mogt komen, of de Koning moest het alvorens verzocht hebben. En dit was de reden dat de gemelde *Nuncius* in 't gewaad van een Pausselijken Legaat niet durfde verschijnen, weetende dat de Koning om geenen Legaat geschreeven had.

Zoo hadden dan de Koningen van Engeland zoodanig een voorrecht; 't welk sommige Pauzen niet weinig in de weege was: want de Legaaten wierden van de Pauzen dikwils in Engeland gebruykt, om onder verscheide voorwendzels geld in te zamelen: en daar had een *Nuncius* geen gezags genoeg toe. Maar, daar geld te winnen is, zijn de Italiaanen te loos om voor eene zwaarigheid te blijven staan. *Innocentius IV* vond wel haast een middel uyt om dat voorrecht in een enkelden tijtel te veranderen; dat is den Koning uyerlijk, en met den naam alleen, in 't bezit van dat voorrecht te laten: maar alles evenwel in Engeland door zijne Afsgezondenen te doen, even of 'er de Koning geen voorrecht tegen had. Hy zond maar *Nunciussen*, in de plaatze van Legaaten: en om dat een *Nuncius* geen gezags genoeg tot dat ophaalen van geld en schattingen had, en dat niemand naar hem

7 Idem ad ann. 1247

7 Matth. Paris ibid. P. 2 Marca lih. 5. cap. 52.

gevraagd zoude hebben; zoo zond de Paus zijne *Nunciussen* met de volle magt van Legaaten. Die *Nunciussen* hadden den naam van Legaaten niet, en gingen ook niet gekleed als Legaaten. Toen had de Koning immers niet te zeggen: en de *Nunciussen* waren evenwel metter daad Legaaten; of deeden ten minste al het zelfde, dat een Legaat gedaan zoude hebben.

Ik moet hier nog byvoegen dat 'er over den pracht en quistachtigheid van die Legaaten niet veel minder te zeggen valt, als over hunne inhaalendheit. Van den Pausselijken Legaat *Wilhelmus*, Bisschop van Ely, is dit noch te zeggen s dat 'er, niet als zoonen van
 „ Edelluiden aan zijne tafel stonden, om hem op te
 „ passen; die by dan aan zijne broeders - of zusters
 „ kinderen, en vordere nichten, uythuwelijkte; en
 „ die zich gelukkig achtten dat ze aan zijne maegen
 „ getrouwt waren. Daar was geen land te koop,
 „ of hy kocht het: daar viel geen Pastory of Abdy
 „ open; of hy gaf ze weg, of hield ze voor zich zel-
 „ ven. Hy had in zijn gevolg gansche benden van
 „ fluitespeelsters; en daar by Aptreekers, bedelaars,
 „ poetzemaaksters of goochelaarsters en dansers, en
 „ allerhande volk van dat slag; op dat ze hem met
 „ allerley muzyktuig en queelende stemmen oppas-
 „ sen zouden op de aarde, gelijk de Heilige Enge-
 „ len den Almogenden Godt oppassen in den hemel.
 „ Dat alles deed hy om met den Heere als om den
 „ prijs te kampen.

Ik zal 'er eindelijk byvoegen dat de Italiaanen, ziende dat 'er in Engeland met het bekleeden van Legaatschappen goed geld te winnen was, niets zoo zeer zochten als om voor Legaaten, of voor *Nunciussen*, derwaarts gezonden te worden. Of voor *Nunciussen*, zeg ik; want, gelijk gezegt is, zy mochten den naam van Legaat niet altijd draagen; hoe wel dat ze met het ampt van *Nuncius* omtrent zoo wel stonden, als met het ampt van Legaat; om dat aan de *Nunciussen* de volle magt der Legaaten gegee-

s Matth. Paris ut supra.

z In't Latijn staat, collegia ambuliarum: dat ook van ligte vrouwen zoude kunnen verstaan worden. Maar 't gevolg past beter op fluite speelsters.

ven wierd *De Pausselijke Nunciussen*, over de Alpen woonende, en de mooyheit der sterlingen riekende, zegt de meergemelde „ *M. v Paris*, quamen om „ strijd tot den Koning in Engeland geloopt, om „ groote vereeringen te krijgen: als voor eerst de „ Bisschop van Bolonje; de Bisschop van Messina, die „ ook met geen leege beurzen wederom gekeert is: „ Dan Broeder *Johannes de Diva*; dan Meester *Bernardus*: dan wederom Meester *Senis*; dan *Rustau*, „ dan *Herlot*; en dan veele anderen meer, die ik niet „ optellen mag. Alle die perfoonen, en ieder van „ hen in 't byzonder, heeft de Koning met een uyt- „ terste eerbiedigheit ontvangen; hoewel tot nadeel „ en volkomen verderf van zijn Koninkrijk.

P. a m Marca merkt noch vorder aan dat de Pauzen, als ze hunne vrienden of gunstelingen aan geld wilden helpen, geen beter of gereeder middel hadden, als dat zy ze voor Legaaten naar 't een of 't ander Koninkrijk zonden. *Joh. Ferentinus*, die voor Legaat in Engeland quam, zag naer kloosters, noch kerken, noch kerkucht om. Hoe dat het daar medeging, was zijne minste zorg: hy had wel andere dingen te beschikken. Hy reisde gansch Engeland door, zegt *a Marca*, gelijk de roovers en vrybuiters doen: en hy stelde alle middelen te werk, om in korten tijd groote schatten by een te krijgen. Hy kreeg ze ook zonder groote moeite; en keerde met een ongelooffelijken buyt en rijkdom naar huys. De kerk van Engeland, indien de tucht by haar vervallen was, mogt zich zelve zien te redden.

Omtrent het jaar 1463 of 1464. was *Marinus de Fregeno* voor Pausselijken Nuncius in Polen gekomen, om daar zijne schaapjes even eens te scheeren, zegt *Albertus x Crantzius*, gelijk hy pas te voore in Zweden had gedaan. De Koning van Polen deed hem vast zetten; willende weeten wat hy met al het geld, dat hy in Polen reeds verzamelt had, uytvoeren zouw. De Koning zeide, dat geld zoude hem en zijn Rijk, dat met de Turken en Tarters dagelijks te oorlogen had, beter te pas koomen dan de Italiaanen. De Koning van Zweden, zulks

v Ad ann. 1258. m Ibid. cap. 54.

x Crantzius in Wandal. pag. 289.

verstaan hebbende, deed de handen ook leggen op het geld dat uyt Zweden gevoert was, en te Lubeek in bewaringe gehouden wierd. Maar *Marinus*, een loos en schrander Italiaan, had 'er by tijds voor gezorgt: hoewel *Krantzius* evenwel geloofst dat 'er beide de Koningen niet qualijk van gevaren zijn, en hun deel wel gekreegen hebben. *Marinus* ging nocht al met zijne zaaken voort; en zijne Aflaaten in Pomeran en daar om streeks veilen; ja ging zoo grof te werk, dat die van Grypswalde op de been raakten. Hy was, hoewel een Italiaan, y Bisschop van Kamin, en hun Bisschop ook: want 't was de mode geworden dat de Paus verscheide Bisdommen, in de landschappen van 't Kristendom gelegen, aan de Kardinaalen en andere Italiaanen verleende. En *Marinus*, als Bisschop van Kamin, zal ook beter gelegendheit gehad hebben om zijne Aflaaten daar te doen gelden, en tot geld te maaken. Althans zegt *Krantzius* dat hy daar omtrent, door 't verkundigen van zijne Aflaaten, den besten naam niet gekreegen had: 't welk zoo verre ging, dat de Grypswalders hem over al, waar zy hem maar vonden, zelfs in de kerken en gewijde plaatzen, op allerhande wijzen hoonden; ja steenen en modder naar zijn lijf gooiden. *Krantzius* voegt 'er deze reden noch by, dat hy hen met vreemde beveelen lastig viel.

't Is evenwel waar dat 'er ook Legaaten zijn geweest die zich op dit stuk loffelijk gedraagen, en geen reden van opspraak gegeeuen hebben. Zoodanig was *Otto*, Kardinaal-diaken van *S. Niklaas*, enz. die in 't jaar 1237. voor Pausfelijkten Legaat naar Engeland ging. De Engelschen, die de beurzen voor de Pausfelijke Legaaten meest altijd open hadden, z wisten niet hoe dat ze ras genoeg by den gemelden *Otto* zouden koomen, om hem groote sommen te geeuen. Bisschoppen en andere Geestelijken van aanzien, liepen naar het strand toe daar hy landen zouw; om hem wellekom te hieren. Ja sommige gingen in scheepjes zitten, en zeilden hem te gemoet; als of ze niet vroeg genoeg zouden komen, om hun geld quijt te raaken. Verscheide Bisschoppen waren noch voorbariger, en

y Ibid. pag. 304.

z Matth. Paris ad ann. 1237.

kosten zoo lang niet wachten : zy stuurden boden met scharlaken , en kostelijke vaten , na Parijs toe ; om dat alles aan den Legaat te vereeren . Maar de Legaat wilde geen hand aan de vereeringen slaan ; en liet ze meest altemaal wederom brengen .

Arfenius , ^a Bisschop van *Horto* , en ook Pausfelijke Legaat , hield zijne handen alzoo zuiver van alle giften als *Otto* . *Cono* Bisschop van *Prenefte* , die in de twaalfde eeuw het Legaatschap in Vrankrijk bekleedde , word van *Hildebertus* ^b Bisschop van *Tours* byzonderlijk gepreezen , omdat by zijne handen van giften en gaven zuiver hield . Dezelfde lof word van *S. c Bernardus* en *Johannes d Sarisberiensis* aan *Gaufridus* Bisschop van *Chartres* gegeven . *S. Bernardus* spreekt ook van oenen Priester Kardinaal , met naame *Martinus* ; die omtrent het jaar 1133. voor Legaat naar Denemarken gezonden wierd ; en geene giften had willen ontvangen . Hy quam zoo arm en ledig van de reis , dat hy nauwelijks gelds genoeg had om te *Florence* te koomen ; daar hy noch geholpen wierd . *Wat zegt gy daar op , o Eugenius , zegt de voornoemde S. Bernardus ? Past dat op onze eeuw wel , dat een Legaat nyt een goudrijk land wederom koomt zonder goud ; dat by door een land van zilver getrokken is , en geen zilver behandelt heeft ; ja dat hy eene vereering , die by verdagt hielt , aanstonds heeft afgewezen ? Humbaldus* , Kardinaal en Bisschop van *Oltie* , *Petrus* Priester - Kardinaal van *S. Chryfogonus* , *Hubertus* Aartsbisschop van *Kantelberg* , Broeder *Rainerius* , *Johannes de S. Paulo* , *Guido* Bisschop van *Prenefte* , *Nicolaus de Cusa* , altemaal Pausfelijke Legaat , hebben geen mindere blijken van hunne edelmoedigheid en vroomigheid gegeven .

Dus verre van het onthaalen , vryhouden , en trakteeren van de Pausfelijke Legaat .

^a Vide P. a Marca. ^b Ibid.

^c De Confid. lib. 4. cap. 5. ^d Pollicrat. lib. 5 c. 15.

G L I M M E .

Glimme / van ouds Glemmene en Glimme genaamd / is een doorp van Dzenterwald /
Pp 5 **aan**

aan den blijk de A; vier duizend schreeden van Groninge.

Dit doorp vindt men vermeld in den brief van Merde; en daarenboven in een parckementen brief der Utrechtsche kerke. Want daar word verhaalt dat het kasteel / 't welk Egbert Steeboogd van Groninge in 't jaar 1227. te Glimme opgebouwt had / kort daar na door de Drentenaars / die 't met de Gelkingen hielden / om verve gesmeeten is.

E L D E N, of E E L D E,

Gelden / van ouds op zijn * Latijnsch Eletha genaamd / een vermaard doorp onder 't Noordevelde gerecht / is in den ingang van Drent een mijl van Groninge gelegen. Daar stond een sterk kasteel / het geslagt van den Schout toebehoorende; 't welk den naam van Luefoge voerde. Dewijl dit geslagt de party der Gelkingers volgde; hebben de Groenebergen in 't jaar 1256. eerst hun doorp / tot hunne groote schade / afgebrant; en daar op het gemelde kasteel oolt omgeworpen: 't welk (onder andere) by Menco Abe van Werum beschreeven staat.

L I N T E H E R U N G E.

Linteherunge / of Lintering / eene plaats in 't benedenste gedeelte van Drent / was eerst tijds in 't Graaffschap van Rodolphus gelegen. De Keizer Hendri III. nae dat hy Ulfo met zijne broederen in den strijs van gedaan had / heeft deeze plaats / die zy met meer andere

* Ubbo Emmius, pag. 147.

goederen daar bezaten / in 't jaar 1240. aan Bernulphus Bisschop van Utrecht geschonken.

J. * Pikart is van geboelen dat Linteheringe dezelve plaats is met Lenfring / 't welk niet verre van Elden gelegen is.

Z U Y T L A R E.

Dze plaatzen / op de grensscheiding van Groningerland en het land van Dzent / voeren den naam van Lare ; die ook van de boeren de Drie Laren genoemd worden. Twee van die plaatzen zijn Parochi-dorpen ; met een dorp tusschen beiden gelegen / daar geene kerk staat.

Het eerste van deze drie dorpen hiet Noortlare ; en is boven al beschreeven.

Het middelste word in eenen parkementen brief der Utrechtsche kerke onder de benaminge van Mitspete of Mitsplete vermeldt / om dat het in 't midden gelegen is : tegenwoordig word het met een klaarder uytdukinge Middlare genoemd. Hier hadden de Dzentenaars eertijds een kasteel staan : by het welke de Utrechtnaars eenige reizen tegen de Dzentenaars gebochten hebben : als eens in 't jaar 1227 , toen zy de neerlage kreegen. Noch eens in 't jaar 1231 ; wanneer zy / voornamentlyk dooz de huly der Groningers en Hunzingers / een groote zege bevochten. Want het kasteel wierd verobert en verbrandt ; gelyk ook Zuytlare ; 't welk het tweede Parochi-dorp is. De Parochiakerk van dit Zuytlare heeft een spitzen toren / en op een hoogen

* Kronijk , pag. 172.

grond gebouwt : de jaarmarkt wierd al van ouds / gelijk tegenwoordig noch / in de lente gehouden. Dooz de derde reizē is 'er in 't jaar 1232. op S. Mathæus abound een treffen tusschen de Utrechtēnaars en de Drentēnaars boozgeballen ; daar de Utrechtēnaars geslagen wierden.

De obergroote grafsteenen / daar boven van gesproken is / en die op malkander leggen / even of men den berg † Pelius op den berg † Olla zag staan / worden meest hier om streeks gevonden (1).

J. Pikart, in zijne † Konink van Koeboorde / is van gevoelen dat de Ewaldussen, de twee bekende gebroeders / nae dat ze die van Koeboorde dooz hūne predikaatzien bekeert hadden / en tot Die Laren gekomen waren / van de doorpelingen zoo beleefdelijk niet onthaalt zijn geweest / als van de Koeboorders. Hy zegt hoorder dat dezelve doorpelingen / bemerkte hebbende dat de gemelde gebroeders heimelijk binnens hups den Christen Godsdienst pleegden / hen geweldiger-hand aangerandt en vermoordt / en hunne lichaamen in den bloed geworpen hebben.

Ter gelegentheit van dit verhaal zoutw konnen onderzocht worden / op wat plaats dat de H. H. Ewaldussen gemartelt zijn. J. Beka, in zijne Historie der Utrechtsehe Bisschoppen / noemt die plaats Nabia ; maar waar is dat Nabia (2) gelegen ? Arn. Buchelius, in zijne Aantekeningen op de Historie van Beka, bekent oprechtelĳk dat die plaats hem onbekend is. Daar is eene buurt en kapel / die

† t'Hans Petras genaamd.

‡ t'Hans Kaffowo.

† Pag. 288.

onder de Parochie van Lochem hoozt; welke kapel / volgens de Aantekeningen van Sasboldus, de twee Ewaldussen als haare Patroonen biert; en eertijds dooz den gestadigen aanloop der Pellegrimmen zeer vermaard is geweest.

Maar J. Pikart / die een Onkatolijksch Schrijver is / geeft te kennen dat de gedagtenis van de gemelde gebroeders zeer vermaard is in het doorp Maar / 't welk op de grenzen van Westfalen gelegen is. En 't is om die reden dat een katolijksch * Schrijver de Parochi van dat doorp / zonder eenige haperinge / booz de oudste Parochie van Westfalen opgeeft: Want, zegt hy, daar zijn noch zekere bewijzen voor handen dat ze hun Apostel-ampt daar begonnen hebben. Maar ze hadden d'er den fakkel des geloofs noch nauwelijks ontstoken; of ze wierden by Dortmund dood geslagen op eene plaats, die de moortmole word genoemd. Hunne lichaamen wierden in den vliet *Imfchara* geworpen; dewelke van daar in den Rhyn gedreeven, op eene wonderdadige wijze tegen stroom, of gelijk in 't leven van S. Anno Bisschop van Keulen staat, met het afloopen van den vloed, en onder 't geflicker van een wonderbaar licht, te Keulen aangekomen zijn.

Tot ondersteuning van dit geboelen dient dat dooz Peder Saren / daar de Ewaldussen aangekomen waren om het geloof te preeken / Westfalen verstaan moet worden: en dat de Drie Haren / dicht by Westfalen gelegen / van ouds onder den naam van Peder-Saren be-
griepen waren.

* De laude Westphal. cap. 8.

Daar toe dient ook dat 'er van ongedenkbare tijden tusschen Aulo / Kolde / Drieze / en Zuidlare / een mole heeft gestaan / die nu noch de oude mole heet. En deze mole / die van den beginne eene watermole was: is zeer vermaard geweest; dewijl ten minsten veertien dozpen of vlekken verplicht waren hun koren daar te laten maalen. Doeg hier by dat hier behalven een prachtig kasteel / 't welk het aloude geslacht Ubbena plagt toe te komen / eertijds eene kapel heeft gestaan; die jaarlijks dooz de geloobigen by wijze van een bedebaart plagt bezocht te worden.

Dooz den bloed Imschara zal de Yffel / een arm van den Rhyu / ongetwijfelt betekent worden.

Deze zwaarigheid is nochtans in de weeg / dat de Yffel zoo verre van de vooznoemde dozpen gelegen is: maar om die zwaarigheid op te ruimen / koomt het geboelen van den Heer Alting wel te pas; daar hy van den bloed 't Flie en van de drie killen des Rhyustrooming redeneert: De middelste kil, zegt hy, by uytsteekendheit de Rhyu genaamd, heeft de oude benaaming met goed recht behouden. De linker kil draagt den naam van de Waal. De rechter hiet in den beginne *Drusus* graft: maar wat verder krijgt hy den naam en ook de wateren van den Yffel. Daar nae verspreidt hy zich zelve in een wijde plas: dan loopt hy weer nauwer voort: en heeft zekerlijk tot zijne uytwating toe den naam van 't Flie gedraagen. Van 't een 't ander tusschen beiden gezegt hebbende / gaat hy dusdanig voort. En deeze oude loop van 't Flie is zoo duister niet, als sommigen zich zelve verbeelden. Want dat hy,

uyt

uyt den wyden stroom 't Flie voort loopende, by het tegenwoordig Takezyl en de Limmer nauwer geworden was, blijkt genoegzaam daar uyt dat de naam van den Rhyn by de laatste plaats noch tegenwoordig in wezen is; gelijk hy ook is by de eerste plaats daar hy anders de *Le* word genoemd.

Hi is het bekend dat de *Sebenwolden* niet verre van *Groningerland* gelegen zijn. Hunne marteldood word van sommigen op het jaar 690 van anderen op 693 gestelt. Doch *Baillet* verschuift ze tot op het jaar 695.

De lichaamen der *H. H. Martelaaren* zijn hunnen Amptgenoot / den *H. Tilmannus*, door goddelijke beropenbaaring aangewezen: dewelken daar op door *Pippyn* en *Plectrudis*, mitsgaders door de *Geestelykheit* en het volk van *Keulen* / met groote eerbiedigheit ingehaalt zijn. Vervolgens zijn ze in het koor der *Kollegiale kerke* van *S. Cunebertus*, by eenen put / in een kostelyke kas geplaatst; de hoofden nochtans uytgezonderd; dewelken eerstijds de burgerpe van *Utrecht* geschonken zijn. Zy worden te *Keulen* / te *Utrecht* / en in de onderhoorige *Bisdommen* / gebiert op den derden dag van *October*. Maar alzo de godzychtigheit der geloobigen in het vieren der gemelde *Martelaaren* begost te flauwen; heeft *Annon* *Martsbisschop* van *Keulen* / om den pber der geloobigen op te wekken / hunne gebeenten volgens den gemelden *Baillet* in het jaar 1074 verheeben.

AANTEKENINGEN.

1. Van die grafsteen en heb ik boven wijdloopig genoeg gesproken; maar heb 'er noch iets by te voegen van de heuveltjes, die in 't land van Drent, en daar om hene, in groote menigte gevonden worden; en tot het begraaven van doode menschen gediend hebben. *J. Pikart*, die in 't land van Drent woonde, en die heuveltjes met oplettendheit meermalen bezigtigt heeft, spreekt 'er omstandig van. Die bergjes of heuveltjes, zoo als hy *a* getuigt, worden door gansch Westfale, Gelderland, Over-Yffel, en meer andere landen gevonden; maar nergens in zulke menigte, als in het landschap van Drent. Volgens zijn zeggen is daar nauwelijks een gehucht, veel min een dorp, buurschap, veld, of woud; of men ziet 'er diergelijke heuvelen; dewelken op sommige plaatzen in menigte by malkander staan.

Zy zijn van verscheide grootte; en hebben meere deels 70, 80, 90, 100, en 130 treden in de rondte. 't Is waarschijnlijk, ja genoegzaam zeker, dat ze eertijds veel grooter, ja misschien eens zoo groot zijn geweest als nu: vermits hun alle jaaren de huid afgemaait worden met plaggen maayen. Zy zijn zoo rond, als of ze met passers afgemeeten waren. Daar zijn 'er die in hoogte en grootte zeer uytmunten; staande rondom bezet met kleinder heuveltjes. Zy zijn 'er uyt de natuere niet gekomen; maar met menschen handen gemaakt; dewijl ze altemaal tot begraafplaatzen gediend hebben.

Hy houdt ze voor begraafplaatzen der Romeinen; die hier, naar zijn zeggen, langen tijd huys gehouden en het oppergebied gevoert hebben. Zulks meent hy dat uyt de form en gedaante van die bergjes of heuvelen blijkt; als ook uyt de kruiken, in dewelken de aschen der verbrande lichaamen opgesloten zijn: welke kruiken somtijds donker-blauw zijn, somtijds donker-rood; maar grof en plomp van maakzel.

Ik zal hier by voegen dat het by de Noordsche völkeren zeer gebruykelijk is geweest heuvelen of berg-

a Antiquiteiten, enz. distinctie 8.

jes op te werpen, om'er de doode lichaamen onder te begraven, of de askruyken te bergen. *Als de lijk-diensten gedaan waren*, zegt *Ol. b Wormius*, plagten ze grafsteden, ter hoogte van een bergje of heuvel, van aarde en steenen op te rechten; welke grafsteden, zoo als *Cambdenus* getuigt, van de Engelschen Barroves genoemd wienden. Dan zegt hy dat'er een groote menigte van zulke grafsteden of heuvelen in Denemarken gevonden word; die in grootte, rondte, en in verscheidendheit van de ryen der steenen, tegen malkander om den prijs schijnen te strijden. De ronden, zegt hy vorder, bestaan uyt enkele aarde, die zoodanig op malkander gehoopt is, dat ze de gedaante van een kegel of ronde spits vertoont. Sommigen, zoo als hy al vorder schrijft, zijn beneden met eenen enkele ry steenen omringt: en die meent hy dat voor Veldoversten of groote Heeren opgerecht zijn: maar de gemeene heuveltjes, die in de rondte geen steenen hebben, meent hy dat voor graafplaatzen van kloeke krijgsluiden en helden gedient hebben.

Het schijnt dat ze eerst, zelfs ter eere van hunne Koningen en Helden, enkele bergjes van aarde opgeworpen hebben; zonder die rondom met steenen te bezetten. Althans is dit het zeggen van *P. c Lindebergius*: maar in't gevolg, zegt *Ol. Wormius*, heeft men grooter toeffel gemaakt, om de grafsteden der groote Heeren op te schikken. Toen begon men de grafsteden en heuveltjes, zoo boven op den top als om laag en op den grond, met steenen te omringen.

Iemand zoude ligt denken dat het opwerpen van zulke heuvelen, die dikwils in groote menigte by malkander staan, veeltijds en schroomelijke moeite gekost zal hebben. Neen: de vermaarde *d Cambdenus* heeft ergens geleezen dat het de gewoonte by de Noordsche volkeren was dat alle de soldaaten, die nae't gevecht in't leven waren, zoo veel aarde als ze in hunnen helm laten kosten op hoopen wierpen; tot dat die aarde ter hoogte van een bequaamen

b Monumentor. Danic. lib. 1. cap. 6.

c Apud Ol. Worm ibid.

d In Descript. Wilschue.

heuvel gereezen was. Hier quam het gemeene spreekwoord te pas; veele handen maaken ligt werk.

Deeze overeenkomste tusschen de heuveltjes en begraafplaatzen der Noormannen en Drentenaaren zoude ten eersten aanzien een vast bewijs schijnen te geeven dat die van Drent en de omleggende plaatzen door de Noormannen opgeworpen zijn. Dat daar eenige waarschijnlijkheit in steekt, zal ik niet tegenspreken: maar 't staat te weeten dat meer andere volkeren, ja de Romeinen zelf, de gewoonte gehad hebben van de dooden onder heuvelen te begraaven. Als *Germanicus* ^e de gebeenten der Romeinen, die met *Varus* verslagen waren, ter aarde deed bestellen; leide hy de eerste zode, om een hooge grafstede of heuveltje voor die gebeenten op te rechen. De Koning *Dercennus*, zoo als *Virgilius* schrijft, wierd insgelijks onder eenen heuvel of berg begraaven. Het zelfde geeft *Lucanus* opentlijk te kennen; als hy zegt dat de aschen der Koningen onder eenen berg, die daar toe opgeworpen wierd, begraaven wierden. En dit was niet eigen aan de Koningen en Vorsten: *Magtige luiden en Koningen*, zegt *Isidorus*, *wierden onder bergen of in bergen begraaven*: te weeten onder bergen of heuvelen, die naar het zeggen van *Lucanus* daar toe gemaakt wierden; *extracto monte*.

En wat de andere gewoonte belangt van de grafsteden rondom met steenen te omringen, die is by de Romeinen en Grieken ook gebruykelijk geweest. De grafstede van *Nero*, zoo als *Suetonius* ⁱ getuigt, was rondom met Thasische steenen bezet. Het graf, dat *Virgilius* ^k voor eene Mugge oprechte, was met steenen van marmer omringt: een teken dat die gewoonte in de begraaffenissen der menschen onderhouden wierd. By de Grieken moet die gewoonte ook in zwang gegaan hebben: want ^l *Pausanias* schrijft dat zulke afschutselfs, van steenen gemaakt,

^e Tacit. Annal. lib. 1.

^f Aeneid. lib. 2.

^g Lib. 3. Et Regum cineres extracto monte quiescunt.

^h Lib. 15 cap. 12.

ⁱ In Nerone.

^k In Culice.

^l An. Ol. Worm. lib. 3. cap. 3.

by de gemelde Grieken *κεντίδες* en *περλοικουδαί* genoemd wierden.

Die steenen, rondtom de heuvelen en begraafplaatzen, zullen waarschijnlijk tot een waarschouwing voor de reizigers gediend hebben, om de begraafplaatzen niet al te nae te koomen. Hier op zagen ook die oude spreekwijzen: *Sta Viator*, Staec Reiziger: *Aspice Viator*, Zie toe Reiziger: *Cave Viator*, wacht u Reiziger.

Vorders dat het by de Romeinen en Grieken vry gebruykelyk was, de grafsteden met steenen, keyen, marmersteenen, ja somwijlen met yzer, als te omheinen, zal de Leezer by *m Kirchmannus* breeder be- weezen vinden.

2. Indien de lichaa men der *Ewalduffen* in den Yssel geworpen zijn, gelijk de Schrijver aanstonds zeggen zal, behoeft men zoo lang naar de *Nabia* niet te zoeken, of met den naam van *Nabia* verlegen te zijn. *Nabalia* of *n Nabal* is volgens *Cluverius* de oude naam van den Yssel: volgens den Heer *Menso o Alting* is het de naam van een gedeelte van den Yssel, te wete n *Drusus* graft. Dit *Nabal* kan ligtelyk in *Nabe* of *Nabia* verandert zijn.

3. Zoo zoude Westfalen al ten tijde van de *Ewalduffen*, dat is voor *Karel den Grooten*, onder den naam van Saxen begreepen zijn geweest. Hier omtrent dient geweeten dat Westfalen van de meeste Schrijvers voor een gedeelte van Saxen gehouden word *Aimoinus*, *Witelinus*, *Urspergensis*, om meer anderen voorby te gaan, verdeelen Saxen in drie voornaame volkeren; de Oostfalingen, de Westfalingen, en de Engeren. *B. p Rhenanus* geeft het voor een gewisse zaak op dat de Sassen, als de Franken deeze landen verlieten en Vrankrijk introkken, Westfalen in bezit genomen hebben. *Albertus o Krantzius* houdt de Westfalingen voor rechte Sassen, ja voor de Stamvaders der Sassen: dat is, hy meent dat de eerste en oudste Sassen uyt Westfalen gesproten zijn; en mettertijd door omzwerven en oorlo-

^m De fuserib. Rom. lib. 3. cap. 17.

ⁿ De trib. Rheni offiis.

^o Parte I. in voce Nabalia.

^p Rer. Germ. lib. I. § 9 In Saxon. ged

gen verscheide andere woonplaatzen in Duytsland bekomen hebben. *David* r *Chytraeus* spreekt omtrent even eens als *B. Rhenanus*: en stelt het buiten alle twijfel dat Westfalen een gedeelte is van het oud een rechte Saxon. Onder andere redenen brengt *Chytraeus* tot bewijs by dat *Karel de Groot*e, in de giften en voorrechten die hy de kerke van Bremen, van Osnabrugge, en meer andere kerken van Westfalen verleent, zijne opene brieven doorgaans op deeze wijze begint: *Dat hy, nae eenen langduurigen oorlog eindelijk de vrede met de Sassen maakt: met dit beding dat ze gemelde Karel geene schattingen meer zullen geezen: maar daar tegen gehouden zullen zijn den Heere Jesus Christus door de wapenen en 't geloof te dienen; en den Priesteren de tienden te betaalen.* De Sassen, wil *Chytraeus* zeggen, zouden in die opene brieven niet te pas koomen; indien de inwoonders der gemelde Bisdommen geen Sassen waren geweest. *Joh. f. Aventinus* houdt het voor een beweeze zaak dat de Westfalingen Saxonen zijn.

Wat nu de Oostfalingen en Westfalingen, op zijn Latijnsch *Ostfali* en *Westfali*, belangt; daar over zijn de gemelde Schrijvers niet eens wie van beide voor de oudste en oorspronkelijke Sassen moeten gehouden worden. Volgens *Crantzius* zouden de Westfalingen de oudsten zijn, en den oorsprong aan alle de Sassen gegeven hebben. Ja hy houdt de Westfalingen, en vervolgens de Sassen onder die benaaminge schuillende, voor ingeboorene Duytschers; dat is die van de oudste tijden af in die gewesten gewoont hebben. Anderen meenen dat de Sassen allereerst over en omtrent de Elve huys gehouden, en mettertijd Westfalen bevolkt zouden hebben: en elders is getoont dat de *Fossi*, die r *Tacitus* naast de Cimbren plaatst, van sommigen voor de oudste Sassen gehouden worden. Daar hebben zy deeze reden toe dat v *Ptolomeus* de Sassen in dezelfde landstreek plaatst, daar de *Fossi* volgens *Tacitus* hunne woonplaats hadden. Dit gevoelen heeft *Cluverius*, niet zonder grooten schijn van waarheit, op de baan

r Orat. de Veteri Saxoniz Provincia.

f Pag. 138. z Germ. cap. 36.

v Supra collum Cimbricae Chersonesii sunt Saxones.

gebragt; en *w Cellarius* schijnt het geenszins af te keuren. Dus zouden de Sassen over de Elve woonende, dat is de *Fossi* van *Tacitus*, niet voor de nakomelingen maar voor de voorvaderen en Stamheeren der Westfalingen moeten gehouden worden.

Suffridus x Petri, die deeze zaak in 't breed verhandelt, smijt al het gezeide over hoop; of doet 'er althans zijn uysterste best toe. De Westfalingen, volgens hem, zijn niet minder als Sassen; en de Oostfalingen (*Osvali*) al zoo weinig als de Westfalingen. Nooit hebben de Sassen, zoo als hy verzekert, Westfalen bewoont, of bevolkt, of overheert. Voor al moet *Crantzius* aanhouden, om dat hy de Sassen en Westfalingen voor ingeboore Duytschers wil gehouden hebben. Dit zeggen van *Crantzius* zoude de gansche vertelling van *Suffridus Petri*, raakende de Indiaansche afkomst der Vriezen en Sassen, onder de voet werpen. Indien de Westfalingen Sassen zijn, en van de oudste tijden af daar geteelt zijn en huys gehouden hebben; zoo kunnen ze van afkomst geene Indianen zijn. Daar moet *Suffridus* voor strijden; daar hangt by hem alles aan. Ook besteedt hy by de 15 Hoofdstukken; dat is geheel zijn tweede boek van den oorsprong der Vriezen, om *Crantzius* uyt het veld te slaan. Ik beken dat hy blijken van een groote geleerdheit geeft, zijne zaak op eene sierlijke wijze en met eenen vloed van welsprekendheit voorstelt; en in sommige zaaken van minder belang schijnt gelijk te hebben. Maar wat den grond der zaake belangt; kan ik niet zien dat zijne redenen zoo doordringend zijn. Die 'er lust toe heeft om zeggen tegen zeggen op te wegen, en om langwijlige en verdrietige redeneeringen te bestudeeren, kan hem op zijn gemak een en andermaal leezen. Daar op moet zoo een Leezer gewapend zijn, dat al het schermen van *Suffridus* maar dient om de meergemelde Indiaansche afkomst staande te houden: en dewijl die afkomst, zoo als ik meen dat ik elders wel beweezen heb, niet beter als een wel opgetooide fabel is; zoo kan men wel oordeelen wat dat 'er van zijne gansche redeneeringe te denken zy.

w In Germania. x De Frisior. lib. 2.

W E D D E R E N,
 en
 B L Y E N S T E I N.

Wedderen / doo: de wandeling Wledderen
 genaamd / en Blyenstein / zyn twee Parochien ;
 dewelke tegenwoordig / volgens het schrijven
 van J. Pikart , onder 't Classis van Wester-
 held hooren.

G I E T E N.

Gieten / een doorp onder 't gerecht van Oog-
 termeer / heeft eene Parochiakerk / die in t
 jaar 1571. bedient wierd doo: eenen Adolf
 Alinge.

Dodonæus Janse, een Religieus en Lit van
 't Kapittel te Bloemkamp / was in 't jaar
 1592. Pastoor van Gieten.

B O R G E R.

Borger van ouds Borgeren / een doorp onder
 't zelfde gerecht gelegen / heeft ook eene Pa-
 rochijkerk.

B O R C H, misschien B O R K.

In de Bulle van Paus Pius word de Pa-
 rochi van Borch onder de kerken van Ozent
 gerekent. gelijk ze daar onder ook gerekent
 word in een parkementen handschrift der ge-
 melde kerke / 't welk onder my berust. Uyt
 dat handschrift blijkt ook dat het een Paro-
 chijkerk was / en dat 'er eene Dikary was ge-
 sticht

sicht aan S. Stevens outaar. Deze Dikary / zoo als daar vorder staat / is door Maximiliaan Morillon, Proost en Wartsdiaken van S. Mariaas kerk te Utrecht / den 18 Junij 1596. begeeven aan Kornelis de Weli, Geestelijck persoon te Utrecht.

Van Westertwolde / dat in de Bulle van Paus Pius ook onder 't Bisdom van Groninge gerekent word / hebben wy boven reeds gesproken.

In de Westertwolden worden bynae geene geestelijke gestichten gebonden: alleenlijck binde ik by Ubbo * Emmius en A. † Mattheus dat er te Chor-appel van ouds een klynghoeders-klooster heeft gestaan.

EYLANDEN bezyden de Omlanden.

Tegen het strand der Omlanden / tusschen de Lauwers en de Eems / leggen eenige eplanden; van dewelken in de Pausselijke Bullen ook gewag word gemaakt. 't Eerste is Schiermonnik oog / 't welk naast Ameland / aan de Oostzyde / gelegen is. De oude Duytschers plagten tegen de eplanden oogeu of augen te zeggen; om dat ze de gedaante van een oog schijnen te hebben: welke benaming noch in Schiermonnik-oog / Rottenmer-oog / en meer anderen / overgebleeben is. Schiermonnik heeft dien naam van de Monnikken gekreegen / die in 't wit gekleed gingen: want schier is wit te zeggen.

Deze Monnikken waren van de Pyremonstreyt-oder / die dicht by dit epland een kloos;

* Achter de Beschrijvinge van Groninge.

† In eenen brief van 't jaar 1529, Anal. tom. 6.

ter hadden staan / het Marster klooster of 't Oude klooster genaamd: welke Monniken het gemelde eyland buiten twyfel in eigendom zullen bezeten hebben. Van de schippers word het dooz de wandeling Scholbach genoemd.

Het naaste eyland Rottummer-oog / niet Rottlinge gelijk in de Bulle Pios staat / plagt onder den Abt van Rottum te hooren Busch en Hessezand / van de binnen zyde ober Busch gelegen / ieder nauwelijks vier duizend schreden lang / en schier geheel verlaaten / quamen den voornoemden Abt ingelyks toe ; en leggen bezijden Groningen.

Van volgt het eyland Bokum ; 't welk om zijne kleinheit / zoo wel als Juist en Buys / nauwelijks den naam van een eyland verdient ; want het bestaat slegts uit drie heubelen / en is gansch verlaaten

Echter staat 'er te Bokum / in de westzyde des eylands / een aanzienlijke zeebake die de Embdenaars aldaar vooz de zeevaarders opgerecht hebben. Zoo eene bake heeft Juist ook ; maar die is kleinder / en staat in 't midden van 't eyland.

In deeze landstrecken / en vooz al in 't land van Ozent / zijn weinige Katolijken overgebleven ; dewelken daarenboven geen eigen Pastoor hebben. Maar die dichtst by Groninge wonen / gaan daar te kerke : die om trent andere steden of dozpen wonen / daar een Katolijke Pastoor gebonden word / gaan naar die steden of dozpen ; om daar geholpen te worden.

BLAD-WYZER

Van de voornaamste zaaken, in de Oudheden en Gestichten van Groningen.

A.

- A** *Arnhem (Godefridus van)* de XXXI Abt van Adewert. 286
- . . . zijne goede regeering, godvruchtigheid, enz. 286, 287
- . . . hoe dat hy de Abdy opgeschikt heeft. 287, 288
- . . . tracht de Nonnen van Trimont te verplaatzen, enz. 288
- . . . zijne dood. 289
- Abten* uyt verkeerde inzigten afgezet. 227 enz.
- Abten* het draagen van Bisschoppelijke pronkgewaden aan de Abten verboden. 262
- Abten* (sommige) hebben ook het recht gehad om in het bezoeken der kloosteren onthaalt en vry gehouden te worden. 590, 591
- Adelijke Maagden*: kerk en konvent van Adelijke Maagden te Groninge. 69
- . . . het konvent aan de Jesuyten ingeruimd. 70
- Adewert*, dorp, waar door vermaard. 186
- Adewert*, Abdy, den Bisschop van Groninge voor zijn onderhoud toegeleit. 51: 186
- . . . de geleerdheit wierd te Adewert zeer betracht, en heeft 'er zeer gebloeit. 110. 189. 218
- . . . veele geleerde mannen plagten daar geheele weeken en maanden over te brengen. 110, 111
- . . . schoone kerk van de Abdy. 186
- Q 9 5
- ...bc-

B L A D - W Y Z E R .

- . . . beschrijving van die kerk. 187
 . . . is gemaakt naar 't fatsoen van de kerk te
 Klarval. 220, 221
 . . . grootte en rijkdom van de Abdy. 186,
 188, 189
 . . . het weereldsch rechtsgebied aan de Abdy
 ontnomen. 189
 . . . daar was certijds een schole, 190
 . . . de Abdy moest aan 't Groninger Bisdom
 gegeven worden. ibid.
 . . . krakeel daar over, verdrag, enz. 190.
 191
Adewert, Abdy, wanneer gesticht. 211
 . . . by wat gelegendheit gesticht. 211, 212
 . . . lijst der Abten van Adewert. 212, enz.
 . . . heilig leven der Monnikken. 220
 . . . zy hangen hunne kappen aan de zonne-
 straalen op. 220, 221
 . . . Konversen van Adewert voeren dikwils
 oorlog. 243
 . . . groot getal der Monnikken en Konver en
 in de Abdy van Adewert. ibid.
 . . . de rucht vervalt 'er, enz. 307
 . . . de toren brandt af door den blikzem. 309
 . . . de ontuchtige broeders gestraft. 312, 313,
 enz.
 . . . heilige Monnikken van Adewert. 222
Adewert (Klein Adewert) gesticht. 239, 240
 . . . wierd *S. Anna's* klooster genoemd. 328
Adrianus VI, leert dat de Pauzen doelen kon-
 nen. 143
Egidius Viterbiensis, Generaal der Augustijner
 Monnikken, verklaart zich voor *Reuchlinus*.
Aeneas Piccolhomeus, naderhand *Pius II*. gewor-
 den, met eene Lauwerkrans gekroond. 140
 Afzet-

B L A D - W Y Z E R.

- Aflaaten* zijn door *Bonifacius VIII* niet uytgevonden. 149
- . . . misbruyken omtrent de aflaaten. 149, 150
- . . . die misbruyken dienden om de menschen tot allerhande zonden aan te moedigen. 150
- . . . het geld, van de aflaaten koomende, wierd verdomineert, enz. *ibid*
- . . . *Bonifacius IX.* hield op dat stuk geene maat. 151
- . . . in 't verleenen van die aflaaten wierd de vergiffenis der zonden aangeboden zonder biegt en berouw. *ibid.*
- . . . ondeugendheit van de Ingaarders der aflaats-penningen. 153, 154, 155
- . . . andere kunsten omtrent de aflaaten uytgevonden. 152, 153
- . . . de achting voor de aflaaten begint daar door te zakken. 153
- . . . volle, volder, aldervolste aflaaten, door wien uytgevonden. 154
- Afzetten* van Abten van Bisschoppen uyt verkeerde inzigten geschied. 227, 228
- Agnes S.* *Agnes* konvent te Groningen. 70
- Agricola (Rodolphus)* heeft het kostelijk orgel in *S. Maartens* kerke gemaakt. 51
- Agricola (Rodolphus)* waar gebooren. 359
- . . . zijn verstand, geleerdheit, enz. 360
- . . . heeft de Grieksche letterkunde weder in Hoogduytsland ingevoert. *ibid.*
- . . . zijne ontijdige dood. 360, 361
- . . . hoe zeer van *Erasmus* gepreezen. 361
- . . . graffchrift door *Hermolaus Barbarus* op hem gemaakt. 362
- Ailardus Fokkoosfz.* Monnik, door *Gregorius XII* tot Bezigtiger over alle de Benediktyner kloosters van Vriesland aangesteld. 176
- Anen,*

B L A D - W Y Z E R.

- Albertus I*, de II Abt van Adewert, zijn lof, enz. 218
- Albertus II*, de XI Abt van Adewert. 231
- . . . een Nonne zoude zijne ziel in den hemel gezien hebben. 232
- Albertus*, Hartog van Saxen, belegert Groninge, sterft, enz. 270
- Anen*, dorp, waarom een vervloekte plaats genoemd. 572
- . . . klooster daar gesticht, maar naderhand verplaatst. 572, 573
- . . . redeneering over de plaatze vandat klooster enz. 573, 574, 575
- Angelus Politanus*, zijn verstand, geleerdheit, enz. 366
- . . . hy had, volgens sommige Schrijvers, te grooten zin in nieuwe woorden. *ibid.*
- . . . zijn verschil met *Barth. Scala* over de ouwerwetsche woorden. 397
- Anlo*, dorp, Parochiakerk, enz. 576
- Anna Sint Annaas* klooster te Rottum. 370
- Apostoliffche Kamer*, wat *Tb. Niem* van haare inhaalendheit schrijft. 333
- Arend*: eenen *Arend* maaken, of vertoonen, wat te zeggen is. 247, 248
- Affen*, *Essen*, de Abdy Mariaaskamp daar gesticht. 222
- . . . klooster, door de Drentenaars gesticht, te *Affen* overgebracht. 572, 575
- Affen*, dorp, enz. 579
- . . . klooster te *Affen* overgebracht. *ibid.*
- . . . wanneer en door wien gesticht. 579, 580
- . . . wanneer vermeld. 581
- Audgerus*, *Audgarus*, vierde Abt van Wittewerum of Bloemhof. 399

B L A D - W Y Z E R.

B.

- B***Affel, Baslo*, dorp, enz. 359
 . . . hooggeachte Pastory aldaar. *ibid.*
 . . . *Rod. Agricola* daar gebooren. *ibid.*
 . . . zie *Agricola*.
- Balduinus II*, Bisschop, heeft het gansche Bisd-
 dom door al zijn oorlogen uytgeput. 535
- Barbara* (Sinte) die haar gedient heeft, zoude
 zonder biecht en berouw niet kunnen ster-
 ven. 235
 . . . de beschrijving van haar leven is een Ro-
 man. 236
- Baronius* durst somtijds de gebreken der Pauzen
 wel verhaalen. 147
- Bedelmonnikken*: hunne magt zeer hoog gestee-
 gen nae de tijden van *Frederik II*. 104
 . . . Keizers en Koningen hadden voor hen te
 vreezen. 104
 . . . waarom zy den Paus ten dienste staan.
ibid.
 . . . klagten der Bisschoppen over hunne uyt-
 spoorige voorrechten, enz. 104, 105
 . . . hebben het volk altijd tegen de Pastoors
 opgemaakt. 105
 . . . zijn almagtig aan 't R. Hof, en waar
 door. 105, 106
- Beeldsprakige beeltenissen* by de Noordsche volke-
 ren eertijds gebruykelijk. 511
- Beem, Bedum*, enz. dorp, naamrede, enz. 342
 . . . groote Parochikerk aldaar. *ibid.*
 . . . is de woonplaats geweest van den H. *Wal-*
fridus. 342, 343
- Beenderen* van doode menschen of beesten;
 't zijn al geen beenderen, die uyt de aarde op-
 ge-

B L A D - W Y Z E R.

gegraven worden, en naar zulke beenderen gelijken.	515
<i>Beertbe</i> , dorp, enz.	464
- - - Nonneklooster aldaar.	465
<i>Beyer (Jacob)</i> Prooft te Lopperfum raakt met de gemeente over hoop.	418, 419
- - - verdrag tuffchen de partyen getroffen.	419
<i>Beilen</i> , dorp.	553
<i>Bellingweer</i> , dorp, enz.	350
<i>Benediktyner Monnikken</i> : in hunne kloosters wierden de wetenschappen van ouds voornament- lijk geleerd.	135, 136
- - - daar waren zeer veele geleerde Monnik- ken.	136
- - - naamen der Abdyen, daar de wetenschap- pen meest bloeiden.	137
- - - wierden uyt de Abdy Laurisham verdree- zen, en waarom	183
* - - wat dat ze naar hunnen Regel mogen eeten.	238
<i>Bergjes</i> , daar de lichaamen begraven wierden, zie <i>Heuvelen</i> .	
<i>Bernardus</i> (Sint) zeker Krijgs-overfte zag het beeld van S. <i>Bernardus</i> zweeten, enz.	298, 269
<i>Bernardus</i> (Sint) zijn brief tegen het vieren van de onbevleete Ontvangenis.	432, 441
<i>Bernardus I</i> , de XXVI Abt van Adewert.	271
<i>Bernardus II</i> , de XXVI Abt van Adewert.	ibid.
<i>Berum</i> , dorpen, enz.	421
- - - is de geboorte-plaats van den Biffchop <i>Herbertus</i> .	422
<i>Betlehem</i> , een klooster by Rottum.	370
<i>Beveftigen</i> : de Biffchoppen van Utrecht moes- ten	ten

B L A D - W Y Z E R.

- ten zich zelven fomtijds uytputten, om hunne bevestiging te bekoomen. 535, 536, enz.
- - - zie *Bisschoppen van Utrecht*.
- Bisschoppen van Utrecht* moesten voor hunne bevestiging groot geld opbrengen. 535
- - - waren dikmaals genootzaakt dat geld by Italiaansche Wiffelaars op te neemen. *ibid.*
- - - wierden door opschortingen, interdikten, banvonnissen, enz. tot betaalen gedwongen. 535, 536, enz.
- Bisschoppen* (de) wierden van de Pauzen Broeders genoemd, enz. zie *Pauzen*.
- Bisschoppen van Groninge*. 79, 80
- Bisschoppen*, die met knodze vochten, om quanswijs geen bloed te vergieten. 101
- Bisschoppen* uyt verkeerde inzigten afgezet. 227, 228
- Bisschoppelijke pronkgewaden*, (het draagen van) aan de Abten verboden. 262
- Blinde luiden*, die zeer geleerd zijn geweest. 276
- Bloembhof*, anders *Wittewerum*, klooster, zie *Emo*, zie *Wittewerum*.
- - - Bloembhof was eigenlijk de naam van het Mansklooster; het Nonneklooster hiette Roozekamp. 399
- Boynus*, Abt van Termunte, hervormt de Abdien van Vriesland. 467
- Bonaventura* (Sint) verandert het Psalmboek in eene lofreden van de H. Maagd. 432
- - - wat hy van zekere veropenbaringe oordeelt. 443
- - - groote lof die zijne schriften gegeven word. 446
- Bonifacius V III*, slegte getuigenis die hem door *Wesselus van Groninge* gegeven word. 127
- - - of hy *Celestinus V* door listigheid bewogen

B L A D - W Y Z E R

- gen heeft, om van de Pauffelike waardigheit af te stappen. 143
- - - verscheide getuigenissen voor en tegen: 143, 144
- - - in eene Synode van Vienne voor een goed Katolijk verklaard. 145
- - - hy verklaart dat het Rijk van Vrankrijk aan de H. Kerk vervallen was. 146
- - - verklaart zich Heer en Meester van de gansche weereld, in 't tijdelijke en geestelijke. 146, 147
- - - verklaart ook dat hy zelf Keizer is. 147
- - - van sommige Schrijvers belogen. 148
- - - of hy de Aflaten uytgevonden heeft: 149
- - - de volle, volder, en allervolste Aflaten, door hem uytgevonden. 154
- Bonifacius IX* gaat alle paalen van redelijkheid te buiten, in het verleenen vrn aflaten. 151
- - - van zijn geldzucht en simony. 152
- - - vind nieuwe middelen uyt om geld te winnen. 152, 153
- Bornberge (Antonis Folkertse van)* Paltoor van Harlens, heeft groote diensten aan *Suffridus Petri* gedaan. 341
- Broek (Westerbroek)* dorp. 522
- Broke*, dorp, in Zuydbroek en Noordbroek verdeeld. 417
- Brubese (Johan)* tot het Bisdom van Groninge benoemd. 83
- - - zijne voorige ampten. 83, 84
- - - was wat driftig in het verdedigen van de kerkelijke Rechten. 84
- Burggraven* van Koevorde: zie *Koevorde*.
- Buuren*, Nonneklooster te Buuren, niet verre van Thesinge. 339

B L A D - W Y Z E R.

C.

- C** *Amillus Quernus*, de Aartspoeët, met eene
krans van koolsbladen, enz. gekroond. 141
- C** *anutus*, die naar de kroon van Denemarken
stond, roept de Kleine Vriezen te hulp, zie
Vriezen. 207, 208
- C** *apnio* (*Johannes*) zie *Reuchlinus*.
- C** *arnifex*, voor een vleeshouwer en een kok ge-
nomen. 79
- C** *lodoveus*, Koning van Frankrijk, deed veel
goeds aan kerken en kloosters, maar was
daarom de heiligste niet. 478
- zijn onrechtvaardige handel, enz. 478,
479
- C** *ruptoricis villa*, by *Tacitus* vermeld, van *Pi-*
skart voor Koevorde genomen, enz. 524
- van den Heer *Alting* voor Hemrijk. 527
- C** *uncrus Petri*, Bisschop van Leeuwaarde, van
Bor gelaakt. 100

D.

- D** *alen*, een dorp, enz. 552
- D** *am*, stedeke. 185
- wanneer eerst vermeld. *ibid.*
- kloosterkerk aldaar. *ibid.*
- Stormenderhand ingenomen. 224
- tegenwoordige staat van Damme. 186
- D** *an*, zoude den naam aan Denemarken (in 't
Latijn *Dania*) gegeven hebben. 250
- D** *avid van Borgonse* Bisschop van Utrecht, de
eenigste Patroon van *Wesselus* tegen de woe-
de der bedelende Monniken. 111, 112.

B L A D - W Y Z E R.

- Deenen* en *Zweeden*, hunne gewaande oud-
heit. 249, 250, enz.
- . . . zie *Noordsche volkeren*.
- . . . zy hebben eene lijst van hunne Konin-
gen van *Dan* af. 251
- . . . die lijst tegengesproken. 251, 252
- . . . zy steunt op het zeggen van oude Dich-
ters. 252
- . . . echter heeft *Denemarken* Koningen ge-
had voor de tiende eeuw, daar we zeker
bescheid van hebben. 255, 256
- Deenen*: van hunne grafsteden, zie *Noordsche*
volkeren.
- Dejocarus*, een jongman van *Groningen*, van
Erasmus gepreezen. 133
- Dekens* in *Vriesland*, hun ampt en gezag. 377,
378
- . . . naderhand *Proosten* genaamd. 379
- . . . dat ampt wierd naderhand als een wee-
reldsch ampt aangezien, en ging van de ou-
ders op de kinderen over. *ibid.*
- . . . zie *Proosten*.
- . . . onlusten tusschen de *Dekens* en gemeen-
ten. 419, 438, 439
- . . . klagten over de *Dekens*. 439, 440
- Delffzyl*, waar gelegen, enz. 452
- Denemarken*, van allerhande zeeroovers, eeni-
gen tijd, jammerlijk geplaagd. 258, 259
- . . . de *Vriezen* hebben 'er ook gerooft. 344
- Dichters*: oude dichters by de *Deenen*, *Zwee-*
den, enz. anders *Runen* en *Schalders* ge-
naamd. 252
- Dideryk VII*, mislag van een oud Schrijver
omtrent *Dideryks* levenstijd, enz. 242, 243
- Didymus van Alexandryen*, verliest zijn gezigt,
en word daar over van *S. Antonius* ver-
troost.

B L A D - W Y Z E R.

troost.	275
<i>Dieveren</i> , dorp.	559
<i>Dikhuyze</i> of <i>Dykhuyze</i> , klooster over de Eems, wanneer eerst opgekomen.	470
<i>Doesum</i> , dorp, enz.	164
<i>Dollaart</i> ; een zeeboezem, heeft veele landeryn verslonden.	470
<i>Dominikaanen</i> (Preekheeren) hunne kerk te Groninge.	55
... konvent gesticht.	56, 57
... van nieuws opgebouwd.	57
... hervorming van 't konvent.	58
... voornaame mantien en Priors van dit konvent.	58, 59
... hunne Order heeft deftige mannen voortgebragt.	213
... van de Hollandsche Vergaderinge der Dominikaanen.	213, 214
... vermaardheit van die Vergadering.	214
... het Preekheeren konvent te Ryffel wilde van de Vergadering niet afgescheiden worden.	ibid.
... fabelen wegens de volkrijke Preekheeren kloosters in Ethiopie.	215
... daar zouden 9000 Religieuzen in een klooster wönnen, enz, enz.	215, 216
... fabelachtige vertellingen van de heilicheit des Stichters.	216
... en van de dienstbaarheid des Duivels.	216,
	217
... noch een ander klooster van 7000 Monniken.	217
... verklaaren zich tegen de onbevleete Ontvangenis.	432
... worden daar over te Parijs vervolgt.	438
... het preken, biecht hooren, enz. word	word

B L A D - W Y Z E R,

- hien verboden. ibid.
Doodslaan van een Priester, zie Ludolphus.
Draagoutaaren, misbruyk daar omtrent. 587
 verlosf aan eenige Monnikken gegeven,
 om die outaaren te gebruyken; en wat quaad
 daar uyt volgde. 588
Drent was wel-eer het derde deel van 't Stift.
484
 naamreden. ibid. 502
 door de Keizers aan den Biffchop van
 Utrecht gefchonken. 485
 keuren en rechten aan de Drentenaars door
Frederik van Blankenbeim gegeven. 485, 486
 de Drentenaars volgens *J. Pikart* uyt
 Scandinavië overgekomen. 502, 503
 zijn volgens hem ook Vriezen en Tenk-
 ters. 503
 of de oude Drentenaars Reuzen zijn ge-
 weest. 504, 512, 513
 fteenhoopen in 't land van Drent, zie
Steenhoopen.
 Dekenschap van Drent. 520
 ftaan het leger der Utrechttenaaren. 539
 zie *Otto II, Rodolf, enz.*
Drie Earen. 603
 volgens *J. Pikart* zijn de *H. H. Ewal-*
duffen daar gemartelt. 604
Duivel (de) moest voor zijne penitencie zeker
 klooster 7 jaren dienen. 216
 moest de klokken van 80 kloosters op ee-
 nen tijd luiden, enz. enz. 216, 217
Dwingelo, dorp, enz. 560
Dykinge, vermaarde Abdy, enz. 581

B L A D - W - Y Z E R.

E.

- E** *Cellus* hitst het volk tegen den Bisschop van Munster op; en waarom? 453, 454
- Edda*, by de Noordsche volkeren, was een boek, daar de verdichtzelkunde in geleert wierd. 253
- ... hier uyt heeft *Saxo Gramm.* zijne Histori getrokken. 252, 254
- ... de oude *Edda* was veel grooter. 253, 254
- Eelde*, of *Elden*, dorp. 602
- ... het kasteel van *Eelde* om verre geworpen. *ibid.*
- Eelst* (*Johan*) van *M. Schokiüs* onder de voortzeters van de Reformaatzi gerekend. 475
- ... *Schokiüs* daar in tegengesproken. 476, 483
- Eembs* (de vloed) heeft by *Ptolomæus* den bynaam van de *Wider*. 421
- Eenum*, of *Eenum*, dorp. 380
- Eertytels*, zie *Naamen*.
- Eeuw*, zie *Tiende Eeuw*.
- Egbertus*, de V Abt van *Adewert*. 222
- Eggerdus*, de VIII Abt van *Adewert*. 230
- Eiboldus*, de XIII Abt van *Adewert*. 236
- Eilardus*, de XIV Abt van *Adewert*. *ibid.*
- ... komt de armen in een hongersnoot te hulp. 236, 237
- ... zijne vordere daaden. *ibid.*
- Ekerste* (*Eekstel*) dorp. 462
- Elbertus*, de XXXVIII Abt van *Adewert*.
- ... zijne gaven, goede regeering, enz. 272
- ... vermag veel by *Georgius* van *Saxen*. 273
- ... doet afstand, word blind, enz. 275
- ... zijne dood, enz. 275, 276

B L A D - W Y Z E R.

- Elß* (*Joban*) Pastoor te Groninge: zijne gaven, lof, enz. 92
- Emden* in Oostvriesland, zie *Wester-embde*.
- Emetbe*, *Wester-embde*, zie *Wester-embde*.
- Emmanuël*, Graaf en Bisschop van Kremone, word Monnik te Adewert. 221
- . . . kort inhoud van zijn leven. 233, 234
- . . . verschil over zijne geboorte-plaats. 324, 325
- . . . waarom hy niet gekanonizeert is. 327
- Emme*, een dorp, enz. 352
- Emo*, een Leek, trekt de kleeding van *S. Benediktus* aan. 386
- . . . begeeft zich in de *Premonstreit*-order. 387
- . . . sticht eene kapél. 386, 426
- . . . geeft den voorrang aan zijnen neef *Emo*. 387
- . . . die kapél tot een klooster gebruykt. *ibid.*
- . . . by wat gelegendheit dat hy zia in 't kloosterlijke leven kreeg. 400
- . . . doet zulks tegen den wil van zijne vrouw. 400, 401
- . . . zijn vorder gedrag. 401, 402, enz.
- . . . zijne ongevoegzaamheit. 402, 403
- Emo*, de neef van den voorgaanden *Emo*, en gewezen Pastoor van *Husdinge*, voegt zich by den zelve *Emo*. 386, 387. 426
- . . . zy begeeven zich in de *Premonstreit*-order. 387
- . . . word *Overste* van het klooster *Bloemgaarde*, door zijnen neef gesticht. 317, 388
- . . . reist naer *Premonstreit*, enz. 388
- . . . arbeitet zeer voor de gelijkformigheit van den zang, enz. 389, 391, 392
- . . . het gemelde klooster wierd ook *Wittewe-*

B L A D - W Y Z E R.

<i>rum</i> genoemd.	394.
... onderwerpt zijn klooster aan de Premon- streit-order.	395
... bouwt een prachtig klooster en kerk.	ibid.
... voerde eerst den naam van Prooft, daar nae van Abt.	396
... heeft eene Kronijk geschreeven.	ibid.
... zijn krakeel met <i>Herdericus</i> , Overste van 't klooster te Schiltwolde.	396, 397. 408.
	410. 412
... vergelijk tusschen hen getroffen.	397, 398
... zijne dood.	399
... was door <i>Herdericus</i> in den ban gedaan.	412
<i>Enerum</i> , aanzienlijk dorp, enz.	538
<i>Engelbertus</i> , Aartsbisschop van Keulen, door zijnen eigen neef vermoordt.	414
<i>Engelbert</i> , dorp.	522
<i>Eppinga (Wigbertus)</i> , zijn krakeel met <i>Rodber- nus</i> , over het Dekenschap van Farmsum.	438, 439
<i>Eppo</i> , de VI Abt van Adewert.	222
... sticht de Abdy te Assen.	222, 223
<i>Ericus</i> , Koning van Denemarken, trekt in eene ziekte de Monnikskap aan.	365
... doet afstand van de Koninkl. waardigheit, enz.	ibid.
<i>Ernestus</i> , zijn geschil met den Prooft <i>Emo</i> over de kerk van Werum.	406
<i>Essen</i> , Abdy, somtijds <i>Jesse</i> genaamd.	338
<i>Ethiopië</i> , fabelachtige vertellingen wegens de Preekheeren kloosters van Ethiopië, zie <i>Do- minikaanen</i> .	
<i>Ewalden</i> , of <i>Ewalduffen</i> (de Heilige) hebben Groningerland helpen bekeeren.	I
R r 4	... waar

B L A D - W Y Z E R.

- ... waar dat ze gemartelt zijn. 604, 605,
 ... 606, enz.
- Ezinge**, dorp. 173
- ... het klooster Ezen aldaar, anders Mariaas-
 kamp genaamd. 173, 174
- ... wanneer gesticht. 222
- ... de Nonnen daar uytgezet, en Reguliere
 Kanonniken in haare plaats gezonden. *ibid.*
- ... dat klooster wierd aan de tafel der Kanon-
 nikken van 't Groninger Kapittel toege-
 gent. 175
- Farmsum**, dorp. 429
- ... Dekens te Farmsum. 429, 430
- ... krakeel over het Dekenschap. 430
- Feyta (Sewerinus a)** zijne dapperheit in de bele-
 ggeringe van Loven. 131
- Feldwirth**, Benediktyner Abdy. 422
- ... wierd ook Oldeklooster genoemd. *ibid.*
- ... wanneer en door wien gesticht, enz. 422,
 423
- Fene**, 't Veen, Parochikerk of kapél aldaar. 459
- Ferdinandus (Johannes)** hoewel blind, is echter
 zeer geleerd geweest. 276
- Froelingers** waar gelegen. 157
- Florentius van Wevelinkhove**, Bisschop van U-
 trecht, geeft de stad Groninge haare vry-
 heit wederom. 42
- Floris**, de vierde Burggraaf van Koeverde. 529,
 530
- ... deed de Koopluiden onmatige tollén beraa-
 len, word van den Bisschop gevangen ge-
 nommen, enz. *ibid.*
- Foelke**, de vrouw van Occa, was niet heiliger
 als

B L A D - W Y Z E R.

- als haar man. 481
- - - doet twee jonge Edelluiden van honger en ongemak sterven. 481, 482
- - - zy doet haar dochters man, met zijnen Vader, onthalzen, enz. 482, 483
- Folkardus*, vijfde Abt van Wittewerum of Bloemhof. 399
- Folkerus* Burggraaf van Groninge. 529. 432
- - - neemt het slot van Koevorde by verrassing in. 531
- Folkmar* en *Occo* stichten het klooster *Dijkhuizen*. 470
- - - zie *Occo*.
- Foux* of *Fox* (*Nithardus*) Krijgsoverste der Sassen, doet groote schade aan de Abdy van Adewert. 268
- - - word verslagen. 269
- Franciskaaner* kerk te Groninge. 55
- Eraters* of Broeders te Groningz, zie *Klerken van't gemeene leven*.
- Frederik II*, Bisschop van Utrecht, waar door tot Armoede vervallen. 536
- Frederik*, de elfde Burggraaf van Koevorde. 538
- - - oorlogt tegen den Bisschop van Utrecht. 538, 539
- Frederik*, Graaf van Yzenburg, knevelt de kerken en kloosteren groot geld af. 414
- - - doodt den Aartsbisschop van Keulen, die hem daar over had vermaant. *ibid.*
- - - word met de dood gestraft. 415
- Frederik van Blankenheim* maakt dat de eigendom op Groningerland op hem overgetekent word. 4, 5
- - - was volgens *Ubba Emmius* en den Heer *Alting* een heerschezuchtig man. 40

B L A D - W Y Z E R.

- - - beneemt de stad Groninge haare oude vry-
 heit. 43
 - - - Rechten door hem aan de Drenters ge-
 gegeven. 485, enz.
 - - - bedwingt den Kasteleyn van Koeverde. 525
Frederik van Baden, Biffchop, enz. staat die
 van Groninge groote voordeelen toe. 4, 5
Frederik III, Keizer, geeft de Lauwerkrans,
 enz. 140
 - - - had weinig achting voor de Redenaars en
 Poeëten. 141
Frederik, de XV Abt van Adewert. 239
 - - - ficht klein Adewert. 239, 240
 - - - reift naar Rome om de Kanonizaatzi van
Richardus en *Emanuel* te bevorderen, 240
Fredewolde waar gelegen. 156. 161
Frotbo III, Koning van Denemarken zoude
 van Ruffie af tot den Rhyt toe geheerscht
 hebben. 209
 - - - zoude 50 Koningen onder zijn gebied ge-
 had, en noch 170 Koningen overwonnen
 hebben, enz. 209, 210

G.

- G** *Alilot*, Abdy. 583
Gasselte, dorp. 559
Gasthuizen te Groninge. 71
Gaza (Theodorus) zijne groote geleerdheit, enz. 363
 - - - sterft van knyzerye, enz. 363, 364
Geiko, de VII Abt van Adewert. 228
Geiko, Deken te Farmsum, een deftig man. 429
Gelauwerde Poeëten, zie *Poeëten*.
Gelekingen, magtige Edelluiden te Groninge. 554
 - - - hunne

B L A D - W Y Z E R.

- - - hunne vyandschap met de *Groenebergen*. 554, 555
Gelderland (de Hartog van) word Heer van Gron-
 ningerland. 274
 - - - neemt een groot gedeelte van Westvries-
 land in: *ibid.*
Georgius, Hartog van Saxon, belegert Gronin-
 ge te vergeefs. 273
Germerwolde, dorp, enz. 415
 - - - klooster daar gesticht door S. *Hatthebran-*
du. *ibid.*
Gerson, zijn gevoelen wegens de veropenbarin-
 gen, nachtgezigten, enz. 444
Gezigten, zie *Veropenbaringen*.
Gho-en Woldrecht waar gelegen, enz. 158
Gierigheid, zie *Romen*, *Italiaansche Geestelijkheid*,
Apostolische Kamer.
Glimme, dorp. 601
Godefridus van Aarnhem, zie *Aarnhem*.
Godefridus, of *Gotricus*, Koning van Denemar-
 ken, drukt de Vriezen geweldig. 245, 246
 - - - of hy in Engelaud verslagen is. 246, 247
 - - - van de schattinge, die hy den Vriezen op-
 geleit heeft, en van den hollen beukelaar. 248
 - - - word ten onrecht van sommigen op de lijst
 der Deensche Koningen uytgeschrap. 248,
 249
 - - - word tegen *Vallemont* enz. beweezen dat
 hy Koning van Denemarken is geweest. 255
 256
Gods Schole, of de Abdy van Yle, waar gele-
 gen, enz. 232
Goes (*Damianus a*) zijne dapperheit in het beleg
 van Loven. 131, 155
Gormo: word beweezen dat hy Koning van De-
 nemarken is geweest. 257
 Go-

B L A D - W Y Z E R.

- Govert met den Bult*, misflag van een oud Schrijver omtrent *Goverts* oorlogen in Holland. 242, 243
- Gotten*, van hunne *Graffteden*, enz. zie *Noordsche volkeren*.
- Graffteden*, zie *Steenhoopen*.
- - - groote *graffteden* zijn een teken dat 'er aanzienlijke personen begraven leggen. 507
- - - ontelbare *graffteden* in alderhande landen, die den Romeinen toegeschreeven worden. 517, 518
- - - dat word van anderen tegengesproken. 517
- Graffteenen* worden meest rondom *Lare* gevonden. 604
- - - zie *Heuveltjes*.
- Gregorius XV*, zie *Roomsche Hof*.
- Groenenbergen* (de) magtige *Edelluiden* te *Groninge*. 554
- - - hunne geduurige en doodelijke vyandschap met de *Gelkingen*. 554, 555
- - - hebben doorgaans het *Schoutichap* en *Burggraaffschap* van *Groninge* bekleedt. 556
- Groenenberg* (*Egbert*) van zijn *Schoutichap* afgezet. 554
- Groninge* (met *Groningerland*) door de Keizers aan de *Bisschoppen* van *Utrecht* geschenken. 3
- - - de *Domdeken* of het *Domkapittel* was eigenlijk de *Heer* van *Groninge*, enz. 4
- - - die eigendom op den *Bisschop* overgetekend. 4, 5
- - - of de gemelde gifte der Keizers krachtig is geweest. 36, 37, enz.
- - - redenen voor de *Bisschoppen* of de *Domkerke*. 37, 38
- - - bekentenis van de *Groningers* dat zonder

B L A D - W Y Z E R.

- der 't Bisdóm van Utrecht hoorden. 38, 39
- - - redenen voor de Groningers. 39, 40
- - - het gebied der Utrechtsche kerke over Groninge was zeer bepaald. 41, 42
- - - de Groningers bleeven inder daad vry. *ibid.*
- Groninge (de stad) krijgt haare volle vryheit wederom. 42
- - - die word haar door *Frederik van Blankenheim* weder ontnomen. 43
- - - *Ant. Matthæus* stelt de stad in 't ongelijk. 44
- Groninge tot een Bisdóm opgerecht. 5, 6, 51
- - - Bulle der oprechtinge. 6, 7, 8, enz.
- - - de Domheeren van Utrecht trokken geen groote inkomsten van Groninge. 4, 44
- - - de Bisschoppen zijn 'er somtijds best van gevaaren. 45, 46, 47
- - - de Bisschoppen hadden het recht, om 'er Muntmeesters aan te stellen. 45, 46
- Groninge: naamrede van Groninge. 49, 72, 73
- - - was in de 9 eeuw een vermaarde koopstad. 50
- - - kasteel daar gebouwt in 9 eeuw. *ibid.*
- - - S. *Walburgs* kerk gebouwd. *ibid.*
- - - zie *Walburgs* kerk.
- - - twaalf kerken te Groninge. 50, 51, enz.
- - - S. *Maartens* kerk; zie S. *Maarten*.
- - - S. *Niklaas* kerk, zie S. *Niklaas*.
- - - kloosterkerken te Groninge: zie *Franciscanen*, *Dominikanen*, *Klerken van 't gemene leven*.
- - - *Klarissen*: zie *Adelijke Maagden*.
- - - zie *Hieronimus zusters*.
- - - zie S. *Agnes Konvent*.
- - - zie *Konvent van S. Maria op den Hoorn*.
- - - zie *Wilkes Order*.

B L A D - W Y Z E R.

- - - Pastoors van Groninge. 86, 87, enz.
- - - staat der Groninger kerke, sedert de Re-
formaatzie. 95, 96
- Groninge* door de Sassen belegerd; 270, 271, 273
- - - komt onder den Hartog van Gelderl. 274
- - - gaat aan de Bondgenooten over. 475
- - - eerste Predikanten aldaar. 476
- Groningerland*: groot getal van kloosters aldaar; 2
- Groningers* en *Omlanders* door wien tot het ge-
loof bekeert. 1
- - - hunne mildadigheid jegens de kerken. 2
- - - hebben ook voor de uytbreidinge van 't
geloof gevochten. *ibid*;
- - - waren een vry volk, enz. 1, 3
- - - staan tegen den Bisschoppen van Utrecht
op. 3, 4
- - - koomen onder den Hartog van Gelder-
land; en naderhand onder den Keizer. 5
- - - hun yver in 't beschermen der gemeene
vryheit. 241
- - - breeken ten dien einde hunne muuren af;
om nieuwe op te maken. *ibid*.
- Groote-gast*, dorp. 164
- - - naamrede. 164, 165
- Grypskerke*, dorp, enz. 165
- Gryze Monnikken*; *Abdy*, anders *Termunte*; zie
Termunte.
- Gryze Vrouwen*, zoo wierd het Nonneklooster
van *Termunte* genoemd. 468

H.

- H***Ajo* (*Herman*) een Groninger jongman, van
Erasmus hooglijk gepreezen. 132
- Halen* (*Goossen van*) word van *Martinus Schokius*
on-

B L A D W Y Z E R.

- onder de begunstigers van de Reformatzi ge-
 rekent. 473
Haraldus Hyldetand, Koning van Denemarken,
 zie *Ubbo*.
 - - - deed zijn Vaders krijgsdaaden op een rot-
 ze uythouwen. 407
 - - - beschrijvinge van die rotze. 510
Haraldus, of *Heraldus*; word beweezen dat hy
 Koning van Denemarken is geweest. 256
Hardericus (*Herdericus*) Overste van het kloos-
 ter te Schiltwolde, zijn krakeel met den Abt
Emo. 396
 - - - zie *Emo*.
 - - - zijn onstuimige handel, enz. 410, 411
 - - - doet *Emo* in den ban. 412
 - - - woelt noch na't gemaakte vergelijk. 413
 - - - bouwt een klooster. 465
Hare, dorp, naamrede, enz. 340. 522
 - - - het Schoutschap wierd door de Utrechte-
 naars in erfpacht aan de Groningers overge-
 daan. 340
Harfens, *Hersinge*, dorp. 341
Hatebrandus (Sint) sticht het Benediktyner
 klooster Felwirts. 422
 - - - zijne Reliquien worden te Antwerpen ge-
 viert. 423
 - - - heeft drie kloosters gesticht. 425
Havelte, van ouds *Hasselt*, dorp daar de Bis-
 schop ingehuldt wierd. 556
Heidenen (Landloopers, Egyptenaars) wanneer
 allereerst in deze Gewesten gezien. 544
 - - - wat 'er de Schryvers van verhaalen 544,
 545, enz.
 - - - uyt wat land dat ze afkomstig zijn. 546
 - - - spelen voor verspieters. 547
 - - - zijn

B L A D - W Y Z E R.

- - - zijn al over lang in de weereld geweest. 547, 548
Heiligerlee, Hilligerlee, klooster aldaar. 465
Hella, Koning van Britanje, van *Regnerus* Ko-
 ning van Denemarken geslagen. 247
 - - - hy slaat *Regnerus*, en werpt hem den slan-
 gen voor. *ibid.*
 - - - word door *Regnerus* zoonen wreedelijk
 omgebragt. 247, 248
Hellum, dorp, Parochiakerk aldaar, enz. 415
Helt (Lambertus) de XXIX Abt van Adewert. 277
 - - - zijn lof, enz. 278
 - - - slapachtig van aard, word al te schielijk
 straf. 279
 - - - zijne dood, enz. 280
Heltilius of *Helt*, (Hugo) geleerd Groninger. 131
 - - - zijne dapperheit in de belegeringe van Lo-
 ven. 131. 155
Hemmingus, word bewezen dat hy Koning van
 Denemarken is geweest. 256
Hendrik, Hartog van Brönswijk, dood gescho-
 ten. 273
Hendrik de Burdo, of *de Borkulo*, twaalste Burg-
 graaf van Koevorde. 541
Hendrik II, Koning van Engeland, doet eene
 gelofte van een klooster te stichten. 226
 - - - hy zoekt zijne gelofte te voldoen, zonder
 veel geld te schieten. 226, 227
Henricus, Abt in Duytsland, geeft den Kardi-
 naalen groote sommen gelds, waar door hy
 Bisschop word. 265
Henricus de Gandavo, zijne uytlegging van het
 vieren van de onbevleete Ontvangnissen. 441, 442
Hen-

[708v]

B L A D W Y Z E R.

- Henricus I*, de XII Abt van Adewert, enz. 233, 234
- Henricus II*, de XXII Abt van Adewert; zijne gaven, verrichtingen, enz. 266
- ... doet afstand van zijne waardigheid. 267
- Herbrand*, Pastoor van de Ryp, dood gestookten. 452, 453
- Herebrandus*, de IX Abt van Adewert. 231
- Heribertus*, Bisschop van Utrecht, geeft de Steevoogdy van Groninge, en 't Kasteleynschap van Koevorde, aan zijne broeders. 38
- ... zet *Egbert*, Schout van Groninge, van zijne bedieninge af, enz. 554
- Heribertus*, Bisschop van Utrecht, heeft zijne kerke grootelijks benadeelt, met zijn geslagt te verheffen. 529
- Hermannus*, de XXV Abt van Adewert, doet afstand, enz. 270
- ... zijne godvruchtigheid, liefde voor de kerkelijke wetten, enz. 270, 271
- Hervorming* van Monnikken, dat is somtijds door een verkeerd inzicht ondernomen. 182, 183
- Hessel (Hesselus)* Deken te Farmsum. 429
- ... doet de getijden der onbevleete Ontvangenisse onder zijn Dekenschap leezen. 430, 431
- Hessel van Lywart*, of van *Lseuwaarden*, Priester, is met elf andere Priesters in eenen veldslag gebleeven. 539
- Hesselen*, dorp, 559.
- Huwelen* in 't land van Drent; veele van de zelve zijn oude begraafplaatzen. 512
- ... waarom Hunnebedden en Hunnebergen genoemd. *ibid.*
- Huweltjes*, in 't land van Drent, daar de dooden

B L A D - W Y Z E R.

- den begraven wierden. 608, 609, enz.
 . . . hunne grootte, enz. 608
 . . . van *J. Pikart* voor begraafplaatzen der
 Romeinen gehouden. 608, 609
 . . . zulke heuveltjes by de Noordsche volke-
 ren zeer gebruykelijk, om 'er de dooden te
 begraaven. *ibid.*
Hieronimus Zusters, haar konvent te Groninge.
 70
Hintana eerste Abdis van het klooster Dykhui-
 ze. 471
Hoek (van den Hoek) brieven tusschen hem en
Wesselus gewisseld over de Aflaaten. 127
Holwierde, dorp. 428
 . . . naamreden. 429
Hongersnood in de Nederlanden. 236, 237
 . . . groote hongersnood in Vriesland, en de
 omleggende landen. 463
 . . . de Vriezen in den hongersnood zeer ge-
 plaagd. 463, 464
Honorius II (Paus) in de keur van eenen Legaat
 bedrogen. 318
Hoptatus, de XVI Abt van Adewert. 243
 . . . heeft veele oorlogen gevoert. 249
Howera-kuzum, dorp, enz. 356
 . . . kerk aldaar afgebrand. *ibid.*
Huys des Lichts, een Kruysbroeders klooster te
 Scharmer. 416, 417
Hulsvorde, waar gelegen, enz. 551
 . . . in de kapelle van Hulsvorde wierden de
 Bisschoppen als Heeren van Koevorde ge-
 huldr. *ibid.*
 . . . ommegangen naer die kapelle. 551, 552
Humsterland waar gelegen. 156. 166
 . . . klooster aldaar weggespoeld. 167
Hunnebedden, zie *Heuvelen*.
 . . . of

B L A D - W Y Z E R.

[1200]

... of die naam een bewijs is dat de Hunnen
in 't land van Drent huys gehouden hebben.

	519
<i>Hunno</i> , Koning der Hunnen, zoude 170 Kon- ningen onder zijn gebied gehad hebben.	209
<i>Hunzingers</i> waar gelegen.	156
<i>Huzinge</i> , dorp, enz.	369

I.

<i>Jakob</i> , een Schoenmaker, om 't mishandelen van de beelden der Heiligen onthoofd.	474
<i>Jesse</i> Abdy, anders <i>Essen</i> .	338
<i>Ilderadus van Groninge</i> : een dapper held onder <i>Karel den Grooten</i> .	2. 49
<i>Ingaarders</i> van de Aflaats-penningen, zie <i>Af- laaten</i> .	
<i>Interdikt</i> , in zeker krakeel niet geacht.	439
<i>Johan van Arkel</i> , Bisschop van Utrecht, moet by de Italiaansche Wisselaars geld opneemen, om zijne bevestiging te bekoomen.	535
... word door banvonnissen enz. gedwongen, om dat geld te betaalen.	535, 536
<i>Johannes van Stellingwerf</i> , Kastelein van Koe- vorde.	548
<i>Johannes Magnus</i> , oordeel over zijne Historie der Zweeden en Gotten.	254
<i>Italiaansche Geestelijkheid</i> , wat <i>Th. Niem</i> van hun- ne gierigheid schrijft.	335
<i>Jukwerth</i> , dorp.	426

K.

<i>Kanonniken</i> (weereldsche) worden somtijds uyt hun klooster gezet, om plaats voor Monniken te maaken.	224
S f 2	... daar

B L A D - W Y Z E R.

- . . . daar speelden somtijds andere inzigten onder. 224, 225
 . . . ook ging 'er wel bedrog om, enz. 225
Kanonizeeren, plegtige manier van Kanonizeeren, wanneer opgekomen. 223
 . . . wie aldus allereerst gekanonizeerd. *ibid.*
 . . . kanonizaatzi van *S. Switbertus* word voor verdicht gehouden. 329
 . . . het recht om te Kanonizeeren door de Pauzen ge-eigent. *ibid.*
 . . . de Paus mag het niet doen zonder den raad der Kardinaalen. *ibid.*
Kapellen, huyskapellen, waar toe uytgevonden. 585
 . . . daar toe wierd het slegtste slag van Priesters gebruykt. 589
 . . . de kapellen waren de oorzaak dat de Parochikerken verlaten wierden. 586, 587
 . . . zie *Draagoutaaren*.
 . . . de Koningen van Vrankrijk hadden veel huyskapellen. 588
 . . . klagten der Bisschoppen over zulke kapellen. 589
 . . . voorrechten der zelve Kapellen. 588, 590
Kennink (Aarnout) Abt van Munterne, word den Abt van Adewert tot een Medegezel toegevoegt. 311
 . . . zijn gauw verstand, enz. *ibid.*
 . . . heeft alleen den ontvang en uytgave van 't geld, enz. 314
 . . . word Abt van Adewert. 319
 . . . beschrijving van zijnen persoon, gedrag, enz. 320
 . . . zijne dood. 321
Kerken van ouds als kasteelen versterkt. 78
 . . . dit was zeer gebruykelijk. 78, 79
 . . . zie *Walburgs kerk*. *Kerken*

B L A D - W Y Z E R.

- Kerken*, stichters en begiftigers van kerken en kloosters zijn altijd niet heilig. 476. 478
- Klarissen* kerk te Groninge. 69
- - - haar konvent aan de Jesuyten gegeven en tot een weeshuys gemaakt. 70
- Kleyn Adewert* gesticht. 239. 240
- Klerken* van 't gemeene leven, te Groninge. 62
- - - stichting van hun konvent. 62, 63
- - - hun konvent in 's Bisschops Hof, enz. verandert. 69
- Knyf (Joban)* de eerste Bisschop van Groninge. 79, 80, enz.
- - - zijne voorige bedieningen. 80
- - - treedt in 't bezit van zijn Bisdome. 80, 81
- - - was een deftig Predikant. 82
- - - van de Onkatolijken zelfs gepreezen. 82. 100
- - - waarom van sommige Monnikken als een gierigaart uytgekreeten. 83
- - - doet zijn best om de Abdy Adewert in bezit te krijgen. 309
- - - eigent het Fraterhuys te Groninge. 310
- - - van zeker Schrijver zeer gelaakt. 310, 311
- - - gaat een akkoord aan met de Abdy van Adewert, en sterft. 316
- Kloosters* van Vriesland, de ongebondendheit van die kloosters in eene Pausselijke Bulle beschreeven. 176, 177
- - - de Nonnen en Monnikken, by malkander woonende, hoereerden, enz. 178, 179
- - - daar wierden dikwils weereldsche luiden tot Prelaaten aangestelt. 178
- - - yordere ongeregeldheden daar gepleegd. 178, 179
- - - eerlijke dochters durfden het Religieus leven om die reden niet aanneemen. 180

B L A D - W Y Z E R.

- Kloosters en kerken sichten* is geen vast bewijs van heiligheit. 476
- Klooster (N. van) Burggraaf van Koevorde.* 548
- Koevorde*, de hoofdplaats van 't landschap Drent, naamrede, enz. 523, enz.
- - - stond onder de Bisschoppen van Utrecht. 525
- - - door den Hartog van Gelderland ingenomen. *ibid.*
- - - twee kerken te Koevorde. 525, 526
- - - de eene kerk afgebrand, en weder opgebouwd. 526
- - - vier Vikaryen. 526, 527
- - - Burggraaven van Koevorde. 528, 529, enz.
- - - groot aanzien en magt van de Burggraaven. 551
- Koiter (Volkerus)* geleerd Groninger. 131
- Kokkange*, dorp. 260
- Kommennus (Isaak)* Grieksch Keizer, trekt het Monnikskleed in zijne ziekte aan, enz. 364
- Koning (Radignus)*, zie *Radignus*.
- Konvent van S. Maria* op den Hoorn, te Groninge. 70
- Konversen* van Adewert voeren dikwils oorlog. 243. 245
- - - hun groot getal. 243
- Krema (Joban de)* Pauselijke Legaat, zijn quaad gedrag. 318
- Krewert*, dorp. 428
- Kropswolde*, dorp. 522
- Krucifix* (Kruysbeeld) spreekt voor de Monnikken. 225, 226
- Kruysvaarders: Kruyspredikers*: een Monnik, die de Kruyspredikers tegengesproken had, in eene onderaardsche spelonk opgesloten. 370, 371
- - - 00-

B L A D - W Y Z E R.

- - - ongebondendheden, godloosheden, en rooveryen, van de Kruysvaarders. 371
- . . hunne wreedheit tegen de gevangene Turken, vrouwluiden, kinderen, enz. 372
- . . onbeschoftheit van de Kruyspredikers. 363
- . . de landen wierden door alle die Kruystogten uytgeput. 373
- . . het tegenspreken van de Kruysvaarten voor een schelmstuk aangezien. 374
- Kruysvaart* tegen *Ladislaus*, Koning van Napels, door *Joannes XXIII* uytgeschreeven.
- Kuzemar*, vermaard Maagdeklooster. 162

L.

- L** *Anfrancus* (Sint) deed den Bisschop *Wulstanus* onrechtvaardiglijk afzetten. 228
- Langewolders* waar gelegen. 156. 164
- Lantb* (*Arnoldus*) de XXXII Abt van Aderwert. 305
- . . was voor zijne waardigheit van een goed gedrag; maar Abt geworden vervalt hy, enz. 306
- . . vervalt in de kleinachting der Broederen, enz. 306, 307
- . . de Monnikken volgen zijn quaad voorbeeld. 307
- . . vergeeffsche moeiten door de Prelaaten van Vriesland gedaan om hem tot een beter leven te brengen. 307, 308
- . . doet echter eenige dingen tot verbetering van 't klooster. 308
- . . zijne kloekheit in den Bisschop *J. Knys* tegen te staan. 311
- . . waarom niet afgezet. 312
- . . zijne dood. 315

B L A D - W Y Z E R.

- Lare*: drie plaatzen, die *Lare* heeten. 603
 . . . zie *Drie Laren*.
- Laurentius van Groninge*, Pastoor van *S. Maartens*-kerk aldaar. 86
 . . . hy droeg 'er zijnen roem op dat hy *Johan Hus* in 't vuer getooten had. 86, 102
 . . . ongerijmdheit van dat roemen. 101
- Laurentius Laurentii* (*Laurens Laurensz.*) Prior der *Preekheeren* te *Groninge*. 59
 . . . word naar den *Hartog van Gelderen* gezonden, enz. 59, 63
 . . . van *Ubbo Emmius* gelaakt. 60
 . . . preekt met yver voor 't oude geloof, enz. *ibid.*
- Laurisbam*, of *Lorsch*, *Abdy*, de *Monnikken* daar uyt gezet, en waarom. 183
 . . . zy komen d'er met geweld weder in, en worden met geweld verdreeven. 183, 184
- Lauwerkrans* der *Poeëten*: zie *Poeëten*.
- Leffardus* of *Liffryt*, *Steevoogd* van *Groninge*. 518
- Legaaten* (*Pausselijke*) klagten over hunne *afperffingen*. 292, 293, enz.
 . . . waar uyt ontstaan. 294, 295
 . . . moesten eerst met de eenvoudige kost te vrede zijn. 595
 . . . mogten niet in *Engeland* koomen, voor dat de *Koningen* zulks verzochten, en waarom. 597
 . . . konstenary door de *Romeinen* daar tegen uytgevonden. 597, 598
 . . . pracht en quistachtigheit van sommige *Legaaten*. 598
 . . . het *Legaatschap* van *Engeland* zeer voordeelig. 588, 589
 . . . ook elders. 589
 . . . het

B L A D - W Y Z E R.

- . . . het geld, dat zy ingezamelt hadden, somtijds door de Koningen aangehouden. 599, 600
- . . . sommige Legaaten om hunne schraapery zeer gehoond, enz. 600
- . . . verscheide deftige Legaaten, die hunne handen van giften en gaven zuiver hielden. 600, 601
- Lidenger*, dorp, enz. 357
- Liens*, of *Leens*, dorp, enz. 357
- Ligny* (*Johan de*) Graaf van Aremberg blijft in een gevecht dood. 315
- Lintberunge* of *Lintering*, waar gelegen. 602
- Loon*, dorp. 590
- Loppershem* (of *Loppersum*) dorp, enz. 417
- . . . hier stond certijds een Prooft. *ibid.*
- . . . naamen van eenige Proosten. 417, 418
- . . . geleerde mannen te Loppersum gebooren. 418
- Loppersum* (*Johan van*) geleerd man te Loppersum gebooren. 418
- . . . word *Rektor* der Latijnsche schoolen te Groningen. 420
- . . . verliest zijn gezag door het toedoen van de onder-schoolmeesters, en laat dat ampt vaaren. *ibid.*
- Ludolphus*, Bisschop van Munster, vergroot de boete over het doodslaan van een Priester. 454
- . . . onlusten daar over. 454, 455
- Ludolf*, Burggraaf van Koevorde. 428, 429
- Lutkegast*, dorp naamrede, enz. 164, 165

M.

- M***Aarten* (Sint) Sint Maartens kerk te Groninge. 51
- Sf 5 . . . tot

B L A D - W Y Z E R.

- . . . tot eene Katedrale kerk verheven. *ibid.*
 . . . Pastoors van *S. Maartens* kerk. 86
Magog, *Japhets* zoon, zoude met een magt van
 volk in Finland en Gotland gekomen zijn. 250
Maldonatus (Jesuyt) bestrijdt het gevoel van
 de onbevleete Ontvangenis. 449
 . . . onlusten daar uyt ontstaan. 449, 450
Mannen, Dienstmannen, hunne verscheide be-
 namingen. 566
 . . . zie *Slaaven*.
Mansus, hoe groot een stuk lands dat *Mansus*
 was. 564
Mariaas-kamp, klooster. 575
Mariaas-kamp, klooster, zie *Ezinge*.
Maria (d'Allerheiligste Maagd) eenige stellin-
 gen over de H. Maagd door de Theologis-
 sche Fakulteit van Parijs gedoemd. 450, 451
Marimont (de Abt van) algemeen Bezoeker der
 Cistercer-monniken, komt te Adewert. 312
 . . . straft daar de ontuchtige Monniken. 312,
 313
Marne, (de) eertijds een bijzonder Graaffchap. 353
 . . . de inwoonders van ouds *Marnamans* ge-
 noemd. *ibid.*
 . . . daar is de have *Marnamans* ook na ge-
 noemt. *ibid.*
 . . . Proostdy van de Marne. 354
 . . . Norbertyner Abdy op de Marne. *ibid.*
 . . . door wien gesticht. *ibid.*
 . . . Abten van dat klooster. 355
 . . . ook Oldeklooster genaamd. *ibid.*
Martelaars; die van 's Bisschops zijde tegen de
 Drentenaars in den slag gebleeven waren,
 van zeker Schrijver voor Martelaaren gehou-
 den. 539
 . . . de

B L A D - W Y Z E R.

- . . . de Keizer *Phocas* wilde zijne verflagene
 soldaaten ook als Martelaars geviert hebben. ibid.
- . . . de Kruysvaarders, die in 't gevecht sneu-
 velden, of van honger en kommer storven,
 ook voor Martelaaren gehouden. 540
- Martinus van Groninge*, een geleerd man, enz. 133
- Marum*, dorp, enz. 161
- . . . het klooster *Kuzemar* by *Marum*, zie *Ku-
 zemar*.
- Meerhuizen*, Nonneklooster, waar gelegen. 232
- Meiden*, dorp, enz. 336
- Menardus*, de **XIX** Abt van *Adewert*. 260
- . . . heeft eene oraatzi gedaan in 't Koncili van
Konstans. 261
- . . . groote lof aan zijne manier van preeken
 gegeven. 261, 262
- . . . hoe het te verstaan is, dat de Paus hem
 verlof gaf, om de Bisschoppelijke pronkge-
 waaden te draagen. 261, 262, 263
- Menco*, derde Abt van *Wittewerum* of *Bloem-
 hof*. 399
- Menterne*, waar gelegen. 465
- . . . klooster alhier. 466
- Meppel*, deftig dorp. 556
- Mefingeweer*, of *Menkeweer*, dorp. 359
- Middagsters*, waar gelegen. 156. 184
- Midlestum*, deftig dorp. 369
- . . . Kapittel aldaar. ibid.
- Midwolde*, dorp in *Fredewolde*, enz. 161
- Midwolde*, oude kerk aldaar. 461
- Mirakel*, dat onder *Henricus I*, den **XII** Abt van
Adewert, geschiedt zoude zijn. 234
- . . . menigte van valsche mirakelen. 235
- . . . mirakel op het stuk van de onbevleete Ont-
van-

B L A D - W Y Z E R.

- vangenis. 430, 431
 . . . bedenkingen over dat mirakel 442
Mitspete, of *Mitsplete*, dorp, enz. 603
 - - - daar hebben de Utrechters eenige rei-
 zen tegen de Drenters gevochten. 603,
 604
Monewald, dorp, enz. 379
Monniken, zie *Bedelmonniken*.
 - - - zie *Benediktijner Monniken*.
 - - - zie *Hervorming*.
Monniken om hunne ongebondendheden uyt
 het klooster verdreeven: daar heeft somtijds
 een ander inzicht onder gespeelt. 182, 183. 224
Monniken van Adewert leeven heilig, enz. zie
Adewert.
 - - - *Monniken* in de kloosters der Kanonnik-
 ken gezonden, en de Kanonniken daar uyt
 gezet. 224
 - - - dat gedyde dikwils tot geestelijke schade
 der *Monniken*. 225
 - - - bedrog daar omtrent gepleegd. 225, 226
 - - - *Monniken* houden veel van mirakelen.
 235
Monnikskleed: waarom van sommigen op hun
 doodbedde aangetrokken. 364
 - - - wierd aangezien als een tweede doopzel.
 ibid.
 - - - indien zoo een zieke opquam, moest hy
Monnik worden. 364, 365
 - - - de *Monniken* stonden altijd niet gereed,
 om de *Monnikskap* in doodsnoed te geeven.
 365, 366
Montefono (*Johannes de*) Predikheer, krachtige
 bestrijder van de onbevleete Ontvangenis.
 433. 447
 - - - word vervolgt, en vlugt naar Spanje. 448
 - - - zijne

B L A D - W Y Z E R.

- - - zijne veroordeeling door den Paus bevestigd. *quod*, *ibid.*

Munterne, waarom de Abt en Monnikken van *Munterne* te *Adewert* ingenomen wierden.

- - - zie *Kennink*. *quod*, *ibid.* 314

Myter, zie *Bisschoppelijke pronkgewaaden*.

- - - zie *Menardus*.

N.

N*Aamen*, en eertijtels, aan de deftigste Meesters en Hoogleeraars in de Akademiengegeeven. 134

Niklaas: S. *Niklaas* kerk te *Groninge*. 52

- - - tot eene Parochiakerk aangesteld. 52, 53

Noordsche volkeren (*Noorwegers*, *Deenen*, *Zweden*, enz.) hunne gewaande oudheit. 249, 250, enz.

- - - zouden al letteren gehad hebben voor de tijden van *Evander* en *Karmente*. *ibid.*

- - - van hunne grafsteden, steenhoopen, enz. 505, 506, 508, enz.

- - - deden de naamen en voornaamste daaden van hunne vrienden op die grafsteden schrijven. 508, 509

- - - de *Noordsche Koningen* deden hunne daaden op zarken, rotzen, enz. uythouwen. 509

- - - de *Noordsche volkeren* zijn doorgaans geen reuzen geweest. 511, 512

- - - wat *J. Pikart* misleidt zal hebben, om zulks te gelooven. 512

- - - vorder onderzoek van die zaak, 513, 514

Noormannen neemen de stad *Groningen* in, verbranden S. *Maartens* kerk, dooden de H. H.

Walfridus en *Radfridus*. *quod*, *ibid.* 343

Noort-

B L A D W Y Z E R.

<i>Noorthorn</i> , dorp.	166
<i>Noortlare</i> , dorp.	522
<i>Noortwolde</i> , dorp, enz.	346
<i>Norch</i> , dorp.	523
<i>Nothensum</i> , dorp, enz.	408
<i>Nunciussen</i> (Pausselijke): konst van een Pausselijke <i>Nuncius</i> om als een Pausselijke Legaat onthaalt te worden.	596, 597
. . . <i>Nunciussen</i> , met de volle magt van Legaat.	597, 598
<i>Nyenhof</i> , dorp, enz.	170
<i>Nylen</i> (<i>Arnoldus</i>) Prior der Preekheeren te Groninge, naderhand Bisschop.	60.62.85.93
. . . zijne voorige ampten, gaven, enz.	85

O.

O <i>cco</i> en <i>Folkmar</i> stichten het klooster Dykhuizen.	470
. . . <i>Occo</i> sticht ook de Abdyeen Yle en Meerhuize onder Aurik.	471
. . . was evenwel geen grooten Heilig.	477
. . . zijne trotsheit, ongerechtigheit, enz. <i>ibid.</i>	
. . . draagt al zijn goed aan <i>Aalbert</i> van Beyeren op; en word deszelfs Leenman.	478
. . . zijn ongelukkig einde.	<i>ibid.</i>
<i>Odoorn</i> , dorp.	535
<i>Olde-ambacht</i> , waar gelegen.	157
. . . heeft groote schade geleden van den Dolle laart.	158
<i>Oldeklooster</i> in de Marne, zie <i>Marne</i> .	
<i>Oldeklooster</i> by Dam, zie <i>Feldwirth</i> .	
<i>Oldenhove</i> , dorp, enz.	170
. . . de Sekte der Wederdoopers was daar sterk voortgelopen.	<i>ibid.</i>
. . . het dorp is de zetel geweest van eenen Prooff	

B L A D - W Y Z E R.

Prooft.	170, 171
<i>Oliverius</i> , de Kruysprediker, houdt staatzi te Bedum, enz.	344. 346
<i>Omlanden</i> , wat te zeggen is.	156
. . . volkeren onder de <i>Omlanders</i> begreepen.	156, 157
<i>Omlanders</i> , door wien tot het geloof bekeerd. †	
<i>Onbevleete Ontvangenis</i> van de Allerh. Maagd, daar over is te Parijs krachtig getwift.	429, 430
. . . iemand daar tegen zullende spreken ver- liest zijne spraak.	430, 431
. . . krijgt ze by een mirakel wederom.	431
. . . onderzoek van dat mirakel.	442
. . . verhaal van dat verschil.	431, 432
. . . de Theologiffche Fakulteit van Parijs yvert zeer fterkt voor de onbevleete Ontvan- geniffe.	432, 433
. . . het vieren van die <i>Ontvangenis</i> eerst in Engeland begonnen.	441
. . . hoe dat vieren van <i>Henricus de Gandavo</i> uytgelegt word.	441, 442
. . . openbaring voor 't vieren van die <i>Ontvan-</i> <i>genis</i> , enz.	443
. . . vordere onlusten over dat gefchil.	447, 448, enz.
. . . de Jefuyt <i>Maldonatus</i> tegen de onbevek- te <i>Ontvangenis</i> , zie <i>Maldonatus</i> .	
. . . nieuwe onlusten over dat gefchil.	450
. . . het verschil hoedanig bygeleit.	ibid.
<i>Oosterlee</i> , dorp, enz.	464
<i>Oosterreide</i> Nonneklooster aldaar.	470
. . . eenige Maagden uyt dat klooster verplaatft om een nieuw klooster te bevolken.	470, 471
<i>Oosterwierum</i> , Johanniter Nonneklooster aldaar.	456
	<i>Ooft-</i>

B L A D - W Y Z E R.

- Ooftwold*, dorp in 't Olde-ambacht. 462
- Opwierde*, dorp. 428
- Orgel*, in *S. Maartens* kerk te Groninge, door wien gemaakt. 51
- - - orgels die door den wind bewogen worden, wanneer in de Latijnsche kerk bekend geworden. 74, 75
- - - zoo een orgel door een Griekfchen Keizer gezonden aan *Pippyn*, enz. 75
- - - ook aan *Karel den Grooten*. *ibid.*
- - - aardige befchrijving van dat orgel. *ibid.*
- - - water-orgels, ook in de kerken gebruykelijk. 75, 76
- - - de windt-orgels al bekend ten tijde van *S. Augustinus*, en noch vroeger. 76, 77
- - - wonderlijk orgel. 77, 78
- Otto II*, Biffchop van Utrecht, door zijne ge-
duurig oorlogen is het Stift uytgeput, enz. 537
- - - door de Drenters verflagen. 572
- Otto*, Graaf van Benthem, klaagt over den
Kaftelein van Koevorde. 530
- - - word Kaftelein van Koevorde. 531
- Overeerften*, zal 't zelfde dorp zijn met *Aver-
rest*. 583

P.

- Palmar*, Abdy. 470
- Parochikerken*, by wat gelegenheit verlaa-
ten, zie *Kapellen*.
- Paftoors*: van ouds drie Paftoors te Groninge. 54
- - - een van die drie tot opzigter en *persona*
aangesteld. 55
- - - lijst der oude Paftooren van Groninge. 86,
87, enz.
- - - *Paf-*

B L A D W Y Z E R.

- - - Pastoors van Groninge sedert de Refor-
maatzi. 95
- Paulus*; tweede Abt van Wittewerum, of
Bloemhof. 399
- Pauzen* noemen de Bisschoppen hunne Broeders.
47
- - - zoo zijn de Pauzen van de Bisschoppen
sometijds ook genoemd. 47, 48
- - - de Pauzen waren met dien tijtel niet ge-
dient. 48
- Peyze*, dorp; kasteel aldaar, enz. 554
- Pest*, zwaare Pest in Nederduytsland, enz. 237,
238. 240
- Pieterbourn*, dorp, enz. 357
- Pithelo*, dorp, naamrede, enz. 584, 585
- - - landeryen omtrent Pithelo aan den Bis-
schop van Utrecht geschonken. 585
- Poeëten*; Gelauwerde Poeëten. 139
- - - de gewoonte, van de Poeëten met een
Lauwerkrans te kroonen, plagt vry in zwang
te gaan. 139, 140
- - - dat kroonen geschiede dikwils door de
Vorsten. 139
- - - somtijds wierd dat door de Meesters ge-
daan. 140
- - - die gewoonté metter tijd vervallen. 141
- Poeëten* by de Noordsche volkeren, zie *Dicht-
ters*.
- Poskijn* (*Giselbert*) vijfde Burggraaf van Koevor-
de, word gepreezen. 530, 531
- Preekheeren*, zie *Dominikaanen*.
- Prædinius* (*Regnerus*) geleërd man, te Winshem
gebooren. 351
- - - van *N.* onder die van de nieuwe gezint-
heit gerekend. 352
- - - ook van *Martinus Schookus*. 473

B L A D - W Y Z E R.

- Priesters*, weerdlijke *Priesters* (of *Kanonniken*) moeten hun konvent aan *Monnikken* inruymen. 224. 226
- Proosten* (of *Dekens*) van *Groningerland*, hunne pligten, enz. 159, 160. 377, 378. 419
- - - zulke *Proosten* op sommige plaatzen door den *Biffchop* van *Munster* ingevoerd. 160. 378
- - - zie *Dekens*.
- Pulmentum*, in den *Regel* van *S. Benedictus*, wat te zeggen is. 238

R.

- R.** (de letter *R.*) over de hardigheid van die letter, enz. 367, 368
- Radfridus*, voor 't geloof gedood. 1. 343
- Radingus Koning*, *Pastoor* te *Groninge*. 92
- - - word de eerste *Deken* van 't *Groninger Bisdom*. 93
- - - van *M. Schokius* onder de voortzetters van de *Reformaatzi* gerekend. 473
- - - *Schokius* tegengesproken. 483. 484
- Radyn*, waar gelegen. 577
- Rasquiert*, dorp, enz. 368
- Rechteren* (*Adolf van*) *Burggraaf* van *Koeverde*. 549
- Recht* van onthaalt en vrygehouden te worden, waar in bestond. 590, 591
- - - misbruyk daar omtrent gepleegd. 591
- - - zie *Legaaten*.
- Reekamp* (*Johan*) de *XXX* *Abt* van *Adewert*. 280
- - - zijne groote gaven, godvruchtigheid, enz. 281, 282, 283
- - - verbe tert de gebouwen des kloosters, timmert

B L A D - W Y Z E R.

- mert nieuwe plaatsen, enz. 283, 284
 . . . beteugelt de baldadigheid van de Hoef-
 pachters. 384, 285
 . . . hy sterft. 285
Regnerus, Koning van Denemarken, zoude een
 bosch, en meer andere giften, aan de Abdy
 van Adewert geschonken hebben. 244
 . . . dat word tegengesproken. 244, 245
 . . . van zijne oorlogen en zeerooveryen. 247
 . . . wierd door den Koning van Engeland den
 slangen voorgeworpen. *ibid.*
 . . . word tegen *Vallemont* en *N.* beweezen dat
 hy Koning van Denemarken is geweest. 255,
 256
 . . . deed zijne heldendaaden op een rotze gra-
 veeren. 510
Reiderland: certijds het grootste van alle de
 landschappen tusschen de Lawers en de Eems.
 469
 . . . hoe groot. 469, 570
 . . . is zeer verkleint door den Dollaart. 469
Reiderwold, certijds een rijk en treffelijk dorp.
 470
Reinout I, vijftiende Burggraaf van Koevorde.
 541
Reinout II, zestiende Burggraaf van Koevorde,
 moet van zijn Burggraafschap afstand doen.
 543
Reuchlinus, anders *Capnio*, waarom van veele
 Monnikken vervolgd. 142
 . . . veele Monnikken hem toegedaan. 142,
 143
Reuzen, of de inwoonders van het landschap
 Drent, en de Noordsche volkeren, door-
 gaans Reuzen zijn geweest, zie *Drentenaars*,
 zie *Noordsche volkeren*, enz.

B L A D - W Y Z E R.

- - - Reuzen beenderen in Schotland opgegraven. 514
- Richardus de Busto*, een zeer geleerd man, is Leermeeester in de Abdy van Adewert geweest. 190
- - - doet daar zijne geloften. 220
- - - heeft aan twee Monnikken voorzeit dat ze Abten zouden worden, enz. 222. 228
- - - korte beschrijving van zijn leven. 222, 223, 322, 323
- - - waarom hy niet gekanonizeert is. 327
- Rippertus*, de X Abt van Adewert, zijn lof, enz. 231
- Rippertus II*, de XVIII Abt van Adewert. 259
- - - zijne gaven, verrichtingen, enz. 259, 260
- Rodbernus* verkrijgt het Pastoorship en Dekenschap van Farmsum voor zijn zoontje. 438
- - - onlusten daar over gereezen. 438, 439, enz.
- - - zijn huys onder de voet geworpen. 438
- - - de zaak bygeleit. 440, 441
- Rode*, en *Roderwolde*, dorpen. 584
- - - kapél te Rodewolde gebouwd door den Abt van Adewert, en die kapél met de schilderyen der Sibillen behangen. *ibid.*
- Rodolf*, de derde Burggraaf van Koevorde. 529
- Rodolf II*, de achtste Burggraaf, enz. 532
- - - slaat den Bisschop *Otto*, word van den Bisschop *Wilbrand* geslagen, enz. 532, 533
- - - word op een rad gezet. 533
- - - van de kloosters die hy beloofde te zullen stichten. 571, 575
- Rodolf III*, of van Stellingwerf, de achiende Burggraaf. 548
- Rodolf IV*, of van Münster, de 22 Kastelein van

B L A D - W Y Z E R.

van Koevorde,	549
- - - zijn roekeloos gedrag, enz.	ibid.
<i>Rodolf V</i> , Kastelein van Koevorde,	550
<i>Rolde</i> , dorp, naamrede, enz.	577
- - - Nonneklooster dicht by <i>Rolde</i> .	578
<i>Rollo</i> , de Noorman, zoude den naam gegeven hebben aan het dorp <i>Rolde</i> .	577, 578
- - - wilde's Konings voeten niet kussen, enz.	578
- - - aardig voorval daar omtrent.	578, 579
<i>Romen</i> , men kan daar niet te recht raaken zonder geld.	329, 330
<i>Romerswerf</i> kapél aldaar gesticht, en een klooster opgerecht.	426
<i>Romeinen</i> , de oude Romeinen waren doorluchtige Lantroovers.	345, 346
<i>Roode Schole</i> by <i>Bedum</i> .	346, 347
- - - daar hebben deftige Meesters in geweest.	347, 348
<i>Roomburg</i> of <i>Romenburg</i> buiten <i>Leiden</i> of dien naam gekreegen heeft van de roode tegelen of pannen.	ibid.
- - - steen met een Roomsche opschrift daar omtrent gevonden.	349
- - - andere steenen en oudheden, daar opgegraven.	350
<i>Roomsche Hof</i> , veele Bedienden van dat Hof, die van de Annaaten en Pauffelijke brieven, enz. leeven.	334
- - - hunne knevelryen door <i>Gregorius XV</i> be- snoeit.	ibid.
- - - die worden zelf door eenen Kardinaal ten toon gestelt.	334, 335
<i>Rooswinkel</i> , dorp.	353
<i>Roozekamp</i> ; zoo was het Nonneklooster te <i>Wesum</i> genaamd.	399, 400
	<i>Rottum</i> ,

B L A D - W Y Z E R.

schikken voorgeschreeven wierd.	253
... hier uyt heeft <i>Saxo Gramm.</i> zijne Histori getrokken.	252, 254
<i>Schalders</i> , dat is Dichters, by de Noordsche volkeren.	252
<i>Scharmer</i> , dorp, enz.	416
... Parochiakerk en Kruysbroeders kloosters aldaar.	416, 417
... dat klooster wierd 't Huys des Lichts ge- noemt.	417
<i>Schaemte</i> , dorp.	462
<i>Schiltwolde</i> , dorp, enz.	408
... Nonneklooster aldaar.	409
... dat klooster in zeker krakeel belegert; en ingenomen.	413
... dit klooster aan de Kruysbroeders van Scharmer gegeven.	417
<i>Schole</i> binnen en buiten het klooster van Ade- wert.	346
... zie <i>Roode Schole</i> .	
<i>Schoonebeek</i> , dorp.	553
<i>Selbach</i> (<i>Johan van</i>) Kastelein van Koevorde, moet zijn ampt verlaten, enz.	550
<i>Selwert</i> (<i>Hendrik van</i>) Steevoogd te Gronin- ge, enz.	3
<i>Selwert</i> , <i>Silowert</i> , gerecht, en kasteel.	337
... Benediktyner klooster aldaar.	337, 338
... de Nonnen verplaatst, enz.	338
<i>Sibaldeburen</i> , dorp.	165
<i>Sibekelo</i> , klooster, onder de Cisterci-order ge- bragt.	223
<i>Sibillen</i> : de nieuwe kapél te Adewert met de schilderyen der Sibillen behangen.	288
... wat de Sibillen waren, haar getal, enz.	290
... de veezen der Sibillen in eene steene kruyk	

B L A D - W Y Z E R.

- kruyk opgesloten, enz. 291
 . . . de veezen met het Kapitoel verbrand. 292
 . . . andere Sibillische veezen opgezocht. ib.
 . . . die veezen door de Oudvaders tegen de
 Heidenen bygebragt. 292, 263, enz.
 . . . wat men van die veezen oordeelen moet. ib.
 . . . bewijsredenen tegen de veezen, die t'hans
 by malkander gedrukt zijn. 293, 294, enz.
 . . . tegen de Sibillische veezen door de Oud-
 vaders bygebragt. 295, 296, enz.
 . . . gevoelen van *Vossius* omtrent de veezen
 der Sibillen. 286
 . . . die veezen zelfs van eenige Vaders in
 twijfel getrokken. 297
 . . . bewijsredenen voor de Sibillen, en haare
 veezen. 297, 298, 299
 . . . oplossingen van de bewijsredenen, die te-
 gen de Sibillische veezen ingebragt worden. 303
Silvius (Stephanus) Pastoor te Groninge, enz. 91
 . . . zijne geschriften. 92
Sixtus IV was een groot vriend van *Wessel*. 108,
 109
 . . . belooft hem dat hy hem geeven zal, al
 wat hy eischen mag. 109
 . . . was al te rustig in 't geeven. 134
 . . . ongemakken daar uyt ontstaande. 134, 135
 . . . hield geen maat in 't verrijken van zijne
 vrienden. 135
Slaaven, dienstluiden, mannen, enz. wat zy hun-
 ne Heeren schuldig waren. 566, 567
 . . . kregen niet ligt hunne vryheit, en waar-
 oekom. 568
 . . . waar in de vryheit bestond. ibid.
 . . . de

B L A D - W Y Z E R.

- . . . de vrymakingen waren doorgaans onvolmaakt. 568, 569
- . . . zijn mettertijd volmaakt geworden. 569
- . . . die onvolmaakte vrymakingen hadden ook plaats by de Romeinen. ibid.
- . . . hoedanig de slaverny over al vernietigt is. 569, 570
- . . . de Vorsten wierden tot het vrymaaken aangezet door eigen voordeel. 570
- . . . de slaaven moften gelds genoeg voor hunne vryheit geeven. 570, 571
- Sleen*, een dorp, enz. 552
- Slochter*, dorp, enz. 415
- Snio*, word beweezen dat hy Koning van Drenemarken is geweest. 257
- Spik of Spyk*, dorp, enz. 421
- Stedebem, Stedum, Steen*, een dorp, enz. 385
- Stedewald*, een bosch, enz. 386
- Steenhoopen* in 't land van Drent. 504
- . . . beschrijving van dezelve. 504, 505
- . . . worden ook elders gevonden. 505
- . . . of ze van Reuzen opgerecht zijn. 505, 506, enz.
- . . . zie *Graffteden*.
- . . . de grootte der steenen is geen bewijs dat die steenhoopen door Reuzen zijn opgerecht. 507
- . . . aan welke volkeren die Steenhoopen moeten toegeschreeven worden. 516
- Stitwerth*: dorp, daar een klooster stond. 370
- . . . een Monnik uyt dat klooster in een onderaardsche spelonk opgeslooten. ibid.
- . . . bedenkingen over dat opsluiten. 371
- Suffridus Petri*, waarom dat hy het Rektorschap der Latijnsche scholen afgeslagen heeft. 420

B L A D - W Y Z E R.

T.

T enkens, (<i>Tencteri</i>) of ze dezelfde [zijn met de Drentenaars, enz.	503
Termunte , dorp.	163
Termunte klooster.	163, 465
... wanneer gesticht.	222
... eerste Monnikken derwaart gezonden.	222, 223, 466
... had eerst te Menterwald gestaan.	223, 467
... de Monnikken gaan tot de Abdy van Ade- wert over.	467
... was een dubbeld klooster.	468
... zie <i>Frymont</i> .	
... had recht om geld te slaan.	163
... of het een Bernardyner of Norbertyner klooster is geweest.	163, 164
... door den Abt <i>Boynsus</i> hervormd.	223
Teske , klooster, stond onder 't klooster Sibe- kelo.	ibid.
... wanneer gesticht.	340
Theodoricus , Bisschop van Munster, om zijne misdaden in zijne bedieninge opgeschort, sterft van hertzeer.	414
Theodoricus , Bisschop van Utrecht, komt in een arm Bisdum, en moet den Wisselaaren van Italie groot geld opbrengen.	535, 536
... heeft zich met eere geredt.	536, 537
Thefinge , <i>Tice</i> , dorp, enz.	339
... Nonneklooster aldaar.	ibid.
Thyboldus , de XVII Abt van Adewert.	245
Tjamsweer , dorp, enz.	427
Tiende Eeuw , of ze voor een eeuw van dui- ternis, of voor een verlichte eeuw, moet ge- houden worden.	138
	<i>Tri-</i>

B L A D - W Y Z E R.

- Trimont*, klooster. 237. 468
 ... de Abt van Adewert tracht de Nonnen van
 Trimont te verplaatzen. 288. 468
 ... moet onderscheiden worden van een ander
 Nonneklooster, ook Trimont genaamd. 468
 ... zie *Termunte*.
Twikkela (*Frederik van*) Kastelein van Koevor-
 de, enz. 550

V.

- U Bbo*, een Vries, heeft op de Jutsche kus-
 ten gerooft. 344
 ... krijgt de zuster van den Deenschen Ko-
 ning, *Haraldus Hylde*, ten huwelijk. 344
 ... brengt veele volkeren onder de gehoor-
 zaamheit van dien Koning. 344, 345
Udalricus, tot Bisschop van Konstans verkoo-
 ren, willende den bedienden van 't R. Hof
 de handen niet vullen, word afgezet. 264,
 265
Udalricus (Sint) is de eerste die op eene pleg-
 tige wijze door den Paus gekanonizeert is.
 323
 ... dat is door den Paus en de Bisschoppen
 gedaan. 328
Veenuizen, dorp. 523
Uffelte, dorp, naamrede, enz. 557
Verger (*Johan*) bestrijd het gevoelen van de on-
 bevleete Ontvangenis, maar moet zwijgen.
 449
Veropenbaringen, nachtgezigten, mirakelen: wat
 de beruchte *Gerson* daar van oordeelt. 444,
 445
 ... uyt hoe veele hoofden dat ze ongeloof-
 waardig kunnen zijn. *ibid.*
Ver-

B L A D - W Y Z E R.

<i>Verrutus</i> (<i>Hieronymus</i>) geleerd Groninger.	130
<i>Verlaage Soldaaten</i> voor Martelaaren gehouden, zie <i>Maartelaars</i> .	
<i>Villiscus</i> voor een Meyer genomen.	357
<i>Visoliet</i> , dorp.	165
<i>Visurgis</i> , by <i>Tacitus</i> , zie <i>Unsingis</i> .	
<i>Ulfo</i> of <i>Uffo</i> , Heer van Uffelte.	557
... en van andere plaatsen.	558
... hy en zijne broeders uyt het bezit van die plaatsen gezet, en waarom.	ibid.
<i>Ulrum</i> , dorp, enz.	357
<i>Unsingis</i> moet voor <i>Visurgis</i> gelezen worden by <i>Tacitus</i> .	167
... redenen daar tegen door den Heer <i>Outhof</i> ingebragt.	169
<i>Volkerus</i> , zie <i>Folkerus</i> .	
<i>Upsale</i> (Bisdóm van) onder wat voorwaarde tot een Bisdóm opgerecht.	330
<i>Vrieslands</i> welvaarende staat onder <i>Emo</i> , Abt van Wittewerum.	407
... slechte staat in 't geestelijke.	ibid.
<i>Vriesland</i> , Klein <i>Vriesland</i> door <i>Saxo Gramma-</i> <i>ticus</i> beschreeven.	207, 208
... de eene plaats was 'er niet hooger als de andere, uyt de natuur.	207, 208, enz.
<i>Vriezen</i> (de Kleine <i>Vriezen</i>) voeren oorlog in Denemarken.	208
... geslagen, verzoeken verlof om noch eens te vechten, enz.	208, 209
... stonden in de twaalfde eeuw onder de Deenen.	209
... hunne oorlogen tegen de Hollanders.	241,
	242
... of ze ten tijde van den Abt <i>Frederik</i> door de Hollanders geslagen zijn.	240, 242
<i>Vriezen</i> hebben zig somwijlen ook met zeeoov- erye	

B L A D - W Y Z E R.

verye beholpen, en op de Deensche kusten gerooft.	344
- - - al van ouds voor vrybuiters bekend.	245
- - - zijn ook lijstrawanten der Roomsche Keizeren geweest.	346
<i>Vrieze</i> , dorp.	590
<i>Usquert</i> , deftig dorp, enz.	376
- - - was de zetel van een Proost.	ibid.
- - - oude kapél aldaar.	377
<i>Uytbuyzen</i> , dorp, enz.	375
- - - de kerk aan den Abt van Bloemhof overgegeeven.	ibid.

W.

W <i>Alburg</i> , Sint <i>Walburgs</i> kerk te Groninge.	50, 51
. . . zoude wel-eer een Afgoden-tempel zijn geweest.	51
. . . kasteels gewijze versterkt.	50, 52
<i>Waldricus</i> , een heerschezuchtig Priester, enz.	404
<i>Walfridus</i> voor't geloof gedood.	1. 343
<i>Wanneperveen</i> , dorp.	560, 561
<i>Warfum</i> dorp, enz.	368
. . . klooster van Malteessche Ridders aldaar.	ibid.
<i>Wasperveen</i> of <i>Wapsterveen</i> , dorp, enz.	560
<i>Werba</i> (<i>Nicasius de</i>) hoewel van zijn derde jaar blind, is tot eene uytsteekende geleerdheit gekomen.	257
<i>Wershuizen</i> , dorp, enz.	358
<i>Werum</i> , dorp, enz.	386
. . . de Parochiakerk van Werum aan het klooster Wittewerum geschonken.	388, 394
. . . die gifte ontmoet grooten tegenstand.	406
<i>Wesse-</i>	

B L A D - W Y Z E R.

- Wesselus* (*Johan Wessel* of *Wessel Harmens*) geleerd Groninger. ibid.
- . . . om zijne geleerdheit 's *Weerelds Licht* genoemd. ibid.
- . . . Beschrijving van zijn leven. 106, 107, enz. enz.
- . . . bezoekt den vermaarden *Thomas a Kempis*. 107
- . . . onder de huysgenooten van *Nicolaus V* aangenomen. 108
- . . . heeft groote kennis met *Franciscus de Ruvere*, die naderhand *Sixtus IV.* geworden is. 108, 109
- . . . word *Meester der Tegen sprake* genoemd. 109
- . . . of dat een smaadnaam was. 134
- . . . wil geen Bisdóm of rijkdommen van den Paus verzoeken. 109, 110
- . . . *David van Borgonje* was zijn eenigste Patroon tegen de woede der bedelende Monniken. 111, 112
- . . . loffelijke getuigenissen, die hem van geleerde Schrijvers gegeven worden. 112
- . . . de Andersgezinden tellen hem onder hunne aanhangers; en om wat reden. 113, 114, enz.
- . . . de Andersgezinden op dat stuk tegenspreken. 116
- . . . *Wessel* spreekt op zijn Katolijks, enz. 119, 120, enz.
- - - wat dat den Andersgezinden gelegendheit gegeven heeft, om hem onder hunne partye te rekenen. 123
- . . . zijn vrymoedig spreken tegen de Pauzen. 124, 125
- . . . hy erkent evenwel de Opperhoofdigheit van den Paus. 125
- . . . zij

B L A D - W Y Z E R .

- .. zijn gevoelen over de Aflaaten. 126, 127
- .. waar door dat hy de strafvonniffen der Hooge
Schoolen op zijnen hals heeft gehaalt. 129
- .. zijne boeken verboden. *ibid.*
- Westerbroek*, dorp. 522
- Westerlee*, dorp, enz. 464
- Westerwolders*, waar gelegen, enz. 158
- Wetenschappen* in de Benediktyner kloosters van ouds
geleert, zie *Benediktyner kloosters*.
- Wester-Emden*, dorp, enz. 381
- .. vermaarde markt en verscheide rechten van dit
dorp. 381, 382
- .. de oude luister vergaan, de haven verstopt, de
kerk afgebrand, enz. 382
- .. de ingezetenen zochten hun dorp tot eene stad te
maaken, enz. 383
- .. van de Emders-munt, en Emders-guldens. 382, 383
- .. of die Emders-guldens te Wester-Emde of te Em-
de in Oostvriesland geslagen waren. 383, 384
- .. of Wester-Emde ouder is als Embden in Vries-
land. 384
- Westvriesland*, of het altijd zoo ongelijk geweest is
als naderhand. 206, 207, enz.
- .. zie *Vriesland*.
- Wetzing*, dorp, enz. 350
- Wezepe*, *Wezop*, dorp. 564
- Wibrandus*, de eerste Abt van Adewert. 212
- .. zijn lof en verrichtingen. 212, 213
- Wider* is een bynaam van de *Eembs*, enz. 421
- Wigboldus*, de III Abt van Adewert. 219
- .. sticht noch eene Abdy, enz. 219, 220
- .. de Monnikken leefden zeer heilig onder hem. 220
- Wilbrandus*, Bisschop van *Utrechts*, slaat den Burggraaf
Rudolf. 532
- .. of het zijne schuld is geweest dat *Rudolf* op een
rad wierd gezet, enz. 532, 533
- Wilkes-order* (Zusterhuys van) 71
- Willebadus* (Sint) heeft Groningerland helpen be-
keeren. I
- Willem I*, Koning van Engeland, had een verkeerd
inzigt in 't afzetten der Bisschoppen. 127, 128
- .. heeft wel drie kloosters gesticht, maar op zijne
heiligheit valt niet te roemen. 408

Willens

B L A D W Y Z E R.

<i>Willem Frederiksz.</i> Pastoor te Groninge.	86
.. word zeer gepreezen.	87
.. hield vriendschap met <i>Erasmus</i> .	87, 88
.. groote lof, die hem van <i>Erasmus</i> gegeven word.	88
.. ongemeene lof, die <i>Ubbo Emmius</i> hem geeft.	102
.. was als de stut en de ziel van de Republijk.	102, 103
.. door <i>Martinus Schokius</i> onder de begunstigers van de Reformatzi gerekent.	423
.. <i>Schokius</i> tegengesproken.	474, 483
<i>Winschote</i> , groot dorp.	461
<i>Winskem</i> , <i>Winsum</i> , deftig dorp.	351
.. Preekheeren klooster alhier.	351
.. is de geboorte-plaats van <i>Regnerus Prædinius</i> , zie <i>Prædinius</i> .	
<i>Winsum</i> , konvent van Dominikaanen aldaar.	56, 57. 61
.. word vernietigt en afgebroken.	351
<i>Wirtham</i> , dorp.	381
<i>Witbelte</i> , dorp, enz.	559
<i>Wittewerum</i> , anders <i>Bloembos</i> , een klooster, zie <i>Emo</i> .	
.. vervolgt der Abten, na <i>Emo</i> .	399
.. was een dubbeld klooster.	399, 400
.. de toren ingestort, de kerk afgebrand, het klooster verdelgd.	400
<i>Wytwerth</i> , Jhanniter klooster aldaar.	456
.. Kommandeurs van dat klooster.	458
.. Katholijke Pastoors.	459
<i>Wolfsberg</i> , dorp.	553
<i>Wolterus I</i> , de XXIII Abt van Adewert, regeerde zeer loffeljk.	267
<i>Wolterus II</i> , de XXIV Abt van Adewert.	268
.. zijne loffeljkke regering.	269
<i>Wulstanus</i> (een Heilige Bisschop) onrechtvaardiglijk afgezet.	228
.. hy behoudt zijne waardigheit door een wonder-teken.	228

Y.

Y <i>Horst</i> , dorp.	590
<i>Yslanders</i> zouden van ouds het leezen en beschrijven van Historien zeer bevljigt hebben.	253
.. groot getal van oude schriften en boeken, die daar noch gevonden worden.	ibid.

B L A D - W Y Z E R .

Z.

Z <i>Andweer</i> , en 't <i>Zande</i> , dorpen, enz.	389
<i>Zang</i> : gelijkformigheid van den Kerkelijken zang.	405
. . zie <i>Emo</i> .	
. . de kerkzang was in den beginne veel eenvoudiger.	406
<i>Ziberttho</i> Abdy.	583
. . zal niet onderscheiden zijn van <i>Zibekelo</i> .	583
. . zie <i>Zibekelo</i> .	
<i>Zuiderdijk</i> , dorp, enz.	356
<i>Zuithorn</i> , dorp.	166
<i>Zuitlaren</i> , dorp, enz.	603
. . groote grafsteenen daar omtrent.	604
. . zie <i>Laren</i> .	
<i>Zuitwolde</i> , dorp, enz.	346. 523
<i>Zwarze-water</i> , klooster.	573
<i>Zweeden</i> , hunne gewaande Oudheit. 249, 250, enz.	
. . zie <i>Noordsche volkeren</i> .	
. . hebben eene lijst van hunne Koningen, van <i>Magos</i> tijd af.	250
<i>Zwelle</i> , een dorp, enz.	552
<i>Zwentiboldus</i> , Koning van Lotteringen, deed veel goeds aan het klooster <i>Zusteren</i> , maar was evenwel geen groote Heilig.	480

L Y S T

Van eenige Boeken, die te Leyden by Christiaan Vermey gedrukt en te bekomen zijn; raakende de Kerkelijke en Wereldlijke Oudheden dezzer Landen.

B*atavia Sacra, seu res & gesta Apostolicorum Virorum, qui fidem Christianam in has Provincias primum intulerunt. In Folio, 2 partes, cum fig.*

Historia Episcopatum Federati Belgii, &c. 2 vol. in Folio, cum fig.

Beschrijving en Oudheden der stad Gouda, in Quarto, met fig.

Batavia Sacra, of Kerkelijke Historie van Nederland, des zelfs Opkomst en Oudheden, 3 deelen, in Octavo, met fig.

Oudheden en Geschiedten van het rechte Zuid-Holland en Schieland, met deszelfs Steden en Dorpen. In Octavo, met fig.

Oudheden en Geschiedten van Rijnland, als van de stad Leiden en der Dorpen in Rijnland gelegen. In Octavo, met fig.

Oudheden en Geschiedten van Delfland, als van de stad Delft en 's Gravenhage, met de omleggende Dorpen. In Octavo, met fig.

Historie en Oudheden van het Bisdom van Utrecht, als van de stad Utrecht, Amersfoort, Vianen, Montfoort, Oudewater, Woerden, het Goilandt, Kuilenburg, Gorkum, Heusden, Tiel, Bommel, Asperen, Leerdam, Bommerwaard, de Veluwe, de Betuwe, Rhenen, Wageningen, Aarnhem, Huissen, Emmerik, Schoonhoven, Gouda; en alle de Dorpen daar onder gelegen. In Octavo, 3 deelen, met fig.

Kerke

Kerkelijke Oudheden, of Staat en Kerkregeering van 's eerste Christendom. In Octavo.

Oudheden en Gestichten van Kennemerland, en Noort-Holland: als van de steden Haarlem, Alkmaar, Amsterdam, Hoorn, Enkhuyzen, Medenblik, Edam, &c. met alle de omleggende Dorpen, 2 deelen, in Octavo, met fig.

Oudheden en Gestichten van Zeeland. In Octavo, 2 deelen, met fig.

Oudheden en Gestichten van Friesland, 2 deelen, in Octavo.

Oudheden en Gestichten van Oostvriesland, Groningen en de Ommelanden.

Oudheden en Gestichten van Over-Yffel: als Deventer, Kampen, Zwol, met de andere Steeden en Dorpen, 2 deelen, zijnde de laatste der gemelde Oudheden op de Pers.

Voornaamste Drukfouten.

- P. Ag. 40, lin. 1, lees *Wald-recht*.
P. 61, lin. 10, lees *dat het vernietigt*.
P. 77, l. 5 van andere, lees *digitis*.
P. 98, l. 20, lees *Sapmeer*.
P. 134, l. 7 van andere, lees *is gebleken in de Kerk-
vergadering van Trente*.
P. 129, l. 25, lees *Geloofsregel*.
P. 144, l. 21, lees *en te laten waaren*.
P. 166, leste regel, lees *of de Hunne*.
P. 223, l. 25, lees *Reg. Kanonnikken*.
P. 238, l. 28, lees *omgeroert worden*.
P. 251, l. 15, lees *lijden kan*.
P. 278, l. 26, lees *slechts*.
P. 285, l. 23, lees *van onze Broederen te haaren*.
P. 294, leste regel, lees *verziert*.
P. 311, l. 28, lees *medegezel*.
P. 335, l. 1, lees *die rechte*.
P. 289, l. 22, *Menco* lees *Emo*.
P. 460, *In't jaar 1507*, lees 1707.
P. 528, l. 8, *niet weinig* lees *weinig*.
P. 538, l. 5, XI (Burggraaf) lees X.
En zoo vervolgens, voor XII lees XI, enz.
P. 554, l. 19, *schrapp of de Gelekingen* door.

E Y N D E.